

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૩૦૩

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ યુગ્ધોત્તમ સરસ્વતી નામસ્તોત્ર

વિષય ૫૨૨:૪૧૭૩

॥ श्रीमद्ब्रह्मभाष्यजी ॥

चित्तसंतानहंतारो यत्पादाम्बुजरेणवः ।
स्वीयानांताम्रिजाचार्यान्प्रणमामि मुहुर्मुहुः ॥

तदोधान (अशी-हनुमान धाट).
सं० १५८७ आषाढ शुद्ध २, स्थिति वर्ष पर.

प्रादुर्भाव (अ.प.२९५). सं० १५३५ अश्वि पूर्णिमा १९.

मायावादिकरान्द्रदपंदलने नास्थेन्दुराजोदगता ।
श्रीमद्भागवताख्य दुर्लभसुधावर्षेण वेदोक्तिभिः ॥
राधावल्लभसेवया तदुचित प्रेम्णापदेशैरपि ।
श्रीमद्ब्रह्मनामधेयसदृशो भावी न भूतोऽस्त्यपि ॥

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

वर्ष १९८० ॥ श्रीभक्तिग्रन्थमाला ॥ वर्ष १९८०

श्रीश्रीमद्वल्लभाचार्यप्रणीतं

॥ श्रीपुरुषोत्तमसहस्रनाम स्तोत्रम् ॥

श्रीश्रीरघुनाथजीविरचित-

नामचन्द्रिकाटीकानुसारगुर्जरगिरानुवादसंवलितम्

अनुवादकः—

भद्रशङ्कर जयशङ्कर शास्त्री.

स्वभात.

प्रकाशकः—

लल्लुभाई छगनलाल देसाई.

व्यवस्थापक “ श्रीभक्तिग्रन्थमाला ” कार्यालयम्
चंगपोल, खतरीपोल—अमदावाद.

मूल्य रु. १-४-०.

અન્યસ્વામિત્વના સર્વ હક્ક

સ્વાધીન રાખ્યા છે.

શ્રીકૃષ્ણાબદ શ્રીવલ્લભાબદ

૫૧૪૩. ૪૩૬

સંવત્

૧૯૭૩

પ્રથમાવૃત્તિ

ઈ. સ.

૧૯૧૭

પ્રત ૧૦૦૦

શ્રી 'સત્યઅકાશ' પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં હાથાભાઈ શકરાભાઈ ગાંધીએ

આપ્યું. ખાડીઆ-અમદાવાદ.

૧૭૭૩

ગ્રંથાનુક્રમ.

૭૩૦૩

વિષય.

મંગલાચરણમ્

૧ પ્રથમસ્કન્ધનામાનિ

૨ દ્વિતીયસ્કન્ધનામાનિ

૩ તૃતીયસ્કન્ધનામાનિ

૪ ચતુર્થસ્કન્ધનામાનિ

૫ પાંચમસ્કન્ધનામાનિ

૬ અષ્ટમસ્કન્ધનામાનિ

૭ સપ્તમસ્કન્ધનામાનિ

૮ અષ્ટમસ્કન્ધનામાનિ

૯ નવમસ્કન્ધનામાનિ

૧૦ દશમસ્કન્ધપૂર્વાર્ધાન્તર્ગતનામાનિ

દશમસ્કન્ધસ્થોત્તરાર્ધનામાનિ

૧૧ એકાદશસ્કન્ધનામાનિ

૧૨ દ્વાદશસ્કન્ધનામાનિ

પૃષ્ઠાક્ર.

૧

૧૪

૭૩

૮૬

૧૩૦

૧૬૪

૧૯૮

૨૨૭

૨૬૧

૨૯૩

૩૨૬

૩૬૧

૩૯૫

૪૨૯

૪૬૩

૪૯૭

૫૩૧

૫૬૫

૫૯૯

૬૩૩

૬૬૭

૭૦૧

અન્ય હેતુ.

શ્રીમદ્દક્ષિણાર્ચના જ્યેષ્ઠ પુત્ર અને શ્રીમદ્દક્ષિણાર્ચના જ્યેષ્ઠ પુત્ર શ્રીગોપીનાથજી ભગવત્પ્રસાદ લેતાં પહેલાં નિરંતર શ્રીમદ્ ભાગવતનો સંપૂર્ણ પાઠ કરતા, લાલજીને તેથી ભોજનમાં હમેશાં અનિયમિતતા થતી, તેથી એમને અતિથય ક્ષેપ સહન કરવો પડતો. એ શ્રીમદ્દક્ષિણાર્ચના જાણવામાં આવતાં, આપનાથી તે સહન થઈ શક્યું નહિ. જેથી લાલજીને સ્વસ્થ આયાસથી શ્રીમદ્ ભાગવતનો પાઠ થઈ જાય; તેને માટે આપે શ્રી ભાગવતમાંથી ભગવન્નામ પ્રતિપાદક સહસ્ત્ર નામનો પ્રાદુર્ભાવ કરી શ્રી પુરુષોત્તમ સહસ્ત્ર નામમાં યોજ્યાં. અને લાલજીને આશા કરી કે:—આ શ્રી પુરુષોત્તમ સહસ્ત્ર નામનો પાઠ આપે કરવો, તેનાથી આપને શ્રીમદ્ ભાગવતના પાઠનું ફલ પ્રાપ્ત થશે. વસ્તુતઃ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં પણ ભગવન્નામ લીલાજી મુખ્ય હોવાથી અને તેજ શ્રી પુરુષોત્તમ સહસ્ત્ર નામમાં સંગૃહીત હોવાથી શ્રી પુરુષોત્તમ સહસ્ત્ર નામના પાઠથી શ્રી ભાગવત તુલ્ય પાઠ થાય એમાં કાંઈ પણ સંશય નથી.

શ્રી મહાપ્રભુજી પછી દશદિગન્તવિજયી શ્રીપુરુષોત્તમજી પણ આશા કરે છે કે:—જે લોકોને બ્રહ્મવિદ્યામાં સાક્ષાત્ અધિકાર નથી તેમણે પણ આજ અંથનું નિરંતર પરિશીલન કરવું. શ્રીમદ્દક્ષિણાર્ચ ચરણની પણ અન્યના આરંભમાં પ્રતિજ્ઞા છે કે:—‘પઠિતં સ્વાચ્છુકામૃતમ્’ એટલે એ વાચ્યથી દૈન્ય થાય છે કે શ્રીમદ્ ભાગવતનો પાઠ કરવાને અશક્ત અને અનધિકૃત લોકોને માટે આ અંથ

બહુધા ઉપયુક્ત હોઈ રત્ન રૂપે છે. તે ઉપરાંત ઉત્તમાધિકારીઓને શ્રીમદ્ ભાગવત ભગવન્નામ લીલાનુવાદ છે, તેને હૃદયમાં યથાસ્થિત સ્થીર કરવાને પણ આ ગ્રંથનો પાઠ આવશ્યક છે. વૈષ્ણવ જનોને જોઈ આ ગ્રંથ આદરણીય ગ્રંથોમાં પરમ ભૂષણ રૂપ હોવાથી પરમ માનનીય છે.

આ ગ્રંથ ઉપર શ્રી મહાપ્રભુજીના પૌત્ર અને શ્રી ગુંસા-મજીના પંચમ પુત્ર કૃપાનિધિ શ્રીમદ્ધુનાથજીએ સરલ અને સુંદર નામચંદ્રિકા નામની સંસ્કૃત ટીકા યોજેલી છે. તેજ ટીકાનો આશય અત્ર ભાષાન્તરમાં યથાશક્તિ યથામતિ વૈષ્ણવોના લાભાર્થે યોજેલો છે. જોઈ આશા છે કે વૈષ્ણવો તેનો પણ આદર કરશે.

આ ગ્રંથના પ્રકટ કર્તા દૃષ્ટા, ઋષિ શ્રીમદ્ ભગવદ્દનાવતાર શ્રીવલ્લભાધીશ્વર છે. ભૂળમાં ઋષિ અગ્નિને “ગ્રંથ કૃત પરિચય.” કહ્યા છે. એ લૌકિક અગ્નિ નહિ, પરંતુ આધિદૈવિક ભગવદ્દન રૂપ અગ્નિ છે. શ્રુતિ ‘મુક્તાદગ્નિરજાયત’ એમ ગાન કરે છે. એજ અગ્નિ આ પોત્રના ઋષિ છે, દૃષ્ટા છે, એ આધિદૈવિક અગ્નિ રૂપજ આપ શ્રી મહા પ્રભુ છે. એ આપશ્રીના ચરિત્ર ઉપરથીજ સિદ્ધ થાય છે. અને તે ચરિતામૃતનું નિરૂપણ શ્રીમત્પ્રભુચરણના સેવક શ્રી મુરલીધરદાસે બહુજ રમણીયતાથી કરેલું હોવાથી, અને તેનું ભાષાન્તર પણ પુષ્ટિ-ભક્તિસુધામાં પ્રસિદ્ધ થયેલું હોવાથી, અત્ર પુનરનુવાદ કરતા નથી.

આ ગ્રંથના વ્યાખ્યાતા શ્રીમદ્ધુનાથજી છે, તેમના સંબંધમાં વૈષ્ણવો પ્રાયઃ અજ્ઞાત છે. માટે જે ઐતિહાસિક હમને પ્રાપ્ત થયું છે. તેનું અહિં અવતરણ આપીએ છીએ. શ્રીરધુનાથજીના વંશમાં બહુજ

ધુરંધર પંડિત ગોસ્વામી બાલકો પ્રકટ થયા છે. તેમાંના મુખ્ય શ્રી રઘુનાથજી તેમના પુત્ર શ્રીદેવકીનંદનજી અને શ્રીદેવકીનંદનજીના પ્ર-
પૈત્ર કદંબખંડીવાલા કાકાજી શ્રીવલ્લભજી મહારાજ છે. શ્રીમદ્ર-
ઘુનાથજીના સંબંધમાં શ્રીગોપાલદાસજીએ આ પ્રકારે ગાન કર્યું છે કે:-
“ શ્રી રઘુપતિ અતિ ગજગતિ રતિપતિ કઈં બલિહારરે રસના!
જાનકીજીવન એ સદા મધ્યમણિ રતનમય હારરે રસના ! ”

શ્રીમદ્રઘુનાથજી શ્રીગુસાંધજીના પંચમપુત્ર શ્રીરઘુનાથજી છે.
એઓશ્રીનું પ્રાકટય સંવત ૧૬૧૧ કારતક સુદ ૧૨ નું છે. એઓશ્રીના
ધર્મપત્નીનું નામ જાનકીજી હતું. શ્રીગોકુલચંદ્રમાજી એમનું સેવ્ય
સ્વરૂપ છે. આ શ્રીગોકુલચંદ્રમાજી નારાયણદાસ બ્રહ્મચારીના પ્રથમ
સેવ્ય હતા. પંચમગૃહના પ્રથમ તિલકાયિત શ્રીરઘુનાથજીજી હતા.
પ્રથમ એઓશ્રી વિદ્યાસંપન્ન ન હતા, એક સમયે સેવાના પ્રક્રમમાં
શ્રીગુસાંધજીએ શ્રીરઘુનાથજીને “ મઙ્ગલૂષામાનય ” (પેટી લાવો.)
એમ સેવા સમયે સંસ્કૃત વાણીમાંજ સકલ વ્યવહાર ચાલતો હોવાથી
સંસ્કૃતજ્ઞ આજ્ઞા કરી. તે સમયે સંસ્કૃતજ્ઞાનના અભાવને લીધે, નહિ
સમર્થ પડવાથી એઓશ્રીને પરમ ખેદ થયો. ત્યાર પછી એઓશ્રીએ
શ્રીમદ્ગોકુલનાથજી સમીપ વિદ્યાધ્યયન કરવાની માંગણી કરી, અને
તેથી શ્રીમદ્ગોકુલાધીશના ચતુર્થકુમાર શ્રીગોકુલનાથજીએજ એઓ-
શ્રીને વિદ્યાદાન કર્યું. પછી પરમ સમર્થ પંડિત થયા. શ્રીરઘુનાથજીના
સ્વતંત્ર સ્તોત્રો શિવાય વિવૃતિરૂપ અન્ય પણ અન્યો છે. ભક્તિહંસ-
અંચ ઉપર એઓશ્રીની ટીકા ઉપલબ્ધ છે. હાલમાં એ ભક્તિહંસઅંચ
શ્રીરઘુનાથજીકૃત ટીકા સહિત કવિ કાવ્યરતનાકર શુદ્ધાદૈત્યપણ બલ-
ભદ્રશર્મા દ્વારા આપણાં મુખપત્રના બડા મંદીરવાલા શ્રીગોકુલનાથજીએ

મુદ્રિત કરાવ્યો છે. પોડશઅંથમાંના કેટલાક અંથો ઉપર એઓશ્રીએ ટીકાઓ કરેલી છે. સમય આવતાં બગવદ્વિચ્છાથી તે પણ પ્રકાશમાં આવશે. જે સ્વરૂપે પ્રભુએ રાસોત્સવ કર્યો છે, તે સ્વરૂપે આ શ્રી ગોકુલચંદ્રમાળ છે. અને તેથી રાસેશપ્રભુની સેવા કરનારા શ્રીરધુનાથજીના અંથો પણ રસબર હોય છે. શ્રીરધુનાથજીના પછી એઓશ્રીના જ્યેષ્ઠપુત્ર શ્રીદેવકીનંદનજી હતા એઓશ્રીનો પ્રાદુર્ભાવ સંવત્ ૧૬૨૪ માગશર સુદ ૭ ને દિને થયો. એ પણ બહુ સારા પંડિત અને હૃદયપ્રધારની કાવ્યશક્તિ ધરાવનાર હતા. એ કાવ્યશક્તિનો વિનિયોગ આપે પ્રભુમાં—રાસેશ શ્રીગોકુલચંદ્રમાળમાં ‘રસાધિકાવ્ય’ થોળને કર્યો છે. આ અંથની એકપત્ર ડેકન કૉલેજના હસ્તલિખિત સંગ્રહમાં છે. અને બીજી ગુજરાતી પ્રેસના સંગ્રહમાં છે, એઓશ્રીએ બાલબોધ પર પ્રકાશ નામનો લેખ લખ્યો છે. જેનું સુંદર મુદ્રણ હાલમાંજ આપણા મુંબાઈના બટામંદિરવાલા શ્રીગોકુલનાથજીએ પ્રકટ કરાવ્યું છે, એ શ્રીદેવકીનંદન મહારાજશ્રીની પાસે ઘણા વિદ્વાનો રહેતા, એમના લેખકો તેવાજ વિદ્વાનો હતા. બાલબોધ પ્રકાશના લેખક તારાલિધે વ્યાકરણ અને કાવ્યો પર ટીકાઓ લખેલી નહીં. આદની ડાહીલક્ષ્મી લાયબ્રેરીમાં વિદ્યમાન છે. મહારાજશ્રીની વિદ્વતા સત્ર બાળ્યમાં ઘણી પ્રખર હતી, એઓશ્રીનાં પત્નીનું નામ ચંદ્રલિલ હતું. એમના પુત્ર પણ શ્રીરધુનાથજી હતા. એઓશ્રીએ નામ ચિંતામણિસ્તોત્રમાં શ્રીદેવકીનંદનજીના નામોનું સ્તોત્ર કરેલું છે. અને તેમાં એમનું સૂક્ષ્મ ઐતિહ્ય—ચારિત્ર્ય આપેલું છે. એ શ્રીરધુનાથજીએ એક ચમુનાષ્ટક લખ્યું છે.

એઓશ્રીના પ્રપૌત્ર શ્રીવલ્લભજી મહારાજ થયા. એમનો આવિર્ભાવ સંવત્ ૧૭૨૬ કારતક વદ ૧૩ ને રોજ શ્રીમદ્ગોકુલમાં

થયેલો. આ મહારાજશ્રી પાંચમાધરમાં મણિરૂપે પ્રકાશે છે. એમણે વર્ષના ત્રણ વિભાગ કરેલા, પ્રથમ ચતુર્માસમાં પરદેશ કરવો, બીજા ચતુર્માસમાં શ્રીગોકુલચંદ્રમાજીની સેવા કરવી, અને ત્રીજા ચતુર્માસમાં સાંપ્રદાયિક અર્થોનું પકન વગેરે કરીને તેના પર ટીકા વિવરણ વગેરે લખવું. એઓશ્રીને સંપ્રદાયના નામથી ઓળખે છે. એઓશ્રી કામવન પાસે આવેલી કદમખંડીમાં વિરાજતા, તેથી એઓશ્રીને કદમખંડીવાલા શ્રીવલ્લભજી પણ કહે છે. એમણે ઘણા અન્યો લખ્યા છે. શ્રી મહાપ્રભુજીના શ્રીસુખોદિનીજી ઉપર લેખ નામનો અન્ય લખ્યો છે, જે શ્રીસુખોદિનીજીનો અર્થ સમજાવવામાં બહુ ઉપયોગી છે. શ્રીમદ્દણ્ડાખ્ય પર આપે ટીકા લખેલી પરંતુ કાલબલથી તેનો લોપ થયો હોય એમ લાગે છે. ગીતા ઉપર તત્ત્વદીપિકા નામની ટીકાના લેખક એઓજ છે. પોડશ અન્ય ઉપર પણ એમણે સરસ અને સરસ ટીકાઓ સિદ્ધ કરી છે. શ્રીગુસાંધજીની દાનલીલા પર પણ સૂક્ષ્મ છતાં ઘણું રમણીય ટિપ્પણ યોજેલું છે. આ શિવાય સ્વતંત્ર અર્થો પણ આપે સિદ્ધ કર્યા છે.

આવા પ્રસિદ્ધ અન્યકારો મહાન મહાનુભાવીઓ શ્રી મદ્રધુ-
તજી અને તેઓશ્રીના વંશજો શ્રીમદ્ દેવકીનંદનજી તથા શ્રીમદ્
લ્લભજી વગેરે હતા. પછી એઓશ્રીનો વંશ આ ભૂતલપરથી તિરો-
હિત થયેલો છે. પરંતુ ત્યારપછી રાસેશપ્રભુ શ્રીગોકુલચંદ્રમાજીની
સેવામાં નિયોજાયેલા પંચમ ગૃહના અધિપતિ કેટલાક ગોસ્વામિયા-
'કુકા' પ્રતિષ્ઠિત થયા છે. તેમાંના થોડાક સમયપરજ જેમણે લીલા-
ભિનિવેશ કર્યો છે એ “ શ્રીમદ્ દેવકીનંદનજી ” મહારાજ સુપ્ર-
સિદ્ધ હતા. એઓશ્રીએ પોતાની વ્યાખ્યાનછટાથી અને અનેક કલા

કુશલતાથી આખા ભારત મંડલમાં કીર્તિ કેતુ શરકાવ્યો હતો. વળી પોતે અથવા અન્યમાર્ગીય પંડિતોદ્ધારા. તેમજ સ્વમાર્ગીય પંડિતોદ્ધારા, પણ સર્વ ધર્મના મિત્રીકરણુ યુક્ત જનમોહક સર્વ રૂચિર વ્યાખ્યાનો આપી, કલિકાલ છતાં સત્યશોધક સમયમાં વૈષ્ણવ ધર્મની પતાકા સમગ્ર આર્યાવર્તમાં ફરકાવી. એ પણ ધણુંજ કર્યું છે. હાલમાં એ-એનાશ્રીના પુત્ર ચતુર્થ પંચમગૃહાધિપતિ “શ્રીવલ્લભલાલજી” મહારાજ પોતાના પૂર્વજોના પ્રકટ કરેલા પ્રાચીન ગ્રંથોનો ઉદ્ધાર કરી પ્રકાશમાં લાવવાનો પ્રયાસ પ્રારંભે છે, એમ ધ્વનિ સંભળાય છે. આપણા સંપ્રદાયમાં સિદ્ધાન્ત ગ્રંથો, વાદ ગ્રંથો, એટલા બધા છે. કે જો તે પ્રસિદ્ધિમાં આવે તો સર્વતો મુખ આ વૈષ્ણવ સંપ્રદાયની વાહવાહ થાય, અને સત્યશોધક જિજ્ઞાસુઓનાં અંતરો દદ બને, જ્યાંસુધી સત્ય વસ્તુનો પ્રકાશ કરવામાં આવે નહિ, જ્યાંસુધી હૃદયની બીરતા દૂર થાય નહિ, જ્યાંસુધી નિજમાર્ગીય ગ્રંથોમાં અભિનિવેશ કરાય નહિ, જ્યાંસુધી તેનો યથાર્થરીતે ઉપદેશ આપવામાં આવે નહિ, ત્યાંસુધી વૃથા વાર્તાઓથી, વૃથા આડંબરથી, પદવીધરોના વૃથા વ્યાખ્યાનોથી, તથા સંકર લેખોથી વૈષ્ણવધર્મની પતાકા ઉડાવવાની અભિલાષા ગગન કુસુમવત છે. પ્રિય પાઠક ગણો ! આપણામાં આપણાજ ગુરુઓએ અધિત કરેલા ગ્રંથોમાં વિશ્વાસ નથી, તેનો અભ્યાસ નથી, તેમાં પ્રયાસ નથી, એ કેટલું શોચનીય છે.

કાંઈપણ વસ્તુમાં યથાર્થ પ્રવેશ કર્યા શિવાય-ઉપર ઉપર નિરીક્ષણ કરવાથી તેનો મૂલમર્મ હાથમાં ન આવે; એ સ્વાભાવિક છે. તેથી કાંઈ તે હાલના સમયમાં અતુકલ નથી. માટે ત્યાગ કરવું જોઈએ. અને અનુકૂલ વસ્તુને સ્વીકારવી જોઈએ, એમ કહી પરંપર

મત સર્વોત્તમ વસ્તુને મિથ્યાવાદીઓના ઉપદેશને અનુમોદન આપી તરછોડી છોડી દેવી એનું નામ શું ? પ્રિયવાંચક બન્ધુઓ ! સાંપ્રદાયિક પ્રાચીન ગ્રંથો પુનઃપુનઃ નીહાળીએ, તેને મુદ્રિત કરી સર્વત્ર પ્રકાશ કરીએ, યથાયે શુદ્ધાદૈત મર્મને ઉપદેશ દ્વારા, પુસ્તકો દ્વારા, પોતે સમજીએ, અન્ય જ્ઞાસુઓનાં અન્તઃકરણમાં ઠસાવીએ, ત્યારેજ ખરૂં તત્વ ઉપલબ્ધ થાય. એમ વાતોના તડાકા મારી ઘાંટાઘાંટી કરવાથી ખરી કાર્ય સિદ્ધિ નથી. ખરી કાર્યસિદ્ધિ શ્રમસાધ્ય છે. વાર્તાસાધ્ય તથા વિલાસસાધ્ય નથી. જેથી પ્રિય બન્ધુઓ ! કટીબદ્ધ થાઓ; અને અપ્રકટિત ગ્રંથોની શોધમાં નીકળી શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના સત્ય સિદ્ધાન્તને આખા ભૂમંડળમાં પ્રસાર કરો; જરૂર એ કાર્યમાં શ્રીભગવાનની અને શ્રીમહાપ્રભુજીની પૂર્ણ અનુકંપા છે. નીકર આવી અભિલાષાઓજ ન થાય. માટે તેમના પરિપૂર્ણ અનુમોદનો લાભ પ્રાપ્ત કરો, ખરેખર ! આ જમાનાને આજ માર્ગ સર્વને અનુકૂલ થઈ પડે એમ છે. એથીજ કલ્યાણ છે. માત્ર કાળને અનુસરી જે કંઈ આવરણો થયેલાં છે તેને દૂર કરી, સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી સત્ય વસ્તુને પ્રકાશ કરવાની જરૂર છે. કિંબહુના ! તે પશુ ભગવદ્વિદ્યા થયે સુવ્યવસ્થિત થશે. એમ કહી વિરામ પામીએ છીએ.

શ્રીમદ્ધુનાયજીના તેમજ એઓશ્રીના વંશજના ઐતિહ્ય સંબંધમાં “પુષ્ટિમક્તિસુધા” નો આશ્રય લીધો છે. ભગવદીય રા. રા. મૂલ-ચંદ્ર તેલીવાલા B. A. L. L. B એ પશુ આ ઐતિહ્ય પ્રાપ્ત કરનારો સારી સહાયતા કરી છે, તે બદલ અન્તઃકરણપૂર્વક એમનો આભાર માનું છું.

ઉપોદ્ધાત.

॥ પિવત ભાગવતં રસમાલયમ્ ॥

‘શ્રીભાગવત, શ્રીવ્યાસચરણ.’

૨ સતો મહાનિધિ, રસતો મહોદધિ (મહાસાગર) તો
ખરેખર શ્રીમદ્ભાગવતજ, જેણે શ્રીમદ્ભાગવતમાં ર-
હેલા દિવ્ય ભગવદ્રસનું પાન કર્યું, એટલે હદ થઇ ગઇ. પછી કાંઇ
પણ અવશિષ્ટ રોય રહેતુંજ નથી. તેથીજ જગતના કલ્યાણ માટેજ
કેવલ પ્રવૃત્ત થયેલા શ્રીવ્યાસચરણ ‘ પિવત ભાગવતં રસમાલયમ્ ’
એમ બાવુક ભગવદીયોને ભગવદ્રસ પાન કરવાનો ઉપદેશ કરી રહ્યા
છે. તે અક્ષરશઃ સત્યજ છે. બહે ! અહિર્મુખવૃત્તિવાળાઓને તેમ ન
લાગે; બહે ! તેમાં તે અનેક દ્વંષણોનું દિગ્દર્શન કરો; પરંતુ તેવા-
ઓને હમે જણાવીએ છીએ કે—જરા બહિર્વૃત્તિને દૂર કરી શ્રીભા-
ગવતના અક્ષરે અક્ષર ઉપર વિચાર કરો. ઉપર ઉપરના શબ્દોનું
અવલોકન કરવાથી તેનો ગૂઢ ભગવદ્રસ હસ્તગત નથી થતો. એરે !
જેનો શબ્દાર્થજ સ્પષ્ટ સમજવો મુશ્કેલ છે, તો તેમાં રહેલા ગૂઢ
ભાવોને સમજવામાં કેટલા પ્રયાસની જરૂર છે. કોઇપણ વસ્તુને જોયા
શિવાય, સંપૂર્ણ જાણ્યા શિવાય તેનો એકદમ મત બાંધવો એ કેટલું
સાહસ ? સંસ્કૃતજ વિદ્વાનો કહે છે કે—‘ વિદ્યાવતાં માર્ગવતે
પરીક્ષા ’ એ ખરોખરજ છે. વારંવાર ભાગવતનું અધ્યયન કરવામાં
આવે ત્યારે તેનું તાત્પર્ય ભગવદ્કૃપા થયે અવગત થાય છે. તેમાં

પણ ૬૬ શ્રદ્ધાની જરૂર છે. મક્ક્યા ભાગવતે શાસ્ત્રં ન કુત્યા ન
 ચ દીક્યા' ભાગવત શાસ્ત્રનો થયાયે અર્થ સમજવામાં પણ બ-
 ક્તિની ખાસ જરૂર છે. સર્વ સ્વલેથી ચિત્તવૃત્તિને રોકી કેવલ ભાગ-
 વતશાસ્ત્રના વિચારમાં હૃદયની નલ્લીતના થાય ત્યારેજ તેમાં પ્રવેશ
 થઈ શકે છે. ત્યારેજ તેનો ગંભીરભાવ અંતરમાં સ્ફુરે છે; નીકર
 નહિજ. અસ્તુ.

શ્રીમદ્ ભાગવત શાસ્ત્ર રસનો મહાનિધિ રસનો મહોદધિ કેમ
 ન હોય; 'રસો વ જ્ઞઃ' આપ ભગવાનજ રસ રૂપ છે એમ શ્રુતિ
 જ્ઞાન કરે છે. જ્યારે પોતે પ્રભુજ રસમય છે તો જેમાં તેમનાજ
 ગુણાનુવાદો ગાયેલા છે, એવું શ્રીભાગવત તે રસમય રસરૂપ હોયજ
 એમાં કાંઈજ આશ્ચર્ય નથી. આ રસ કંઈ લૌકિક જોવામાં આવતો
 ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય રસ નથી, કિન્તુ દિવ્ય, અલૌકિક ઇન્દ્રિયોથી અગ્રાહ્ય,
 અનવધિ આનન્દમય છે. લૌકિકમાં જોવામાં આવતો રસ ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય
 હોવાથી રસાભાસ છે. અને તે પરિણામે દુઃખપ્રદ હોવાથી સર્વથા
 ત્યાજ્ય છે. પરંતુ આ ભગવદ્રસ પરમ સેવનીય છે. અતંકાર શા-
 સ્ત્રમાં કાવ્યતદિમાં જોવામાં આવતા રસો તે પણ આ દિવ્ય રમતી
 છાયા ભાવજ છે. આવા કિતમ કક્ષાના ભગવદ્રસમાં જેમનો અભિ-
 નિવેશ નથી તેઓ રસરૂપ પ્રભુ કહેવાથી અન્યલૌકિક ભાવનાઓ પ્ર-
 ભુમાં માની લે છે, પણ તેવું લેશ પણ નથી. વેદ ગીતા અને વ્યા-
 સસૂત્રમાં સ્પષ્ટ રીતે આનન્દઘન, રસઘન, ભગવાનને વર્ણવ્યા છે.
 એજ રસરૂપ રાસેશ્વર ગોપીજનવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રતુ' નિરૂપણ પુષ્ટિમા-
 ન્ગમાં કર્યું છે. એજ પરમ ભજનીય છે. રાસસમયનાં શ્રીગોપાંગનાઓ
 એ લૌકિક સ્ત્રીજનો નથી. પરંતુ અલૌકિક—દિવ્ય રસરૂપ આતંદરૂપ
 જેમનાં હસ્તપાદાદિ શ્રીઅંગો છે એવાં શ્રી વ્રજસીમન્તિનીઓ છે.

તે સર્વ ભગવન્મયજ છે. તરંગો સાથે રમણ કરી રહેલો સાગર જેમ તરંગોથી બિન્ન નથી. તેમ શ્રુતિરૂપા મુનિરૂપા વ્રજરમણીઓ ભગવાનથી બિન્ન નથી. તરંગો તથા સાગર જેમ જલમયજ છે. તેમ શ્રીગોપીજનો અને રાસેશ શ્રીગોકુલચંદ્ર એ સર્વ આનંદમય રસમયજ છે. એમાં લેશમાત્ર પણ લોકકતાનો સંચાર નથી. રાસેશ્વર પ્રભુની રસપૂર્ણતા સર્વથા સર્વસિદ્ધજ છે. માટેજ તે રસ ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય નહિ. પણ ભગવદ્ગુણથીજ ગ્રાહ્ય બની શકે છે. તેવા ભગવાનના અનુ-
ગ્રહનું નામજ પુષ્ટિ છે. તે દિવ્ય રસનું પદે પદે ભાગવતશાસ્ત્રમાં સ્થાપન કરેલું છે, માટેજ એને શ્રીમદ્ભાગવત એમ કહેવાય છે. અને તેથીજ શ્રીવ્યાસચરણ એ ભગવદ્સતે પાન કરવાનું જણાવે છે.

ભગવાનના ગુણાનુવાદો ભગવાનથી પ્રથક્ નથી, એ પ્રભુનુંજ નામ સેવન, માટે નામસેવા એ આપ ભગવાનનીજ સેવા છે. શ્રીમદ્ભાગવત ભગવન્નામાત્મક હોવાથીજ ભગવદ્રૂપ, રસરૂપ આનંદમય છે. માટે તેનો પાઠ થવાથી પણ ભગવાનનુંજ આરાધન થાય છે. આનંદમય રસમય પ્રભુનુંજ સેવન થાય છે.

ભગવાન નિવ્રત્તમણાર્થ અનંતલીલાઓને ધારણ કરે છે. 'સ ઇકાકી ન રમતે, સ દ્વિતીયમૈચ્છત્' વગેરે શ્રુતિઓ પ્રભુની રમણેચ્છા સ્પષ્ટ રીતે ઉપદેશે છે. એટલે આપ 'एकोऽहं बहु प्रियम्' એમ બહુરૂપે થવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, એકના બહુરૂપે થયા; અનેક લીલાઓ—રચનાઓ આપે ધારણ કરી. તે અનંત ભગવદ્લીલાઓમાં મુખ્ય દશ લીલાઓ છે. સર્ગ, વિસર્ગ, સ્થાન, પાપણ, ઇતિ, મન્વન્તર, ઇશાનુકંથા, નિરોધ, મુક્તિ, અને આશ્રય. સર્વ મહાદેવિ તત્ત્વોની ઉત્પત્તિ એને સર્ગ કહેવાય. તેનાં અધિકાર, ગુણાતીત, સગુણ, કાલ, જીવ, અને તત્ત્વ, એવાં છ પ્રકારનાં પ્રકરણો છે. બ્રહ્મની ગુણોનું વૈષમ્ય થઇ બનેલી પુરૂષ સંબંધી સૃષ્ટિ

એ વિસર્ગ છે. તેનાં ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એવાં ચાર પ્રકરણો છે. સંજ્ઞા પદાર્થોને નિયમમાં રાખવા સાફ જે વૈકુંઠ પ્રભુનો વિજય એને સ્થિતિ કહે છે. તેના દેશ, કાલ, અને સ્વપ્ન એવા ત્રણ ભેદ છે. ભગવાનનો અનુગ્રહ એને પાપણ અથવા પુષ્ટિ કહે છે. તેના નામ, ધ્યાન અને અર્ચન એવા ત્રણ ભેદો છે. કર્મની વિવિધ વાસનાઓ એ ઊત્તિ કહેવાય છે. તેના અસદ્વાસના, સદ્વાસના અને સદસદ્વાસના એવા ત્રણ પ્રકારો છે. સર્વ મનુષ્યોનું કથન એ મન્વન્તર છે. તેના તામસ, રાજસ, સાત્વિક અને ભક્તિ એવા ચાર પ્રકારો છે. ભગવદ્વતારોનાં ચરિતો તથા ભગવદીયોનાં આખ્યાનો એને ઈશાનુકથા કહે છે. એનાં મર્યાદા અને પુષ્ટિ એવાં બે પ્રકરણો છે. આ જીવાત્માનો સર્વ શક્તિઓ સહિત પ્રભુમાં લય—એક નિષ્ઠા થવી તે નિરોધ છે. એનાં જન્મ, તામસ, રાજસ, સાત્વિક અને ગુણપ્રકરણ એમ પાંચ પ્રકરણો છે. તે પાંચ પ્રકરણોમાંથી સાત્વિક, રાજસ તથા તામસ પ્રકરણના એક એકના પ્રમાણ પ્રમેય સાધન અને ફલ એવાં ચાર પ્રકરણો છે. અન્ય સર્વ વિસારી ભગવાનમાં સ્થિતિ કરવી એનું નામ મુક્તિ છે. એનાં જીવમુક્તિ અને બ્રહ્મમુક્તિ એવાં બે પ્રકરણ છે. તથા પરબ્રહ્મ-પરમાત્મા એમ બેને કથન કરવામાં આવે છે. એવું અક્ષરબ્રહ્મ એજ આશ્રય છે. તેનાં લોકાશ્રય, બેદાશ્રય, ભગવદાશ્રય, શાળદાશ્રય અને અર્થાશ્રય એમ પાંચ પ્રકરણો છે. એ રીતે પ્રકરણો તથા તેના અવાંતર પ્રકરણો સહિત સર્ગાદિ દશે લીલા યુક્ત આપ શ્રીભગવાન ભાગવતમાં વિરાજે છે. તૃતીયસ્કંધથી કે દ્વાદશસ્કંધસુધી અનુક્રમે એક એક લીલા દર્શાવવામાં આવેલી છે. પ્રથમ સ્કંધમાં અધિકાર લીલા અને દ્વિતીય સ્કંધમાં જ્ઞાન લીલા વર્ણવી છે. અધિકાર લીલાના હીન મધ્યમ અને ઉત્તમ એમ ત્રણ ભેદ છે. અને જ્ઞાન લીલાના તત્વ-

ધ્યાન, હૃદયપ્રસાદ અને મનન એમ ત્રણ ભેદ છે. આધિકાર
લીલા અને જ્ઞાનલીલા એ દશે લીલાના કારણ્યુત્તર હોવાથી તેનામાં
પ્રથમ—જુદા નથી એમ મળી બારે સ્કન્ધ યુક્ત શ્રીમદ્ ભાગવત
શાસ્ત્ર એ પોતે શ્રીભગવાનજ છે. શ્રુતિમાં ‘ દ્વાદશો હૈ વૈ પુરુષઃ’
દ્વાદશાત્મા વૈ પુરુષઃ એમ પુરુષ—શ્રીપુરુષોત્તમાનાં દ્વાદશ સ્કન્ધો છે.
તેમાં અધિકારલીલા જણાવનાર પ્રથમ સ્કન્ધ એ ભગવાનનું દક્ષિણ-
જનનનું ચરણારવિન્દ છે, જ્ઞાનલીલા દર્શાવનાર દ્વિતીયસ્કન્ધ વામ-
ડાખું ચરણ કમલ છે, સર્ગલીલાને કથનાર તૃતીય સ્કન્ધ દક્ષિણ બાહુ
છે, વિસર્ગલીલાને વર્ણન કરનાર ચતુર્થ સ્કન્ધ વામ બાહુ છે, સ્થાન
લીલાને પ્રકાશ કરનાર પંચમ સ્કન્ધ પાછલો કટી ભાગ છે, પોષણ
અથવા પુષ્ટિલીલાનું પોષણ કરનાર ષષ્ઠસ્કન્ધ ઉદર છે. ઊર્તલીલાને
ઉપદેશનાર સપ્તમ સ્કન્ધ વામ જુજ છે, મન્વંતરલીલાને ગાનાર
અષ્ટમ સ્કન્ધ એક સ્તન છે, ઇશ્વાનુક્રમલીલાને કથન કરનાર નવમ
સ્કન્ધ બીજું સ્તન છે, નિરોધલીલાને સ્પષ્ટ કરનાર દશમ સ્કન્ધ હૃદય
છે, મુક્તિ લીલાને વ્યક્ત કરનાર એકાદશ સ્કન્ધ મસ્તક છે, અને
આત્રાયલીલાનો આશ્રય કરનાર દ્વાદશ સ્કન્ધ દક્ષિણ જુજ છે. દક્ષિણ
જમણા જુજ ભક્તોને નિજસંનિધાનમાં આવ્હાન કરવાને આપે કંચો
કરેલો હોવાથી તે મસ્તકથી પણ ઉચ્ચ પ્રદેશમાં વિરાજે છે. માટે
આત્રાયલીલા દર્શાવનાર દ્વાદશ સ્કન્ધને દક્ષિણ જુજ કહે છે. ઉપર
પ્રમાણે દ્વાદશાત્મા પુરુષ ગોવર્દનધર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રશંખ શ્રીમદ્ ભાગ-
વત શાસ્ત્ર છે. માટે ભગવન્નિષ્ઠ ભગવદીયોએ એનો નિરંતર પાઠ
કરવો એ ખાસ આવશ્યક છે, શ્રીભાગવતનો પાઠ કરવાથી સ્વરૂપા-
ત્મક સેવા અને નામાત્મક સેવા અમે જન્મે સેવા સિદ્ધ થાય છે.
શ્રીકૃષ્ણ જેમ પ્રકરણ છે તેમ શ્રી ભાગવત પણ પ્રકરણ છે. એટલા
માટેજ ‘નિગમકલ્પતરોર્ગલિતં ફલદ’ એમ શ્રીદ્વિપાયન વ્યાસજી

સકલ વેદરૂપ કલ્પતરૂના ફલરૂપે શ્રીમદ્ ભાગવતને જણાવે છે એટલે તેનું સેવન કરવું એ સર્વોત્તમ છે.

સમજપૂર્વક મૂલ શ્રીભાગવતનો પાઠ કરવો એ સામાન્ય અધિકારીઓને માટે બાળુંજ કઠીન છે. નિયમપૂર્વક મૂલપાઠજ કરવો દુર્ધટ છે, તો સમજપૂર્વક પાઠ તો વળી કયાંથીજ થઈ શકે ? માટે હિના ધિકારીઓને તેનો પાઠ સુલભ રીતે થાય, અને તેટલુંજ ફલ મળી શકે એવા હેતુથી આચાર્યચરણ શ્રી વલ્લભાગ્નિએ એ શ્રી ભાગવતના આરે રકઘોના ભાવને યથાર્થ સૂચવનારાં ભગવાનનાં એક દળર નામો પ્રકટ કરેલાં છે, એને શ્રીપુરુષોત્તમ સહસ્ત્રનામ સ્તોત્ર કહે છે. તે નામનો નિરંતર પાઠ કરવાથી હૃદયમાં ભગવદ્વચ્ચરિત્રાનું સ્પષ્ટ રીતે સ્ફુરણ થાય એ ભાગવતનો પાઠ થયા બરાબરજ છે. તેમ છતાં વખતે આખા ભાગવતનાં ટુંક સારરૂપે યોજેલાં આ ભગવન્નામોનો આશય પણ સમજાય નહિ. એમ જાણી કરણાનિધિ શ્રીરઘુનાથજીએ તે નામોના ઉપર **નામચંદ્રિકા** નામ ટીકાની યોજના કરી તેનો અર્થ ખુલ્લો ખુલ્લો શ્રુતિ સ્મૃતિના પ્રમાણો આપી સંસ્કૃત ભાષામાં સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી આપ્યો છે. સંસ્કૃત નહિ જાણનારાઓને અનુકૂલ પડે અને તેનો સંપૂર્ણ લાભ લેઈ શકે એવા હેતુથી તેજ નામચંદ્રિકા ટીકાને અનુસરી આપ વૈષ્ણવો સમક્ષ આ ગુજરાતી અનુવાદ રજુ કરતાં મૂને ધણોજ આનંદ થાય છે. જેવી મનની ઉર્મિઓથી અને જેવા આશયથી ભગવદ્વિચ્છાએ આ અનુવાદ કરવામાં યથામતિ યથાશક્તિ પ્રયત્ન કર્યો છે. તેને આપ સર્વ ભગવદીય અધુઓ. તેવીજ હૃદયોર્મિથી અને તેવાજ આશયથી જો સાદર કરશો તો હું મહારા આ પ્રયત્નને સફલ થયેલો સમજીશ. જેવા શુભવિચારથી આ 'ભક્તિઅન્થમાળા'નો આરંભ કરેલો છે. તેવા મહોદાર રથી આપ તેના ગ્રાહક થઈ યથાંશે ઉત્તેજન આપશો. તો હમો

દહતા પૂર્વક કહીએ છીએ કે આ'વા આ'વા અનેક સ્વમાર્ગીય સિ-
દ્ધાન્તોથી ભરપૂર સુંદર પુસ્તકોના બાષાન્તરો આપના સમક્ષ રજુ
કરવાને અમે બાગ્યશાલી બનીશું. પ્રિય વૈષ્ણવો ! એક હાથે કાષ્ઠ
પણુ દિવસ તાલી પડી શકતી નથી, માટે આપ તેના સાચા દિલથી
ગ્રાહક થાઓ, અને બીજાએ તે પ્રમાણે કરવા ઉપદેશ આપો.
જ્યાંસુધી પરસ્પર એક બીજાને કિત્તેજીત કરવામાં આવશે નહિ. ત્યાં
સુધિ સ્વમાર્ગીય હજારો ગ્રંથોનો સર્વત્ર પ્રસાર શી રીતે થશે ?
આપણા આચાર્યશ્રીએ તેમ અનેક ગોસ્વામી બાલકોએ પ્રુષ્ઠિમાર્ગ
સિદ્ધાન્તના અનેક ગ્રંથો લખ્યા છે તેને પ્રકાશ કરવા માટે જો સતત
આપણે મંજૂા રહીએ; છતાં અનેક વર્ષ થઇ જાય તોપણ ગ્રંથોને
પ્રકાશ કરવાનો પાર આવી શકે નહિ. એટલી બધી આપણી સ-
મૃદ્ધિ છે. છતાં દિલગિરીની સાથે મ્હારે કહેવું પડે છે કે તેમાંથી
કેટલી સમૃદ્ધિ તો ઉઘાઘને સ્વાધીન થઇ ગઇ છે. ધૂલનું સેવન કરે
છે. માટે પ્રિય ભગવદીઓ ! જાગ્રત થાઓ. અને ગામે ગામ શોધમાં
નીકળી આપણી સમૃદ્ધિને એકત્ર કરવામાં અપરિમિત પરિશ્રમ આ-
દરો. તોજ વૈષ્ણવધર્મનો પ્રકાશ કરીશું. હાલમાં ઉપલબ્ધ થયેલા
કેટલાક ગ્રંથોને શુદ્ધ લખાવાનું કાર્ય કેટલાકો તરફથી થઇ રહ્યું છે.
મુંબાઈના બડા મંદીરવાલા ગોસ્વામિ શ્રીગોકુલનાથજી તરફથી.
પણુ પુસ્તકોને મુદ્રિત કરવાનું કાર્ય ચાલુ થયેલું છે. સુદામા પુરિસ્થ
શ્રીમજીવનલાલજી મહારાજ પણ પુસ્તકોને પ્રકાશ કરવામાં
પૂર્ણ ઉત્સાહ ધરાવે છે. અને તેમાં પોતાના દ્રવ્યનો જ્યય કરે છે.
એ પણ એક આનંદનીજ વાત છે. વે. શા. સં. ભગવદીય મન્નલાલ
મણુપતિરામ શાસ્ત્રી એમ. એ. એઓ પણ માર્ગના પુસ્તકોને પ્રકાશ
કરવાનું કાર્ય કરી રહેલા છે. તથા ભગવદીય મૂલચંદ્ર તેલીવાલા
બી.એ. એલ, એલ, બી. અને ભગવદીય ધૈર્યલાલ સાંકળીયા બી.એ.
એલ, એલ, બી. તરફથી પણ તેવોજ પરિશ્રમ બની રહ્યો છે. આ

ઉપરથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે:—ભગવાનની ઇચ્છાજ આ કાર્યને સારી રીતે આગળ લાવવાની હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. તો પ્રિય વૈષ્ણવો ! જામત થાઓ, અને આપનાથી બનતી આપ પણ તે કાર્યમાં મદદ આપો. એ પણ ભગવત્સેવાજ છે. **इत्यलं पल्लवि-
तेनेति विरम्यते.**

મનીઆરવાડો—અંભાત,
આષાઢ શુકલ ૩ શુક્રવાર
રથયાત્રા. સં. ૧૯૧૩

} ભદ્રશંકર જયશંકર શાસ્ત્રી.

શ્રીભક્તિઅન્યમાળાના ગ્રાહકોને વિનંતિ.

આ માળાનો આ બીજો અન્ય તૈયાર થવામાં કેટલાંક આક-
સ્મિક કારણોથી જો કે ધારવા કરતાં પ્રણા મિલન થયો છે. તેથી
તે ખાતે ગ્રાહક અન્ધુઓની ક્ષમા માગીએ છીએ. પણ તમે જાણીને
ખુશી થશો કે હવે પછી આ માળાના “ત્રીજા અંકમાં” “શ્રીમદ્
મગવદ્ગીતા” (આ ગીતા ઉપર પૂર્વે થઈ ગયેલા ગોસ્વામીશ્રીઓ
તરફથી “તત્ત્વદીપિકા” અને “અમૃતતરાક્ષિણી” એમ બે ટીકા
ઓ સંસ્કૃતમાં થયેલી છે. ઉક્ત ટીકાઓના આશય સાથે લંબાણ
વિષેયનપૂર્વક)નું ભાષાન્તર મુપ્રસિદ્ધ લેખક રા. રા. નાનુલાલ નારા-
યણદાસ ગાંધી. એમ એ. એલ, એલ, બા. ની કસાયલી કલમથી
લખાવવું શરૂ કર્યું છે. તેથી જો કે ગ્રાહક અન્ધુઓને થોડો વખત
રાહ તો જોવી પડશેજ પણ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના જેવો અત્યુત્તમ-
અન્ય કે જે ઉક્ત ટીકાઓના આશય સાથેનો અત્યાર સુધીમાં કોઈ
પંજા ઠેકાણે પ્રકટ થયો નથી તે આપવાની અમે ગોઠવણ કરી છે.
ઉક્ત અન્ય ધારવા મુજબ કારતક માસમાં આપી શકીશું. છતાં વિલંબ
થાય તો અમારા જીયાસુ ગ્રાહકો ધૈર્ય ધરશો.

પ્રકાશકના જે ખોલ.

હાલમાં અનેક પ્રકારનાં પુસ્તકો પ્રકટ થાય છે. અને તે લોકોમાં પ્રીતિથી વંચાય છે પણ ખરાં તેમાં પણ યોગ્યશાસ્ત્રનાં, જ્ઞાનમાર્ગનાં, અને સાંસારિક નૌવેલો વગેરે પુસ્તકો કે જે ભગવદ્ ભજનમાં ઉપયોગી મણામાં નથી તેવાં પુસ્તકો ઉપર વિવર્તવાદનો ઢોળ ચઢાવી સર્વ સ્થળે તેવા અન્યોનો પ્રચાર થાય છે. પણ સર્વાંગે વૈદિક, નિર્ગુણ, ભક્તિસંબધી પુસ્તકો જોખે તેટલાં પ્રકટ થતાં નથી એ શોચનીય છે.

શ્રીમદ્ ભાગવત શિવાયનાં ખીજાં શાસ્ત્રો, પુરાણોના જ્ઞાનથી જીવ બુદ્ધિમાં અનેકજા: તર્ક વિતર્ક થાય છે, તેમજ મોહરૂપી કચરો પણ ઉત્પન્ન થાય છે. તે મોહ ભગવદ્કૃપાથી નાશ પામે છે. ત્યારેજ શ્રીમદ્ ભાગવત ઉપર વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે. અને જ્યારે વિશ્વાસ (એક આશ્રય) થાય છે. ત્યારેજ તદનુસાર પ્રવૃત્ત થયેલા પુરૂષને સ્વતંત્ર ભક્તિરૂપી ફળ મળવા સંભવ છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહે છે કે:-

ધિગ્જન્મનસ્તિટ્વદ્વિષાં ધિગ્વ્રતં ધિગ્બહુજ્ઞતામ્ ।

ધિક્કુલં ધિક્ક્રિયા દાક્ષ્યં વિમુક્તાયે ત્વધોક્ષજે ॥

અર્થ:-જે ભગવાનને વિષે વિમુખ છે, તેનો ત્રિવિધ જન્મ, વિષા, વ્રત, સર્વજ્ઞતા, અને ક્રિયાનેપુણ્ય એ પ્રત્યેક ધિક્કારવા લાયક છે.

જ્યારે ખીજાં બધાં પુરાણો છે, ત્યારે શ્રીમદ્ભાગવત એ એક મહાપુરાણ છે; શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન્ સ્વયં પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે, તેમનાં દરેક અંગમાં શ્રીમદ્ભાગવત બિરાજે છે, તેજ પૂર્ણ પુરુષોત્તમનાં

શ્રીમદ્ભાગવતમાં ગુણ રીતે અમાયલાં આ હજારનામનો સ્તોત્ર અન્થ છે, ને તે શ્રીમદ્ભગ્વં જૂમંડલાચાર્ય વર્ષ શ્રીમદ્દેવલાચાર્યજીએ પોતે પ્રકટ કર્યો છે. તેનું કારણ ઉપોદ્ધાતમાં જણાવ્યું છે કે:—તે શ્રી જોષીનાથજી મહારાજના માટે પ્રકટ કર્યો છે.

(જુઓ ઉપોદ્ધાતમાં)

આ અન્થ ઉપર એક ગુજરાતી ટીકા સહગત હરજીવનદાસ પુરુષોત્તમદાસ ધંધુકા નિવાસી તરફથી પ્રકટ થયેલી છે તે ટીકા દશેક વર્ષ પહેલાં જ્યારે મારા જોવામાં આવી ત્યારથીજ મારા મનમાં તે ટીકા વીશેની શંકા થતી હતી કે—શ્રી પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પ્રભુના નામોનો ભાવાર્થ જાણ્યે તે કરતાં કોઈ જુદાજ રૂપથી આવખા-ચેલો છે. બાદ સં ૧૯૬૭ ની સાલમાં હું જ્યારે ધી અમદાવાદ યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં કલાર્ક તરીકે નોકરી રહ્યો તેવાનાં તે પ્રેસમાં જ “આત્માનંદ સરસ્વતી” નામના પરમહંસ સન્યાસી ની સાથે મારે મુલાકાત થઇ પ્રસંગોપાત વાર્તાલાપ થતાં ઉક્ત ટીકા તે આ સ્વપ્નમિશ્રીની કરેલી છે એમ સ્પષ્ટ જણાયું. તેથી નિશ્ચય થયો તેમણેજ મુળ સિદ્ધાન્તનું કંપ પસંદાવ્યું છે.

આ અન્થ ઉપર બીજી એક ગુજરાતી ટીકા બુકસેલર મહા-દેવ રામચંદ્ર જાગુટે તરફથી બહાર પડી છે, તેમણે તે માત્ર શ્લોકનુંજ ભાષાન્તર કરાવ્યું છે.

“અત્યાર સુધીના મારા પોતાના અનુભવથીજ કહું તો હર-કોઈ પ્રકારનો અન્થ જનસમાજમાં રજુ કરતાં પહેલાં તે અન્થ માટે પ્રાંચીન સાધનોનું જતી શકે તેવું ને તેટલું શોધન કરવું જોઈએ, વળી જોણે સંપ્રદાયનું ખરું રહસ્ય જોયું નથી, જાણ્યું નથી, માન્યું નથી, તેમજ સ્વીકાર્યું પણ નથી તેવાઓએ આવા સમગ્ર પ્રમાણના

અમુક્ય અન્યોમાં પોતાના કપોલ કલ્પિત સ્વરૂપ બુદ્ધિથી તે અન્યો ઉપર ટીકા કરવી, અને સુધારો કરવો તે યોગ્ય નથી.”

ઉક્ત ટીકાઓ જોઇ ત્યારથીજ આ અન્ય સાંપ્રદાયિક રીતિએ ફરીથી લખવાની જરૂર છે તે માટે કોઇ સારો શાસ્ત્રી મળે તેની શોધમાંજ હતો. તેવામાં બગદીય મનમોહનદાસ દલપતરામ દલાલ. ખી. એ. દ્વારા જાણવામાં આવ્યું કે આ અન્ય ઉપર શ્રી રજુનાથજી મહારાજે “નામચન્દ્રિકા” ટીકા સંસ્કૃતમાં કરેલી છે તે ટીકા ખંભાતના શાસ્ત્રીજી લક્ષ્મણકર જયશંકરને ત્યાં છે તેથી તેમની મુલાકાતે જતાં તેઓએ ઉક્ત ટીકાના આશયમાથેનું બાષાન્તર કરવાનો સ્વીકાર કર્યો. જેના પરિણામે આ અન્ય વૈષ્ણવોની સેવામાં મૂકવા બાગ્યવંત થયો છું.

આવાં હસ્ત લિખિત પુસ્તકો કેટલીક ઠેકાણે છે ખરાં પણ તે ઉંદર કે ઉધેડના ભોગ થઇ પડ્યાં છે તેમજ તેના ઉપરથી કચરો પણ સાફ થતો નથી એ ધણું શાયનીય છે.

આપણા સંપ્રદાયમાં આંગળીના વેદા ઉપર ગણી શકાય તેવા માત્ર ગણ્યા ગાંઠ્યા જ શાસ્ત્રીઓ છે; પણ તેઓ જો ધારે તે એક ચિત્તેકામ કરે તો તેજ શાસ્ત્રીઓ દ્વારા ઘણા અન્યો પ્રસિદ્ધિમાં આવે તેમ છે. તે શાસ્ત્રીઓને વિનવીશું કે તેમણે પ્રમાદ વશ નહિ થતાં કટિબદ્ધ થવું જોઇએ છીએ. સાથે સાથે એ પણ કહેવું પડશે કે “વિનાશ્રયા ન શોભન્તે પંડિતા ચિન્તિતા. ભૂતાઃ” જો કે આ ઉક્તિને પહોંચી વળનાર પરમકૃપાળુ પ્રભુ છે જ. તેજ પ્રભુના અનુગ્રહથી સઘળું સિદ્ધ થઇ જશે.

વળી ધનિક વૈષ્ણવો પ્રત્યે અમારી વિનંતી છે કે તેઓ પોતા સ્વાર્થમાં ઝોઝાં ખાય છે, માનમાં મગરૂર બની તે ખાતે હજારો

રૂપિઆ પ્રીતિથી ખર્ચે છે. અને પોતાના દ્રવ્યનો માઠી, વાઠી ને લાઠીમાં વ્રથા વ્યય કરે છે. પણ તેમાંથી ચત્કર્યાંત દ્રવ્યનો ખચાવ કરી નવા શાસ્ત્રીઓને તૈયાર કરવા ઉત્તેજન આપે, નવા અન્યો સૈયાર કરવામાં મદદ આપી પોતાના દ્રવ્યનો આ'વા સત્કાર્યમાં મુ- વિનિયોગ કરે તો અલ્પ સમયમાં જ ઘણા અન્યો પ્રસિદ્ધિમાં આવી જાય તેમ છે, “ નાણું હોય ત્યાંજ રાણું થાય છે ” નાનાં નાનાં ગામડાંઓમાં પાઠશાળાઓ સ્થપાઈ છે. પણ તેમનાથી નાણાંના સાધનના અભાવે ઉક્ત કાર્ય થઈ શકે તેવું નથી. પણ જે શહેરના ગૃહસ્થ વૈષ્ણવો મન કિપર લે ને ધારે તો એક મોટી પા- ઠશાળા સ્થાપન કરી તે દ્વારા વૈષ્ણવોને ધાર્મિક જ્ઞાન, અપાવે તાજે જ દાખલો જોશો કે મુંબઈમાં “ લાઠીયા લાઠસ્કુલ ” સ્થપાઈ છે તેવી રીતે બીજાં શહેરોમાં પણ તેમ જાય તો ધાર્મિક જ્ઞાનનો વધારે ફેલાવો થાય તેમ છે. અસ્તુ.

પ્રુફા વારંવાર તપાસ્યા છતાં જોડણીમાં અશુદ્ધતા રહી હશે તે અમારા પ્રમાદનું કારણ જનણવું તેથી તે ખાતે વૈષ્ણવ બંધુઓની ક્ષમા યાચીએ છીએ.

આ અન્ય પ્રકટ કરવાની મારી ઘણા દિવસની અભિલાષા આજે પૂર્ણ થાય છે. તેથી મને અત્યંત આનંદ થાય છે તેથી તે આનંદના મૂળ શ્રી પૂર્ણ પુરુષોત્તમને યુગલ ગરબે નિવેદન કરું છું.

અવસ્થાપક

“શ્રીલક્ષ્મિઅન્યમાળા” કાર્યાલય
ચંપાણ, ખતરી પાળ-અમદાવાદ.
આવંણુ શુકલ તૃતિયા, સંવત ૧૯૧૩
(ઠકુરાની ત્રીજ)

લી. આતંત કૃપાકાંક્ષી

દામાનુસ વૈષ્ણવ.

લલુભાઈ જગનલાલ કેસાઈના
જય શ્રીકૃષ્ણ.

ॐ श्री॥ निवेदनपात्रिका ॥ ॐ ॥

॥ अनुष्टुप् वृत्तम् ॥

श्रीमदाचार्यपाशनां प्रासादगुणगुम्फिता ॥
 क्व गिरा भावगम्भीरा क्वाहमल्पमतिः परम् ॥१॥
 तत्कृपामृतवर्षेण वा निजेच्छाप्रतापतः ॥
 पुनः श्रीगुनायानां कृपातः केवलं मया ॥२॥
 श्रीभागवताभ्युद्योतः कृतं श्रीवल्लभानेः ॥
 उद्धृतानां कृष्णनाम्नां सहस्रस्य प्रकाशनम् ॥३॥
 तस्यार्थो हि यशालोकैः सम्यगालोक्यते तथा ॥
 क्रियते गुर्जरगिरि नामचन्द्रिकयाधृतः ॥४॥
 स मुदे भवतु श्रीमत्कृष्णास्यस्वरूपिणाम् ॥
 इति प्रेमाद्रमनसो ममेदं हि निवेदनम् ॥५॥

अर्थः—श्रीमदाचार्यॐ कुरी प्रसादगुणगुम्फिता ।

क्यां वाष्णी भावथी पूरी ने धी ज्यां स्वल्प भावरी ॥१॥
 तेमनी सौम्य दृष्टिवा निजेच्छा प्रतापथी ।
 श्रीगुनायॐनी वा कृपाथी मात्र हुं यणी ॥२॥
 श्रीभागवतसिद्धिमां रहेलां कृष्णनामने ।
 सहस्र मात्र संप्रियामां प्रकटाव्यां वल्लभाग्निजे ॥३॥
 तेना अर्थ यथा लोको आलोके जेम रहेलथी ।
 कई तेमज भाषाभां यद्रिकाने अनुसरी ॥४॥
 प्रसन्न ते यकी यजे, श्रीकृष्ण मुपश्य जे ।
 जेम प्रेमार्द्र मनथी आ निवेदन आपने ॥५॥

અમારા તરફથી પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકો.

- ૧ વિવિધ ધોળ તથા પદ સંગ્રહ ભાગ ૧ લો ૦-૮-૦
(આવૃત્તિ ૨ જી)
- ૨ વિવિધ ધોળ તથા પદસંગ્રહ ભાગ ૨ જો ૦-૮-૦
- ૩ નિત્ય નિયમના પાઠ તથા ધોળ ૦-૨-૦
(આવૃત્તિ ૩ જી)
- ૪ શ્રી ગોકુલનાથજીનાં ૨૪ વચનામૃત ૦-૨-૦
(આવૃત્તિ ૨ જી)
- ૫ અહસંબંધ કાવ્યમ્ (આવૃત્તિ ૨ જી) ૦-૬-૦
- ૬ શ્રી ગોકુલેશજીનાં ધોળ તથા પદ સંગ્રહ ૧-૦-૦
- ૭ શ્રી કૃષ્ણસ્તોત્ર રત્નાકર (મટીક) ૦-૧૨-૦
(મુળશ્લોક સાથે ગુજરાતી ભાષાન્તર)
- ૮ ૮૪ વૈષ્ણવની વાર્તા ૨-૦-૦
(ગુજરાતી ભાષામાં મોટા અક્ષર)
- ૯ શ્રી સર્વોત્તમ સ્તોત્ર ભેટ
- ૧૦ શ્રી પુરુષોત્તમમહાત્મા નામ સ્તોત્રમ્ ૧-૪-૦
અપાય છે!
- ૧૧ શ્રી ગોકુલેશજીનું જીવન ચરિત્ર ૧-૪-૦
- ૧૨ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા ૧-૦-૦
(અમૃતતરંગિણી, તત્ત્વદીપિકાના આધારે)
- ૧૩ તીર્થયાત્રાનો હેવાલ ૧-૦-૦

શ્રીમદ્ભુવરજ (શ્રીગુસાંધજી—શ્રીવિકૃલનાથજી) ના
પંચમકુમાર પંચમશૃંગના તિલકાયિત “શ્રીમદ્ભુનાથજી”
મહારાજ.

શ્રીમદ્ભુમવિઠ્ઠલેશ વપુષોર્મૂર્તિઃ પરા માસુરા ।

યા શ્રીમદ્ભુનાથ નામ કલિતા મેરુપ્રભાસ્વાત્મનામ્ ॥

યા માર્ગાંબુધિ મંથનાદિહ તલસ્પર્શેન સર્વજ્ઞતાં ।

યસ્મિન્ ગોકુલચંદ્રચારુચરિતાલિર્બિમ્બત સર્વતઃ ॥૧॥

શ્રી રઘુપતિ અતિ ગજગતિ; રતિપતિ કઈ બલિહાર રે રસના !
જનકી જીવન એ સદા, મધ્યમણિ રતનમય હારરે રસના !

રાગ સારંગ.

જયતિ રઘુનાથ ગુણગાય વિખ્યાત, જીતપંડિતકો શરણલીને;
શાસ્ત્ર સખજન અભિમાન કર વ્રજ ભુવન,
આયોમદ ગર્વ સખ ખંડકીને. ૧

કપટપટ દૂરકર, પ્રકટલીલા ધરી, ભક્તિનવ ભાવયુત દશમીદીને;
જનકી રમણ ગુણ કો કવિ કહી શકે,
સરસરંગી સખે ચિત છીને. ૨

અર્થ—શ્રીમદ્ભુવરજ (શ્રીગુસાંધજી) ના પંચમકુમાર
હે શ્રીમદ્ભુનાથજી ! આપની ચાલ હસ્તિના કરતાં પણ અતિ
સુંદર છે, વળી રતિપતિ જેકામહેવ તેને આપની લાવણ્યતા
ઉપર બલિહાર—ન્યોછાવર કઈ તો પણ ઓછું છે. આપ
શ્રીજનકી વફુજના સ્વામિ છો, એટલુંજ નહિ પણ જેમ
રતનબટિત હારની મધ્યે મણી શોભે છે તેવી રીતે આપ સાત
આળસોની વચ્ચે શોભો છો. તેથીજ મારી રસના—જીજ્ઞાસે
વારંવાર એજ ઓછું છું કે તું તે સ્વરૂપની લાવણ્યને બજ.

सुखाम्बुजाऽऽलज्जितपूर्णचन्द्रमो मनोहर श्रीनवकंजलोचनः ।
वसन्तकान्तोदितदेहयौवनो लावण्यलिलाजितमनिकेतनः ॥ १ ॥

प्रादुर्भाव सं० १६११. कार्तिक शुक्ल १२.

महार्द्धमुक्तामणिहारमण्डनः पद्मासनालङ्कृतमञ्जुलासनः ।
श्रीविट्केशप्रभुपञ्जमात्मजो विराजते श्रीरघुनाथवल्लभः ॥ २ ॥

भद्र०

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥

भगवद्भदनानलस्वरूप श्रीमद्वल्लभाधीश्वर प्रकटितं.

श्री पुरुषोत्तमसहस्र नामस्तोत्रः

(गुर्जरगिरानुवाद संवलितम्)

श्रीमद्वल्लभाधीश्वरनाम પૌત્ર અને શ્રીમદ્વિઠ્ઠલેશ્વરજીના
પંચમકુમાર પંચમપીઠાધીશ્વર શ્રીરધુનાથજીએ આ ગ્રંથની
વિસ્તૃત ટીકા “નામચંદ્રિકા” નામે સંસ્કૃત ભાષામાં રચેલી છે
તેમાં તેઓ શ્રી મંગલાચરણ કરે છે કે:—

વ્રજસ્ત્રીવિપ્રયોગાગ્નિશમનાય ય ઉત્થિતઃ ॥

દીનાન્તેઽદ્યુતજીમૂત સ્તચ્છાયા સ્તુ સદા મયિ ॥ ૧ ॥

આચાર્યચરણદ્વન્દ્વં મક્તિજ્ઞાનાઙ્ગભાસ્કરમ્ ॥

નમસ્યામિ મનઃ કર્મવાગ્ધિરન્તસ્તમોપહમ્ ॥ ૨ ॥

યત્કૃપાદાષ્ટિવૃષ્ટયા ચૈ દૈવદગ્ધોઽપિતત્ક્ષણાત્ ॥

પ્રરોહતિ નિજેચ્છાભિસ્તં વન્દે કમપીશ્વરમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ—બ્રજસુંદરી શ્રીગોપીજનોના મહાન વિરહાગ્નિને શાંત કરવા સાયંકાલ સમયે પ્રકટ થતા અદ્ભુત મેઘની—અર્થાત્ વૃંદાવનમાંથી બ્રજમાં પ્રવેશ કરતા અદ્ભુત વેશધારી મેઘશ્યામ શ્રી કૃષ્ણની છાયા—કૃપા મહારા ઉપર નિરંતર રહે. ૧

૨ ભક્તિ અને જ્ઞાનરૂપ કમળોને ખીલાવનાર સૂર્ય સરખા, અંતરના અંધકારનો નાશ કરનારા શ્રીમહાપ્રભુ શ્રીમદ્વૃંદાચાર્યજીનાં ચરણ કમલ યુગલને મન વાણી અને કર્મથી નમન કરે છું. ૨

અનેક જન્મના પ્રારબ્ધરૂપ અગ્નિથી બળી ગયેલો હોય તો

૧ સાયંકાલના સમયમાં, મેઘ—વાદળ કાળું, રાતું અને પીળું, (સુવર્ણ રંગનું) છે તેમ શ્રીકૃષ્ણ પણ શ્યામ, પીળું રાતું મિત્ર—અર્થાત્ સુવર્ણ રંગનું પીતાંબર ધારણ કરનાર છે, અને સાયંકાળના સમયે ગોધન ચરાવી ગોકુળમાં પ્રવેશ કરે છે. આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ તથા મેઘની સામ્યતા કરવામાં મહારાજશ્રીએ અદ્ભુત આતુર્ય દાખવ્યું છે.

૨ જ્ઞાનરૂપ કમળને ખીલાવનાર શ્રી મહાપ્રભુનું જન્મણું ચરણ છે, અને ભક્તિરૂપ કમળને પ્રકુલ્લ કરનાર હાથું ચરણ છે. કમળોનો વિકાસ સૂર્યથી થાય છે, શ્રીમદાચાર્યચરણ બન્ને માર્ગના સ્થાપક હોવાથી તેમને જ્ઞાન અને ભક્તિમાર્ગના સૂર્ય કહ્યા.

૩ અગ્નિથી બળી ગયેલું ખીજ ફરીથી ઉગેજ નહિ, તેમ જન્મ જન્મમાંતરોનાં પાપમય પ્રારબ્ધ રૂપ અગ્નિથી લુંગ્મ થયેલું ભક્તિરૂપ ખીજ કોષ પણ સમયે ઉગી નવપલ્લવિત થઈ શકે નહિ. છતાં શ્રી રઘુનાથજી ઉપદેશે છે કે જેમની કૃપા દષ્ટિની વૃદ્ધિથી તો બળેલું ખીજ પણ સારી રીતે અંકુરોવાળું થાય છે, તેવા ઇશ્વરને વંદન કરે છું. તે ઇશ્વર અન્ય કોષ નહિ પણ પોતાના પિતૃચરણ શ્રી ગુસાંધજી છે. ૨૫૯ નામ નહિ કહેવાનું કારણ તેમની પિતા ઉપરની પ્રેમમયી અખંડ ભક્તિ છે.

પણ જેમની કૃપા દષ્ટિરૂપ અમૃતવૃષ્ટિ વડે તત્કાલજ ઉગે છે—નવપ-
સવિત બને છે, તેવા કોઈ સમર્થ પ્રભુને હું વંદન કરું છું. ૩

વેદ ગીતા અને બ્રહ્મસૂત્ર એ ત્રણે પ્રસ્થાનોમાં કોઈ પણ સં-
શય થાય તો તેનું નિવારણ શ્રીમદ્ભાગવતથીજ થાય છે. માટે
શ્રી વ્યાસચરણ “ નિગમકલ્પતરોર્ગલિતંફલમ્ ” શ્રીમદ્ભાગવતને
સકલવેદ રૂપ કલ્પવૃક્ષનું ફલ કહે છે. પ્રત્યેક વૈષ્ણવોએ શ્રીમદ્ભાગવત
ફલાત્મક તેમ જ ભગવત્સ્વરૂપ હોવાથી, તેનો સંપૂર્ણ પાઠ કરવાની
અતિ આવશ્યકતા છે. એમ સર્વ ભક્તજનોનો ભાવ સિદ્ધ છે. એ-
મની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાને શ્રી મદ્વાચાર્યચરણે શ્રી ભાગવતમાંથી
પ્રથમ પ્રથમ રૂપે સહસ્રનામ પ્રકટ કર્યાં. તેનો પાઠ કરવાથી શ્રીમદ્
ભાગવતનો સંપૂર્ણ પાઠ થાય છે. તેમ શ્રી પુરુષોત્તમની રક્ષે
લીલાઓનું અનુસંધાન પણ રહે છે, એવાં કારણોથી શ્રી પુરુષોત્તમ
વંદન વૈશ્વાનર શ્રી મદ્વદ્વિભાધીશ્વર આ ગ્રંથનો પ્રારંભ કરે છે.

૧ શ્રીમદ્ભાગવત શ્રી પુરુષોત્તમ સ્વરૂપજ છે. એ વિશે વિશેષ
જ્ઞાસા થાય તો પ્રસ્તાવના વાંચો.

૨ દશ લીલાઓ—સર્ગ, વિસર્ગ, સ્થાન, પોષણ, ઉત્તિ, મન્વં-
તર, ઇશાનુકથા, નિરોધ, મુક્તિ, આશ્રય, પ્રસ્તાવનામાં એ સંબંધમાં
જણાવ્યું છે. તે વાંચવું.

૩ શ્રી પુરુષોત્તમનું મુખ એ અગ્નિ સ્વરૂપ છે, અને તેજ અ-
લૌકિક અગ્નિ રૂપ પોતે શ્રીમદ્વક્ત્રભાચાર્યજી છે. ભૂતજપર દૈવી જીવાંતો
ઉદ્ધાર કરવા તેમનું પ્રાકટ્ય થયેલું છે. પરમાત્માનું મુખ અગ્નિ એ
સંબંધમાં શ્રુતિ, સ્મૃતિ, ગીતામાં સ્પષ્ટ કથન કરવામાં આવ્યું છે.
પ્રસ્તાવનામાં તે સંબંધિ રહેજ ઇસારો કરવામાં આવ્યો છે તે જો-
વાથી સ્પષ્ટ થશે.

॥ श्री पुरुषोत्तमसहस्र नामस्तोत्र प्रारंभ. ॥

॥ मूलम् ॥ पुराणपुरुषो विष्णुः पुरुषोत्तम उच्यते ॥

नाम्नां सहस्रं वक्ष्यामि तस्य भागवतो दृतम् ॥१॥

અક્ષરાર્થ—પુરાણપુરુષ જે મહા વિષ્ણુ તે પુરુષોત્તમ કહેવાય છે, તે શ્રીપુરુષોત્તમનાં શ્રીમદ્ભાગવતમાંથી ઉદ્ધારેલાં એકહજાર નામ કહું છું. ૧

તાત્પર્ય—અન્યના આરંભમાં મંગલાચરણ કરવું એ પ્રાચીન શિક્ષણનોની પ્રણાલીકા છે. મંગલાચરણ ત્રણ પ્રકારે કરવામાં આવે છે. એક આશીર્વાદાત્મક, બીજું નમસ્કારાત્મક, અને ત્રીજું વસ્તુ નિર્દેશાત્મક મંગલાચરણ છે. આ અન્યનું નામ પુરુષોત્તમ સહસ્ર નામ” છે. પુરુષોત્તમ એટલે શું ? એમ જણાવવા થાય એ સ્વાભાવિક છે. શ્રી પુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને શાસ્ત્રોમાં પ્રસિદ્ધ છે. છતાં કેટલાક આચાર્યોએ વેદાદિના ઉલ્લેખ અર્થ કરેલા હોવાથી લોકોના જાણવામાં તે સ્વરૂપ આવેલું નહિ. માટેજ શ્રી મહાપ્રભુ-જીએ પ્રકટ થઈને પુરુષોત્તમના સ્વરૂપનો પ્રકાશ કર્યો. આ અન્યમાં

પુરુષોત્તમનાં નામો હોવાથી પુરુષોત્તમ એટલે શું? તે સંક્ષેપમાં દર્શાવે છે. “દ્વાદશો હ વૈપુરુષઃ” (બાર અંગયુક્ત પુરુષ છે) ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં તેમ “પુરુષઃ સ પરઃપાર્થ ! (હે અર્જુન તે પુરુષ તો સર્વથી ઉત્તમોત્તમ છે) “અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રસિદ્ધ પુરુષોત્તમઃ (એથી હું લોકમાં અને વેદમાં પુરુષોત્તમ રૂપે પ્રસિદ્ધ છું) “અક્ષરાદપિચોત્તમઃ” (અક્ષર બ્રહ્મથી પણ હું ઉત્તમ છું) વગેરે ગીતા વાક્યમાં પ્રસિદ્ધ જે પુરુષ તે પુરુષોત્તમ તેજ વિષ્ણુ છે. વિષ્ણુ એટલે ક્ષીર સમુદ્રમાં શેપનાગ ઉપર પોઢનાર, સત્વગુણાધિ-પ્તાતા નહિ પણ તે વિષ્ણુ જેના અંશ છે એવું જે અક્ષરબ્રહ્મ અને તેના જે સ્વામી તે પુરુષોત્તમ છે. માટે આ સ્થલે વિષ્ણુ શબ્દનો અર્થ વ્યાપ્ત કરવો. અર્થાત્ બહાર અને અંદર આનાંદૈક રસથી જેનું શ્રીઅંગ વ્યાપક છે, એવા વિષ્ણુ તે પૂર્ણ પુરુષોત્તમ-તે-મનાં નામો આ ગ્રંથમાં ક્યાં છે, તે નામો શ્રીમદ્ ભાગવતના આધારે કહેવાનું કારણ એટલું જ કે શ્રીમદ્ ભાગવત પૂર્ણ પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ છે. પુરુષોત્તમનાં બાર અંગોમાં શ્રી ભાગવતના બારે સ્કંધો રહેલા છે, તેથીજ તેમાંથી પુરુષોત્તમનાં નામો શ્રી મહાપ્રભુ પ્રકટ કરે છે.

પુનઃ શ્રી પુરુષોત્તમનું મહાત્મ્ય દર્શાવી હવે તેમને નમન કરે છે.

મૂ० यस્યપ્રસાદા દાગીશા પ્રજેશા વિભવોન્નતાઃ ॥

ક્ષુદ્રા અપિ ભવન્ત્યાશુ શ્રીકૃષ્ણં તં નતોઽસ્યહમ્પારા

અક્ષરાર્થ—જેમના અનુબ્રહ્મથી તેજ ક્ષણે ક્ષુદ્ર જીવો પણ બૃહસ્પતિ સમાન પડીત. પ્રજના ઇશ—બ્રહ્મા અથવા રાજા સરખી સત્તાવાળા, ધણાજ વૈભવવાળા બને છે, તે શ્રી કૃષ્ણને નમસ્કાર કરે છું.

તાત્પર્ય—પ્રથમ શ્લોકમાં વર્ણવેલા પુરુષોત્તમ તેજ શ્રી કૃષ્ણ એમ આ શ્લોકમાં આપે સ્પષ્ટ કર્યું છે. “મૂકં કરોતિવાચ્ચાલમ્” વગેરે પુરાણ વાંચ્યો આ શ્લોકના ભાવનેજ પુષ્ટિ આપે છે. સર્વગતા, અને સમૃદ્ધિને સર્વજનો ધર્યો છે. એ ત્રણે જેમની કૃપા કટાક્ષથી મળી જાય છે. એવા પૂર્ણ પુરુષોત્તમને વંદન તે અતીવ કલ્યાણકર હોય એમાં શું આશ્ચર્ય!! લૌકિક ફળ બતાવ્યા શિવાય લોકોની રૂચિ તે પર યાય નહિ, માટે આપે અલૌકિક મહાત્મ્યનું વર્ણન કરતાં પહેલાં લૌકિક મહાત્મ્ય વર્ણવ્યું. શ્રી કૃષ્ણના અનુગ્રહથી તથા તેમની આજ્ઞાનું સ્કુરણ થવાથી જ આપે આ કાર્ય કર્યું છે એમ પણ સૂચવે છે.

પ્રભુની લીલાઓ અનંત છે તેથી તેમનાં નામોનું પણ અનંત-પણું જણાવે છે.

મૂ० અનંતા એવ કૃષ્ણસ્ય લીલાનામપ્રવર્ત્તિકાઃ ॥

ઉક્તા માગવતે ગૂઢાઃ પ્રકટા અપિ કુત્રચિત્ ॥૩॥

અક્ષરાર્થ—શ્રી કૃષ્ણના નામને પ્રવર્તાવનારી લીલાઓ અનંત, અસંખ્ય છે. તે બધી શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ગૂઢ રૂપે કહેવામાં આવી છે. કોઈ કોણે તે પ્રકટ—ખુલ્લી પણ કહી છે. ૩

તાત્પર્ય—નિબંધમાં શ્રી મહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે, ‘રૂપનામવિભેદેન જગત્ ક્રીડતિ ચો યતઃ’ (૩૫ અને નામ એવા બે ભેદથી જગત્ રૂપે યદને જેઓ ક્રીડા કરે છે) પ્રભુ જગતમાં બે પ્રકારે એટલે સ્વરૂપથી અને નામથી ખેલે છે, જ્યારે પ્રભુ નિરંતર રમણ કર્યાજ કરે છે, પ્રતિક્ષણે ક્ષણે નવી નવી લીલાઓ કરે છે.

ત્યારે જેટલી આપની લીલાઓ તેટલાં આપનાં નામો છે. પ્રભુની અનંત લીલાઓનું વર્ણન શ્રીમદ્ ભાગવતમાં છે, પણ તે ગુપ્ત રીતે હોવાથી કોઇ જાણી શકે એમ નથી. પરંતુ કોઇ કોઇ ઠેકાણે જે પ્રકટ છે, તે લીલાનું પ્રતિપાદન કરનારાં નામો શ્રી મહાપ્રભુજી અહિં જણાવે છે:—

મૂ० અતસ્તાનિ પ્રવક્ષ્યામિ નામાનિ મુરૈરિણઃ ॥
સહસ્રં યૈસ્તુ પઠિતૈઃ પઠિતં સ્યાચ્છ્રુકામૃતમ્ ॥૪૥

અક્ષરાર્થ—એ હેતુથી મુરારિ—શ્રીકૃષ્ણનાં જે પ્રકટ નામો છે, તે સહસ્ર સંખ્યાથી કથન કરૂં છું. જે નામોનો પાઠ કરવાથી શ્રી શુકામૃત—શ્રીમદ્ ભાગવતનો પાઠ કર્યો કહેવાય. ૪

તાત્પર્ય—ગૂઢ લીલાનું નિરૂપણ કરનારાં નામો ન કહેતાં કેવળ પ્રકટ લીલાનાં નામોજ વર્ણવે છે. આપ મુરનામના દૈત્યના શત્રુ હોવાથી ‘મુરૈરિ’ વિશેષણ મૂક્યું. તે પ્રગટ લીલાઓમાંથી પણ હજારજ નામ, વિશેષ નહિ એમ જણાવે છે. આ નામોનો પાઠ કરવાથી શ્રી શુકદેવજીના મુખમાંથી પ્રકટ થયેલા અમૃતમય શ્રીમદ્ ભાગવત તેનો પાઠ કરેલો ગણાય છે. શ્રીમદ્ભાગવત શુકામૃત છે, એમ આરંભમાં “શુકમુસ્તાદમૃતદ્રવસંયુતમ્” એ પદમાં સ્પષ્ટ કહેલું છે.

શ્રી કૃષ્ણનામ મંત્રરૂપ છે, પુરાણોમાં કહ્યું છે કે:—

“સંસાર સર્પદણ્ડસ્ય નષ્ટચ્છેદસ્ય મેષજં ।

કૃણોતિ વૈષ્ણવં મંત્રં શ્રુત્વામુક્તો ભવેન્નરઃ ॥”

“મન્ત્રોપ્યેક સ્તસ્ય નામાનિયાનિ

“સંસાર રૂપ સર્પે કસેલો હોવાથી જે ચેતન વિનાનો—અપ-
તુલ્ય બની ગયો છે, તેવા મનુષ્યનું ઔષધ “કૃષ્ણ” એ ભગવન્-મંત્ર
છે, તેને સાંભળીને મનુષ્ય મોક્ષ પામે છે; તે પરમાત્માનાં નામો એજ
મંત્ર છે.” આ ઉપરથી કૃષ્ણ નામ મંત્ર રૂપ છે. એમ સિદ્ધ થાય
છે. આ અન્ય સ્તોત્ર રૂપ છે, એટલે જેમાં ઘણાં નામો હોય તેને
સ્તોત્ર કહેવાય. જેમ કે વિષ્ણુ સહસ્રનામ સ્તોત્ર, સ્તોત્ર પણ
મંત્રાત્મક ગણાય છે. તેથી મંત્રની પેઠે સ્તોત્રમાં પણ રૂપિ, દેવતા,
છંદ, કવચ વગેરે હોવું જોઈએ. આ પણ સ્તોત્ર રૂપ હોવાથી
અન્યતા આરંભમાં ઋષિ, છંદ વગેરે જણાવે છે. શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે:-
“યો હ વા અવિહિતાર્ષે ચત્સંદો દૈવતર્ણણેન મંત્રેણયજંતિ યા-
જયંતિ લોતિ ” રૂપિ, છંદ અને દેવતા કહ્યા વિના કોઈ પણ મંત્રનું
યજન યાજન કરવામાં આવતું નથી. અને આવે છે તો દોષરૂપ
મનાય છે. માટેજ ચાર શ્લોકોથી તે બધું ઉપદેશ છે.

મૂ० કૃષ્ણનામસહસ્રસ્ય ઋષિરમિર્નિરૂપિતઃ ॥

ગાયત્રી ચ તથા છન્દો દેવતા પુરુષોત્તમઃ ॥૫॥

અક્ષરાર્થ—શ્રી કૃષ્ણનામ સહસ્ર સ્તોત્રના ઋષિ અગ્નિ,
છંદ ગાયત્રી અને દેવતા પુરુષોત્તમ—શ્રી કૃષ્ણ છે. ૫

તાર્પણ્ય—ઋષિ એટલે આદદશા—પ્રથમ જેનાર. વેદો તો
ભગવદ્રૂપ છે, પરંતુ તે મંત્રનાં જેને પહેલાં દર્શન થયાં, તે ઋષિઓ
તે તે મંત્રના ઋષિઓ ઠર્યા—આદદશા બન્યા, તેવી રીતે શ્રી કૃષ્ણનાં
નામો નિત્યજ હતાં, પણ તે નામોનાં પ્રથમ દર્શન અગ્નિને થયાં,
એટલે તેના ઋષિ અગ્નિ છે, આ અગ્નિ તે આપણા અનુભવમાં

આવતો લૌકિક અગ્નિ નહિ પણ તેથી અત્યન્ત વિલક્ષણ અલૌકિક આધિદૈવિક અગ્નિ છે, તે વાણી—સરસ્વતીનો પણ દેવતા—ઇશ છે. અને તેજ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રી કૃષ્ણચંદ્રના વદનારવિંદમાં રહેલો છે. એમ “મુખાદગ્નિરજાયત” એ શ્રુતિમાં સ્પષ્ટ વર્ણવ્યું છે. આ અગ્નિ સ્વરૂપ શ્રી વલ્લભાધીશ છે. પોતે વાણીના પતિ છે, શ્રી કૃષ્ણવદન છે, માટે આ સ્તોત્રના દશપણ શ્રીવલ્લભાગ્નિજ છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં પ્રગટપણે છતાં ગુપ્ત આ સહસ્રનામો રહેલાં હતાં, અનેક વિદ્વાનોએ શ્રીભાગવતની ટીકાઓ કરેલી છે પણ ગૂઢ રૂપે રહેલાં આ નામોનાં દર્શન તો કોઇને નજ થયાં. કેમકે કોઇ પણ ટીકાકારોને શ્રીભાગવતનું ‘અર્’ રહસ્ય જણાયેલું નહિ, શ્રીભાગવતના ગૂઢાર્થનો પ્રકાશ તો શ્રીમહાપ્રભુજીએજ શ્રીસુમોધિની નિબંધ વગેરેમાં કરેલો છે; અને તે સામર્થ્ય તેમનામાંજ છે. પોતે આજ્ઞા કરે છે કે:—

(શાદૂલવિક્રીડિત)

અર્થ તસ્ય વિવેચિતું નહિ વિમુવંશ્વાનરાદ્વાકપતે—

રન્ય સ્તત્ર વિધાય માનુષતનું માં વ્યાસવચ્છ્રીપતિઃ ॥

દત્વાંજ્ઞાં ચ કૃપાવલોકનપદુ યસ્માદતોઽહંમુદા

ગૂઢાર્થ પ્રકટીકરોમિ બહુધા વ્યાસસ્ય વિષ્ણોઃપ્રિયમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—વાણીના પતિ અગ્નિદેવ વિના કોઇ અન્ય શ્રીભાગવતના અર્થનું વિવેચન કરવાને સમર્થ નથી, માટે મનુષ્ય નાટ્યનો અંગિકાર કરનાર, કૃપાદષ્ટિની વૃષ્ટિ કરવામાં અતુર એવા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણે વ્યાસની પેઠે મહતે શ્રી ભાગવતનો અર્થ પ્રગટ કરવાની આજ્ઞા

કરી તેથી હું ધણાજ આનંદમાં નિમગ્ન બની ભગવાન વેદવ્યાસને પ્રિય એવા ગૂઢ અર્થને વિવિધ પ્રકારે પ્રકટ કરું છું. ”

ઉપરના શ્રીવાક્યપતિના શ્રીમુખ વાક્યથી નિશ્ચય થયો હશે કે, આપ શિવાય શ્રી ભાગવતના ગૂઢાર્થને કોઈ જાણીજ શકયું નથી, તો પછી તેમાં રહેલાં નામોનાં દર્શન કેમ થાય ? આ પ્રભાવ માત્ર તેમની વાક્યસુધાથી પરિચિત હૃદયોજ જાણી શકે છે. છંદ ગાયત્રી છે. “ યજ્ઞાધિકૃત્ય ગાયત્રીં વર્ણ્યન્તે ધર્મ વિસ્તરઃ જ્ઞેમાં ગાયત્રીના પ્રારંભથી ધર્મનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કર્યું હોય તે શ્રીભાગવત ” એ વાક્યથી ગાયત્રી બીજ, વેદ વૃક્ષ, અને શ્રીભાગવત ફલાત્મક છે. ગાયત્રી બીજરૂપ હોવાથી, તેમ ગાયત્રી હંદસામહસ્ “ છંદોમાં ગાયત્રી હું છું; તેથી ગાયત્રી ભગવાનનું સ્વરૂપ છે અને ભાગવત પણ ભગવદ્સ્વરૂપ છે. માટે અહિં છંદ પણ ગાયત્રીજી લીધો. સ્તોત્રમાં સ્તુતિ કરવામાં આવી હોય તે દેવતા તો અત્ર પુરુષોત્તમની સ્તુતિ હોવાથી પુરુષોત્તમજી દેવતા જાણવા.

મૂ. વિનિયોગઃ સમસ્તેષુ પુરુષાર્થેષુ વૈ મતઃ

બીજં ભક્તિપ્રિયઃ શક્તિઃ સત્યવાગુચ્યતે હરિઃ॥૬॥

અક્ષરાર્થ—સર્વ પુરુષાર્થોમાં વિનિયોગ માનેલો છે, ભક્તિ જ્ઞેમને પ્રિય છે એવા પ્રભુ તે બીજ અને સત્યવાક હરિ એ શક્તિ છે. ૬.

તાત્પર્ય—સર્વ લૌકિક અને અલૌકિક પુરુષાર્થ (ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ સંપાદન કરવામાં આ સ્તોત્રનો વિનિયોગ થાય છે. અભિલષિત ભગવત્સ્વરૂપનું પરમભાવથી અનન્ય પ્રેમથી સેવન કરવું

એ ધર્મ, હજારો લાખોની સમૃદ્ધિ તે અર્થ નહિ પણ ભગવત્સેવાર્થ સર્વ પદાર્થોનો સંગ્રહ એજ અર્થ, ભગવદર્થેજ સર્વ વસ્તુઓની કામના કરવી, તેમનાં દર્શનમાં આસક્તિ રાખવી, તેમનાં દિવ્ય સૌન્દર્યને નીરખવા અભિરૂચિ કરવી એજ કામ, અને પ્રભુને સર્વ સમર્પણ કરી, સુખ, દુઃખ, પાપ, પુન્ય, હર્ષ, વગેરે દ્વંદ્વથી વિરામ પામી લીલામાં પ્રવેશ કરવું એજ મોક્ષ છે. એ ચારે અલૌકિક પુરુષાર્થ છે. લોકીકપુરુષાર્થ તો સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. આ સ્તોત્ર ઉપર જણાવેલા બંને પુરુષાર્થો સિદ્ધ કરી આપે છે. ભક્તિપ્રિય-ભક્તિ જેમને અત્યંત પ્રિય છે એવા હરિ-સકલ દુઃખના હરનાર પ્રભુ એ જીજ છે. મૂલ કારણરૂપ છે. યો મે મક્તઃ સ મે પ્રિયઃ જે મહારો ભક્ત છે તે મહને બહુજ બહાલો લાગે છે. એ ગીતા વાક્યથી શુદ્ધ સ્નેહભાવની ભક્તિ આપને બહુજ બહાલી છે. તેથીજ આ સ્તોત્રનો પાઠ કરવાથી સર્વ પુરુષોના પુરુષાર્થ સિદ્ધ થાય છે. ત્રણે કાળમાં એક સરખીજ રહેનાર કોઇપણ વખતે જેનો બાધ ન થાય તેવી સત્ય વાણી તેજ શક્તિ છે. એટલે આ સ્તોત્રની વૃથા સ્તુતિરૂપ વાણી નથી પણ સત્યજ છે.

મૂ. ભક્તોદ્ધરણયત્નસ્તુ મંત્રોઽત્રપરમોમતઃ ॥

અવતારિતભક્તાંશઃ કીલકં પરિકીર્તિતમ્ ॥૭॥

અક્ષરાર્થ—ભક્તજનોના ઉદ્ધાર માટે પ્રયાસ તેજ આ સ્તોત્ર નો પરમ મંત્ર છે. પોતાના અંશે ભક્તોને માટે જેમણે પ્રકટ કરેલા છે એવા પ્રભુ કીલક રૂપ છે.

તાર્પર્ય—આ સ્તોત્રનો મંત્ર-વિચાર ભક્તના ઉદ્ધાર માટેનો પ્રયાસજ છે. મંત્ર એટલે વિચાર, આ સ્તોત્ર શા વિચારથી પ્રકટ

કરવામાં આવ્યું છે? તેનું ઉત્તર આપ કથન કરે છે. બહોનો ઉદ્ધાર કરવા સારું કાંઈપણ પ્રયત્ન કરવોજ નોંધએ એ વિચારથી આ સ્તોત્ર પ્રકટ કરેલું છે, માટે તેવો પ્રયાસ એજ આ સ્તોત્રનો મંત્ર છે. પોતાના અંશાવતારો બહોનો ઉદ્ધારાર્યેજ જે પ્રભુએ પ્રકટ કરેલા છે તે પ્રભુ કીલક-કુંચીરૂપ છે.

મૂ. અસ્રં સર્વસમર્થશ્ચ ગોવિન્દઃ કવચંમતમ્ ॥

પુરુષો ધ્યાનમત્રોક્તં સિદ્ધિઃ શરણ મંસ્મૃતિઃ ॥૮॥

અક્ષરાર્થ—સર્વથી સમર્થ એવા પરમાત્મા અસ્ર છે, ગોવિંદ પ્રભુ કવચ છે, આ સ્તોત્રમાં કહેલા પુરુષોત્તમ ધ્યાન રૂપ છે, શરણની સ્મૃતિ રહે તેજ આ સ્તોત્રમાં સિદ્ધિ છે. ૮.

તાત્પર્ય—આ સ્તોત્રનું અસ્ર-આયુધ કંઈ જેવું તેવું નથી, પરંતુ સર્વ કરતાં વિશેષ સમર્થ-બળવાન છે; સાક્ષાત્ સમર્થ પ્રભુને જ આ સ્તોત્રનું અસ્ર-આયુધ-હથીયાર માન્યું છે. એટલે આ સ્તોત્રના પાઠમાં જે જે વિધનો ઉપસ્થિત થાય તેનો નાશ કરવા આયુધની અપેક્ષા રહે છે. તો અહિં સર્વ સમર્થ પ્રભુ આ સ્તોત્રના શસ્ત્ર રૂપ બની પાઠકગણોના અનેક વિદ્વંસનને વિદારણ કરે છે. માટે તેમને આયુધ-શસ્ત્ર એમ કહ્યું છે. ગોવિંદ ઇંદ્રિયોના નિયંતા બગવાન કવચ-બક્તર રૂપ છે. ઇંદ્રિયો રૂપ—શત્રુના વેગથી બચવાને કવચ ધારણ કરવાની જરૂર છે. તો ઇંદ્રિયોના નિયંતા બગવાન પોતે આ સ્તોત્રના પઠન કરનારને કવચરૂપ બની તેના સર્વ શરીરને ઇંદ્રિય રૂપ શત્રુના વેગથી બચાવે છે. ધ્યાન પૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રી બગવાનનુંજ કરવું આ સ્તોત્રનો પાઠ કરવાથી બીજું લોકિક રૂઝ સિદ્ધ નહિ થાય,

પણ અલૌકિક થશે અલૌકિક ફળમાં જ લૌકિક ફળ સમાઈ જાય છે. તે અલૌકિક ફળ કયું ? તો તે જણાવે છે કે, નિરંતર પ્રભુના શરણની સ્મૃતિ રહેવી, હું જીવ છું, પ્રભુનો દાસ છું, શ્રીકૃષ્ણના ચરણને શરણ છું, એમ હમેશાં સ્મરણ રહેશે. આવું સ્મરણ જ નિરંતર રહ્યા કરે તો ગૃહાસક્તિ દૂર થઈ કૃતાર્થ થઈ જવાય એમાં કોઈ પણ સંશય નથી. એવું સ્મરણ સ્થાયી રહેવાને જ શ્રીમહાપ્રભુજીએ નવરત્નમાં આજ્ઞા કરી છે કે:—

તસ્માત્સર્વાત્મના નિત્યં શ્રીકૃષ્ણઃ શરણમમ ।

વદન્નિરેવ સતતં સ્થેયમિત્યેવમે મતિઃ ॥

માટે સર્વાત્મ બાવથી શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ એ અષ્ટાક્ષર મંત્ર નિરંતર બોલતા જ રહેવું એવી મહારી જુદી છે.

ઉપર પ્રમાણે સ્તોત્રની યોગ્ય ભૂમિકા બાંધીને સ્તોત્રનો પ્રારંભ કરે છે. શ્રીપુરુષોત્તમનાં નામે હોવાથી, પુરુષોત્તમનાં નામનું સૂચક શ્રીકૃષ્ણ નામ પ્રથમ મૂકે છે. કારણકે સર્વ જાતોને ખાસ સેવન કરવા યોગ્ય, સકલ જ્ઞાત્રના અર્થરૂપ તેમ સર્વ નામેને પ્રતિપાદન કરનાર એવું ક્ષાત્મક નામ તે જ છે. અને આ અન્યમાં તે જ પ્રભુની પરમ સ્મૃતિ નવી નવી લીલાઓનું સૂચન કરનારાં નામે હોવાથી, આરંભમાં રસાત્મક શ્રીનંદનંદન વૃંદાવનચંદ્ર શ્રીકૃષ્ણ એ સુમંગલ નામનો જ ઉપન્યાસ કરે છે.

॥ અથ પ્રથમસ્કંધનામાનિ ॥

મૂ. શ્રીકૃષ્ણઃ સન્નિદાનંદો નિત્યલીલાવિનોદકૃત્ ॥

સર્વાગમવિનોદિ ચ લક્ષ્મીશઃ પુરુષોત્તમઃ ॥૧॥

(૧) શ્રીકૃષ્ણઃ—આ પુરુષોત્તમનું પ્રથમ-મુખ્ય નામ શ્રીકૃષ્ણ છે. શ્રીકૃષ્ણ શબ્દનો અર્થ ઉપનિષદમાં આ પ્રમાણે જણાવે છે કે:—
કૃષિર્મૃવાચકઃ શબ્દો જશ્ચનિર્વૃત્તિ વાચકઃ ।

તથો રૈકયં પરં બ્રહ્મ કૃષ્ણ इत्यभिधीयते ॥

કૃષ્ણ શબ્દમાં બે શબ્દ છે, એક 'કૃષ્' અને બીજો 'ણ' કૃષ્ શબ્દનો અર્થ સત્તા થાય છે. સત્તા એટલે સત્સ્વરૂપ અર્થાત ત્રણે કાળમાં અખંડ એકરસ હોય તે, 'ણ' શબ્દનો અર્થ સુખ-આનંદ થાય છે. બન્ને સાથે મેળવતાં અખંડરસ સ્વરૂપ અને આનંદરૂપ-સદાનંદ જે પરબ્રહ્મ-પૂર્ણ પુરુષોત્તમ તે કૃષ્ણ કહેવાય છે. પરંતુ અહિં તો શ્રીકૃષ્ણ શબ્દ છે, એકલો કૃષ્ણ શબ્દ નથી, માટે સદાનંદ એટલું જ નહિ પણ 'શ્રી' શબ્દથી જોડાયેલો હોવાથી ચિત્સ્વરૂપ પણ છે, તેથી સમ્યક્સદાનંદ સ્વરૂપ પરિપૂર્ણ બ્રહ્મ પુરુષોત્તમ તે શ્રીકૃષ્ણ કહેવાય. શ્રીકૃષ્ણ પોતે રસાત્મક છે. તે રસ પણ શૃંગાર-અલૌકિક શૃંગાર છે, શૃંગારના બે પ્રકાર છે, એક સંયોગશૃંગાર બીજો વિપ્રયોગ-શૃંગાર એકલો કૃષ્ણ શબ્દ હોય તો વિપ્રયોગ-વિયોગ શૃંગારરસાત્મક કૃષ્ણ કહેવાય અને શ્રી શબ્દ સાથે હોય તો શ્રીનો અર્થ વ્રજસુંદરી—સ્વામિનીજી થતો હોવાથી સંયોગશૃંગાર રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણ આ ગૂઢ રહસ્ય અનુભવેક ગમ્ય છે. હવે શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ છે તેમાં પ્રમાણ આપે છે. વિષ્ણુપુરાણના કૃષ્ણાવતાર પ્રસંગમાં કહ્યું છે કે:—

યદોર્વશં નરઃ શ્રુત્વા સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ।

યન્નાવતીર્ણં વિષ્ણુવાચ્યં પરબ્રહ્મ નરાકૃતિ ॥

(જેમાં સર્વવ્યાપક પરબ્રહ્મ વિષ્ણુ મનુષ્ય રૂપે પ્રકટ થયા છે તે ચદુરાબ્જના વંશને સાંભળવાથી મનુષ્યો સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ જાય છે) શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ કૃષ્ણસ્તુ ભગવાન્સ્વયમ્ (કૃષ્ણ એતો સાક્ષાત્ પોતે પૂર્ણપુરુષોત્તમ ભગવાનજ છે) એ વાક્યોથી શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત્ પૂર્ણપુરુષોત્તમ છે એમ સિદ્ધ થયું. માટેજ શ્રીવૈશ્વાનરાચાર્ય પોતાના સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી ગ્રન્થમાં આજ્ઞા કરે છે કે, પરંબ્રહ્મ તુ કૃષ્ણો હિ સચ્ચિદાનંદકં બૃહત્ પરબ્રહ્મ તો શ્રીકૃષ્ણજ છે. કેમકે મનુષ્યથી આરંભી અક્ષરબ્રહ્મ સુધી સર્વ ગણિતાનંદ છે—તેમનો આનંદ ગણી શકાય તેવો છે. પરંતુ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાનંદ હોવાથી તેમનો આનંદ અગણ્ય છે. તેથી તેમને વેદ, ગીતા આદિ શાસ્ત્રોમાં પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમજ કહ્યા છે. ઇત્યાદિ કારણોથી સર્વનામોને પ્રતિપાદન કરવા વાચક તથા પરબ્રહ્મ વાચક આજ નામ મુખ્ય છે. ‘શ્રીકૃષ્ણઃ આ નામયતિ આરંભી ‘શ્રીમદ્ભાગવતાગમઃ’ આ નામસુધી જેને નામો છે તે તે નામો ગૂઢલીલા રૂપે કહેલાં છે, જેથી પ્રથમસ્કંધમાં સ્ફુટ રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાતાં નથી, આ નામો પ્રથમસ્કંધ વિષયનાં શ્રીકૃષ્ણનાં સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરનારાં છે. તેમાંનું આ પ્રથમ નામતો શ્રીમદ્ભાગવતના મંગલાચરણ રૂપ પ્રથમ શ્લોકના જન્માદ્યસ્યયતોઽન્વયાદિતરતમ એ વાક્યના ગૂઢાર્થ રૂપ છે.

(૨) સચ્ચિદાનંદઃ—સતચિત્ આનંદમય સ્વરૂપવાળો.

પ્રથમ નામના અર્થનું સ્પષ્ટી કરવાજ આ નામમાં છે, સત્ત્વ, ચૈતન્ય અને આનંદ જેમનું સ્વરૂપ છે. તેવા પ્રભુ, ભગવાનનો

દેહ આનંદનોજ, શ્રીમુખ શ્રીહરત ચરણ વગેરે બધું આનંદનુંજ, જીવની પેઠે પંચ મહાભૂતોનો દેહ (પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ, આકાશમય શરીર) પ્રભુને નથી, જેમ સાકરના પૂતળામાં સાકર શિવાય અન્ય કાંઇજ નહિ તેમ પ્રભુનાં શ્રી અંગમાં સત્તા, ચૈતન્ય અને આનંદવિના ખીણું કાંઈ પણ ન મળે. તેમ ગીતામાં:-

સદ્ભાવે સાધુભાવે ચ સદિત્યેતત્પ્રયુજ્યતે ।

પ્રશસ્તે કર્મણિ તથા સદ્બુદ્ધઃ પાર્થ ! યુજ્યતે ॥

યજ્ઞે તપસિદાને ચ સ્થિતિઃ સદિતિ ચોચ્યતે ।

કર્મચૈવ તદર્થીયં સદિત્યેવાભિધીયતે ॥

(અસ્તિત્વમાં, હોવાપણામાં, સત્ શબ્દ જોડાય છે. હે અર્જુન! ઉત્તમ કર્મમાં, યજ્ઞમાં, દાનમાં, તપમાં, સ્થિતિ તેને 'સત્' કહે છે અને તેવાજ અર્થવાળું કર્મ હોય તેને પણ 'સત્' કહેવામાં આવે છે) તેથી સત્ એટલે સદા વર્તમાન, શુદ્ધ, ચિત્ એટલે ચેતન સ્વ-પ્રકાશ કરનારૂં જ્ઞાન અને આનંદ એટલે આનંદ સ્વરૂપવાન, જેથી સદા શુદ્ધ બુદ્ધ આનંદમય દિવ્ય દેહધારી પરમાત્માને સચ્ચિદાનંદ કહ્યા. અહિં ચિત્ શબ્દવડે સ્વતઃસિદ્ધજ્ઞાનવાન એવા પ્રભુ એમ બોધન કરવાથી, ખીણું આ નામ અર્થેષ્વમિજ્ઞઃ એ પદના નિગૂઢ અર્થને પ્રકટ કરે છે તથા ભગવત્સંબંધી જ્ઞાન નિરંતર આનંદદાયક છે એમ પણ સૂચન કરે છે.

(૩) નિત્યલીલાવિમોદકૃત્ (૧) નિરંતર લીલારૂપ વિનોદ કરનાર (૨) નિત્યે લીલાઓના વિનોદને પ્રકટ કરનાર (૩) હરસેજ લીલા સમયે મુરલીનાદથી નિજબક્ત જનોને પોતાને શરણ આપવાની પ્રેરણા કરનાર.

લીલા એટલે રમણ. પુરુષોત્તમ રમણ કયાં કરે છે, તેમનાં રમણ બે પ્રકારનાં છે. ૧ આત્મરમણ, ૨ બહીરમણ. પ્રભુ આત્મ રમણ કરે છે. ત્યારે આ સર્વ જગતને પોતાનામાં સંકેલી લે છે, માત્ર પોતાનાજ શ્રી અંગમાંથી અલૌકિક આનંદમય સૃષ્ટિ પ્રકટ કરીને લીલા કરે છે. જ્યારે વેદમાં “આત્મરતિ રાત્મક્રીડઃ” (ભગવાન આત્મ રમણ કરનારા છે) “एकाકી સ ન રમતે સ દ્વિતીયમૈચ્છત્” (તે એકાકી રમતા નથી તે બીજાની ઇચ્છા કરે છે.) એ વૈદિક ઇચ્છાથી બહીર-રમણ કરે છે, ત્યારે આ સર્વ જગતને પોતાનાજ શ્રી અંગમાંથી પ્રકટ કરે છે, અર્થાત્ પુરુષોત્તમ રમણ-લીલા કયાં કરે છે. વળિ તે-મની લીલા પણ નશ્વર નથી, કિંતુ ભક્તોદ્ધારાર્થ કરેલી સર્વ લીલાઓ નિત્ય છે, અત્યારે પણ તે પ્રભુની સકલ લીલાઓ ચાલુજ છે, માટે તેમનો વિનોદજ લીલારૂપ છે. આધિદૈવિક વૃંદાવનમાં નિઃસાધન વ્રજભક્તોનો નિરોધ કરવા જે આપે લીલા કરી છે તે પણ નિત્ય હોવાથી હનુમંથી અધિકારી ભગવદીયો તે લીલાના આનંદનો આસ્વાદ લીલાજ કરે છે. પૂર્ણ સ્વતંત્રાપૂર્વક પૂર્ણપુરુષોત્તમનો લીલાવિનોદ હોવાથી આ નામ સ્વરાદ્ એ પદના ગુપ્ત અર્થને દર્શાવે છે.

(૪) સર્વાંગમવિનોદી—(૧) સર્વ વેદો જેમના નિધાસ-રૂપ છે. (૨) સર્વ વેદોમાં જે વિનોદ કરનાર એટલે જુદા જુદા દેવોની ઉપાસના સાડ જુદા જુદા વર્મોનો ઉપદેશ આપનાર (૩) સર્વ વેદોવડે વિનોદ કરનાર (૪) સર્વ વેદોથી વિ(કાળ)ને નોદ (પ્રેરણા) કરનાર, એટલે જ્યાંસુધી જીવન છે ત્યાંસુધી અગ્નિહોત્ર હોમવું ઇત્યાદિક કાળનીગતિને પ્રેરનાર.

શ્રુતિ કહે છે કે નિશ્વસિતમસ્યવેદાઃ (એ પ્રભુના શ્વાસો તે વેદો છે.) એ વાક્યથી વેદો પરમાત્માના નિશ્વાસરૂપ છે એમ કહ્યું. વેદાદિ સચ્ચાત્મો પુરુષોત્તમરૂપ હોવાથી વેદાદિમાં તેમનુંજ વર્ણન કરવામાં આવેલું છે. પ્રભુ તે વેદાદિરૂપેજ તે વડેજ વિનોદ કરે છે. કેમકે વેદના કર્મકાંડમાં ક્રિયાશક્તિથી યુક્ત ભગવાનનું વર્ણન છે, અને ઉત્તર-જ્ઞાનકાંડમાં જ્ઞાનશક્તિવડે ભૂષિત પ્રભુનું વર્ણન છે. તેથીજ ગીતામાં:—

ये अन्यदेवताभक्ता यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।

तेऽपि मामेव कौंतेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥

(જે અન્ય ગુણમય દેવોના ભક્તો શ્રદ્ધાથી તે તે દેવોનું પૂજન કરે છે તેઓ અજ્ઞાનપૂર્વક પણ મહત્તેજ યજે છે, પૂજે છે;) આમ કહેવાથી ઈંદ્ર વરૂણ આદિ દેવોનું યજન વેદના પૂર્વકાંડમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે તે ભગવાનને ઉદ્દેશીનેજ, કેમકે સર્વરૂપ પોતે ભગવાનજ છે. તેથી તે તે દેવતાઓનું યજન કરનારા તે ભગવાનનુંજ યજન કરનારા છે. તથા વેદૈશ્વસૈર્વે રહમેવવેદઃ (સર્વ વેદો વડે હુંજ જાણુવા યોગ્ય છું) એવા ભગવાનના કથનથી પણ વેદોમાં સર્વ વર્ણન પ્રભુના સંબંધમાંજ દર્શાવ્યું છે. સર્વ વેદો શાસ્ત્રો પરમાત્માની લીલાનેજ વર્ણવતા હોવાથી પોતે પ્રભુપણ જન્મનો વિનોદ સર્વ શાસ્ત્રોમાં છે એવા થયા. આ નામ વેદ પ્રકાશક પ્રભુ છે એમ સિદ્ધ કરે છે માટે, તેને વહ્નિહૃદાય આદિકવચે એ બીજા ચરણના પદના ગૂઢ અર્થને સમર્થન કરે છે.

(૫) લક્ષ્મીશઃ—લક્ષ્મીના ઈશ-સ્વામી.

(લક્ષ્મી એટલે સાગરમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં કમલા-લક્ષ્મીજ નહિ, પરંતુ દિવ્ય શોભા, દિવ્ય વિભૂતિ, દિવ્ય લાવણ્ય, દિવ્ય

સૌન્દર્ય, એનું નામ અહિં લક્ષ્મી છે. લક્ષ્મીના સ્વામી તો અંશાત્મક વિષ્ણુ છે. અને શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ તો “લક્ષ્મી સહસ્રલીલાભિઃ સેવ્યમાનમ્” એ શ્રીમદ્વાર્ય ચરણના વાક્યાનુસાર સહસ્ર લક્ષ્મીથી સેવાતા છે. દિવ્ય શોભાસંપન્ન, દિવ્ય વિભૂતિમય પ્રભુ હોવાથી સર્વને મોહ કરનાર છે; જેથી મુહ્યન્તિ-યત્સૂરયઃ એ દ્વિતીય ચરણના ભાવને સ્ફુટ કરે છે.

(૬) પુરુષોત્તમઃ—બ્રહ્માદિ સર્વ પુરુષોમાં ઉત્તમ.

પૂર્ણ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ છે. પુરુષોત્તમ સર્વોત્તમ છે એનું મુખ્ય કારણ એ કે, મનુષ્યથી આરંભી બ્રહ્મા વિષ્ણુપર્યંત સર્વજનો જેમની ઉપાસના કરે છે. ગોપાલ તાપન્યુપનિષદમાં આખ્યાયિકા છે કે મુનવોહૈવ બ્રહ્માણંમૂચુઃ કઃપરમોદેવઃ ? કોઈ વખતે બ્રહ્માના પુત્ર સનકાદિકાએ પોતાના પિતા બ્રહ્માને પૂછ્યું કે. પરમ-સર્વોત્કૃષ્ટ દેવ કોણ છે ? ત્યારે બ્રહ્માએ તેમને ઉત્તર આપ્યો કે શ્રીકૃષ્ણો છે પરમં દૈવતમ્ શ્રીકૃષ્ણ એજ પરમ દૈવત છે સર્વોત્તમોત્તમ છે. શ્રી ભાગવતમાં કહ્યું છે કે—

ઋષયો મનવો ગાવો મનુપુત્રા મહૌજસઃ ।

હરે રેવ કલાઃ સર્વે સપ્રજાપતય સ્તથા ॥

ઋષિઓ, મનુઓ, દેવતાઓ, પ્રજાપતિઓ, સહિત મહાપરા-ક્રમી મનુના પુત્રો, એ સઘળા શ્રી હરિનીજ કલાઓ છે, તેમનાજ અંશાવતારો છે, ગીતામાં પણ પ્રભુ શ્રીમુખે આજ્ઞા કરે છે કે—

ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહતઃ ।

યો લોકત્રય માવિશ્ય વિભર્ત્યવ્યય ईશ્વરઃ ॥

(ઉત્તમ પુરુષ—પુરુષોત્તમ તો અન્ય છે કે જેને પરમ્ કહી

વ્યવહાર કરાય છે, અવિનાશી સર્વ જગત્ને નિયમમાં રાખનાર જે પ્રભુ ત્રણે લોકમાં પ્રવેશી અખિલ વિશ્વનું ભરણુપોષણ કરે છે) તેમ

યસ્માત્કસર મતીતોઽહ મક્ષરાદાપિ ચોત્તમઃ ।

અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ ॥

(હું ક્ષરથી પરધું અને અક્ષરથી પણ ઉત્તમ છું માટેજ લોકમાં અને વેદમાં હું પુરુષોત્તમ એ નામથી પ્રસિદ્ધ-પ્રખ્યાત છું.) ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિના વાક્યોથી પ્રભુનું પુરુષોત્તમપણું સર્વત્ર મશ્હુર છે. તે પોતાની સત્તાવડેજ ત્રિગુણાત્મક—સત્વ રજ અને તમના કાર્યરૂપ ત્રણ સર્ગો નિર્મે છે, બીજા તેમ કરવા અસમર્થ છે, માટે આનામ 'તેજોવારિમૃદાં યથા વિનિમયો યત્ર ત્રિસર્ગોમૃષા ધામ્નાસ્વેન' એ ત્રીજા અને ચોથા ચરણના પદોના ગર્ભિત આશયને જણાવે છે.

મૂ० આદિકાલઃ સર્વકાલઃ કાલાત્મા માયયાવૃતઃ॥

ભક્તોદ્ધારપ્રયત્નાત્મા જગત્કર્તા જગન્મયઃ ॥૧૦॥

(૭) આદિકાલઃ (૧) સર્વમાં આદિ-પ્રથમ એવા જે કાળ પુરૂષ. ૨ ઉત્પન્ન થયેલા સર્વ પદાર્થોમાં જેમનો કાળ સર્વથી પ્રથમ છે. ૩ સૃષ્ટિના આરંભમાં પ્રથમ જેમણે કાળ પ્રકટ કર્યો છે એવા.

ભગવાન કાલરૂપ છે, પુરુષોત્તમની લુકુટિમાંથી કાલનું પ્રાકટ્ય થયું, માટે કાલ પણ ભગવદ્રૂપજ કહેવાય, શ્રુતિ જણાવે છે કે—સર્વે નિમેષા જાગ્રિરે વિદ્યુતઃ પુરુષા દધિકલા મુહર્તાઃ કાષ્ઠાઘ્નાહો-રાગ્ર્યઘ્ન સર્વદાઃ સર્વેક્ષણ, કલા, ધટી, પળ, મુહૂર્ત, દિવસ, રાત્રિ,

વગેરે કાળનું પરિણામ દર્શાવનારા સર્વ પદ્યો કાળપુરૂષથી ઉત્પન્ન થયા છે પ્રભુ પોતે ગીતામાં શ્રીમુખથી ઉપદેશ છે કે:—

- યતઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ ભવન્ત્યાદિયુગાગમે ।
- યસ્મિન્પ્રલયં યાન્તિ પુનરેવ યુગક્ષયે ॥

આદિયુગના આરંભમાં જેમનાથી સર્વજનો ઉત્પન્ન થાય છે. ફરી યુગના ક્ષય સમયે સકળ લોક જેમાં પ્રલય પામે છે. તે કાલ-પુરૂષ એજ સર્વથી આદિકાલ ભગવાન છે, વેદ કહે છે કે, મીષા-સ્માદ્વાતઃ પશતે મીષોદેતિ સૂર્યઃ આ પરમાત્માના ભયથીજ વાયુ-વાય છે, અને સૂર્યપણ તેમના ભયથીજ ઉદય પામે છે—ઉગે છે. ભગવાનનું સ્વરૂપ કાળરૂપ ભયને ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી ભયપણ એક અંશે પ્રભુની પ્રાપ્તિ કરવામાં ભક્તિ પેઠે કારણરૂપ છે કેમકે “મયાત્કંસઃ” ભયથી કંસજેવાને પણ પ્રભુના પદની પ્રાપ્તિ થઈ છે, એમ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં સ્પષ્ટ જણાવેલું છે. માટે જ પ્રભુને કાલરૂપે વર્ણવ્યા છે. આદિકાલ પરમેશ્વર છે, તેમનો ભય થતો નથી; તેથીજ આ નામ સદા નિ-
 • રસ્તકુહકમ્ એ એવા ચરણના એક પદનું તાત્પર્ય છે.

(૮) સર્વકાલઃ ૧ સર્વ-આદિમધ્ય અને અંતરૂપ કાળ તે સર્વકાળ, ૨ સર્વને પ્રેરણા કરનાર, ૩ સર્વે કં સુખં આસ-મંતાહ્લાતિ—સર્વ દિશામાંથી સર્વ સુખને શ્રદ્ધા કરનાર.

• • પ્રભુ સર્વના કાળ રૂપ છે. આદિ મધ્ય અને અંત થવો તે પણ કાળરૂપ પરમાત્માથીજ, તેજ બધાને પ્રેરણા કરે છે. તેજ બધાનો પ્રલય કરે છે. જેમ કરોળીઓ પોતાનીજ લાજથી જાળું મનાવે છે અને પાછો પોતે જ તેને ખેંચી લે છે. તેમજ ભગવાન પણ પોતાના

શ્રી અંગમાંથીજ આપા જગતને ઉત્પન્ન કરી પોતેજ સર્વનો સંહાર કરીને પોતાના અંગમાં સમાવી લે છે. માટે સર્વના કાળ પણ તેજ પ્રભુ છે. ગીતામાં ભગવાને શ્રી મુખર્થી જણાવ્યું છે કે, અહમાદિશ્ચ મધ્યશ્ચ ભૂતાનામન્ત પશ્ચ (હું સર્વ લોકોનો આદિ મધ્ય અને અંત કાળ છું) કલયતિ જગદેષ કાલોઽન્તઃ (આ અનંત—કાલપરમાત્મા સર્વ જગતને પ્રેરણા કરનાર છે.) ઇત્યાદિ વાક્યોથી પણ સર્વ કાળપણું પ્રભુનુંજ સિદ્ધ થાય છે. સર્વ શબ્દથી ત્રણે કાળમાં અબાધિત અર્થાત્ સત્ય સ્વરૂપ કાલભગવાન્ છે માટે સત્ય પરંધર્મિદિ એ ચતુર્થ ચરણના અંતિમપદના ગુપ્તભાવને અનુસરે છે.

(૯) કાલાત્મા ૧ કાળરૂપ જેનો આત્મા—સ્વરૂપ છે. ૨ કાલ-રૂદ્ર તે છે આત્મા-અહંકાર જેમને ૩ કાલમાં-ધર્મનો નાશ થાય તે સમયમાં જેમનો આત્મા-અવતાર થાય છે એવા ભગવાન્.

પ્રભુનું સ્વરૂપ કાલરૂપે પણ જેવામાં આવે છે, આપ પોતાના ઉપર દ્રેષભાવ રાખનારાઓને કાલરૂપે દર્શન આપે છે. જેમકે “મૃત્યુર્મોજપતેઃ” ભગવાનનાં દર્શન ભોજપતિ—કંસરાજને રંગ મંડપમાં કાળરૂપેજ યયાં હતાં એમ સ્પષ્ટ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં દર્શાવ્યું છે. તેમ ગીતાના વિભૂતિયોગમાં ભગવાન્ શ્રી મુખર્થી ઉપદેશે છે કે કાલઃ કલયતામહમ્, કાલોઽસ્મિ લોકક્ષયકૃત્પ્રવૃદ્ધઃ, અહમેવાક્ષયઃ કાલઃ, કાળને ગણનારાઓમાં હું કાલરૂપ છું, લોકોને ક્ષય કરનાર અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલો કાલ હું છું, અને કોઈપણ દિવસ નહિ ક્ષય પામતો કાલ હું છું, ઇત્યાદિ વચનોવડે કાલ સ્વરૂપ પોતે ભગવાનજ સિદ્ધ છે. તેમ ગીતામાં—

યદાયદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ।

અભ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાત્માનંસૃજામ્યહમ્ ॥

- (જ્યારે જ્યારે ધર્મનો નાશ થાય છે. ત્યારે ત્યારે ધર્મનું સ્થાપન કરવા મહારા આત્માને ઉત્પન્ન કરે છે, અવતાર—ધારણ કરે છે.) અધર્મ વૃદ્ધિ કરનારા દુષ્ટોને તો કાળરૂપે જ પ્રભુ છે. હિરણ્યાક્ષ હિરણ્યકશિપુ આદિ દુષ્ટ દૈત્યોનો કાળ કરવા હરિએ પોતે કાલાત્મા રૂપ થઈ અંશાવતારો ગૃહણ કરી તેમનો કાલ આણ્યો છે, અને સત્ય ધર્મનું સ્થાપન કર્યું છે. એ સુપ્રસિદ્ધ છે. તેથી જ પુરુષોત્તમ શ્રી કૃષ્ણને કાલાત્મા કહ્યા. આ નામ ધર્મસંસ્થાપના હેતુને સૂચવનાર હોવાથી ધર્મઃપ્રોજ્જતકૈત્વોત્તર પરમઃ એ બીજા શ્લોકના પ્રથમ ચરણના ગૂઢ ભાવનું સ્ફુરણ કરે છે.

(૧૦) માયયાવૃતઃ ૧ માયાથી—વીંટાયેલા ૨ માયા-લક્ષ્મી-સૌંદર્ય શોભા વગેરે રૂપ લક્ષ્મીથી સેવ્ય સમજી સ્વીકાર કરાયેલા-વરાયેલા, ૩ માયાવડે નહિ સ્પર્શ પમાતા.

માયા—અવિદ્યાથી પરમાત્માને વીંટાયેલા કહ્યા તેનું તાત્પર્ય

- એવું છે કે, અક્ષરથી પર પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવામાં માયાજ અંતરાય રૂપ થાય છે. જ્યાં સુધી માયાનો પરાજય કર્યો નથી. ત્યાં સુધી ભગવત્સ્વરૂપનો લાભ થઈ શકે જ નહિ. માટે માયાથી વીંટાયેલા છે એમ કહ્યું. માયા એટલે માયાવાદીઓની પેઠે અનાદિ અજ્ઞાન હોઈ નિરાકાર નિધર્મક બ્રહ્મને વશીભૂત કરનારી એમ માનવાનું નથી, પૂરતું એક રૂપમાંથી સર્વ સ્વરૂપ થવાની પ્રભુમાં જે એક અસાધારણ અન્ય કોઈમાં ન રહેનારી મહાબલવતી શક્તિ તેજ માયા. એ માયા ભગવાનથી ભિન્ન નથી પણ ભગવદ્રૂપ જ છે. પૂર્ણ પુરુષોત્તમના

દિવ્ય સ્વરૂપમાં માયા વનમાલા તરીકે વિરાજમાન થઈ આસુરી જીવોને મહામોહ ઉત્પન્ન કરે છે. અને જે વિમલ સરલભાવથી તેજ પ્રજ્ઞુના ચરણ ચરણ જાય છે તેને તે મહામોહ ઉપજવનારી છતાં કાંઈ પણ કરી શકતી નથી. એજ આજ્ઞા ગીતામાં શ્રીમુખે ભગવાન કરે છે:-મામેવ યે પ્રપદ્યન્તે માયામેતાં તરંતિ તે જે મ્હારે શરણે આવે છે. તેજ તે માયાને તરી જાય છે. માયા મોહ કરનારી હોવાથી કેટલાક આસુરીને પૂર્ણ નિર્ગુણ બ્રહ્મ શ્રીનાથજીના સ્વરૂપમાં અન્યથા કલ્પના થાય એમાં શું આશ્ચર્ય ? ગિરિરાજધારી પ્રજાવિહારી શ્રી કૃષ્ણના શ્રીઅંગમાં કંઈથી પાદપર્યંત લખાયમાન સર્પાકારે વિરાજતી વનમાલારૂપ મહામાયાથી આસુરી જીવોને મહામોહ થાય એ સંભવિતજ છે. કંટકયુક્ત સુગંધિમાન દિવ્ય ગુલાબતરૂના પુંજને જોઈ પાપી મર્કટો દૂર નાસેજ, પરંતુ તેથી કાંઈ અલૌકિક મધુર મકરંદ રસના ભોગી મધુકરોને પહીંવાતું છે જ નહિ. મત્સર રહિત એવા સત્પુરુષોનોજ આ'માં અધિકાર હોવાથી આ નામ નિર્મલ ત્સરાણાં સત્તામ્ એ દ્વિ શ્લો. પ્ર. ચ. દ્વિતીયપદનો ગુપ્ત આશય છે એમ સમજવું.

(૧૧) ભક્તોસ્ત્વારવત્તાત્મા ૧ ભક્તોના આધિભૌતિક આધ્યાત્મિક અને આધિદૈવિક એવાં ત્રિવિધતાપને દૂરકરવાના પ્રયત્નમાં જેમનો આત્મા-અંતઃકરણ છે. ૨ ભક્તોને ઉદ્ધાર પામવા—અલૌકિક ભગવદ્દલીલામાં પ્રવેશ કરવાના સાધન રૂપ એવા પુરુષોત્તમ.

ભક્તજનોના સાંસારિક ત્રિવિધ તાપોને દૂર કરી ઉદ્ધાર કરનાર

તો કેવળ પ્રભુજ છે. આપ એટલા માટેજ વારંવાર પ્રકટ થઇ ભૂતળ પર બિરાજે છે. કાંઇપણ પ્રકારનાં સાધનોથી હીન દીન ભગવદીયોનો ઉદ્ધાર એજ આપના પ્રાકટ્યનો મુખ્ય હેતુ છે. કેમકે એવા ભગવન્નનોને તો આપનાં ચરણ શિવાય ખીનું કાંઇપણ ચરણ છેજ નહિ. એટલે પ્રભુ શિવાય તેમનો કાણુ ઉદ્ધાર કરી શકે ? માટે દયાનિધિ પોતે તેવા ભકતો ઉપર અનુગ્રહ કરવા પ્રકટ થઇ તેમને ચરણ લે છે. તેમના અનંતકાલના વિયોગજનિત તાપોને દૂર કરે છે. આપનાં પ્રાકટ્યનો હેતુ ભકતોનો ઉદ્ધાર કરવા શિવાય ખીજે છેજ નહિ. જેથી ભકતોએ એજ જાણવા યોગ્ય, એજ આરાધન કરવા યોગ્ય છે. આ નામ 'વેદ્ય વાસ્તવ મન્ત્રવસ્તુ' એ દ્વિ. શ્લો. ખીજ ચરણના પૂર્વ પદનો ગુપ્ત હેતુ ઘટાવે છે.

(૧૨) જગત્કર્તા સ્થાવર જંગમરૂપ જગતના કર્તા રચનાર.

પ્રભુએ પોતાના શ્રીઅંગમાંથીજ જગતને પ્રકટ કર્યું છે, જેમ ઘટમાં કુંભારનું પ્રત્યક્ષ કર્તાપણું છે તેમ. પરંતુ ફેર એટલોજ કે કુંભાર ખીજ માટી ચક્ર આદિ અનેક પદાર્થોનો આશ્રય લઇને ઘટ કરે છે; અને પ્રભુ સ્વાશ્રયથીજ જગત રચે છે. હથ્થર શિવાય ખીજે કાંઇ પદાર્થજ અસ્તિત્વમાં ન હોવાથી, ભગવાન પોતેજ જગતરૂપ થાય છે. જેમ માટીમાંથી અનેક વાસણો નીપજે છે, અને તે સર્વમાં માટી પોતાના મૂળ રૂપમાંજ ભાસે છે, જેમ સોનાના સેંકડો આપભૂષણોમાં સોનું નજરે તરી આવે છે. તેમ આ અખિન્ન જગત ભગવત્સ્વરૂપ હોવાથી જ્ઞાનીઓને જગતમાંના અનેક પદાર્થોમાં ભગવાનજ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, અર્થાત્ સર્વમાં ભગવાનનાં દર્શન થાય છે. સર્વે સર્વમિદં જગત્ (આ સર્વ દશ્ય જગત્ પરમાત્માજ છે) સર્વે સર્વમિદં બ્રહ્મ (આ સર્વ સ્થાવર જંગમાત્મક કેવળ

અહ્ન ડે) જન્માદ્યસ્યયતઃ શાસ્ત્રયોનિત્વાત્ (આ જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ લય પ્રભુથીજ થાય ડે) ઋષયઃ પિતરો દેવા મહા મૃતાનિઘાતવઃ । જગમા જગમચ્ચેદં જગન્નારાયણોદ્ભવમ્ ॥ (ઋષિઓ પિતૃઓ, દેવો, મહાબૃતો ધાતુઓ વગેરે સ્થાવર જંગમ આ જગત નારાયણથી પ્રકટ થયું ડે.) અહં સર્વસ્ય પ્રમથામત્તઃ સર્વં પ્રવર્ત્તતે (હું સર્વને ઉત્પન્ન કરનાર છું, મહારાથી સર્વ નબી રહ્યું ડે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિ, અહ્નસૂત્ર, સ્મૃતિ, ગીતા, વગેરે વાક્યોથી સ્થાવર જંગ- માત્મક અપિહ જગત્ પરઅહ્ન પુરુષોત્તમથીજ પ્રકટ થયું ડે, એમ સિદ્ધ થાય ડે, માટે જગતકર્તા પ્રભુને કહ્યા. આ નામ કર્તૃત્વ પ્રતિપાદક હોવાથી નિજ ભક્તોની સર્વ ઇચ્છાને પૂર્ણકરનાર ડે, કલ્યાણ કર- નાર ડે, એવો પણ આશય જણાય ડે તેથી આ નામ “શિવદમ્” દ્વિ. શ્લોઁ બીજા ચરણના ઉત્તર પદનો ગૂઢ ભાવ ડે.

(૧૩) જગન્મયઃ જગદ્રૂપ પ્રભુ.

ઉપરના નામમાં આપ જગતના કરનાર-રચનાર ડે એમ જણાવ્યું હતું, તેથી વખતે શંકા થાય કે કુંભાર માટીથી જાતજાતનાં પાત્રો બનાવે ડે, તેમ ભગવાનપણ માયાથીજ આ જગત બનાવતા હશે? એવી શંકાનો ક્ષેશ અ- વકાશ ન મળવા સાઈંજ આ નામ યોજ્યું ડે. એટલે પ્રભુએ માયાથી જગતને રચ્યું નથી, પણ પોતેજ જગદ્રૂપ બન્યા ડે. પુરુષપ્રવેદ્-સર્વ- યદ્ભૂતં યજ્ઞમાદ્યમ્ (જૂત અને બાવી આ સર્વ વિશ્વ તે પર- માત્માજ ડે.) મત્તઃપરતરં નામ્યર્તિકાચિદસ્તિ (મહારા શિવાય બીજા કંઈ પણ પરવસ્તુ નથી) ડ્યોતિર્નિષ શિષ્ણુર્મુષનાનિ શિષ્ણુઃ તારાઓ, ભુવનો, વનો, પર્વતો, દિશાઓ, નદીઓ, સાગરો, એ

સર્વમાં વ્યાપી રહેલા વિષ્ણુજ છે; તેમના વિનાની કાંઈ પણ વસ્તુ નથી. ઇત્યાદિ શ્રુતિ, સ્મૃતિ, ગીતા પુરાણનાં વાક્યો વડે સર્વરૂપ પ્રભુજ છે. હારિરેષ જગજ્જગદેવહરિઃ હરિ એજ જગત્ છે, જગત્ એજ હરિ સ્વરૂપે છે. જગતને માર્ગિક માનવું એ આસુર ભાવ છે. ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ આશા કરે છે. અસત્યમપ્રતિષ્ઠંચજગદાહુ-રતીશ્વરમ્ જગતને ભૂઠું સ્થિતિ વિનાનું ઇશ્વરથી રહિત માને છે, તે આસુરી જીવો ગણાય છે. માટે બ્રહ્મવાદને માન્ય કરનારાએ જગતને બ્રહ્મરૂપ માની સત્યજ માનવું એજ શાસ્ત્ર સંમત છે. આ પ્રાચીન વૈદિક શુદ્ધ બ્રહ્મવાદને આધારે ભગવાનને જગત્સ્વરૂપ કહ્યા. પ્રભુ જગત્સ્વરૂપ હોવાથી નિજ ભક્તોને જેવા જેવા ભગવત્સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થાય તેવા તેવા સ્વરૂપો સર્વ ઠેકાણે સુલભ રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. અને તેમના ત્રિવિધ તાપો દૂર થઈ જાય છે. માટેજ આ નામ તાપત્રયોન્મૂલનમ્ એ દ્વિ. શ્લો. બીજા ચરણના અંતિમ પદના આશયને સ્પષ્ટ કરે છે.

મૂંનામલીલાપરો વિષ્ણુઃ વ્યાસાત્મા શુકમોક્ષદઃ॥
વ્યાપિવૈકુંઠદાતા ચ શ્રીમદ્ભાગવતાગમઃ ॥૧૦॥

(૧૪) નામલીલાપરઃ ૧ નામને પ્રવર્ત્તાવનારી લીલા-ઓમાં મથેલા, ૨ નામ અને લીલાઓ જેમની ઘણીજ શ્રેષ્ઠ છે, ૩ નામ અને લીલાવડે જે પૂર્ણ છે, ૪ નામ અને લીલાઓને પ્રવર્ત્તાવનાર.

પ્રભુ નિરંતર લીલા કર્યા કરે છે, એટલે તેમની વિધવિધ નૌતમ લીલાઓ થયાજ કરે છે. આ જગતના સર્વ બ્યવહારો

પ્રભુની લીલાઓ થવાથીજ ચાલી રહ્યા છે, અને તે લીલાઓજ પ્રભુના નામોને પ્રવર્ત્તાવી રહી છે. વેદમાં, શાસ્ત્રમાં, પુરાણોમાં જે જે બિન્ન બિન્ન સર્ગ, વિસર્ગ, સ્થિતિ, મન્વંતર, મુક્તિ, આશ્રય, વગેરે જોવામાં આવે છે. તે સર્વ પુરુષોત્તમની લીલાજ છે. ચરિત્રોજ છે; તેમની લીલાઓના વિવિધ પ્રકારો હોવાથી તેમના નામોમાં પણ વિવિધપણું છે. ભગવાનનાં નામો તથા લીલાઓ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. તેથી મોટા મોટા મહાત્માઓ પણ વિસ્મયપામી તેમનાં નામોનું તથા લીલાઓનું સ્મરણ, શ્રવણ, મનન, કીર્તન, કર્યાજ કરે છે. ભગવાનનાં નામોનું મહાત્મ્ય પુરાણમાં ઉત્તમ રીતે વર્ણવ્યું છે. બૃહન્નારદીય પુરાણ કહે છે કે:—

હરે નામૈવ નામૈવ નામૈવ મમ જીવનમ્ ।

કલૌ નાસ્ત્યેવ નાસ્ત્યેવ નાસ્ત્યેવ ગતિ રન્યથા ॥

હરિ પરમાત્માના નામથી નામથીજ મ્હાફે જીવન છે, તે શિવાય અર્થાત્ પ્રભુના નામ શિવાય આ કલિયુગમાં બીજી કોઈ ગતિ નથી તે નથીજ) પદ્મપુરાણમાં:—

સર્વધર્મોશ્વિજતા વિષ્ણો નામમાત્રૈકજલ્પકા: ।

સુખેન યાં ગતિં યાંતિ ન તાં સર્વેઽપિ ધાર્મિકા: ॥

(સર્વ ધર્મથી વર્જીત થયેલા પણ કેવળ ભગવન્નામોનુંજ સ્મરણ કરનારા ભક્તો. ધાર્મિક પુરુષો જે ગતિ પ્રાપ્ત કરતા નથી, તેવી ઉત્તમ ગતિને પામે છે) વગેરે વાક્યો પ્રભુના નામ સ્મરણનો પ્રભાવ સૂચવનારાં છે, વળિ એક સ્થાનમાં તો એટલે સુધી પણ કહ્યું છે કે:—

નામ્નોસ્તિ યાવતી શક્તિઃ પાપનિર્મલને હરેઃ ।

તાવત્કર્તુ ન શક્તોઽતિપાતેકં પાતકી નરઃ ॥

(પાપને નાશ કરવાની શક્તિ જેટલી પ્રભુના નામમાં રહેલી છે તેટલું પાપ કરવાને પાપી પુરુષ શક્તિમાન બનીજ શકતો નથી) એટલે પ્રભુના નામ સ્મરણનો એટલો બધો મહિમા છે કે, એમનું નામ લેવાથી કોટી જન્મનાં પાપો બળી ભસ્મીભૂત થઇ જાય છે. એજ ખરૂં પ્રાયશ્ચિત્ત છે, પછી નામ સ્મરણ કરવાને લીધે પાપમાં વૃત્તિજ જતી નથી, તેથી તેમનાં સન્મુખ પાપો—અપરાધો ઉભા રહી શકતા નથી, તે પાપોથી નિર્લિપ્તજ રહે છે. પ્રભુની લીલા— ચરિત્રો તેને પણ જાણવાથી મનન કરવાથી મનુષ્યની ઉત્તમ ગતિ જ થાય છે. એટલે કે ભગવાનના ચરિત્રોને શ્રવણ કરી તેનું ચિંતન કરનાર શ્રદ્ધાવાન બને છે. શ્રદ્ધાળુ થયા પછી ભગવદ્ જ્ઞાનમાં નિપુણતા પ્રાપ્ત કરે તેમ થવાથી પ્રભુ ઉપર ભાવ પ્રકટ થાય અને ત્યાર પછી આગળ જતાં ભક્તિયુક્ત બની પરમપદ પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ ભગવદ્લીલામાં પ્રવેશ કરે છે. માટે શ્રુતિ ઉપદેશે છે કે:—
 द्विष्णोर्नुकं वीर्याणि प्रवोचं कर्माणि पश्यत (તમે મહેં કહ્યાં તે વિષ્ણુ વ્યાપક પ્રભુના કર્મોને—ચરિત્રોને જુઓ—જાણો.) ગીતામાં શ્રીમુખથી અનુચ્છા કરે છે કે:—

जन्म कर्मच मे दिव्य मेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।

त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥

(હે અર્જુન ! મહારાં દિવ્ય જન્મ કર્મોને—ચરિત્રોને જે પુરુષ તત્ત્વથી જાણે છે, તે આ દેહનો ત્યાગ કરી પુનઃ જન્મ પ્રાપ્ત કરતા નથી અને મહેનેજ પ્રાપ્ત કરે છે.) ઇલાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણાદિના વાક્યોથી ભગવાનની નામલીલાઓનું શ્રેષ્ઠપણ્ જણાવ્યું. શ્રીમદ્ ભાગવતસંહિતા પણ તેજ ભગવાનની નામલીલાઓને પ્રતિપાદન

કરે છે. આ નામ પણ પ્રભુની નામ લીલાઓનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી શ્રીમદ્ ભાગવતે મહામુનિકૃતે કિંવાપરૈઃ એ દ્વિ. શ્લો० તૃતીય ચરણના પદના ગૂઢ તાત્પર્યને સ્પષ્ટરણુ કરે છે.

(૧૫) વિષ્ણુઃ વિશ્વમાં વ્યાપક.

વિષ્ણુ એટલે સત્વગુણાધિષ્ઠાતા શેષશાયી વિષ્ણુનહિ પણ અખિલ વિશ્વમાં વ્યાપક પરબ્રહ્મ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર એજ વિષ્ણુ; જે જગત્થી અંબિત(બુદ્ધ નહિ તેવા) છે. જેમ આકાશ સર્વમાં પટતંતુવત્ વ્યાપ્ત છે. તેમ પ્રભુ પણ સર્વ વિશ્વમાં વ્યાપીને રહેલા છે. જેમ સર્પ પોતાની ઇચ્છાથી કુંડાળા રૂપ બની જાય છે, તેમ પરમાત્મા પોતે નિજેચ્છાથી જગદ્રૂપ થાય છે, તેથીજ પ્રભુ અને જગત્માં પટતંતુવત્ ઓતપ્રોત સંબંધ જણાવ્યો છે. પ્રભુના વ્યાપકપણા માટે શ્રુતિ જણાવે છે કે:—અતર્થહિશ્ચયત્સર્વં વ્યાપ્યસ્થિતઃ (અંતર અને બહાર જે સર્વ પ્રકાશમાન જેવામાં આવેછે તે સર્વમાંવિષ્ણુજ વ્યાપીને રહેલા છે) “વિશ્વપ્રવેશને” એ ધાતુ ઉપરથી સર્વ વિશ્વમાં, જેમ મણકાઓમ દોરે પ્રવેશ કરે છે તેમ પ્રભુ પ્રવેશ કરનાર છે, જેથી તેમને વેદમાં અને પુરાણોમાં વિષ્ણુ કહ્યા. વિષ્ણુ પુ० તથા વરાહ પુરાણમાં.—

યસ્માત્સર્વમિદં વિશ્વં તસ્ય શક્ત્યા મહાત્મનઃ ।

તસ્માદેવોચ્યતે વિષ્ણુર્વિષે ધર્તાતોઃ પ્રવેશનાત્ ॥

વિશ્વપ્રવેશને ધર્તાતોસ્તતો નુ પ્રત્યયાદનુ ।

વિષ્ણુર્યઃ સર્વવેદેષુ પરમાત્મા સનાતનઃ ॥

૧ લગડાંમાં જેમ તાંતણાઓ વીંટાયા છે તેમ, અર્થાત તાંતણાવિના લગડું ન સંભવે તેમ, ભગવાત્ શિવાય જગત્નો પણ અસંભવ છે. માટે પ્રભુજ વિશ્વરૂપે થયેલા છે. તાંતણાજ લગડાં રૂપે થયા છે.

આ પુરાણવચનો પણ વિશ્વ ધાતુને જુ પ્રત્યય લગાડવાથી વિષ્ણુ શબ્દ બને છે, એટલે પોતાની શક્તિવડે સર્વ વિશ્વમાં પ્રવેશ કરનાર, જેમને સર્વ વેદોમાં સનાતન—સદાવર્તમાન ભગવાન કહ્યા છે તેજ વિષ્ણુ છે, એમ જણાવે છે. વ્યાપક વસ્તુનો સર્વ સ્થળે લાભ થાય છે, તેથી નિજભક્તોને તેમની પ્રાપ્તિ થવી સર્વત્ર સુલભ છે. માટે આ નામ ईश्वर; सहोह्यवरुच्यते त्रकृतिमिः शुश्रुमिः स्तत्क्षणात् એ દિ. શ્લો. ત્રીજા ચરણના અંતિમપદ તથા ચોથા ચરણના ગૂઢ આશયને સ્પુટ દર્શાવે છે.

(૧૬) વ્યાસાત્મા ૧ પરાશરપુત્ર કૃષ્ણદ્વૈપાયનવ્યાસ જેમનો આત્મા છે—અવતાર છે, એવા પુરુષોત્તમ ૨ વ્યાસ એટલે વેદરૂપ વૃક્ષનો વિસ્તાર તેનો આત્મા એટલે સારરૂપ ફળ.

આ ભારત વર્ષમાં ૨૮ વ્યાસો થઈ ગયા છે તે સર્વમાં કૃષ્ણ દ્વૈપાયનજ મુખ્ય મનાય છે. કારણકે વેદના વિભાગો કરવા તથા મહાભારત આખ્યાન પ્રકટ કરવા પ્રભુએજ કાર્યાવેશ ગૃહણ કરેલો છે. તે અંશાવતારી વ્યાસ ભગવાન કાર્ય સમયે તો સાક્ષાત્ ઈશ્વર જ છે. માટે અહિં વ્યાસાત્મા—વ્યાસસ્વરૂપ પુરુષોત્તમ એમ કહ્યું છે. વળિ પુરાણમાં જણાવે છે કે:—

• કૃષ્ણદ્વૈપાયનં વ્યાસં વિદ્ધિ નારાયણં પ્રમુખમ્ ।

कोह्यन्यः पुण्डरीकाक्षान्महाभारतकृद्भवेत् ॥

• (કૃષ્ણ દ્વૈપાયન વ્યાસને નારાયણ પ્રમુખ છે એમ જણાવે કેમકે કમલનયન શ્રી કૃષ્ણ શિવાય કોણ મહાભારતનો કર્તા બની શકે ?) મહાભારત જેવા મહાન ગ્રન્થ રચવું એ કાંઈ સાધારણ

કામ નથી માટે તેવું કાર્ય કરવાને કોઈ ઇશ્વરાંશની જરૂર છે. એમ જાણીનેજ પ્રભુ વેદોના વિભાગ કરવાને તથા મહાભારત શ્રીમદ્ ભાગવતાદિગ્રંથોને નિર્માણ કરવાનેજ શ્રી વ્યાસરૂપે ભૂતળ ઉપર પ્રકટ થયા છે. હલાત્મક શ્રીમદ્ભાગવતને પ્રકટ કરનાર શ્રી કૃષ્ણ દ્વિપાયન વ્યાસ હોવાથી આ નામ નિગમકલ્પતરો ગાહિતં ફલમ્ એ તૃ. શ્લો. પ્રથમ ચરણનો ગૂઢ ભાવાર્થ સૂચવે છે.

(૧૭) શુકમોક્ષદઃ શુકદેવજીને મોક્ષઆપનાર.

શુકદેવજીને મોક્ષ—માયાના બંધથી મુક્ત કરનાર પોતે શ્રી ભગવાન જ છે. કારણ કે શ્રી શુકદેવજી માયામાં લીધે થવાના બંધથી, જન્મ થતી વખતે માતાના ઉદરમાંથી બહાર નીકળવાને ઇચ્છા નહોતા કરતા, પરંતુ જ્યારે પોતાના પિતા વ્યાસજીનો બહુજ દુરાગ્રહ જોયો, ત્યારે નહિ છૂટકે માયાનો બંધ છૂટવા સાંઈ પ્રભુની પ્રાર્થના કરી પોતે પ્રકટ થયા. તેમની પ્રાર્થનાને ધ્યાનમાં લઈ પ્રભુએ જન્મથીજ તેમને માયાનો બંધ ન થાય એમ કૃપા કરી, એટલે શુકદેવજી બાસ્થાવસ્થાથીજ ભગવદીય બન્યા તેમનેસર્વત્ર ભગવદ્ભાવ છે. સ્ત્રી અથવા પુરુષ એમ પણ જેમના હૃદયમાં ભેદ ઉત્પન્ન થયો નથી. આ પ્રમાણે શુદ્ધ અદ્વૈત ભાવમાં તક્ષીન તેમ ભગવદાસક્ત હોવાથી તે ભગવદ્રૂપ છે, મુક્ત દશામાં છે. ભગવદ્ક્ષીલાઓને પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરનાર—જેનાર છે. તેથીજ શુકમુક્ષાદ-મૃતદ્રવ્યસંયુતમ્ શ્રી શુકદેવજીના મુખથી દ્રવેણું અમૃત તે રૂપનું શ્રીમદ્ ભાગવત છે એમ જણાવ્યું એજ તૃ. શ્લો. દ્વિતીય ચરણના ગુપ્ત હેતુને જણાવનાર આ નામ છે.

(૧૮) વ્યાપિવૈકુંઠદાતા ચ વ્યાપિ વૈકુંઠને આપનાર.

પોતાના પરમ ભક્તોને વ્યાપક—^૧જ્ઞાનધન સ્વલ્પભય અર્થાત્ જ્યાં ગયાથી પુનઃ જન્મ મરણ ચતાંજ નથી, સંસારની માયા બાધ કરતી જ નથી અને જ્યાં પ્રભુ સન્નિધાનજ છે તેવા નિજધામને આપનાર શ્રી પુરુષોત્તમે નિવાસ કરેલા સ્થાનને—વૈકુંઠ લોકને જ્ઞાનધન પશું છે. એમ અથર્વોપનિષદમાં દર્શાવ્યું છે કે:—વૈકુંઠમવનયોગંગમિવ્યતિ તદિદં પરં પુણ્ડરીકવિજ્ઞાનધનમિતિ (જે કોઈ વૈકુંઠભવનના યોગને પ્રાપ્ત કરશે એટલે તેને પામશે. તે એજ કમળ કોશ રૂપ આ વિશ્વમાં અધિકમાં અધિક ઉત્તમજ્ઞાન છે,) અર્થાત્ જે ધામને મેળવતાં બીજું કોઈ પણ જાણવાનું બાકી રહેતું નથી. શ્રી ભગવાને ગીતામાં શ્રી મુખ્યથી ઉપદેશ કર્યો છે કે:—

ન તદ્દાસયતે સૂર્યો ન શશાઙ્કો ન પાવકઃ ।

યદ્જ્ઞાત્વા ન નિવર્તન્તે તદ્દામ પરમં મમ ॥

(જેને સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ, પ્રકાશ કરી શકતા નથી તથા જ્યાં જઈને પાછું આપવું પડતું નથી. એટલે કે પુનર્જન્મ ધારણ કરવો પડતો નથી; તે મહાર્ ધામ છે.) તે ધામ પ્રભુ પોતાના એકાંત ભક્તોનેજ આપે છે; બીજાને તે આનંદમય ધામની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આ નામને છેડે જે ચ શબ્દ મૂકેલો છે તે ઉપરથી એમ સમજવાનું છે કે, વ્યાપિવૈકુંઠને આપનાર એવા પુરુષોત્તમ શ્રી કૃષ્ણ, આ દરેક નામો શ્રીકૃષ્ણઃ એ મુખ્ય નામનાં વિશેષણ જાણવાં, પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રી કૃષ્ણની લીલાઓનોજ વિસ્તાર આ સહસ્ર નામ વંડે કરવામાં આવે છે માટે- આ નામ વૈકુંઠ પ્રાપ્તિ રૂપ આ-

૧ સર્વથી ઉત્તમમાં ઉત્તમ એવું જ્ઞાન તે રૂપ

નંદ રસના સ્વાદનો પ્રકાશ કરનાર હોવાથી “પિબત ભાગવતં રસમ્” એ તૃ. શ્લો, ત્રીજાચરણના પૂર્વ પદનો ગૂઢાર્થ પ્રકટ કરે છે.

(૧૯) શ્રીમદ્ભાગવતાગમઃ ૧ શોભાયુક્ત જેમનું ભાગવત શાસ્ત્ર છે એવા, ૨ શ્રી મહાભાગવતનો સર્વ રીતે બોધ આપનાર ૩ શ્રીમહાભાગવત સંહિતાનો જેમનાથી ઉત્પત્તિ થઈ છે. એવા. ૪ મદનના મદની શ્રીને સંપાદન કરનાર ભાગ્ય રહિતથી ન જાણી શકાય તેવા.

શ્રી મહાભાગવતમાં કેવળ ભગવાનની લીલાઓનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવી છે. એટલે તેમાં શ્રી પુરુષોત્તમની આનંદમયી દશવિધ લીલા શિવાય બીજું કંઈજ નથી. ખરેખર શ્રી ભાગવતનો એક આનંદનો સુધારસનો સાગરજ છે !! કેમકે એમાં મત્સર રહિત એવા ભગવદીય સર્જનોનો નિષ્કપટ ફળરૂપ ભગવદ્ધર્મજ વર્ણવ્યો છે, માટે તે ભાગવત શાસ્ત્ર શ્રીમત્—શોભા સંપન્ન હોઈ ભગવાનના સંબંધમાંજ યોગ્યેભુ છે. વળિ તેના ઉપદેશક—બોધ આપનાર પણ આપજ છે. આરંભમાં “તેને વ્રહ્મહૃદાય આદિકવચે” આદિકવિ બ્રહ્મદેવના અંતરમાં શ્રી ભાગવતનો વિસ્તાર કરનાર સત્ય અને, સર્વથી પર એવા પુરુષોત્તમનેજ માન્યા છે. માટે પોતેજ તેના ઉપદેશ કરનાર છે. એટલે શ્રીમહા ભાગવતની ઉત્પત્તિ પણ આપથીજ થયેલી છે. પોતાની દિવ્ય લીલાઓને જાણવાને આપ શિવાય બીજો કોણ સમર્થ હોઈ શકે? કોઈજ નહિ, માટે તેની ઉત્પત્તિ પણ પ્રભુથીજ થે છે, વ્યાસ તો માત્ર તેના વિસ્તારનાર છે, સમાધીમાં તેમને ભાગવતની સ્ફૂર્તિ નારદજીના ઉપદેશથી થઈ છે, સમાધીમાં જેવી રીતે ભગવાનની લીલાઓની સ્ફૂર્તિ થઈ તેવી રીતે તેમણે તેનો વિસ્તાર કરેલો છે. તેમ છતાં

વ્યાસ પણ કાયવેશી ભગવાન્ હોવાથી સર્વથા પોતે પ્રભુજ તેને પ્રકટ કરનાર છે, એમ સિદ્ધજ થાય છે. કામની કેફમાં મદોન્મત ખનેલા સંસારની સેવામાં આસક્ત થયેલા દુર્જનોને—દુર્ભાગ્યવાનોને ભગવાન્ પ્રાપ્ત ન થાય એમાં શું આશ્ચર્ય ?? પ્રભુ કેવળ પ્રેમથીજ સાધ્ય થાય છે. જેમને સંસારમાં પ્રેમ-મોહ હોય, ખાસ મદનવિલાસમાં પોતાનું કર્તવ્ય માની બેઠેલા હોય, તેમને તો પ્રભુ સમીપસ્થ, છતાં દૂરજ છે. માટે તેવા અભાગ્યવાનોથી ન જાણી શકાય એવા એમ કહ્યું. ભગવદ્રુપજ ભાગવત હોવાથી રસના આલય—સ્થાનરૂપ છે, રસિક અને ભાવુક ભક્તોએ સેવન કરવા યોગ્ય છે. માટે આ નામ “આલયં મુહુરહો રસિકા ભુવિ ભાવુકાઃ” એ તૃ૦ શ્લો૦ ચોથા ચરણના ગૂઢ ભાવને દર્શાવે છે. અહિંસુધીનાં ૧૯ નામો ‘જન્માદ્યસ્ય૦’ એ શ્લોકથી ‘નિગમકલ્પતરોઃ’ એ શ્લોક પર્યંતના ગૂઢ ભાવોને દર્શાવનારાં છે.

૧ શ્રીકૃષ્ણઃ

રસચ્ચિદાનંદ રનિત્યલીલાવિનાદકૃત

જન્માદ્યસ્યયતોઽન્વયાદિતરત, શ્રાર્યેષ્વભિન્નઃ, સ્વરાદ્ ।

૪સર્વાગમર્વિનોદી

૫લક્ષ્મીશઃ

તેનેબ્રહ્મહૃદાયઆદિકવચે, મુહ્યન્તિ યત્સૂરયઃ ॥

દ્વપુરુષોત્તમઃ

તેજોવારિમૃદાં યથા વિનમયો યત્ર ત્રિસર્ગો મૃષા । ધામ્નાસ્વેન,

૭આદિકાલઃ

૮સર્વકાલઃ

સદા નિરસ્તકુહકં,

સત્યં પરં ધીમહિ ॥ ૧ ॥

૯કાલાત્મા

૧૦માયયાવૃતઃ

ધર્મઃ પ્રોક્ષિજતકૈતવોઽત્રપરમો,

નિર્મત્સરાણાં સતાં ।

૧૧ ભક્તોદ્ધારપ્રયત્નાત્મા ૧૨ જગત્કર્તા ૧૩ જગન્મયઃ
 વેદ્યં વાસ્તવમત્રવસ્તુ, શિવદં, તાપત્રયોન્મૂલનમ્ ॥

૧૪ નામલીલાપરઃ

શ્રીમદ્ભાગવતે મહામુનિકૃતે કિંવા પરૈ,

૧૫ વિષ્ણુઃ

રશ્મિરઃ સદ્યો હૃદયવરુદ્ધયતેઽત્ર કૃતિભિઃ શુશ્રૂષુભિસ્તત્ક્ષણાત્ ॥૨॥

૧૬ વ્યાસાત્મા

૧૭ શુકમોક્ષદઃ

નિગમકલ્પતરો ગલિતં ફલં, શુકમુસ્વાદમૃતદ્રવસંયુતમ્ ॥

૧૮ વ્યાપિવૈકુંઠદાતા

૧૯ શ્રીમદ્ભાગવતગમઃ

પિબત ભાગવંતં, રસમાલયં મુદ્દુ રહો રસિકા ભુવિ ભાવુકાઃ ॥

આ શ્રીમદ્ ભાગવત પ્રથમ સ્કંધના પ્રથમ અધ્યાયમાંના પ્રથમ ત્રણ શ્લોકમાં આ ઓગણીસ નામોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તે તેનાં ગૂઢ આશયને પ્રકટ કરનારાં છે. હવે પછીનાં નામો આવશે તે પ્રકરણાર્થને દર્શાવનારાં શ્લોકસમુદાયના અર્થને એક નામમાં પ્રતિપાદન કરનારાં સૂત્રરૂપે સમજવાં,

મૂ० શુકવાગમૃતાબ્ધીન્દુઃ શૌનકાદ્યસિલેષ્ટદઃ ॥

ભક્તિપ્રવર્તકસ્ત્રાતા વ્યાસચિન્તાવિનાશકઃ ॥૧૨॥

(૨૦) શુકવાગમૃતાબ્ધીન્દુઃ શુકદેવજીની વાણીરૂપ અમૃત-
 તસાગરના અંદ્ર.

શ્રી શુકદેવજીની વાણી રૂપ અમૃત—મુખા એટલે બીજાં કાંઈ

નહિ પણ શ્રીમદ્ ભાગવતજ્ઞ તેથીજ. શુકમુખાદમૃતદ્રવસંયુતમ્ એમ કહ્યું છે. શ્રીભાગવત કેવળ અમૃત છે એમ નહિ, પણ અમૃતનો- સુખાનો સાગર છે. જેમ સાગરમાં ગંભીરતાદિગુણો છે, તેમ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ગંભીરતા, ઉદારતા, વગેરે ગુણો રહેલા છે. કેમકે તેનો પાઠ-અભ્યાસ કરનારને તેવા ગુણો પ્રાપ્ત થયેલા જેવામાં આવે છે, જેમ સમુદ્રમાં ચૌદ રત્નો છે, તેમ શ્રી ભાગવતમાં વિવેક, ધૈર્ય આદિ દૈવીસંપત્તિ ૩૫ અનેક રત્નો ભરેલાં છે. જેમ સાગરને મથન કરતાં અમૃતનિધિ ચંદ્ર પ્રકટ થયો છે. તેમ શ્રીભાગવત સાગરને મથન કરતાં સુધાનિધિ-આનંદ રસ ૩૫ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર હૃદય આકાશમાં પ્રકટ થાય છે. જેથી શ્રી ભાગવત સાગરના ચંદ્ર એવા શ્રી પુરુષોત્તમ, શ્રી ભાગવત એ શ્રી શુકદેવજીનાં વચનામૃતો છે, પ્રભુએ શ્રી શુકદેવજી તથા પરીક્ષિત દ્વારાજ ભ્રમિમાં ભાગવતનો પ્રચાર કર્યો છે. તેથીજ શુકવચનામૃત (ભાગવત) તે ૩૫ સાગરવડે શ્રીકૃષ્ણ-૩૫ચંદ્રનો ભૂતળપર પ્રકાશ થયેલો છે એટલે તે તેના ચંદ્ર૩૫ છે.

(૨૧)•શૌનકાદ્યશિલેષ્ટઃ શૌનકાદિ મુનિઓને સર્વોત્તમ

વસ્તુ-ભક્તિને આપનાર.

જૈમિષારણ્ય ક્ષેત્રમાં કર્મ નિમિત્તે સર્વ મુનિઓ એકત્ર થયા હતા પરંતુ દૈવેચ્છાથી સુત પુરાણીનું ત્યાં આવવું થતાં, શ્રીભાગવત સંખ્યામાંજ તેમને પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો. એ પ્રમાણે શૌનકાદિ મુનિઓને શ્રદ્ધાપૂર્વક ભગવદ્ગુણાનુવાદની જીજ્ઞાસાથી જ આપની ઇચ્છા શિવાય જાનવું અશક્ય છે. કર્મમાં ગૌણતામાની પ્રભુપર ભક્તિ થઈ એ પ્રભુનીજ પ્રેરણા છે, માટે સર્વથી ઉત્તમ એવા ભક્તિયોગને આપનાર તે પુરુષોત્તમ છે. કારણ કે તેમનો અનુગ્રહ થયાવિના ઉત્તમ ભક્તિ-યોગ મળવોજ દુર્લભ છે.

(૨૨) ભક્તિપ્રવર્તકઃ ભક્તિનો પ્રચાર કરનાર.

શૌનકાદિ મુનિઓ સર્વ વેદ, ઇતિહાસ, પુરાણને જાણનારા હોવાથી તેમને કર્મ તથા જ્ઞાન સિદ્ધ થયેલા છે. પરંતુ ભગવાનના અનુગ્રહથી જ કેવળ મળી શકે તેવો ભક્તિમાર્ગ સિદ્ધ થયેલો નહિ હોવાથી, તેની સાર્થકતા કરવા પ્રભુએ જ કૃપા કરી તેમનાં હૃદયમાં ઉત્તમ ભક્તિમાર્ગ સ્થાપન કર્યો. મુનિઓએ સત્ પુરાણોને ભગવત્સંબંધી પ્રશ્નો પૂછેલા છે. તેનું કારણ પણ એ જ છે. તેથી ભક્તિમાર્ગને પ્રવર્તાવનાર— પ્રચાર કરનાર એવા પ્રભુ એમ કહ્યું છે.

(૨૩) ગ્રાતા રક્ષણ કરનાર.

પોતે ભક્તિમાર્ગનું સ્થાપન કરનાર હોવાથી નિજ ભક્તજનોને હિપર અનુકંપા કરી તેમનું રક્ષણ કરનારા છે, એટલે તેમનાં અનેક દુઃખો અને દુર્ગુણો દૂર થઈ જાય છે. અશુભ ટર્જી જાય છે. તથા પાપપુંજ પણ પ્રલય પામે છે. પુરાણમાં કહ્યું છે કે—

ન ક્રોધો ન ચ માત્સર્યં ન લોભો નાશુભામરિઃ ॥

भवति कृतपुण्यानां भक्तानां पुरुषोत्तमे ॥ ૧ ॥

न वासुदेवभक्तानामशुभं विद्यते कचित् ॥

जन्ममृत्युजराव्याधि-भयं नाप्युपजायते ॥ ૧ ॥

(પુરુષોત્તમમાં ભક્તિ ધારણ કરનારા પુણ્યવાન ભક્તજનોને ક્રોધ, માત્સરપણું, લોભ, અશુભબુદ્ધિ, વગેરે કાંઈપણ દુર્ગુણ પ્રાપ્ત થતા નથી. તેમ વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણના ભક્તોનું કોઈ દિવસ કાંઈ પણ અશુભ—અમંગલ થતું નથી, અને જન્મ મરણ, જરા, રોગ, વગેરે

નો ભય પણ ઉત્પન્ન થતો નથી પ્રભુજ સર્વથા તેમનું રક્ષણ—પાલન કરે છે, તેથી સર્વત્ર તેમને સુખ તથા શાંતિજ છે અહન્નારદીય પુરાણમાં:—

• यस्य देवे पराभक्ति विंभौ नारायणेऽव्यये ।

• तस्य स्यात्सफलं जन्म मुक्तिश्चैव करोस्थिता ॥ १ ॥

धर्मार्थकामમોક્ષારવ્યા: પુરુષાર્થા દ્વિજોત્તમા: ।

हरिभक्तिपराणां वै संपद्यन्ते न संशयः ॥ २ ॥

यथा जलौकसां नित्यं जीवनं सलिलं मतम् ॥

तथा समस्तसिद्धानां जीवनं भक्तिरीष्यते ॥ ३ ॥

यथा भूमिं समाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जन्तवः ।

तथा भक्तिं समाश्रित्य सर्वकर्माणि साधयेत् ॥ ૪ ॥

• (જેને નિર્વિકાર નારાયણ પ્રભુમાં પૂર્ણ ભક્તિ હોય છે તેનોજ જન્મ સફળ છે, તેનાજ હાથમાં મુક્તિ છે. હે વિપ્રવર્યો! શ્રી હરિની ભક્તિમાં પરાયણ બનેલાઓને ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષસંસ્કારો પુરૂષાર્થો સિદ્ધ થાય છે એમાં કંઈપણ સંશય—સંદેહ નથી. જેમ જળમાં રહેનારા જીવોનું જીવન જળ છે. તેમ બધા સિદ્ધ મહાત્માઓનું જીવન પ્રભુની ભક્તિ છે. જેમ ભૂમિનો આશ્રય કરી સર્વ જંતુઓ જીવે છે, તેમ પરમાત્માની ભક્તિનો આશ્રય કરી સર્વકર્મો સ્માય છે) ઇત્યાદિ વચનોવડે ભક્તિ એજ પ્રભુની પ્રાપ્તિમાં મુખ્ય સાધન છે એમ સિદ્ધ થાય છે. આવા પ્રકારની ઉત્તમ ભગવદ્ભક્તિને પ્રવર્તાવી નિજ ભક્તોનું રક્ષણ કરનાર પ્રભુ-શ્રી પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે, માટે ત્રાતા એટલે ભક્તિ અર્પણ કરી ભગવદીયજનોનું રક્ષણ કરનાર પરમાત્મા.

(૨૪) વ્યાસચિંતાવિનાશકઃ વ્યાસજીની ચિંતાને વિનાશ કરનાર.

શ્રી કૃષ્ણ દ્વિપાયન વ્યાસજીની ચિંતાને વિશેષે કરી દૂર કરનાર, પ્રથમ સંકલ્પના અથાપિવત્તેદૈહ્યાં ૦ એ શ્લોકમાં જણાવે છે કે:— પોતે શ્રી વ્યાસજી, “ અરેરે ! મહારા દેહમાં રહેલો જીવ, સર્વ વસ્તુથી પૂર્ણ બ્રહ્મરૂપ, તેજસ્વી અને મહાસમર્થ છતાં કેમ આમ અપૂર્ણ પેઠે જણાય છે ? ? ? ” એમ વિચારમાં નિમગ્ન બની ચિંતા ચિંતામાં બળતા હતા. તે સમય નારદજીએ આવી તેમની ચિંતાનો નાશ કર્યો. અહિં નારદજી પોતે કાર્યવિશેષી ભગવાન છે એટલે વ્યાસજીની ચિંતાને દૂર કરવા નારદ રૂપે આપ શ્રી ભગવાનજી પધારેલા છે, એમ સમજવાનું છે, નારદ રૂપે પોતે પ્રભુએ વ્યાસજીને આજ્ઞા કરી કે:—

न यद्वचश्चित्रपदं हरैर्यशो जगत्पवित्रं प्रगृणीत कर्हिचित् ।
तद्वायसं तीर्यमुशन्ति मानसा न यत्र हंसा विरमन्त्युशिक्षयः ॥

(જે મનોહર પદની રચનાવાળું ચિત્રમય વચન, જગત્તે પવિત્ર કરનાર શ્રી હરિનાં યજ્ઞને નથી ગાતું, તે વચન કાકતીર્ય એટલે કામી પુરુષોના મનને પ્રીતિનું સ્થાન મનાય છે. જેમ માનસ સરોવરમાં નિવાસ કરતા હંસો કમનીય કમલવનનો વાસ મૂકીને કાગડાના રમવાના સ્થાનમાં રમણ કરતા નથી તેમ મનમાં નિવાસ કરતા — મનન કરતા, મનોહર પરમાત્માનું સેવન કરનારા હંસો — મહાત્માઓ, તેવા સ્થળનો સ્વીકાર કરતા નથી] હે વ્યાસ ભગવન ! તમે સર્વ ચિંતાને દૂર કરી પ્રભુના ગુણાનુવાદો ગાઓ. તેમની લીલાઓનું વર્ણન

કરો. ભગવદ્રસ સુધાનું પાન કરો, કે તમારી બધી ચિંતા નાશ થઇ જશે, આ પ્રમાણે વ્યાસજીની ચિંતાને દૂર કરનાર પોતે ભગવાનજ છે.

મૂ० સર્વસિદ્ધાન્તવાગાત્મા નારદાદ્યવિલેષ્ટદઃ ॥

અન્તરાત્મા ધ્યાનગમ્યો ભક્તિરત્નપ્રદાયકઃ ॥૧૩॥

(૨૫) સર્વસિદ્ધાન્તવાગાત્મા ૧ સર્વ સિદ્ધાન્ત રૂપ વાણીના સ્વરૂપ એવા, ૨ બધા સિદ્ધાન્તોની વાણીમાં જેમનું સ્વરૂપ છે એવા, ૩ સઘળા કપિલાદિ સિદ્ધ પુરુષોના અંતરમાં વાણી રૂપે વિરાજેલા.

સર્વ વાણીઓમાં સિદ્ધાન્ત રૂપ વાણી, એટલે કે વાદી અને પ્રાતવાદીઓએ શાસ્ત્રાર્થ કરી જે અર્થનો નિર્ણય કરવામાં આવે તેનું નામ સિદ્ધાન્ત, તેને કથન કરનારી વાણીને સિદ્ધાન્તવાણી કહે છે. સિદ્ધાન્તવાણી ૧૩ રૂપ છે, એટલે તે બીજી કાંઈજ નહિ પણ સમાધિ ભાષા—શ્રીમદ્ ભાગવતજ છે. શ્રી ભાગવતને સમાધિ ભાષા કહેવામાં આવે છે, કેમકે તે ભગવાન વ્યાસજીને સમાધીમાં ઉપલબ્ધ થયું છે. એવું શ્રીમદ્ ભાગવત તે ભગવાનનુંજ સ્વરૂપ છે. વાંચી વેદ ગીતા વગેરેમાં જે સિદ્ધાન્તો દર્શાવ્યા છે તે વાણીમાં પણ પ્રભુનુંજ સ્વરૂપ છે, સિદ્ધાન્ત ભગવત્સંબંધી હોવાથી પ્રમેય રૂપ છે. પ્રમેયબળ પ્રભુમાંજ સંભવે છે, માટે એવા સિદ્ધાન્ત રૂપ વાણી તે તો ભગવત્સંબંધી હોય એ નિઃસંશય છે. કપિલ સનકાદિકો વગેરેને સિદ્ધ પુરુષો કહેવામાં આવે છે. કારણ કે, તેમના અંતરમાં નિરંતર જ્ઞાનસિદ્ધિ હોય છે. તેવા મહાત્માઓનાં અંતઃકરણમાં વાણી રૂપે પ્રભુ વિરાજે છે. એમ માનવાનું મુખ્ય પ્રયોજન અન્ન કાંઈજ

નહિ, પણ તે સિદ્ધજનોની વાણી જ્યાં હશે ત્યાં બ્રહ્મને પ્રભુને પ્રતિ-
પાદન કરનારી, તેમની ભક્તિ દર્શાવનારી, જ્ઞાનને પ્રકાશનારીજ હશે.
અહાહા ! જેમની વાણીમાં શ્રી ભગવાનજ વિરાજે છે ? ? ? એટલે
તે વાણી ભગવાન શિવાય ખીજી—લૌકિક વસ્તુનું તો ક્યાંથીજ વ-
ર્ણન કરે ? નજ કરે એ સિદ્ધ છે. માટે તેમની વાણી રૂપે ભગવાન
એમ કહ્યું એ ખરેખર નિઃસંદેહ નિર્વિવાદજ છે.

(૨૬) નારદાચ્છિલેષ્ટદઃ નારદજીને સર્વથી શ્રેષ્ઠ લાભ
આપનાર.

દેવર્ષિ નારદ પૂર્વ જન્મમાં દાસીસુત હતા. પરંતુ ભગ-
વર્ણકૃત મુનિઓનો સમાગમ થવાથી તેમને પ્રભુપર પૂર્ણ પ્રેમમયી
ભક્તિ પ્રકટ થઈ. તેના પ્રતાપથી ખીજા જન્મમાં બ્રહ્મદેવની માનસ
પ્રજ્ઞાઓમાં નારદજી પણ ઉત્પન્ન થયા, તેમને સંસારવાસના નહિ
હોવાથી પ્રભુની ભક્તિમાં લીન રહેલા દેવર્ષિ માન્યા છે. એ દેવર્ષિ
નારદજીના વિમલ હૃદયકમલમાં વિરાજમાન રહેતા, પ્રસંગે પ્રસંગે
તેમનામાં ભગવાનનો આવિર્ભાવ સારી રીતે પ્રકટ પણ દેખાઈ આ-
વતો, એક વખતે પ્રભુના પૂર્ણ આવેશમાં આવી શ્રી વ્યાસજીને ભ-
ગવાનના ગુણાનુવાદો ગાવામાં પ્રેર્યા તે પરમભગવદીય દેવર્ષિ નારદને
અનુબ્રહ્મ કરી પરમ ભક્તિ રૂપ સર્વોત્કૃષ્ટ વસ્તુનો લાભ આપનાર
આપ પૂર્ણ પુરુષોત્તમજ છે.

(૨૭) અન્તરાત્મા અન્તઃકરણ—મન તે રૂપ પ્રભુ.

ધણાજ વેગવાળું કાંઈથી રોકાય નહિ એવું સમર્થ મન ભગ-
વદ્રૂપ છે. ગીતામાં શ્રી મુખથી શ્રી કૃષ્ણ આજ્ઞા કરે છે કે—ઈન્દ્રિ-
યાણાં મનઃપ્રાસિમ (ઇન્દ્રિયોમાં હું મન છું.) યદ્યદ્વિમૂતિમત્સત્ત્વં

શ્રીમદ્દુર્જિતમેવ વા તત્તદેવાબગચ્છ ત્વં મમ તેજોશસંભવમ્ (જે જે ઐશ્વર્યવાન, શ્રીમાન, વેગવાન, બલવાન, પ્રભાવવાન, સત્વ જ્ઞે-વામાં આવે છે; તે તે મહારા તેજ—સ્વરૂપનો અંશ છે, એમ તું જાણુ.) એ વચનોથી તેમ મન સમર્થ તથા સમાધીમાં મુખ્ય હો-વાથી પ્રભુ રૂપ જ છે.

(૨૮) ધ્યાનગમ્યઃ ધ્યાનથી પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવા.

ધ્યાનપૂર્વક સમાધીમાં એક ચિત્ત ધરેથી જાણી શકાય તેવા, વ્યાસજીએ સરસ્વતી નદીના તીર ઉપરના પોતાના આશ્રમમાં આ-ચમન લઈ મનને સ્થીર કર્યું. એટલે ભક્તિયોગથી સારી રીતે નિશ્ચલ બનેલા નિર્મલ અંતઃકરણમાં પ્રથમ પૂર્ણ પુરુષોત્તમનાં દર્શન કર્યાં, અને ત્યાર પછી તેમના આશ્રમે રહેલી અર્થાત્ નિજ શક્તિરૂપ માયા-ભગવત્સ્ત્રીલાને જોઈ પ્રથમ સ્કંધના “આસીનોપ ઉપસ્પૃશ્યમ્” અપ-હ્યત્પુરુષં પૂર્ણ માયાં ચ તદુપાશ્રયામ્ એ બન્ને શ્લોકોમાં વ્યાસજીએ ધ્યાન કર્યું તેથીજ હૃદયમાં ભગવત્સ્વરૂપને નીહાળ્યું છે, એમ સ્પષ્ટ જણાવેલું છે, એક ચિત્તથી ધ્યાન કરતાંજ અનેક ભક્તો પ્રભુને પ્રાપ્ત થયા છે, અને થાય છે. તેથીજ અહિં તેમને ધ્યાનગમ્ય—ધ્યાનથી પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવા કહ્યા છે.

(૨૯) ભક્તિરત્નપ્રદાયકઃ ભક્તિરૂપ રતનને ઉત્કર્ષ પૂર્વક દાન કરનાર.

અહિં ભક્તિ એટલે ભક્તિનું તથા તેના સાધન રૂપ શ્રીમદ્ ભાગવતનું દાન કરનાર એમ ગૃહણ કરવાનું છે, ભક્તિને અર્પણ કરનાર પ્રભુ છે, તેમ શ્રીમદ્ ભાગવતને સમર્પણ કરનાર પણ તેજ છે, વળ ભક્તોને પ્રભુએ ભક્તિ આપી છે. બ્રહ્મદેવને વિષ્ણુદ્વારા,

નારદને બ્રહ્મદેવદ્વારા, વ્યાસજીને નારદ દ્વારા, શુકદેવજીને વ્યાસદ્વારા, અને પરિક્ષિતને શુકદેવ દ્વારા શ્રીમદ્ ભાગવતનું દાન આપનાર આપણ છે બીજું કોઈજ નથી.

મૂ૦ મુક્તોપસૃપ્યઃ પૂર્ણાત્મા મુક્તાનાં રતિવર્દ્ધનઃ ॥

મુક્તકાર્યૈકનિરતો દ્રૌણ્યસ્ત્રવિનિવારકઃ ॥૧૪॥

(૩૦) મુક્તોપસૃપ્યઃ ૧ જેમના સમીપમાં મુક્ત પુરુષો— ભક્તજનો જવાને યોગ્ય છે એવા, ૨ ભક્તજનના સમીપમાં જઈ શકે તેવા.

મુક્ત ભક્તજનોનીજ પરમગતિ—સદ્ગતિ થાય છે, તેજ ભગવાનના ચરણાવિંદને પ્રાપ્ત કરે છે. માટે તેજ તેમના સમીપમાં જઈ શકે, બીજા સંસાર ભાવનામાં રહેલા હોવાથી તેમનામાં ભગવદ્ભાવનો અભાવ છે, એટલે ભગવત્પદ તેમને શી રીતે મળી શકે ? નજ મળે, મુક્ત ભક્તજન કેવળ તેમના સામીપ્યને પ્રાપ્ત કરે છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેઓની પોતાના ઉપર પૂર્ણ નિષ્ઠાવાળી પ્રેમભક્તિને નિહાળી પ્રભુ પોતે પણ તેમના સમીપ પધારે છે. અહોહો !!! તે ભક્તોની અહોભાગ્ય છે ??? માટેજ ભક્તજનોનાં સમીપમાં જઈ શકે તેવા પુરુષોત્તમ એમ કહ્યું.

(૩૧) પૂર્ણાત્મા ૧ પરિપૂર્ણ આત્માવાળા, ૨ ભક્તિરસમાં પૂર્ણ બનેલાઓના આત્મા રૂપ, ૩ સર્વ ગુણોથી જેમનો આત્મા પૂર્ણ છે એવા, ૪ જેમનું સ્વરૂપ પૂર્ણ—વ્યાપક છે એવા, ૫ શુકદેવજી જેમનો આત્મા છે એવા.

પૂર્ણ આત્મા—સ્વરૂપ, પ્રભુ શિવાય બીજું કોણ હોઈ શકે ?

એ શિવાયના સર્વમાં જન્મ મરણ બાલ્યયૌવન વૃદ્ધત્વ વગેરે ધર્મો હોય છે. કેમકે તેમનામાં સંસાર ધર્મો દૃઢ થયેલા છે. દેહના ઉપરજ પોતાનો બાવ માની રહ્યા છે. માટે તે પૂર્ણ નથી, પ્રભુ સ્વયં છે, પૂર્ણ છે, આનંદમય છે, માટે તે પરિપૂર્ણ રૂપે વિરાજે છે, ભક્તિરસમાં પૂર્ણ બનેલા નિજભક્તોના આત્મારૂપ પણ પોતેજ છે, ભક્તો દેહ જોહના અંભિમાનને દૂર કરી આપની ભક્તિમાંજ આસક્તિ રાખે છે. અને સર્વત્ર ભગવદ્ ભાવનાથી આપની સેવના કર્યા કરે છે, તેથી તેમના હૃદયમાં દયાનિધિ પ્રભુ આત્મા રૂપેજ ઉદય પામ્યા છે. સર્વ ગુણોથી પરમાત્માજ પૂર્ણ હોઇ શકે કેમકે સૂર્યમાં તાપ, ચંદ્રમાં કલંક, સમુદ્રમાં આરાશ, ઇંદ્રમાં કામ, દુર્વાસા પ્રભૃતિમાં ક્રોધ, એમ કોઇમાં કોઇ તો કોઇમાં કોઇ પણ દોષો જોવામાં આવે છે નિર્દોષપ્રકોહરિઃ એક હરિજ નિર્દોષ છે, સર્વ ગુણરંગણ રૂપ મણિના આબૂષણોથી પ્રભુજ ભૂષિત-શોભાયુક્ત છે. : પ્રભુના પૂર્ણ વ્યાપકપણામાં શ્રુતિ ભગવતી ઉપદેશે છે કે:—વૃક્ષદ્વયો દિવિ તિષ્ઠત્યેકસ્તેનેદં પૂર્ણ પુરુષેણ સર્વમ્ (વૃક્ષની પેઠે જે આકાશમાં રહેલા એવા તે એક પુરુષથી આ જગત્ પૂર્ણ—વ્યાપ્ત છે.) ભગવાન શ્રીમુખથી ગીતામાં આજ્ઞા કરે છે કે:—મયાતતમિદં વિશ્વં જગદવ્યક્તમૂર્તિના (સૂક્ષ્મરૂપ મહારાથી આ જગત્ વ્યાપ્ત છે) ઇત્યાદિ વચનોથી પ્રભુનું પૂર્ણપણું તેમ વ્યાપક પાણું સિદ્ધ થાય છે. શ્રી શુકદેવવ્રજ પોતે પૂર્ણ છે, ભગવદ્રૂપ છે. શ્રી ભાગવતમાંજ સર્વે નિવૃત્તિનિર્ગત:સર્વત્રોપેક્ષકોમુનિ: (નિવૃત્તિમાં—ભગવદાનંદમાંજ અત્યંત લીન થયેલા અન્ય સર્વ લોકિકની ઉપેક્ષા કરનાર શુકમહામુનિ છે.) આ વચનમાં શુકદેવવ્રજની પૂર્ણતા પૂર્ણપણું જણાય છે.

છે, માટે એવા પૂર્ણ શુદ્ધેવળ બગવાનનું સ્વરૂપ હોય એમાં કાંઈજ નવાઈ નથી કારણકે ત્યાર શિવાય પૂર્ણતા પ્રભુમાં લીનતા ક્યાંથી હોય?

(૩૨) મુક્તાનાં રતિવર્દનઃ મુક્ત એવા ભક્તોની પ્રેમ ભક્તિ વધારનાર.

સર્વ સંસારના બંધનોથી મુક્ત થયેલા, પ્રભુમાં અનુરક્ત બનેલા નિઃભક્તોની પોતાના ઉપર રહેલી એવી અલૌકિક રતિ-દિવ્ય પ્રેમથી ભક્તિ, તેને વધારનાર, પ્રભુના અનુગ્રહ વિના તેમનામાં દિવ્ય રતિ થવી સંભવે નહિ, સર્વ વસ્તુ સિદ્ધ થવામાં પ્રભુ કૃપાની જરૂર છે. બગવાનનો અનુગ્રહ મેળવવા મોટા મહાત્માઓ જ્ઞાન સંપન્ન થયા છતાં પણ પ્રભુમાં પ્રેમથી નિષ્કામભક્તિજ કર્યા કરે છે. તેથીજ ભાગવતમાં કહ્યું છે કે:—

આત્મારામાશ્રમુનયો નિર્ગ્રંથાઅપ્યુરુક્રમે ॥

કુર્વન્ત્યૈતુર્કીં ભક્તિ મિત્યંમૂતગુણો હરિઃ ॥

(પ્રભુમાં નિરંતર રમણ કરનારા વિરામ પામનારા નિરભિમાની મુનિવરો પણ શ્રીકૃષ્ણમાં નિષ્કામ ભક્તિ કરે છે. એવા પ્રકારના મનોહારી ગુણોધારી હરિ છે.) એટલેજ મુક્ત ભક્તોને પણ રતિ-પ્રીતિ વધારનાર એવા પુરુષોત્તમ એમ કહ્યું છે.

(૩૩) ભક્તકાર્યોકનિરતઃ ૧ ભક્તોનાં કાર્યો કરવામાં પ્રયત્નશીલ, ૨ ભક્તોના ભજનરૂપ એક કાર્યમાં હમેશાં રમણ કરનાર.

દીન ભક્તોનાં સર્વ કાર્યો સફળ કરવામાંજ પ્રભુ લીન રહે છે. વ્રજ ભક્તોના તેમ યુધિષ્ઠિરાદિ પાંડવોનાં બધાં કાર્યો સફળ કરવામાં

ભગવાને ભક્તાધીનતા દેખાડી છે. ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે આપ આજ્ઞા કરે છે કે:—યો મે ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ (જે મહારો ભક્ત છે તે મને બહુ વહાલો લાગે છે) ભગવાનને ભક્તો વહાલા છે તેથીજ તેમનાં સમગ્ર કાર્યોને તેમની ઇચ્છા ન છતાં પોતે સફળ કરે છે. માટેજ મક્ત્યૈવ તુષ્ટિમભ્યેતિ હરિ રન્યદ્વિદમ્બનમ્ ભક્તિથીજ હરિ પ્રસન્ન થાય છે એ વિનાનું બીજું વિડંબન—કીડા [રમત] જેવું છે.

(૩૪) દ્રૌણ્યસ્ત્રવિનિવારકઃ અધ્યત્થામાના બ્રહ્માસ્ત્રને વિશેષે કરી નિવારણ કરનાર.

ઉપરના નામને સિદ્ધ કરવા આ નામ જણાવે છે. દ્રૌણ્ય પુત્ર અધ્યત્થામાનું બ્રહ્માસ્ત્ર પાંડવોનો તેમ ઉત્તરાના ગર્ભનો વિનાશ કરવાને આવ્યું હતું, ત્યાં પ્રભુએ તે સર્વનું રક્ષણ કરી ભક્તનાં કાર્યોને સફળ કરવાપણું દર્શાવી આપ્યું છે. અર્જુનને બ્રહ્માસ્ત્ર ઉપર બ્રહ્માસ્ત્ર મારી એ બંનેને પાછાં ખેંચવાથી પાપ થાય, એમ સંદેહ ઉત્પન્ન થયો, ધનુર્વેદનો નિયમ છે કે, જે અસ્ત્ર મારવામાં આવે તેને જે પાછું ખેંચે તો તે મનુષ્ય દોષવાન ગણાય છે, તો આવો દોષ કેમ થાય ? એમ વિચારમાં પડેલા અર્જુનને સર્વનાશ થવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થવાથી તેવી રીતે કરવાની આજ્ઞા આપેલી છે. તેમ કરી પ્રભુએ પાંડવોનું રક્ષણ કર્યું. ઉત્તરાગર્ભનું રક્ષણ પ્રભુએ ઉદરમાં અંગુષ્ઠ માત્ર રૂપે પ્રવેશ કરી ગદાથી કર્યું છે. એમ ભાગવતમાં સ્પષ્ટ દર્શાવેલું છે.

મૂં ભક્તસ્મયપ્રણેતા ચ ભક્તવાકપરિપાલકઃ ॥

બ્રહ્મણ્યદેવો ધર્માત્મા ભક્તનાં ચ પરીક્ષકઃ ।૧૫।

(૩૫) ભક્તસ્મયપ્રણેતા ૧ ભક્તોને વિસ્મય પમાડનાર,
૨ ભક્તોના ગર્વને દૂર કરનાર.

ભક્ત પાંડવોને, મૈનંપાર્થાર્હસિ ત્રાતું બ્રહ્મવન્ધુમિમંજહિ, હે અર્જુન! નિરપરાધી સુતેલા શિશુઓને—બાળકોને મારનાર આ દુષ્ટ બ્રાહ્મણનો વધ કર, એનું રક્ષણ કરવાને તું યોગ્ય નથી. એમ બ્રાહ્મણનો વધ કરવાની આજ્ઞા કરી શ્રી કૃષ્ણે સર્વને વિસ્મય પમાડ્યા છે, એક સમયે બ્રાહ્મણો મામકીતનુઃ એમ કહી તે અપરાધી હોય તો પણ તેનો નાશ નહિ કરવો એમ કહે છે. અને અહિં બ્રાહ્મણને નાશ કરવાનું કહે છે. તો ક્યું ખરું? એ પ્રમાણે અર્જુન વગેરે પાંડવોને આશ્ચર્યમાં મગસાવ કરી દીધા છે. પ્રભુ દુષ્ટના અત્યંત નીચ કૃત્યથી હિંકેરમ્, યુધિષ્ઠિરાદિમાં કેવો ધર્મ છે, તેની પરીક્ષા કરવા, મનમાં તેનો નાશ કરવાની ઇચ્છા ન હતી તો પણ તેમ કરવા કહેલું છે. પછી બ્રાહ્મણને નહિ મારવાના ભગવાનના હૃદયગત અભિપ્રાયને જાણી તેમને આશ્ચર્ય થયું, અશ્વત્થામા તે વળિ શું કરનાર છે? એવા પ્રકારનો ભીમાદિને ગર્વ થયો હતો, પરંતુ તેના બ્રહ્માસ્ત્રનો પ્રભાવ બતાવી તેના પ્રતિ તમે કાંઈજ કરવાને અક્તિમાન નથી એમ જણાવી પછી તેમનું રક્ષણ કર્યું. માટેજ તે શ્રીકૃષ્ણ ભક્તોના ગર્વને ઉતારનાર પણ છે.

[૩૬] ભક્તવાક્યપરિપાલક : ભક્તની વાણીને પાલનકરનાર

ભક્તોની વાણીને સર્વ રીતે પાલન કરનાર પરમાત્મા છે. પોતે અશ્વત્થામાના વધની આજ્ઞા કરી હતી પરંતુ નિરીક્ષ્ય કૃષ્ણાડપક્ષે ગુરોઃસુતં લામસ્વભાવા કૃપયા નનામ ચ અપકાર કરનાર ગુરુપુત્રને દયાથી જોઈ સારા સ્વભાવવાળાં દ્રૌપદી તેમને પણ લાગ્યાં. દ્રૌપદી

પોતાની ભક્તા છે. તેથી પ્રભુએ તેના વિચારને જાણી પોતાનો અભિપ્રાય અશ્વત્થામાનો વધ કરવા સંબંધી જાહેર કર્યો હતો છતાં ભક્તની વાણીનું પરિપાલન કરવા તેનો વધ કરાવ્યો નથી એ પ્રમાણે પ્રભુએ ભક્તાધીનતા દર્શાવેલી છે.

[૩૭] બ્રહ્મણ્યદેવઃ ૧ બ્રહ્મમાં યોગ્ય એવા દેવ, ૨ બ્રહ્મણ્ય પુરૂષોમાં દેવ--ક્રીડા કરનાર, ૩ બ્રહ્મણ્ય માહાત્માઓને, પ્રાપ્ત થાય તેવા, ૪ બ્રહ્મનિષ્ઠજનો સાડું પ્રકાશ પામતા, ૫ બ્રહ્મ પરાયણ મહાત્માઓ વડે સ્તુતિ કરતા.

બ્રહ્મમાં--અક્ષર બ્રહ્મમાં યોગ્ય, પ્રભુ પોતે અક્ષરાતીત પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે. અક્ષર બ્રહ્મ પણ આપજ છે, તેથી બ્રહ્મમાં દેવતરીકે યોગ્યતા પ્રભુનીજ છે. બ્રહ્મ-ભગવાનમાં તદ્દલીન બનેલા પુરૂષોમાં અર્થાત્ વ્રજભક્તોમાં ક્રીડા--રમણ કરનાર પણ આપજ છે. બ્રહ્મનિષ્ઠ મુનિયો નિરંતર સંસારવાસનાને છોડી ભગવદુપાસના કરે છે. તો તે પરમાત્માને પામેજ, પ્રભુ એવા મુનિયોને, ભક્તોને પ્રાપ્ત થાય છે. દર્શન આપે છે. અરે ! એટલુંજ નહિ પણ તેઓને માટે અવતાર મહણ કરી તેમનાં કાર્યો સાધી કૃતાર્થ કરી દે છે. તેથીજ મુનીશ્વરો, યોગીશ્વરો, ભક્તજનો તેમની સ્તુતિ કરે છે, તેમને સર્વ સમર્પણ કરે છે. અને કહે છે કે:—નમો બ્રહ્મણ્યદેવાય મોબ્રાહ્મણહિતાય ચ [ગાયો તથા બ્રાહ્મણોનું હિત કરનાર બ્રહ્મણ્યદેવ શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર હો.]

(૩૮) ધર્માત્મા ૧ ધર્મ જેમનું સ્વરૂપ છે એવા, ૨ ધર્મ—શ્રુતિષ્ઠિરના આત્મારૂપ, ૩ ધર્મને સાડું અવતાર ધારણ કરનાર, ૪ ધર્મમાં જેમનું ચિત્ત છે એવા.

આપ પ્રભુજ ધર્મરૂપ છે, ધર્મના ચાર પદ ગણાય છે. સત્ય,

દયા, તપ, શૌચ; પ્રભુની પ્રાપ્તિમાં સત્યાદિ ચારે પાદોનું મુખ્યપણું છે, એ ચારે પાદ સહિત ધર્મ પાલન કરી પ્રભુનું સેવન કરવામાં આવતાં પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે, માટે જ ધર્મ રૂપ પોતે છે. કેમકે સત્ય, દયા, તપ, શૌચ સહિત ધર્મ ન હોય, તો પછી મને તેટલાં પ્રભુને મેળવવાનાં સાધનો કરે તે વૃથા છે. એટલેજ તેવા પ્રકારના ધર્મનું વારંવાર પોતે રક્ષણ કરે છે. ગીતામાં આપ શ્રીમુખે આજ્ઞા કરે છે. કે:—

યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ।

અભ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં સૃજામ્યહમ્ ॥

પરિત્રાણાય સાધૂનાં વિનાશાય ચ દુષ્કૃતાં ।

ધર્મ સંસ્થાપનાર્થાય સંભવામિ યુગે યુગે ॥

(જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાની—હાસ થાય છે અને અધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે મહારા આત્માને હું ઉત્પન્ન કરું છું તેમ સત્પુરુષોને (ભક્તોને) રક્ષણ કરવા-તારવા અને પાપીઓને સંહારવા હું યુગે યુગે ઉત્પન્ન થઉં છું.) આવી રીતે યુગે યુગે પ્રભુ પ્રકટ થઈ ધર્મનું રક્ષણ કરે છે. માટે ધર્મ કોઈ અદ્વિતીય ઇશ્વરરૂપજ વ્યક્તિ છે એમાં સંદેહ નહિ, પ્રભુનું ચિત્ત પણ તે ધર્મમાં જ રહે છે, તેથી પોતે પણ તેવાજ ધર્મને અનુસરે છે.

(૩૯) ભક્તોનાં ચ પરીક્ષકઃ ભક્તોની પરીક્ષા કરનાર.

અશ્વત્થામાનો વધ કરવોજ જોઈએ. એવી આજ્ઞા શ્રી કૃષ્ણે કરેલી છે, તે અન્તઃકરણપૂર્વક નહિ પણ ધર્માદિ પાંડવો તથા દ્રૌપદીની પરીક્ષા કરવા માટેજ, પછી આપેજ તેના શિર ઉપરનો મૂણિ મહાથુ કરવાની તથા મુંડન કરાવી તાંબૂની બહાર કાઢી મૂકવાની આજ્ઞા અર્જુનને આપેલી છે. તેજ તેમનો અભિપ્રાય દર્શાવી આપે

છે. તેથી પ્રથમ કરેલી આજ્ઞા પરીક્ષા કરવાના હેતુને લીધેજ છે, પોતે આ પ્રમાણે ભક્તોની પોતાના ઉપર કેવી પ્રીતિ છે ! તથા ધર્મ ઉપર કેવી શ્રદ્ધા છે ! એમ જાણવા તથા જોવા પ્રભુ પરીક્ષા કરે છે.

મૂં० આસન્નહિતકર્તા ચ માયાહિતકરઃ પ્રભુઃ ॥

ઉત્તરાપ્રાણદાતા ચ બ્રહ્માસ્ત્રવિનિવારકઃ ॥૧૬॥

(૪૦) આસન્નહિતકર્તા ૧ સર્વનું સત્વરે હિત કરનાર, ૨ ભક્તોનાં અંતરંગ કાર્યોમાં હિત કરનાર.

અશ્વાત્થામા આહ્વાજીનો બીમાદિ નાશ કરતા હતા, પણ તરત સર્વનાં ચિત્તોને ફેરવી તેનું રક્ષણ કરવા રૂપ હિત કર્યું છે. કાર્યો બે પ્રકારનાં છે, એક અંતરંગ બીજું બહિરંગ, અંતરંગ એટલે અંતરનાં ગુપ્ત અલૌકિક ભગવત્સંબંધી કાર્યો, અને બહિરંગ એટલે બહારના વ્યવહારમાં જોવામાં આવતાં કાર્યો, બહિરંગ કાર્યોમાં પ્રભુ હિત કરનાર છે, તે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે દ્રોણ પુત્ર અશ્વાત્થામાના અસ્ત્રનું નિવારણ કર્યું, ભક્તોની વાણીને સિદ્ધ કરવી ઇત્યાદિમાં સ્પષ્ટ જણાય છે. હવે અંતરંગનાં અલૌકિક ભગવત્સંબંધી કાર્યોમાં પણ પ્રભુ હિત કરનાર છે, ઉપદેશ આપી આત્મસ્વરૂપ દર્શાવી ભક્તિને પ્રગટાવી ભક્તોનાં નિર્ભજ હૃદયમંદીરમાં આપ પધારી તેમનાં અંતરંગ કાર્યો પણ સિદ્ધ કરે છે —તે સંબંધમાં પણ પ્રભુ હિત કરનાર છે. એવો પ્રસંગ ગીતાજીમાં અર્જુનનું હિત કરવામાં સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે.

(૪૧) માયાહિતકરઃ ૧ માયા—લોકરૂઢો વડે હિત કરનાર, ૨ માયાથી અહિત કરનાર, ૩ પોતાની માયાશક્તિએ સર્વને હિત (અભય કરવા રૂપ) કરનાર. ૪ મા એટલે

લક્ષ્મી. અર્થાત્ લક્ષ્મી—સમ્પત્તિ આપી સર્વનું હિત કરનાર, માયા—લક્ષ્મીનું હિત કરનાર.

પોતે પ્રભુએ લોકરૂઢીથી ધૃતરાષ્ટ્રના (પુત્રના મરણથી થયેલા) શોકને દૂર કરવા રૂપી હિત આચરણ કરેલું છે. તેને સાંત્વનાનાં વચનો લોકની રૂઢી પ્રમાણે કહી આપે શાંત પાડેલા છે, પોતાના પુત્રો ઉપર જૂઠી માયા રાખવાથી તેનું અહિત—સર્વસ્વ નાશ થયેલું છે, એ ભગવદીચ્છાથીજ. માટે માયાના મોહમાં ફસાયેલા મનુષ્યોનું અહિત કરનાર પ્રભુ છે. પ્રભુના ઉપર ભાવ ન હોય અને માયામાં મમતા રાખતા હોય, તો તેનું અહિત થાય એ સ્વાભાવિકજ છે, તેમ પોતાની માયાશક્તિ વડે ભગવાન સર્વને અભય આપવા રૂપ હિત કરીજ રહ્યા છે. કોઈ પણ મનુષ્યને સમ્પત્તિની વૃદ્ધિ થવી તેનું કારણ પણ આપજ છે. તેથી લક્ષ્મી-સમ્પત્તિ વડે સર્વનું હિત ઇશ્વર કરે છે.—વર્ણ માયા—લક્ષ્મીનું હિત કરવા પ્રભુ સત્વગુણાત્મક વિષ્ણુરૂપે પ્રકટ થઈ બ્રહ્મદેવાદિ સર્વ દેવો છતાં પોતે લક્ષ્મીજીને વરી તેમને હૃદયનું રમણીય સ્થાન આપેલું છે. માટે લક્ષ્મીના હિત કરનાર પ્રભુ એમ કહ્યું.

(૪૨) પ્રમુઃ સમર્થ.

પરમાત્મા સર્વ બ્રહ્માદિ દેવોથી સમર્થ છે, તેમ સર્વ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને નાશ વગેરે કાર્યો કરવામાં સમર્થ છે. બીજાથી તેમ થઈ શકતું નથી, તેથીજ તેમને સર્વમાં સમર્થ—પ્રભુ કહ્યા. યુધિષ્ઠિરના સર્વ શત્રુઓનો પરાભવ કરવો તેને રાજ્ય અપાવવું, ત્રણ અશ્વમેધ યજ્ઞો કરાવી ઇંદ્રના જેવું નિર્ભય યશ વિસ્તાર કરવું, ઇત્યાદિ સર્વ કરવાને પોતેજ સમર્થ છે. સાધયિત્વા જાતશત્રોઃ વગેરે બા-

ગવતના આ સ્કંધના શ્લોકોમાં પ્રભુએ તેમનાં કાર્યો સિદ્ધ કરેલાં છે એમ સ્પષ્ટ બતાવી આપ્યું છે.

(૪૩) ઉત્તરાપ્રાણદાતા ૧ ઉત્તરાના ગર્ભનું રક્ષણ કરી તેને પ્રાણનું દાન—જીવિત આપનાર, ૨ ઉત્તરાના બ્રહ્માસ્ત્રથી દબ્ધ થયેલા ગર્ભને ફરીથી જીવ આપનાર—જીવાડનાર.

બ્યારે અશ્વત્થામાએ બ્રહ્માસ્ત્રનો પ્રયોગ કર્યો કે, તરતજ તે ગર્ભદબ્ધ થઈ ગયો, ત્યારે ઉત્તરાના પ્રાણને બચાવવા પ્રભુએ ગર્ભને ફરીથી સજીવન કરી જીવિત દાન આપ્યું, અને ઉત્તરાનો પ્રાણ બચાવ્યો. આ પ્રમાણે પ્રાણદાન કરનાર પોતે ભગવાનજ છે. સવ જગતને બાળીને ભસ્મીભૂત કરી નાંખે તેવા મહાન બ્રહ્માસ્ત્રને વૃથા કરી નાંખવું એ જેવું તેવું કાર્ય નથી, સાધારણથી નજ બની શકે. માટે આવા અમોઘ અસ્ત્રને નિષ્ફળ કરનાર બીજું કોણ હોઈ શકે ? કોઈ જ નહિ પરંતુ પોતે ભગવાનજ છે.

(૪૪) બ્રહ્માસ્ત્રવિનિવારકઃ બ્રહ્માસ્ત્રને વિશેષરીતે નિવારણ કરનાર. બ્રહ્માસ્ત્ર અમોઘ છે એ કોઈ પણ દિવસ નિષ્ફળ બન્ય એવું નથી જ એમ જાણી ભગવાને ફરીથી પ્રકટ થઈ સર્વનો નાશ ન કરે માટે વિશેષ રીતે તેનું નિવારણ—(રોકીને શાંત કરવું તે) કરી દીધું છે. “યદ્યપ્યસ્ત્રં બ્રહ્માશિરઃ” એ શ્લોકમાં બ્રહ્માસ્ત્ર અમોઘ છે. એટલે તેના સ્હામી કાંઈ પણ ક્રિયા ચાલી શકે નહિ તો પણ ભગવાનના તેજને પ્રાપ્ત કરી એવું અમોઘ છતાં એ શાંત થઈ ગયું એમ શ્રી ભાગવતના આસ્કંધમાં સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે.

મૂં સર્વતઃ પાંડવપતિઃ પરીક્ષિત્ષુદ્ધિકારણમ્ ॥

ગૂઢાત્મા સર્વવેદેષુ ભક્તકૈહદયંગમઃ ॥ ૧૭ ॥

(૪૫) સર્વતઃ પાંડવપતિઃ સર્વ રીતે પાંડવોનું પાલન કરનાર.

સર્વ અનિષ્ટો—દુઃખોથી પાંડવોનું પાલન કરનાર આપ પ્રભુજ છે. સર્વ કરતાં વિશેષ રીતે પ્રભુએ પાંડવોનું જ રક્ષણ કર્યું છે. કેમકે પાંડવોનાં આ લોક તેમ પરલોક બન્ને ભગવાનની સાથેજ સંબંધ બંધનથી જોડાયેલાં છે.

(૪૬) પરીક્ષિત્તુલ્લિકારણમ્ પરીક્ષિત રાજની શુદ્ધિના હેતુ રૂપ.

પરીક્ષિતના ગર્ભનું રક્ષણ કરી પ્રભુએ તેમાં રહેલા દોષને દૂર કરેલો છે. એ દોષ દૂર થવાથીજ પરીક્ષિત રાજ શુદ્ધ બનેલા છે તેથી શુદ્ધિનું કારણ પોતે ભગવાનજ છે. તેમ આગળ આ મહારા ૩૫ શ્રીશુકદેવજીના મુખથી ભાગવત શ્રવણ કરનાર છે એમ વિચારી પ્રભુ તેની શુદ્ધિનું કારણ બન્યા છે. શુકદેવજી ભાગવાનનું સ્વરૂપ છે. તેમના મુખથી શ્રીમદ્ ભાગવત સાંભળવાને લીધે શુદ્ધ થનાર છે. માટે ભાવી શુદ્ધિનું કારણ પણ પોતે ભગવાનજ છે.

શ્રી સુમોધિનીજીમાં શ્રી વલ્લભાગ્નિએ વૈયાસકિઃ સમગવાનથ વિષ્ણુરાતમ્ એ શ્લોકનું વિવેચન કરતાં ‘વિષ્ણુરાત’ પદનો અર્થ દર્શાવ્યો છે કે, “વિષ્ણુએ શ્રી ભાગવત શ્રવણ કરાવવાના કારણે જ જેનું રક્ષણ કર્યું છે. એટલે વિષ્ણુએ રક્ષણ કરેલા દોષથી એ વિષ્ણુરાત કહેવાય છે.” માટે જ પ્રભુ તેમની શુદ્ધિનું કારણ બન્યા છે.

(૪૭) ગૂઢાત્મા સર્વવેદેષુ ૧ સર્વવેદોમાં જેમનું ગુપ્ત સ્વરૂપ છે એવા, ૨ સર્વ વેદોમાં ગૂઢ-ગુપ્ત છે આત્મા-અભિ પ્રાય જેમનો એવા પ્રભુ.

વેદોમાં પદે પદે ભગવદ્દીલાઓનું વર્ણન છે, તેવી રીતે વર્ણન કરી તેમના સર્વવ્યાપક આનંદમય સ્વરૂપનેજ પ્રતિપાદન કર્યું છે.

તેથીજ ગીતામાં શ્રી મુખે આગ્રા કરે છે કે: **वेदैश्च सर्वैः रहमेववेद्यः**
 (સર્વ વેદોથી હું જ જાણવા યોગ્ય છું) **वेदे रामायणे पुण्ये पुराणे**
भारते तथा आदावन्ते च मध्ये च हरिः सर्वत्रगीयते (વેદોમાં,
 પવિત્ર રામાયણમાં, પુરાણમાં, અને મહાભારતમાં, તેમ આદિ, મધ્ય
 તથા અંતમાં, સર્વત્ર હરિપરમાત્માનું જ ગાન કરવામાં આવ્યું છે)
 તો પણ તે ગૂઢ રૂપે ભગવાનના સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરેલું છે. પ્રત્ય-
 ક્ષતો આપણને જાણે બીજાનું વર્ણન હોય, રાજાઓના ઇતિહાસ હોય
 એમ લાગે છે. પરંતુ જ્યારે ભગવાનમાં એકનિષ્ઠ થવાથી સર્વમાં
 બ્રહ્મભાવ ભગવદ્ભાવ જોવામાં આવે છે, ત્યારે ભગવાન શિવાય બીજું
 કંઈજ નહિ, સર્વત્ર ઇશ્વરનું સ્વરૂપજ આલેખાયલું અનુભવવામાં
 આવે છે. એવી સર્વમાં બ્રહ્મભાવના થવી એ પૂર્ણ પ્રેમની કસોટી
 છે. માટે તેવો ભાવ યતાં વિલંબ લાગે છે. સર્વ વેદ ગીતા પુરાણ
 ઇતિહાસાદિમાં વારંવાર વર્ણન કરવા છતાં, પણ જ્યાં “ **यतो वाचो**
निवर्त्तन्त ” વાણીનો વિરામ થઈ જાય છે; અર્થાત્ જ્યાં ભગવતી
 વાકુંદેવી પણ પહોંચી શકતી નથી. પછી દોષના ભરેલા સંસારી જીવો
 તો તે ભગવાનને ક્યાંથી ભેટી શકે. શ્રુતિ ભગવતી ઉપદેશે છે કે:—
प्रतप्ते.अद्य शिपिविष्ट नामार्यः स शामिव पुनाति विद्वान् तत्त्वा-
गृणामि तव समतर्कयान् क्षयतमस्य रजसा पराकङ्क्षति, (હે
 શિપિવિષ્ટ!—હે વિષ્ણો! લોકમાં અને વેદોમાં પ્રસિદ્ધ એવા તમારા
 નામની હું પ્રશંસા કરું છું. આપજ મહારા સ્વામી છો, જ્ઞાન પ્રાપ્ત
 કરવાના ઉપાયને જાણવા વાળા છો, વિદ્વાન છો, માટે આપની હું
 સ્તુતિ કરું છું હું તો એક ક્ષુદ્ર જીવ છું અને આપતો સર્વ વ્યાપી,
 આ લીલાત્મક પ્રપંચથી પર ગૂઢરૂપે રહેલા છો) વળિ શ્રુતિમાં જ તે
महित्वमाश्रुवन्ति (આપના મહિમા કોઈ સાંભળી શકતા નથી)

ગીતામાં પણ આપ માં તુ વેદ ન કચ્છન (મહેને કોઈ પણ જાણી શકતું નથી) છતાંથી શ્રુતિ સ્મૃતિ નાં વચનો ભગવાનનું ગૂઢ પાછું કથન કરે છે. તેથીજ સર્વવેદોમાં ગૂઢ રૂપે રહેલા એવા પુરુષોત્તમ એમ કહે છે.

(૪૯) મતૈકહૃદયંગમઃ ૧ ભક્તોનાં હૃદયમાં જ સ્થિતિ કરનાર, ૨ ભક્તોજ જેમનાં હૃદયમાં નિવાસ કરે છે એવા, ૩ ભક્તોની સાથે એક હૃદય જેમ થવાય તેવા પ્રકારનું જેમને જ્ઞાન છે એવા.

ભક્તજનો ચંચલમનને સ્થીર કરી પોતાના હૃદય મંદિરમાં ભગવાનનું સ્થાપન કરે છે. તેથી પ્રભુ તેમના ઉપર પ્રસન્ન થઈ તેમનાં હૃદયાવાસમાંજ સ્થિતિ પૂર્વક નિવાસ કરે છે. ગીતામાં તો સર્વ પ્રાણી માત્રના હૃદયદેશમાં પ્રભુ વિરાજે છે એમ કહ્યું છે. પરંતુ ત્યાં જીવ રૂપે પધારે છે અને ભક્તોનાં હૃદયમાં પ્રભુ સાક્ષાત્ રૂપે વિરાજે છે. કેમકે ભક્તજનો મનોમય ધ્યાન કરતાં પોતાના ઇષ્ટ સ્વરૂપ ભગવાનને હૃદય મંદિરમાં પધારેલા આંતરીક દૃષ્ટિથી પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે. સર્વ પ્રાણીઓનાં આંતરો સંસાર વાસનાઓથી અને મલીન ભાવનાઓથી દૂષિત થયેલાં છે તેથી ત્યાં જીવ રૂપે છે. પણ પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી. ભગવાન ભક્તોના વિમલ હૃદય કમલમાં ભ્રમર રૂપે ગુંજારવ કરે છે એટલુંજ નહિ. પરંતુ પોતાનાએ હૃદય કમલમાં ભક્ત ભ્રમરોનું સ્થાપન કરી નિજમકરંદ રસનો દહાવો આપે છે. અર્થાત્ ભક્તોને પણ પોતાના હૃદયમાં સ્થીર કરે છે. આટલી બધી કૃપાદષ્ટિની વૃષ્ટિ આપ કરે છે, તેજ તેમનું કૃપાનિધિ પાછું છે. એમ કરવાનું કારણ બીજું કંઈજ નહિ પણ ભક્તોની સાથે હૃદયની ઐક્યતા કરવા તેમને અભેદ ભાવનો—શુદ્ધ અદ્વૈત ભાવનો અનુભવ

કરાવવા જ. માટે આપ બકતોની સાથે હૃદયની ઐક્યતા કરવાનું જ્ઞાન ધરાવે છે.

મૂ० કુંતિસ્તુત્યઃ પ્રસન્નાત્મા પરમાદ્ભુતકાયકૃત્ ॥

મીષ્મમુક્તિપ્રદઃ સ્વામી મક્તમોહનિવારકઃ ॥૧૮॥

(૪૯) કુંતિસ્તુત્યઃ ૧ કુંતીવડે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, ૨ કુંતીએ જેમની સ્તુતિ કરી છે એવા,

યુધિષ્ઠિરાદિ પાંડવોની માતા કુંતાજી સ્ત્રી જાતી હતાં છતાં, ભગ-વદ્ભુવંશી તમને શ્રી કૃષ્ણ ઉપર સગા છે એમ બુદ્ધિ ન હતી, પરંતુ આ પરમેશ્વર છે, ભૂમિનો ભાર ઉતારવા અને બકતોને તારવા અહિં પધારેલા છે, એમનાથીજ આપણું શ્રેય થશે, એમ ધારીને તેમની ભક્તિમાં લીન થયાં હતાં. પ્રભુ બકતોનાં હૃદયમાં સ્થિતિ કરનાર છે, માટે કુંતાજીના પણ હૃદયમાં સ્થિતિ કરી સ્વરૂપનું જ્ઞાન દર્શાવ્યું. જેથી કુંતાજી તેમની સ્તુતિ કરે છે. પ્રભુના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન સ્તુતિ કરવાથીજ થઈ શકે છે.

(૫૦) પ્રસન્નાત્મા ૧ પ્રસન્ન પ્રસન્ન જેમનો આત્મા-અંતઃકરણ છે એવા, ૨ શુદ્ધ-મૌમ્યભાવ વાળુંજ જેમનું અંતઃકરણ છે એવા.

પ્રભુ પૂર્ણકામ છે એટલે સર્વ કામનાઓથી પરિપૂર્ણ છે તેમને કોઈપણ વસ્તુની અભિલાષા રહેતી નથી. તેથીજ તે નિર્ગુણ નિષ્કામ કહેવાય છે. પોતેજ સર્વ રૂપે હોવાથી તેમનામાં અન્ય વસ્તુ મેળવવાની ચિંતાનો પ્રવેશજ નથી, માટે આપ પ્રસન્ન પ્રસન્ન મને બકતોને ૧ પ્રસાદાભિમુખ રહે છે.

૧ બકતો ઉપર કૃપા કરાક્ષ કરવાને તત્પર.

(૫૧) પરમાદ્ભુતકાર્યકૃત્, અત્યન્ત આશ્ચર્ય કારક કાર્યોને કરનારા.

ધણાંજ વિસ્મય જનક અને સુંદર કાર્યો પ્રભુ શિવાય શું અન્યથો થઈ શકે? નહિજ. દાવાનલપાન, ગિરિરાજ ધારણ, એ પ્રભુનાં કાર્યો શું સર્વને આનંદદાયી તેમ આશ્ચર્ય ઉપજવનારાં નથો? વળિ ભગવાન્ સર્વ ધર્મના ઉપદેશ છે, સર્વ યુધિષ્ઠિર વ્યાસ આદિના સન્નિધાન છે, છતાં ભીષ્મ દ્વારા તે યુધિષ્ઠિર વ્યાસ વગેરેને સર્વ ધર્મ શ્રવણ કરાવે છે. એશું ઉત્તમ અને વિસ્મય કારક નથી ! છે જ. માટે જ તેમને પરમ આશ્ચર્ય પમાડે તેવાં કાર્યોને કરનાર એમ કહે છે.

(૫૨) મીષ્મમુક્તિપ્રદઃ ભીષ્મને મુક્તિ આપનાર.

કૌરવ પાંડવોના પિતામહ ભીષ્મને, સર્વ દુઃખો દૂર કરી બધા મુનિઓ સહવર્તમાન પોતાનું દર્શન આપી મુક્તિ આપનાર આપ જ છે. મુક્તિ એટલે જન્મ મરણના બંધથી રહિત બની જ્ઞાન પૂર્વક પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થવી તે, અહિં ભીષ્મને પ્રભુનાં સૌક્ષાત્દર્શન થવાથી મુક્તિ મળેલી છે. પ્રભુની પ્રાપ્તિ થયેલી છે.

(૫૩) સ્વામી પોતે એજ ભક્તો અને ભક્તો એજ પોતે.

પોતે એજ ભક્તો એટલે, જે પોતાનું સ્વરૂપ છે તે ભક્તોનું જ સ્વરૂપ છે, અને ભક્તોનું જે સ્વરૂપ છે, તે પોતાનું જ સ્વરૂપ છે; એમ અભેદ ભાવે, તન્મય ભાવે રહેનારા. ગીતામાં ભગવાન્ શ્રી મુખે ઉપદેશ કરે છે કે:—‘યે મજાન્તિતુ માં મક્ત્યા મયિ તે તેષુ ચાપ્યહમ્’ (જે ભક્તિપદે મ્હાઈ સેવન કરે છે તે મ્હારામાં રહેલા છે અને હું તેમનામાં નિવાસ કરીને રહેલો છું.) એ રીતે ભગવાન્

અને ભક્તો એકમેકમાં તન્મયજ બની ગયા છે. પ્રભુ તેવી રીતેજ તેમનામાં પ્રેમ વિસ્તારે છે તેથી તે સ્વામી છે.

• (૫૪) મક્તમોહનિવારકઃ ભક્તોના મોહને નિવારણ કરનાર.

પ્રભુ ભક્તાજનમાં રહેલા મોહ—અજ્ઞાનને દૂર કરે છે. પોતાના ભક્ત યુધિષ્ઠિરને ધર્મમાં અજ્ઞાનપણું હોવાથી બન્ધુઓને નાશ કર્યાને શોક એમના અંતઃકરણને બાળી મૂકતો હતો, પરંતુ ભગવાને લી-
બદ્ધારા ઉપદેશ આપી તેમના શોકને, મોહને, અજ્ઞાનને નિવાર્યો દૂર કર્યો; અટલેજ ભગવાનને ભક્તોના મોહને નિવારણ કરનાર કહ્યા છે

મૂ० સર્વાવસ્થાસુસંસેવ્યઃ સમઃ સુખહિતપ્રદઃ ॥

કૃતકૃત્યઃ સર્વસાક્ષી મક્તસ્ત્રીરતિવર્દ્ધનઃ ॥૧૧॥

(૫૫) સર્વાવસ્થાસુસંસેવ્યઃ સર્વ અવસ્થાઓમાં સેવન કરવાને યોગ્ય.

બાલ્યાવસ્થા, કૌમારાવસ્થા, પૌર્ણડાવસ્થા, યુવાવસ્થા, વગેરે. બધી અવસ્થાઓમાં પ્રભુ સારી રીતે સેવન કરવા યોગ્યજ છે. કંઈક ? દેહ ક્ષણભંગુર છે, ક્યારે પડશે તેનો નિશ્ચય નથી, જ્યાં ભક્તો બાલ્યાદિ બધી અવસ્થાઓમાં પ્રભુનું ચિંતન કરે છે. ધ્રુવ તથા પ્રહ્લાદ વગેરે ભક્તોએ બાલ્યાવસ્થાથીજ પ્રભુનું આરાધન કર્યું હતું. ૫૪ સ્કંધમાં દૈત્ય બાલકોને ઉપદેશ આપતાં પ્રહ્લાદજી જણાવે છે કૌમાર આચરે ત્પ્રાજ્ઞો ઘર્માન્ ભાગવતા નિહઃ. (આ સંસારમાં જન્મ લેધ. કુમારાવસ્થાથીજ ભગવાનની ભક્તિ, સર્વત્ર ભગવદ્ભાવ વગેરે ભગવત્સંબધી ધર્મોને આચરવા જોઈએ, સેવવા જોઈએ) કેમકે મનુષ્ય દેહ બહુજ પુણ્ય યોગથી પ્રાપ્ત થાય છે. વારંવાર

આવતો નથી, તેથી તેને દુર્લભ માન્યો છે. અને મનુષ્ય દેહમાં જ તેવું જ્ઞાન સંપન્ન થાય છે, બીજી જાતિમાં યતું નથી, એવા ઉત્તમ દેહનો દુરૂપયોગ ન કરતાં ભગવદીય ધર્મોનું કપટ વગેરેથી રહિત બની સારી રીતે આચરણ કરી કૃતાર્થ થવું એજ યોગ્ય છે. એને ગુમાવવો ન જોઈએ. માટેજ બાહ્યાદિ સર્વ અવસ્થાઓમાં પ્રભુ સેવનીય છે એમ કહ્યું.

(૫૬) સમઃ ૧. વિકાર રહિત, ૨. મા—લક્ષ્મીથી સહિત.

સર્વકાળે સર્વ વિકારોથી રહિત એક પ્રભુજ છે, તેથીજ આપ બધામાં સમભાવથી વર્તન કરે છે. તેથીજ આપને અવ્યય નિર્વિકાર એમ કહી વેદ અને ગીતાદિવચનો પ્રતિપાદન કરે છે. લક્ષ્મીથી—સર્વ સૌન્દર્યમાત્રથી આપ પ્રભુજ યુક્ત છે, શ્રી વિષ્ણુ સત્વગુણાધિષ્ઠાતા દેવ એ ભગવાનનું સ્વરૂપ છે. એટલે લક્ષ્મીજીથીયુક્ત પણ આપ છે તેમ વિભૂતિઓમાત્ર પણ આપનામાંજ વિરાજે છે. એથી પ્રભુ લક્ષ્મી સંપન્ન હોય એ સ્વાભાવિક છે.

(૫૭) સુખહિતપ્રદઃ ૧ સુખ તથા હિત—કલ્યાણને આપનાર. ૨ સુખરૂપ હિત આપનાર.

સર્વ ભક્તોને સુખ આપનાર અને તેમનું કલ્યાણ કરનાર પરમાત્માજ છે. પ્રભુ સર્વ પ્રાણીમાત્રને જળ વગેરે આપી સુખ અર્પણ કરે છે, કલ્યાણ કરે છે. તો પછી પોતાના ભક્ત ઉપર અનુગ્રહ કરી સુખ—આનંદ આપે, કલ્યાણ કરે, એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? એટલા માટેજ ભક્તો નિષ્કામ બની પરમાત્માને કૃપાનિધિ, દયાસિન્ધુ વગેરે—કહી વર્ણવે છે. સાધન સમ્પતિ રહિત એવા નિજ ભક્તો પ્રભુમાં પરાયણ બનતાંજ ભગવાનના અનુગ્રહથી તેઓ આનંદ રૂપ બની જાય છે. એવા ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ—આનંદરૂપહિત—કલ્યાણ કરનાર આપ સર્વેશ્વરજ છે.

(૫૮) કૃતકૃત્યઃ ૧ જેમનાં સર્વ કાર્યો નિરંતર સિદ્ધ છે એવા પુરુષોત્તમ ૨ ભૂમિના ભારને હરણ કરવા રૂપ કાર્યને સમ્પાદન કરનાર.

“પરમાત્માનાં સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થયેલાં છે, ખીજાઓનાં કાર્યો સિદ્ધ થવામાં કંઈ કંઈ વિઘ્નો દેશ કાલ વગેરેની અડચણો ઉપસ્થિત થાય છે. પરંતુ ઈશ્વરને તેવું કાંઈપણ નથી. તેમને તો સર્વત્ર સર્વ વસ્તુઓ સિદ્ધજ છે. પ્રભુ પૂર્ણ કામ છે, અને અન્યમાં અપૂર્ણતા છે તેથીજ ઈશ્વરનાં કાર્યો સિદ્ધ છે. મહાભારતના સંગ્રામ નિમિત્તે મહાભારભૂત આસુરીભાવવાળા ભૂપતિઓને ભીમસેન, ભીષ્મ, અર્જુન વગેરે દ્વારા મારી, ભૂમિના ભારને દૂર કરી, શ્રી હરિ કૃતકૃત્ય થયેલા છે. એ પ્રમાણે કરી નિજ પૂર્ણાવતારનું પ્રયોજન આપે સિદ્ધ કર્યું છે. માટેજ આપ કૃતકૃત્ય છે.

(૫૯) સર્વસાક્ષી સર્વના સાક્ષી-પ્રત્યક્ષ જોનાર.

, પોતે ભગવાન સર્વ વ્યાપક છે, આ સર્વ જગત રૂપે આપજ વિરાજે છે, એટલે તેમનાથી કાંઈપણ અજાણ્યું નથી. બધી વસ્તુઓને આપ પ્રત્યક્ષજ નિરીક્ષણ કરે છે. પ્રભુ આ સધળા બ્રહ્માંડને સાક્ષાત્ રૂપે અનુભવ કરનાર સ્વસ્વરૂપ જ્ઞાનવાન હોવાથી તે સર્વના સાક્ષી છે.

(૬૦) ભક્તહીરતિવર્દનઃ ૧ ભક્તોમાં અને સ્ત્રીઓમાં ભક્તિરસને વધારનાર, ૨ ભક્તિયુક્ત સ્ત્રીઓની પોતાનામાં રતિ —પ્રેમને વધારનાર. ૩ ભક્તોની સ્ત્રીઓને પોતાના પર પ્રેમ વધારનાર.

ભક્તોં યુધિષ્ઠિરાદિમાં અને સ્ત્રી-કુંતિ, દ્રૌપદી વગેરેમાં ભક્તિ-રસની વૃદ્ધિ કરનાર પ્રભુ છે. ભક્તિયુક્ત સ્ત્રીજનો-વ્રજવનિતાઓ વગેરેની પરમાત્મા ઉપર દૃઢ પ્રીતિ છે, તોપણ પોતે એનાથી પણ

વિશેષ પોતાનામાં પ્રેમ વધે તેવી રીતે નિરંતર કર્યા કરે છે. અર્થાત્ પોતાનો આનંદ તેમને સમર્પણ કરી વિશેષ ને વિશેષ પોતા ઉપર એમને રૂચિ થાય તેવી રીતે ચત્ન કરે છે. ભક્તજનોની સ્ત્રીઓને પણ પોતાનામાં પ્રેમ વધે એમ પ્રભુ ઇચ્છે છે. કેમકે ભક્તોની સ્ત્રીએ જો ભક્તોથી પ્રતિકૂળ હોય, તો પોતાની ભક્તિ કરવામાં ભક્તને અડચણ થાય, તેથી તેમની સ્ત્રીઓનો પોતા તરફ ભક્તિપૂર્વક પ્રેમ વધે તેવો પ્રયત્ન પ્રભુ કરે છે, અને તેમનામાં પ્રીતિ વધારે છે. એટલે તે ભક્ત તથા તેમની સ્ત્રીઓ વગેરે પ્રભુમાં લીન બને છે. શ્રી ભાગવતના આ સ્કંધમાં કહ્યું છે કે:—

ત્વકોદરશ્ચ ધૌમ્યશ્ચ સ્ત્રિયો મત્સ્યસુતાદયઃ ।

ન સેહિરે વિમુહ્યન્તો વિરહં શાર્ઙ્ગધન્વનઃ ॥

(ભીમસેન, ધૌમ્યઋષિ. સ્ત્રીઓ તેમ મત્સ્યકુલના પુત્રો આદિ બધા જનો; શ્રી કૃષ્ણમાં મોહ પામેલા તેમના વિરહને સહન ન કરી શક્યા) દારકામાં પ્રભુ પધારતા હતા તે સમયને ઉદ્દેશી આ વચન કહ્યું છે. શ્રી કૃષ્ણ ઉપર ભીમસેનાદિનો ધણોજ પ્રેમ હતો. ભગવાને તેમનામાં એટલા બધા પ્રેમની વૃદ્ધિ કરી હતી કે, પોતા જ્યારે દારકામાં પધારવાને તૈયાર થયા તે પ્રસંગે ભક્તિમાં તલ્લીન થયેલા તે બધા વિરહને સહન ન કરી શક્યા. અને પ્રેમમાં ધણોજ આર્દ્ર બની ગયા. એવા પ્રીતિને વધારનાર પ્રભુ છે.

મૂ० સર્વસૌભાગ્યનિલયઃ પરમાશ્ચર્યરૂપઘટ્ક ।

અનન્યપુરુષસ્વામી દારકાભાગ્યભાજનમ્ ૨૦॥

(૬૬) સર્વસૌભાગ્યનિલયઃ ૧ સંપૂર્ણ સૌભાગ્યના સ્થાન રૂપ, ૨ સર્વથી ઉત્તમ એવા સૌભાગ્યના ભંડાર.

સંપૂર્ણ સુંદરતાના સ્થાન રૂપ ધધ્વરજ છે, સધળી સુંદરતા આપનાં ચરણમાં વિરાજે છે. સર્વથી ઉત્તમ સૌભાગ્ય પ્રભુમાંજ હોઇ શકે. બીજામાં તેવા સૌભાગ્યનો અભાવ છે, જે કાંઈ અન્યમાં સૌભાગ્યજોવામાં આવેછે તે પ્રભુની કૃપાથીજ પ્રાપ્ત થયેલું છે, એટલે સર્વને સૌભાગ્ય અર્પણ કરનાર પણ તેજ છે, માટે પ્રભુને સકલ સૌભાગ્યના નિધાન-ભંડાર રૂપે કહ્યા. વળિ હસ્તિનાપુરથી દ્વારકા તરફ જતાં માર્ગમાં જુદા જુદા દેશોના નિવાસીઓએ તેમનો ઘણોજ સત્કાર કર્યો એમ ભાગવતના આ સ્કંધમાં જણાવેલું છે. શ્રી કૃષ્ણ પોતે સર્વ સૌભાગ્યના નિધાન હોવાથીજ તેમનો સર્વજનોએ સત્કાર કરેલો છે એ સ્પષ્ટ છે.

(૬૨) પરમાશ્ચર્યરૂપઘૃક્ અત્યંત વિસ્મયકારક રૂપને ધારણ કરનાર.

સર્વ આશ્ચર્યો ધધ્વરમાંજ જણાય છે, એટલે પોતે અત્યંત વિસ્મય જનક સ્વરૂપને ધારણ કરી શકે એ સહજ છે. શ્રુતિ ઉપદેશ છે કે:-અપાણિપાદો જવનો ગ્રહીતાઃ, (પોતે હાથ પગ વિનાના છે તો પણ ગૃહણ કરી શકે છે. અને ચાલી શકે છે) અરે! એટલુંજ નહિ પણ કાન વિના શ્રવણ કરી શકે છે. નેત્ર વિના જોઇ શકે છે. અર્થાત્ ગૃહણ કરવું, ચાલવું, સાંભળવું, જોવું, વગેરે ક્રિયા પ્રભુ અલૌકિક સ્વરૂપેજ, આનંદમય સ્વરૂપેજ કરે છે. આ આશ્ચર્ય નહિ તો બીજું શું ? એવા આશ્ચર્યમય સ્વરૂપને પરમાત્માજ ધારણ કરી શકે, પ્રેભુનું આશ્ચર્યમય સ્વરૂપ ભાગવતના આ સ્કંધમાં જણાવ્યું છે કે:-

સિતાતપત્રવ્યજનૈ રુપસ્કૃતઃ પ્રમૂનવર્ષૈરભિવર્ષિતઃ પથિ ।

પિશંગ્ગવાસા વનમાલયા વર્ષૌ યનો યથાર્કોદુપચાપવૈશ્વૃતૈઃ ॥

(ધોળાં છત્ર આમરોથી યુક્ત, માર્ગમાં પુષ્પની વૃદ્ધિવડે વર સદ્ય રહેલા શ્રી કૃષ્ણ જેમ સૂર્ય તારા ઇંદ્રધનુષ અને વીજળીવડે મેઘ શોભે તેમ પીળાંવસ્ત્રવડે તથા વનમાળાથી આપ શોભતા હતા.) સૂર્ય તારા મેઘધનુષ વીજળી વગેરેથી જેમ મેઘ અદ્ભુત-આશ્ચર્ય કારક લાગે છે, તેમ આપ પણ વનમાળા, પીત વસ્ત્ર, શ્વેત આમર, વગેરે વડે આશ્ચર્યમય સ્વરૂપવાળા લાગે છે. એજ પ્રભુનું આશ્ચર્ય-મય રૂપ છે.

(૬૩) અનન્યપુરુષસ્વામી જેમને અન્ય કોઇ પુરુષ રક્ષક નથી તેવા દ્વારકાનિવાસી જનોના સ્વામી.

દ્વારકાનિવાસી યાદવો વગેરેના સ્વામી—રક્ષક પોતે શ્રી કૃષ્ણ હતા તેજ તેમનું દૈવત હતું, કેમકે તેમને અનેક કષ્ટોથી મુકાવનાર સર્વ પ્રકારે આનંદ આપનાર એજ હતા. શ્રીકૃષ્ણને લીધેજ તેમની સમૃદ્ધિ વૃદ્ધિ પામી હતી. ઇત્યાદિ કારણોને લીધે દ્વારકાનિવાસી પ્રજા-ઓના સ્વામી આપ શ્રી કૃષ્ણ હતા. તેથીજ જ્યારે હસ્તીનાપુરથી દ્વારકામાં આપ પધાર્યા, ત્યારે આપના શાંખધ્વનિથી આકર્ષાઈ સર્વ દ્વારકાવાસી પ્રજાજનોએ દર્શનમાં ઉત્કંઠિત બની ભગવાન શ્રી કૃષ્ણને પુષ્પથી, લાળથી, મોતીથી, તેમ નયન કટાક્ષથી વધાવી લીધા હતા; એજ તેમનું મુખ્ય સ્વામીપણું પ્રત્યક્ષ છે.

(૬૪) દ્વારકાભાગ્યભાજનમ્ ૧ દ્વારકા નગરીનાં લા-
અના કારણ રૂપ. ૨ દ્વારકાની સર્વ સમ્પત્તિને ભોગવનાર.
૩ દ્વારકાના સ્થાનરૂપ.

દ્વારકામાં સર્વ વિભૂતિના-સંપત્તિના કારણરૂપ આપ ભગવાન છે. શ્રી કૃષ્ણના ચરણકમલમાં સર્વ સંપત્તિઓ નિવાસ કરે છે, એટલે આપ જ્યાં પધારતા હોય ત્યાં જ સકલ સંપત્તિઓ હોય. એ સ્વાભાવિક છે, અને તે સર્વ સંપત્તિઓને ભોગવનાર, પણ તેજ પ્રભુ છે. ભગવાન લક્ષ્મીના અધીશ્વર છે, અને સર્વ સંપત્તિઓ લક્ષ્મી સ્વરૂપ છે, તો તે લક્ષ્મીરૂપ સંપત્તિઓ ભગવાનના ચરણનું સેવન કરે અર્થાત તેમના ઉપયોગ માટે પ્રાપ્ત થાય એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. દ્વારકા નગરીની સ્થિતિ આપના વિરાજવાથીજ છે. આપે પોતાના ઉપભોગ માટેજ દ્વારકાને નિર્માણ કરી છે, એટલે તેના શ્રી કૃષ્ણ સ્થિતિ—સ્થાન રૂપ છે.

મૂ० बीजसंस्कारकर्त्ता च परीक्षिज्ज्ञानपोषकः ॥

सर्वत्रपूर्णगुणकः सर्वभूषणभूषितः ॥२१॥

(૬૫) बीजसंस्कारकर्त्ता બીજરૂપ સંસ્કારને કરનાર.

બીજ એટલે ભાગવતશાસ્ત્રને શ્રવણ કરવાના બીજરૂપ પરીક્ષિત રાજના દેહને સંસ્કાર અર્થાત્ ભગવદ્ બજનને યોગ્ય એવી દેહ સંપત્તિને પ્રાપ્ત કરાવનાર એવા ભગવાન. પ્રભુના અનુગ્રહ શિવાય તેવા સંસ્કારો, તેવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત થતી નથી, પરીક્ષિત રાજને શ્રાતાઓમાં ઉત્તમ માન્યા છે. એવા પ્રકારની ઉત્તમતા પ્રાપ્ત કરવી એ સાધારણ વાત નથી; તેથી જ તેવા સંસ્કારોને પરીક્ષિતમાં ઉત્પન્ન કરનાર આપ પ્રભુજ છે.

(૬૬) परीक्षिज्ज्ञानपोषकः પરીક્ષિતના જ્ઞાનનું પોષણ કરનાર.

પરીક્ષિત રાજને માતાની કુક્ષિમાં જે અંગુષ્ઠ માત્ર સ્વરૂપનું ભગવાને દર્શન આપ્યું હતું, તે સ્વરૂપના જ્ઞાનને પોષણ કરનાર—

ન બૂલાય તેમ કરનાર. બીજાઓના માતાના ઉદરમાંથી જ્યારે બહાર જન્મ થાય છે, ત્યારે સંસારના માયાયુક્ત વાયુથી, પૂર્વ સંસ્કારના અભાવે તેમનું જ્ઞાન નષ્ટ થઇ જાય છે. પરંતુ પરિક્ષિત રાજાને જે માતાના ઉદરમાં જ્ઞાન પ્રકટ થયું હતું, તે પ્રભુની 'કૃપાથી' થયેલા શુદ્ધ સંસ્કારને લીધે નાશ ન પામ્યું. આપ પરમાત્માએજ તે જ્ઞાનને વિસ્મૃત થવા દીધું નથી, માટેજ પરિક્ષિતના જ્ઞાનને પોષણ કરનાર એવા શ્રી કૃષ્ણ એમ કહ્યું.

(૬૭) સર્વગ્નપૂર્ણગુણકઃ સર્વત્ર પૂર્ણ ઐશ્વર્યાદિ ગુણો જે-મને છે એવા.

સર્વને સધળા સ્થાનમાં અર્થાત્ અંતર બહાર વગેરે સધળે સ્થળે જેમના પૂર્ણ—કોઇ વખત નહિ નાશ પામે તેવા ઐશ્વર્યાદિગુણો જેમને પ્રકાશમાન છે એવા પ્રભુ. પરીક્ષિત રાજાએ ભગવાનને માતાના ઉદરમાં જોયા. તે સમયે પણ પોતે ઐશ્વર્યાદિ ગુણો વડે વિરાજમાન હતા. તેથીજ અત્ર કહે છે કે, બહાર અને અંતર સર્વ સ્થાનમાં એટલે સચરાચર વિશ્વમાં પણ જેમના અખિલ દિવ્ય ગુણો શોભી રહ્યા છે, ઐશ્વર્યાદિ ગુણો કોઇપણ અવસ્થામાં સર્વત્ર જેમના ન ક્ષોભ પામે, એવા ઇશ્વર વિના બીજું કોણ હોઇ શકે ?!

(૬૮) સર્વભૂષણમૂષિતઃ અનેક આભૂષણોથી શોભાયમાન.

અનેક—મુકુટ, કુંડલ વિગેરે શણગારોથી સુશોભિત આપ પ્રભુ છે. આ સ્કંધમાં પ્રભુને વણુ વે છે કે—સ્ફુરત્પુરટ્મૌલિનં તત્તકાચ્છન કુણ્ડલમ્ (સ્ફુરણાયમાન સુવર્ણમય મુકુટેને ધારણ કરનાર તપાવેલ કુંદનના સમાન કુંડળો વડે કમનીય લાગતા શ્રી કૃષ્ણને અભિવંદન કરું છું) ઇત્યાદિમાં રમણીય ભૂષણોથી ભૂષિત ભગવાનનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ જણાવવામાં આવ્યું છે.

મૂ० સર્વલક્ષણદાતા ચ ધૃતરાષ્ટ્ર વિમુક્તિદઃ ॥

સ્વમાર્ગરક્ષકો નિત્યં વિદુરપ્રીતિપૂરકઃ ॥ ૨૨ ॥

(૬૯) સર્વલક્ષણદાતા સર્વ લક્ષણોને અર્પણ કરનાર.

પરીક્ષિત રાજાને, ઇક્ષ્વાકુ, દ્રુપ, માંધાતા, વગેરે પ્રસિદ્ધ રાજાઓનાં પ્રજાપાલન, જ્ઞાન, ભક્તિ ઇત્યાદિ પ્રસિદ્ધ લક્ષણો-ગુણોને સમર્પણ કરનાર આપ પ્રભુ છે, પોતાની કૃપા દૃષ્ટિની વૃદ્ધિ થવાથી જ પરીક્ષિત રાજામાં તેવા સર્વ ગુણો-લક્ષણો પ્રાપ્ત થયેલાં છે. માટેજ સર્વ લક્ષણોને અર્પણ કરનાર પ્રભુ એમ કહ્યું.

(૭૦) ધૃતરાષ્ટ્રવિમુક્તિદઃ ધૃતરાષ્ટ્રને મુક્તિ આપનાર

ભગવાને ધૃતરાષ્ટ્રરાજાને વિદુરજી દ્વારા વૈરાગ્ય કૃત્યન્ન કરાવી તેમ વ્યાસ દ્વારા ઉપદેશ આપી મુક્તિ આપેલી છે એ રીતે તેને મુક્તિ—મોક્ષ સુખ આપનાર આપ છે.

(૭૧) સન્માર્ગરક્ષકો નિત્યમ્ નિરંતર સન્માર્ગનું રક્ષણ કરનાર.

સતપુરુષોનો એજ મુખ્ય નિયમ છે કે; ગૃહસ્થાશ્રમની વૃત્તિના ત્યાગ પૂર્વક ભગવાનની પ્રાપ્તિ થાય તેવાં સાધનો કરવાં. એ પ્રમાણે વૈરાગ્ય પૂર્વક ભક્તિ ભાવ જેમને થયેલો છે, તેવા સજ્જનોના ભક્તિ માર્ગને નિરંતર રક્ષણ કરનાર આપ શ્રીકૃષ્ણ છે. તેથીજ આપે વિદુરજી દ્વારા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને ઉપદેશ અપાવી ગૃહસ્થાશ્રમથી દૂર કરાવ્યા છે. તેવીજ રીતે સર્વ ભગવદીય જનોનું મન પથ સંસારમાં લીન ન થાય તેમ કરી અર્થાત્ તેમને જ્ઞાન સમર્પણ કરી પોતે ભક્તિમાર્ગનું રક્ષણ કરે છે.

(૭૨) વિદુરપ્રીતિપૂરકઃ ૧ વિદુરજીની પ્રીતિને પૂર્ણ ..

કરનાર, ૨ વિદુરની પ્રીતિને-ભાવને પૂર્ણ કરવાથીજ જેમને
ક—મુખ છે એવા પુરુષોત્તમ.

પોતાના પરમ ભક્ત વિદુરજીની પોતાના ઉપર સ્થાવર રહેલા
પ્રીતિ—દૃઢ ભક્તિને પૂર્ણ કરનાર આપ પ્રભુ છે, કેમકે નિજ ભક્તોની
પ્રીતિને પૂર્ણ કરવી-સંપાદન કરવી એજ આપનું કર્તવ્ય આપ મુખ્ય
માની રહ્યા છે. ભક્તોના ભાવને પૂર્ણ કરવાથી જ પ્રભુ આનંદ માને છે.

મૂ० લીલાવ્યામોહકર્તા ચ કાલધર્મપ્રવર્તકઃ ।

પાण्डवानां मोक्षदाता परीक्षिद्भाग्यवर्द्धनः ॥ ૨૩ ॥

(૭૩) લીલાવ્યામોહકર્તા ૧ લીલાઓવડે વિશેષ મોહ
ઉત્પન્ન કરનાર, ૨ લીલા—ચેષ્ટા તે રૂપ વિ-કાળરૂપે સર્વને
આ—સંધળે મોહ ઉપજાવનાર.

આસુરી જીવોને વ્યામોહ ઉત્પન્ન કરવા મનુષ્ય ભાવે પ્રકટ
યદ્ય તેમનાજ જેવી લીલા-કૃતિ કરીને સર્વ સ્થાનમાં અત્યંત મોહ
પમાડનાર ભગવાન છે. તેથીજ કંસ, જરાસંધ, શિશુપાલ પ્રભૃતિ
આસુરોને ભગવાનના સ્વરૂપમાં મોહ ઉત્પન્ન થયો છે. સ્વધામ પધા-
રતી વખતે પીપલ વૃક્ષના કોમલ મૂલમાં સ્થાન કરી પારધીના ણા-
જીથી ચરણારવિન્દને ક્ષત થયાનું નિમિત્ત દર્શાવી આપે આસુર
વ્યામોહલીલા કરીછે. વસ્તુતઃ જોતાં પ્રભુને જન્મ મરણ વગેરે કાંઈજ
નથી, પરંતુ આસુરીજનોને તેમ ભાસે છે, વળી ચેષ્ટા રૂપ કાળ
વડે પણ સર્વને સર્વસ્થળે મોહ કરનાર આપ છે. માટે જ લીલાવડે
અત્યંત મોહ કરનાર એવા પુરુષોત્તમ એમ કહ્યું.

(૭૪) કાલધર્મપ્રવર્તકઃ કાળના ધર્મને વિસ્તારનાર.

સર્વમાસી કાળને પ્રવર્તાવવો એ તમોગુણાધિષ્ઠાતા રૂપનું કાર્ય.

છે. પ્રભુ રૂપે દૈવી, ભુવિ અને અંતરિક્ષ એવા ત્રણ પ્રકારના કૃત્પાત રૂપ કાળના ધર્મનો વિસ્તાર કરનાર—પ્રવૃત્તાવનાર છે, ભાગવતના આ સ્કંધમાં કહ્યું છે કે:—

વ્યતીતાઃ કતિચિન્માસાઃ૦

(શ્રીકૃષ્ણ તથા યાદવ બંધુઓના સમાચાર મેળવવા મોકલેલા અર્જુનજી દ્વારકામાં ગયા હતા. પરંતુ કેટલાક માસો વ્યતીત થયા છતાં અર્જુન આવ્યા નહિ, એટલે યુધિષ્ઠિર રાજા ધૈર નિમિત્તો જોવા લાગ્યા.) એમ કહી આગળ ધૈર કાળની ભયંકરતા અને વિચિત્રતા દર્શાવી છે. ઇત્યાદિ સર્વ કાળ ધર્મને પ્રવર્ત્તાવનાર પોતે પ્રભુજી છે.

(૭૫) પાણ્ડવાનાં મોક્ષદાતા પાંચે પાંડવોને મોક્ષ આપનાર યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન, અર્જુન, નકુળ, સહદેવ, એ પાંચે પાંડવોને મોક્ષ—મુક્તિ આપનાર પોતે ભગવાન છે. અર્જુન દ્વારકામાંથી આવીને યાદવોના નાશને તેમ ભગવાનની સ્વધામમાં પધારવા સંબંધી આમુરવ્યામોહલીલાને જણાવી, જેથી ભગવાનની વિરહને લીધે સર્વ પાંડવોએ રાજ્ય સંપત્તિ તજીને જ્ઞાનનિષ્ઠ બની ભગવાનની ભક્તિમાં તદ્દલીન થવાને લીધે મુક્તિ પામ્યા. એ રીતે પોતાના સ્વરૂપનો પાંડવોમાં પ્રકાશ કરી ભક્તિ—ભગવદ્દાસક્તિ આપનાર આપ શ્રી કૃષ્ણજી છે.

(૭૬) પરીક્ષિન્દ્રાગ્યર્વર્જનઃ પરીક્ષિત રાજાના ભાગ્યને વધારનાર.

જ્યારે પરીક્ષિતનો જન્મ થયો ત્યારે જે જે લક્ષણો પ્રાપ્તિઓએ જણાવ્યાં હતાં તે તે સર્વ શુભ લક્ષણો રાજ્ય પ્રાપ્ત થતાંજ તેમનામાં વિશેષ રીતે પ્રકાશમાન થયાં. તેવાં પ્રકારનાં શુભ લક્ષણો રૂપ ભાગ્યની વૃદ્ધિ કરનાર પોતે ભગવાન છે. તેમના અનુગ્રહથીજ ભાગ્યની વૃદ્ધિ

થયેલી છે, તેથીજ એમને ભગવદ્-૫ શ્રી ભાગવતશ્રવણનો મુખ્ય ઉત્તમ અધિકાર પ્રાપ્ત થયેલો છે.

મૂ० કલિનિગ્રહકર્તા ચ ધર્માદીનાં ચ પોષકઃ॥

સત્સદ્ગજ્ઞાનહેતુશ્ચ શ્રીભાગવતકારણમ્ ॥ ૨૪ ॥

(૭૭) કલિનિગ્રહકર્તા કલિયુગને નિગ્રહકરનાર.

કલિયુગને નિગ્રહકરનાર—પોતાને સ્વાધીન કરનાર આપ પ્રભુ છે. પરીક્ષિત રાજાએ દિગ્વિજય કરતાં ધર્મને અને ભૂમિને પીડા કરનાર કલિને શદ્દરાજના સ્વરૂપમાં જાણ્યો. તેથી ક્રોધાયમાન બની તેનો પરાભવ કરી પોતાને આધીન બનાવ્યો. શ્રી ભાગવતના આ સંકંધમાં કહે છે કે:—નિજગ્રાહૌજસા વીરઃ કલિં દિગ્વિજયેકાચિત્ (વીર પરીક્ષિતે દિગ્વિજયમાં પોતાના તેજથી કલિયુગને, વશીભૂત કર્યો.) અહિં ભગવાન શ્રી કૃષ્ણજી કલિયુગને આધીન કરનાર છે, કારણ કે, ભક્ત હૃદયમાં આપ વિરાજે છે, પરીક્ષિત રાજા પ્રભુના પૂર્ણ પ્રેમી ભક્ત છે, તથા ભગવાનના આવેશથીજ તેમનું પ્રાકટ્ય થયેલું છે, માટે પરીક્ષિત એ પોતે પ્રભુજી છે.

(૭૮) ધર્માદીનાં ચ પોષકઃ ધર્મ વગેરેનું પોષણ કરનાર.

ધર્મ—૪૫ સ્વરૂપ છે, ૪૫ને જેમ ચાર પગ છે, તેમ ધર્મને સત્ય, દયા, તપ, અને શૌચ એમ ચાર પગો છે. પરંતુ દુષ્ટ કલિ (શદ્દરાજનો વશધારી) એ સત્ય, દયા અને તપ રૂપ ત્રણ ચરણો છેદી નાંખ્યા, જેથી એકજ અવશિષ્ટ—બાકી રહ્યો. તે પણ નાશ કરવાને કાલ પ્રયત્ન કરે છે. એવા પ્રકારની ધર્મની રિયતિ મિહાજી દિગ્વિજય કરતાં પરીક્ષિત રાજાએ કલિનો નિગ્રહ કરી તે ધર્મનું પોષણ કર્યું. અર્થાત્ તેના નષ્ટ કરેલા સત્યાદિ રૂપ ત્રણ ચરણોને

સાંધી—સત્યાદિનું સ્થાપન કરી, ધર્મને પુષ્ટિ આપી, આદિ શબ્દથી ગાયનું રૂપ ધારણ કરનાર ભૂમિનું તેમણે રક્ષણ કર્યું છે, તેમ સર્વ દીનજનોનું—અનાથ જીવોનું પણ તે પાલન કરનાર છે. ઉપર કલા પ્રમાણે પરીક્ષિત રાજા પોતે પ્રભુ સ્વરૂપજ હોવાથી તેમના દ્વારા સર્વ કરનાર આપ ભગવાનજ છે. ભગવદ્વિષ્ણુ શિવાય કોઇથી કાંઇપણ બની શકેજ નહિ, એ નિર્વિવાદ છે.

(૭૯) સત્સંગજ્ઞાનહેતુઃ ૧ સત્સંગથી ઉપજતા જ્ઞાનનાં કારણરૂપ, ૨ સત્સંગજ જેમનું જ્ઞાન થવાનું કારણ છે એવા પુરુષોત્તમ.

સત્સંગ એટલે ભગવદીય જનનો સમાગમ, એવો સમાગમ વારંવાર કરવાથી ભગવદ્જ્ઞાન અંતરમાં પ્રકાશ પામે છે. તેવા જ્ઞાન પૂર્વક પ્રભુમાં સ્નેહ યતાંજ પ્રભુ પ્રાપ્ત થાય છે. માટેજ તેવું જ્ઞાન પ્રકટ થવાનું કારણ આપ શ્રીકૃષ્ણ છે. ભગવદીયનાં દર્શન, તેમની સાથે ઐક્યતાથી ભગવદ્દાર્તાલાપ, વગેરે કરવાથીજ જ્ઞાન થાય, પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય. ભાગવતના આ સ્કંધમાં ઉપદેશ છે કે:—

તુલયામ લવેનાઽપિ ન સ્વર્ગં ના પુનર્ભવમ્ ।

ભગવત્સાક્ષિસક્કસ્ય મર્ત્યાનાં કિમુતાશિષઃ ॥

(મનુષ્યોને ભગવાનના ભક્તોનો સમાગમથાય, તેના એક લેશ માત્ર પણ બરાબરી કરવાને સ્વર્ગ તેમ પુનર્ભવ શક્તિમાન નથી; તો પછી તેવા ભગવદીયોના આશીરવાદોને હું શુંજ વર્ણવું?) માટેજ સત્સંગથી થતા જ્ઞાનના કારણ રૂપ આપ ભગવાન છે એમ કહ્યું.

(૮૦) શ્રીભાગવતકારણમ્ શ્રી યુક્ત એવા શ્રીમદ્ ભાગવતના કારણરૂપ.

શ્રી-લક્ષ્મી, અર્થાત્ સર્વ વિભૂતિમય શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્રને પ્રવૃત્ત કરવાના કારણુ રૂપ આપ ભગવાન્ જ છે. કારણુ કે બ્રાહ્મણના શાપ નિમિત્તે પરીક્ષિત રાજાએ શ્રીભાગવતને શ્રી શુકદેવગૃથી સાંભળ્યું એ રીતે શુક અને પરીક્ષિતના સંવાદ દ્વારા શ્રીમદ્ ભાગવતને અખિન્ન ભૂમિમાં પ્રસરાવનાર આપ જ છે.

મૂ० પ્રાકૃતાદૃષ્ટમાર્ગશ્ચ—.....

(૮૧) પ્રાકૃતાદૃષ્ટમાર્ગઃ ૧ પ્રકૃતિસ્થ અદૃષ્ટમાર્ગને ચલાવનાર, ૨ પ્રકૃતિસ્થ અને અદૃષ્ટને દુરકરનાર.

પ્રકૃતિ—માયા તેમાં રહેલો એ પ્રકૃતિસ્થ અર્થાત્ અદૃષ્ટ—પ્રારબ્ધ કર્મને આધીન રહેલો માર્ગ—કે જે વારંવાર જન્મમરણ રૂપ પ્રાકૃત કહેવાય છે. તેવા પ્રાકૃત અદૃષ્ટ માર્ગને ચલાવનાર આપ પ્રભુ છે. તેમ પ્રકૃતિના કાર્યો—કે જે હું માઈ આ મ્હારો દેહ, વગેરેને અને અદૃષ્ટ એટલે પ્રારબ્ધ કર્મને દૂર કરનાર પણ આપ શ્રી પુરુષોત્તમજ છે. શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનું શુદ્ધભાવથી સેવન કરનારને માયાના વિકારો, પ્રારબ્ધ કર્મો, તેમ અહંતા મમતાત્મક સંસારના બાવો વગેરે કાઢપણુ દૂષિત કરી શકતા નથી. તેવી વસ્તુઓથી ભગવાનનો ભક્ત નિર્લેપજ રહે છે. સર્વત્ર, સર્વથા, સર્વર્થ, પ્રભુજ તેનું રક્ષણ કરે છે.

॥ इति प्रथमस्कन्धनामनि ॥

❀❀ ॥ અથ દ્વિતીયસ્કન્ધનામાનિ ॥ ❀❀

મૂં..... —શ્રોતવ્યઃ સકલાગમૈઃ ॥
 કીર્તિતવ્યઃ શુદ્ધભાવૈઃ સ્મર્તવ્યશ્ચાત્મવિત્તમૈઃ ॥૨૫॥

(૮૨) શ્રોતવ્યઃ સકલાગમૈઃ ૧ સર્વ સિદ્ધાન્તોપડે સાંભળવાલાયક, ૨ સકલશાસ્ત્રને અનુસરનારા વિદ્વાનોએ શ્રવણ કરવાને માન્ય કરેલા.

સર્વ સિદ્ધાન્તોથી અનેક વિદ્વાનોથી માનનીય પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજ છે, એ નિઃસંશય છે, આપ પોતેજ ગીતામાં આજ્ઞા કરે છે કે:—વેદૈશ્ચસર્વૈરહમેવવેદ્યઃ (સર્વવેદોપડે હું જાણવા યોગ્ય છું) શ્રુતિ ભગવતી પણ સર્વે વેદાયત્પદમામનન્તિ (બધાવેદો એ પરમાત્માના પદનેજ નમન કરી રહ્યા છે.) ભાગવતના પ્રથમ સ્કન્ધના અંતમાં ચચ્છ્રોતવ્યમથોજ્ઞાપ્યમ્. એ શ્લોકથી પરિક્ષિત રાજા, મરનારને શ્રવણ કરવા યોગ્ય, જપવા યોગ્ય શું છે ? એમ શુકદેવજીને પ્રશ્ન કરે છે. તેના પ્રત્યુત્તરમાં શ્રી શુકદેવજી જણાવે છે કે:-

તસ્માદ્ભારત સર્વાત્મા ભગવાન્ હરિરિશ્વરઃ ॥

શ્રોતવ્યઃ કીર્તિતવ્યશ્ચ સ્મર્તવ્યશ્ચેચ્છતાભયમ્ ॥

• (હે ભારત ! હે પરીક્ષિત ! અભય ઇચ્છનાર મનુષ્યે ભગવાનને—તેમનાં ચરિત્રોને, શ્રવણ કરવાં, કીર્તન કરવાં, તેમ સ્મરણ કરવાં) એજ કલ્યાણકર છે. એ ઉપલા શ્લોકના ભાવને પ્રકટ

કરનારાં તથા નામો જણાવ્યાં છે. માટે જ સર્વ સિદ્ધાન્તોથી તેમ વિદ્વાનોથી એ પ્રભુ જ શ્રવણ કરવા યોગ્ય છે.

(૮૩) કીર્તિતવ્યઃ શુદ્ધભાવૈઃ શુદ્ધભાવ યુક્ત ભક્તોએ કીર્તન કરવા લાયક.

શુદ્ધ ભાવ એટલે જેમનો સરલ સ્વભાવ છે એવા 'તથા કામ ક્રોધ લોભ અને મોહ વગેરેથી રહિત શુદ્ધ—સ્વચ્છ જેમનું અંતઃકરણ છે એવા ભક્તોવડે કીર્તન કરવા યોગ્ય તો એક પ્રભુજ છે. તેથીજ આપ ગીતામાં શ્રીમુખથી આજ્ઞા કરે છે કે:—

મહાત્માનસ્તુ માં પાર્થ ! દૈવી પ્રકૃતિમાસ્થિતાઃ ।

ભજન્ત્યનન્યમનસો જ્ઞાત્વા ભૂતાદિમવ્યયમ્ ॥

મતતં કીર્તયન્તો માં યતન્તશ્ચ દૃઢવ્રતાઃ ॥

(હિ અર્જુન ! દૈવીપ્રકૃતિમાં રહેલા મહાત્માઓ મહને અવ્યય તથા સર્વમાં આદિરૂપ જણીને અનન્યભાવથી ભજે છે—સેવે છે; તેમ દૃઢ વ્રત ધારણ કરી યતનપૂર્વક નિરંતર મહાદેવ કીર્તન કરે છે.) એ જ આપના વચનથી કીર્તન કરવા યોગ્ય આપ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ જ છે.

(૮૩) સ્મર્તવ્યશ્ચાત્મવિત્તમૈઃ આત્મજ્ઞ ભગવદ્દીયોથી સ્મરણીય એવા.

આત્મજ્ઞ—પરમાત્માને જાણનારા અર્થાત્ ભગવાન્તો અનુગ્રહ પ્રાપ્ત કરી હું તેમનો અંશ છું એટલે આપ ભગવાન સમુદ્ર રૂપે છે, હું તરંગ રૂપે છું, ભલે હું અંશ રૂપે છું તો પણ જેમ સમુદ્રથી તરંગ અભિન્ન છે, તેવી રીતે હું પણ તેમનાથી અભિન્ન છું. તોપણ

હું માયામાં પ્રવિષ્ટ થયેલો અદ્ય જીવ છું માટે તે મ્હારા પ્રભુ છે, સ્વામી છે. મ્હારે તેમનું જ શરણુ છે, મ્હારા તેનું સેવનીય, સ્મરણીય છે. એવા પ્રકારના પોતાના સ્વરૂપનો અને પ્રભુના સ્વરૂપનો અનુભવ કરનાર ભક્તો વડે કેવળ પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણજ સ્મરણુ કરવા યોગ્ય છે.

મૂ० અનેકમાર્ગકર્તા ચ નાનાવિધગતિપ્રદઃ ॥

પુરુષઃ સકલાધારઃ સત્ત્વૈકનિલયાત્મભૂઃ ॥૨૬॥

(૮૫) અનેકમાર્ગકર્તા ૧ અનેક યોગ સાંખ્યાદિ માર્ગોને રચનાર, ૨ અનેક-એકસંખ્યા રહિત એવા પોતેજ પોતાના માર્ગના કરનાર.

યોગ સાંખ્ય આદિ માર્ગોને પ્રકટ કરનાર આપ પ્રભુ છે, યોગ સાંખ્યના જે જે આચાર્યો થઈ ગયા, તે તે આચાર્યો રૂપ પોતે અંશથી, પ્રકટ થઈ તે તે માર્ગોને પ્રકટ કર્યા. ભગવાન એક રૂપે અને અનેક રૂપે પણ છે અટલે પોતે અગમ્ય કોઈથી ન જાણી શકાય તેવા છે. માટે એમના માર્ગને એ પોતેજ રચનાર છે, બીજાઓ તેમના માર્ગને જાણવા અસમર્થ છે, મહાભારતાંગત વિષ્ણુ સહસ્ત્રનામમાં **एकोनैकः सर्वकः** કિમ્ પરમાત્મા એક રૂપે, અનેક રૂપે, તેમ સર્વ રૂપે છે. એમ જણાવ્યું છે. તેથીજ પોતાના માર્ગને પોતેજ પ્રકટ કરનાર એમ કહ્યું.

(૮૬) નાનાવિધગતિપ્રદઃ ૧ જુદા જુદા પ્રકારની ગતિને આપનાર ૨ નાના પ્રકારે નવધા ભક્તિરૂપ ગતિને આપનાર.

જેવાં જેનાં કર્મો હોય તેવી વિવિધ ગતિને આપનાર આપ શ્રી કૃષ્ણ છે. જેને સ્વર્ગની યોગ્યતા હોય તેને સ્વર્ગ, ૧ અપવર્ગની યોગ્યતા હોય તેને અપવર્ગ, સ્વસ્વરૂપજ્ઞાનની યોગ્યતાવાળાને સ્વસ્વરૂપ-જ્ઞાન, એમ સર્વને યથાયોગ્ય ગતિ પ્રભુ અર્પણ કરે છે. વળિ નિજ બકતોને સ્મરણ કીર્તનાદિ નવેપ્રકારની ભક્તિમાં જેને જે યોગ્ય હોય તેવી ભક્તિરૂપ ગતિને પણ આપે છે. એમ નાનાવિધ ગતિ આપનાર એજ પ્રભુ છે.

(૮૭) પુરુષઃ ૧ પુર—બ્રહ્માંડમાં શયનકરનાર, ૨ નવ-દ્વારવાળું પુર—શરીર તેમાં શયનકરનાર, ૩ ઉન્નતિમાન પ્રાણીઓમાં વિરાજમાન ૪ પુર—ચૌદભુવનને નાશકરનાર, ૫ પૂર્ણ એવા ૬ સર્વથી પુરાણ ૭ સર્વના સ્થાન રૂપ, ૮ વૈરાટ પુરૂષ.

આ અખિલ બ્રહ્માંડમાં શયનકરનાર—વ્યાપક રૂપે સ્થિતિ કરનાર તેમ નવદ્વારમય શરીરરૂપ નગરમાં વિરાજમાન છે, તેથીજ તેમને પુરૂષ કહે છે. મહાભારતમાં વ્યાસ ભગવાન ઉપદેશે છે કે—

નવદ્વારં પુરં પુણ્યમેતૈર્ભવૈઃ સમન્વિતમ્ ।

વ્યાપ્ય શેતે મહાત્મા યત્ તસ્માત્પુરુષ ઉચ્યતે ॥

(એ સર્વભાવોથી યુક્ત મુખ નાક આદિ નવદ્વારવાળા દેહરૂપ નગરમાં વ્યાપ્ત થઈ જે પરમાત્મા શયન કરે છે તેમને પુરૂષ કહેવામાં આવે છે,) વળિ ઉન્નતિને પામેલા સર્વ પ્રાણી માનના પણ અંતરમાં પ્રભુ—વિરાજમાન છે. જ્યારે પોતે આ સર્વ સૃષ્ટિનો

સંહાર કરવાની ઇચ્છા કરે છે, ત્યારે ચૌદે ભુવનોનો વિનાશ કરી સર્વ વસ્તુને પોતાનામાં સમાવી દે છે. આપ પૂર્ણ છે, સનાતન છે, સર્વ સ્થાનમાં સ્થિતિ કરનાર છે. તેથીજ પુરાણાત્સદના ઐવ તતો-ડસૌ પુરુષો મતઃ સર્વમાં પુરાણ અને સર્વસ્થાનરૂપ આપ હોવાને લીધે પુરૂષ એમ આપને બધા માન્ય કરે છે. તેમાં પોતે વૈરાટ રૂપે છે. તેથી પણ પુરૂષ એમ કહી બ્યવહાર કરવામાં આવે છે. શ્રુતિ આજ્ઞા કરે છે કે, “પુરુષો વૈ ચિરાજઃ” પુરૂષ પરમાત્માજ વિરાટ રૂપે છે. ઇત્યાદિ કારણોને લીધે ભગવાન પોતે પુરૂષ—પુરુષોત્તમજ છે.

(૮૮) સકલાગ્રારઃ સર્વ વિશ્વના આધાર.

આ સકલ બ્રહ્માંડ બાહ્ય દેહના આધાર—આશ્રય રૂપ આપ પ્રભુજ છે. ગીતામાં આપ આજ્ઞા કરે છે કેઃ—સર્વમિદં પ્રોતં સૂત્રે મણિગણા ઇવ (આ સધળું જગત્ જેમ દોરથી મણિઓ પરીવાય છે તેમ પરમાત્માથી ઝોતપ્રોત છે.) તથા વિષ્ટમ્યાહમિદં કૃત્સ્નમેકાંશિન સ્થિતો જગત્ (આ સમગ્ર જગતને મ્હારા અંશથી અવલંબીને હું રહ્યો છું.) આ પ્રમાણેનાં વચનો વડે પ્રભુના આધારથી—આશ્રયથીજ આ વિશ્વવલય નભી રહ્યું છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. જેમ શરીરોમાં ચૈતન્યરૂપે આપ ન વિરાજતા હોય તો સર્વ ઇન્દ્રિયો વિધમાન છતાં એ દેહો કાંઈપણ આનંદ આપનારા નથી, તેમ આ સર્વ વિશ્વને પ્રભુનો આધાર ન હોય તો એમાંનું કાંઈપણ રચિકર ન બને ન લાગે. પ્રભુના આભાસથીજ આ સર્વ જાણે છે, તેમના આનંદથીજ બધું આનંદ આનંદમય લાગે છે. માટે સર્વનો આશ્રય સર્વનો આધાર પ્રભુ છે.

(૮૯) સત્ત્વેકનિલયારમમઃ—૧ કેવળ સત્ત્વગુણયુક્ત જેમનું

ચિત્ત છે એવા ભક્તોનાં હૃદયોમાં પ્રકટ થનાર ૨ સત્વગુ-
ણનો આશ્રય કરનાર ભક્તજનોમાં સ્વસ્વરૂપનો ઉદય કરનાર
૩ સત્વસ્વરૂપથીજ પ્રકાશમાન થનાર.

રંગેગુણ અને તમેગુણના વિકારો દ્વર થઈ જ્યારે ચિત્ત સત્વ-
ગુણથી નિર્મલ થાય ત્યારે જ વિમલ અંતઃકરણમાં પ્રભુ વિરાજે.
મલીન દર્પણમાં જેમ પ્રતિબિંબ પડી શકે નહિ, તેમ સાંસારિક
વિકારોથી મલીન બનેલા માન સરોવરમાં હંસ સ્વરૂપ પરમાત્મા
પ્રકાશે નહિ. અહિં જે સાત્વિકભાવ માનવાનો છે તે શુદ્ધ સા-
ત્વિક ભાવ છે. પ્રભુ નિર્ગુણ છે, દિવ્ય ગુણોધારી છે. શુદ્ધ સત્વ સ્વ-
રૂપ છે, એટલે તેવા પ્રભુનો હૃદયમાં ઉદય થવાને શુદ્ધ-અલૌકિક
સાત્વિકભાવની જરૂર છે. તેવા ભાવો જ્યાં ઉભરાય છે, ત્યાંજ વૃન્દાવન
ચંદ્રનો હૃદયાકાશમાં પ્રત્યક્ષ પ્રકાશ થાય છે એ નિઃસંશય છે.

મૂ० સર્વધ્યેયો યોગગમ્યો ભક્ત્યાગ્રાહ્યઃ સુરપ્રિયઃ॥

જન્માદિસાર્થકકૃતિર્લીલાકર્તા પતિઃસતામ્પારજાં

(૯૦) સર્વધ્યેયઃ ૧ સધળાભક્તોવડે ધ્યાન કરવા યોગ્ય
૨ બધા સ્થાનમાં ધ્યાન કરવા લાયક, ૩ સમગ્ર રૂપે ધ્યાન
કરવા યોગ્ય.

સર્વ ભક્તજનોએ ધ્યાન કરવા યોગ્ય તો એક શ્રીકૃષ્ણ જ છે,
પરમાત્મા બ્યાપક છે, એટલે સર્વસ્થાનમાં આપ વિરાજી રહ્યા છે,
અને આપનામાં સર્વવસ્તુઓ પ્રકાશી રહી છે. એમજ ગીતામાં
શ્રીકૃષ્ણે ઉપદેશે છે. યો માં પश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति, જે
મ્હને સધળા સ્થાનમાં જુએ છે. અને મ્હારામાં સર્વ વસ્તુઓને અવ-
ગ્રોહન કરે છે. તેજ જ્ઞાન સંપન્ન છે) જેથી સર્વ ભક્તજનોએ સર્વ

સ્થળે સર્વરૂપે પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું. એજ પ્રભુ તેવી રીતે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, એજ શ્રી કૃષ્ણ સર્વ સ્થળે સર્વરૂપે વિરાજમાન છે, માટેજ તેમને સર્વધ્યેય કહ્યા.

(૯૧) યોગગમ્યઃ યોગથી જાણવા યોગ્ય—પ્રાપ્ત થાય તેવા.

• યોગ—ભક્તિયોગ વડેજ પ્રાપ્ત થઇ શકે તેવા પ્રભુ છે, જ્યાં સુધી તેવો દૃઢ ભક્તિયોગ પ્રાપ્ત થઇ શકે નહિ ત્યાંસુધી પ્રભુ પ્રાપ્ત થવાજ અશક્ય છે. આપ શ્રી મુખે ગીતામાં આશ્વા કરે છે કે:—

મક્ત્યામામભિજાનાતિ યાવાન્યશ્ચાસ્મિ તત્ત્વતઃ ॥

મક્ત્યા ત્વનન્યયાશક્યઃ । અહમેવં વિધોઽર્જુન ? ॥

જ્ઞાતું દૃષ્ટું ચ તત્ત્વેન પ્રવેષ્ટું ચ પરંતપ ॥

(હું જેવા સ્વરૂપે છું તેવા પ્રકારના તત્ત્વથી મહને ભક્તિવડેજ જાણે છે, હે અર્જુન ! અનન્ય ભક્તિવડેજ એવા પ્રકારના મહને જાણી શકાય છે. મહારા સ્વરૂપને તત્ત્વથી જાણવાને પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ત કરવાને અને મહારામાં પ્રવેશ કરવાને એક ભક્તિજ મુખ્ય સાધન છે.) એવા ભક્તિયોગથીજ પ્રભુ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. માટે તે યોગગમ્ય છે.

(૯૨) મક્ત્યાગ્રાહ્યઃ ૧ ભક્તિથીજ ગ્રહણ કરી શકાય તેવા, ૨ ભક્તિવડેજ સર્વત્ર સર્વ રીતે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય સ્વરૂપવાળા.

• પ્રભુ ભક્તિથીજ ગ્રાહ્ય—સાધ્ય થઇ શકે તેવા છે. પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાને એ શિવામનાં અન્ય સાધનો વૃથા છે. પ્રભુ પોતેજ આશ્વા કરે છે. કે:—

પુત્રં પુષ્પં ફલં તોયં યો મે ભક્ત્યા પ્રયચ્છતિ ।

તદહં ભક્ત્યુપહૃત મશ્નામિ પ્રયતાત્મનઃ ॥

(મહને જે ભક્તિ પૂર્વક પત્ર, પુષ્પ, ફલ, જળ, વગેરે અર્પણ કરે છે, તે ભાવથી આણેલી વસ્તુને હું પ્રયત્નવડે અંગીકાર—સ્વીકાર કરું છું,) એથી આપ કેવળ અનન્ય ભાવમયી ભક્તિથીજ થાય છે, એમ જણાવે છે. તેથી જ અહિં ભક્ત્યાગ્રાહ્ય એવા પુરુષોત્તમ એમ કહે છે.

(૯૩) સુરપ્રિયઃ ૧ દેવો-દૈવીજીવોને પ્રિય, ૨ દૈવીજીવો જેમને પ્રિય છે એવા, ૩ દૈવીજીવોને પોષણ કરનાર.

દૈવીજીવોને તો કેવળ પરમાત્માજ પ્રિય હોય છે, તેમ પરમાત્માને દૈવી જીવો ઉપર પ્રેમ હોય છે, માટે તેમનું પોષણ પોતેજ કરે છે. એ રીતે તે જીવોનો અને પરમાત્માનો પરસ્પર તાદાત્મ્ય સ્નેહસંબંધ છે એમ કહેવાથી પ્રભુ સુરપ્રિય કહેવાય છે.

(૯૪) જન્માદિસાર્થકકૃતિઃ ૧ જન્મ જેમાં આદિ છે એવા, આયુષ્યને સંરૂળ કરવા કૃતિ-લીલા કરનાર, ૨ જન્મ આદિને સાર્થક કરવામાંજ જેમની લીલા છે એવા.

ભગવાનની દશવિધ લીલાનો આશ્રય કર્યા વિના જન્મ નિષ્ફળ છે, પ્રભુએ ભક્તજનોના જન્મ વગેરે સંરૂળ કરવા માટેજ લીલાઓ નિર્માણ કરી છે. પછી જો તે લીલાઓનો આશ્રય ન કરે તો તેમનો જન્મ વૃથાજ ગણાય. શ્રીમદ્ ભાગવતના આ સ્કંધમાં કહ્યું છે કેઃ—

તજ્જન્મતાનિકર્માણિ૦

(શ્રી હરિની કૃતિ—લીલાનું સેવન કરવામાં આવે તેજ જન્મનું સાર્થક છે. તેજ મુખ્ય કર્મ છે, તથા જેમાં ભગવાનના ગુણાનુવાદોનું

કથન કરવામાં આવે છે. તે શિવાયનો જે ક્ષણ જાય છે તે ઉદય અસ્તરૂપે જની મનુષ્યોનું આયુષ્ય હરણ કરે છે.)—અર્થાત્ તેવું ભગવત્ કથા વિનાનું જીવ્યું સફળ થતું નથી પણ વૃથા આયુષ્યનો વ્યય થાય છે. માટેજ ભગવત્કૃતિનો આશ્રય કરવો જોઈએ; તેમ કરનારનાં જન્માદિને સફળ કરનાર પ્રભુ છે.

(૯૫) લીલાકર્તા લીલા—માયાની પ્રેરણા કરનાર. .

ભગવાને પોતાની આત્મશક્તિરૂપ માયા વડેજ જગત્ની પ્રેરણા કરી છે—તેને રચ્યું છે, માટે માયાની—આત્મશક્તિની પ્રેરણા કરનાર આપણ છે. શ્રી ભાગવતના આર કંઠમાં ઉપદેશ છે કે:—મૂય ણ્વ વિવત્સામિ ભગવાનાત્મમાયયા યથેદં સૃજતે વિશ્વમિતિ (ભગવાન પોતાની માયા રૂપ આત્મશક્તિએ જેવી રીતે આ વિશ્વને સરજે છે તેનો હું ફરીથી વિવેક કરું છું.) એમ જણાવી પ્રભુજ પોતાની માયા શક્તિને પ્રેરી સૃષ્ટિઆદિની રચના કરે છે. એવી લીલા કરનાર આપ શ્રીકૃષ્ણજ છે.

(૯૬) પતિઃસત્તામ્ સત્યપુરૂષોનું ભકતોનું પાલન કરનાર.

સજ્જનનું ભકતોના પતિ—સ્વામી આપ છે, આપણ તેમનું રક્ષણ કરે છે. તેમ દરેક સદ્ગુણના પણ પાલન કરનાર આપ પ્રભુજ છે. તેથીજ આ સ્કંધના ચતુર્થ અધ્યાયમાં પ્રસીદ્ધતાં મે ભગવાન્સતાં પતિઃ (સત્પુરૂષો—ભકતોના પતિ એવા ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ મહને પ્રસન્ન થાવ) એમાં સત્પુરૂષોના પતિ ભગવાન છે એમ સ્પષ્ટ કથન કરેલું છે.

મૂંઃ આદિકર્તા તત્વકર્તા સર્વકર્તા વિશારદઃ ॥

નાનાવતારકર્તા ચ બ્રહ્માવિર્ભાવકારણમ્ ॥૨૮॥

(૬૭) આદિકર્તા ૧ આદિ એવા કર્તા ૨ આદિ—આકાશ અથવા કાલના કર્તા ૩ આદિ એટલે બ્રહ્મા તેના કરનાર.

સર્વથી આદિ કર્તા પશું ભગવાનનું જ છે. તેમ સર્વ વસ્તુઓમાં પ્રથમ આકાશ ઉત્પન્ન થયું છે તો તેવા આદિ આકાશને પણ પ્રકટ કરનાર પ્રભુ છે. ભગવતી શ્રુતિ જણાવે છે કે:—તસ્માદ્વાયત-સ્માદાકાશઃ સંભૂતઃ (તે પરમાત્માથી પ્રથમ આકાશ ઉત્પન્ન થયું છે.) તથા આ રકંધના પાંચમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે:—

સ एष भगवॉल्लिङ्गैस्त्रिभिरेभिरधोक्षजः ।

सर्वलक्षितगतिर्व्रह्मन् सर्वेषां ममचेम्बरः ॥

(સત્વ, રજ અને તમોગુણના ચિન્હોથી પોતાની ધારણા માફક ગતિ કરનાર તે એજ પરમાત્મા સર્વના અને મહારા પશુ ધન્ય છે.) એમ પોતે બ્રહ્મદેવ જણાવે છે. માટે સર્વને, તેમ તેમને ઉત્પન્ન કરનાર પોતે પુરુષોત્તમજ છે. તેથી અહિં આપને આદિ-કર્તા કહ્યા.

(૬૮) તત્વકર્તા તત્વોને રચનાર.

સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં પ્રકૃતિથી લઇને એવીસ તત્વો માનેલાં છે. કેટલાક ૨૮ તત્વો પણ માને છે. તેમ કેટલાક ૨૪ થી પણ ઓછા ૭-૮-૧૧-૧૫-૧૭ એમ પણ તત્વોની સાંખ્યામાને છે. એ સર્વ તત્વોને રચનાર પરમાત્મા છે.

(૬૯) સર્વકર્તા ૧ સર્વ વિશ્વને બનાવનાર, ૨ કુંભારાદિ સર્વકર્તાઓ જેમના વડેજ સર્વ કાર્ય કરવા શક્તિમાન છે એવા પ્રભુ ૩ સર્વ ૩૫ કર્તા.

સર્વ વેદ સૂત્ર ગીતા વગેરેમાં પરમાત્માનું કર્તૃત્વ પ્રસિદ્ધ રીતે જણાવેલું છે. તેનું વિવેચન પ્રથમ આપણે કરી ગયા છીએ એટલે અહિં તેનો વિસ્તાર કરવામાં આવતો નથી. છતાં દિશા માત્ર કથન કરવાનું કે, કુંભાર બહાને કર્તા છે તે ભગવદીચ્છાથીજ, તેવા સૃષ્ટિ રચનાર બ્રહ્મદેવ, પાલન કરનાર વિષ્ણુ, અને સંહાર કરનાર શંકર વગેરે પ્રતીત થતા કર્તાઓ ભગવાનની આજ્ઞાને આધીન બની તેમની શક્તિથીજ કાર્ય કરનારા; નહિ કે સ્વતંત્ર રીતે, તે કર્તાઓમાં તેવે તેવ રૂપે પોતે પ્રભુજ વિરાજેલા છે તેથીજ એ કાર્ય કરવાને શક્તિમાન છે અન્યથા કાંઈ પણ કાંઈનાથી બની શકે નહિ માટેજ પ્રભુ સર્વકર્તા છે.

(૧૦૦) વિશારદઃ ૧ જેમની ઉત્તમ વાણી છે એવા, ૨ શરદ્વ્યંદ્રના પૂર્ણચંદ્રને પણ પોતાના પ્રકાશથી લગ્નિજત કરે તેવા ૩ અતિનિપુણ—ચતુર.

પ્રભુ પોતેજ વાણીના પતિ છે તો તેમની વાણીમાં મીઠાશ-ઉત્તમતા વગેરે હોય એમાં શું આશ્ચર્ય ?? હજારો સૂર્ય અને હજારો શરદ્વ્યંદ્રનાં પ્રકાશો! જ્યાં જાંખા પડે, ત્યાં એક બિચારો શરદ્પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર લગ્નિજત થાય એમાં તે શું વિરમય પામવાનું ?? સર્વમાં રહેલું નૈપુણ્ય ચાતુર્ય કેવળ પ્રભુની કૃપાનો લેશ છે, તો પછી આપ અતિ ચતુર અતિનિપુણ હોય એ કાંઈ અદ્ભુતતા છે ?? કાંઈજ નહિ.

(૧૦૧) નાનાવતારકર્તા જુદાજુદા વરાહાદિ અવતારોને કરનાર.

પ્રભુએ વરાહ, કૂર્મ, મત્સ્ય, વગેરે. બિન્ન બિન્ન અવતારોને અહણ કરેલા છે. આ સ્કંધના સપ્તમ અધ્યાયમાં બ્રહ્મા અને નારદના સંવાદ પ્રસંગે 'યજ્ઞોદ્દિજત ક્ષિતિતલોદ્ધરણાય' એ શ્લોકથી

આરંભી ઠેઠ અધ્યાયની સમાપ્તિ સુધી ભગવદવતારોનું વર્ણન— ચરિત્ર જણાવેલું છે. માટે પોતે શ્રી કૃષ્ણ જ ધર્મનું સ્થાપન કરવા તેમ ભક્તોનો ઉદ્ધાર કરવા શુદ્ધાશુદ્ધ અવતારોને ગૃહણ કરનાર છે.

(૧૦૨) બ્રહ્માવિર્માલકારણમ્ ૧ બ્રહ્મા—હિરણ્યગર્ભની ઉત્પત્તિના કારણ રૂપ. ૨ બ્રહ્માને દર્શન આપવા જેનું પ્રાકટ્ય છે એવા.

હિરણ્યગર્ભની પ્રથમ ઉત્પત્તિ થઇ છે તેની ઉત્પત્તિનું કારણ આપ પ્રભુ છે. પોતેજ સૃષ્ટિના આદિ કાલમાં આ સૃષ્ટિને નિર્માણ કરવા પ્રથમ હિરણ્યગર્ભ—બ્રહ્માને પ્રકટ કર્યા. યજુર્વેદ શ્રુતિ જણાવે છે કે, “હિરણ્યગર્ભઃ સમવર્ત્તતાગ્રે” ‘પ્રથમ હિરણ્યગર્ભ થયા.’ ત્યાર પછી આગળ સૃષ્ટિનો પ્રવાહ ચાલ્યો છે. આ રકંધના નવમા અધ્યાયમાં બ્રહ્મણેદર્શયન્ રૂપં એમ કહી આગળ બ્રહ્માના તપથી પ્રસન્ન થઇ પ્રભુએ તેમને દર્શન આપ્યું, તેથીજ અહિં બ્રહ્માને દર્શન આપવા જેમનું પ્રાકટ્ય છે એવા પુરુષોત્તમ એમ કહ્યું.

મૂં દશલીલાવિનોદી ચ નાનામૃષ્ટિપ્રવર્તકઃ ॥

અનેકકલ્પકર્તા ચ સર્વદોષવિવર્જિતઃ ॥૨૧॥

(૧૦૩) દશલીલાવિનોદી ૧ દશ લીલા વડે વિનોદ કરનાર, ૨ દશ લીલાથી કાલને પ્રેરનાર.

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ભગવાનની દશ પ્રકારની લીલાઓ વર્ણવવામાં આવી છે, તે સર્ગ, વિસર્ગ, સ્થાન, ધોષણ, ઉત્તિયો, મન્વંતર, ઇશાનુકંથા, નિરોધ, મુક્તિ, અને આશ્રય, એ દશે પ્રકારની લીલાઓ વડે આપ કાલને પ્રેરે છે.

(૧૦૪) નાનાસૃષ્ટિપ્રવર્તકઃ જુદી જુદી સૃષ્ટિને પ્રવર્તતાવનાર.

નાના એટલે દેવ પિતા, મનુષ્ય, ગાંધર્વ, દાનવ, વગેરે ૩૫ જુદા જુદા પ્રકારની સૃષ્ટિને પ્રવર્તતાવનાર—ચલાવનાર આપ શ્રી કૃષ્ણ જ છે. આ સ્કંધના દશમ અધ્યાયમાં 'પુરુષોઽણ્ડં વિનિર્મિષ્ટં' એ શ્લોકથી આરંભી પરમાત્માએ જે બિન્ન બિન્ન પ્રકારથી સૃષ્ટિઓ કરી છે તે વર્ણવવામાં આવ્યું છે. એવી વિવિધ પ્રકારની સૃષ્ટિ કરવી એ સાધારણ શક્તિ નથી, માટે તેવી અસાધારણ શક્તિ પ્રભુ વિના ખીજ કોનામાં હોઈ શકે ? કોઈમાંજ નહિ, પરમાત્મામાં એવી અનેક શક્તિઓ મૂર્તિમાન વિરાજમાન છે. માટેજ એવી સૃષ્ટિઓ રચનાર આપ શ્રી કૃષ્ણજ છે.

(૧૦૫) અનેકકલ્પકર્તા અનેક કલ્પોને કરનાર.

પાદ્મકલ્પ, બ્રહ્મકલ્પ, વારાહકલ્પ, વગેરે અનેક કલ્પોને રચનાર, નિર્માણ કરનાર આપ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રી કૃષ્ણ જ છે.

(૧૦૬) સર્વદોષવિવર્જિતઃ સધળા દોષોથી રહિત.

બધા દોષોથી રહિત એક પ્રભુજ છે, સર્વમાં કોઈના કોઈપણ દોષો જોવામાં આવે છે. કેમકે આ સંસારજ દોષનો બરેલો છે. તેથીજ એને દુઃખમય કહેવાય છે, પ્રભુને સંસાર નથી, એટલે તેમને કોઈ દોષ અગર દુઃખ નથી. તેમ આપ પ્રભુ તો આનંદરસ ૩૫ છે એટલે એમનામાં દોષો—દુઃખો સંભવેજ ઝાંથી ! માટેજ નિર્દોષપ્રકોહરિઃ એક હરિજ કેવળ નિર્દોષ છે. સર્વ દોષથી રહિત છે એમ કહે છે.

इति द्वितीयस्कन्धनामानि.

અથ તૃતીયસ્કન્ધનામાનિ પ્રારમ્ભ્યતે.

મૂ० વૈરાગ્યહેતુસ્તીર્થાત્મા સર્વતીર્થફલપ્રદઃ ॥

તીર્થશુદ્ધૈકનિલયઃ સ્વમાર્ગપરિપોષકઃ ॥૩૦॥

(૧૦૭) વૈરાગ્યહેતુઃ વૈરાગ્યના કારણે ૩૫.

સુખદુઃખની ઇચ્છાથી વિરામ પામવું, સંસારમાંથી રાગને દૂર કરવો, એનું નામ વૈરાગ્ય. એવા વિરાગપૂર્વક ભગવાનમાં અનુરાગ કરવો એ કાર્ય સહજ નથી, એમાં ભગવાનના અનુગ્રહની ખાસ આવશ્યકતા છે. પ્રભુ કૃપાના બલથીજ મનુષ્ય વૈરાગ્ય પામી સૌભાગ્યવાન બને છે. માટે તેના વૈરાગ્યના હેતુ ૩૫ અર્થાત્ વિરાગને અર્પણ કરનાર પોતે પ્રભુજ છે. દુર્યોધનના દુષ્ટ વચનથી ભક્તરાજ વિદુરજીને વિરાગ ઉત્પન્ન થયો. એમ ભાગવતમાં સ્પષ્ટ છે ત્યાં આગળ દુર્યોધનદ્વારા વિરાગ ઉત્પન્ન કરનાર પોતેજ છે.

(૧૦૮) તીર્થાત્મા ૧ તીર્થ૩૫, ૨ તીર્થ જેમનો આત્મા છે એવા.

ભક્તજનો ઉપર અનુગ્રહ કરવા પ્રભુ તીર્થ૩૫ બનેલા છે. એટલે તેવા તેવા તીર્થોમાં જવાથી ભક્તોને પ્રભુનાં દિવ્ય ચરિત્રો સ્ફૂરી આવે છે. તેમ અંતરંગ ભક્તોનાં દર્શન પણ ભગવદ્દિગ્દેશથી થઈ આવે છે. તીર્થ સવનનો એજ અમૂલ્ય લાભ છે. એવો અંલૌકિક લાભ થતાં ભગદીયજ્ઞનની સંગતિ ૩૫ પ્રસાદની પ્રાપ્તિ થતાં ભગવાનનાં તે તે ચરિત્રો ૩૫જ અર્થાત્ ભગવદ્રૂપજ તીર્થો ભાસે છે.

આસુરી જીવોને પાપાણુ ધાતુ જળ રૂપ બધું દેખાય છે, કેમકે તેમનામાં તેવા દેવી ભાવનો અભાવ હોય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ ભગવદીયોને તો તે બધું ભગવન્ન છે. અન્ય નહિ. તેથીજ પ્રભુ તીર્થાર્તિમા છે.

(૧૦૯) સર્વતીર્થફલપ્રદઃ સર્વ તીર્થોમાં ફળને આપનાર.

જ્યારે પ્રભુ પોતે તીર્થરૂપજ છે ત્યારે તે તીર્થોમાં પોતાના દર્શન રૂપ ફળને અર્પણ કરે એમાં શું નવાઈ ? વિદુરજીએ તીર્થાર્તન કર્યું ત્યારે તેમને ઉદ્ધવજીનું દર્શન એ રૂપ ફળ મળ્યું, ઉદ્ધવ કંઈ સામાન્ય નથી, પરંતુ ભગવાનની સાથે તેમને તાદાત્મ્ય સંબંધ હોવાથી એ ભગવદ્રૂપજ છે. એવા ભગદીય જનનો સમાગમ થવો એ કંઈ ઓછો લાભ છે ? એવા પુણ્યાત્માઓથીજ પરમાત્મા દષ્ટિગમ્ય બને છે.

(૧૧૦) તીર્થશુદ્ધૈકનિલયઃ તીર્થથી શુદ્ધ થયેલા ભક્ત જેમનું સ્થાન છે એવા.

તીર્થ કરવાથી શુદ્ધ—પવિત્ર બનેલા વિદુરજી જેમનું આધાર સ્થાન છે એવા ભગવાન. કેમકે તીર્થ કરવાથી પવિત્ર થયેલા વિદુરજીના વિમલ હૃદયમાં આપ પ્રકાશ પામતા હતા તેથીજ તીર્થ શુદ્ધ વિદુરજી જેમના આધાર છે એવા પ્રભુ એમ કહ્યું.

(૧૧૧) સ્વમાર્ગપરિપોષકઃ ૧ પોતાના માર્ગને પોષણ કરનાર, ૨ ભક્તોના સંગતિ રૂપ માર્ગને સંપાદન કરનાર.

• મિજ ભક્તિમાર્ગની જેમ વૃદ્ધિ થાય તેવી રીતે તેને પોષણ આપનાર—વહન કરનાર આપ શ્રી પરમાત્માજી છે. મારે ભગવદિ. • અછાથીજ ભક્તિમાર્ગની વૃદ્ધિ થાય છે. એમાં બીજાં અનેક કારણો.

કદ્ધવાં એ અનુચિત છે. આપ જેને શરણે લેવા ઇચ્છે છે તેજ પ્ર-
ભુનો આશ્રય પકડે છે, ભક્તિમાર્ગને સેવે છે. બીજાઓ તેવી ઇચ્છા
કરે પણ કર્મનો પરિપાક નહિ થવાથી ભગવાનનો અનુગ્રહ તેમના
ઉપર ઉતરતો નથી, એટલે તેવા જનો ભગવદ્ ભક્તિને મુખ્ય માન-
નારા હોવા છતાં પણ તેનાથી બહિર્મુખ વૃત્તિવાળા રહે છે. માટેજ
ભક્તિમાર્ગને પોષણ કરનાર—પુષ્ટિ આપનાર આપજ છે.

મૂ० તીર્થકીર્તિર્ભક્તગમ્યો ભક્તાનુશયકાર્યકૃત્ ॥

ભક્તતુલ્યઃ સર્વતુલ્યઃ સ્વેચ્છાસર્વપ્રવર્તકઃ ।૩૧।

(૧૧૨) તીર્થકીર્તિઃ ૧ તીર્થોની કીર્તિ જેમનાથી છે,
૨ તીર્થોમાં પ્રસરેલી છે કીર્તિ જેમની, ૩ તીર્થો છે કીર્તિ
રૂપ જેમના એવા.

બદરીકાશ્રમાદિ તીર્થોની કીર્તિને પ્રસરાવનાર આપ શ્રી કૃષ્ણ
છે. આ સ્કંધના ચતુર્થ અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે:—

અહં ચોક્તો યગવતાં

શરણે આવેલા ભક્તોનાં કષ્ટો નષ્ટ કરનાર નિજકુળને સંહાર કરવાની
ઇચ્છા કરનાર ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે મહેને આગ્રા કરી કે તું બદરી કાશ્રમ
તીર્થમાં જા, આ પ્રમાણે ઉદ્ધવજીને આગ્રા કરી પોતેજ બદરી
નાથ તીર્થની કીર્તિ—મહાત્મ્યને વધારનાર છે. તીર્થોમાં પરસ્પર
ભગવદીય જનો એકત્ર થઇ ભગવાનનું ગાન—ગુણાનુવાદ ગાય છે.
તેથી આપનીકીર્તિ તીર્થોમાં પ્રસરેલી છે. જ્યાં ત્યાં તીર્થોમાં પ્રભુનું
યશોગાન થતું જેવામાં આવે છે. માટે પ્રભુનીકીર્તિરૂપજ તીર્થો છે.
એ પણ વાસ્તવિકજ છે.

(૧૧૩) મક્તગમ્યઃ ૧ ઉદ્ધવાદિ ભક્તોને પામવાયોગ્ય, ભક્તોને જવા યોગ્ય બહરીકાશ્રમ તીર્થ જેમનું છે એવા.

ભક્તોનું ગમ્ય—જવા યોગ્ય સ્થાન તો કેવળ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર જ છે. જે ઉદ્ધવાદિ ભક્તો નિરંતર સર્વભાવથી ભગવાનનું જ સેવન કરે છે. તેવાઓને પ્રભુ શિવાય બીજી કંઈ વસ્તુ પ્રાપ્ય હોય ? ભક્તોને અન્ય વસ્તુપર પ્રેમજ હોતો નથી, અમૃત રસના અનુભવીને બીજા રસો ઉપર ભાવ થાય ? નજ થાય. તો પછી આપ શ્રીકૃષ્ણ તો અમૃત રસના સાગર છે. એ આનંદમાં નિમગ્ન થયેલાઓને અન્ય આનંદ શુષ્કજ લાગે. અરે ! બીજો આનંદજ જગતમાં નથી!! અન્ય જે કંઈ આનંદ જેવું લાગે છે. તે તેનો આભાસ માત્ર છે. એવા આનંદમય પ્રભુ અને તન્મય તીર્થો તે ભક્તોને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્યજ છે. માટે જ પ્રભુ ભક્તગમ્ય છે.

(૧૧૪) મક્તાનુશયકાર્યકૃત ભક્તોના નિરોધ માટે કાર્યો કરનાર.

પોતાના ભક્તો જેવી રીતે ઇદ્રિયોનો નિરોધ કરી શકે, તેવી રીતે કાર્યો—લીલાઓ કરનાર આપ ભગવાન છે. પ્રભુ કૃપા નિધિ છે, તેથીજ નિજ ભક્તોના મનની સ્થિરતા કરવા તથા તેમની ઇદ્રિયોમાં રહેલી ચપલતાને હરવા આપ પ્રયત્ન કરે છે.

(૧૫) મક્તુલ્યઃ ૧ ભક્તો જેમને આત્મ સમાન છે, ૨ સર્વત્ર સમખુદ્ધિ રાખનાર જેમના ભક્તો છે એવા પ્રભુ. આપ આપના ભક્તોને આપના સમાનજ માને છે. આ સંધાના અંખ માં શ્રીમુખે આજ્ઞા કરે છે કે:—‘જોડ્ઘવોડ્ઘવિમ્ન્યૂનઃ’ ‘ઉદ્ધવજી મહારાથી લેસપણ ન્યૂન નથી’ એમ વિચારી આપે સ્વધામ

પધારતી વખતે સર્વ ભોકમાં ગુણાનુવાદો ગાવા-પ્રસારવા નિજરૂપ ઉદ્ભવજીને આ ભૂતળ ઉપર રાખ્યા છે. તેમ ભગવદ્ ભક્તો સર્વત્ર સમપ્રુદ્ધિ રાખનાર, સુખદુઃખ હર્ષશોકથી રહિત છે. વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યું છે. કે:-ન ચલતિ નિજર્ણધર્મતો યઃ સમમતિરાત્મસુહૃદ્ વિપક્ષપક્ષઃ" (વર્ણથી, ધર્મથી જે ચલાયમાન થતા નથી પોતામાં બંધુઓમાં, પારકામાં, અને શત્રુઓમાં જે સમાન પ્રુદ્ધિ હોય છે. ભેદ રહિત વર્તે છે તેજ પ્રભુનો ભક્ત છે.) એટલે જેમના ભક્તજન શત્રુ મિત્રમાં તેમ સર્વમાં સમભાવ રાખનાર છે, માટે જ આપ ભક્તતુલ્ય છે.

(૧૧૬) સર્વતુલ્યઃ ૧ સર્વમાં સમાન ભાવધારી, ૨ સર્વને ફળ આપવામાં સમાન ભગવાન એવા.

ન્યારે એમના ભક્તોજ સર્વમાં સમત્વ ભાવે જોનારા છે, તો પછી પ્રભુમાં તેવો સમભાવ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય જેવું છે, ?? આપ ગીતામાં આગ્રા કરે છે કે:-સમોઽહંસર્વભુતેષુ ન મે દ્વેષ્યોઽસ્તિ ન પ્રિયઃ" (હું સર્વ પ્રાણી માત્ર પર સમાન ભાવ રાખું છું મને કોઈ બહાલો નથી તેમ અણખામણો પણ નથી) એટલે આપને સર્વ સમાનજ છે. જેનું જેવું કર્મ હોય તેને તેવું ફળ પણ ભગવાન સમભાવથીજ આપે છે. તેમાં તેમનું કોઈ ઉપર ન્યૂનાધિક પાણું નથી, કર્માનુસાર ફળો આપવામાં પ્રભુ તુલા-તાજવાં સમાન જ છે માટેજ તેમને સર્વતુલ્ય કહ્યા છે.

(૧૧૭) સ્વેચ્છા સર્વપ્રવર્તકઃ ૧ પોતાની ઇચ્છાથી સર્વ પ્રવર્ત્તાવનાર, ૨ સ્વભક્તોની ઇચ્છાથી સર્વ પ્રવર્ત્તાવનાર. ૩ સ્વાર્થની ઇચ્છાથી સર્વને પ્રવૃત્તિ કરાવનાર.

પ્રભુ નિજેચ્છાથી સર્વને ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય વગેરે પ્રવર્તવિ છે. કોઈનામાં કોઈ પણ જ્ઞાન, વૈરાગ્ય કે ભક્તિ વગેરે જેવામાં આવે છે એ ભગવદ્કૃપાનું જ પરિણામ છે. પોતાના ભક્તોની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાને પણ આપ વિવિધ પ્રકારની ક્રીડા—લીલા કરે છે. તેમની અભિક્ષાયા પૂરવાને જ આપ ભક્તિ જ્ઞાન વગેરે વિસ્તારે છે. વળી પોતાના સ્વાર્થને સંપૂર્ણ કરવા જેમણે આ સર્વ પ્રવૃત્તિ કરી છે, કેમકે શ્રુતિ ઉપદેશે છે કે:—“સ एकाकी न रमते द्वितीयमैच्छत्” (પોતે પરમાત્મા એકાકી રમણ—ક્રીડા કરી શકતા નથી માટે તેમણે અન્યની ઇચ્છાકરી) પ્રભુ પ્રથમ એકાકી આનંદરૂપ હતા આપ અન્ય વસ્તુથી આનંદ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા કરવા લાગ્યા એટલે તે પોતાના આનંદરૂપ સ્વાર્થને પૂર્ણ કરવા સર્વ જગત્ રૂપે બની પોતાનાજ અનેક સ્વરૂપોથી પોતે અનેક રીતે રમણ કરવા લાગ્યા. માટે નિજેચ્છાથીજ આ સર્વ સંસાર ચક્ર તેમ જ્ઞાન ભક્તિ વગેરેને પ્રવર્તાવનાર—પ્રસાર કરનાર આપ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણજ છે.

મૂં ગુણાતીતોઽનવદ્યાત્મા સર્ગલીલાપ્રવર્તકઃ ॥

સાક્ષાત્સર્વજગત્કર્તા મહદાદિપ્રવર્તકઃ ॥૩૨॥

(૧૧૮) ગુણાતીતઃ ૧ સત્વાદિ ત્રણગુણોથી રહિત, ૨ સત્વાદિ ત્રણ ગુણોને દૂર કરવાથી જ જેમની પ્રાપ્તિ થાય છે એવા.

સત્વ ગુણ, રજ્જેગુણ, અને તમોગુણ, ત્રણે ગુણોથી વ્યતિરિક્ત અર્થાત્ નિર્ગુણ આપ પરમાત્મા છે. એટલે તેમને એ ત્રણે ગુણોના વિકારો લાગુ પડતા નથી. જે ગુણાધીન છે એ પરાધીન ગણાય છે. પ્રભુ ગુણાધીન ન હોવાને લીધે સર્વત્ર સ્વત્ર છે. એવા નિર્ગુણ

પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવાને ભક્તજનો એ પણ સત્વ, રજ, અને તમના વિકારો દૂર કરવા જોઈએ; જ્યાં સુધી ગુણભાવો દૂર થયા નથી ત્યાં સુધી પ્રભુની પ્રાપ્તિ જ થતી નથી, કેમકે સગુણ અને નિર્ગુણની દિશાજ ભિન્ન છે, પ્રભુનું નિર્ગુણ સ્વરૂપ તો કેવળ આનંદમયજ, જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ પડે ત્યાં ત્યાં સર્વ આનંદને આનંદ જ, અન્ય કંઈજ ન મળે. એવા આનંદમય સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવાને ગુણ વૃત્તિઓ બાધ રૂપ છે. જે પ્રથમ ગુણવૃત્તિઓ દૂર થાય તોજ રસધન આનંદધન ધનસ્વામ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનાં દર્શન થાય.

(૧૧૯) અનવચાત્મા ૧ ન જાણી શકાય તેવો જેમનો આત્મા—અવતાર છે, ૨ ભક્તોના આત્મારૂપ ૩ કોઈની પણ નિંદા નહિ કરનાર ભક્તમાં જેમનું ચિત્ત છે એવા પુરુષોત્તમ.

પ્રભુનું સ્વરૂપજ એવું છે કે કોઈનાપણ જાણવામાં ન આવી શકે. જ્યારે તેમનાં સ્વરૂપને તથા અવતારોને જાણી ન શકાય, તો પછી ગૃહણતો શી રીતે જ કરી શકાય. જે આપના કૃપાબલને પ્રાપ્ત કરનાર હોય તેજ કંઈક અંશે આપના અવતારને સ્વરૂપને જાણી શકે છે. તેથીજ ભગવદીયો ભગવાનની કૃપા મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે, તેમનાં ચરણને ચરણ જાપછે. જેને ભગવાનનુંજ ચરણ છે તેજ પ્રભુના સ્વરૂપને સમજી શકે અન્ય નહિ. કેમકે તેવા ભક્તોને સર્વત્ર સમભાવ હોય છે, શુદ્ધ અદ્વૈતમય ભગવદ્ભાવ હોય છે. એટલે તે કોઈની નિંદા કે સ્તુતિ કરતા નથી, ભગવાન એવા-અન્યની નિંદા નહિ કરનાર નિજ ભક્તને ઉદ્ધારવા તેમાં તેમાંજ થોતાનું ચિત્ત પરાંવે છે. રાખે છે. એટલે એવા ભક્તોનો ઉદ્ધાર

કરવો એજ નિજ કર્તાવ્ય માને છે. જેથીજ એ અનવધાત્મા છે.

(૧૨૦) સર્ગલીલાપ્રવર્તકઃ ૧ સર્ગ-સૃષ્ટિ કરવી તે રૂપ લીલાની પ્રવૃત્ત કરનાર.

‘પરમાત્માની સર્ગ વિસર્ગોદિ દશ પ્રકારની લીલાઓ છે એ આપણે પ્રથમ કહી ગયા છીએ; તેમાંની અહિં સર્ગ લીલા છે. રૂપરસમહાભૂતો રૂપચતુષ્ત્રાઓ, ઇન્દ્રિયાદિ, તથા બુદ્ધિ. વગેરેની ઉત્પત્તિ કરવી એનું નામ સર્ગ કહેવાય છે. તેવી સર્ગ લીલાને પ્રવર્ત્તાવનાર—ચલાવનાર પ્રભુ પોતે છે. આ સ્કંધના અ. ૫ ના

મગવાનેક આસેદમ્

(સર્વ ભૂતના આત્મારૂપ સમર્થ પરમાત્મા પ્રથમ પોતે એકજ હતા, પરંતુ નાના રૂપ થવાની પોતાની ઇચ્છાથી જુદે જુદે રૂપે આપ આવિર્ભાવ પામ્યા છે) એમ કહ્યું છે “ આત્મા વા દ્વદમેકવવાસીત્ ” ઇકોઽદ્યંબહુ ર્યામ્ । (પરમાત્મા વિશ્વમાં પ્રથમ એકજ હતા, તેમણે પોતાના આનંદ માટે હું એક છું તે બહુ રૂપે થઈ એમ ઇચ્છા કરી માટે પોતેજ આ સર્ગલીલાને પ્રવર્ત્તાવી—ચલાવી રહ્યા છે, એમ સિદ્ધ થાય છે.

(૧૨૧) સાક્ષાત્સર્વજગત્કર્તા પોતેજ જગતને રચનાર

પોતેજ એટલે અન્યની અપેક્ષા વગર સ્વસ્વરૂપવડેજ સ્થાવર જંગમાત્માંક સર્વ જગતને બનાવનાર. ચતુર્વેદ શ્રુતિ જણાવે છે

૦(૧) પૃથ્વી, રૂપ-જળ, તેજ, વાયુ. અને આકાશ. (૨) શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ (૩) હૃદ્દા-જ્ઞાન વ્રાણુ—નાક શ્રોત્ર—કાન અક્ષિ અને ત્વચા એ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, અને મુખ, હાથ, પગ જુદા અને જુદા એ પાંચ કર્મેન્દ્રિય તથા મન એ મળી એકાદશ ઇન્દ્રિયા.

કે:—“પુરુષપદ્મ સર્વયદ્ભૂત યજ્ઞમાન્યમ્ (આ સર્વ ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન જગત્ તે પુરુષ-પરમાત્મા ન છે.) વળિ શ્રુતિઓમાં “સર્વેશ્વરિદંબ્રહ્મ નેહનાનાસ્તિકિજ્ઞાન, સર્વે સર્વમિદંજગત્” (સર્વ બ્રહ્મરૂપ છે એ જિવાય બીજું કંઈ નથી, તે એજ ભગવાન વર્તમાન જગત્ રૂપે છે.) “પાદોસ્યેહાઽમવત્પુનઃ” (આ જગત્માં પરમાત્માનો અંશજ આવિર્ભાવ રૂપે પ્રકટ થયો છે.) તેમ ગીતામાં આજ્ઞા કરે છે કે. “મહંકતુરહંયજ્ઞઃ સ્વધાદમહમૌષધમ્” હું યજ્ઞ, હું સ્વધા, અને હું ઔષધ છું એમ કહી સમગ્ર જગત્ રૂપે જ હું છું એમ હેતુ જણાવે છે. શ્રી ભાગવતમાં પણ “જન્માદ્યસ્ય યતો ન્વયાદિતરતઃ” જેમનાથી આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, ક્ષય વગેરે, ઉપાદાનકારણ તેમ નિમિત્તકારણથી થાય છે. તે પરમાત્મા) પ્રત્યાદિ વેદ ગીતા અને શાસ્ત્રથી અન્યની અપેક્ષા વિનાજ આપ જગતને પ્રકટ કરે છે એમ સિદ્ધ થાય છે. કુંભારને ઘટ પ્રકટ કરવામાં માટી, ચક્ર, દંડ વગેરેની જરૂર પડે છે. પરંતુ પરમાત્માએ જગતને પ્રકટ કરતાં અન્યની અપેક્ષા કરી નથી પોતે જ પોતાની અલૌકિક શક્તિ વડેજ એટલે માયામાં આરોપ કર્યા વગર કેવળ નિજસ્વરૂપથી જ જગત્ નિર્માણ કર્યું છે. માટે જ એ સાક્ષાત્ જગત્ કર્તા છે.

(૧૨૨) મહત્વાદિપ્રવર્તકઃ મહદાદિને પ્રવૃત્તાવનાર.

મહત્ત્વ જેમાં મુખ્ય છે એવા અહંકાર પંચમહાભૂત વગેરે તત્ત્વોને પ્રવર્તાવનાર પોતે પ્રભુ છે. આ સ્કંધના પાંચમા અધ્યાયમાં “તતોઽમવન્મહત્ત્વમ્” (ત્યાર પછી તે પરમાત્માથી મહત્ત્વ પ્રકટ થયું.) એમ દર્શાવ્યું છે એટલે મહત્ત્વાદિ સર્વ તત્ત્વોને પ્રેરનાર— પ્રવૃત્ત કરનાર પોતે શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ જ છે.

મૂ० માયાપ્રવર્તકઃ સાક્ષી માયારતિવિવર્દનઃ ॥

આકાશાત્મા ચતુર્મૂર્તિ શ્વતુર્ધા ભૂતભાવનઃ ॥૩૩॥

(૧૨૩) માયાપ્રવર્તકઃ માયાને પ્રેરનાર,

સત્વ રજ અને તમ એ ત્રિગુણાત્મિકા માયાને પ્રેરનાર આપ પ્રભુ છે. માયાને પ્રેરનાર પોતે છે. એટલે ભગવાનથી તે પ્રયત્ન નથી પરંતુ તેમની વિવિધ શક્તિઓમાંની એક માયા રૂપ શક્તિ તેને પ્રેરણા કરનાર આપ જ છે. શ્રીકૃષ્ણ ગીતાજીમાં ઉપદેશ છે કે:—
“મયાધ્યક્ષેણ પ્રકૃતિઃ સૂચતે સચ્ચરાચરમ્” (મહારા અધ્યક્ષ પણા નીચે પ્રકૃતિ—માયા આ સચ્ચરાચર વિશ્વને પ્રસવે છે, ઉત્પન્ન કરે છે.) એ ઉપરથી માયાનું પ્રેરણુ કરનાર આપ ભગવાન જ છે.

(૧૨૪) સાક્ષી પ્રત્યક્ષ જોનાર.

કોઇ પણ વસ્તુના અંતરાય શિવાય સર્વ સચ્ચરાચર વિશ્વને પ્રત્યક્ષ રીતે જોનાર આપ પ્રભુ છે. તેથીજ આ સ્કંધના અં ૫ માં કહે છે કે:—“કાલમાયાંશયોગેન ભગવદ્વિક્ષિતં નમઃ [કાલ પરમાત્માની માયાના યોગથીજ ભગવાને [સાક્ષીરૂપે] જોયેલું આકાશ છે.] આ ઉપરથી પ્રભુ સર્વવસ્તુને સાક્ષી રૂપે નિરીક્ષણ કરે છે. એમ સિદ્ધ થાય છે.

(૧૨૫) માયારતિવિવર્દનઃ ૧ માયાથી રતિ-પ્રીતિને વિશેષ વધારનાર, ૨ માયાવડે અરતિ-ભગવદ્દાસકિતના અભાવને વિશેષ વધારનાર, ૩ માયામાં અરતિ-અપ્રીતિને વધારનાર, ૪ માયામાં પ્રીતિને વધારનાર.

પ્રભુ પોતાની માયાવડેજ આ પુત્ર, આ મિત્ર, આ ગૃહ, આ સ્ત્રી વગેરેમાં રતિ, મમતા, મોહ, આસક્તિ, ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી તેજ મહાઈ સર્વસ્વ છે; એમ પ્રાકૃત મનુષ્યો માની, માયા જાળમાં ફસદ જાય છે; આ પ્રમાણે માયાના પાશમાં બંધાયેલા જીવોને ભગવદાસક્તિ તો ક્યાંથીજ. થાય ? એટલે તેઓ અહંમમતાથી ભરપૂર આ અસાર સંસારમાંજ આસક્ત રહે છે. અને તેથીજ તેમને ભગવાન્ની ભક્તિમાં અભાવને અભાવજ થયા કરે છે. એમ કરતાં ભગવદ્દિગ્ધાથી જ્યારે ભગવાન્નો અનુગ્રહ થાય છે ત્યારે તેમને માયામાં અરૂચિ ઉપજે છે, એવી રીતે માયામાં અરૂચિ વધારનાર આપ શ્રી કૃષ્ણ છે. તેમ તેમાં પ્રીતિ વધારનાર પણ શ્રી કૃષ્ણજ છે. આ રક્ષના અ. ૫ ના.

યત્સાનુબન્ધેઽસતિદેહગેહેઽ

(માયામાં બંધન કરાવે તેવા જૂઠા અહંતામમતાત્મક સંસારમાં દેહમાં અને ૧૬માં, હું અને આ મહાઈ છે એમ દુરાગ્રહ કરનાર પુરુષોને તેમનાં શરીરમાં રહેલાછો છતાં આપ તેમનાથી ધણાજ દૂર છો. એવા હે ભગવન્, તમારા ચરણ કમલ યુગલને હમે સેવન કરીએ છીએ.) એટલે જે માયામાં મગ્યાપગ્યા હોય છે, તેમનાથી પ્રભુને દૂરનેદૂર રહેજ છે. પૂર્વજન્મના સંસ્કારથી તેમનાં અન્તઃકરણો વિમલ બન્યાં નથી તેથીજ માયામાંને માયામાંજ પ્રભુએ તેમને પ્રેમમય બનાવી દીધા છે.

(૧૨૬) આકાશાત્મા આકાશ જેમનો આત્મા-દેહ છે એવા ૨ આ-ચારેતરફ કાશ-તેજવડે પ્રકાશમાન્ સ્વરૂપવાળા

પરમાત્માનો દેહ આકાશમય છે; જેમ આકાશ સર્વ વ્યાપ્ત છતાં ^૧નિર્લિપ્ત છે, તેમ પ્રભુ સર્વવ્યાપક છતાં નિર્લેપ છે. પ્રભુથી આકાશ બિન નથી તેજ તેમનો દેહ છે આપ નિજતેજવડે પ્રકાશમાન છે. આ સ્તંધના અ. ૬ માં ચિરાજમતપત્સ્થેન તેજસૈર્વાં વિવૃત્તયે^૨ શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુ પોતાના તેજથી ^૨વિરાટને વિશ્વનો વિસ્તાર કરવા સાથે તપાવવા લાગ્યા.) અહિં પોતાના પ્રકાશમાન તેજથીજ આપે વિરાટને તપાવેલું છે. માટે તેથીજ પ્રકાશમાન પ્રભુએમ કહ્યા.

(૧૨૭) ચતુર્મૂર્તિઃ ૧ વાસુદેવાદિ ચતુર્મૂર્તિ રૂપ, ૨ બ્રાહ્મણાદિ ચાર મૂર્તિ-સ્વરૂપવાળા.

વાસુદેવ (શ્રી કૃષ્ણ) સંકર્ષણ (બલદેવ) પ્રધુમ્ન અને અનિરુદ્ધ એ ચતુર્વૃક્ષાત્મક સ્વરૂપ રૂપ આપ શ્રી પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે. તેમ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, અને શૂદ્ર એ ચારે વર્ણ રૂપ સ્વરૂપવાન પણ આપ ભગવાન છે. યજ્ઞુ. શ્રુતિ ઉપદેશે છે કે:—“બ્રાહ્મણોઽસ્ય મુખમાસી દવાહુરાજમ્ય^૧ કૃતઃ । ઉરુતઃકૈશ્યઃ પદમ્યાશ્શૂદ્રોઽબજાયત.” (એ પરમાત્માનું વદન બ્રાહ્મણ, બાહુઓ ક્ષત્રિય, ઉરુઓ વૈશ્ય અને ચરણો એ શૂદ્ર થયા, એમાં ભગવાનનું ચતુર્વર્ણાત્મક સ્વરૂપ સ્પષ્ટ દર્શાવ્યું છે. માટેજ પોતે ચતુર્મૂર્તિ છે એમ સિદ્ધ છે.

(૧૨૮) ચતુર્ધા ૧ ચારે વર્ણની ચાર પ્રકારની બુદ્ધિ બુદ્ધિ વૃત્તિઓ તે રૂપ, ૨ ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ એ ચતુર્વિધ પુરુષાર્થને ધારણ કરનાર,

૧ નહિ દેપાય તેવું. ૨ બ્રહ્માંડને.

આર પ્રકારની વૃત્તિઓ જેમકે, શમ, ક્રમ, તપ, શૌચાદિ બ્રાહ્મણોની વૃત્તિ, શૌર્ય, તેજ, ધૈર્ય, દક્ષાદિ ક્ષત્રિયોની વૃત્તિ, રકૃષિ, ઔરક્ષા, ઉચાણિ-જન્ય વગેરે વૈશ્યવૃત્તિ, અને ૪ પરિચર્યા ઇત્યાદિક શૂદ્રવૃત્તિ, વગેરે વૃત્તિઓ રૂપ આપજ છે. ધર્માદિ ચતુર્વિંશ પુરુષાર્થ આપનાર પ્રભુ છે, એટલે તે પુરુષાર્થ રૂપ પણ પોતે પુરુષોત્તમ જ છે.

(૧૨૬) મુતભાવનઃ ૧ પૃથ્વી આદિ પાંચભૂતોને ઉત્પન્ન કરનાર ૨ ભૂત—જીવોને વધારનાર, ૩ સર્વપ્રાણી માત્રથી ભાવના કરવા યોગ્ય.

સર્વ વિશ્વને ઉત્પન્ન કરનાર પ્રભુ છે એમ આપણે પ્રથમ કહી ગયા છીએ એટલે પૃથ્વી આદિ પાંચ મહાભૂતોને ઉત્પન્ન કરે એ સિદ્ધ જ છે, તેમ સૃષ્ટિની રચના સાડ અનેક જીવોની વૃદ્ધિ કરે એ પણ સ્વાભાવિક છે. કેમકે જીવોની વૃદ્ધિ થયા શિવાય સૃષ્ટિની રચના સંપૂર્ણ થઈ શકે નહિ માટે જીવોને વધારનાર આપ છે. આવી રીતે જો પ્રભુ જગન્નિયાના છે તો બધા જીવો—પ્રાણીમાત્ર તેમની ભાવના—સેવના કરે એમાં શું નવાઈ ? તેથીજ સર્વને ભાવના કરવા યોગ્ય પ્રભુ એમ કહે છે.

મૂ० રજઃ પ્રવર્ત્તકો બ્રહ્મા મરીચ્યાદિ પિતામહઃ ॥

વેદકર્તા યજ્ઞકર્તા સર્વકર્તામિતાત્મકઃ ॥૩૪॥

(૧૩૦) રજઃ પ્રવર્ત્તકઃ રન્નેશુષ્ણુને પ્રેરનાર.

રંજન કરવા રૂપ, જે રન્નેશુષ્ણુ તેને પ્રેરનાર પોતે પ્રભુજ છે. તેમને રન્નેશુષ્ણુની પ્રેરણા કરી હોવાથી મનુષ્યો તેમાં રંજન પામી

રહ્યા છે. આ સ્કંધના અ. ૮ માં 'તસ્યાર્ચસુસ્મામિનિવિષ્ટદષ્ટે' (સૂક્ષ્મ કાર્યમાં દષ્ટિને પ્રેરનાર પરમાત્માનો હૃદયગત ભાવ રજોગુણથી વિસ્તારવાનું બન્યો.) અહિં સૂક્ષ્મ કાર્યમાં રજોગુણની જ પ્રેરણા આપે કરી છે તેથી આપ રજોગુણની પ્રેરણા કરનાર છે.

(૧૩૧) ब्रह्मा १ सर्व व्यापक, २ ब्रह्मदेव स्वરूप, ३ ब्रह्मदेवनी उत्पत्तिनुं स्थान—नालिकमण ते रूप.

આપ સર્વવ્યાપક છે, તે સંબંધમાં પ્રથમ કહી ગયા છીએ, આપ નારાયણ-વિષ્ણુ રૂપ છે, વિષ્ણુના નાલિકમણમાંથી બ્રહ્મા પ્રકટ થયા. એટલે બ્રહ્મા પણ આપનું જ સ્વરૂપ છે, આ સ્કંધના અ. ૮ માં કહે છે કે:—“तल्लोकपद्मं सउ एव विष्णुः” (જે ચતુર્દશ લોકમય કમલ તેજ (વિષ્ણુ છે.) એટલે તેમાંથી પ્રકટ થયેલા બ્રહ્મા પણ પ્રભુનું જ સ્વરૂપ છે અન્ય નહિ.

(૧૩૨) मरीच्यादि पितामहः १ मरीच्यादि ऋषिओंना दादा. २ मरीच्यादिने विध्यना पितामह जेवा करनार.

મરીચિ ઋષિ જેમાં મુખ્ય છે એવા અત્રિ, અંગિરા, પુલસ્ત્ય, પુલહ, કંતુ, હૃગુ, વસિષ્ઠ, હૃક્ષ અને નારદઋષિ તે સર્વના પિતા બ્રહ્મા અને તેના પણ પિતા આપ પ્રભુ છે. મરીચ્યાદિ ઋષિઓ વડે સર્વ પ્રજાઓ પ્રકટી છે, માટે તેવી સર્વ પ્રજાઓના પિતામહ મરીચ્યાદિ સર્વ ઋષિઓ છે. તેમની દ્વારા પ્રજાની વૃદ્ધિ કરનાર પ્રભુ છે, એટલેજ મરીચ્યાદિકોને પિતામહ બનાવનાર આપ ભગવાન છે.

(૧૩૩) वेदकर्त्ता वेदोना रचनार.

ભગવાને યજ્ઞ સાર સર્વ વેદો-ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ વગેરેને પ્રકટ કર્યા છે. યજુર્વેદ શ્રુતિ ઉપદેશ છે કે:— “तस्माद्यज्ञात्सर्वं हुत ऋचः सामानिजज्ञिरे छन्दांसिजज्ञिरे ।

તસ્માદ્ધજુસ્તસ્માદજાયત ॥” (જેમાં સર્વ હોમવામાં આવે છે એવા યજ્ઞ પુરુષ પરમાત્માથી ઋક્, સામ વેદો ઉત્પન્ન થયા છે, તેમ તે યજ્ઞપુરુષથી હોદો અને યજુર્વેદ પણ પ્રકટ થયા છે) પ્રભુ પોતેજ યજ્ઞપુરુષ છે. તેમાંથીજ સર્વ વેદો હોદો પ્રકટ થયા છે, એમ સ્પષ્ટ છે. માટે જ યજ્ઞાદિક્રિયાઓ સાઈ વેદોને નિર્માણ કરનાર આપ શ્રી કૃષ્ણ છે. આ સ્કંધના અ. ૯માં પણ મુચસ્થં તપ આતિષ્ઠિવિદ્યાં ચૈવ-મદાશ્રયામ્ (ફરીથી તમે તપ કરો અને મહારા આશ્રયવાળી વેદ-વિદ્યાને ધારણ કરો.) આ વચન પણ વેદ કર્તાત્વ પ્રભુનુંજ છે એમ જણાવે છે.

(૧૩૪) યજ્ઞકર્તા ૧ યજ્ઞોના બનાવનાર, ૨ યજ્ઞો સાઈ પ્રાણીઓને પ્રકટ કરનાર.

અમિહોત્ર, અમિષ્ટોમ, વાજપેય, સોમ વગેરે યજ્ઞોને રચનાર પ્રભુ છે, અને તેને સાઈ જ સર્વ પ્રાણીઓને પ્રકટ કરનાર પોતે છે. ભગવતી શ્રુતિ ઉપદેશે છે કે ‘પ્રજાપતિર્યજ્ઞાનમૃજતામિહોત્રં ચામિષ્ટોમં ચ પૌર્ણમાસીં ચેતિ (પ્રજાપતિ-પરમાત્માએ યજ્ઞોને અમિહોત્ર, અમિષ્ટોમ, પૌર્ણમાસી, વગેરેને સરળયા.) આથી યજ્ઞનિર્મેતા પ્રભુજ છે, એમ નિશ્ચય થાય છે. વળિ “યજ્ઞેનચૈ પ્રજાપતિઃ પ્રજાં વસૃજત” (યજ્ઞ વડેજ પરમાત્માએ પ્રજાઓ સરળેલી છે) એ શ્રુતિ વચનથી યજ્ઞો સાઈ સર્વ પ્રજાને પ્રકટ કરનાર પ્રભુ છે એ સિદ્ધજ છે.

(૧૩૫) સર્વકર્તા સર્વ વેદમય એવા કર્તા.

સર્વ વેદોમાં જે સારી રીતે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યા હોવાથી, તેમ વેદકર્તા પણ પોતેજ હોવાથી, તે સર્વ વેદમય છે. અને એવા સર્વ વેદમય પરમાત્માજ આ સર્વ વિશ્વના કર્તા છે. આ સ્કંધના અ. ૯ માં કહ્યું છે કે—સર્વવેદમયેનૈદ્વજં. (પોતાની મેજ

પ્રકટ થઇ જે વેદમય પરમાત્માએ જેવી પહેલાં પ્રગ્નઓ ઉત્પન્ન કરી હતી અને જે મહારામાં લય પામી છે તે પ્રગ્નઓને ઉત્પન્ન કરો.) ત્યાં આગળ સર્વ વેદમય પરમાત્મા છે, એમ જણાવવામાં આવ્યું છે. તેથી જ સર્વ વેદમય પરમાત્મા કર્તા છે, એમ કહ્યું.—

(૧૩૬) અમિતાત્મકઃ ૧ જેમના અસંખ્ય અવતાર-લેદા છે એવા, ૨ અપરિચિન્ન સ્વરૂપવાન એવા ભગવાન.

અમતિ એટલે અસંખ્ય, જેમના અવતારો અસંખ્ય—ન સંખ્યા થઇ શકે તેવાઅનંતછે.ગીતામાં ભગવાન શ્રી મુખે આગ્રા કરે છે કે:—“નાંતો ઽસ્તિમમદિવ્યાનાં વિમૂતીનાં પત્તંપ ।” (હિ પરંતપ અર્જુન ! મહારી દિવ્ય વિમૂતિઓનો—અવતારોનો અંત નથી) કદ વસ્તુમાં પરમાત્મા નથી ? પ્રભુ સર્વ વ્યાપક છે. જ્યાં કંઈ નવીન ચમત્કાર જેવામાં આવે ત્યાં તો વિશેષે કરીને આપનુંજ સ્વરૂપ વિરાજે છે. એટલે તેમનાં સ્વરૂપોનો તેમ અવતારોનો શી રીતે અંત-અવધિ આવી શકે; માટે પ્રભુને અનંત ઇત્યાદિ વિશેષણોથી વર્ણવે છે. વળિ આપનું સ્વરૂપ અપરિચિન્ન છે, એટલે જેમાં આલ્મ, યૌવન, વાર્દિક્યાદિ અવસ્થાના પરિણામો જેવામાં નથી આવતાં. કેવળ અવ્યય રૂપ મૂળ સ્થિતિમાંજ કાયમ રહેનાર નહિ ભેદ પામનાર સ્વરૂપ છે. તેથીજ પરમાત્મા પોતે અમિતાત્મા છે.

મૂ० અનેક સૃષ્ટિકર્તા ચ દશધા સૃષ્ટિ કારકઃ ॥

યજ્ઞાંજ્ઞો યજ્ઞાવારાહો મૂધરો ભૂમિપાલકઃ ॥ ૩૫ ॥

(૧૩૭) અનેકસૃષ્ટિકર્તા અનેક સૃષ્ટિને પ્રકટ કરનાર.

સત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણ એ ત્રણે ગુણોનું મિશ્રણ કરી બિન્ન બિન્ન પ્રકારની સૃષ્ટિને પ્રકટ કરનાર આપ શ્રી કૃષ્ણ છે. આતું અસાધારણ આતુર્ય પ્રભુ શિવાય બીજો ક્યાં સંભવે ! માટેજ વિવિધ પ્રકારની સૃષ્ટિ કરવાનું પાંડિત્ય પ્રભુમાં છે; અન્યમાં નહિ.

(૧૩૮) દશધાસૃષ્ટિકારકઃ દશ પ્રકારની સૃષ્ટિને પ્રકટ કરનાર.

પ્રભુએ મુખ્ય દશ પ્રકારની સૃષ્ટિ પ્રકટ કરેલી છે. તે મહત્ત્વ, અહંકાર, પંચમહાભૂત, એકાદશ ઇન્દ્રિયો, અધદૈવત, તમઃસર્ગ, મુખ્ય સર્ગ, પશુપક્ષીનો સર્ગ, મનુષ્ય અને દેવ એવી સંસારી દશે પ્રકાર પ્રસિદ્ધ છે. શ્રી ભાગવતમાં એ દશે પ્રકારની સૃષ્ટિનું સ્પષ્ટ વર્ણન આપેલું છે, પરંતુ અહિં વિસ્તૃત થવાના ભયથી જણાવ્યું નથી, જ્ઞાસુએ તેમાંથી માહિતી મેળવી લેવી. એ દશે પ્રકારની સૃષ્ટિને સરજનાર આપ પ્રભુજ છે.

(૧૩૯) યજ્ઞાઙ્ગઃ યજ્ઞ જેમના અંગો છે એવા

પ્રભુ પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરવા, હિરણ્યાક્ષનો વધ કરવા, યજ્ઞ વારાહ રૂપે થયેલા છે, તે યજ્ઞ વારાહ પ્રભુના અંગે અંગમાં અનેક યજ્ઞો વિરાજે છે. હરિવંશમાં યજ્ઞાંગવારાહ પરમાત્માનું નીચે પ્રમાણે વર્ણન છે કેઃ—જેમને વેદમય ચરણ, યજ્ઞ પાત્ર રૂપ દાઢ, યજ્ઞો રૂપ દાંત ધૃતિરૂપ મુખ, અગ્નિરૂપ જીભ, દર્ભમય ર્વાંટાં, અને ઓંકાર રૂપ મસ્તક છે, જે મહાતપસ્વી, દિવસ અને રાત્રિરૂપ નિમિષને ધારણ કરનાર, ૨૭ અંગરૂપ કુંડળને પહેરનાર, ધી રૂપ નાકવાળા, શરવારૂપ મુ-

૧ ચિતિ એટલે સુચિ તે નામનું મુખ્ય પાત્ર છે. ૨ ન્યાય, યોગ, સાંખ્ય, વૈશેષિક, પૂર્વમીમાંસા, ઉત્તરમીમાંસા એ ૬ શાસ્ત્રરૂપ વેદનાં છ અંગ છે.

આમવાળા, અને સામગાન રૂપ સ્વર કરનાર મહાન્ છે. જે સત્ય ધર્મને ધારનાર, શોભા-સૌન્દર્યસંપન્ન, કર્મ રૂપ પરાક્રમથી સત્કાર પામેલા, ગવામયન આદિ યજ્ઞની મુખ્ય ક્રિયારૂપ લંબ નાશિકામવાળા, સામગાન કરનાર ઉર્ફાતારૂપ આંતરડાંવાળા, મહાન્ ચિદ્રૂવાન્, ખીજ અને ઔષધિરૂપ મહાદ્વજવાળા છે. જે વાયુરૂપ મનવાળા, મંત્રોને સ્પર્શ કરનાર, પરાક્રમી, સોમરસરૂપ રૂધિરધારી, વેદીરૂપ ખાંધ ધારી, િદુતદ્રવ્યરૂપ ગંધવાન્, હવ્ય કન્યરૂપ અત્યન્ત વેગવાન્, સભાસદોના સ્થાનરૂપ. કાર્યાવાળા, કાન્તિમાન્, જુદી જુદી દીક્ષાઓ વડે પૂજાયેલા, દક્ષિણારૂપ હૃદય ધારી, મહા યજ્ઞસ્વરૂપ, યોગી, ઉપાકર્મરૂપ ઓઠના અલંકારવાળા, પ્રવર્ચ્યરૂપ ઉડી નાભિવાળા, જુદા જુદા છંદોરૂપ જવાના માર્ગવાળા મુપ્ત ઉપનિષદ રૂપી આસનવાળા, હાવારૂપ પત્નીથી સહાયવાન્ અને મેરૂના શિખર જેવા ઉંચા એવા યજ્ઞવરાહ રૂપે થઈને ભગવાને એકદમ રસાતલમાં પ્રવેશ કર્યો. આ પ્રમાણે યજ્ઞાંગ વરાહજીનું સ્વરૂપ છે. ભાગવતમાં પણ તેમનું યજ્ઞસ્વરૂપ વરાહ ભગવાન્ વર્ણવ્યા છે. એમ યજ્ઞરૂપ વરાહાવતાર ધારનાર આપ પ્રભુ છે. માટેજ તે યજ્ઞોરૂપ અંગવાન્ છે.

(૧૪૦) યજ્ઞવારાહઃ યજ્ઞરૂપ વરાહ અવતારને ધારણ કરનાર પ્રથમ જે યજ્ઞાંગસ્વરૂપ કહ્યું, તેને આ નામથી સ્મૃત કરે છે. હિરણ્યાક્ષ દૈત્યને વિદારણ કરવા અને રસાતલમાં દૂખી ગયેલી પૃથ્વીને સ્થીર કરવા ભગવાન્જ પોતે વરાહ રૂપે થયેલા છે. એમ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે.

(૧૪૧) મૂષરઃ ભૂમિને ધારણ કરનાર.

૧ હોમવાનાં પદાર્થ.

ભૂમિને ઉદ્ધાર કરતી વખતે વરાહ ભગવાને તેને પોતાની છાત્રની અણી ઉપર ધારી હતી. માટે તે ભૂમિને ધારનાર છે. આ સ્તંધના અ. ૧૩ માં દેવા સ્તવે છે કે;—દંષ્ટ્રામ્કોટયા ભગવંસ્તથ્યા ધૃતાચિત્તજતે મૂધર સૂઃ સમૂધરા, (હે ભૂમિને ધારનાર ભગવાન તમેએ ધારણ કરેલી આ ભૂમિ ભુધર સહિત (વિષ્ણુરૂપ આપથી યુક્ત) બની બહુજ શોભે છે.) અહિં ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં તેમને ભૂધર એમ સંબોધન કરે છે. એટલે જ ભૂમિને ધારણ કરનાર ભુધર તે આપ પ્રભુજ છે.

(૧૪૨) ભૂમિપાલકઃ ભૂમિનું પાલન કરનાર.

પૃથ્વીને રસાતલમાં લેઇ જનાર હિરણ્યાક્ષ નામના મહા દૈત્યનો નાશ કરી ભૂમિને ઉદ્ધાર કર્યો. જેથી દૈત્યથી ભૂમિનું રક્ષણ કરનાર આપજ છે. એવી રીતે તેનું રક્ષણ કરી પ્રથમની પેઠે પોતાની યોગ શક્તિથી જળ ઉપર તેને સ્થાય થાય તેમ સ્થાપી તે ભૂમિનું આપે પાલન કર્યું છે. માટે જ ભૂમિને પાલન કરનાર આપ શ્રી કૃષ્ણ છે.

મૂ० સેતુ વિંધરણો જૈત્રો હિરણ્યાક્ષાન્તકઃ સુરઃ ॥

દિતિકરણપકામૈકહેતુ મૃષ્ટિપ્રવર્તકઃ ॥૩૬॥

(૧૪૩) સેતુઃ ૧ મર્યાદા બાંધનાર ૨ સેતુરૂપ.

ભગવાન સર્વ વર્ણાશ્રમના ધર્મોની મર્યાદાને બાંધનાર છે. ભગવતી શ્રુતિ ઉપદેશે છે કે;—સેતુર્વિંધરણ ણ્ણાં લોકાનામસંમેદા-ચેતિ, (આ સર્વ લોકોની ધર્મ મર્યાદાને ભંગ ન થાય તેથી પ્રભુ તેને ધારણ કરનાર છે અર્થાત્ સેતુરૂપ બને છે એ વચનથીજ ભગવાનજ ધર્મમર્યાદાને સાચવવા સેતુરૂપ છે. એમ સિદ્ધ થાય છે.

સેતુથી-પૂલથી સમુદ્ર જોળાંની જવાય છે. તેમ આ સંસારરૂપ મહા-સમુદ્રને ઉલ્લંઘન કરવા સેતુરૂપ-આપ પ્રભુ છે. જ્યારે પ્રભુનું સેવન કરવામાં આવે છે, જ્યારે તેમનામાં આસક્તિ તન્મયતા થાય છે, ત્યારે સંસાર સાગરને તરી શકાય છે. જન્મમરણથી રહિત થવાય છે. માટે એવા સંસાર સમુદ્રને ઓલંઘવાના સેતુરૂપ આપ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ જ છે.

(૧૪૪) વિઘરણ: ૧ વિશેષે કરી ધારણ કરનાર ૨ વિ-કાલને ધારણ કરનાર ૩ વિ-ગરડને ધારણ કરવાનું સામર્થ્ય છે જેમનાથી એવા વિષ્ણુ.

દાઢની અણીપર વિશેષે કરી ભૂમિને ધારણ કરનાર એવા વરા-હરૂપ ભગવાન એજ કાલને ધારણ કરનાર, કેમકે પોતેજ કાલાત્મા છે એમ આપણે પ્રથમ કહી ગયા છીએ. વળિ મરડમાં મહાભેગ પૂર્વક ધારણ કરવાની અજબ શક્તિ છે, તે આપને લીધેજ, પ્રભુએ પોતાનું વાહન કરી તેનામાં તેવી ધારણ કરવાની અદ્ભૂત શક્તિ સમર્પેલી છે. એ પ્રભુકૃપાનું જ પરિણામ છે.

(૧૪૫) જૈત્ર: જય મેળવવાનો જેમનો સ્વભાવ છે એવા.

પ્રભુ સર્વ સમર્થ છે, એટલે સર્વત્ર એમને જય છે. જગન્નિયંતા આ સર્વ વિશ્વનાટકના સૂત્રધાર, પરમાત્મા વિજય શીલ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય? જેમ લાકડાનાં પૂતળાંઓને ચલાવનાર જેવી રીતે પૂતળાંઓને નચવે છે તેવી રીતે તે નાચે છે, તેમ સર્વ જગતના સૂત્રને ધારણ કરનાર ભગવાન જેમ ધારે છે તેમજ સર્વ પ્રાણી માનવ પરિવર્તન થાય છે. આ પ્રકારના અદ્ભૂત અલૌકિક પ્રભાવવાનું ભગવાન સર્વત્ર વિજયવાન હોય એ સ્વાભાવિક છે.

(૧૪૬) હિરણ્યાક્ષાન્તકઃ હિરણ્યાક્ષ નામના દૈત્યનો અંત કરનાર.

મહાપરાક્રમી વિજયમાં મહોન્મત બનેલા હિરણ્યાક્ષના અંતક-કાલ આપ પ્રભુ છે, ઉપર કલા પ્રભાણે પ્રભુ જૈત્ર—વિજયશીલ હોવાથી જ હિરણ્યાક્ષ જેવા મહાબલવાન દૈત્યનો નાશ કર્યો એ સિદ્ધ છે.

(૧૪૭) સુરઃ સુંદર શૌભા આપનાર.

દૈત્યોનો નાશ કરી બધાનું કલ્યાણ કરવા રૂપ શૌભા—સૌભાગ્ય આપનાર એવા પુરુષોત્તમ એ રીતે જો દુષ્ટોનો નાશ ન કરતા હોય તો સર્વનું કલ્યાણ શી રીતે થાય ? સર્વને સૌભાગ્ય શી રીતે મળે ? એમ સર્વજન ઉપર દયા લાવી તેમનાં દુઃખો દૂર કરી સુંદર સૌભાગ્યનું દાન કરનાર પ્રભુજ છે.

(૧૪૮) દિતિકશ્યપકામૈકહેતુસૃષ્ટિપ્રવર્તકઃ દિતિ અને કશ્યપની કામ હેતુ વાળી સૃષ્ટિને પ્રવર્ત-પ્રકટ કરનાર.

દૈત્યોની માતા અને કશ્યપ મુનિ, તે બન્નેની એક કામકેલિનાજ હેતુવાળી એવી દૈત્યમયી (કામમયી) સૃષ્ટિ સરજનાર પોતે ભગવાનજ છે. આ સ્કંધના અ. ૧૪ ના દિતિર્દાક્ષાયણીક્ષન્તં એ શ્લોકમાં (કામથી પીડાયેલી પુત્રની ઇચ્છાવાલી દક્ષની પુત્રી દિતિ પોતાના પતિ મરિચિ મુનિના પુત્ર કશ્યપ ઋષિની ઇચ્છા કરવા લાગી. એમ છે) આ પ્રભાણેના વચનથી દૈત્યની સૃષ્ટિ પ્રકટ થવાનું મૂળ બીજ જણાવે છે એ ક્ષિપન્ન યયેશું કારણ ભગવાનની ઇચ્છાથીજ છે, માટે તે સૃષ્ટિને પ્રકટ કરનાર આપ પ્રભુ છે.

મૂં દેવાભયપ્રદાતા ચ વૈકુંઠાધિપતિ મહાન્ ॥

સર્વગર્વપ્રહારી ચ રઘુરાજાલિલચંદઃ ॥ ૩૭ ॥

(૧૪૯) દેવામયપ્રદાતા ૧ દેવોને અભય આપનાર ૨ ઇદ્રથી દિતિના ગર્ભને અભય આપનાર.

ઇદ્રાદિક સર્વ દેવોને દિતિના ગર્ભધારણથી ઉત્પન્ન થયેલા ભયને દૂર કરનાર આપ પ્રભુ છે. દિતિના ગર્ભના ધોર અધિકારથી ઉપજેલા ભયને લીધે દેવો એકત્ર થઇ પ્રભુની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા તેમના સ્તોત્રને સાંભળી ભગવાને વરાહ સ્વરૂપથી હિરણ્યાક્ષને મારી સર્વ દેવોને અભય આપ્યું છે. એમ આ સ્કંધ અ. ૧૫ માં સ્પષ્ટ જણાવેલું છે. તેમ દિતિએ સાયંકાળ સમયે ગર્ભ ધારણ કર્યો માટે રૂદ્રથી તેને ભય ઉત્પન્ન થાય, પરંતુ ભગવાને તેના ગર્ભનું રક્ષણ કરી અભય આપેલું છે. એ રીતે દેવોને અભય આપનાર તેમ દેવ-શંકરથી દિતિને અભય આપનાર આપ શ્રી કૃષ્ણ જ છે.

(૧૫૦) વૈકુંઠાધિપતિઃ વૈકુંઠલોકના સ્વામી.

એક દિવસે સનકાદિક ઋષિઓ શુદ્ધ સ્વરૂપધારી વૈકુંઠ—વિષ્ણુ પરમાત્માના સર્વ લોક વડે વંદન કરાતા વૈકુંઠ લોક પ્રત્યે ગયા. ત્યાં તેઓ વૈકુંઠનો વૈભવ ભાળી ધણાજ આશ્ચર્ય પામી ગયા હતા. તેમાં પરમાત્માનું આધિપત્ય સનકાદિઓએ પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યું છે. એ વૈકુંઠના સ્વામી પોતે વિષ્ણુ છે સત્ત્વ ગુણાધિષ્ઠાતા વિષ્ણુ એ પૂર્ણ પુરુષોત્તમનું પાંચિની શક્તિરૂપ સ્વરૂપ છે. માટે અભિન્ન પણાથી શુદ્ધ અદ્વૈત ભાવથી વૈકુંઠાધિપતિ પણ આપ પૂર્ણ પુરુષોત્તમજ છે.

(૧૫૧) મહાન્ ૧ પૂજ્ય મહિમાવાળા [૨] સર્વથી મહાન્.

ભગવાન્ સર્વથી મહાન્માં મહાન્—મોટા છે. જેમના મહિમાને કોઇપણ જાણી શક્યું નથી માટે તે મહાન્ છે. શ્રુતિ ઉપદેશ છે કે—મહતો મહીયાન્ મહાન્થી પણ પ્રભુ મહાન્ છે, પ્રભુ અત્યંત સૂક્ષ્મ રૂપે હોવાથી તથા શુદ્ધ બુદ્ધ અને સર્વ વ્યાપક

હોવાથી તેમ તર્કથી પણ ન જાણી શકાય તેવા હોવાથી તેમને મહાનમાં પણ મહાન કહેવામાં આવે છે.

(૧૫૨) સર્વગર્ભ પ્રહારી સર્વના ગર્વને દુર કરનાર.

સર્વ ભક્તોના ગર્વને હરણ કરનાર શ્રી હરિ છે. જ્ય વિજય નામના પોતાના ભક્તો, નિત્ય મુક્ત થવાના અભિમાનમાં ગર્વ યુક્ત બનેલા હોવાથી પ્રભુએ, જ્યારે સનકાદિક મુનિઓ પોતાના ધામમાં પધાર્યા ત્યારે તેમને અટકાવરાવી નિજ ભક્તોના ગર્વને હરણ કર્યો માટે તે ભક્ત જનના ગર્વને હરણ કરનાર આપ શ્રી હરિ પુરુષોત્તમ છે.

(૧૫૩) સનકાદિચિતાર્થદઃ સનકાદિ મુનિઓને સંપૂર્ણ અર્થ આપનાર.

સનક, સનંદન, સનાતન, સનતકુમાર એચાર સનકાદિક કુમારો મુનીશ્વરો છે તેઓ વૈકુંઠલોકમાં ગયા ત્યારે ભગવાને તેમને પોતાનું તેજોમય દિવ્ય સ્વરૂપ દર્શાવ્યું હતું આ પ્રમાણે તેમને સુંદર દર્શન આપી તેમના મનોરથો સંપૂર્ણ રીતે શલીભુત કર્યા એમ આ સ્કંધના ૧૫ અધ્યાયમાં સ્પષ્ટ છે. તેથી જ સનકાદિને સંપૂર્ણ અર્થો આપનાર પ્રભુ છે એમ કહ્યું.

મૂ० સર્વાશ્વાસન કર્તા ચ મક્તુલ્યા હવપ્રદઃ ॥

કાલલક્ષણહે શ્ર સર્વાર્થજ્ઞાપકઃ પરઃ ॥ ૩૮ ॥

(૧૫૪) સર્વાશ્વાસનકર્તા સર્વને આશ્વાસન આપનાર.

સર્વને એટલે તદ્દમો બ્રાહ્મણથી શાપિત બન્યા માટે તથા જન્મે પાપો મહારા પાર્ષદો બનશે. એમ કહી જમ વિજયને તેમ ભક્તોને

શાપ ન આપવો જોઈએ છતાં સનકાદિકોએ શાપ આપ્યો તથા પોતાનું પાર્ષદોએ અંપમાન કર્યું તેથી મુનિઓના મનમાં બહોળ ખેદ લાગ્યો માટે એ મહારા પાર્ષદ છે તમારો તેમણે અપરાધ કર્યો છે એમ કહી તે મુનિઓને. એ રીતે સર્વને મધુર વચનોથી શાંત કરી આશ્વાસન આપનાર આપ શ્રી કૃષ્ણ જ છે,

(૧૫૫) મક્તતુલ્યાહવપ્રદઃ ભક્તને યોગ્ય યુદ્ધ આપનાર.

પોતાનો પાર્ષદ ભક્ત વિજય એજ હિરણ્યાક્ષ દૈત્ય રૂપે થયેલો છે. માટે પોતાના ભક્તને યોગ્ય યુદ્ધ આપનાર પ્રભુ છે. પોતે તેમને યુદ્ધ આપવા માટે જ વરાહાવતાર ગૃહણ કર્યો છે. કેમકે રામાદિ અવતારો થવામાં અનેક કારણો સમાયેલાં છે. પરંતુ વરાહાવતાર ગૃહણ કરવામાં તો કેવળ પોતાના ભક્તને યુદ્ધ આપવું એજ છે.

(૧૫૬) કાલલક્ષણહેતુઃ કાલના લક્ષણોના કારણરૂપ.

દૈત્યની ઉત્પત્તિ વખતે કાલ લક્ષણોને પ્રવર્તીવનાર પ્રભુ છે. આ સ્કંધના ૧૭ અધ્યાયમાં જણાવે છે કે:—તે બન્ને દૈત્યોની ઉત્પત્તિ થતામાં અનેક ઉત્પાતો થવા લાગ્યા, પાપાણો વગેરે નીચે પડવા લાગ્યા. એ ઉત્પાત રૂપ કાલના લક્ષણોને આપ પ્રભુએજ પ્રવર્તીવ્યા છે. ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે આરા કરે છે કે:—હું સર્વનું ઉત્પત્તિ સ્થાન છું. મહાસથીજ સર્વ ચાલી રહ્યું છે. એટલે સર્વ વસ્તુની પ્રવૃત્તિ કરનાર પોતે પ્રભુજ છે.

(૧૫૭) સર્વાર્થજ્ઞાનકઃ ૨ સર્વ અર્થોનાં જ્ઞાન કરાવનાર,

૩ સર્વાર્થમય વરાહસ્વરૂપ હિરણ્યાક્ષ દૈત્યને જણાવનાર.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ સર્વ અર્થો જેમાં છે એવા વરાહ અવતારનું જ્ઞાન કરાવનાર પોતે ભગવાન જ છે. પોતાનું સર્વ અર્થમય એવું વરાહસ્વરૂપ હિરણ્યાક્ષ દૈત્યને દેખાડનાર પ્રભુ પોતેજ

છે. આ સ્કંધના ૧૮ અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે:—દર્શ તન્નામિજિતં
ધરાધરમ્. ત્યાં ધરણી ધારનાર વિજયી વરાહ પરમાત્માને હિરણ્યાક્ષ
જોયા.' ત્યાં પોતે વરાહ ભગવાને પોતાનું સ્વરૂપ તેને દર્શાવ્યું છે
એમ સ્પષ્ટ જણાવેલું છે. તેથીજ તેમને સર્વ અર્થનું જ્ઞાન કરાવ-
નાર એવા ભગવાન કહ્યા.

(૧૫૮) પર: ભક્ત હિરણ્યાક્ષ દૈત્યની યુદ્ધાભિલાષાને પૂર્ણ
કરનાર વરાહરૂપ શ્રી પુરુષોત્તમ.

મૂં મક્તોન્નતિકર: સર્વપ્રકારસુખદાયક: ॥

નાનાયુદ્ધપ્રહરણો બ્રહ્મશાપવિમોચક: ॥૩૯॥

(૧૫૯) મક્તોન્નતિકર: ભક્તની ઉન્નતિ કરનાર.

ભક્ત દૈત્ય હિરણ્યાક્ષ એ મહારાથી બલમાં અધિક છે એમ
અન્ય જનોને દર્શાવી પોતાનાથી પણ તેની પરાક્રમમાં ઉન્નતિ કરનાર
આપ ભગવાન છે. આ સ્કંધના ૧૮ અધ્યાયમાં સ્પષ્ટ છે કે:—મહા-
પરાક્રમી અને પ્રભુથી પણ ઉન્નત બનેલા દૈત્યને જોઇ બ્રહ્માએ ભગ-
વાનની સ્તુતિ કરી તે દૈત્યનો સત્વર નાશ થાય તેમ ઉશ્કેર્યા છે. એ
પ્રમાણે સર્વને પોતાનાથી પણ બલવાન ભક્ત છે. એમ જણાવનાર
પ્રભુજ છે. બાકી આખા જગતનો પ્રલય કરનાર પ્રભુને એક દૈત્યનો
નાશ કરવામાં શું પ્રયાસ કરવાનો છે ?

(૧૬૦) સર્વપ્રકાર સુખદાયક: સર્વ પ્રકારનું સુખ આપનાર

ભક્ત હિરણ્યાક્ષ, દૈત્ય સ્વરૂપમાં હતો છતાં; પણ સર્વ લોકપા-
લોનો વિજય પ્રાપ્ત કરાવી ઇંદ્ર કરતાં પણ અધિક સુખ પ્રભુએ તેને
આપેલું છે. માટે લૌકિક અલૌકિક વગેરે સર્વ પ્રકારનું સુખ આપનાર
કેવળ પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણ પૂર્ણ પુરુષોત્તમજ છે.

(૧૬૧) જ્ઞાનાયુક્તપ્રહરણઃ ૧ જુદા જુદા પ્રકારનાં જેમને યુક્તનાં શસ્ત્રો છે એવા ૨ વિવિધ પ્રકારે યુક્તમાં આયુધોથી પ્રહાર કરવાનું જ્ઞાન ધરાવનાર ૩ ભિન્ન ભિન્ન રીતે શુદ્ધ કરી દુષ્ટોને તાડન કરનાર—શિક્ષાકરનાર.

. ચક્ર, ગદા, શારંગ, ધનુષ વગેરે અનેક પ્રકારના શસ્ત્રો પ્રભુને છે. તે શસ્ત્રો વડે જુદી જુદી યુદ્ધ કરવાની કલાઓનું જ્ઞાન પ્રભુ ધરાવે છે. અને તેવાજ પ્રકારની પોતાની યુદ્ધકુશલતાથી દુષ્ટોનો નાશ કરી સર્વ જગત્ માત્રનું હિત કરે છે. અનેક વિદ્યાઓને પ્રકટ કરનાર પ્રભુ છે તો શસ્ત્ર વિદ્યામાં આવી અલોકિક કુશલતા ધરાવે એમાં આશ્ચર્ય જેવું કાંઈ નથી; કેમકે પ્રભુ પોતેજ શસ્ત્ર વિદ્યા પ્રકટ કરનાર છે

(૧૬૨) બ્રહ્મશાપવિમોચકઃ બ્રહ્મજ્ઞાના શાપથી મુક્ત કરનાર

બ્રહ્મજ્ઞ—બ્રાહ્મણ સનકાદિક મુનિઓના શાપથી પોતાના પાપ દોને મુક્ત કરનાર પરમાત્મા છે, જ્યારે એમને શાપ થયો ત્યારે તદ્ભો તણ જન્મે મુક્ત થઈ પાપ દો બનશે એમ જણાવી તેમાંના એક હિરણ્યાક્ષરૂપ ધારીને વરાહ રૂપથી મારી શાપમાં ન્યૂનતા પ્રભુએ કરી છે. તેથીજ પોતે પ્રભુ બ્રહ્મશાપથી મુક્ત કરનાર છે.

મૂં પુષ્ટિસર્ગપ્રણેતા ચ ગુણસૃષ્ટિ પ્રવર્તકઃ ॥

કર્દમેષ્ટપ્રદાતા ચ દેવહુત્યશિલાર્થદઃ ॥ ૪૦ ॥

. [૧૬૩] પુષ્ટિસર્ગપ્રણેતા ૧ પુષ્ટિસાદૃ સૃષ્ટિને રચનાર ૨ પુષ્ટિવડે સૃષ્ટિ સરજનાર ૩ પુષ્ટિરૂપ સૃષ્ટિ કરનાર.

પુષ્ટિ એટલે પોષણ—ભગવાનનો અનુગ્રહ, શ્રી કૃષ્ણની દસ પ્રકારની સર્ગ વિસર્ગોદિ લીલાઓનો અર્થ કરતી વખતે પોષણ

હીલાનો અર્થ કરતાં, સ્કંધ ૨ અ, ૧ શ્લો. ૩ માં ભગવાન શુક્રદે-
વજી ઉપદેશે છે કે:—પોષણં તદનુગ્રહઃ તે ભગવાન્ના અનુગ્રહ—કૃપા
એનું નામ જ પોષણ કહેવાય છે. અને તેજ પુષ્ટિ છે. પોતાનો
અનુગ્રહ સર્વ ભક્તજનો મેળવે તે માટે જ સૃષ્ટિને પ્રકટ કરનાર
આપ પ્રભુ છે. આપે પોતાના અનુગ્રહ વડે એટલે કશ્યપ, મનુ, વગેરેની
સૃષ્ટિમાં મહારા ધણા ભક્તો થશે, એમ કૃપાપૂર્વક સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી
છે. જ્યારે સૃષ્ટિનો આરંભ થયો ત્યારે બ્રહ્મદેવથી સ્વાયંભુવમનુ અને
શતરૂપા એમ સ્ત્રી પુરુષની જોડી ઉત્પન્ન થઈ એ બન્ને ભાઈ બહેન
ગણાય, તેમાં પરસ્પર મૈથુન ધર્મથી સૃષ્ટિ ન થાય એમ મર્યાદા હોવી
જોઈએ; પરંતુ સૃષ્ટિના આરંભકાલનો વિચાર કરી એ મર્યાદા વિરૂદ્ધ
અર્થાત પુષ્ટિરૂપ સૃષ્ટિ કરવાની આજ્ઞા પ્રભુએ આપેલી છે. માટે તે
પુષ્ટિરૂપ સૃષ્ટિ પણ આપ પ્રભુજ કરનાર છે, એમ સિદ્ધ છે.

(૧૬૪) ગુણસૃષ્ટિ પ્રવર્ત્તકઃ ગુણમયી સૃષ્ટિને પ્રવર્ત્તાવનાર.

સત્વ, રજ અને તમ એ ગુણોનું પરસ્પર મિશ્રણ કરી ગુણમયી
સૃષ્ટિ પ્રવર્ત્તકરનાર—ચલાવનાર પોતે શ્રી ભગવાન છે. આ સ્કંધના
૨૦ અધ્યાયમાં ‘જાતક્ષોભાદ્ભાગવતઃ’ એ શ્લોકથી આરંભી કહ્યું
છે કે, “ભગવાન્ને ક્ષોભ પ્રકટ થતાં સત્વઆદિ ત્રણગુણમાંથી પ્રથમ
મહત્ત્વ પ્રકટ થયું. અને પછી આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ, ભૂમિ
વગેરે ઉત્પન્ન થયું.” એમ સ્પષ્ટ દર્શાવ્યું છે. માટે ગુણમયી સૃષ્ટિને
પ્રવર્ત્તાવનાર આપ પ્રભુ છે

(૧૬૫) કર્મમેષ્ટપ્રદાતા કર્મમુનિને ઇષ્ટવસ્તુ આપનાર.

બ્રહ્માએ કર્મમુનિને પ્રભા ઉત્પન્ન કરવાની આજ્ઞા કરી,
પરંતુ તેમાં જોઈતાં સાધનો વિના સૃષ્ટિ થઈ શકે નહિ. માટે સ્ત્રી

(દેવયંત્રુમનુની પુત્રી દેવદૂતિ) સંપત્તિ વિમાન વગેરે આપી કર્દ-
મમુનિની વાંચ્છના યથેચ્છ રીતે આપે પૂર્ણ કરી છે. તેથીજ તેમને ઇષ્ટ
વસ્તુ આપનાર પોતે પ્રભુજ છે.

• (૧૬૬) દેવહૃત્યલ્લિલાર્થદઃ દેવદૂતિને સમર્થઅર્થઆપનાર.
દેવદૂતિ મનુની પુત્રી, કર્દમમુનીની સ્ત્રી; તેને કર્દમમુનિદ્વારા
સંપૂર્ણ અર્થ આપનાર ભગવાન્ છે. દેવદૂતિનું પ્રિય કરવા માટે મુનિ
દ્વારા દિવ્યલુવન, દિવ્યવિમાન, સેવામાં હજારો વિદ્યાધરિઓ વગેરે
ભગવાનેજ અર્પણ કરેલું છે. આ સ્કંધના ૨૨ અધ્યાયમાં દેવદૂતિને
સર્વ વૈભવો મળ્યા છે, એમ જણાવવામાં આવ્યું છે.

મૂંશુક્લનારાયણઃ સત્યકાલધર્મપ્રવર્તકઃ ॥

જ્ઞાનાવતારઃ શાન્તાત્મા કપિલઃ કાલનાશકઃ ॥૪૧॥

(૧૬૭) શુક્લનારાયણઃ શુદ્ધ સત્વગુણમય નારાયણ.

સત્યયુગમાં શુદ્ધ સત્વગુણમય આવિર્ભાવ પામેલા નારાયણે શુક્લ
તીર્થ નિર્માણ કરેલું છે, માટે તે નારાયણ પ્રભુને શુક્લનારાયણ એમ
કહી વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. આ સ્કંધના ૨૩ અધ્યાયમાં જણાવે છે
કે:-હે ભીર્ ! આ હૃદમાં સ્નાન કરીને વિમાનપર ચઢો એ શુદ્ધ સત્વ
મય નારાયણે બનાવેલું મનુષ્યોના મનોરથને પૂર્ણ કરનાર પવિત્ર તીર્થ
છે. એ વચનથી સત્યયુગમાં નારાયણ સ્વરૂપે શુક્લતીર્થને આપજ
પ્રકટ કરનાર છે માટે જ આપ શુક્લ નારાયણ એવા પુરુષોત્તમ
એમ કહેવાય છે.

[૧૬૮] સત્યકાલધર્મપ્રવર્તકઃ યથાર્થ કાલસંબંધી ધર્મને

• પ્રવૃત્ત કરનાર,

યથાર્થ કાલધર્મ એટલે યૌવન આદિ ક્રીડાને ઉપયોગી કાલ ધર્મને પ્રવૃત્ત કરનાર આપ પ્રભુ છે. ભગવાને રચેલા તે શુક્લતીર્થમાં સ્નાન કરવાની દેવહૂતિને કર્દમમુનિએ આજ્ઞા કરી. તેનું પાલન કરવાથી દેવહૂતિનું સુંદર શરીર બન્યું. એમ આ સ્કંધના ૨૩ અધ્યાયમાં સ્પષ્ટ જણાવેલું છે. એ પ્રમાણે શુક્લાદિ તીર્થોદ્ધારા યૌવન વગેરે ક્રીડાને ઉપયોગી કાલધર્મને પ્રવૃત્તિમાં લાવનાર પોતે પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણચંદ્રજ છે.

(૧૬૯) જ્ઞાનાવતારઃ જ્ઞાનરૂપ જેમનો અવતાર છે એવા.

જ્ઞાનરૂપ અર્થાત્ દેવહૂતિને જ્ઞાન તથા ભક્તિમાર્ગનો ઉપદેશ કરવા પ્રભુ પોતે શુક્લ નારાયણ—કપિલ દેવરૂપે કર્દમ મુનિથી દેવહૂતિના ઉદરમાં પ્રકટ થયા, આ સ્કંધના ૨૪ અધ્યાયમાં કર્દમ મુનિ દેવહૂતિને જણાવે છે કે—“ હે દેવિ ? તમે ભગવાનનું આરાધન કર્યું તેથી તમારા યજ્ઞને વિસ્તારનાર હૃદયની ગ્રંથિ—અજ્ઞાનતા રૂપ માયાને છેદનાર, બ્રહ્મવેત્તા ભગવાન નારાયણ કપિલદેવ તમારા ઉદરથી પ્રકટશે. ” એમ દેવહૂતિને ભક્તિમાર્ગનો અને જ્ઞાનમાર્ગનો ઉપદેશ કરવા પોતે કપિલરૂપે પ્રકટ થયા. તે પ્રભુ જ્ઞાનાવતાર છે.

(૧૭૦) શાન્તાત્મા ૧ કામ ક્રોધ વગેરેથી રહિત શાન્ત સ્વરૂપવાળા, ૨ શાન્ત ભક્તજનોના આત્મારૂપ.

પરમાત્મા કેવળ શાંત—આનંદમય સ્વરૂપે વિરાજે છે. એટલે આપનામાં કામ ક્રોધ વગેરે તો ક્યાંથી જ સંભવે ? એવી શાંતતા પૂર્ણતામાંજ હોઈ શકે, અન્યમાં નહિ; પ્રભુ તો પરિપૂર્ણ શાંત સ્વરૂપેજ સર્વત્ર પ્રકાશિત છે. પ્રભુના ભક્તો પણ તેવાજ શાંત હોય છે. એવા શાંત ભગવદીય જનો પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરે છે, તેવા

ભક્તો ઉપર પ્રભુ કૃપા કરી તેમના આત્મારૂપ બની હૃદયમાં નિરંતર નિવાસ કરે છે. એટલે તે પુરુષોત્તમ શ્રી કૃષ્ણ શાંતાત્મા છે.

(૧૭૧) કપિલઃ ૧ કપિલ વર્ણવાળા દેવદૂતિના પુત્ર શ્રી કપિલ ભગવાન, ૨ ક એટલે જળ, પિ એટલે પીનાર, અને લ એટલે ધારણ કરનાર અર્થાત્ જળને શોષણ કરી ધારણ કરનાર એવા કિરણોવાળા સૂર્ય તે રૂપ ભગવાન ૩. શ્રેષ્ઠ ભક્તોને અનુગ્રહ કરનાર.

દેવદૂતિના પુત્રરૂપે પ્રકટેલા ભગવાનનો કપિલ-લાલ, ધોળા અને પીળા રંગથી ભિન્નવર્ણ હતો, જેથી સર્વજનો તેમને કપિલદેવ કહે છે, એ કપિલ રૂપે આપ પ્રભુ છે. કિરણો વડે જળનું શોષણ કરનાર સૂર્ય છે. શ્રુતિ ઉપદેશે છે કે:—“સૂર્યોમરીચિમ્ચ આદત્તે સુબનં સર્વભુવનાદધીતિ” (સૂર્ય કિરણો વડે સર્વ ભુવનોમાંથી જળને ગ્રહણ કરે છે.) એવા સૂર્ય કોઈ અન્ય નથી; પણ પોતે પ્રભુજ સૂર્ય રૂપે છે. ગીતામાં આપ આજ્ઞા કરે છે કે:—“જ્યોતિર્ણાં રવિરંશુમાન્” (તેજસ્વી વસ્તુઓમાં હું કિરણોવાળો રવિ-સૂર્ય છું) માટે સૂર્ય સ્વરૂપી ભગવાન એમ કહ્યું, કપિ એટલે શ્રેષ્ઠ અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ ભક્તો ઉપર આપ અનુગ્રહ કરનાર છે, મહાભારતમાં જણાવે છે કે:—

કપિર્વરાહઃ શ્રેષ્ઠશ્ચ ધર્મશ્ચ વૃષ ઉચ્યતે ।

તસ્માદ્વૃષાકપિઃ પ્રાહ કશ્યપો માં પ્રજાપતિઃ ॥

કપિ વરાહ, શ્રેષ્ઠ અને ધર્મને વૃષ કહેવાય છે. તેથી કશ્યપ મુનિ મહાને વૃષાકપિ કહે છે. અહિં કપિનો અર્થ શ્રેષ્ઠ પણ જણાવેલો છે માટે શ્રેષ્ઠ ભક્ત ઉપર અનુગ્રહ કરનાર એવા ભગવાન (કપિલ) એમ કહ્યું.

(૧૭૨) કાલનાશકઃ ૧ કાલ એવા નાશ કરનાર પ્રભુ,
૨ કાલને પણ નાશ કરનાર.

પરમાત્મા ક્ષર અક્ષર વગેરેથી પર છે, અક્ષરાતીત છે. કાળથી આરંભી સર્વ જગત્તો ક્ષર તથા અક્ષરમાં સમાવેશ થાય છે, પરંતુ તે બધું છેવટે પરમાત્માના આનંદમય સ્વરૂપમાં લીન થઈ જાય છે. તેથી સર્વના કાલ નાશ કરનાર પ્રભુ છે. વળિ જ્યારે સર્વથી પર પરમાત્મા છે તો કાલપુરુષથી પણ તે પરજ છે એટલે સર્વનું મૃત્યુ કરનાર એવા કાળપુરુષનો પણ નાશ કરનાર પોતે ભગવાન છે.

મૂ० ત્રિગુણાધિપતિઃ સાંખ્યશાસ્ત્રકર્તા વિશારદઃ ॥

સર્ગદૂષણહારી ચ પુષ્ટિમોક્ષપ્રવર્તકઃ ॥૪૦॥

(૧૭૩) ત્રિગુણાધિપતિઃ ૧ સત્ય આદિ ત્રણ ગુણો જેમાં છે એવા કાળના અધિપતિ—નિયામક, ૨ અધિ દૈવિક રૂપવાન.

ત્રિગુણાત્મક કાળને નિયમમાં રાખનાર આપ ભગવાન છે, પ્રભુ કાળના અધિપતિ હોવાથી જ આ સ્કંધના ૨૪ અધ્યાયમાં કહે છે કે:—“પરં પ્રધાનં પુરુષં મહાન્તં કાલમ્” (પરમ પુરુષ સર્વમાં પ્રધાન મહાન કાલ એવા કપિલ ભગવાનને હું શરણે જઈ છું.) અહિં કાલના પણ કાલ એટલે મહાન કાલસ્વરૂપ એમ ભગવાનનેજ કહે છે. માટેજ પોતે ત્રિગુણાત્મક કાલના નિયામક છે.

(૧૭૪) સાંખ્યશાસ્ત્રકર્તા સાંખ્ય શાસ્ત્રને રચનાર.

આ આત્મા છે, આ અનાત્મા છે, એમ વિવેક દર્શીવનાર શાસ્ત્રને સાંખ્ય શાસ્ત્ર કહે છે. એવા શાસ્ત્રને ઉત્પન્ન કરનાર કપિલદેવ સ્વરૂપે પોતે પ્રભુજ છે. શાસ્ત્રની ગહનતાને પરમાત્મા શિવાય બીજું

કોણ જાણી શકે ? માટે આપે પ્રકટ થઇ તેને ઉત્પન્ન કરી આલોકમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું, પ્રથમ એ શાસ્ત્રનો પોતાની માતાનેજ ઉપદેશ કર્યો છે, આ સંકલ્પના ૨૪ અધ્યાયમાં પોતે આજ્ઞા કરે છે કે:—

“ સર્વ કર્મેભિરેવાંત કરનારી અધ્યાત્મવિદ્યા મહારી માતાને આપીશ. જેથી તે સર્વ ભયથી મુક્ત થશે. ” અહિં માતાને અધ્યાત્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરવાનું સ્પષ્ટ આપ જણાવે છે, માટે તેવા અધ્યાત્મવિદ્યારૂપ સાંખ્યશાસ્ત્રને પ્રકટ કરનાર આપજ છે.

(૧૭૫) વિશારદઃ ૧ શાસ્ત્રમાં નિપુણ, ૨ ભક્તોના અજ્ઞાનને દૂરકરી સંસારથી મુક્ત કરનાર.

સકલ શાસ્ત્રોને પ્રકટ કરનાર સર્વ વિદ્યાઓના અધિપતિ—સ્વામી પરમાત્મા સર્વ શાસ્ત્રમાં નિપુણ—ચતુર હોય એમાં શું આશ્ચર્ય ? ભક્તોનાં હૃદયમાં રહેલી અજ્ઞાનતા રૂપ અંધિને—અંધનને તોડી તેમનાં અન્તઃકરણમાં પોતે પ્રકાશ પામી સંસારથી મુક્ત કરનાર એટલે પોતાના ચરણનું શરણ પ્રાપ્ત કરાવનાર પ્રભુ છે. તેથી જ ગીતામાં શ્રી મુખથી આપ આજ્ઞા કરે છે કે:—મિથ્યે હૃદયગ્રન્થિન્નિહ્યંતે સર્વસંશયાઃ” (પરમાત્માના સ્વરૂપનો પ્રકાશ અન્તઃકરણમાં થવાથી હૃદયની અજ્ઞાનતા રૂપ અંધિ બેદાય છે અને સર્વસંશયો છે. દાઢ જાય છે.) પ્રભુ જેમનાં હૃદય મંદિરમાં પ્રકાશ પામે છે તેમને સંદેહ ક્યાંથી રહે ! પરમાત્મા જ જેમને ઉપદેશ દાતા છે, તે ભગવદ્દીય જનો સંકાદ્વકોથી રહિત બની પ્રભુપદને પ્રાપ્ત કરેજ એમાં કાંઈ પણ આશ્ચર્ય જેવું નથી.

(૧૭૬) સર્ગદૂષણહારીઃ ૧ સૃષ્ટિના દૂષણને હરણ કરનાર, ૨ સૃષ્ટિએ કરેલા દુષણને હરવાના સ્વભાવવાળા.

પ્રભુ કપિલરૂપે પ્રકટ થઈ સૃષ્ટિના દ્વષણને ભૂષણરૂપે ફેરવી નાંખ્યું છે. કેમકે આ મહારો પુત્ર, આ મહાઈ ધર, મહાઈ ધન, વગેરે અહં-મમત્વથી આ સૃષ્ટિમાં અધર્મ પમાય છે, એજ સૃષ્ટિનું મહાન્ દ્વષણ છે; પરંતુ પ્રભુએ પ્રકટ થઈ તેમાં જ્ઞાન પ્રસારાવી એ દ્વષણને દૂર કર્યું ધર્મ પ્રસારાવ્યો, અને જ્ઞાનનો પ્રકાશ કર્યો. એટલે મનુષ્યો આ સૃષ્ટિમાં તેવા જ્ઞાનને મેળવી પ્રભુપદને પ્રાપ્ત થવા લાગ્યા. માટે એ સૃષ્ટિ દ્વષણરૂપ છતાં ભૂષણરૂપ બની. એ પ્રભુનો જ પ્રભાવ છે, પ્રભુજ તેના દ્વષણને હરનાર છે.

(૧૭૭) પુષ્ટિમોક્ષપ્રવર્ત્તકઃ ૧ પુષ્ટિરૂપ મોક્ષને આપનાર, ૨ પુષ્ટિસ્થ જીવોને મોક્ષ આપનાર, ૩ પુષ્ટિવડે મોક્ષને પ્રવર્ત્તિવનાર.

ભગવાનના અનુગ્રહને પુષ્ટિ કહેવાય છે. એવા પુષ્ટિમાર્ગના (ભગવાનની આનંદમય લીલામાં પ્રવેશરૂપ) મોક્ષને અર્પણ કરનાર, તેમ પ્રભુનો અનુગ્રહ—કૃપા મેળવનાર પુષ્ટિસ્થ દેવી જીવોને પણ, વ્રજચંદ્રની અલૌકિક આનંદરસાત્મક લીલામાં પ્રવેશ રૂપ મોક્ષને અર્પણ કરનાર આપ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પૂર્ણ પુરુષોત્તમજ છે. પ્રભુ પુષ્ટિવડે—પોતાના અનુગ્રહવડેજ ભગવદીયોને મોક્ષ આપે છે. ત્યારે જ તેમને ભગવાનના આનંદૈકરસ સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે. પ્રભુની કૃપા વિના તેવો મોક્ષ મળી શકતો નથી. માટેજ પુષ્ટિવડે મોક્ષ આપનાર પ્રભુ એમ કહ્યું. કર્દમ મુનિને તેવોજ મોક્ષ પ્રભુએ આપ્યો છે. એમ આ સ્કંધના ૨૪ અધ્યાયમાં ‘વ્રતં સ આસ્થિતો મૌનમાત્મે-કશરણોમુનિઃ’ (મૌનવ્રત ધારી, પરમાત્માનું જ જેમને એક શરણ છે એવા કર્દમ મુનિએ ભગવાનનું પદ પ્રાપ્ત કર્યું.) એમ સ્પષ્ટ જણાવેલું છે.

મૂ० લૌકિકાનંદદાતા ચ બ્રહ્માનંદપ્રવર્તકઃ ॥

. ભક્તિસિદ્ધાન્તવક્તા ચ સચ્ચિદાનંદોપકઃ ॥૪૩॥

(૧૭૮) લૌકિકાનંદદાતા ૧ લૌકિક આનંદ આપનાર,
૨ લૌકિકજીવોને સાંખ્ય શાસ્ત્ર પ્રકટ કરી આનંદ અર્પણ કરનાર

પ્રભુ લૌકિકને અનુસરીને પણ આનંદ આપે છે. કપિલદેવે પોતાની માતા દેવહૂતિને પુત્ર પ્રેમપૂર્વક લૌકિકને અનુસરીને પ્રશ્નોથી ઉપજેલો તત્વબોધરૂપ આનંદ આપ્યો છે એમ આ સ્કંધના ૨૫ અધ્યાયમાં પ્રસિદ્ધ છે. લૌકિક સંસારી જીવોને તત્વોના જ્ઞાનને પ્રકાશ કરનાર સાંખ્ય શાસ્ત્ર ઉત્પન્ન કરી તે વડે પ્રભુ આનંદ આપે છે. સાંખ્ય તત્વને જાણી મોટા મોટા યોગી પુરુષો દેવહૂતિની પેઠે પરમાત્માના પદને પ્રાપ્ત થયેલા જાણવામાં છે. માટે જીવોને તત્વજ્ઞાનથી આનંદ આપનાર આપ પ્રભુ પોતેજ છે.

(૧૭૯) બ્રહ્માનંદપ્રવર્તકઃ બ્રહ્મસંબંધી આનંદને પ્રવૃત્ત કરનાર

સર્વ આનંદમાં બ્રહ્મસંબંધી આનંદજ મુખ્ય છે. શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે:—‘સર્વકો બ્રહ્મજ્ઞાનંદઃ’ (કેવળ બ્રહ્મનો આનંદ જ મુખ્ય છે) આ પ્રમાણે સર્વોત્તમ બ્રહ્માનંદને પ્રભુ શિવાય અન્ય કોણ આપી શકે! એ સત્તા ખીજામાં ક્યાંથી હોય ? માટે વેદ, ગીતા વગેરેમાં પ્રસિદ્ધ સર્વત્ર ભગવદ્ ભાવ ઉત્પન્ન કરનારો અક્ષર બ્રહ્મસંબંધી આનંદ તેને અર્પણ કરનાર આપ આનંદમય શ્રીકૃષ્ણજ છે.

(૧૮૦) ભક્તિસિદ્ધાન્તવક્તા ભક્તિના સિદ્ધાન્તને વિવે-

ચન કરનાર.

ભગવાનની ભક્તિનું શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, ચરણસેવન,

અર્ચન, વંદન, દાસ્ય, સખ્ય અને આત્મનિવેદન એ નવધા પ્રકારે વિવેચન કરનાર પોતે પ્રભુ છે. ગીતામાં આપ શ્રામુખથી આજ્ઞા કરે છે કે:—**મક્ત્યા ત્વમન્યયા શક્યઃ, । મક્ત્યા મામમિજાતાતિ, ।** (અનન્ય ભક્તિથી હું મળી શકું છું, ભક્તિ વડેજ મહને જાણે છે.) આ રકંધના ૨૫ માં અધ્યાયમાં કહે છે કે:—

‘વિસૃજ્ય સર્વાનન્યાંશ્ચ મામેવં વિશ્વતોમુત્તમ્ ।

મજંત્યનન્યયા મક્ત્યા તાન્મૃત્યો રતિપારયે ॥

(ખીજી બધા ઉપાયોને છોડીને સર્વવ્યાપક એવા મહને અનન્ય દૃઢ ભક્તિથી જો બજો છે તે મૃત્યુના (જન્મ મરણ રૂપ) પારને પામી જાય છે.)

વગેરે વાક્યોથી મુખ્ય ભક્તિથી પ્રભુ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ પોતે જણાવે છે. માટેજ ભક્તિના સિદ્ધાન્તનું વિવેચન કરનાર આપ છે.

(૧૮૧) સગુણજ્ઞાનદીપકઃ ૧ સત્વાદિ ગુણયુક્ત જ્ઞાનને પ્રકાશ કરનાર, ૨ ગુણમય તત્વોના જ્ઞાનને દીપાવનાર,

સત્વ રજ અને તમો ગુણ યુક્ત એવું, સર્વપ્રપંચ-સંસાર સંબંધી જ્ઞાન, તેને પ્રભુજ પ્રકાશ કરે છે. અંતરમાં કોઈ પણ પ્રકારનું જ્ઞાન પ્રકટ થવું, એ પરમાત્માની ચમત્કારક દિવ્ય શક્તિની પ્રેરણા શિવાય થઈ શકતુંજ નથી. જેથી પ્રપંચમય જ્ઞાન થવામાં પણ પ્રભુ પ્રેરણાની અપેક્ષાજ રહે છે. સર્વની તેવા પ્રકારની અપેક્ષાને પૂર્ણ કરનાર પરમાત્માજ છે, સત્વાદિ ગુણગુણોથી તત્વો પ્રકટ થાય છે. માટે તેવા ગુણમય તત્વજ્ઞાનને દીપાવનાર—પ્રકાશ કરનાર પણ આપ છે. કેમકે, આ રકંધના ૨૬ અધ્યાયમાં અથ તે સંપ્રવક્ષ્યામિ

તત્વાનાં લક્ષણં પ્રથક્ (હવે તમને તત્વોનાં જુદાં જુદાં લક્ષણો કહું છું) એમ કહી આગળ તત્વોનો પ્રકાશ આપેજ કરેલો છે.

મૂળ આત્મપ્રદઃ પૂર્ણકામો યોગાત્મા યોગભવિતઃ

જીવન્મુક્તિપ્રદઃ શ્રીમાનન્યભક્તિપ્રવર્તકઃ॥૪૪॥

(૧૮૨) આત્મપ્રદઃ ૧ સ્વસ્વરૂપને આપનાર, ૨ સ્વસ્વરૂપનો પ્રકાશ કરનાર.

વારંવાર શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવામાં આવ્યો હોય, તેવું જ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત થયું હોય, પરંતુ સ્વ સ્વરૂપની-નિજ આત્મરૂપ ભગવત્સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થવી તથા તેનો પ્રકાશ થવો, એ ભગવદ્દિગ્ધાને આધીન જ છે. માટે એવા શાસ્ત્રના અભ્યાસ પૂર્વક જ્ઞાનવડે સ્વ સ્વરૂપને આપનાર તેમ તેવા જ્ઞાનવડે સ્વ સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરનાર પ્રભુજ છે. ભગવદ્દનુગ્રહ પ્રાપ્ત થતાંજ આપના આનંદમય સ્વરૂપનો લાભ થાય છે, અન્યથા નહિ.

(૧૮૩) પૂર્ણકામઃ ૧ જેમની કામનાઓ પરિપૂર્ણ છે એવા, ૨ પૂર્ણ—નિરપેક્ષ ભક્તજનોવડે ઇચ્છા કરાતા ૩ જેમના સંકલ્પો પૂર્ણ છે એવા, ૪ ભક્તજનોની કામનાઓ જેમનાથી પૂર્ણ થાય છે એવા પરમાત્મા.

પ્રભુ પૂર્ણ છે એટલે એમનાં સર્વકામો સંપૂર્ણ થયેલાં છે, વિચાર થતાંનીજ સાથે પ્રભુને સર્વ પ્રાપ્ત થાય છે. તેમનાથી કોઈ વસ્તુ દૂરજ નથી, કારણ કે પોતેજ સર્વરૂપ થાય છે. જે સર્વરૂપ હોય એને સર્વ વસ્તુઓ સમીપજ છે. એવા સર્વરૂપ ભગવાનને તો વળી કામનાઓ શી ? સંકલ્પો શા ? એ પોતેજ સિદ્ધ સંકલ્પ છે, સર્વકામ છે. તેમ નિરપેક્ષ ભક્તો તો તેવા પૂર્ણકામ પરમાત્માનીજ

અભિલાષા કરે છે. ભગવદીયજનોને સંસારમાં બીજી કોઈ પણ વસ્તુની અપેક્ષા નથી, માટેજ બકતો નિરપેક્ષ-પૂર્ણ કહેવાય છે. એવા ભગવદીયો નિરપેક્ષ છે છતાં પ્રભુ તેમને સર્વવાતે મુખ આપી પૂર્ણ કરે છે. તેથીજ પોતે પૂર્ણ કામ છે.

(૧૮૪) યોગાત્મા યોગરૂપ જેમનો આત્મા છે એવા.

ન્યારે પુષ્કળ યોગ-સમાધીમાં ધ્યાન કરવામાં આવે છે. ત્યારે જ પ્રભુનું સ્વરૂપ હૃદયારૂઢ થાય છે. જ્યાં સુધી દૃઢ ભક્તિ પૂર્વક તેવો યોગ કરવામાં નથી આવ્યો, ત્યાં સુધી ભગવાનની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે માટેજ આપ યોગાત્મા છે.

(૧૮૫) યોગભાવિતઃ ૧ અષ્ટાંગયોગથી જેમનું ચિંતન થાય છે એવા. ૨ જેમણે અષ્ટાંગયોગ પ્રકટ કર્યો છે એવા પુરુષોત્તમ.

યોગના યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન ધારણા સમાધિ મળી આઠ પ્રકાર છે. એવા આઠે યોગથી પરમાત્માનુંજ ચિંતન થાય છે. કેમકે પ્રભુ પ્રાપ્તિને માટે સર્વ યોગાદિ શાસ્ત્રોનો આરંભ છે. પ્રભુ પ્રાપ્તિમાં પૂર્ણ વૈરાગ્ય અને ચિત્તની સ્થિરતાજ મુખ્ય જોઈએ ચિત્તની સ્થિરતા થયા શિવાય પૂર્ણ વિરાગ થતો નથી. અને પૂર્ણ વિરાગ જ્યાં સુધી ન થાય ત્યાં સુધી ભગવાનની પ્રાપ્તિ પણ થતી નથી. તેથી પ્રથમ ચિત્તશુદ્ધિની મુખ્ય જરૂર છે. એટલા માટેજ આપે યોગશાસ્ત્ર રચેલું છે તે પ્રમાણે યમ-નિયમ વગેરે કરવાથી પ્રભુનું આરાધન સ્થિર ચિત્તથી સિદ્ધ થઈ શકે અને ત્યારેજ પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય. માટે જ આપ યોગથી ચિંતન કરાય તેવા પરમાત્મા છે.

(૧૮૬) જીવન્મુક્તિપ્રદઃ જીવન્મુક્તિને આપનાર

જીવન્મુક્તિ એટલે પૂર્વકર્મના યોગે બંધાયેલું શરીર જીવતાં (વિદ્યમાન) છતાં સર્વ કામનાઓથી મુક્ત થઈ જવું. એવી ઉત્તમ ગતિને-આપનાર પોતે શ્રી કૃષ્ણ જ છે. આ સ્કંધના ૨૭ અધ્યાયમાં કપિલ ભગવાન પોતાની માતા દેવહૂતિને ઉપદેશ કરે છે કે:-

જેને તત્વજ્ઞાન થયું છે, અને મ્હારે વિષે જોશે મન યોગેલું છે, એવા પરમાત્મપરાયણ ભગવદીય જનને પ્રકૃતિ-માયા પીડા કરતી નથી, અર્થાત્ તેવા ભક્તો સંસારમાં રહ્યા છતાં પણ જીવન્મુક્ત છે. એવી જીવન્મુક્ત દશા અર્પણ કરનાર આપ શ્રી કૃષ્ણ શિવાય અન્ય કોણ હોઈ શકે ? કોઈજ નહિ માટે એ પોતેજ જીવન્મુક્ત દશાને આપનાર છે.

(૧૮૭) શ્રીમાન્ શોભાસંપન્ન.

સર્વ શોભાઓથી સંપન્ન-પરિપૂર્ણ તો આપજ છે. આ સ્કંધના ૨૮ અધ્યાયમાં જણાવે છે કે:-પ્રસન્નવદનામ્મોજં પદ્મગર્ભારુણેશ્વરમ્ (પ્રસન્ન પ્રસન્ન જેમનું મુખારવિંદ છે તથા કોમળ કમળના ગર્ભ સરખા રમણીય રાતાં જેમને લોચન છે એવા ભગવાન) આહિં સર્વ શોભાઓનું ધામ એવા ભગવાનને જ વર્ણવ્યા છે. જેથી આપજ શ્રીમાન છે.

(૧૮૮) અન્યમક્તિપ્રવર્તકઃ ૧ અન્ય એટલે તત્વો વગેરેને તથા ભક્તિને પ્રવૃત્ત કરનાર એવા પુરુષોત્તમ ૨ ધર્માદિ આર પુરુષાર્થોથી પણ ભક્તિને અધિક પ્રવર્ત્તાવનાર. અન્ય એટલે મહદાદિ તત્વો, જેમકે મહત્ત્વ, પંચમહાભૂત, અગ્નિયાર ઇંદ્રિયો, મન, શબ્દાદિ પંચતન્માત્રાઓ અને ત્રણ ગુણો વગેરે, તેમ ભક્તિયોગને જગતમાં પ્રસરાવનાર પ્રવૃત્ત કરનાર આપ

શ્રી કૃષ્ણ જ છે. ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થોથી પણ ઉત્તમ પ્રકારે આપે ભક્તિને માન્ય કરેલી છે. તેથી જ ભક્ત જનો અતુર્વિધ મુક્તિ કરતાં તથા અતુર્વિધ પુરુષાર્થ કરતાં પણ ભક્તિને શ્રેષ્ઠ માને છે. આ સ્કંધના ૨૯ અધ્યાયમાં આપ શ્રી મુખે આશા કરે છે કે:—

સાલોક્યસાષ્ટિસામિપ્ય સારૂપ્યેકત્વમપ્યુત ।

દીયમાનં ન ગૃહ્ણન્તિ વિના મત્સેવનં જનાઃ ॥

(ભક્તજનો તો મ્હાણે સેવન કરવાનીજ ઇચ્છા કરે છે તેમને મ્હારી ભક્તિ શિવાય બીજા સાલોક્ય (મ્હારા સોકમાં નિવાસ) સાષ્ટિ (મ્હારા જેવું ઐશ્વર્ય) સામિપ્ય (મુજસમીપવાસ) સારૂપ્ય (મ્હારા સ્વરૂપમાં બળી જવું) વગેરે અતુર્વિધ મુક્તિઓને હું આપું છું તો પણ ગૃહ્ણ કરતા નથી.) એટલે ભગવદીયો સર્વ વસ્તુમાં નિરપેક્ષ બની મ્હારા સેવનમાં જ નિમગ્ન—ગુલતાન રહે છે. કપિલ રૂપે આપ ભગવાનજ અતુર્વિધ પુરુષાર્થોથી પણ ભક્તિને વિશેષ રીતે પ્રતિપાદન કરી જમતમાં પ્રકાશ કરનાર છે.

મુ० કાલસામર્થ્યદાતા ચ કાલદોષનિવારકઃ ॥

મર્મોત્તમજ્ઞાનદાતા કર્મમાર્ગનિયામકઃ ॥૪૫॥

(૧૮૯) કાલસામર્થ્યદાતા કાલને સામર્થ્ય આપનાર.

અધિયજ્ઞાત્મકકાલને સામર્થ્ય—બલ આપનાર આપ શ્રી કૃષ્ણ છે; આ સ્કંધના ૨૯ અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે:—સચિન્નચારવ્યોઽધિ-યજ્ઞોઽસૌકાલઃ કલયતાં પ્રમુઃ (જે યજ્ઞ ફળને અર્પણ કરનાર

વિષ્ણુ સંસ્રક કાળે સર્વને વશીભૂત કરવામાં સમર્થ છે.) તેને એવું બલ આપનાર પોતે પ્રભુજ છે. માટે જ તે કાલ સામર્થ્યને આપનાર કહેવાય છે.

(૧૯૦) કાલદોષનિવારકઃ કાલથી થયેલા દોષોને નિવારણ કરનાર.

કાલજન્યે અનેક દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. ખાતાં પીતાં કોષ પણુ વ્યાપાર કરતાં જીવહિંસા વગેરે અનેક દોષો થવાનો સંભવ છે. તે સર્વ કાલ દોષો ભગવાનને ઉદ્દેશીનેજ સર્વ વ્યાપાર કરવાથી દૂર થઇ જાય છે. જેનાં સર્વ કર્મો પ્રભુ પ્રીત્યર્થ છે તેને કોઈ દિવસ કાલના દોષો લાગી શકતા નથી. કેમકે પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણજ તેમના દોષોને દૂર કરનાર છે.

(૧૯૧) ગર્ભોત્તમજ્ઞાનદાતા ગણ માં ઉત્તમ જ્ઞાન આપનાર.

માતાના ઉદરમાં સાતમા માસે જીવને જે શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, ભગવદ્ભાવ પ્રકટે છે; તેવું જ્ઞાન ગર્ભમાં અર્પણ કરનાર પોતે પ્રભુજ છે. સપ્તમ માસમાં જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી માતાના ઉદરમાં જીવ પરમાત્માની સ્તુતિ કરે છે, અને ધ્યાન ધરે છે, તે આ રૂઢિના ૩૧ અધ્યાયમાં “તસ્યોપસન્નમવિતું” એ તેરમા શ્લોકથી તે “તસ્માદ્દહં વિગતવિક્રુવઃ” એ બાવીસમા શ્લોક સુધીમાં જણાવેલું છે. ત્યાં જીવને પ્રભુએ ગર્ભમાં જ્ઞાન આપેલું સ્પષ્ટ બાસે છે.

(૧૯૨) કર્મમાર્ગનિયામકઃ કર્મ માર્ગને નિયમમાં રાખનાર—નાશ કરનાર, ૨ કર્મને આધીન એવા જન્મ મરણના માર્ગને સ્થિત કરી આપનાર.

પ્રારબ્ધ કર્મને લઇને જન્મ મરણ થાય છે. તો તેવા પ્રારબ્ધ

કર્મને આધીન જન્મ મરણ રૂપ માર્ગને ભગવાન નાશ કરે છે. શ્રુતિ ભગવતી આજ્ઞા કરે છે કે:—મૃત્વાપુનર્મૃત્યુમાપદ્યન્તેર્ધમાનાઃ સ્વ-કર્મભિઃ” (પોતપોતાના પ્રારબ્ધ કર્મને લીધે પીડા પામતા જીવો મૃત્યુ પામી પાછા ફરેને જન્મ મરણ પામ્યા કરે છે.) પરંતુ પ્રભુનું સેવન કરનાર જીવોના પ્રારબ્ધ કર્મને આધીન રહેલી જન્મ મરણરૂપ પ્રણાલીને પરમાત્માજ નાશ કરે છે. અર્થાત્ પ્રભુ પોતાનું સ્મરણ કરનાર ભક્તજનનાં જન્મ મરણ દૂર કરી રક્ષણ કરે છે, એવા ભગવ-જનનોના કર્મમાર્ગને નાશ કરનાર પોતે છે. અને ખીજા ભક્તિહીન સજ્જનોને તો જેવા જેવા પ્રારબ્ધ કર્મ હોય તેવા તેવા જન્મમરણ પમાડી તેમને યોગ્ય ફળ અર્પણ કરનાર પણ આપ શ્રીકૃષ્ણજ છે.

મૂ૦ સર્વમાર્ગનિરાકર્તા ભક્તિમાર્ગૈકપોષકઃ ॥

સિદ્ધિहेतुः सर्वहेतुः सर्वाश्रयैककारणम् । ૪૬।

(૧૯૭) સર્વમાર્ગનિરાકર્તા સર્વ માર્ગોને તિરસ્કાર કરનાર.

જેથી ભક્તિ ઉત્પન્ન ન થાય તેવા સર્વ માર્ગોને આપ તિરસ્કારે છે. તેથીજ ગીતામાં શ્રી કૃષ્ણ શ્રી સુખથી આજ્ઞા કરે છે કે:— “સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકંશરણં બ્રજ” (સર્વ કર્મ માર્ગો આદિ ધર્મેને ત્યાગ કરી એક મ્હારે શરણે આવ્ય હું ત્હારો ઉદ્ધાર કરીશ.) એમ કહી પોતાને ભક્તિ ઉપર સુખ્ય પ્રીતિ છે એમ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે. અહિં સર્વ ધર્મ ત્યાગ કરવાનું એટલે તે ઉપરથી અહંભમત્વ મોહ વગેરે દૂર કરી પોતાનુંજ શરણ પ્રાપ્ત કરવાનું સૂચન કરે છે. ભગવદ્ધર્મ શિવાય સર્વ ધર્મો તુચ્છ છે, માટેજ સર્વ માર્ગોને તિરસ્કાર કરનાર પ્રભુ એમ કહ્યું.

(૧૯૪) ભક્તિમાર્ગેકપોષકઃ કેવળ ભક્તિમાર્ગનુંજ સ્થાપન કરનાર.

ઉપરના નામથી જ્યારે ભગવાન સર્વ માર્ગને તિરસ્કાર કરે છે એમ કહ્યું, ત્યારે શંકા રહે છે કે. તે કયા માર્ગનું સ્થાપન કરનાર પોષણ કરનાર છે ? તો આ નામ દર્શાવી તે શંકાને દૂર કરે છે. ભગવાન સર્વ માર્ગને તુચ્છ ગણી કેવળ ભક્તિમાર્ગનેજ સ્થાપન કરે છે, આ સંકેપના ૩૨ અધ્યાયમાં પોતાની માતાને કપિલજી ઉપદેશે છે કે:—

તસ્માત્ત્વં સર્વભાવેન ભજસ્વ પરમેષ્ઠિનમ્ ।

તદ્ગુણાશ્રયયા ભક્ત્યા ભજનીયપદામ્બુજમ્ ॥

(હે માતા ! ત્હમે જેમનાં ચરણ કમળ સેવન કરવા યોગ્ય છે એવા પરમાત્માને સર્વભાવથી તેમના ગુણોનો આશ્રય કરનારી ભક્તિ વડે ભજો—સેવો.) મહાપ્રભુ શ્રી વલ્લભાભિ પણ પોતાના અતુલોક્તી અંધમાં આજ્ઞા કરે છે કે:—

સર્વદા સર્વભાવેન ભજનીયો વૃજાધિપઃ ।

• સ્વસ્યાયમેવ ધર્મો હિ નાઽન્યઃ ક્વાપિ કદાચન ॥

(નિરંતર સર્વભાવથી ભગવાનજ સેવવા યોગ્ય છે. એજ પોતાનો ખાસ ધર્મ છે અન્ય કદાપિ નહિ.) પ્રભુના આશ્રયને સમજીને પોતે શ્રી આચાર્યચરણ પણ ભગવાનનું સેવનજ મુખ્ય ધર્મ છે એમ ઉપદેશે છે. માટે પોતાને પ્રિય એવા ભક્તિમાર્ગનુંજ કેવળ સ્થાપન કરનાર આપ પ્રભુ પૂર્ણ પુરુષોત્તમજ છે.

(૧૯૫) સિદ્ધિહેતુઃ સિદ્ધિ—ભગવાનની પ્રાપ્ત થવાના

• હેતુરૂપ એવા કપિલ ભગવાન.

દેવહૃતિને ઉત્તમ ભક્તિમાર્ગનો ઉપદેશ કરી ભગવતપ્રાપ્તિ કરાવનાર કપિલદેવ સ્વરૂપે પોતે ભગવાનજ છે. આ સંઘના ૩૩ અધ્યાયમાં આપ આજ્ઞા કરે છે કે:--મહે કહેલા સારી રીતે સેવન કરાય તેવા આ માર્ગને અનુસરવાથી થોડાજ કાળમાં તહમે જીવનમુક્ત થશો અર્થાત્ પ્રભુની પ્રાપ્તિ થશે. આ પ્રમાણે માતાને ઉપદેશ કરવાથી તેમને પ્રભુની પ્રાપ્તિ થયેલી છે. માટેજ એવી સિદ્ધિના કારણ જૂત આપ ભગવાનજ છે,

(૧૮૬) સર્વહેતુઃ ૧ સર્વને સિદ્ધિના હેતુરપ, ૨ સંપૂર્ણ સિદ્ધિના કારણરપ.

સર્વ સિદ્ધિઓના સ્વામી—અધિપતિ આપ શ્રી કૃષ્ણ છે, એટલે સર્વને અનેક પ્રકારની સિદ્ધિઓ આપનાર પણ પોતેજ છે. માટેજ આપને સર્વ સિદ્ધિઓના અથવા સંપૂર્ણ સિદ્ધિઓના કારણરૂપ કહ્યા.

(૧૮૭) સર્વાશ્ચર્યકારણમ્ સર્વ આશ્ચર્યના હેતુરપ.

પરમાત્માજ સર્વ વિસ્મયકારક વસ્તુઓના હેતુરૂપ છે, કેમકે પ્રભુએ દેવહૃતિને પ્રથમ કર્દમમુનિ દ્વારા અનેક આશ્ચર્યજનક વસ્તુઓ આપી લૌકિક વિલાસો સંપાદન કર્યા, પછી સ્ત્રી જાતી છે તો પણ તેમને ત્યાં કપિલજી રૂપે પ્રકટ થઈ જ્ઞાનજ્ઞાન અને ભક્તિ સ્થીર સ્થાપી વૈરાગ્ય ક્તિપન્ન કરાવ્યો. છતાંદિ સર્વને અદ્ભુત લાગે એવા કર્મ કરનાર પોતે પુરુષોત્તમજ છે.

મૂ० ચેતનાઽચેતનપતિઃ સમુદ્રપરિપૂજિતઃ ॥

સાંખ્યાચાર્યસ્તુતઃ સિદ્ધપૂજિતઃ સર્વપૂજિતઃ ૪૭

(૧૮૮) ચેતનાઽચેતનપતિઃ ચેતન અને અચેતન એ બન્નેને પાલન કરનાર.

પરમાત્માને સર્વમાં સમાન ભાવ છે એમને કોઇ વિશેષ નથી અને કોઇ ન્યૂન નથી. માટેજ એતન એટલે સારા જ્ઞાનનિષ્ઠ મુનિ-જનો અને અએતન એટલે અજ્ઞાન પામર મનુષ્યો એ સર્વનું સમભાવથી પાલન કરનાર આપ શ્રી કૃષ્ણજ છે.

(૧૯૯) સમુદ્રપરિપૂજિતઃ સમુદ્રે જેમનું પૂજન કર્યું છે એવા.

દેવહૂતિ માતાને જ્ઞાન આપી તેમની રજા લઇ જ્યારે કપિલ ભગવાન ઉત્તર દિશા તરફ પધાર્યા તે સમયમાં આ સ્કંધના ૩૩ અધ્યાયમાં કહે છે કે—સમુદ્રેણ દક્ષાર્હણનિકેતનઃ [સમુદ્રે જેમને સારી રીતે અર્ચન કરી ઉત્તમ નિવાસ સ્થાન આપ્યું છે એવા કપિલદેવ) ત્યાં સમુદ્રે પૂજન કર્યું છે એમ સ્પષ્ટ જણાવે છે તેથી સમુદ્ર વડે પૂજ્યલા કપિલ રૂપ ભગવાન શ્રી પુરુષોત્તમજ છે.

(૨૦૦) સાંખ્યાચાર્યસ્તુતઃ સાંખ્યાચાર્યોએ સ્તુતિ કરાયેલા એવા કપિલ ભગવાન.

પોતે સત્કર્મનું આચરણ કરી બીજાઓને તેમ કરવા ઉપદેશ કરે તેને આચાર્ય કહેવાય. એવા સાંખ્ય શાસ્ત્રના આચાર્યોએ, તત્ત્વજ્ઞાની મહાત્માઓએ જેમની સ્તુતિ કરી છે એવા પોતે શ્રી કપિલ દેવજી ભગવાનજ છે. અન્ય નહિ. આ સ્કંધના ૩૩ અધ્યાયમાં સાંખ્યાચાર્યૈરામિષ્ટુતઃ (સાંખ્યાચાર્યોએ સ્તવાતા) એમ કથન કરવામાં આવ્યું છે, એ હેતુથીજ તત્ત્વજ્ઞાની મહાત્માઓએ સ્તવાતા એવા પ્રભુ એમ કહ્યું.

• (૨૦૧) સિદ્ધપૂજિતઃ સિદ્ધલોકો જેમનું પૂજન કરે છે એવા.

• (૨૦૨) સર્વપૂજિતઃ સર્વજનો જેમનું પૂજન કરે છે એવા.

સિદ્ધ લોકો દેવો વગેરે મનુષ્ય માત્ર જેમને યજ્ઞ છે—બજ્ઞ છે એવા એક શ્રી પરમાત્માજ છે, આપનો જ એવો મહાન પ્રભાવ.

જોવામાં આવે છે કે જેમને આપ્તું જગત વંદન કરે, એવો પ્રતાપ પ્રભુ શિવાય અન્ય કોનામાં હોઈ શકે ? આ સ્કંધના ૩૩ અધ્યાયના અંતમાં કહે છે કે:—સિદ્ધચારણગન્ધર્વૈર્મુનિભિશ્ચાપ્સરોગણૈઃ સ્તુત્યમાનઃ” (સિદ્ધો ચારણો ગંધર્વો મુનિઓ અપ્સરાઓ વગેરે સર્વ વડે સ્તુતિ કરતા બગવાન કપિલદેવ) અહિં સિદ્ધાદિ સર્વથી પૂજન પામતા, સ્તુતિ કરાતા એવા બગવાન એમ કહે છે. માટેજ એ પ્રભુ સર્વ પૂજિત છે.

॥ इति तृतीयस्कन्धनामानि ॥

॥ अथ चतुर्थस्कन्धनामानि ॥

મૂ० વિસર્ગકર્તા સર્વેશઃ કોટિસૂર્યસમપ્રભઃ ॥

अनन्तगुणगंभीरो महापुरुषपूजितः ॥ ૪૮ ॥

(૨૦૩) વિસર્ગકર્તા વિલક્ષણ સૃષ્ટિ કરનાર.

પ્રથમ તૃતીય સ્કંધમાં બગવાનની દશ પ્રકારની લીલાઓમાં સર્ગલીલા કહી તે નામો જણાવ્યાં. હવે ચતુર્થ સ્કંધમાં વિસર્ગલીલા છે, માટે એ વિસર્ગલીલાનાં નામો જણાવે છે. પ્રથમ જે સર્ગ—સૃષ્ટિ વર્ણવી ગયા તે કરતાં પણ વિલક્ષણ પ્રકારની સૃષ્ટિ કરનાર પોતે પ્રભુ છે. બા. દિ. સ્કં. અ. ૧૦ કહે છે કે:—“ब्रह्मणो गुणवैषम्याद्विसर्गः पौरुषः स्मृतः” નિર્ગુણ પરમાત્માએ ગુણમય વિરાટ રૂપે બની પ્રકટ કરેલી સ્થાવર જંગમાત્મક વિલક્ષણ સૃષ્ટિને વિસર્ગ કહે છે. આ સ્કંધના આરંભમાં જ “मनोस्तु शतकपायां तिर्यः कन्याश्च

જક્ષિરે” (મનુષી શ્વતશ્પા નામની સ્ત્રીમાં ત્રણ કન્યાઓ પ્રકટ થઇ) એમ કહી વિસર્ગલીલાનો પ્રારંભ કર્યો છે. એ વિસર્ગલીલાના કર્તા આપ શ્રીકૃષ્ણજ છે.

• (૨૦૪) સર્વેશઃ ૧ સર્વ પ્રાણી માત્રના ઇશ—સ્વામી, ૨ બ્રહ્માદિ બધાઓને ચૈતન્યશક્તિ આપનાર, ૩ સધળા પ્રાણીઓને જેમનાથી ઇશત્વ-ચૈતન્યપણું છે એવા.

સમગ્ર વિશ્વના નિયંતા પરમાત્મા છે એટલે આપ સર્વજીવા માત્રના ઇશ—સ્વામી—માલીક હોયજ, સર્વ ચૈતન્યનિધિ પણ પ્રભુ છે. એટલે બધાને ચૈતન્ય આપનાર એજ વિભુ છે. સધળા પ્રાણીમાત્ર એમના ચૈતન્યથીજ ચૈતન્ય યુક્ત બન્યા છે. શ્રુતિ કહે છે કે:—‘યસ્ય માસા સર્વમિદં વિભાતિ’ (જેના ચૈતન્યમય ભાસથી આસર્વ ચૈતન્યમય બાસી રહ્યું છે.) એટલે સર્વમાં જે ચૈતન્ય જોવામાં આવે છે એ પ્રભુના ચૈતન્ય પ્રકાશથીજ. માટેજ આપ સર્વેશ છે.

(૨૦૫) કોટિસૂર્યસમપ્રભઃ કરોડો સૂર્યના સરખી કાન્તિવાળા.

અહિં જે કોટિશબ્દ છે તે અનંતવાચક છે. એટલે કરોડો—અસંખ્ય સૂર્યની કાન્તિ જેવા પ્રકાશમાન એવા, તેજોમય પ્રકાશમાન બગવાન વિના અન્ય કોણ હોઇશકે ? ગીતામાં આપ શ્રીકૃષ્ણે આજ્ઞા કરે છે કે:—

યદાદિત્યગતં તેજો જગદ્ભાસયતેઽસ્થિલમ્ ॥

યચ્ચન્દ્રમસિ યચ્ચાગ્નૌ તત્તેજો વિદિ મામકમ્ ॥

• (જે સૂર્યમાં રહી જગતમાં પ્રકાશ આપી રહ્યું છે તથા ચન્દ્રમાં અને અગ્નિમાં રહેલું છે તે તેજ મહાઈ છે એમ ત્હમે જાણો.) ચન્દ્ર સૂર્ય વગેરેમાં પ્રકાશમાન તેજ તે પ્રભુનુંજ છે એમ સિદ્ધ છે.

જે વસ્તુની ઉપમા—સરખામણી આપવામાં આવે તે વસ્તુ સરખાવવાની વસ્તુ કરતાં વિશેષ હોવી જોઈએ તોજ તુલના આપી શકાય. પરંતુ અહિં જે અનંત સૂર્યની સદૃશતા આપી છે તે તો પ્રભુના પ્રકાશનો માત્ર કંઈ નમૂનો જ છે. પ્રભુની સાથે સરખામણીમાં નબી શકે એવી કોઈ વસ્તુ જ નથી કે સહજ પણ સરખાવી શકાય માટે અનંતસૂર્ય સમાન તેજસ્વી એટલે અસંખ્ય બાનુઓ પણ જેમના તેજ આગળ કંઈ જ માત્ર નથી. ગીતાના અ. ૧૧ માં કહ્યું છે કે:—

દિવિ સૂર્યસહસ્રસ્ય ભવેન્નુગપદુત્થિતા ।

યદિમાઃ સદૃશીઃ સાસ્યાન્નાસસ્તસ્ય મહાત્મનઃ ॥

(જે આકાશમાં એકદમ હજારો—અસંખ્ય બાનુઓ—સૂર્યો પ્રકટ થાય, તોજ કંઈક તે પરમાત્માની કાંતિનો પ્રકાશ સરખાવી શકાય.) તેથીજ કરોડો સૂર્યની કાંતિ જેવા પ્રકાશવાળા પ્રભુ એમ કહ્યું.

(૨૦૬) અનંતગુણગંભીરઃ અનંત ગુણોથી ગંભીર-નઃસ-મજ્જ શકાય તેવા.

જેનો દેશકાલ અવધિ-નાશ વગેરે નથી તેવાં નૈશ્વર્યો ભક્ત-વાત્સલ્યાદિ ગુણોવડે ગંભીર—ન સમજ શકાય તેવા પૂર્ણ તો કેવળ પૂર્ણ પુરુષોત્તમજ છે. શ્રુતિ કહે છે કે:—પરોમાત્ર તનુ વા વૃદ્ધા ન તે મહિમત્વ મન્વશ્ચવન્તિ ઉમે તે વિમ્બરજસી પૃથિવ્યા ચિન્નો દેવત્વં પરમસ્ય ચિત્સજ્જિતિ ” (પરાક્ષ પરિભાષુથી વા શરીરથી વૃદ્ધિ પામતા હે વિષ્ણો ! તમારા મહિમાને બીજા—બ્રહ્મરૂપાદિ પણ નથી જાણતા—નથી પામી શકતા, તથા હે વિષ્ણો ! તમે એ પ્રકટ કરેલા રજ્જેગુણ તમોગુણમય તેમ આનંદ ઉપજાવનારા બન્ને સ્વર્ગ તથા પૃથ્વીને હમે નથી જાણતા, પરંતુ આપ સર્વ લોકમાં પરાક્ષ

રૂપે સંબંધ ધરાવનાર છે તેથી જાણી શકો છો.) આ પ્રમાણે પરમાત્માના અનંત ગુણો શ્રુતિ પ્રતિપાદન કરે છે. એવા અનંત ગુણોથી વિભૂષિત પ્રભુજ છે.

(૨૦૭) મહાપુરુષજિતઃ મહાપુરુષો-મહાત્માઓ વડે પૂજતા.

• બ્રહ્મા રૂદ્ર ઈદ્ર ઇત્યાદિ દેવો, નારદ કશ્યપ વગેરે દેવર્ષિઓ, શુક સનકાદિક મહર્ષિઓ વગેરે અનેક મહાપુરુષો વડે સેવન કરાતા પોતે જગવાનજ છે. જુદા જુદા ભાવથી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારથી એ સર્વ મહાત્માઓ પરમાત્માનેજ સેવે છે. તેથી આપને મહાપુરુષોથી પૂજિત એવા પુરુષોત્તમ એમ કહ્યું.

મૂ० અનન્તસુખદાતા ચ બ્રહ્મકોટિપ્રજાપતિઃ ॥

સુધાકોટિસ્વાસ્થ્યહેતુઃ કામધુકોટિકામદઃ ૪૯

(૨૦૮) અનન્તસુખદાતા અનંત સુખોને આપવા વાળા.

જેનો કાંઈપણ દિવસ અવધિ ન હોય, તેવાં દિવ્ય સુખો—આનંદોને આપનાર આપ શ્રી કૃષ્ણ છે. જગવાન પોતે સુખનો મહાસાગર છે. એમનું રમરણ કરી ચરણને શરણ જનારને અનવધિ દિવ્ય સુખ-આનંદ થાય એમાં કાંઈ નવાઈ નથી; કેમકે એ પોતે આનંદરૂપજ છે માટે પોતાના શરણ આવનાર જીવોને દિવ્ય આનંદજ થાય છે, એટલે આપ અવધિ વિનાના સુખોને આપનાર છે, એમ સિદ્ધ છે.

• (૨૦૯) બ્રહ્મકોટિપ્રજાપતિઃ અનંત કોટિ બ્રહ્માઓને પ્રકટ કરનાર.

• બધા બ્રહ્માંડ ભાંડને રચનાર બ્રહ્મા, એવા અનંત કરોડો બ્રહ્માઓને પ્રકટ કરનાર પ્રભુ છે. બ્રહ્મદેવ એક બ્રહ્માંડમાં રહેલા સર્વ

જૂતોને—પ્રાણીઓને સરજે છે, તેથી તેમને પ્રજાપતિ કહેવાય છે. પરંતુ પ્રભુ તો તેવા અનેક બ્રહ્મ દેવોને પણ પ્રકટ કરવામાં પ્રજાપતિ છે, બા. દશ. અ. ૧૪ પોતે બ્રહ્મદેવ જ સ્તવે છે કે:—કાહં તમો મહદહં સ્વચરા-
ન્નિવામૂં પ્રકૃતિ, મહત્તત્ત્વ, અહંકાર, આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ અને જમીની વીંટાયેલા બ્રહ્માંડમાં સાત જેતની કાયાવાળો હું ક્યાં ? અને જેમનાં ફવાડાંમાં એવાં એવાં અનેક બ્રહ્માંડો રૂપ પરમાણુઓ છિદ્રરૂપ ગોખલાઓમાં ભમે છે. એવો આપનો મહિમા ક્યાં ? અહિં સ્પષ્ટ રીતે અનેક બ્રહ્માંડોના પ્રજાપતિ પ્રભુ છે એમ જણાવ્યું છે. આ નામથી શરૂ થતાં જ્યાં જ્યાં ‘કોટિ’ શબ્દ આવે ત્યાં ત્યાં અસંખ્યપણું માનવું. જેમકે “સહસ્રશીર્ષા પુરુષઃ” ત્યાં સહસ્ર શબ્દ અનંતપણા માટે જ છે તેમ અહિં પણ સમજવાનું છે.

(૨૧૦) સુધાકોટિસ્વાસ્થ્યહેતુઃ અનંત અમૃતના જેવી સ્વસ્થતા-શાંતિ પ્રાપ્ત થવાના હેતુરૂપ.

સુધા-અમૃત, એનું એકવાર પાન કરવાથી જેવી શાંતિ થાય છે, કાલ-મૃત્યુથી નિર્ભય બનાય છે. તેના કરતાં કરોડો-અનંત પ્રાણી સ્વસ્થતા શાંતિ-નિર્ભયતા આપનાર શ્રી કૃષ્ણ છે. અમૃતથી મળેલી શાંતિ-નિર્ભયતા ક્ષીણ પુણ્ય થતાં એનો અવધિ આવતો હોવાથી તે ક્ષણિક છે-ચોડાજ કાળને માટે છે. પરંતુ ભગવાનનું સેવન કરનારા ભાવુકોને તો ભગવત્કૃપાથી મળેલી નિર્ભયતા હજારો પ્રલય થઈ જાય તોપણ અવધિ રહિત જ છે. તેમને સદા શાંતિ જ થયા કરે છે. બા. ૬૦ અ. ૩, શ્લો. ૨૭ માં કહે છે કે:—“મૃત્યૌ મૃત્યુ-
વ્યાલર્ભાતિં પલાયન્” (હે પરમાત્મન! મૃત્યુરૂપ સાપથી ખીંતેલો મનુષ્ય દોડી દોડી સર્વ લોકમાં જાય પણ તેને નિર્ભય સ્થાન મળતું

નથી, પરંતુ ભાગ્યવશાત્ આપનાં ચરણકમલને શરણુ યામ તો તે નિશ્ચિંત થાય છે. અને ચરણુ પણ તેનાથી દૂર જાય છે.) વળિ બા. દ. અ. ૨ શ્લો. ૩૩ માં દેવો સ્તુતિ કરે છે કે:—“તથા ન તે માધવ તાવકાઃ ક્વચિદ્ ભ્રદયન્તિ માર્ગાં સ્વયિ વદ્ધસૌહ્યદાઃ । (હે માધવ ! તમારામાં જ જેમણે પોતાનો પ્રેમ જોડ્યો છે. તમારા જ જે ભક્ત બનેલા છે, તે બીજાઓની પેઠે કોઈ દિવસ પણ માર્ગથી ભ્રષ્ટ થતા નથી.) વગેરે પ્રમાણુથી પ્રભુને શરણુ જવામાં જેવી શાંતિ આનંદ-મજે છે તેવું બીજે કયાંયે પણ મળતું નથી. પ્રભુ જ તેવી શાંતિના કારણભૂત છે.

(૨૧૧) કામધુક્કોટિકામદઃ અસંખ્ય કામધેનુઓની થેઠે મનની કામનાઓને પૂર્ણ કરનાર.

કામધેનુ મુનિ શ્લોકોની ગાય સર્વ વાંછનાને પૂર્ણ કરનાર મનાય છે, તેવી અસંખ્ય અગણિત કામધેનુ ગાયો સમાન સર્વના મનની વાંછનાઓને પૂર્ણ કરનાર પોતે પુરુષોત્તમ જ છે. પોતાને શરણુ આવનારના સર્વ મનોરથો પોતે જ પરિપૂર્ણ કરે છે. માટે ભક્તજનો પરમાત્મા શિવાય બીજી બાબતોમાં નિરપેક્ષ રહે છે.

મૂ० સમુદ્રકોટિગંભીરસ્તીર્થકોટિસમાહ્વયઃ ॥

સુમેરુકોટિનિષ્કમ્પઃ કોટિબ્રહ્માણ્ડવિગ્રહઃ ॥૫૦॥

(૨૧૨) સમુદ્રકોટિગંભીરઃ અનેક સમુદ્રના જેવી સ્થીરતાવાળા.

ગંભીરતાનો મહાન ગુણ સાગરમાંજ છે. એવા અગણિત સાગરો—સમુદ્રો તેના જેવી ગંભીરતા—સ્થીરતા પ્રભુમાં છે. પરમાત્માના

જાગળ એવા અસંખ્ય સમુદ્રની સ્થીરતાનો કાંઈ હિસાબજ નથી.

(૨૧૩) તીર્થકોટિસમાહ્વયઃ ૧ અનંત તીર્થો જેવું જેમનું સ્મરણ છે, ૨ કરોડો તીર્થો તુલ્ય જેમનું કીર્તન છે.

પવિત્ર જળ જ્યાં હોય તથા રમણીય મહાત્મ્યવાળાં દેવાલયો જ્યાં હોય તેને તીર્થ કહેવાય છે. એવાં તીર્થો પુષ્કળ પુણ્ય આપે છે. પરંતુ તેવાં કોટાન્ કોટી તીર્થોમાં થનારાં પુણ્યો કરતાં પણ જે-મનું નામ સ્મરણ અધિક પુણ્યપ્રદાન કરનારું છે. એવા કેવળ પ્રભુજ છે. એમનું નામ કીર્તન અનંત તીર્થોની તુલનાથી વિશેષ થાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? કરોડો તીર્થથી જે રજા પ્રાપ્ત ન થાય તેવું રજા અગમીલને બગવાનૂતા નામ સ્મરણ માત્રથીજ મળેલું છે. એ પ્રસિદ્ધ છે. વળિ મુનિઓ કહે છે કે:—યસ્ય સ્મૃત્વા ચ નામોક્ત્યાં જે પરમાત્માના સ્મરણથી તથા નામ સંકીર્તનથી, તપ યજ્ઞક્રિયા વગેરેમાં અપૂર્ણ રહેલું કર્મ પૂર્ણ થાય છે. તે અચ્યુત શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માને પ્રણામ કરે છું.) જ્યારે સર્વ કર્મની સંપૂર્ણતાજ પ્રભુના સ્મરણથી થાય છે તો ત્યાં તીર્થો તો કોણજ બાપડાં; માટેજ તેમને અસંખ્ય તીર્થસમ કહ્યા.

(૨૧૪) સુમેરુકોટિનિષ્કમ્પઃ કરોડો સુમેરુસમાન અચલ—સ્થીર.

બધી અચલ વસ્તુઓમાં મુખ્ય સુમેરુ પર્વત ગણાય છે, તેવા અસંખ્ય સુમેરુ ગિરિ જેવા અચલ—સ્થીર પ્રભુ છે. વખતે મેરુ-પર્વતને કાલ ચલાયમાન કરે છે. પરંતુ આપ હથ્થર તો તેણે અંતેક કાલોને પણ ચલાયમાન કરી નાંખે છે, તો. પછી અનંત સુમેરુઓનું શું ગણું ? અર્થાત્ અગણિત મેરુઓના કરતાં પણ વિશેષ જેમની સ્થિરતા—અચલતા છે.

(૨૧૫) કોટિબ્રહ્માણ્ડવિગ્રહઃ ૧ અસંખ્ય બ્રહ્માંડોરૂપ જ્ઞેમના દેહ છે એવા પ્રભુ, ૨ કરોડો બ્રહ્માંડો જ્ઞેમના દેહને વ્યાપિને રહ્યા છે એવા.

.પરમાત્માના રૂપે રૂપે અનેક બ્રહ્માંડો વિરાજે છે, ગીતામાં બ્રહ્મવાને અર્જુનને બ્રહ્માંડમય પોતાનું દિવ્ય સ્વરૂપ દર્શાવ્યું હતું, ત્યાં અર્જુન કહે છે કે:—“પશ્યામિ દેવાં સ્તથ દેવ દેહે” (હિ પ્રભો ! હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમારા દેહમાં બ્રહ્માદિ સર્વ દેવો, ગન્ધર્વો, માનવો વગેરે સર્વ પ્રાણીમાત્રને હું જોઉં છું.) ત્યાં આપે બ્રહ્માંડમય શરીર પ્રત્યક્ષ પ્રકટ કર્યું હતું. તેથી જ આપ શ્રીકૃષ્ણ અનંત કોટિ બ્રહ્માંડરૂપ શરીરવાળા છે.

મૂં કોટ્યશ્વમેધપ્પપદ્મો વાયુકોટિમહાવલઃ ॥

કોટીન્દુજગદાનન્દી શિવકોટિપ્રસાદકૃત્ ॥૬૧॥

(૨૧૬) કોટ્યશ્વમેધપાપદ્મઃ અસંખ્ય અશ્વમેધ યજ્ઞની પેઠે પાપને હણનાર.

. અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાથી બ્રહ્મહત્યાદિ પાપો નાશ પામે છે. તેવા અનંત અશ્વમેધોની પેઠે બ્રહ્મહત્યાદિ સર્વ પાપોને નાશ કરનાર હરિ છે. અશ્વમેધ બહુ સમયે સિદ્ધ થાય છે, ત્યારે કંઈઅશે બ્રહ્મહત્યાદિ પાપોને દૂર કરે છે. પણ પ્રભુનું સ્મરણ કરવાથી તેવા અસંખ્ય અશ્વમેધ યજ્ઞો કરીયે, તેનાથી પણ વિશેષ રીતે અમાપ પાપો નષ્ટ થાય છે, જેથીજ કહ્યું છે કે:—

નામ્નોઽસ્તિ યાવતી શક્તિઃ પાપનિર્દલને હરેઃ ।

તાવત્કર્તુ ન શક્નોતિ પાતકં પાતકી જનઃ ॥

(હરિના નામમાં પાપને બાળવાની જે શક્તિ છે. તેટલું પાપ કરવાને પણ પાપી શક્તિમાન થઈ શકતો નથી.) અર્થાત્ એક મનથી પ્રભુનું રટણ કરવામાં આવે તો કરોડો જન્મનાં પાપ બળી ભસ્મી-ભૂત થાયછે. માટેજ એવાં અમાપ પાપોને નાશ કરવામાં પ્રભુ અનંત અશ્વમેધો કરતાં પણવિશેષ છે.

(૨૧૭) વાયુકોટિમહાબલઃ અનંત વાયુ સમાન મહાબલવાન સર્વ બલવાન ગણાતા પદાર્થોમાં વાયુ સર્વથી અધિક બલવાન છે. પરંતુ પરમાત્મા તો તેવા અગણિત વાયુઓ કરતાં પણ બલવાન છે. અર્થાત્ અનંત વાયુઓનું પણ પ્રભુ આગળ કંઈજ લેખું નથી એવા આપ છે.

(૨૧૮) કોટિન્દુજગદાનંદીઃકોટી ચંદ્રજેવો આનંદ જગતને આપવા વાળા.

આખા વિશ્વને પોતાના ઉદયથી આનંદ આપનાર ચંદ્ર છે, પણ તેવા અપાર ચંદ્રમંડળોની પેઠે અખંડ આનંદને આપનાર આનંદ કંદ શ્રીગોવિંદ ચંદ્ર છે. ભગવદાનંદ આગળ જાણે કરોડો ૧૬૬૭૭૭૭૭ જાંખા પડવાથી લજ્જિત બને છે? આપનો આનંદ સુધારસના સાગરજ છે એટલે આનંદ મયજ છે. અનંત ચંદ્રના સમાન આનંદ આપે એમાં તો શું જ કહેવાનું!

(૨૧૯) શિવકોટિપ્રસાદકૃત અનંત શિવ સમાન પ્રસાદ કરનાર.

સાધારણ ઉપાસનાથી સત્વર પ્રસન્ન થઈ પ્રસાદ કરનાર—વર-

દાન આપનાર સર્વ દેવોમાં સદાશિવ શંકર મુખ્ય છે, પરંતુ તેવા અનંત શિવજી જેવા પ્રસન્ન થઈ વરદાન આપનાર આપ શ્રીકૃષ્ણ છે, તેમના વરદાન આગળ કરોડો શિવજીના વરદાનો-પ્રસાદો તુચ્છ માત્ર છે. કેમકે શંભુથી વર મેળવનાર રાવણ, બાણાસુર પ્રભૃતિ ઘણું ખર્ચ સંસાર સેવામાં આસક્ત થયેલા જેવામાં આવે છે. પણ પ્રભુના પ્રેમને પાત્ર બનેલા ભક્તોજનોને પૂર્ણ વૈરાગ્ય તથા કેવળ સર્વત્ર બ્રહ્મભાવજન અનુભવવામાં આવે છે. અંબરીષ, પ્રહ્લાદ, ઉદ્ધવ, પરીક્ષિત, વગેરે સામાન્ય લક્ષ્મીને તુચ્છ માની કેવળ પ્રભુના પ્રસાદનાજ અનુરાગી હતા, સંસાર કરતાં એમણે પ્રભુના પ્રસાદમાં કંઈ ઓરજ ખૂબી જોયેલી છે. તેથીજ આપ અસંખ્ય શિવજી કરતાં વિશેષ વરદાયી છે.

મૂ० સર્વસદ્ગુણમાહાત્મ્યઃ સર્વસદ્ગુણભાજનમ્ ॥

મન્વાદિપ્રેરકો ધર્મો યજ્ઞનારાયણઃ પરઃ ॥૫૨॥

(૨૨૦)• સર્વસદ્ગુણમાહાત્મ્યઃ ૧ સર્વ સદ્ગુણો હોવાથી જેમનું મહાત્મ્ય છે એવા ૨ બધા સદ્ગુણોનો મહિમા જેમનીથી છે એવા, ૩ અનેક સદ્ગુણમય જેમનો મહિમા-પ્રભાવ છે એવા, ૪ સઘળા સદ્ગુણી જનોએ જેમનો પ્રભાવ વર્ણવ્યો છે એવા.

સર્વ સદ્ગુણો પ્રભુમાં પ્રકાશમાન છે, જેથી જ આપનું મહાત્મ્ય સમસ્ત જગતમાં વિશેષ રીતે પ્રકાશી રહ્યું છે. અરે એટલું જ નહિ પણ સર્વ સદ્ગુણો ભગવદ્ગુણ છે, તેથી જ આખા વિશ્વમાં સદ્ગુણોનો આટલો બધો મહિમા છે. વળિ જેમનો પ્રભાવજ સદ્ગુણ મય જ છે અર્થાત્ જેમના પ્રભાવમાં-મહાત્મ્યમાં અનેક સદ્ગુણોજ ભરેલા છે

માટેજ પ્રભુના પ્રભાવ—મહિમાને સદ્ગુણશ્રાવી શુભ ગુણવાળા ભગવદીયજનો વારંવાર વર્ણવ્યા કરે છે, પરસ્પર મળી ભગવાનના ગુણાનુવાદજ ગાય છે. એવા મહાત્મ્યવાન પરમાત્મા છે.

(૨૨૧) સર્વસદ્ગુણભાજનમ્ ૧ સર્વ સદ્ગુણો જેમનું સેવન કરે છે એવા, ૨ સધળા સદ્ગુણી ભક્તજનો જેમનું સેવન કરે છે એવા.

ઉપર નામમાં સર્વ સદ્ગુણો હોવાથી જેમનું મહાત્મ્ય છે, એમ મુખ્ય અર્થ કરેલો હોવાથી પ્રભુ કરતાં સદ્ગુણોની ઉત્તમતા વિશેષ થઇ જાય છે, એમ કદાચ કોઇને શંકા થાય, તો તેને માટે સંકુટ કરવાને આ નામ કહે છે. સદ્ગુણો પ્રભુથી વિશેષ છે એમ નહિ પરંતુ સધળા સદ્ગુણોમાત્ર પ્રભુનું જ સેવન કરી રહ્યા છે, સદા સર્વદા સદ્ગુણો પ્રભુના સન્નિધાનમાં જ રહે છે. માટે જ સદ્ગુણશ્રાવી ભગવદીયોને પ્રભુનું સેવનજ રચિત્તર લાગે છે, અને રાત્રિ દિવસ સેવનજ કર્યા કરે છે.

(૨૨૨) માન્વાદિપ્રેરકઃ સ્વાયંભુવનુ વગેરેને પ્રેરણા કરનાર સ્વાયંભુવનુ, કર્દમ, કશ્યપ તથા દક્ષપ્રજાપતિ વગેરેને સૃષ્ટિ કર્મમાં પ્રેરણા કરનાર આપ પ્રભુજ છે. આપની આજ્ઞાને અનુસરીને જ મનુવગેરેએ સૃષ્ટિ વધારેલી છે તે દ્વારાએજ વિવિધ પ્રકારની સૃષ્ટિ પ્રકટ કરવાની આપની ઈચ્છા છે માટે જ આપે તેમને પ્રેરણા કરેલી છે, અન્યથા નહિ.

(૨૨૩) ધર્મ ધર્મરૂપ

મનુઆદિએ પ્રકટ કરેલો જે ધર્મ, તે રૂપ પોતે શ્રી કૃષ્ણજ છે. મનુઆદિ દ્વારા પોતેજ ધર્મ રૂપે જગતમાં પ્રસરેલા છે.

(૨૨૪) યજ્ઞનારાયણઃ યજ્ઞરૂપી નારાયણ

પરમાત્મા પોતે યજ્ઞનારાયણ રૂપે પ્રકટ થયેલા છે. આ રકંધના પ્રથમ અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે:—પ્રજાપતિઃ સમગ્રવાજ્ઞાચી સ્તસ્માદ-
જીજનન્ (ભગવાન્ પ્રજાપતિ રૂપિમુનિએ મનુની પુત્રી આકૃતિમાં
એક. જોડું ઉત્પન્ન કર્યું તેમાં પુરુષ તે સાક્ષાત્ યજ્ઞનારાયણ વિષ્ણુ
અને સ્ત્રી તે દક્ષિણા નામની થઈ) અહિં યજ્ઞનારાયણરૂપે આપ
પ્રકટ થયા છે એમ કહ્યું માટેજ યજ્ઞ નારાયણ રૂપ એવા પુરુષોત્તમ.

(૨૨૫) પરઃ ૧ પોષણ કરનાર, સર્વથી શ્રેષ્ઠ.

આખા વિશ્વનું ભરણ પોષણ કરનાર પ્રભુ છે માટે જ એમને
વિશ્વંભર કહેવામાં આવે છે. જે સર્વ લુપ્તોનું ભરણ પોષણ કરે
છે. તે સર્વ શ્રેષ્ઠ હોય, સર્વોત્તમ હોય, એમાં શું નવાઈ? તેથી જ
એ સર્વથી પર છે.

મૂ० આકૃતિ સૂનુર્દેવેન્દ્રો રુચિજન્માભયપ્રદઃ ॥

દક્ષિણાપતિ રોજસ્વી ક્રિયાશક્તિઃ પરાયણઃ ॥ ૫૩ ॥

(૨૨૬) આકૃતિસૂનુઃ મનુ મહારાજની પુત્રી આકૃતિના
પુત્ર યજ્ઞનારાયણરૂપ એવા પ્રભુ.

(૨૨૭) દેવેન્દ્રઃ ૧ સર્વ દેવાના ઇન્દ્ર, ૨ દેવરૂપ ઇન્દ્ર એવા
યજ્ઞનારાયણ ભગવાન્.

(૨૨૮) રુચિજન્મા રુચિ મુનિથી જન્મ પામેલા યજ્ઞનારાયણ.

(૨૨૯) અભયપ્રદઃ અભય આપનાર.

ભગવાન્ સર્વને અભય આપનાર છે, દેવોને પણ અભય આપનાર
એ પુરુષ ભગવાન્ છે. શ્રુતિ ભગવતી વર્ણવે છે કે “યજ્ઞેન સુરા નનુદન્ત
• ઇતિ ” (યજ્ઞથી દેવોને હર્ષ-આનંદ આપે છે) તો જ્યારે દેવતાઓ

યજ્ઞપુરુષથી હર્ષ પામે છે, તો તેમનાથી અભય મેળવ્યા શિવાય શી રીતે આનંદ થાય ? માટે તેમને અભય આપનાર પણ આપ પ્રભુજ છે.

(૨૩૦) દક્ષિણાપતિઃ દક્ષિણા સ્ત્રીના પતિ-પાલક સ્વામી.

શ્રિયથી ઉત્પન્ન થયેલા જોડકામાં જે સ્ત્રી પ્રકટી હતી તે દક્ષિણાના પતિ-પાલનહાર પોતે યજ્ઞનારાયણ ભગવાન આ સ્કંધના અ. ૧ માં કહ્યું છે કે:-“ તાં કાયમાનાં ભગવાનુવાહ ” (કામનાવાળી દક્ષિણા સ્ત્રીને ભગવાન યજ્ઞનારાયણ પરણ્યા.) માટે જ આપ દક્ષિણાના પતિ છે. એમ કહ્યું.

(૨૩૧) ઓજસ્વી ૧ ઉત્સાહ સંપન્ન, ૨ પરાક્રમી.

સર્વ ઉત્સાહો માત્ર પરમાત્મામાં જ વાસ કરીને રહ્યા છે. એમનો આ બ્રહ્માદિ સર્વ દેવ ગંધર્વ માનવોમાં પડે છે. માટે તે જ પરાક્રમી છે. બીજાનાં જે પરાક્રમો જોવામાં આવે છે. એ પ્રભુદત્ત છે, એમની કૃપાથી પ્રાપ્ત કરેલાં છે.

(૨૩૨) ક્રિયાશક્તિઃ ક્રિયાશક્તિ સ્વરૂપ.

તપ આદિકર્મમાં જે ક્રિયાશક્તિ-સામર્થ્ય છે તે પ્રભુથી જ. કેમ કે પ્રભુ પોતે જ એ ક્રિયા-શક્તિરૂપે છે. જો એમ ન હોય તો તપ આદિ કર્મમાં જે સામર્થ્ય જોવામાં આવે છે. તે ન સંભવે, સર્વમાં સામર્થ્ય-બલ આપનાર અથવા તેની ક્રિયાશક્તિ આપનાર આપ શ્રીકૃષ્ણ જ છે.

(૨૩૩) પરાયણઃ ૧ પર એટલે અક્ષર તે છે અધિષ્ઠાન જેમનું એવા, ૨ ઉત્તમ જ્ઞાની, ૩ પર-ઐશ્વર્યમાં જવાના સ્વભાવવાળા.

સર્વથીપર અક્ષર છે. એજ ભગવાનનું ધામ-નિવાસ સ્થાન

કહેવાય છે. પ્રભુ એજ ધામમાં વિરાજે છે. ગીતામાં આજ્ઞા કરે છે કે:—‘ તદ્દામવરમં મમ ’ (તેજ ઉત્તમ મ્હાફે ધામ-નિવાસ સ્થાન છે) અહિં અક્ષરધામને ઉદ્દેશીનેજ આપે આજ્ઞા કરેલી છે, સર્વોત્તમ જ્ઞાન પશુ આપનામાંજ છે. પ્રભુ પોતેજ જ્ઞાનરૂપ છે એટલે એ સર્વોત્તમ જ્ઞાની હોય એમાં આશ્ચર્ય નથી. સર્વથી ઉત્તમોત્તમ સ્થાનોમાં સ્થિતિ કરવાનો એમનો સ્વભાવ છે. માટે સર્વોત્કૃષ્ટ અક્ષરધામમાં આપ વિરાજે છે.

મૂ० દત્તાત્રેયો યોગપતિ યોગમાર્ગપ્રવર્તકઃ ॥

અનસૂયાગર્ભસ્ત્ન મૃષિવંશવિવર્દનઃ ॥ ૫૪ ॥

(૨૩૪) દત્તાત્રેયઃ દત્તાત્રેય સ્વરૂપો ભગવાન.

અત્રિમુનિએ પુત્રની ઇચ્છાથી તપશ્ચર્યા કરી એટલે એમને બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને મહેશ્વર એ ત્રણે દેવો પ્રસન્ન થયા. તેમની પાસે મુનિએ આપના જેવા પુત્ર થાય એમ વરદાન માગ્યું. હવે પોતાના જેવા પુત્રા ક્યાંથી લાવવા એટલે ત્રણે દેવો પોતપોતાના અંશથી એમને ત્યાં પ્રકટ થયા તેમાંના દત્તાત્રેય તે પોતે વિષ્ણુસ્વરૂપ છે, એટલે દત્તાત્રેય પોતે ભગવાનજ છે.

(૨૩૫) યોગપતિઃ યોગના પતિ.

યમ નિયમ આદિ અષ્ટાંગ યોગના સ્વામી અર્થાત્ તેને પ્રકટ કરનાર, તેનો ઉપદેશ કરનાર આપ શ્રી કૃષ્ણ છે. તેથી જ પોતે યોગ પતિ છે.

(૨૩૬) યોગમાર્ગપ્રવર્તકઃ યોગમાર્ગ પ્રવર્તાવનાર.

ઉપર કહ્યા તેવા અષ્ટાંગ યોગના તથા ભક્તિયોગના માર્ગને પ્ર-

વર્તાવનાર—પ્રકાશનાર આપ પ્રભુજ છે. દત્તાત્રેય સ્વરૂપે આપે મહા યોગ પ્રવર્તાવ્યો છે.

(૨૩૭) અનસૂયાગર્ભરત્નમ્ અનસૂયાના ગર્ભાતુ' રત્ન.

અત્રિમુનિની સ્ત્રી અનસૂયાના ગર્ભથી પ્રકટ થયેલા રત્ન જેવડા દત્તાત્રેય ભગવાન છે.

(૨૩૮) ઋષિવંશવિવર્ધનઃ ઋષિઓના વંશને વધારનાર.

અંગિરાદિ સર્વ ઋષિઓના તેમના વંશની પરંપરાને વધારનાર પોતે વિભુ છે. એમના અનુગ્રહને લીધેજ સર્વમુનિઓના વંશનીકિત રોતર વૃદ્ધિ થયેલી છે.

મૂ० ગુણત્રયવિભાગઃ શ્રતુર્વર્ગવિશારદઃ ॥

નારાયણો ધર્મસૂતુર્મૂર્તિપુણ્યયશસ્કરઃ ॥૫૫॥

(૩૩૯) ગુણત્રય વિભાગઃ ૧ સત્વાદી ત્રણગુણના વિવેચનને જાણનાર, ૨ સત્વાદિ ત્રણગુણવડે થયેલા વિભાગને જાણનાર.

પ્રભુ સત્વાદિ ત્રણ ગુણોના વિભાગોને જાણનાર છે, આ સ્કં-
ધના અ. ૧ માં કહે છે કે:—

સોમોઽમૂદ્ બ્રહ્મણોશેન દત્તો વિષ્ણોસ્તુ યોગવિત્ ।

દુર્વાસાઃ શંકુરસ્યાંશો નિબોધાક્ષિરસપ્રજાઃ

(રજોગુણાત્મક બ્રહ્મદેવના અંશથી અત્રિમુનિને ત્યાં સોમજ-
ન્મ્યા, સત્વગુણાત્મક વિષ્ણુથી દત્તાત્રેય અને તમોગુણાત્મક "શંકર"થી
દુર્વાસા પ્રાદુર્ભૂત થયા) માટેજ ત્રણ ગુણોવડે થયેલા વિભાગને
જાણનાર વિષ્ણુરૂપ દત્તાત્રેય સ્વરૂપી એવા ભગવાન એમ કહ્યું.

(૨૪૦) ચતુર્વર્ગવિશારદઃ ધર્માદિ ચતુર્વર્ગને જાણનાર.

ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ એમ ચાર પુરુષાર્થના વર્ગ છે એ ચારેને જાણનાર આપ શ્રીકૃષ્ણ છે. એ પોતેજ ચારે વર્ગના ઉત્પત્તિક તથા પ્રકાશક હોવાથી તે તેને જાણે એમાં નવાઇ જેવું નથી.

(૨૪૧) નારાયણઃ ૧ નર એટલે આત્મા, તેથી ઉત્પન્ન થયેલા નાર એટલે આકાશાદિ પંચમહાભૂત, તેને વિષે કારણરૂપે વ્યાપી રહેલા. ૨ નાર એટલે જળ છે અયન-સ્થાન તે જેમનું એવા નારાયણ.

પરમાત્મા નારાયણ આ સર્વ જગતમાં વ્યાપી રહેતા છે. તેજ જગતનું પાલન કરે છે. પોતે શ્રી પુરુષોત્તમ નારાયણરૂપે સત્વગુણથી વિશ્વનું રક્ષણ કરે છે. મંત્રવર્ણમાં વર્ણવ્યું છે કે:—

यच्च किञ्चिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा ।

अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः ॥

(જે કંઈ જગતમાં ને સાંભળવામાં અખિલ જગત આવે છે તે સર્વમાં અંતરને બહાર વ્યાપીને નારાયણ રહેલા છે.) મહા-બારતમાં કહ્યું છે કે:—

नराज्जातानि तत्त्वानि नाराणीति ततो विदुः ।

तान्येवाऽयतनं तस्य तेन नारायणः स्मृतः ॥

(નર-પુરુષ પરમાત્માથી ઉત્પન્ન થયેલા તત્ત્વોને નાર કહે છે. અને તેજ જેમનું સ્થાન હોવાથી તે નારાયણ કહેવાય છે.) અહ-વૈવર્ત પુરાણમાં અને મનુભગવાન પથ જણાવે છે કે:—

“नाराणामयनं यस्मात्तस्मान्नारायणः स्मृतः ।”

आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः ।

अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥

‘નારોની મધ્યમાં જેમનું સ્થાન છે તેથી તેમને નારાયણ કહે છે.” તથા (સર્વ જળ નરથી થયેલું છે માટે એને નાર કહે છે, તેમાં તે પ્રભુનું સ્થાન હોવાથી પ્રથમથીજ તેમને નારાયણ કહેવામાં આવે છે.) તેમ ભગવાન્ વ્યાસપણ નયતીતિ નરઃ પ્રોક્તઃ પરમાત્મા સનાતનઃ” (પ્રભુ જગત દોરનાર છે તેથી તેમને નર કહે છે, તેજ સનાતન પરમાત્મા છે.) ઇત્યાદિ મહાભારતાદિના પ્રમાણથી પોતે ભગવાન્ પોતાના પ્રકટ કરેલા તત્ત્વોમાં વ્યાપ થઇને રહ્યા છે માટેજ અહિં આપ પ્રભુને નારાયણ કહ્યા.

(૨૪૨) ધર્મસૂનુઃ ધર્મના પુત્ર.

ધર્મની મૂર્તિનામની સ્ત્રીમાં પ્રકટ થયેલા એવા નારાયણ પ્રભુ ભારતવર્ષની પ્રજાનું પાલન કરવા નારાયણ ઋષિ રૂપે ધર્મની મૂર્તિ સ્ત્રીમાં આપ આવિર્ભાવ પામ્યા છે. માટેજ અહિં તેમને ધર્મપુત્ર કહ્યા.

(૨૪૩) મૂર્તિપુણ્યયજ્ઞસ્કરઃ મૂર્તિના પવિત્ર યજ્ઞને વિસ્તારનાર.

ધર્મની સ્ત્રી અને પોતાની માતા મૂર્તિના યજ્ઞને સારી રીતે પ્રસાર કરનાર આપ પ્રભુ છે, આ રકઘના અ. ૧ માં કહે છે કેઃ— ‘મૂર્તિઃ સર્વગુણોત્પત્તિર્નરનારાયણાવૃષીઃ (સધના ગુણોવાળી મૂર્તિ એ નર અને નારાયણ નામે જન્મે ઋષિઓ પ્રકટ કર્યા.) જેમના જન્મથી આખા જગતમાં મહા આનંદ ફેલાયો હતો, અને મૂર્તિનો યજ્ઞ સર્વત્ર પ્રસરી હતો એમ સ્પષ્ટ જણાવેલું છે. તેથી જ આપ મૂર્તિના યજ્ઞને વિસ્તારે છે એમ કહ્યું.

મૂઃ સહસ્રકવચ્છેદી તપઃસારો નરપ્રિયઃ ॥

વિશ્વાનન્દપ્રદઃ કર્મસાક્ષી ભારતપૂજિતઃ ॥૫૬॥

(૨૪૪) સહસ્રાક્ષચ્છેદી હજારો કવચોને છેદનારા.

બુદ્ધ સમયમાં શત્રુઓનાં હજારો—અસંખ્ય કવચોને—અક્ષરોને છેદનાર—તોડી નાંખનાર આપ નારાયણરૂપ શ્રીકૃષ્ણ છે.

(૨૪૫) તપઃસારઃ ૧ તપએજ જેમને શૃદ્ધલુ કરવા યોગ્ય છે એવા, ૨ તપરૂપ બળવાળા ૩ તપરૂપ સારાંશવાળા.

પ્રભુને હમેશાં તપજ અહુપ્રિય છે તેજ શૃદ્ધલુ કરવા યોગ્ય જે એમ માને છે. આપને તપ કરવાનું કાંઈપણ પ્રયોજન નથી. પરંતુ સર્વજનના હિત માટે તથા પોતાનું અનુકરણ કરી આજ તેમ કરે તેટલા માટે જ આપ તપશ્રયા કરે છે. પોતે પરમાત્મા તો તપરૂપ જ છે. ગીતામાં આપ આજ્ઞા કરે છે કે:—“તપશ્ચાસ્મિ તપસ્વિણુ” (તપસ્વી પુરુષોમાં જે તપ છે તે હું છું) તેથીજ તપ એજ સારાંશવાળા તથા તપરૂપ મહાબળવાન નારાયણ પરમાત્મા એમ કહે છે.

(૨૪૬) નરપ્રિયઃ ૧ નર જેમને પ્રિય છે એવા, ૨ નરોને મનુષ્યોને પ્રિય લાગે તેવા, ૩ નરમુનિને પ્રિય એવા.

નારાયણને પોતાના બંધુ નર ઋષિ અહુજ પ્રિય છે. મનુષ્યોના હિત માટે ઘોર તપશ્રયા આપ નારાયણ ઋષિ કરી રહ્યા છે, તો તેવા પરાપકારી મહાત્મા કિપર સર્વ મનુષ્ય માત્રને પ્રેમ કિપજે એમાં શું આશ્ચર્ય છે? વળિ પોતાના સહોદર બંધુ નર ઋષિને જે પ્રિય છે એવા નારાયણ, નર અને નારાયણ બન્ને જગતના હિત માટે આવિર્ભાવ પામ્યા છે એ બન્ને સ્વરૂપને ધારણ કરનાર જગત્ત્રિયતા આપ શ્રીકૃષ્ણ જ છે.

(૨૪૭) વિશ્વાતંદ્રમદઃ વિશ્વને આનંદ આપનાર.

પોતે બગવાન બહરીકાશ્રમમાં તપ કરી બધા વિશ્વમાં આનંદ

દેલાવી રહ્યા છે. જે પ્રમાણે શ્રેષ્ઠ પુરુષો જેવું આચરણ કરે, તેનેજ અનુસરી સર્વજનો વર્તન કરે છે. એ ગીતાના નિયમને અક્ષરશઃ નારાયણ મુનિએ પાળ્યો છે. કેવળ તે નિયમને જ માટે આપ તપ કરે છે એમ નહિ, પરંતુ તેમાં મુખ્ય હેતુ તો પરોપકાર જ છે. એમ પરોપકાર કરવાથી જ વિશ્વને આનંદ આપી રહ્યા છે. કાઠને શાંકા થાય કે “નારાયણ મુનિના તપથી એમના જે ભક્ત હોય તેમનું હિત થાય તેથી તેમને આનંદ આપનાર કહી શકાય પણ વિશ્વને આનંદ આપનાર શી રીતે ?” તો તેનું સમાધાન કરવા નીચેનું નામ જણાવે છે.

(૨૪૮) કર્મસાક્ષી સર્વનાં કર્મેભિ પ્રત્યક્ષ જોનાર.

પરમાત્મા નારાયણ દેવ દાનવ માનવ વગેરે સધળાના શુભા શુભ કર્મેભિ પ્રત્યક્ષ જોનાર છે. એટલે બધાના અશુભ કર્મેભિ પણ આપ જાણે છે. તો તે સર્વનાં અશુભને દૂર કરવા આપ તપ કરે છે. માટે જ પ્રભુ વિશ્વને આનંદ આપનાર છે.

(૨૪૯) ભારતપૂજિતઃ ભારત યુદ્ધમાં યુધિષ્ઠિર વગેરે રાજાઓએ પૂજેલા, ૨ ભારતી—સરસ્વતી (વિદ્યા) માં પ્રેમ ધરાવનારા આહ્લણાદિવડે પૂજન કરેલા, ૩ ભરતરાજના વંશજોથી પૂજાયેલા, ૪ ભરતખંડવાસી જનો વડે પૂજાયેલા એવા નારાયણરૂપી શ્રીકૃષ્ણ.

મૂ० અનન્તાદ્ભુતમાહાત્મ્યો ચદરીસ્થાનભૂષણમ્ ॥

જિતકામો જિતક્રોધો જિતસંગો જિતેન્દ્રિયઃ ॥૧૭॥

(૨૫૭) અનન્તાદ્ભુતમાહાત્મ્યઃ અખંડ અને અહંશુત વિ-
રમ્યકારક મહિમાવાળા.

અખંડ અને વિસ્મય કારક મહિમા પ્રભુનો છે. વ્યાસ વા-
સ્તિકિ આદિ મુનિજનોએ મહાભારત રામાયણ શ્રીમદ્ભાગવત વગે-
રેમાં જેમનું આશ્ચર્યકારક માહાત્મ્ય બહુજ સુંદર રીતે વર્ણવ્યું છે.
પ્રભુનો પ્રભાવજ એવો છે કે જેમાં આશ્ચર્ય અને આશ્ચર્ય જ
સાબ્યા કરે, વારંવાર જાણ્યા છતાં તેના પારને પામીજ ન શકાય
માટેજ પ્રભુ અખંડ અને આશ્ચર્ય કારક માહાત્મ્યવાળા છે.

(૨૫૧) **ઘડરીસ્થાનભૂષણમ્ ઘોરડીઓવાળું** જે ઘડરીકા-
શ્રમ નામનું મહાસ્થાન, તેના ભૂષણરૂપ.

નારાયણ મુનિ સ્વરૂપ પરમાત્મા જન હિતાર્થે ઘડરીકાશ્રમમાં
તપશ્ચર્યા કરે છે. એમ આપણે પ્રથમ જણાવી ગયા છીએ ત્યાં ઘણું
ઘોરડીનાં ઝાડો હોવાથી તેને ઘડરીવન કહે છે. તે ઘડરીવનમાં
બગવાન નારાયણનો આશ્રમ છે ત્યાં પોતે તપ કરે છે. તેથી જ
તે સ્થાનના આપ ભૂષણરૂપ છે એમ કહ્યું.

(૨૫૨) **ઝિતકામઃ કામદેવને જીતનાર.**

જ્યારે નારાયણ ઋષિ તપ કરતા હતા, ત્યારે ઇંદ્રને ઝાંકા
ચંવાથી તેમના તપને ભંગ કરવા રંભા નામની અપ્સરા તથા વસં-
તકંતુ સહિત કામદેવને ત્યાં મોકલ્યો હતો પરંતુ નારાયણ પ્રભુએ
પોતાના તપપ્રભાવથી ઝોહ ન પામતાં તે કામનેજ મોહ પમાડી દીધો
અને પાછો વાળ્યો હતો. માટેજ આપ નારાયણ રૂપે કામદેવને જીત-
નાર કહેવાય છે.

(૨૫૩) **ઝિતક્રોધઃ ક્રોધને જીતનાર-વશીભૂત કરનાર.**

બગવાન નારાયણે શંભુની પેઠે ક્રોધ કરી કામને જીત્યો નથી,
પણ ક્રોધને પોતાના આધીન કરી કેવળ નિજપ્રભાવથી જ કામનો

પરાભવ કર્યો છે. અર્થાત્ કામ જેવા મહા બળવાન શત્રુનો પરાભવ કરવામાં પણ જે ક્રોધને વશ થયા હતા નહિ, આવો વિરમયજ્ઞનક મહિમા તો નારાયણ ભગવાનમાં જ શોભે છે.

(૨૫૮) જિતસંગઃ સંગને જીતનાર.

વિષયના સંગને દૂર કરનાર-તરછોડનાર નારાયણ છે. કે રંભા જેવી સ્વર્ગની રમણીમાં પણ જે મોહવશ થયા નહિ. એ વિષયના સંગનો ત્યાગ જેવો તેવો ન ગણાય, એવું તપ તો કાણ કરી શકે કે, જ્યાં તપ ભંગ કરવા આવેલી રંભા સુંદરી પણ પાણી ભરે-હાજીજત થઇ પાછી જાય. એવું જીતસંગ પાછું તો નારાયણમાં જ પ્રકાશે છે.

(૨૫૯) જિતેન્દ્રિયઃ ઇન્દ્રિયાને વશ કરનાર.

ભગવાન હૃષીકેશ કહેવાય છે. હૃષીકેશ એટલે ઇન્દ્રિયાના સ્વામી, જે સર્વ ઇન્દ્રિયાના સ્વામી-પતિ હોય તે તેમને વશ કરે એ કંઈ નવાઈ જેવું નથી, માટે જ આપ જીતેન્દ્રિય એવા નારાયણ ભગવાન છે.

મૂ० ઉર્વશીપ્રભવઃ સ્વર્ગસુખદાયી સ્થિતિપ્રદઃ ॥

અમાની માનદો ગોપા ભગવચ્છાસ્ત્રબોધકઃ ॥૫૮॥

(૨૫૬) ઉર્વશીપ્રભવઃ ઉર્વશીને ઉત્પન્ન કરનાર.

ઇન્દ્રે મોહલેલી રંભાને નીહાળી નારાયણમુનિએ પોતાનાં તપનો પ્રભાવ બતાવવા, પોતાના સાયળમાંથી સ્વર્ગની સુંદરી રંભા કરતાં પણ વિશેષ સુંદર અનેક સુંદરીઓ પ્રકટ કરી, અને તેમાંથી એક ઉર્વશી નામની બહુજ રમણીય રમણી-ઇન્દ્રને ભેટ આપી. ત્યારથી

ઉર્વશીને જીત્વ કરનાર એવા નારાયણ એમ પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ થયા. આવો અદ્ભુત યોગપ્રભાવ પ્રભુ શિવાય અન્યમાં શી રીતે સંભવી શકે ?

(૨૫૭) સ્વર્ગસુખદાયી સ્વર્ગને સુખ આપનાર.

• સ્વર્ગમાં નિવાસ કરતા ઇંદ્રાદિદેવોને ઉર્વશીદ્વારા-આનંદ આપનાર ભગવાન છે. કારણ કે સર્વ સ્વર્ગની વારાંગનાઓમાં ઉર્વશી બધા કરતાં બહુજ સુંદર હોવાથી સદ્રાજા દેવોને માનનીય તથા વશોજ આનંદ આપનારી થઈ પડી. માટેજ સ્વર્ગનિવાસીઓને સુખ આપનાર એવા નારાયણ એમ કહ્યું.

(૨૫૮) સ્થિતિપ્રદઃ ઉર્વશીને સ્વર્ગમાં સ્થિતિ આપનાર—સ્થાવર કરનાર નારાયણ પ્રભુ.

(૨૫૯) અમાની અભિમાન રહિત.

મિથ્યા અભિમાન કરી સર્વને તુચ્છમાનવા એ આસુરીભાવ છે. તેવો આસુરીભાવ પ્રભુમાં નજ હોય. તેથી એ અમાની છે.

(૨૬૦) માનદઃ ૧ સર્વને માન આપનાર, ૨ અભિમાનને ખંડન કરનાર,

પ્રભુ સર્વનું માન રાખે છે. વારંવાર સન્માન આપે છે, કેમકે તેવાજ પ્રકારના પોતાના વિનયી વર્તનને લોકો અનુસરે તેમ મહા અભિમાનમાં હકી ગયેલા મદોન્મત મનુષ્યોના અભિમાનને તો, પોતે માન આપનાર છે છતાંયે જડમૂળથી જાખેડી નાંખે છે. એવા માનને આપવાવાળા અને અભિમાનને ખંડન કરનાર ભગવાન નારાયણ છે.

(૨૬૧) ગોપ્તા રક્ષણ કરનાર.

• સર્વ લોકોનું રક્ષણ કરનાર—પાળનાર પ્રભુ છે. એટલાજ માટે .

આપ વારંવાર અવતાર ધારણ કરી સર્વ જગતનું રક્ષણ કરે છે. કુદૃષ્ટ દૈત્યોથી પીડાતી પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરે છે. માટે જ આપને ગોમા —રક્ષણ કરનાર કહ્યા.

(૨૬૨) મગવચ્છાસ્ત્રબોધકઃ પ્રભુ સંબંધી શાસ્ત્રનો બોધ કરનાર.

નારદ વ્યાસ શુકદેવજી વગેરે દ્વારા પંચરાત્ર ભાગવતાદિ શાસ્ત્રને પ્રકટ કરી બોધ-ઉપદેશ આપનાર. જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરનાર શ્રી કૃષ્ણ છે. પ્રભુની પ્રેરણાથી જ નારદ પ્રભૃતિએ શાસ્ત્રો રચી જમતમાં ભગવાનસંબંધી જ્ઞાન પ્રસરાવ્યું છે. માટેજ પ્રભુ શાસ્ત્ર બોધક છે.

**મૂ० બ્રહ્માદિવન્દ્યો હંસઃ શ્રી માયાવૈભવકારણમ્ ॥
વિવિધાનંતસર્ગાત્મા વિશ્વપૂરણતત્પરઃ ॥૫૭॥**

(૨૬૩) બ્રહ્માદિવન્દ્યઃ બ્રહ્મા શંકરાદિક સર્વ દેવો વડે વંદન કરવા યોગ્ય એવા પ્રભુ.

બ્રહ્મા રુદ્ર હંદ્ર ચંદ્ર સૂર્ય વગેરે બધા દેવતાઓને વંદનીય પ્રભુ છે. અનેકવાર ભારત ભાગવતાદિમાં દેવોએ કરેલી ભગવાનની સ્તુતિ જોવામાં આવે છે; એજ ભગવાન સર્વ દેવથી વંદન કરવા યોગ્ય છે એમ સિદ્ધ કરે છે.

(૨૬૪) હંસઃ ૧ સંસારને હણનાર, ૨ સંસારને બાંધનાર, ૩ હંસ સ્વરૂપ પરમાત્મા

ભગવદીય જનોના અહંતામતાત્મક સંસારને હણનાર આપ ભગવાન છે. જેથી ભક્તો સંસારમાં મોહ પામના નથી અને

પ્રભુમાં લીન રહે છે. પ્રભુ સંસારના સારી રીતે અનુભવી છે, માટે પોતાના ભક્તો તેવા દુઃખમય સંસાર સાગરમાં દૂબકાં ન ખાય તેમ આપ અનુગ્રહ કરી તેમના અહંભાવ સંસારને હણે છે—નાશ કરે છે, પુરાણમાં કહે છે કે, “ સર્વહંસઃ પરમાત્મા ” (પ્રભુ પોતે હંસ સ્વરૂપ છે) આ વાક્યમાં પ્રભુ હંસ છે એમ સ્પષ્ટજ દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

(૨૬૫) શ્રીઃ ૧ આશ્રયરૂપ, ૨ લક્ષ્મીસ્વરૂપ.

સર્વને આશ્રય એક ભગવાનનો જ છે, પ્રભુના આશ્રય શિવાય કોઈ પણ નબી શકતું નથી. એમ ઘણીવાર જણાવી ગયા છીએ, લક્ષ્મીના નિધાન—ભંડારજ પોતે ભગવાન છે તો તે લક્ષ્મીરૂપ હોય એમાં શું ! લક્ષ્મી પ્રભુથી પ્રથમ નથી આપનાં જે જે શ્રી અંજો જોઈએ ત્યાં ત્યાં હજારો લક્ષ્મીઓ ચમકી રહી છે. તો તેવા આપ લક્ષ્મીરૂપ કાં ન હોય ?

(૨૬૬) માયાબૈભવકારણમ્ માયાનો જે વૈભવ, તેના કારણરૂપ.

માયા—પ્રકૃતિના જગત્ની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લયરૂપ જે બૈભવો, તેના કારણરૂપ આપ પ્રભુ છે. કેમકે ભગવાનની ઇચ્છા રૂપ માયાશક્તિથીજ આ જગત્ની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલય વગેરે વૈભવો બની રહ્યા છે. માટેજ તેનું કારણ પોતે પ્રભુ છે.

(૨૬૭) વિવિધાનંતસર્ગાત્મા બુદ્ધી બુદ્ધી અસંખ્ય સૃષ્ટિમાં જીવાના સ્વભાવવાળા.

બિન્ન બિન્ન પ્રકારની અનેક સૃષ્ટિ કે જે શંકરે પ્રકટ કરેલી વીરભદ્ર વગેરે ગણોની સૃષ્ટિમાં આત્મા—જીવાના સ્વભાવવાળા આપ છે. કારણ કે વીરભદ્રઆદિ શંકરકૃત સર્ગમાં ભગવાને સામર્થ્ય—

બળરૂપે આવીર્ભાવ કર્યો છે. તેમ ન હોય તો ભગવાનને ગિદેશી કરવામાં આવેલા યજ્ઞનો નાશ થાય નહિ. પરંતુ દક્ષ પ્રજાપતિના મહા અભિમાનને ઉતારવા પ્રભુએ જ વીરભદ્રાદિકાઓમાં બળરૂપે પ્રવેશ કરી આ ઘટના ઘડેલી છે. માટે જ પ્રભુ તેવી સૃષ્ટિમાં જવાના સ્વભાવવાળા છે એમ કહ્યું.

(૨૬૮) વિશ્વપરણતત્પરઃ ૧ વિશ્વનું ભરણુ પોષણ કરવામાં સાવધાન રહેનાર. ૨ વિશ્વનું ભરણુ પોષણ કરવું એ જ નેમને ઉત્તમ કર્મ છે એવા.

આખા જગતનું ભરણુ પોષણ કરનાર આપ પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણ છે, તેથી જ આપને વિશ્વંભર એમ કહી ભક્તજનો પુકાર કરે છે. સંસારના મોહમાં તલ્લીન થઇ હું પોષણ કર્તા છું, હું સર્વ કરું છું, એમ મિથ્યાભિમાનમાં તણાઇ જાય છે તે વૃથા છે, કેમકે સર્વનું ભરણુ પોષણ કરનાર તો કેવળ પ્રભુ જ છે.

મૂ० યજ્ઞજીવનહેતુશ્ચ યજ્ઞસ્વામીષ્ટબોધકઃ ॥

નાનાસિદ્ધાન્તગમ્યશ્ચસમ્પતન્તુશ્ચષડ્ગુણઃ॥૬૦॥

(૨૬૯) યજ્ઞજીવનહેતુઃ ૧ યજ્ઞમાં દક્ષ પ્રજાપતિને જીવનના કારણરૂપ ૨ યજ્ઞના કારણરૂપ.

પ્રભુ દક્ષ પ્રજાપતિના વીરભદ્રાદિકાએ દ્વિપિત કરેલા યજ્ઞમાં પધારી તેને જીવન—સમૃદ્ધ થવાના કારણરૂપ બન્યા છે. તેમ વીરભદ્રાદિકાએ નાશ કરેલા દક્ષને પણ આપે સજીવન કર્યો છે. માટે આપ યજ્ઞના તેમ યજ્ઞમાન જીવનરૂપ છે.

(૨૭૦) યજ્ઞસ્વામી ૧ યજ્ઞના સ્વામી ૨ યજ્ઞ યજ્ઞમાનના સ્વામી, ૩ યજ્ઞરૂપ સ્વામી.

સર્વ યજ્ઞના સ્વામી પ્રભુ છે. તેમ સર્વ યજ્ઞમાનોના સ્વામી પણ પ્રભુ છે. શ્રુતિમાં કહે છે કે:—“ યજ્ઞો વૈ યજમાનઃ ” (યજ્ઞ એ યજ્ઞમાન રૂપજ છે) તેમ “ યજ્ઞો વૈ વિષ્ણુઃ ” (યજ્ઞ એ વિષ્ણુ રૂપજ છે.) એટલે યજ્ઞ અને યજ્ઞમાન બન્ને પરમાત્મસ્વરૂપજ છે. તેથી યજ્ઞરૂપ યજ્ઞના સ્વામી આપ શ્રી કૃષ્ણ છે. એમ કહે છે.

(૨૭૧) હૃષીકોષઠકઃ ઇદ્ર-રૂદ્ર (શંકર) ની પ્રસન્નતા યાચ તેવા ઉપાયનો ઘોષ કરનાર આપ પ્રભુ છે.

(૨૭૨) નાનાસિદ્ધાન્તગમ્યઃ ભુદ્ધા ભુદ્ધા સિદ્ધાન્તોથી જાણવા યોગ્ય.

વિવિધ પ્રકારના સિદ્ધાન્તોથી જાણી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય કેવળ શ્રી પરમાત્મા છે. કેમકે નાના પ્રકારના સિદ્ધાન્તોમાં પ્રભુનું જ પ્રતિપાદન કરેલું છે. એટલે તે તે સિદ્ધાન્તોમાં પ્રભુ શિવાય બીજું શું જાણવાનું હોય ? આ સંકેષના ૭ અધ્યાયમાં સર્વ ઋષિઓ, દેવો, યજ્ઞમાન, ઋત્વિજો, વગેરેએ ભિન્ન ભિન્ન રીતે પરમાત્માની સ્તુતિ કરેલી છે તેથી જ અનેક સિદ્ધાન્તોથી ગમ્ય-જાણવા યોગ્ય પ્રભુ છે. એમ સર્વત્ર સિદ્ધ છે.

(૨૭૩) સમતન્તુઃ સાત વસ્તુઓને વિસ્તાર કરનાર.

અગ્નિષ્ટોમ, આતુર્માસ્ય, વાજપેય, સોમ, અગ્નિહોત્ર, આતુર્હોત્ર, અયન, વગેરે વગેરે સાતે યજ્ઞસ્થાનોને વિસ્તારનાર તેમ ભૂ-લોક, ભુવલોક, સ્વલોક, જનલોક, તપલોક, સત્યલોક અને બ્રહ્મલોક વિગેરે સાતે લોકોને વિસ્તાર કરનાર આપ પ્રભુ છે. મારે જ આપ સાત તંતુઓને વિસ્તારનાર સમ તંતુ કહેવાય છે.

(૨૭૪) વદ્ગુણઃ ૫૨ ગુણશાલી એવા પ્રભુ.

ઉત્પત્તિ, પ્રલય, સદ્ગતિ, અસદ્ગતિ, વિદ્યા અને અવિદ્યા, એ ૭ ગુણોને ધારણ કરવાવાળા, તથા અણિમા, મહિમા, લઘિમા, પ્રાપ્તિ, હશિત્વ, વશિત્વ, એ ૭ અર્થના ગુણોને ધારણ કરનાર આપ શ્રીકૃષ્ણ છે માટે તે પદ્મગુણ છે.

મૂ० પ્રતિસર્ગજગત્કર્તા નાનાલીલાવિશારદઃ ॥

ધ્રુવપ્રિયો ધ્રુવસ્વામી ચિંતિતાધિકદાયકઃ ॥૫૧

(૨૭૫) પ્રતિસર્ગજગત્કર્તા દરેક સર્ગે સર્ગે જગતને સરજનાર એવા પરમાત્મા જ્યારે જ્યારે આપ સૃષ્ટિઓને પ્રકટ કરે છે ત્યારે ત્યારે આપ જ જગતને ઉત્પન્ન કરનાર છે.

(૨૭૬) નાનાલીલાવિશારદઃ જુદા જુદા પ્રકારની સર્ગ વિસર્ગ આદિ અનંત લીલાઓ-ક્રીડાઓમાં નિપુણ-ચાલાક પણ પોતે શ્રીકૃષ્ણજ છે. જે એમ ન હોય તો લીલાઓમાં આનંદજનક વિચિત્રતા ક્યાંથી હોઈ શકે? એવા પ્રકારનું સૌભાગ્ય પ્રભુમાંજ ઘટે છે.

(૨૭૭) ધ્રુવપ્રિયઃ ૧ ધ્રુવજીને પ્રિય, ૨ ધ્રુવભક્તને ઇષ્ટસિદ્ધિ આપનાર, ૩ ધ્રુવ જેમને બહુ પ્રિય છે એવા પરમાત્મા.

ઉત્તાનપાદરાગના પુત્ર ધ્રુવજી, જે પરમાત્માના પરમભક્ત છે, તેને પ્રિય-ઇષ્ટ વસ્તુની સિદ્ધિ આપનાર આપ પ્રભુ છે. પરમાત્માને ભક્તો ધણાજ પ્રિય હોય છે, તથા ભક્તોને પ્રભુ ધણાજ પ્રિય હોય છે. એમ પરસ્પર સંબંધ બંધ હોવાથી પ્રભુ ભક્તને પ્રિય વસ્તુ આપે એ ઉચિતજ છે.

(૨૭૮) ધ્રુવસ્વામી ધ્રુવજીના સ્વામી.

પ્રભુ પોતે પોતાના ભક્ત ધ્રુવજીના સ્વામી-પાલન કરનાર છે માટે આપે તેમને ધ્રુવપદ આપ્યું છે. કે જ્યાં ભલભલાઓની પણ

ગતિ થતી નથી. નીકર આવી ઉત્તમ ગતિ ધ્રુવજીની ક્યાંથી હોય ? તેથીજ આપ ધ્રુવજીના સ્વામી-પાલક કહેવાય છે.

(૨૭૯) ચિંતિતાધિકદાયકઃ મનમાં હોય તેના કરતાં પણ વિશેષ ફળ આપે છે કરનાર.

અપરમાતાના દુર્વિચનથી દુઃખી બનેલા ધ્રુવજી પોતાની એ માતાના ગર્વનો નાશ કરવા તપ કરવા ગયા હતા. કંઈ ભગવાનની પ્રાપ્તિ સાઈજ કેવળ તપ કરવાનો ઉદ્દેશ હતો એમ નહતું; છતાં તેમને પ્રભુએ દેવ મુનિઓવડે વંદન કરાતું એવું કિતમ ધ્રુવપદ (વિષ્ણુ-પદ) અર્પણ કર્યું. એ મનના ઉદ્દેશ કરતાં પણ વિશેષ આપ્યું છે. માટે મનમાં હોય તેના કરતાં અધિક આપનાર એવા આપ પ્રભુ એમ કહ્યું. વિષ્ણુપુરાણના “ અહોઽસ્ય તપસો વીર્યં ” એ શ્લોકમાં કહ્યું છે કે “ અહો ધ્રુવજીનું તપોબળ-તપનું શળ કેવું વિસ્મયકારક છે કે, એ ધ્રુવને આગળ કરીને જ સમર્પિઓ સ્થીર થયેલા છે.” એમાં ચિંતન કરતાં અધિક આપવાનો પ્રસિદ્ધ પુરાવો છે,

મૂં. દુર્લભાનન્તફલદો દયાનિધિરમિત્રહા ॥

અઙ્ગસ્વામી કૃપાસારો વૈન્યો ભૂમિનિયામકઃ ૫૨

(૨૮૦) દુર્લભાનન્તફલદઃ દુર્લભ એવું અનંત ફળ આપનાર.

મોટા મોટા દેવોને પણ પ્રાપ્ત ન થઈ શકે તેવું દુર્લભ કોઈ દિવસ નહિ નાશ પામે એવું પોતાનું ઉત્તમ ધ્રુવપદ ધ્રુવજીને આપનાર આપ, શ્રીકૃષ્ણજી છે.

(૨૮૧) દયાનિધિઃ દયા—કરુણાના ભંડાર (કૃપાનિધિ) પ્રભુ.

ધ્રુવભક્ત પાંચ વરસના હતા, તેથી આ બાળક છે, દુઃખી થાય છે, એમ બાણી જેમણે તેમના ઉપર મહા અનુમદ કર્યો છે. માટેજ પ્રભુને દયાનિધિ-કરુણાસાગર વગેરે વિશેષણોથી ભક્તો સ્તુતિ કરે છે.

(૨૮૨) અમિત્રહા શત્રુઓને હણનાર.

આ સ્કંધના ૯ અધ્યાયમાં ધ્રુવજીએ પોતાના ભાઈનો નાશ કરનારા યક્ષો-રૂદ્રના અનુચરો છે. એમ બાણી વિજયી રથમાં ઐસી તેમની નગરીમાં પ્રવેશ કરી હજારો યક્ષોનો નાશ કરેલો છે. ધ્રુવ ભગવદ્રૂપ હોવાથી તે દ્વારા પ્રભુજી અભિમાનમાં છકી ગયેલા યક્ષોનો વિનાશ કરનાર છે. માટેજ અહિં શત્રુને વિદ્ધારનાર એવા હરિ એમ કહ્યું.

(૨૮૩) અક્કસ્વામી અંગ રાગના સ્વામી અર્થાત તેને નિયમમાં રાખનાર.

(૨૮૪) કૃપાસ્થરઃ કૃપા એજ જેમને સારભૂત છે એવા પ્રભુ.

કૃપારૂપ અમૃતધારાને વર્ષાવનાર આપ પ્રભુ છે. અંગરાગને પોતાના દુષ્ટ પુત્ર વેનધીજ સંસારમાં અભાવ થઈ વૈરાગ થયેલો છે. એવા પ્રકારના આનંદમય વૈરાગ્યને પુત્રદ્વારા પરમાત્માએજ આપેલો છે. તેથી તે અંગરાગને સંસારનો મોહ છૂટી ગયો, એજ પ્રભુએ તેમનાપર મોટી કૃપા કરી. માટે આપ કૃપારૂપ સારવાળા છે.

(૨૮૫) વૈન્યઃ વેનના પુત્ર (પૃથુરાજ) તે રૂપ પ્રભુ.

વેનના પુત્ર પૃથુરાજ થયા, એ ભગવાનનો અંશાવતાર છે. માટે પ્રભુથી પ્રયત્ન નથી પ્રભુના મુખ્ય ૨૪ અવતારોમાં પૃથુરાજની પણ ગણતરી થઈ જાય છે. એટલે તે રૂપ ભગવાન છે.

(૨૮૬) સૂમિનિયામક ભૂમિને નિયમમાં રાખનાર-
વશ કરનાર.

પૃથુરાજદ્વારા પૃથ્વીને નિયમમાં રાખનાર આપ પ્રભુ છે. આ રકંધના ૧૭ માં અધ્યાયમાં કહે છે કે:—“વસુધે ત્વાં વાષિષ્ઠ્યામિ મચ્છાશનપરાઙ્મુચ્ચીમ્” (હે ભૂમી ? જો તું મહારાથી પ્રતિકૂલ ચાલીશ તો હું તને નાશ કરીશ.) આ પ્રમાણે તૃણ, ધાન્ય નહિ થવાને લીધે બહુજ દુઃખી બનતી પ્રજાને જોઇ પૃથ્વીને શિક્ષા આપી પોતાને આધિન બનાવેલી છે. માટે એ પૃથુરાજ દ્વારા આપજ તેને વશ કરનાર છે. અન્ય નહિ, કેમકે ભૂમિને નિયમમાં રાખવી એ સાધારણ કાર્ય નથી.

મૂ૦ ભૂમિદોગ્ધા પ્રજાપ્રાણપાલનૈકપરાયણઃ ॥

યશોદાતા જ્ઞાનદાતા સર્વધર્મપ્રદર્શકઃ ॥૬૩॥

(૨૮૭) ભૂમિદોગ્ધા ભૂમિનું દોહન કરનાર.

ગાયનુંરૂપ ધારણ કરનારી ધરણીનું—પૃથ્વીનું દોહન કરનાર અર્થાત્ તેમાંથી સર્વ પ્રજાઓને જે જોઈએ તે સાર અર્પણ કરનાર આપ ભગવાન છે. આ રકંધનાં ૧૮ અધ્યાયમાં “વત્સં કલપમે વીર ૧૦” એ શ્લોકથી ભૂમિ કહે છે કે, “ હે વીર ! જો આપને ઇચ્છા માફક બળ આપનાર અન્ન મેળવવાની અભિલાષા હોય તો, મહને દોહનાર, દોહવાનું પાત્ર, અને વત્સની કલ્પના કરો, કે જેથી તમારા પર પ્રીતિવાળી બનેલી હું મરજીમાં આવે તેવું પંદર્યોડપ દૂધ કાઢી આમું. ” એમ ગોરૂપ ભૂમિનાં વચન સાંભળી પૃથુરાજએ વત્સો વગેરે કલ્પી ગોરૂપધારી ધરાનું દોહન કરેલું છે માટે ભૂમિદોગ્ધા ભગવાન એમ કહ્યું.

(૨૮૮) પ્રજાપ્રાણપાલનૈકપરાયણઃ પ્રજના પ્રાણાનું પાલન કરવાને એટલે દુહજનોથી તેમનું રક્ષણ કરવાને જે મુખ્ય આશ્રય રૂપ છે. એવા પૃથુરાજ રૂપ પરમાત્મા સર્વ પ્રજાઓનો આશ્રય પ્રભુજ છે. જે તે તેમનું રક્ષણ ન કરે તો ખીજે કોણ કરી શકે ? માટેજ પ્રભુ અનેક રીતે પ્રજાઓનું પાલન કરનાર છે.

(૨૮૯) યજ્ઞોદાતાઃ યજ્ઞ આપનાર.

સર્વ પ્રજાઓનાં દુઃખોને દૂર કરી કોઈએ નહિ કરેલાં એવા આશ્ચર્યમય કાર્યો આચરી પૃથુરાજની કીર્તિ દશે દિશામાં પ્રસરાવનાર આપ શ્રીકૃષ્ણજ છે. પૃથુરાજએ ધનુષની અણીથી ભૂમિને સપાટીમયી બનાવી જેમ અજની વિશેષતા થાય, પ્રજાને વસવાની સરલતા થાય તેમ અદ્ભુત કર્મો કર્યા છે એમ ૧૮ અધ્યાયમાં સ્પષ્ટ જણાવેલું છે.

(૨૯૦) જ્ઞાનદાતા જ્ઞાન આપનાર.

! પૃથુરાજને સતતક્રમાર દ્વારા સ્વરૂપનું જ્ઞાન આપનાર શ્રીભગવાન છે. આ સ્કંધના ૨૨ અધ્યાયમાં સતતક્રમારે પૃથુરાજને જ્ઞાન સ્પષ્ટ દર્શાવેલું છે. તે દ્વારા પ્રભુ તેમને જ્ઞાન આપનાર છે. માટે પોતે જ્ઞાન દાતા કહેવાય છે.

(૨૯૧) સર્વધર્મપ્રદર્શકઃ સર્વ ધર્મને દર્શાવનાર.

સર્વ જનોને પ્રવૃત્તિ રૂપ પોત પોતાના ધર્મને સારી રીતે દર્શાવનાર આપ પ્રભુ શ્રીપુરુષોત્તમ જ છે. કોઈ દ્વારાએ અથવા પોતે જને પણ અનેક રૂપે સર્વ મનુષ્ય માત્રને પોતપોતાના ધર્મનો હિપદેશ આપી, પ્રભુ તેમના માર્ગ દર્શક બને છે એ સર્વથા નિઃસંદેહ જ છે.

મૂં પુરુષનો જગન્મિત્રં વિસર્ગાન્તપ્રદર્શકઃ ॥

પ્રવેતસાં પતિશ્ચિત્રમક્ષિત્તેહુર્નતર્દનઃ ॥૬૪॥

(૨૯૨) પુરજનઃ પુર—શરીરને ઉત્પન્ન કરનાર

શરીરને પુર કહેવાય છે. શ્રુતિ જણાવે છે કે “ પચ્ચાદ્ભૂમિમર્થી; પુરઃ ” પરમાત્માએ બ્રહ્માંડરૂપ વિરાટદેહને પ્રથમ પ્રકટ કરી પોતેજ દેવ, દાનવ, માનવ વગેરે જીવરૂપે થયા. ત્યાર પછી તેમને નિવાસ કરવાને ભૂમિ અને શરીરો ઉત્પન્ન કર્યાં. આ સ્કંધના ૨૯ અધ્યાયમાં નારદજી પ્રાચીન બહિર્ને કહે છે કે, “ પુરુષં પુરજનં ચિદ્ધિ ” ‘ જો પુરુષ છે એનેજ તું પુરંજન જાણુ ! ’ ત્યાં આગળ પુરને પ્રકટ કરનાર પુરંજન એમ સ્પષ્ટ કથન કરેલું છે.

(૨૯૩) જગન્મિત્રમ્ જગત્ના મિત્ર-બંધુ એવા પરમાત્મા.

પ્રભુ પોતેજ જગદ્બંધુ છે, ગીતામાં આપ આજ્ઞા કરે છે કે— “ આત્મૈવજ્યાત્મનો બન્ધુઃ ” “આત્મા-પરમાત્મા એજ વિશ્વના બંધુ છે. કારણ કે પ્રભુ પોતેજ જગદ્રૂપ થયેલા છે, માટે સર્વ આત્મરૂપ જગતના બંધુ આપ પરમાત્માજ છે.

(૨૯૪) વિસર્ગાર્તિપ્રદર્શકઃ વિશેષ સૃષ્ટિના અંતને દર્શાવનાર.

પ્રાચીન, બહિરાગતે નારદદ્વારા ઉપદેશ આપી વૈરાગ્ય પ્રકટાવ્યા પછી વિશેષ સર્ગના અંતને અર્થાત્ વધારે સૃષ્ટિની સમાપ્તિને દર્શાવનાર—બોધ આપનાર પોતે પરમેશ્વરજ છે. હવે એમનાથી વિશેષ સૃષ્ટિ કરાવવાની જરૂર નથી એમ જાણી, આપે તેમને બોધ આપ્યો છે. એટલે ભગવદ્વિદ્યાથી નારદ દ્વારા જ્ઞાન મેળવી જ્ઞાનનિષ્ઠ બની જઈ પ્રભુ વૃદ્ધિના કાર્યથી પ્રાચીનબહિર્ વિરામ પામી ગયા. એ સર્વ માર્ગ દર્શક પોતે ભગવાનજ છે.

(૨૯૫) પ્રચેતસાંપતિઃ પ્રચેતસોનાપતિ-સ્વામી-પાલનકરનાર.

શંકરની કૃપાથી જેમનું હૃદય દમલ નિર્મલ બની મયું છે એવા પ્રાચીનબહિર્ના સ્સહજર પુત્રો, જે પ્રચેતાઓના નામથી ઓળખાય

છે, તે સર્વ પ્રયેતાઓના પતિ-પાલન કરનાર આપ શ્રીકૃષ્ણ છે. આ રકંધના ૩૦ અધ્યાયમાં પ્રયેતાઓએ પોતાના પિતાની આજ્ઞા પાળવા પ્રભુનું આરાધન કર્યું છે. તેથી પોતે પ્રકટ થઇ તેમની વાંછના પૂર્ણ કરી માટે પ્રયેતસોના પતિ-સ્વામી પોતે છે. એમ જણાવ્યું.

(૨૬૬) ચિત્રમક્તિહેતુઃ વિચિત્ર સત્કાર કરવા યોગ્ય એવી બક્તિના કારણરૂપ પોતે પ્રભુ છે.

(૨૬૭) જનાર્દનઃ ૧ માયાને નાશ કરનાર, ૨ જનોને અંતકાલ સમયે નાશ કરનાર, ૩ સર્વ જનોએ પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય, ૪ સર્વ મનુષ્યોએ મનન કરવા-જાણવા યોગ્ય એવા.

માયાનો નાશ કરનાર આપજ છે. જે પ્રભુ કૃપા મળે તોજ મનુષ્યને માયા બાધ ન કરી શકે નહિ તો અનેક જન્મો જાય તો પણ માયા જાળમાં સપડાયા વિના મનુષ્યરૂપ માંછલાંઓ ભાગ્યેજ બચી શકે. એમાં સપડાયેલા જીવોનો છૂટકો થવો ધણોજ મુશ્કેલ છે. પ્રભુએ સંસાર નાટકમાં ખેલવા માટે એ અદ્ભુત માયાજાળ બીજાવી છે. તેના મોહમાં ને મોહમાં ફસેલાઓનો અંતકાલ સમયે અંત કરનાર પણ આપ છે. એટલે સર્વજનો આપનું સેવન-સ્તવન કરે છે. માટે આ સંસાર સાગરથી મુક્ત થવાને મનન કરવા યોગ્ય, ચિંતન કરવા યોગ્ય કેવળ આપજ છે.

મૂ० સ્મૃતિહેતુબ્રહ્મભાવ-સાયુજ્યાદિપ્રદઃ શુભઃ ॥

વિજયી ॥

(૨૬૮) સ્મૃતિહેતુબ્રહ્મભાવસાયુજ્યાદિપ્રદઃ સ્મૃતિવડે થયેલા બ્રહ્મભાવથી સાયુજ્યાદિ-મુક્તિ-ગતિને અર્પણ કરનાર.

સ્મૃતિ એટલે ભગવાનનું સ્મરણ થવું, તે સ્મૃતિ રૂપ હેતુ વડે અંતરમાં પ્રકટ થયેલા જ્ઞાનભાવ (સર્વ સ્થળે પરમાત્મયુક્તિ થઇ ભગવત્સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવું તે) થી સાયુજ્ય, સામીપ્ય, સાલોક્ય, સારૂપ્ય વગેરે ચતુર્વિધ મુક્તિ-ગતિને આપનારે શ્રીકૃષ્ણ છે. એવી મુક્તિ આપનાર આપ હોવાથીજ જેમને સર્વજનો મુકુંદ એમ કહી સ્તુતિ કરે છે.

(૨૯૯) શુભઃ ૧ કલ્યાણરૂપ, ૨ મંગલરૂપ.

સર્વનું કલ્યાણ કરનાર પાતે પ્રભુ છે જેથી તે કલ્યાણરૂપ છે. તેમ મંગલરૂપ પણ આપ છે. ગીતામાં આજ્ઞા કરે છે કે;—“મક્કલનાં ચ મક્કલમ્ ” પરમાત્મા સર્વ મંગલવસ્તુઓમાં પણ મંગલરૂપ છે. અર્થાત્ સર્વોત્તમ મંગલવસ્તુ કેવલ પ્રભુજ છે. માટે એ શુભ છે.

(૩૦૦) વિજયી વિજયવાન.

સર્વ પ્રકારે વિશેષે કરી જય પ્રાપ્ત કરવાના સ્વભાવવાળા આપ શ્રીકૃષ્ણ છે. ગીતામાં સંજય કહે છે. કે:—

યત્ર યોગેશ્વરઃ કૃષ્ણો યત્ર પાર્થોધનુર્ધરઃ ।

તત્ર શ્રી વિજયો ભૂતિ ધ્રુવાનીતિ મતિ મય ॥

(જ્યાં મહાયોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તથા જ્યાં ધનુર્ધારી ધનંત્ય (અર્જુન) છે ત્યાંજ લક્ષ્મી, વિજય, અને ઉન્નાત હોય છે. એમ મહારી યુદ્ધિનો નિશ્ચયજ છે.) અહિં શ્રીકૃષ્ણનું વિજયીપણુ સ્પષ્ટ દર્શાવ્યું છે. માટેજ આપને વિજયી કહે છે.

॥ इति चतुर्थस्कन्धनामानि ॥

ॐ॥ अथ पञ्चमस्कन्धनामानि ॥ॐ

મૂ० ॥

.... સ્થિતિલીલાબ્ધિ રચ્યુતો વિજયપદ્રઃ ॥ ૬૫ ॥

(૩૦૧) સ્થિતિલીલાબ્ધિઃ સ્થિતિ લીલાના સાગર.

તૃતીય સ્કંધસ્થ સર્ગ લીલાનાં નામો કહ્યાં, ચતુર્થ સ્કંધસ્થ વિસર્ગ લીલાનાં નામો જણાવ્યાં અને હવે પંચમ સ્કન્ધનીય સ્થિતિ લીલાનાં નામો દર્શાવે છે. બા. દિ. અ. ૧૦ માં કહે છે કે-
“ સ્થિતિર્વૈકૂઠવિજયઃ ” સરજેલા પદાર્થોને મર્યાદામાં—નિયમમાં રાખવાથી જે વૈકુંઠ ભગવાનનો વિજય—મહિમા, તેને સ્થિતિ અથવા સ્થાન કહે છે. તેવી સ્થાન રૂપલીલાના સમુદ્ર-સાગર આપ શ્રીકૃષ્ણ છે.

(૩૦૨) મચ્યુતઃ ચલાયમાન યાય નહિ તેવા.

કાલ આદિથી પણ જે કોઇ દિવસ ચલાયમાન યાય નહિ તેવા શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર. મહાભારતમાં કહે છે કે, “ યસ્માન્નચ્યુતપૂર્વોઽહ-
મચ્યુસ્તેન કર્મણા પ્રથમ કોઇ પણ વખત હું ચલાયમાન થયો નથી તેથી મ્હને અચ્યુત કહે છે. ” તેમ મંત્રવર્ણમાં “ શાશ્વતશ્રીચક્ષુ
પરમાત્મા નિત્ય-અચ્યુત છે, કલ્યાણકારક છે ” કોઇપણ કાલમાં પ્રભુ પોતાના સ્વરૂપથી ચલાયમાન થતાજ નથી માટે તેમને અચ્યુત કહેવામાં આવે છે.

(૩૦૩) વિજયપદ્રઃ વિશેષ જય આપનાર.

સંસારસિંધુથી વિન્ય પ્રાપ્ત કરાવનાર પોતે પ્રભુ છે. ભગવાનનું સ્મરણ કરનાર ભગવદીયજન સંસાર સાગરથી તરી જઈ, જન્મ મરણથી રહિત બની, પ્રભુપદને પ્રાપ્ત કરે છે. એને સંસારથી વિન્ય મેળવ્યો કહેવાય. એવો વિન્ય આપનાર શ્રીકૃષ્ણ છે.

મૂ० સ્વસામર્થ્યપ્રદો ભક્તકીર્તિહેતુરધોક્ષજઃ ॥

પ્રિયવ્રતપ્રિયસ્વામી સ્વેચ્છાવાદવિશારદઃ ॥૬૬॥

(૩૦૪) સ્વસામર્થ્યપ્રદઃ પ્રિયવ્રતરાજને ઉત્તમ રીતે પોતાનું સામર્થ્ય-બળ અર્પણ કરનાર એવા પુરુષોત્તમ. એમ ન હોય તો રથચરણથી સપ્ત સમુદ્ર પ્રકટ કરવાનું સામર્થ્ય પ્રિયવ્રત રાજામાં ક્યાંથી હોય ! મારેજ આપ તેમને બળ આપનાર છે એમ કહ્યું.

(૩૦૫) ભક્તકીર્તિહેતુઃ ભક્તોની કીર્તિના કારણરૂપ એવા પ્રભુ.

પરમાત્મા નિજભક્તોને સંસારથી મુક્ત કરે છે. તેમને મુક્તિ આપવારૂપ વિન્ય પ્રાપ્ત કરાવનાર પ્રભુ હોવાથી તેમની કીર્તિ જે સર્વ દિશામાં પ્રસરે છે તેના હેતુરૂપ-કારણબૂત પણ પોતે ભગવાનજ છે.

(૩૦૬) અધોક્ષજઃ ૧ છતેન્દ્રિય પુરૂષોને પ્રત્યક્ષ થનારા, ૨ ઇન્દ્રિયજ્ઞાન જેમનાથી નીચું છે, ૩ સ્વર્ગ આકાશ અને પૃથ્વી એ ત્રણે જેમનાથી નીચે ઉદય પામેલા છે એવા વિશાર પરમાત્મા.

• પ્રથમ સર્વ ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કરવામાં આવે ત્યારે સધળો વૃત્તિઓ પ્રભુ તરફ દોરાય છે, અને ત્યારેજ પરમાત્માના સ્વરૂપને અત્યક્ષ કરી શકાય છે. ઇન્દ્રિય જન્ય જ્ઞાન તથા સ્વર્ગ, આકાશ, અને

પૃથ્વી વગેરે સર્વ પ્રભુની નીચે છે. મહાભારતના ઉદ્યોગ પર્વમાં કહ્યું છે કે:—“અધો ન ક્ષીયતે જાતુ યસ્માત્તસ્માદધોક્ષજઃ જે પ્રભુથી આ સર્વ આકાશાદિ પદાર્થો નીચે ક્ષય પામતા નથી તેથી તેમને અધોક્ષજ કહે છે. વૈરાટ સ્વરૂપ ભગવાનના આધારથીજ આ સર્વ વિશ્વ સ્થાય રહેલું છે. માટે પોતે અધોક્ષજ છે.

(૩૦૭) પ્રિયવ્રતપ્રિયસ્વામી પ્રિયવ્રત રાજના પ્રિય એવા સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ.

પ્રિયવ્રત રાજને સર્વ ચક્રવર્તિ રાજ્ય મળ્યું, છતાં તેમનું અન્તઃકરણ પ્રભુચરણમાંજ રમણ કરતું હતું. તેથી પ્રિયવ્રત રાજને પ્રિય એવા સ્વામી-પતિ-પાલન કરનાર આપ પ્રભુજ છે. એ પ્રસિદ્ધ છે.

(૩૦૮) સ્વેચ્છાવાદવિશારદઃ ૧ પોતે ઇચ્છા કરેલા વાદમાં નિપુણ-ચતુર ૨ ભગવદ્દિચ્છાને વદનારા વેદોના વાદમાં કુશળ એવા પ્રભુ.

પોતાની ઇચ્છાથી પ્રકટ કરેલા બ્રહ્મવાદમાં આપ અતિશય પ્રવીણ છે. તેમ ભગવાનની ઇચ્છાને વદનારા-પ્રકાશ કરનારા એવા સર્વ વેદોના વાદમાં અર્થાત્ કર્મકાંડની સકલ કલાઓમાં કુશલ હુશિયાર પોતે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર છે. કેમકે પ્રથમ કહી ગયા તે પ્રમાણે સર્વ વેદોજ ભગવાનના નિશ્વાસરૂપ છે તો પછી તે વેદોમાં આપનું કુશલપણ હોય એ કંઈ વિરમય જનક નથી માટેજ પ્રભુને પોતે પ્રતિપાદન કરેલા વાદમાં પ્રવીણ-નિપુણ કલા છે.

મૂ० સંન્યગમ્યઃ સ્વપ્રકાશઃ સર્વસંગવિવર્જિતઃ ॥

ઇચ્છાયાં ત્ર સમર્પાદસ્ત્યાગમાત્રોપલમ્બનઃ ॥૬૭॥

(૩૦૯) સંન્યગમ્યઃ સંગીથી અગમ્ય એવા પરમાત્મા.

સંગી એટલે પોતપોતાનાં અધિકારમાં રહેલા બ્રહ્માદિદેવતાઓને પણ અગમ્ય-ન જાણી શકાય તેવા આ સંકંધના અ-૧ બ્રહ્મા પોતાના પુત્ર પ્રિયવ્રતને કહે છે કે.—યદ્વાચ્ચિતન્ત્યા इति, (હે વત્સ ! આપણે બધાએ તે પરમાત્માની વાણીરૂપ દોરીમાં ગુણકર્મથી ઠરાવેલી બ્રાહ્મણ આદિ જાતિઓના મજબૂત બંધન યુક્ત અભિમાનથી બંધાયેલા જેમ નાથેલા બળદો ખેડુતની ઇચ્છા પ્રમાણે કર્મ કરે છે. તેમ ઇશ્વરની ઇચ્છા પ્રમાણે આપણે તેને બલિ આપીએ છીએ, કર્મ કરીએ છીએ. માટે તે પ્રભુને સર્વ બ્રહ્માદિકથી અગમ્ય—અગોચર કલા.

(૩૧૦) स्वप्रकाशः પોતાના સ્વરૂપથીજ પ્રકાશ પામી રહેલા.

પરમાત્મા સ્વયં પ્રકાશમાન છે. એમને અન્યના પ્રકાશની અપેક્ષા નથી, અરે એટલુંજ નહિ પણ સર્વ વિશ્વમાં જે પ્રકાશ જણાય છે તે પ્રકાશ પ્રભુના પ્રકાશ આગળ કાંઈ પણ નથી. તેમના પ્રકાશનો અંશ માત્રજ છે. માટે કરોડો—અનંત સૂર્યોનો પ્રકાશ પણ પ્રભુ સમીપ તુચ્છ છે. એમ પ્રથમ જણાવી ગયા છીએ.

(૩૧૧) सर्वसंगविवर्जितः સર્વ સંસારના સંગથી છોડાવનાર એવા ભગવાન્.

પ્રિયવ્રત રાજાના દશ પુત્રોમાંથી કવિ, મહાવીર અને સવન એ ત્રણે જણને સંસારના વિષય સંગથી દૂર કરાવનાર પ્રભુ છે. ભગવાન્ની ઇચ્છા શિવાય તેમ કૃપા વિના સંસારની વિકટ માયા છૂટી શકતી નથી. માટે એ ત્રણેને વિરાગ પ્રકટ થઈ ભગવાન્માં અનુરાગ થયો એ પ્રભુકૃત છે. એવા આશયથી સર્વ સંસારના સંગથી છોડાવનાર એવા પ્રભુ એમ કહ્યું.

(૩૧૨) इच्छायां च समर्पादः ત્યાગની ઇચ્છાવાળા ભક્તોને તેમાં મર્યાદાયુક્ત રાખનાર પ્રભુ.

પ્રિયવ્રત રાજના સર્વ બાળકોમાંથી ૨૬૫ વ્રજુજીનેજ યોગ જ્ઞાન થયું. એ ભગવાદિચ્છાનું જ કારણ છે. નીકર બાલ્યાવસ્થામાંજ એથા આશ્રમની ઇચ્છા, અને તેવી ઇચ્છાને જન્મ પર્યન્ત નીભાવવી એ બનવું અશક્ય છે. માટે તેમને તેવી મર્યાદામાં રાખનાર પણ પ્રભુજ છે.

(૩૧૩) ત્યાગમાત્રોગલંભનમ્ સર્વસંગના ત્યાગ માત્રથીજ પ્રાપ્ત થાય તેવા.

સર્વ સંસારના સંગનો ત્યાગ કરવાથી જ પ્રભુ પ્રાપ્ત થાય છે. ગીતામાં ભગવાન્ આજ્ઞા કરે છે કે:—“ ત્યાગાચ્છાન્તિરનન્તરમ્ ” (ત્યાગથી અનન્તશાંતિ થાય છે), એટલે સર્વ વસ્તુના ત્યાગપૂર્વક ભગવાન્ ઉપર અનુરાગ થતાં તે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે ત્યારેજ અવધિ વિનાની અનન્ત શાંતિ થાય છે, અનહદ આનંદનો સ્વાદ મળે છે. તે મળ્યા પછી જન્મ મરણ ૩૫ પ્રવૃત્તિ (અશાંતિ) રહેતીજ નથી.

મૂ० અચિન્ત્યકાર્યકર્તા ચ તર્કાગોચરકાર્યકૃત્ ॥

શૃંગારરસમર્યાદા આમીઘરસમાજનમ્ ॥૬૮॥

(૩૧૪) અચિન્ત્યકાર્યકર્તા ન ચિંતનકરી શકાય તેવાં કાર્યો કરનાર.

મનથી પણ ન વિચારી શકાય તેવાં ભક્તોનાં કાર્યોને સંપાદન કરનાર પોતે પરમાત્મા છે ઇશ્વર શિવાય અચિન્ત્ય કાર્યો તો કોણ કરી શકે એવું છે ? સર્વ વસ્તુની સત્તા પ્રભુએ પોતાના શ્રી હસ્તમાંજ રાખેલી છે. એટલે તેવી રીતેજ બધાં કાર્યો બને છે. ભગવ-

દિશ્ચ વિના એક તુલ્ય પલ્લુ ઉપડી શકે નહિ, તો પછી અચિન્ત્ય કાર્ય તો ક્યાંથીજ થાય !

(૩૧૫) તર્કાગોચરકાર્યકૃત અનુમાનથી પણ ન જાણી શકાય તેવાં કાર્યોને કરનાર.

પ્રિયવતરાજાએ ભગવદ્ભક્તિના પ્રભાવવડે, આ રાત્રી પડવાથી પ્રજાને પીડા થાય છે, એમ જાણી સૂર્યની પેઠે રથપર બેસી પ્રવાસ કરીને પોતાના તેજથી રાત્રીને દૂર કરતાં રથના પૈડાથી સાત સમુદ્રો બનાવી દીધા. આવા પ્રકારનું અનુમાન પણ કરી શકાય નહિ તેવું કર્મ, પ્રિયવત રાજા દ્વારા પ્રભુએજ કરેલું છે. એમ નહોય તો આવું શું અન્યથી થઈ શકે ? માટેજ તેવાં કાર્ય કરનાર તો પ્રભુજ છે.

(૩૧૬) ગૃહ્નારરસમર્યાદા શૃંગાર રસની મર્યાદા (છેડા) રૂપ એવા પ્રભુ.

શૃંગાર, વીર, કરુણા, અદ્ભુત, હાસ્ય, ભયાનક, બિભત્સ, રૌદ્ર અને શાન્ત એવા નવ પ્રકારના રસો છે. દસમો વત્સલરસપલ્લુ ગણાય છે. એ સર્વ રસોમાં શૃંગાર રસ મુખ્ય છે. તે શૃંગાર રસના અવધિરૂપ આપ ભગવાન છે. શ્રુતિમાં કહે છે કે:—‘ રસો वै सः ’ (પ્રભુ પોતે રસરૂપજ છે.) જ્યારે આપજ સર્વ રસરૂપ છે, તો તે શૃંગાર રસનો અવધિ-છેડો-એથી આગળ અભાવ હોય એમાં શું કહેવાનું વિશ્વમાં દેખાઈ આવતો શૃંગારરસ તે ખરો શૃંગારરસ નથી. કિંતુ તે કેવળ આભાસ માત્રજ ખરો શૃંગારરસ તો પ્રભુમાંજ પ્રકાશી છે. માટે જ પ્રભુ શૃંગાર રસના છેડારૂપ છે.

(૩૧૭) આગ્નિધરસમાજનજ આગ્નિધરાજાને રસના સ્થાન રૂપ પ્રભુ.

પ્રિયવ્રત રાજના પુત્ર આગ્નિધ્રને પૂર્વચિત્તિ અપ્સરા સાથે ઉપજતા શૃંગાર રસના કારણરૂપ આપ શ્રીકૃષ્ણ છે. કેમકે આગ્નિ-ધ્રરાજ પિતૃલોકની ઇચ્છાથી, પર્વતપર તપ કરતા હતા, ત્યાં ભગવાને પૂર્વચિત્તિ અપ્સરાને મોકલી, તેને આનંદ રસ પ્રાપ્ત કરાવ્યો છે. તે સ્ત્રીથી નાભાગ આદિ નવપુત્રો પ્રકટ થયા. એમ આ સ્કંધના અ. ૨ માં સ્પષ્ટ છે. તેથીજ પ્રભુ તે રાજને રસના સ્થાનરૂપ છે. શૃંગાર રસની મર્યાદા-અવધિ કેવળ ભગવાન હોવાથી તે, તે રસનું સ્થાન હોય એમાં કાંઈ નવાઈ નથી.

મૂ. નામીષ્ટપૂરકઃ કર્મમર્યાદાદર્શનોત્સુકઃ

સર્વરૂપોઽદ્ભુતતમો મર્યાદાપુરુષોત્તમઃ ॥૬૧॥

(૩૧૮) નામીષ્ટપૂરકઃ નાભિરાજની ઇચ્છાએને પૂર્ણકરનાર. આગ્નિધ્રના પુત્ર નાભિરાજને ત્યાં ઋષભદેવ રૂપે પોતે પ્રકટ થઈ, તેના મનોરથોને પૂર્ણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ છે. આ સ્કંધના અધ્યાય ૩ માં જણાવે છે કે:—‘ પુત્રની ઇચ્છાએ ભગવાનની, તપશ્ચર્યા કરવાને લીધે પ્રસન્ન થયેલા પ્રભુ પાસે તેમના જેવા પુત્રની માગણી કરી. એટલે પોતાની સરખામણીમાં બીજાને કાઢી નથી. એમ સમજી પરમાત્માએ પોતેજ ઋષભદેવરૂપે અવતાર ધારણ કરી પોતાના ભક્ત નાભિરાજના મનોરથો પૂર્ણ કરેલા છે.

(૩૧૯) કર્મમર્યાદાદર્શનોત્સુકઃ લોકોને કર્મની મર્યાદાને દર્શાવવામાં ઉત્સાહ ધરાવનાર એવા શ્રીકૃષ્ણ.

ભગવાન જે ઋષભદેવ સ્વરૂપે થઈ, ઉત્તમ કર્મો કરી, આ લોકમાં કર્મ માર્ગનો પ્રચાર કર્યો છે માટેજ એ કર્મમાર્ગની મર્યાદાને જોવામાં ઉત્કંઠા રાખનાર પ્રભુ છે. આ સ્કંધના ત્રીજા અધ્યાયમાં

ઋષભદેવે કરેલાં ઉત્તમ કર્મો સ્પષ્ટ જણાવેલાં છે. એમને તેવાં કર્મો કરવાનું કાંઈપણ કારણ હતું નહિ, કેમકે તેતો કર્મ કર્યા શિવામ પણ મુક્તાજ છે. પરંતુ લોકોમાં કર્મનો પ્રચાર કરવા માટેજ આપે કર્મ કરેલાં છે.

(૩૨૦) સર્વરૂપઃ ૧ સર્વ જોમનું રૂપ છે એવા, ૨ સર્વ-કુલાચારોને પોતે કૃતિમાં મૂકીને ળીજીને દર્શાવનાર.

એજ પુરુષોનાં વર્તનને અનુસરીનેજ લોકો અનુસરે છે, માટે ભગવાન ઋષભદેવે કર્મોને કૃતિમાં મૂકી લોકોને તે પ્રમાણે વર્તન કરવા ઉપદેશ કરેલો છે. શ્રુતિમાં કહે છે કે:—‘સર્વાણિ રૂપાણિ વિવિચ્ય ધીરો નામાનિ કૃત્વાઽભિવદન્યદાસ્ત ઇતિ (ધીર-વિદ્વાન પોતે રૂપ અને નામવાળાં કર્મો કરીને પછીથી સારી રીતે વિવેચન કરી ઉપદેશ કરે છે) તેમ અહિં ઋષભ ભગવાને ગુરુકુલ નિવાસ, સ્વાધ્યાયનું અધ્યયન, વિગેરે કર્મો કરી સર્વને પ્રત્યક્ષ દર્શાવી ઉપદેશ આપેલો છે. માટેજ ઋષભદેવ રૂપે રહેલા શ્રી કૃષ્ણને સર્વરૂપ કહ્યા.

(૩૨૧) અદ્ભુતતમઃ અત્યંત આશ્ચર્યકારક રૂપ વાળો.

પ્રભુ સર્વ આશ્ચર્યકારક વસ્તુઓનું નિધાનજ છે એટલે આપનું અત્યંત આશ્ચર્યમય સ્વરૂપ હોય એ સંભવિત છે.

(૩૨૨) મર્યાદા પુરુષોત્તમઃ કર્મ મર્યાદાનું વેદમાર્ગનું પાલન કરનાર પુરુષોત્તમ એવા શ્રીકૃષ્ણ.

વેદ પ્રમાણે ચાલતા કર્મમાર્ગને મર્યાદામાર્ગ કહે છે. લોકમાં કર્મમાર્ગનો ઉપદેશ કરવા પોતે મર્યાદા પુરુષોત્તમ ઋષભદેવસ્વરૂપે પ્રકટેલા છે. અને તેમણે જ કર્મમાર્ગ સ્થાપન કરેલો છે. મર્યાદા પુરુષોત્તમ એ શુદ્ધ અદ્વૈત ભાવે પૂર્ણ પુરુષોત્તમજ છે બિન્ન નથી.

આચાર્ય અરણ્ય પુષ્ટિ પ્રવાહ મર્યાદામંથમાં આજ્ઞા કરે છે કે:—
 વેદસ્ય વિદ્યમાનત્વાન્મર્યાદાઽપિ વ્યવસ્થિતા (વેદ પથ્ય સદા વિદ્ય-
 માન છે તેથી વેદ પ્રમાણે આદ્યતો મર્યાદા માર્ગપથ્ય વિભાગપૂર્વક
 સિદ્ધ કરેલો છે.) એમ મર્યાદા માર્ગ પ્રમાણે પ્રતિપાદિત પ્રભુને મર્યાદા
 પુરુષોત્તમ કહે છે. એ મર્યાદાપુરુષોત્તમ પથ્ય પુષ્ટિ પુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ જ છે.

મૂ० સ્વરૂપેષુ સત્યાત્મા કાલસાક્ષી શશિપ્રભઃ

નસ્ત્યેવાનિતાપ્તમૃષમ્ભો ભગલક્ષણઃ ॥૭૦॥

(૩૨૩) સ્વરૂપેષુસત્યાત્માઃ ૧ બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રિયઆદિ
 સર્વરૂપોમાં સત્ય અવતારવાળા. ૨ બ્રાહ્મણી કે સ્ત્રી પર્યન્ત
 સર્વ સ્વરૂપવાન એવા ભગવાન.

આ સમગ્ર જગતમાં સર્વરૂપે ભગવાન પોતે પ્રકાશે છે-
 વિરાજે છે, માટે એવા પ્રભુથી વ્યાપ્ત જગતને સત્ય કહેવામાં આવે
 છે. શ્રુતિભગવતી ઉપદેશ કરે છે કે:—‘યદિદં કિંચિદાસ્તિ તત્સત્યમિત્યા-
 ચક્ષતે (જો આ કંઈક દષ્ટિગોચર જગત જણાય છે તે (ભગવદ્રુપ
 હોવાને લીધે) સત્ય છે.) ગીતામાં તો વળિ એટલે સુધિ આપ આજ્ઞા
 કરે છે કે જગતને અસત્ય કહેનારાઓને આસુરી જીવો ગણવા જે
 સત્ય પરમાત્મા સ્વરૂપ આ જગત છે તેને અસત્ય કેમજ કહી શકાય
 માટેજ સર્વરૂપોમાં સત્ય પરમાત્મા છે એમ કહે છે.

(૨૩૪) કાલસાક્ષી કાળને નિયમમાં રાખનાર.

(૩૨૫) શશિપ્રભઃ ચંદ્રમાની કાંતિજેવી જેમની પ્રકાશ-
 માન કાંતિ છે એવા.

જેમ ચંદ્રના દર્શનથી મનુષ્યોને મહાન્ આનંદ પ્રકટ થાય છે તેમ જેમના દર્શન માત્રથીજ અતિશય આનંદ ઉદ્ભવે છે. એવા પરમાત્મા પ્રભુ આનંદ સ્વરૂપ છે, એટલે તેમનાં દર્શનથી આનંદ પ્રાપ્ત થાય તે સહજ છે. ચંદ્રના દર્શનથી ઉપજતો આનંદ ક્ષણિક છે, પરંતુ ભગવદ્દાનંદ તો એથી વિલક્ષણ પ્રકારનો અને અખંડ છે.

(૩૨૬) મરુદેવીવ્રતફલમ્ નાભીરાજની પત્ની મરુદેવ્યુએ આચરેલા પુંસવનાદિ વ્રતોનાં ફળરૂપ એવા ઋષભદેવ સ્વરૂપી ભગવાન્

(૩૨૭) ઋષભઃ સર્વશ્રેષ્ઠ એવા ઋષભદેવ પરમાત્મા.

સંસ્કૃત ભાષામાં 'ઋષભ' શબ્દનો અર્થ સર્વથી ઉત્તમ એમ થાય છે. તો સર્વથી ઉત્તમ પુરુષોત્તમ શિવાય કોણ હોય શકે ? પ્રભુ જ્યારે નાભીરાજને ત્યાં પ્રકટ થયા, ત્યારે તેમનામાં વીર્ય, શૌર્ય, ધૈર્ય, ગાંભીર્ય, ઔદાર્ય, યશ્વ વગેરે વગેરે સર્વથી ઉત્તમોત્તમ ગુણોના લક્ષણો નીહાળી તેમણે પૌતાના પુત્રત્વ નામ ઋષભદેવ પાડ્યું માટે અહિં ઋષભ સ્વરૂપી ભગવાન્ એમ કહ્યું.

(૩૨૮) મગલક્ષણઃ ઐશ્વર્ય વગેરે ગુણોના સમુદાયને પૌતાનામાં દર્શાવનાર.

ઐશ્વર્યાદિ ગુણોથી યુક્ત હોય તે ભગલક્ષણવાળો છે એમ ગણાય છે. સ્મૃતિમાં કહે છે કે:—

ऐश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्य यज्ञसः श्रियः ।

ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णां भगवति स्मृतिः ॥

(સમગ્રું ઐશ્વર્ય, ધર્મ, યજ્ઞ, લક્ષ્મી જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એ ૭ ગુણોને ભગ એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે.) ઉપર ગણાવેલા ૭ ગુણો. જેમાં એકત્ર નિવાસ કરે છે. તેને ભગવાન્ કહેવામાં આવે

છે. આ સ્કંધના ચોથા અધ્યાયમાં જણાવે છે કે:—અથ હ તમુત્પ-
ત્યૈવામિવ્યજ્યમાનમગલહુક્ષણમ્ (ઉત્પત્તિ થતાંની સાથે જ ભગ-
વાનના લક્ષણવાળા તે ઋષભદેવને પ્રજાઓ સ્તુતિ કરવા લાગી માટે
જ ભગલક્ષણવાન એવા પરમાત્મા એમ જણાવ્યું.

મૂ० જગત્સંતર્પકો મેઘરૂપી દેવન્દ્રદર્પહા ॥

જયંતિપતિરત્યન્ત પ્રમાણાશેષલૌકિકઃ॥૭૧॥

(૩૨૯) જગત્સંતર્પકઃ જગતનું સારીરીતે પોષણ કરનાર.

જગતનું એટલે પ્રજાનું સારીરીતે પોષણ કરનાર પોતે પ્રભુ છે.

આ સર્વ પ્રજાઓને જળ, ઇળ, ધાન્ય વગેરે આપી પ્રભુજ પોષણ
કરે છે પરમાત્માની આજ્ઞાથી જ મેઘ વૃષ્ટિ કરે છે, સૂર્ય તાપ આપે
છે, પવન વધ રહ્યા છે, એ બધું પ્રભુએ પ્રજાઓનું પાલન કરવાનેજ
પ્રકટ કર્યું છે. માટે જ સર્વનું ખરી રીતે પાલન કરનાર તો એક
પરમાત્મા જ છે.

(૩૩૦) મેઘરૂપી અંજનાભ સંજ્ઞાધારી મેઘરૂપ એવા શ્રીકૃષ્ણ.

પરમાત્મા પ્રજાઓને પોષણ કરનાર છે, તે આનામ કહીને તેને
દૃઢ કરે છે. આ સ્કંધના ૪ અધ્યાયમાં છે કે “ જ્યારે ઋષભદેવના
રાજ્યમાં તેમની સ્પર્ધા કરી ઈંદ્રરાજાએ મેઘની વૃષ્ટિ ન કરી ત્યારે
ભગવાન ઋષભદેવે મેઘ સ્વરૂપે થઈ અનેક રીતે જળવૃષ્ટિ કરી પ્રજા-
ઓનું પાલન કર્યું. તેથીજ અહિં મેઘરૂપી ભગવાન એમ કથન કરે છે.

(૩૩૧) દેવેન્દ્રદર્પહા દેવેન્દ્રના ગર્વને હરણ કરનાર.

પોતાના પરાક્રમથી રાજ્યમાં વૃદ્ધિ કરી, પ્રજાઓને સંતોષ
આપી, દેવોના રાજા ઈંદ્રના મહાન ગર્વને—અભિમાનને ઉતારનાર

એવા પ્રભુ. આ પ્રમાણે પરમાત્મા પોતાના પ્રતાપ દર્શાવી અભિમાનના મદમાં છકી ગયેલાઓના મદને ઉતારી નાંખે છે. અને અનેક સંકટો-માંથી પોતાને શરણે પડેલી પ્રજાઓ પોષે છે. એવું વિસ્મયજનક પ્રભુનું ચરિત્ર હોય એમાં શું કહેવાનું ?

(૩૩૨) અયંતિપતિઃ જ્યંતીના પતિ-સ્વામી.

ઋષભદેવનો આશ્ચર્ય કારક પ્રભાવ જોઇ ઇદ્રદેવે પોતાની જ્યંતી-નામની કન્યા તેમને પરણાવી હતી, તેથી જ્યંતીના પતિ-સ્વામી એવા ઋષભદેવ સ્વરૂપ ધારી પ્રભુ પોતે શ્રી પુરુષોત્તમ.

(૩૩૩) અત્યન્તપ્રમાણોશષલૈકિકઃ ૧ સંપૂર્ણ રીતે લૌકિક પ્રમાણોનું અતિક્રમણ ઉલ્લંઘન કરનાર, ૨ અત્યન્ત પ્રમાણો વડે જન્મનાં લોકસિદ્ધ કાર્યો ગૃહણ કરવા યોગ્ય છે એવા પરમાત્મા ઋષભદેવ-

મૂ० શતધાન્યસ્તભૂતાત્મા શતાનન્દો ગુણપ્રસૂઃ ॥

વૈષ્ણવોત્પાદનપરઃ સર્વધર્મોપદેશકઃ ॥૭૨॥

(૩૩૪) શતધાન્યસ્તભૂતાત્મા સો પ્રકારે શરીરોમાં આત્માને સ્થાપન કરનાર.

ઋષભદેવ ભગવાને પોતાના જેવા સો પુત્રો પ્રકટ કર્યા, શ્રુતિ ઉપદેશે છે કે:—આત્મા વૈ જાયતે પુત્રઃ (આત્માજ પુત્ર રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે.) ઋષભદેવે પોતાના આત્માને સો પુત્રો ઉત્પન્ન કરી સો શરીરોમાં સ્થાપન કર્યો છે. આ સ્કંધના ૪ અધ્યાયમાં કહે છે કે:—આત્મજાનામાત્મસમાનાનાં શતં જનયામાસ (પોતાના જેવા પરા-ક્રમી સો પુત્રને ઋષભદેવે ઉત્પન્ન કર્યા.) માટેજ સો પ્રકારે શરીરોમાં પોતાના આત્માને સ્થાપન કરનાર એવા પ્રભુ એમ કહ્યું

(૩૩૫) શતાનન્દઃ ૧ સો પુત્રો છે આનંદ રૂપ જેમને, ૨સો પુત્રોથી આનંદ મેળવનાર, ૩ સેંકડો ધણા આનંદ સ્વરૂપ એવા પ્રભુ.

પરમાત્મામાં અનંત ધણો આનંદ છે. કેમકે એ પોતે આનંદ-મયજ છે. શ્રુતિમાં કહે છે કે:—સપ્તકો બ્રહ્મણ આનન્દઃ (તે એક પરમાત્માનો આનંદ માત્રજ છે.) આ સર્વ વિશ્વની રચના એ કેવળ પ્રભુનો આનંદજ છે. તેથી શત-સેંકડો ધણા આનંદમય સ્વરૂપવાન એવા ભગવાન એમ પ્રતિપાદન કરે છે.

(૩૩૬) ગુણપ્રસૂઃ ગુણુને જન્મઆપનાર.

ગુણી અને ગુણનો પરસ્પર અભેદ છે. જેથી અહિં ગુણુને પ્રકટનાર એટલે સર્વ ગુણુશાલી આનંદ નિધાન ભરત નામના પુત્રને પ્રકટ કરનાર એવા પ્રભુ એમ સમજવું. આ સ્કંધના ૪ અધ્યાયમાં જણાવે છે કે:—‘યેષાંસ્તલુ મહાયોગી ભરતો જ્યેષ્ઠઃ શ્રેષ્ઠગુણઃ’ ઋષભદેવને સો પુત્ર થયા, તેમાં સર્વથી મોટા મહાગુણુશાલી ભરતજી હતા, તેનેજ ઉદ્દેશી આ નામ કથન કરે છે.

(૩૩૭) વૈષ્ણવોત્પાદનપરઃ ૧ વૈષ્ણવ ભરતજીને ઉત્પન્ન કરી વૈષ્ણવ ધર્મને પૂર્ણ કરનાર, ૨ વૈષ્ણવોમાં ભક્તિનો ઉદય કરનાર, ૩ વૈષ્ણવોને માટેજ પોતાનું પ્રાકટ્ય છે એવા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ.

(૩૩૮) સર્વધર્મોપદેશકઃ સર્વ ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર.

સર્વ સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓમાં નિવૃત્તિ પ્રાપ્ત કરાવે તેવા સર્વ ધર્મનો અહર્ષિઓ દ્વારા પોતે જ ઉપદેશ કરનાર છે. ઋષભદેવે અહર્ષિઓની મહાન સભામાં પોતાની સર્વ પ્રજાને તેમ પોતાના પુત્રોને અહર્ષિઓદ્વારા અને પોતે પણ સર્વ ધર્મનો ઉપદેશ આપતા હતા.

એમ આ રકથના ૪ અધ્યાયમાં સ્પષ્ટ છે. એટલે અહિં સર્વ ધર્મ નો ઉપદેશ કરનાર પ્રભુ એમ કહે છે.

મૂં. પરહંસક્રિયાગોષ્ઠા યોગચર્યાપ્રદર્શકઃ ॥

ચતુર્થાશ્રમનિર્ણેતા સદાનન્દ શરીરવાન્ ॥૭૩॥

(૩૩૯) પરહંસક્રિયાગોષ્ઠા ૧ પરમહંસની ક્રિયાનું રક્ષણ કરનાર. ૨ પરમહંસના વિષયમાં ક્રિયાઓને દૂષિત કરનાર.

પરમહંસ અર્થાત્ ચતુર્થાશ્રમીઓને ક્રિયારૂપ સંપત્તિઓને રક્ષણ કરનાર આપ શ્રીકૃષ્ણ છે. તેમ તેમની ક્રિયાને-કર્મમાર્ગને દૂષિત-દોષ-યુક્ત કરાવનાર પણ આપ પ્રભુજ છે. ચતુર્થાશ્રમીઓને કાંઈ પણ કર્મ હોતાં નથી. કેમકે તેઓએ પોતાનાં સર્વ કર્મો ભગવાનને સમર્પણ કર્યા છે. એટલે તેમને કર્મ કરવાની આવશ્યકતા જ નથી. તેમ છતાં જો અહં મમત્વ માની કર્મ કરે છે. તો એ દોષવાન મનાય છે. માટે કર્મરહિત બનેલા પરમહંસ ભક્તોની ક્રિયાઓને પ્રભુ દૂષિત દૂષણયુક્ત બનાવનાર છે. એજ તેમની પરમહંસ સંબંધી ક્રિયાઓનું રક્ષણ છે.

(૩૪૦) યોગચર્યાપ્રદર્શકઃ ભક્તિયોગના આચરણને પ્રવૃત્ત કરનાર—વિસ્તારનાર.

(૩૪૧) ચતુર્થાશ્રમનિર્ણેતા ચતુર્થાશ્રમ-સન્યસ્તાશ્રમના-નિર્ણયોને-સિદ્ધાન્તોને વિવેચન કરનાર-સ્પષ્ટરીતે દર્શાવનાર એવા પરમાત્મા.

(૩૪૨) સદાનન્દશરીરવાન્ ૧ નિરંતર જેમનું આનંદમય સ્વરૂપ છે એવા. ૨ સત્ય અને આનંદમય શરીરધારી એવા શ્રીપુરુષોત્તમ.

પ્રભુનું આનંદમય સ્વરૂપ છે એમ વારંવાર જણાવી ગયા, છતાં તેને પુનઃ પુનઃ દઢીબૂત કરે છે કે પરમાત્માનું શરીરજ સદા આનંદરૂપ છે. જ્યાં જ્યાં તેમનાં અવયવોને અવસોકન કરીએ ત્યાં ત્યાં આનંદ આનંદ ભાસ્યા કરે છે, વ્યાસચરણ આગ્રા કરે છે કે:-
 આનન્દમાજ્જકરપાદમુખોદરાશ્ચિન્મ (કેવળ આનંદમયજ જન્મને, હાથ, પગ, મુખ ઉદર વગેરે છે.) એ શિવાય વેદ, ગીતા વગેરેમાં અનેક સ્થળે ભગવાનનું આનંદમય સ્વરૂપ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવ્યું છે. વિસ્તૃત થવાના બયથી, તેમ ઘણે સ્થળે આ પુસ્તકમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે તેથી વધારે પિષ્ટપેષણ કરતા નથી.

મૂ० પ્રદર્શિતાન્યધર્મશ્ચ ભરતસ્વામ્યપારકૃત ॥

યથાવત્કર્મકર્તા ચ સંગાનિષ્ટપ્રદર્શકઃ ॥૭૪॥

(૩૪૪) પ્રદર્શિતાન્યધર્મઃ ખીજાઓને ધર્મ દર્શાવનાર અર્થાત્ ધર્મમાં તેમની પ્રવૃત્તિ થાય તેવી રીતે તેમનામાં ધર્મનું સ્થાપન કરનાર એવા પ્રભુ.

(૩૪૪) ભરતસ્વામી ભરતજીના સ્વામી—પાલક.

સૌ પુત્રમાં સર્વથી મોટા ભરતજી તેમના સ્વામી એટલે તેમને સાઈ શિક્ષણ આપનાર. આ સંકલ્પના ૫ અધ્યાયમાં ‘સ્વતન્ત્રયશતઝયેષં પરમમાગવતં ભરતં ધરણીપાલનાયામિષિષ્યે’ “ભગવાન્ મુખભદ્રેવે પોતાના સૌ પુત્રમાં સૌથી મોટા પરમ ભગવદ્ભક્ત ભરતજીને શિક્ષણ આપી પૃથ્વીનું પાલન કરવા રાજ્યાભિષેક કર્યો.” એમ જણાવ્યું છે. જ્યાં ભરતના મુખભદ્રેવ સ્વરૂપ ધારી ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ એમ કહ્યું.

(૩૪૫) અપારકૃત પાર વિનાના સંસારરૂપી સંગરને છેદનાર

અર્થાત્ અપાર સંસારસાગરને તરાવનાર જન્મ મરણથી મુક્ત કરનાર એવા પરમાત્મા. પ્રભુ કૃપા પ્રાપ્ત થાય તો જ સંસારસાગર તરાય છે નીકર નહિ, માટે અપાર સંસાર સિંધુને તરાવનાર—સંસારથી મુક્ત કરનાર એવા પ્રભુ એમ કહ્યું.

(૩૪૬) યથાવત્કર્મકર્તા ચ જે પ્રકારે વેદશાસ્ત્રમાં કર્મો કથન કરવામાં આવેલાં છે તેવાજ ઐત સ્માર્ત કર્મોને કરનાર એવા પ્રભુ; આ સ્કંધના અ. ૭ માં ભરતજીએ વેદોક્ત કર્મથી ભગવાન યશ્વ-રૂપનું યજ્ઞ કરેલું છે એમ સ્પષ્ટ દર્શાવ્યું છે. ભરતજીદ્વારા એ યજ્ઞકર્મ કરનાર પોતે પ્રભુજ છે.

(૩૪૭) સજ્ઞાનિષ્ઠપ્રદર્શકઃ ૧ સંગથી અનિષ્ઠ—અનર્થને દર્શાવનાર. ૨ સંગના અનર્થને દર્શાવનાર.

ભગવદીય જનની સંગતિ શિવાય બીજા સંગો કરવાથી મહાન અનર્થ થાય છે. ગીતાજીમાં પોતે શ્રીમુખથી આજ્ઞા કરે છે કે:— સજ્ઞાત્સંજાયતે કામઃ (સંગથી કામ-વિષયોની કામનાઓ ઉત્પન્ન થાય છે.) પછી કામથી ક્રોધ વગેરે પ્રકટ થઇ છેવટે આત્મનાશ થવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે. એ સર્વનું મૂળ સંગ છે, માટેજ તેવો સંગ અનર્થ કારક છે એમ પ્રભુ પ્રત્યક્ષ રીતે દર્શાવે છે. આ સ્કંધના ૮ અધ્યાયમાં મહાત્મા યોગી ભરતજીને પણ મૃગના સંગ ખાત્રથીજ મૃગ જન્મ, વિપ્રજન્મ લેવા પડ્યા છે. જ્યાં સંગથી વિરાગવાન યોગ નિપુણ મહાત્મા ભરતજીની પણ આ સ્થિતિ થઇ છે ત્યાં સંસારમાં અનુરાગ રાખનારા પામર જીવોની તો શું ગતિ? જેથી નિરંતર સંગથી દૂર રહી, ભગવદીય જનોનો સમાગમ કરી, ભગવદ્ભાવ સ્થીર કરવો. ભરતજીને એ પ્રમાણે સંગનું અનિષ્ઠ ફલ દેખાડનાર આપ ભગવાન છે.

મૂં આવશ્યકપુનર્જન્મકર્મમાર્ગપ્રદર્શકઃ ॥

યજ્ઞરૂપમૃગઃ શાન્તઃ સહિષ્ણુઃ સત્પરાક્રમઃ ॥ ૭૫ ॥

(૨૪૮) આવશ્યકપુનર્જન્મકર્મમાર્ગપ્રદર્શકઃ અવશ્ય થનારો અન્ય જન્મ માટે કારણભૂત રહેલા કર્મમાર્ગને દર્શાવનાર એવા પ્રભુ.

આ પ્રમાણે આવશ્યક કર્મો માટે પુનર્જન્મની જરૂર છે કર્મ એટલું બધું પ્રવળ છે કે લેશ પણ કર્મ કરવાં બાકી રહી ગયાં હોય, તો તે કર્મ ભોગવવા અન્ય જન્મ લેવો પડે છે. મહાત્મા ભરતજી જેવાને મૃગસંગ થઈ ભગવદાસક્તિ છૂટી જવી અને મૃગ શરીરમાં જન્મ થવો. ફરીથી પાછો બ્રાહ્મણ શરીરમાં જન્મ થવો વગેરે થયું તે તેમનાં કર્મો એક જન્મમાં નહિ ક્ષય પામેલાં હોવાથી અન્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા હતી, માટે પ્રભુએ તેમને મૃગ જન્મ, વિપ્રજન્મ, આપી કર્મોને દર્શાવી ત્યાર પછીથી મોક્ષ આપ્યો છે, તેથીજ અન્યજન્મના કર્મોને દર્શાવનાર પ્રભુ એમ કહે છે.

(૩૪૫) યજ્ઞરૂપમૃગઃ યજ્ઞમાં બલિદાન આપવાને મૃગરૂપ એવા ભગવાન જડભરત.

બીલોએ ભદ્રકાળીનું પૂજન કરવા કરેલા યજ્ઞની સમાપ્તિમાં બલિદાન આપવા માટે શોધ કરતાં મળી આવેલા મૃગરૂપ—મૃગ જન્મ પ્રાપ્ત કરનાર જડભરતજી, જડભરત પોતે ભગવાનના પરમ ભક્ત છે, માટે ભગવત્સ્વરૂપજી છે. એટલે યજ્ઞમૃગ રૂપ જડભરત સ્વરૂપ ધારી એવા (બ્રાહ્મણ જન્મ ધારી) પરમાત્મા, આ નામથી ભરતજીના મૃગ જન્મનું, તેમ વિપ્ર જન્મનું સૂચન કરે છે.

(૩૫૦) શાન્તઃ શાંત એવા ભગવાન.

બીલો બાંધીને બદ્ધકાળીના સમીપમાં જડ બરતણને ગણિદાન આપવા લેઈ ગયા, છતાં પણ જે લેશ પણ ક્રોધ પામ્યા હતા નહિ. કેમકે સર્વત્ર બ્રહ્મભાવ થવાથી દેહાભિમાન, જન્મ, મરણ, વગેરે કાંઈપણ તેમને હટું નહિ. કેવળ પરબ્રહ્માનંદમાંજ ગમે હતા. માટે શાંત-સ્વરૂપ ધારી ભગવાન એમ કહ્યું.

(૩૫૧) સહિષ્ણુઃ સહન કરવાના સ્વભાવવાળા એવા બરતણ શ્રીકૃષ્ણ.

પોતે પૂર્ણ શાંત સ્વરૂપ હોવાથી સર્વ રીતે સહન શીલ છે. જ્યાં શાંતપણું હોય ત્યાં સહનપણું હોય છે. એટલે આપનામાં એવી સહનશીલતા હોય એ સ્વાભાવિકજ છે.

(૩૫૨) સત્પરાક્રમઃ ૧ સત્યતામાં જ પરાક્રમ કરનાર, ૨ સત્ય પરાક્રમને ધારણ કરનાર, ૩ સત્—ભગવાનમાં તન્મય બનેલા બહોતોને ન અતિક્રમણ કરે એવા—અર્થાત્ તેમની સર્વ અભિલાષાઓને પરિપૂર્ણ કરનાર, ૪ સત્—બક્તજનોને પોષણ કરનાર, ૫ ભગવદ્રૂપ પરાક્રમ કરનાર—અર્થાત્ મનુષ્યોથી, દેવોથી પણ જે ન થઈ શકે તેવાં આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનારાં દિવ્ય—અલોકિક પરાક્રમોને કરનાર એવા પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ.

મૂ० રહુગણગતિજ્ઞશ્ચ રહુગણવિમોચકઃ ॥

• ભવાટવીતત્વવક્તા બહિર્મુખહિતે રતાઃ ॥૭૬॥

• (૩૫૩) રહુગણગતિજ્ઞઃ રહુગણ રાજની ગતિ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાના ઉપાયને જાણનાર એવા પ્રભુ.

• (૩૫૪) રહુગણવિમોચકઃ રહુગણરાજને મુક્ત કરનાર.

રહુગણુરાજને જ્ઞાન આપી કાળથી મૂકાવનાર આપ ભગવાન છે, આ સ્કંધના ૧૨ મા અધ્યાયમાં ' મહાત્મા જડભરતે પાલખીનું વહન કરતાં ક્રોધી બનેલા રહુગણુરાજને ઉત્તમ જ્ઞાન દ્વારા આત્મ-દર્શન કરાવી જન્મ મરણરૂપ કાળથી મુક્ત કરાવ્યાનું સ્પષ્ટ જણાવેલું છે. માટેજ રહુગણુને મુક્તિ આપનાર એમ કહે છે.

(૩૫૫) મવાટવીતત્ત્વવક્તા સંસાર રૂપ વનના તત્ત્વને કહેનાર પ્રભુ.

સંસાર રૂપી મહાન ધોર વનમાં અનેક જન્મોથી જીવોને કેવી કેવી વિટંબણા પડે છે, તે આ સ્કંધના ૧૩ અધ્યાયમાં રહુગણુ રાજને મહાત્મા જડ ભરતજીએ સ્પષ્ટ બતાવેલું છે. તેથીજ સંસાર રૂપ મહાધોર વનના તત્ત્વને-સ્વરૂપને કથન કરનાર એવા પરમાત્મા એમ કહ્યું.

(૩૫૬) બહિર્મુખહિતે રતાઃ બહિર્મુખ વૃત્તિવાળાઓનું હિત કરવામાં જેમની કીડાઓ છે એવા પરમાત્મા.

ઋષભદેવ અને જડભરત જેવા મહાત્માઓ પરબ્રહ્મમાં તન્મય બનેલા હોવાથી દેહાભિમાન ન હોવાને લીધે, તેમ સંગથી દૂર રહેલા હોવાને લીધે, તેમનું ઉન્નતતત્ત્વ આચરણુ જોઈને કેટલાક વેદબાણ બહિર્મુખ વૃત્તિઓવાળા જડવાદી પાખંડીઓ તેવા પ્રકારનું આચરણુ કરી આગળ પોતાનું જીવન ચલાવશે. તો તેવાઓને પણ હિત કરવામાં ઋષભદેવદ્વારા જેમની કીડાઓ છે એવા પ્રભુ.

મૂ० ગયસ્વામી સ્થાનવંશકર્તા સ્થાનવિભેદકૃત્ ॥

પુરુષાવયવો ભૂમિવિશેષવિનિરુપકઃ ॥૭૭॥

(૩૫૭) ગયસ્વામી ગયનામના રાજના સ્વામી-પ્રભુ.

ગયનામે રાજ્ય પ્રભુનો પરમ ભક્ત હતો, તેથીજ પ્રભુ-શ્રીકૃષ્ણ તેના સ્વામી છે. આ સ્કંધના ૧૫ અધ્યાયમાં ‘ગયો રાજર્ષિપ્રવરઃ’ રાજાઓમાં ઉત્તમ ગય પ્રભુમાં પોતાની દૃઢ ભક્તિ—નિશ્ચલ પ્રેમ રાખી ‘પૃથ્વીનું’ પાલન કરનાર પરમ ઉદાર અને પરમાત્માજી પોતાના પ્રભુ છે એમ જાણનાર હતા એમ કથન કરેલું છે. તેથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને ગયસ્વામી કહ્યા છે.

(૩૫૮) સ્થાનવંશકર્ત્તા સ્થાન-ધર્મની સ્થિતિ માટે ગયરાજ વંશને ઉત્પન્ન કરનાર.

(૩૫૯) સ્થાનવિમેદકૃત્ સ્થાનના જુદા જુદા ભેદ કરનાર પ્રભુ.

સ્થાન-વંશની સ્થિતિના જુદા જુદા ભેદ-સંસ્થાઓ કરનાર અર્થાત્ પ્રિયવ્રત રાજાના વંશની જુદી જુદી સંસ્થા-શાખાઓ કરનાર પોતે શ્રી પુરુષોત્તમ.

(૩૬૦) પુરુષાવયવઃ વિરાદરૂપ પરમાત્મા.

પુરૂષ—વિરાટના અવયવો તે રૂપ, અર્થાત્ બ્રહ્માંડમય સ્વરૂપ-ધારી એવા પ્રભુ. શ્રુતિમાં આપ ઉપદેશ છે કે:—“પૃથ્વી મે શરીરે ઝિતા” આ સર્વ ભૂમંડળ મહારા શરીરનો આશ્રય કરીનેજ રહેલું છે. માટે તે બધું ભૂમંડળ ભગવદ્રૂપજ છે.

(૩૬૧) ભૂમિવિશેષવિનિરૂપકઃ ભૂમિનું વિશેષ રીતે નિરૂપણ કરનાર એવા શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

ભૂમિનું વિશેષ રીતે એટલે ક્ષીપો, પર્વતો, વર્ષો, નદીઓ, વનો, અને ત્યાં ત્યાં વસનારી પ્રજાઓ, તેમની જાતિઓ, આયુષ્ય વગેરે માપ પ્રમાણપૂર્વક નિરૂપણ કરનાર, એવા પરમાત્મા. આ સ્કંધના

૧૬ અધ્યાયમાં શુકદેવજી જણાવે છે કે:—વિરાદ ભગવાનના શરીર
રૂપ આ જૂગોળને યથાર્થ રૂપે જણાવવાને બ્રહ્મદેવનું આયુષ્ય મળે
તો પણ કોઈ સમર્થ યઈ શકતું નથી, પરંતુ તેમાંની મુખ્ય મુખ્ય
બાબતોનું હું વર્ણન કરૂં છું. આ પ્રમાણે પરીક્ષિત પ્રત્યે કથન કરી
પોતે પરમાત્માજી શુકદેવજી દ્વારા જૂગોળનું વર્ણન કરનાર છે. પ્રભુ
શિવાય સમસ્ત જૂગોળના યથાર્થ માપને કોણ જણી શકે એમ છે ?
માટે ભૂમિતું વિશેષે કરી નિરૂપણ કરનાર એવા ભગવાન એમ કહ્યું.

મૂ૦ જમ્બૂદ્વીપપતિ મૈરુનાભિપદ્મરુદ્રાશ્રયઃ ॥

નાનાવિભૂતિલીલાલ્લ્યો ગદ્ગોત્પત્તિનિદાનકૃત્ ૭૮

(૩૬૨) જમ્બૂદ્વીપપતિઃ જંબૂ નામના દ્વીપના પતિ—માલીક
એવા પ્રભુ.

(૩૬૩) મૈરુનાભિપદ્મરુદ્રાશ્રયઃ ઇલાવૃત વર્ષના નાભિસ્થાન
(મધ્યભાગ) માં કમળ પેટે જોતો પ્રાદુર્ભાવ છે, તથા ઇન્દ્રાદિ દેવો
જેમાં આશ્રય કરે છે એવા મેરૂપર્વત રૂપ ભગવાન, મેરૂ એ ભગ-
વાનનુંજ સ્વરૂપ છે. ગીતામાં આપ શ્રીમુખે આજ્ઞા કરે છે કે:—
“ઋકઃ શિખરિણામહમ્” શિખરવાળા પર્વતોમાં મેરૂપર્વત હું છું.
માટે અહિં મેરૂપર્વત રૂપ પરમાત્મા એમ જણાવ્યું છે.

(૩૬૪) નાનાવિભૂતિલીલાલ્લ્યઃ ૧ જુદા જુદા પ્રકારની
વિભૂતિલીલા—લક્ષ્મીના વિલાસોથી આલ્લ્ય—પૂર્ણ, ૨. વિ-
વિધ પ્રકારની વિભૂતિઓ તથા લીલાઓ—ક્રીડાઓથી પ-
રિપૂર્ણ એવા ભગવાન.

ભગવાન પોતે સર્વ લીલાઓથી અને વિભૂતિઓથી પરિપૂર્ણ

છે. માટેજ તેમની વિભૂતિઓની તથા લીલાઓની સંખ્યાજ યદ્ શકતી નથી. ભગવાને અશ્વિનને પોતાની વિભૂતિઓ સંક્ષેપમાં વર્ણન કરી બતાવી હતી. આ સ્કંધના ૧૬ અધ્યાયમાં દેવતાઓના નંદન, ચૈત્રરથ, વૈભ્રાજક અને સર્વતોભદ્ર વગેરે મોટા મોટા ઉદાનો— બાળો દર્શાવ્યા છે, તેમાં દેવો, યક્ષો, ગંધર્વો, વગેરે જુદી જુદી વિભૂતિઓ દ્વારા—સ્વરૂપોદ્વારા પ્રભુ પોતેજ અનેક પ્રકારની ક્રીડાઓ કરી રહ્યા છે. એ ઉદ્દેશનેજ આ નામ સૂચન કરે છે.

(૩૬૫) ગङ्गात्पत्तिनिदानकૃત્ ગંગાનદીના ઉત્પત્તિ સ્થાનને કરનાર.

પ્રભુએ પોતાના ચરણમાંથી ગંગાને પ્રકટ કરેલાં છે. આ સ્કંધના ૧૭ અધ્યાયમાં કહે છે કે:—‘ગંગાજી ભગવાનના ચરણકમલમાંથી જલધારા રૂપે પ્રકટ થયેલા હોવાથી તેમને વિષ્ણુપદી—ભગવત્પદી કહેવામાં આવે છે. એટલેજ અહિં ગંગાના ઉત્પત્તિ સ્થાનને કરનાર પ્રભુ એમ કહે છે.

મૂં ગङ્ગામાહાત્મ્યહેતુશ્ચ ગङ્ગારૂપોઽતિગૂઢકૃત્ ॥

• વૈકુંઠદેહદેત્વમ્બુજન્મકૃત્ સર્વપાવનઃ ॥૭૧॥

(૩૬૬) ગङ્ગામાહાત્મ્યહેતુઃ ગંગાના મહિમાના કારણરૂપ.

પોતાનાં ચરણકમલમાંથી પ્રાદુર્ભૂત થયેલાં ગંગાજી છે, તો પછી તેમના મહિમાનું કારણ પ્રભુ શિવાય અન્ય કોઈ હોઈ શકે ! માટેજ પ્રભુ તેમના પ્રભાવ—મહિમાનું કારણ—હેતુ છે. એ બરોબરજ છે.

• (૩૬૭) ગङ્ગારૂપઃ ગંગાજી જેમનું સ્વરૂપ છે એવા પ્રભુ.

ગંગાનદી પોતે ભગવાનનુંજ સ્વરૂપજ છે. ગીતામાં શ્રીમુખે આપ આજ્ઞા કરે છે કે:—“ સ્ત્રોતસામસ્મિજાહનવી ” પ્રવાહી (નદી)-

એમાં જે ગંગાનદી એ મહાઈ સ્વરૂપ છે. તેમ વળિ અન્ય સ્થળે આ પ્રમાણે પણ જણાવ્યું છે કે:-

યોઽસૌનિરજ્જનો દેવશ્ચિત્સ્વરૂપીજનાર્દનઃ ॥

સ एव द्रवरूपेण गङ्गाम्भो नात्र संशयः ॥

(જે નિર્ગુણ ચિત્સ્વરૂપી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તેજ દ્રવરૂપે—
ઝરણરૂપે ગંગાનું જળ છે, એમાં લેશ પણ સંદેહ કરવા જેવું નથી.)
વગેરે પ્રમાણોથી ગંગા, ભગવાનનું સ્વરૂપજ છે, એમ સિદ્ધ થાય
છે. તેથીજ ગંગારૂપ પરમાત્મા (પુરુષોત્તમ) એમ અહિં જણાવ-
વામાં આવે છે.

(૩૬૮) અંતિગૂઢકૃત્ ૧ ખીજ તીર્થોથી અત્યંત ગૂઢ રીતે
ગંગારૂપ તીર્થ પ્રકટ કરનાર, ૨ અતીવ ગુપ્ત પાપોને પણ ગંગારૂપ
તીર્થથી નાશ કરનાર એવા શ્રી પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પ્રભુ.

(૩૬૯) વૈકુંઠદેહદેત્વમ્નુજન્મકૃત ભગવાન્ને તેમ ભગવા-
નના વૈકુંઠલોકને પ્રાપ્ત થાય તેવો દેહ થવામાં કારણરૂપ એવાં
ગંગાજળને ઉત્પન્ન કરનાર એવા ભગવાન.

ભગવત્સેવામાં યોગ્યતા સંપાદન કરી આપનાર ગંગાજળ છે,
તે સંબંધમાં ભગવદ્દનાનલસ્વરૂપ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણુ પણ “તત્પાદસ-
લ્લિલં યથા” એ સ્કં. ૧૦ અ. ૧ શ્લોક ૧૬માં અંતિમ ચરણની
શ્રી સુખોદિનીજી દીક્ષામાં વિવેચન કરે છે કે:—‘ભગવાનના ચરણા-
રવિંદના જલરૂપ શ્રીગંગાજી પૂર્વકાલમાં કરેલાં અનેક પાપો અને
પાપના કાર્યોના વિનાશ કરી, ભગવાનની સેવામાં ઉપયોગી થાય
તેવું શરીર ઉત્પન્ન કરે છે. ત્રિલોકમાં નિવાસ કરતા સર્વ જીવોને,
સાત્વિક, રાજસિક અને તામસિક જીવોને, તેમ બન્ને તટો ઉપર

તથા મધ્યભાગમાં નિવાસ કરતા જીવોને પવિત્ર કરે છે. વળિ પૂજન કરવાથી બ્રહ્માને, મસ્તકમાં ધારણ કરવાથી શંકરને, અને તપશ્ચર્યા કરવાથી જૂતળપર વિરાજી બગીરથને પવિત્ર કરનાર ગંગાજી છે. એ પ્રમાણે ગંગાજીની પેઠે ભગવત્કથા સંબંધી પ્રશ્નનું પણ પવિત્રપણું સ્પષ્ટ દર્શાવેલું છે. એવા પવિત્ર કરવામાં મુખ્ય મનાતા ગંગાજીને પ્રકટ કરનાર પોતે પ્રભુ છે.

(૩૭૦) સર્વપાવનઃ સર્વને પવિત્ર કરનાર.

બ્રહ્મલોકથી આરંભી સર્વ લોક માત્રને શ્રી ગંગાએ પાવન— પવિત્ર કરનાર પોતે શ્રીકૃષ્ણજ છે. ભગવચ્ચરણામૃત અખિલ જગતને કેમ પાવન ન કરે? પ્રભુનું ચરણામૃત પ્રભુ રૂપજ ગણાય, માટે અહિં સર્વપાવન સર્વને પવિત્ર કરનાર એવા ભગવાન એમ કહે છે.

મૂ૦ શિવસ્વામી શિવોપાસ્યો મૂઢઃ સંકર્ષણાત્મકઃ ॥

સ્થાનરક્ષાર્થમત્સ્યાદિરૂપઃ સર્વેકપૂજિતઃ ॥૮૦॥

(૩૭૧) શિવસ્વામી ૧ શિવના સ્વામી, ૨ શિવ-કલ્યાણ રૂપ એવા સ્વામી.

શિવ—શંકર પ્રભુ પોતાના ગણ સહિત ભગવાન સંકર્ષણની ઉપાસના કરે છે. આ સંકલ્પના ૧૭ અધ્યાયમાં કહ્યું છે કેઃ—ઈત્યાદિ-તમાં એક ભગવાન શંકરજ પુરૂષ છે, તે પોતાના ગણો સાથે શ્રી કૃષ્ણના ચતુર્વૃહાત્મક સ્વરૂપમાંના ચતુર્થ તમોમય સંકર્ષણ સ્વરૂપને સેવે છે, એમ સ્પષ્ટ કથન કરેલું છે. તેથીજ અહિં પુરુષોત્તમ શ્રી કૃષ્ણને શિવસ્વામી એમ પ્રતિપાદન કરે છે.

(૩૭૨) શિવોપાસ્યઃ ૧ શિવના ઉપાસ્ય- ઉપાસના-સેવન ક-

રવા યોગ્ય, ૨ શિવપણા વડે એટલે તેમનામાં કલ્યાણ કરવાપણું છે માટે ઉપાસન કરવા—આરાધન કરવા લાયક એવા પરમાત્મા.

(૩૭૩) ગૂઢઃ ગુપ્ત એવા ભગવાન.

સર્વ પુરુષોથી ન જોઈ શકાય તેવા સ્થાનમાં વિરાજમાન હોવાથી, તથા બ્રહ્મા, શંકર, દેવો, નારદ, સનકાદિક મુનિઓ વગેરે જેમનું સેવન—આરાધન વારંવાર કરે છે છતાં, જે ન જાણી શકાય તેવા છે. માટે તે ભગવાન પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણને ગૂઢ એમ કહી સિદ્ધ કરે છે.

(૩૭૪) સંકર્ષણાત્મકઃ સર્વતું આકર્ષણ કરનાર સંહાર મૂર્તિરપ્ય પ્રભુ.

જ્યારે જ્યારે જગતનો સંહાર થવાનો થાય છે, ત્યારે ત્યારે સંકર્ષણ ભગવાન બ્રહ્મટિમંડળમાંથી કાલામિશ્ર પ્રગટ કરી આ અખિલ વિશ્વનો નાશ કરે છે. સંહાર કરવો એ તમસ્વરૂપનો ધર્મ છે. ભગવાનના ચતુર્વ્યૂહાત્મક ચાર સ્વરૂપો છે. તેમાં તમોમય જગતનો પ્રલય કરનાર સંકર્ષણ એ ચતુર્થ સ્વરૂપ છે. જેથી આપને સંકર્ષણ સ્વરૂપ ધારી એવા પ્રભુ કલા.

(૩૭૫) સ્થાનરક્ષાર્થમત્સ્થાદિરૂપઃ સ્થાનોનું રક્ષણ કરનાર સાઙ્ મત્સ્થાદિ સ્વરૂપે તે તે સ્થાનોમાં સ્થિત કરનાર.

સ્થાન—દ્વીપ, ખંડ, વર્ષ વગેરેનું રક્ષણ કરવા તે તે દ્વીપ, ખંડ તથા વર્ષ આદિમાં મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહાદિ અવતારો ગૃહણ કરી જુદે જુદે સ્વરૂપે તેમાં આપ નિવાસ કરે છે. અને તે તે સ્થાનોનું ત્યાંની પ્રજાઓનું સારી રીતે રક્ષણ—પાલન કરે છે. એમ આ રક્ષના કુવનકોશ વર્ણનમાં સ્પષ્ટ રીતે વર્ણવેલું છે, તે ઉદેશથીજ આ નામની ઘટના કરેલી છે.

(૩૭૬) સર્વેકપૂજિતઃ ૧ સર્વજનોથી એક રૂપે પૂજન કરાતા, ૨ સર્વ ભક્તોને એકજ સેવન—પૂજન કરવા યોગ્ય એવા શ્રી કૃષ્ણ.

પ્રભુ પોતે ઉપાસકોના ભેદથી, તેમ ઉપાસનાના ભેદથી જુદા જુદા જાણાય છે છતાં વસ્તુતઃસ્તુ એકજ છે. જેથી સર્વસ્થાને સર્વ લોકો જુદી જુદી રીતે સેવન—પૂજન કરે છે, તો પણ એક પરબ્રહ્મ શ્રી કૃષ્ણનું જ સેવન—પૂજન થાય છે. ગીતામાં આપ શ્રી મુખે આશા કરે છે કે:—

યો યો યાં યાં તનું ભક્તઃ શ્રદ્ધયર્ચિતુમિચ્છતિ ।

તસ્ય તસ્યાચલાં શ્રદ્ધાં તામેવ વિદધામ્યહમ્ ॥

(જે જે ભક્તજન જેવા જેવા મહારા સ્વરૂપને શ્રદ્ધાપૂર્વક અર્ચન કરવાની ઇચ્છા કરે છે, તે તે ભક્તજનને તેવા તેવા સ્વરૂપમાં હું અચલ શ્રદ્ધા ધારણ કરાવું છું.) અર્થાત્ શ્રદ્ધાપૂર્વક જે જે ભગવત્સ્વરૂપને ભક્તજન સેવન કરે છે, તેથી પરમાત્માનું જ સેવન થાય છે. અન્યનું નહિ, કેમકે પ્રભુ પોતેજ સર્વરૂપે સર્વમાં પ્રકાશમાન તેથીજ સર્વમાં આપ એકજ પૂજન કરાય છે એમ કહે છે.

મૂ૦ ઉપાસ્યનાનારૂપાત્મા જ્યોતિરૂપો મતિપ્રદઃ ॥

સૂર્યનારાયણો વેદકાન્તિ રુજ્વલવેશધૃક્ ॥૮૧॥

(૩૭૭) ઉપાસ્યનાનારૂપાત્મા ઉપાસના કરવા યોગ્ય જુદા જુદા ભક્ત્ય, કૂર્મ વરાહ વગેરે સ્વરૂપો—અવતારો જેમના છે. એવા શ્રી કૃષ્ણ.

(૩૭૮) જ્યોતિરૂપઃ તેજસ્વરૂપી સૂર્યરૂપ પ્રભુ.

પરમાત્મા જ્યોતિ રૂપે છે, જ્યોતિ રૂપે જણાતા સૂર્ય પણ આપતુંજ સ્વરૂપ છે. ગીતામાં આપ શ્રીમુખથી ઉપદેશે છે કે:—“જ્યો-
તિષાં રવિરંશુમાન્” તેજસ્વી સ્વરૂપોમાં જે સૂર્ય છે તે હું છું,
તેથી અહિં જ્યોતિરૂપ સૂર્ય સ્વરૂપી ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ એમ કહ્યું.
(અહિંથી સૂર્યસ્વરૂપી પુરુષોત્તમનાં નામ જાણવાં).

(૩૭૯) ગતિપ્રદઃ ઉત્તરાયન અને દક્ષિણાયન એવી બન્ને રૂપ
ગતિથી સર્વને શુભાશુભ ફળને આપનાર એવા પ્રભુ.

(૩૮૦) સૂર્યનારાયણઃ સૂર્યમંડળના મધ્યવર્તિ નારાયણ
તે રૂપ પ્રભુ,

સૂર્યમંડળના મધ્યવર્તિ નારાયણ પ્રભુ રહેલા છે. તે નારાયણ
પોતે શ્રી પુરુષોત્તમતુંજ સ્વરૂપ છે, સૂર્યની સ્તુતિમાં વર્ણવે છે કે:—
“ધ્યેયઃ સદા સવિતૃમણ્ડલમધ્યવર્તિનારાયણઃ સરસિજાસનસ-
ન્નિવિષ્ટઃ” (કમલના આસન પર વિરાજમાન્ થયેલા, સૂર્યમંડળના
મધ્યમાં પ્રકાશમાન્ નારાયણ પરમાત્મા નિરંતર ધ્યાન કરવા યોગ્ય
છે.) તેમ આ સ્કંધના ૨૨ અધ્યાયમાં “સ एष भगवानादिपुरुषएव
साक्षान्नारायणः” (આદિ પુરૂષ ભગવાન્ નારાયણજ સૂર્યસ્વરૂપે
સર્વ લોકનું સદા કલ્યાણ કરવાને વસંત આદિ ઋતુઓ ધારણ કરે
છે.) તેથીજ સૂર્યસ્વરૂપી એવા ભગવાન્ એમ અહિં કહે છે.

(૩૮૧) વેદકાન્તિઃ ઋગ્ યજુઃ અને સામ એ ત્રણે વેદ
જેમની કાંતિ છે એવા પરમાત્મા.

વેદત્રયી રૂપજ ભગવાન્ સૂર્ય નારાયણ છે, આ સ્કંધના ૨૦
અધ્યાયમાં “भगवन्तं त्रयीमयं सूर्यमात्मानं यजन्ते” (વેદત્રયીમય
એવા ભગવાન્ સૂર્ય પરમાત્માને યજન કરે છે) શ્રુતિ ભગવતી ઉ-

પદેશે છે કે:—“ઋગ્મિમઃ પૂર્વાહ્ને દિવિ દેશ દૈયતે, યજુર્વેદેન તિષ્ઠતિ મધ્યાહ્ને સામવેદેનાસ્તમયે મહીયતે” “વેદૈરશૂન્ય સ્થિભિરેભિરેતિ-સૂર્યઘ્નિતિ” (હે રાજન્ ! પૂર્વાહ્ને (પ્રથમપ્રહરમાં) ઋગ્વેદ વડે આકાશમાં સૂર્યગતિ કરે છે, મધ્યાહ્ને યજુર્વેદથી સ્થિતિ કરે છે, અને સામ્યાહ્ને (સાંજે) સામવેદ વડે અસ્તંગત થાય છે, એ ત્રણ વેદો સહિતજ હમેશાં સૂર્યગતિ કરે છે. માટેજ વેદમય સ્વરૂપવાન સૂર્ય-નારાયણ પરમાત્મા એમ કથન કરે છે.

(૩૮૨) ઉજ્જ્વલશેષઘૃક્ પ્રકાશમાન સ્વરૂપને ધારણ કરનાર એવા સ્વરૂપ ભગવાન

મૂ० હંસોઽન્તરિક્ષગમનઃ સર્વપ્રસવકારણમ્ ॥

આનન્દકર્તા વસુદો બુધો વાકપતિ રુજ્વલઃ ૮૨

(૩૮૩) હંસઃ ૧ નિરંતર પર્યાટન કરનાર. ૨ આયુષ્યનો ક્ષય કરી સર્વનો નાશ કરનાર સૂર્યરૂપી પરમાત્મા.

સૂર્યનો ઉદય અને અસ્ત થવાથીજ જગતમાં કાળનો ફરફાર થાય છે. દિવસ, રાત્રિ, માસ, વર્ષ વગેરે સૂર્યના આધારથીજ ગણવામાં આવે છે, લોકોના આયુષ્યાદિનો નિર્ણય, આયુષ્યનો ક્ષય કરવાપણું, કાલની ગણતરી વગેરે સૂર્યથીજ બને છે શ્રુતિ ભગવતી પણ આયુષ્યનો ક્ષય કરનાર સૂર્ય છે એમ જણાવે છે. માટે તેવા હંસ સ્વરૂપી ભગવાન એમ કહે છે.

(૩૮૪) અન્તરિક્ષગમનઃ અંતરિક્ષ—આકાશમાંથીજ ગમન કરનાર એવા સૂર્ય પ્રભુ.

(૩૮૫) સર્વપ્રસવકારણમ્ સર્વં પ્રેરણા કરનાર,

સર્વ પ્રાણોમાત્રને પ્રેરણા—ગતિ આપનાર આપ સૂર્ય સ્વરૂપી શ્રીપુરુષોત્તમજ છે, શ્રુતિ ભગવતિ વર્ણવે છે “સવિતા પ્રસવાનામીશાદિતિ” પ્રેરણા કરનારમાં મુખ્ય સવિતા-સૂર્યનારાયણ છે. માટે અહિં સર્વં પ્રેરણા કરનાર સૂર્ય એમ દર્શાવ્યું. (અહિં) સુધી સૂર્યનાં નામો પૂરાં થયાં, હવે ચંદ્રાદિ આઠ મહોદશ પ્રભુનાં નામો જણાવે છે.

(૩૮૬) આનંદકર્તા આનંદ પ્રકટ કરનાર ચંદ્રરૂપ ભગવાન.

(૩૮૭) વસુદઃ ૧ વસુને ધાન્યસમૃદ્ધિને આપનાર, ૨ ધાન્યસમૃદ્ધિને નાશ કરનાર, ૩ ધનને આપનાર મંગલગ્રહ રૂપ ભગવાન.

જ્યારે મંગલ જન્મ સમયે અગીયારમા ભુવનમાં હોય, તો તે ધાન્ય સમૃદ્ધિ તથા દ્રવ્ય વગેરેથી ઘણુંજ સુખ અપે છે, જેથી તે ધાન્ય સમૃદ્ધિ ધનને આપનાર છે, એમ કહેવાય છે, અને એ સ્વભાવે ફરે હોવાથી અયોગ્ય સ્થાને સ્થિત થયેલો હોય તો, ધાન્ય ધન વગેરે સમૃદ્ધિનો નાશ કરનાર નીવડે છે, એવા ‘મંગલગ્રહ રૂપ’ પ્રદાન કરનાર પોતે પ્રભુજ છે.

(૩૮૮) બુધઃ સર્વ વસ્તુઓને જાણનાર બુધગ્રહરૂપ પરમાત્મા.

(૩૮૯) વાકપતિઃ વાણીના પતિ બૃહસ્પતિ—ગુરુગ્રહ રૂપ શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુ.

(૩૯૦) ઝરજલઃ શુભ એવા શુક્રગ્રહ રૂપી પ્રભુ.

શુક્રગ્રહ શ્વેત સ્વરૂપે પ્રકાશમાન હોવાથી તેમને ઉન્નવલ—શુભ એમ કથન કરવામાં આવે છે. એ શુક્રગ્રહરૂપે આપ ભગવાન જ પ્રકાશમાન છે.

મૂં કાલાત્મા કાલકાલશ્ચ કાલછેદકૃદુત્તમઃ ॥

શિશુમારઃ સર્વમૂર્તિ રાધિદૈવિકરૂપધૃક્ ॥૮૩॥

(૩૯૧) કાલાત્મા ૧ શ્યામ જેમનો આત્મા-સ્વરૂપ છે એવા, ૨ કાળ જેવા શનિગ્રહરૂપ ભગવાન.

શનિગ્રહનો વર્ણ કાળો મનાય છે. તેમ તે બધાને બહુ પીડા કરનાર હોવાથી તેમને કાલાત્મા કહે છે. એ શનિગ્રહરૂપ પણ આપ પ્રભુજ છે.

(૩૯૨) કાલકાલઃ કાળામાં પણ વિશેષ કાળારંગવાળા રાહુગ્રહરૂપી ધૃતિ.

શનિગ્રહનાં કરતાં પણ જેમનો વિશેષ શ્યામરંગ છે. તેમ કેવળ તમોભય અને સર્વ મનુષ્ય માત્રને મહા પીડા આપનાર બહુ ક્રૂર-ગ્રહ છે, તેથી કાલના પણ કાલ એમ જણાવે છે. તો તેવા રાહુ ગ્રહરૂપ પણ પોતે પરમાત્માજ છે. અન્ય નહિ, કેમકે આપેજ સંસાર નાટક ભજવવાને એવા વિવિધ સ્વરૂપે ક્રીડા કરી છે.

(૩૯૩) કાલછેદકૃત કાલ-રાહુને છેદી-બેભાગ કરી તેના રૂઢથી કેતુ નામના ગ્રહને કરનાર પરમાત્મા.

વિષ્ણુએ દેવોને અમૃત પાતાં, ચંદ્ર સૂર્યની મધ્યમાં આવેલા રાહુનો શિરઝાંઘે કર્યો, પરંતુ અમૃત પાનથી અમૃત (મરણ રહિત) બનેલા તે બે ભાગ ચૈતન્ય યુક્ત રહી પ્રભુ કૃપાથી તેમને ગ્રહ સંગ્રહ પ્રાપ્ત થયું, તેમાં મસ્તક વિભાગને રાહુ અને બાકીના ઘડભાગને કેતુ કહેવાય છે. તે બન્નેમૂળ એક હોવાથી કેતુગ્રહરૂપ પણ પોતે પ્રભુજ છે. (નવમહોનાં નામો પુરાં થયાં)

(૩૮૪) ઉત્તમઃ સર્વથી ધણાજ 'ઉંચા એવા શિશુમાર ચક્રરૂપ પ્રભુ.

શિશુમાર ચક્ર સર્વ ગ્રહોનાં મંડળોથી પણ ઉંચુ છે. માટે તેને ઉત્તમ-અત્યંત ઉંચું સ્થાન એમ કહે છે. એ ચક્રરૂપે આપ શ્રીકૃષ્ણજી વિરાજમાન છે.

(૩૮૫) શિશુમારઃ શિશુમાર નામના ચક્રરૂપ પરમેશ્વર. જળમાં રહેનાર શિશુમાર નામના જંતુઓના જેવો પુચ્છ વિગેરેમાં જેનો આકાર હોવાથી તે સ્થાનને શિશુમાર ચક્રનામ આપેલું છે. તે રૂપ પોતે પ્રભુ છે.

(૩૮૬) સર્વમૂર્તિઃ સર્વની અર્થાત્ ધર્મ બ્રહ્મા વગેરેની જેમાં મૂર્તિઓ-સ્વરૂપો છે. એવા પ્રભુ.

સર્વ સ્વરૂપ શિશુમાર ચક્ર છે. તૈત્તરીય શાખાનાં આરણ્યક વિભાગાંતર્ગત ધ્રુવોપાખ્યાન નામના અનુવાકમાં “શિશુમાર ચક્રસ્ય મૂઃ પ્રપદ્યે” એ મંત્રમાં જેના પુચ્છ ભાગમાં પ્રજાપતિ, અગ્નિ, ઇંદ્ર ધર્મ વગેરે દેવો છે. કટિમાં સપ્તરૂપિઓ છે. એમ સ્પષ્ટ જણાવેલું છે. તેમ આ ચક્રધના ૨૩ અધ્યાયમાં પણ શિશુમાર ચક્રનું વર્ણન કરતાં તેના દરેક વિભાગોમાં જેને દેવો છે; તે સારી રીતે દર્શાવેલા છે. પરંતુ અત્ર વિસ્તાર થવાના કારણથી લેતા નથી તે અધ્યાય દષ્ટિગોચર કરવાથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવશે. એ રીતે શિશુમાર ચક્રના દરેક અંગમાં દેવો નક્ષત્રો વગેરે હોવાથી તે સર્વમૂર્તિ રૂપ છે. પ્રભુજી સર્વરૂપ છે માટે એ શિશુમાર ચક્ર પણ આપનું સ્વરૂપ છે. શિશુમાર ચક્રમાં રહેલા સર્વદેવોનું આધિદૈવિક સ્વરૂપ છે, તેથી આગળ કહે છે કે—

(૩૮૭) આદિદૈવિકપરુષ્ટક આધિદૈવિક રૂપને ધારણકરનાર. ગંગાઆદિ નદીઓ, તીર્થો, નક્ષત્રો, દેવતાઓ વગેરેના સ્થૂળ રૂપને આધિભૌતિક, દૈવીસ્વરૂપને આધિદૈવિક અને તત્ત્વમય સ્વરૂપને આધ્યાત્મિક કહે છે. તેથી નદીઓ આદિના ત્રણ ત્રણ રૂપો જાણવાં, જેમ શ્રીગંગાજી નદીરૂપે આધિભૌતિક, તીર્થભાવનાથી સ્વરૂપ કલ્પી પૂજન કરવામાં આવે છે તે આધિદૈવિક, અને જળમય તત્ત્વનું રૂપ, એ આધ્યાત્મિક છે. તેમ અહિં શિશુમાર ચક્રમાં રહેલા દેવો આધિ-દૈવિક સ્વરૂપે છે એમ સમજવું. તેથી આધિદૈવિક સ્વરૂપને ધારણ કરનાર પરમાત્મા એમ કહ્યું.

મૂ० અનન્તસુખભોગાદયો વિવરૈશ્વર્યમાજનમ્ ॥

સદ્કર્ષણો દૈત્યપતિઃ સર્વાધારો બૃહદ્વપુઃ ॥૮૪॥

(૩૮૮) અનન્ત સુખ ભોગાદયઃ ૧ જેનો અંત આવે નહિ તેવા પુષ્કળ સુખના ભોગવડે સમૃદ્ધ-પુર્ણ, ૨ પુષ્કળ ભોગની સમૃદ્ધિ-પુર્ણતા છે જેમનાથી એવા, અત્યન્ત સુખના ભોગની સમૃદ્ધિ--પુર્ણતા થાય છે જેમનાથી એવા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

(૩૮૯) વિવરૈશ્વર્યમાજનમ્ ૧ સાતે લોકના ઐશ્વર્યને ભોગવનાર, ૨ સમલોકનાં ઐશ્વર્યના આશ્રયરૂપ પ્રભુ.

જમીની નીચે રહેલાં વિવર-કે જે અતલ, વિતલ, મુતલ, તલા-તલ મહાતલ, રસાતલ અને પાતાલ છે, એ સમલોકના ઐશ્વર્યનો ભોગ કરનાર આપ ભગવાન છે તેથી તેમાં રહેલા જે જે ઐશ્વર્ય તેનાં પંચ આશ્રયરૂપ આપ પ્રભુ જ છે. આ સ્કંધના ૨૪ અધ્યાયમાં જમીની અધઃ રહેલા સપ્તલોકનાં ઐશ્વર્યો, આનંદો, વિલાસો સ્વર્ગ

કરતાં પણ અધિક છે. એવાં પ્રકારનાં ઐશ્વર્યો ભગવાનના આશ્રય શિવાય મળી શકે જ નહિ. માટે અતલાદિ સાતે લોકના ઐશ્વર્યના આશ્રયરૂપ પ્રભુ એમ કહ્યું.

(૪૦૦) સઙ્કર્ષણઃ સારી રીતે સર્વને એકત્ર કરનાર.

પાતાલ નિવાસી શેષ ભગવાનને ઉદ્દેશી આ નામ જણાવે છે તે શેષરૂપ આપ પ્રભુ જ છે.

(૪૦૧) દૈત્યપતિઃ દૈત્યોના પતિ સ્વામી.

સંકર્ષણ—શેષ પરમાત્માનું સંહારાત્મક તામસ સ્વરૂપ છે. તેથી તમોમય પ્રકૃતિના દૈત્યોના પતિ એમ કહે છે. પ્રભુ સકલ વિશ્વના પતિ છે. તો તે દૈત્યોના પણ કેમ ન હોય? હોય જ કારણ કે પ્રભુ સર્વેશ્વર છે. શેષસ્વરૂપ પણ આપજ છે.

(૪૦૨) સર્વાધારઃ સર્વના આધારરૂપ—આશ્રયરૂપ.

પ્રભુ સર્વેશ્વર છે તો સર્વના આધાર—આશ્રયરૂપ હોય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી, શેષ પરમાત્માજ પોતાના મસ્તકમંડલમાં આખા બ્રહ્મંડલને વહન કરે છે માટે એ સર્વના આધારરૂપ છે,

(૪૦૩) બૃહદ્રુપઃ જેમનું વપુ—શરીર ઘણું મોટું છે એવા સંકર્ષણ પ્રભુ.

જે આખા બ્રહ્મિમંડળને પોતાના શિરપર ધારી વિહાર કરે છે; તે મહા શરીરધારી હોય એમાં શું પૂછવાનું ? આ સંકંધના ૨૪ અધ્યાયમાં સંકર્ષણ પ્રભુના મહાન સ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં જણાવે છે કે:--“ મૂર્ધન્યર્પિતમણુવત્સહસ્રમૂર્ખો મૂગોલં સગિરિસરિત્સપુદ્રસ-
ત્વમ્ ” સહસ્ર શીર્ષ ધારનાર અનંત પ્રભુના માથાપર પર્વત, નદી અને સમુદ્ર સહિત પૃથ્વીના ગોળા અણુમાત્ર હોય, એમ રહેલો છે. એવું મહાનસ્વરૂપ પરમાત્માનું છે. તેથીજ તેમને બૃહદ્રુપ સંઘા આપે છે.

મૂ० અનન્તનરકચ્છેદી સ્મૃતિમાત્રાર્તિનાશનઃ

સર્વાનુગ્રહકર્તા ચ..... ॥

(૪૦૪) અનન્તનરકચ્છેદી. ૧ (સંહાર સમયે) અનેક મનુષ્યોનાં મસ્તકોને છેદનાર ૨ (અને સ્મરણ કરતાં) અનેક મનુષ્યોની નરક યાતનાઓને નાશ કરનાર એવા શ્રીપૃથ્વી પુરુષોત્તમ.

(૪૦૫) સ્મૃતિમાત્રાર્તિનાશનઃ સ્મરણ કરતાંની સાથેજ અનેક દુઃખો દૂર કરનાર એવા પ્રભુ.

પ્રભુ સર્વ દુઃખોને દૂર કરનાર છે, એ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. પ્રત્યક્ષ, અગ્નિમીલ વગેરેનાં દુઃખોને પ્રભુએ સ્મરણ કરતાંની સાથેજ દૂર કરેલાં છે. એ મશહૂર છે.

(૪૦૬) સર્વાનુગ્રહકર્તા સર્વ ઉપર અનુગ્રહ—કૃપા કરનાર-હિતકરનાર. નરકની સર્વ યાતનાઓ શાસ્ત્રદ્વારા દર્શાવી, બધા મનુષ્યો પાપ કરી તેમાં ન પડે તેમ તેમને ભય આપવા રૂપ હિત કરનાર પ્રભુ છે. નરકયાતનાઓનો ભય દર્શાવવાનું ખીલું કાંઈ પણ કારણ નથી. પણ કેવળ તેવા ભયને લીધે મનુષ્યો તેવા માર્ગમાં ન દોરાય એજ આશય છે. માટે નરક ભય આપીને તેમનું હિત કરનાર પરમાત્મા છે.

इति पञ्चमस्कन्धनामानि

અથ ષષ્ઠસ્કન્ધનામાનિ.

મૂં ॥

.....મર્યાદાભિન્નશાસ્ત્રકૃત્ ॥ ૮૫ ॥

(૪૦૭) મર્યાદાભિન્નશાસ્ત્રકૃત્ મર્યાદાથી જુદા પ્રકારના શાસ્ત્રને કરનાર.

જેવા પ્રકારનું સાધન હોય તેવા પ્રકારનું ફળ આપનારને મર્યાદા કહે છે. જેમકે “સ્વર્ગકામોયજેત્ સ્વર્ગની કામના—ધચ્છાવાળાએ યજન કરવું” આ પ્રમાણે કામફલ અને મોક્ષ ફલના અનુસંધાનથી જે જે વેદોક્ત કર્મ ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે, તેને વેદશાસ્ત્રમાં મર્યાદામાર્ગ મનાય છે. તેમ સાધનવિના અથવા અલ્પ સાધનથી મોટા ફળની—ભગવાનના આનંદાત્મક સ્વરૂપની લીલાના અનુભવ રૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થવી તે મર્યાદા માર્ગથી ભિન્ન કહેવાય છે. એવા ફળની પ્રાપ્તિ પ્રભુના અનુગ્રહ શિવાય સાધ્ય થઈ શકતી નથી. શ્રીમદ્વેદસભાષિ આજ્ઞા કરે છે કે:—“પોષણં તદનુગ્રહઃ” (ભગવાનના અનુગ્રહને જ પોષણ કહે છે.) અને તે પોષણનું નામ જ પુષ્ટિ છે. તો તેવા પુષ્ટિમાર્ગ પ્રતિપાદક શાસ્ત્રને રચનાર એવા શ્રીપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર છે.

મૂં કાલાન્તકમયચ્છેદી નામસામર્થ્યરૂપધૃક્ ॥

ઉદ્ધારાનર્હગોષાત્મા નામાદિપ્રેરકોત્તમઃ ॥ ૮૬ ॥

(૪૯૮) કાલાન્તકમયચ્છેદી કાલસરખા થમરાંજ અને

અંતક (મૃત્યુ)ના ભયને છેલવાના—નાશ કરવાના સ્વભાવ-
વાળા એવા ભગવાન્.

કાલ સરખા ભયંકર યમરાજ તેમ મૃત્યુના ભયને દૂર કરનાર પ્રભુ છે. જે પ્રભુનું નામ સ્મરણ કરે છે, તેને કાલનો—મૃત્યુનો તેમ યમનો—નર્કસંબંધી બિલકુલ પણ ભય થતો નથી. આ સ્કન્ધના પ્રથમ ત્રણ અધ્યાયોમાં ભગવાનના નામ સ્મરણનું અપૂર્વ મહાત્મ્ય પ્રકાશ કરી અજ્ઞમિલને મરણના તથા નરક પ્રાપ્તિના ભયથી મુક્ત કર્યાનું સ્ફુટ જણાવવામાં આવ્યું છે. તેજ બાવને સૂચવનાર આ નામ છે.

(૪૦૯) નામસામર્થ્યરૂપધૃક્ નામના (સંપૂર્ણ પાપને દૂર કર્યા ૩૫) સામર્થ્યવાન્ પ્રભાવશાલી સ્વરૂપને ધારણ કરનાર.

જે જે સામર્થ્યવાન્—પ્રભાવવાન્ સ્વરૂપો જોવામાં તે તે ૩૫-ધારી આપ ભગવાન્ છે કેમકે ગીતામાં આપ આજ્ઞા કરે છે કે:—

યાદ્વિયાદ્વિમુતિમત્સત્ત્વં શ્રીમદ્વર્જિતમેવવા ।

તત્તદેવાવગચ્છત્ત્વં મમ તેજોશસંભવમ્ ॥

જે જે પ્રતાપી તેજસ્વી શ્રીયુત્ અને બલસંપન્ન મનુષ્ય જોવામાં આવે, તે તે મહારા તેજનાં અંશથી ઉત્પન્ન થયેલા છે, એમ તમે જાણો.) આ સ્કન્ધના અ. ૧ માં ભગવદ્રૂપજ જણાતા ચાર વિષ્ણુ પાર્ષદોએ આવી, નારાયણનું નામ લેનાર સંપૂર્ણ પાપોથી મુક્ત બનેલા અજ્ઞમિલને ચમદ્વેષી મુક્ત કર્યો છે. એવા પ્રભાવવાન્ વિષ્ણુપાર્ષદો આપ પ્રભુથી ભિન્ન નથી, પરંતુ પ્રભુના અંશસ્વરૂપો એટલે ભગવાન્ પોતેજ તે પાર્ષદો ૩૫ અજ્ઞમિલને મુક્ત કરનાર છે, એમજ આ નામનો આશય છે.

(૪૧૦) ઉદ્ધારાનર્હગોષ્ઠાત્મા સંસારથી મુક્ત થવાને જેમની યોગ્યતા નથી એવા જીવોને પાલન કરનાર જેમનો આત્મા છે એવા ભગવાન.

ચાલતા પ્રકરણમાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અગ્નમીલનું જ પ્રભુએ રક્ષણ કર્યું છે. પરંતુ તે શિવાય ખીજ ધણા એવા જીવોનું પરમાત્માએ રક્ષણ કરેલું છે. નરકમાં પડેલા મનુષ્યો પણ શ્રીકૃષ્ણ નામના ઉચ્ચારણ માત્રથી જ મુક્ત થઈ અકુઠિત વૈકુંઠ પદને પ્રાપ્ત થયેલા એમ ધણી જગાએ સાંભળવામાં આવે છે. નૃસિંહ પુરાણમાં આકંડેયના મરણ સમયે આ પ્રસંગે અનુકૂલ આખો નવમો અધ્યાય જણાવે છે, તેમાં પ્રભુના નામસ્મરણ કરવા માત્રથીજ ધણા જીવોને તાત્કાલિક ભગવાનના ધામની પ્રાપ્તિ થઈ છે. યમરાજે આ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરી પોતાના દૂતોને ભગવાનના ભક્તને ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ કરેલો છે, અને ભગવાન્નામનું મહાત્મ્ય દર્શાવેલું છે. તેમ આ સ્કંધના અ. ૨ ના માં યમ અને યમદૂતોના સંવાદ પ્રસંગમાં ભગવન્નામ મહાત્મ્ય ઉત્તમ પ્રકારે વર્ણવવામાં આવ્યું છે. શ્રી કૃષ્ણ પરમ કૃપાનિધિ છે. એટલે એમના નામનો ઉચ્ચાર કરતાં ક્ષુદ્ર મનુષ્ય મુક્ત થઈ જાય એ કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. માટે ક્ષુદ્ર જીવોને પાલન કરનાર—રક્ષણ કરનાર એવા પ્રભુ એમ કહે છે.

(૪૧૧) નામાદિપ્રેરકોત્તમઃ ૧ જે સાધનોમાં પ્રભુનું નામ સ્મરણ મુખ્ય છે તેવાં સાધનોને પ્રેરણા કરનાર એવા ઉત્તમ—શ્રેષ્ઠ ભગવાન, ૨ નામ આદિ સાધનો જેમને ઉત્તમ પ્રેરણા કરનાર છે એવા પ્રભુ.

મૂ० અજામિલમહાદુષ્ટમોચકોઽઘવિમોચકઃ ॥

ધર્મવક્તા કિલિષ્ટવક્તા વિષ્ણુધર્મસ્વરૂપઘૃક્ષ્ણાઽઽ ॥

(૪૧૨) અજામિલમહાદુષ્ટમોચકઃ મહાપાપથી મહાન્ દુષ્ટ બનેલા અજમીલ નામના બ્રાહ્મણને નામ સ્મરણવડે સર્વ દોષોથી મુક્ત કરનાર એવા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ.

(૪૧૩) અઘવિમોચકઃ ૧ અજમીલને શૂદ્ર સ્ત્રીના સંબંધ વડે થયેલા પાપથી મુક્ત કરનાર, ૨ સર્વ પાપોથી છોડાવનાર એવા પ્રભુ.

(૪૧૪) ધર્મવક્તા ધર્મના વદનાર.

પોતાના ધર્મને વિષ્ણુદ્વત્તદ્વારા વદનાર—કથન કરનાર આપ ભગવાન્ છે. આ સ્કંધના ૨ અધ્યાયના “અહો કષ્ટં ધર્મદશામ્ ॥ એ શ્લોકમાં અહો અફસોસ છે કે!!! ધર્મનું દર્શન કરનાર—ન્યાય આપનારાઓની સભાને અધર્મે અભડાવી દીધી છે, કેમકે જે સભામાં શિક્ષાને અયોગ્ય એવા નિષ્પાપી લોકોને વૃથા શિક્ષા કરવામાં આવે છે, એમ કહી આગળ વિષ્ણુદ્વતોએ ધર્મનું સ્વરૂપ જણાવેલું છે. તે રૂપે ધર્મનું સ્વરૂપ વદનાર આપ પરમાત્માજ છે, માટે તેમને ધર્મવક્તા કહે છે.

(૪૧૫) અકિલિષ્ટવક્તા ૧ અકિલિષ્ટ—શાસ્ત્રવિરુદ્ધ નહિ તેવા યથાર્થ ધર્મના સ્વરૂપને કથન કરનાર, ૨ અકિલિષ્ટ—સુલભ રીતે—સુખપૂર્વક થઇ શકે તેવા ઉપાયને કથનાર.

સુખથી ભગવદ્ધર્મ સાધ્ય થઇ શકે તેવો ઉપાય ભગવાનના નામનું ઉચ્ચારણ કરવું એજ છે. ખીજા ઉપાયો દુઃખરૂપ છે, એમ બધા મંથોમાં જણાવે છે. તેમ આ સ્કંધના ખીજા અધ્યાયમાં પણ

“અયં હિ કૃતનિર્વેશો જન્મકોદયંહસામપિ” આ અબ્જીલ કરોડો જન્મના પાપોનું પણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી ચૂક્યો છે. કારણ કે પરાધીનતામાં મહા મંગલમય પરમાત્માનું નામ તેણે લીધું છે, વગેરે કહી પ્રભુચરણ શરણ થવાનો સરલમાં સરલ માર્ગ ભગવન્નામોચ્ચારણ છે, એમ હેતુ સ્ફુટ કરે છે.

(૪૧૬) વિષ્ણુધર્મસ્વરૂપધૃક્ ૧ વિષ્ણુ ધર્મ એજ : જેનું સ્વકીય ધન છે તેને “વિષ્ણુ ધર્મસ્વ” કહેવાય તેવા વિષ્ણુ ધર્મસ્વ ભગવદીય જનોમાં (પોતાના) રૂપને ધારણ કરનાર—સ્થાપન કરનાર, ૨ વિષ્ણુ પરમાત્મા એજ ધર્મ—યમ સ્વરૂપને ધારણ કરનાર—યમરાજ પોતે ભગવાનનું સ્વરૂપ છે, માટે ધર્મ—યમરૂપધારી પ્રભુ એમ કહે છે. ગીતામાં આપ શ્રીમુખથી આજ્ઞા કરે છે કે:—“યમઃ સંયમતા મહમ્” (સંયમીઓમાં યમ—ધર્મરાજ તે હું છું.) એમ સ્પષ્ટ જણાવેલું છે.

મૂ૦ સન્માર્ગપ્રેરકોદ્ધર્તા ત્યાગહેતુરધોક્ષજઃ ॥

વૈકુંઠપુરનેતા ચ દાસસંવૃદ્ધિકારકઃ ॥૮૮॥

(૪૧૭) સન્માર્ગપ્રેરકઃ ૧ સાધુ—સતપુરુષોના માર્ગમાં પ્રેરણા કરનાર, ૨ સારા માર્ગમાં પ્રેરનાર.

ભગવાનના ઉપરજ કેવળ એક નિષ્ઠા થઈ જવી તેવા માર્ગને સન્માર્ગ કહે છે. તેમાં પ્રેરણા થવી એ પ્રભુ કૃપા કરાક્ષ વિના અસંભવિત છે, માટે સન્માર્ગમાં પ્રેરણા કરનાર પ્રભુ એમ કહ્યું. પાંડવ ગીતામાં નારદજી કહે છે કે:—“હરેર્નામૈવ નામૈવ નામૈવ મમ જીવનમ્” શ્રી હરિપરમાત્માનું નામ સ્મરણ કરવું એજ મહાર્ગ, પરમ જીવન છે.

આમ કહી નારદજી પ્રભુ વિષે એક નિષ્ઠા જણાવે છે. એજ સન્માર્ગનું સ્વરૂપ છે. માટે પ્રભુના નામ સ્મરણ રૂપ સન્માર્ગને પ્રેરનાર આપ પ્રભુ છે.

(૪૧૮) ચર્તા ભક્તોને ધારણ કરનાર પ્રભુ.

‘ પોતે પરમાત્માજી ભક્તને ધારણ કરનાર—ઉદ્ધારનાર છે. ગીતામાં આપ ઉપદેશ છે કે:—“ કૌન્તેય પ્રતિજ્ઞાનિહિ ન મે મક્તઃ પ્રણય્યતિ ” હે કુંતા સુત અર્જુન ! મહારા ભક્ત નાશ પામતો નથી, અર્થાત્ તે મહારા ભક્તને કોઇપણ વખત જન્મ મરણ થતાં નથી કેમકે હુંજ તેને ધારણ કરનાર છું. એમ જણવું. માટેજ ભક્તોને ધારણ કરનાર પ્રભુ એમ કહે છે.

(૪૧૯) ત્યાગહેતુઃ જેમને પ્રાપ્ત કરવામાટે રૂપ રસ આદિ વિષયનો ત્યાગ એ મુખ્ય હેતુ છે, એવા પરમાત્મા.

જ્યાં સુધી રૂપ રસ ગંધ શબ્દ અને સ્પર્શ એ પાંચ વિષયોનો પરિત્યાગ કરવામાં આવ્યો નથી, ત્યાંસુધી પ્રભુની પ્રાપ્તિ થવી અશક્ય છે. માટે પ્રભુ પ્રાપ્તિમાં પંચ વિષયોનો પરિત્યાગ એજ મુખ્ય હેતુ છે એમ કહે છે.

(૪૨૦) અધોક્ષજઃ ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થાય તેવા જ્ઞાનને પ્રકટ કરનાર પ્રભુ.

(૪૨૧) વૈકુંઠપુરનેતા ૧ પોતાના વૈકુંઠધામમાં અન્નમીલને લઈ જનાર, ૨ વૈકુંઠપુરના નેતા—નાયક એવા વિષ્ણુસ્વરૂપ શ્રી પુરુષોત્તમ.

(૪૨૨) દાસસંવૃદ્ધિકારકઃ હાસોની—મુખ્ય લગવડ ભક્તોની સારી રીતે સર્વ પ્રકારની વૃદ્ધિ કરનાર.

નિજ ભક્તજનોની સારી રીતે પ્રભુ વૃદ્ધિ-ઉન્નતિ કરે છે. આપ ભક્તપ્રિય હોવાથી ભક્તોની ઉન્નતિ નિહાળી બહુજ પ્રસન્ન થાય છે. માટે તેમની આપ ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિજ કર્યા કરે છે.

મૂ० દક્ષપ્રસાદકૃદ્ધંસગુહ્યસ્તુતિવિભાવનઃ ॥

સ્વાભિપ્રાયપ્રવક્તા ચ સુત્રજ્ઞોઽપ્યસૂત્તિકૃતા ॥૮૧॥

(૪૨૩) દક્ષપ્રસાદકૃત્ પ્રયેતસોના પુત્ર દક્ષને સૃષ્ટિ પ્રકટ કરવાના સામર્થ્યરૂપ પ્રસાદ—અનુગ્રહ કરનાર એવા પરમાત્મા.

(૪૨૪) હંસગુહ્ય સ્તુતિ વિભાવનઃ ૧ હંસપરમાત્મા સંબંધી ગુહ્યની સ્તુતિમાં પ્રેરનાર, ૨ હંસપરમાત્મા સંબંધી ગુહ્યની સ્તુતિવડે ચિંતન કરાતા એવા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

ગુહ્યે કરેલી હંસસ્વરૂપ પરમાત્માની સ્તુતિથી આપ બહુજ પ્રસન્ન થાય છે, જેથી ભક્તોને તેવી રીતે સ્તુતિ કરવામાં આપ પ્રેરે છે, એટલે ભક્તજનો તેવી સ્તુતિથી પ્રભુનું સ્તવન-ધ્યાન વગેરે કરે છે. આ સ્કંધના ૪ અધ્યાયમાં છે કે:—“અસ્તૌષીઋંસગુહ્યેન ભગવન્તમધોક્ષમમ્” (દક્ષ પ્રજાપતિએ ગુહ્યે કરેલી હંસ પરમાત્માની સ્તુતિ વડે અધીક્ષજ એવા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની સ્તુતિ કરી.) એમ સ્પષ્ટ જણાવેલું છે. માટે પ્રભુ પોતે ગુહ્યની સ્તુતિ વડે ચિંતન કરાતા છે એમ કહે છે.

(૪૨૫) સ્વાભિપ્રાયપ્રવક્તા પોતાના અભિપ્રાયને સારી રીતે પ્રવચન કરનાર.

પોતાની અનેક વિભૂતિઓને પ્રકટ કરવી એવા પોતાના અભિપ્રાયને સર્વ પ્રજાઓમાં સ્પષ્ટ રીતે પ્રવચન કરી પ્રકાશ કરનાર આપ

પ્રભુ છે. આ સ્કંધના ૪ અધ્યાયમાં “મમૈષકામો ભૂતાનાં યદ્ગુણાસ્તુ ચિંમૂતયઃ” (મહારી એમ કામના છે કે આ સર્વ લોકમાં (મહારી) અનેક વિભૂતિઓ પ્રકટ હો.) ત્યાં પ્રભુએ વિભૂતિઓને પ્રકટ કરવાને નિજ અભિપ્રાય સ્પષ્ટ જણાવેલો છે. માટે પોતાના અભિપ્રાયને સારી રીતે, વદનાર એમ કહે છે.

(૪૨૬) મુક્તજીવપ્રસૂતિકૃત્ મુક્ત થયેલા જીવો-હર્યશ્વો-(દક્ષના દશ હજાર પુત્રો) ને આગળ સૃષ્ટિનો અભાવ થવાથી ઉત્પન્ન કરનાર એવા પ્રભુ.

મૂં નારદપ્રેરણાત્મા ચ હર્યશ્વબ્રહ્મભાવનઃ ॥

સુબલાશ્વહિતો ગૂઢવાક્યાર્થજ્ઞાપનક્ષમઃ ॥૧૦॥

(૪૨૭) નારદપ્રેરણાત્મા નારદમુનિની પ્રેરણામાં જેમનો આત્મા ચિત્ત છે એવા શ્રી પુરુષોત્તમ.

નારદમુનિની પ્રેરણા—અર્થાત્ નારદમુનિ જેને ઉપદેશ કરે તે ભગવન્નિષ્ઠ જ બને, નારદજી તેમને બહુજ પ્રિય છે, માટે તેમનાથી ઉપદેશ પામેલાને પોતાના શરણુ રાખવામાં જેમનું ચિત્ત છે એવા પરમાત્મા.

(૪૨૮) હર્યશ્વબ્રહ્મભાવનઃ નારદજીના ઉપદેશથી હર્યશ્વાદિને - બ્રહ્મત્વ પ્રાપ્ત કરાવનાર એવા પ્રભુ.

• દક્ષપ્રજાપતિના હર્યશ્વાદિ પુત્રો પિતાની આજ્ઞા લઇ પ્રજાની વૃદ્ધિ માટે તપ કરવા ગયા. ત્યાં નારદજીએ આવી તેમને બ્રહ્મનો ઉપદેશ કરી બ્રહ્મત્વ પ્રાપ્ત કરાવ્યું. એમ આ સ્કંધના પાંચમા અધ્યાયમાં છે તેમને નારદજીદ્વારા બ્રહ્મત્વ આપનાર આપ પ્રભુ છે.

(૪૨૫) સુબલાશ્વહિતઃ ૧ સારાપ્રકારનું શોભાવાળું જેમનું બળ છે, એવા ભગવાનને પ્રાપ્ત થનારા સુબલાશ્વો જેમનાથી હિત છે એવા પ્રભુ.

સુબલાશ્વ એટલે દક્ષના એક હજાર પુત્રો તે પણ નારદજીના ઉપદેશથી બ્રહ્મત્વને પામી ગયા છે. બ્રહ્મત્વ પામવા ૩૫ હિત કરનાર પોતે પ્રભુ છે. અહિં “સુબલાશ્વ” એને બદલે “શબલાશ્વ” એમ પાઠ હોવો જોઈએ. શ્રીમદ્ધાર્માચાર્ય ચરણશ્રીની ઉક્તિ એમજ હશે એમ સંભવિત જણાય છે. આ પ્રમાણે શાથી પાઠમાં ફેર થયો છે તે સમજાતું નથી કેમકે “વિવર્ણયિષ્વસ્તેતુ શબલાશ્વાઃ પ્રજાઃ પુનઃ” (ફરીને દક્ષે પ્રજાવૃદ્ધિની ઇચ્છા રાખનાર શબલાશ્વો પ્રકટ કર્યા એમ વિષ્ણુ પુરાણમાં “શબલાશ્વ” શબ્દનું ગ્રહણ સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે, તેમ આ સ્કંધના ૫ અધ્યાયમાં પણ દક્ષ પ્રજાપતિના બીજા હજાર પુત્રોને માટે “શબલાશ્વ” પાઠ જ જોવામાં આવે છે. “સુબલાશ્વ” પદની યોજનાથી “શબલાશ્વો” નું ગૃહણ કરવું એ ક્લિષ્ટાર્થ કલ્પના થાય છે. માટે અહીં જોતાં “શબલાશ્વહિતઃ” એમજ પાઠ મૂલ્ય છે એમ જાણવું.

(૪૩૦) ગૂઢવાક્યાર્થજ્ઞાપનક્ષમઃ નારદજીએ હર્યશ્વોને કહેલાં ગૂઢ વાક્યોનો બોધ કરવામાં ઉત્તમ—સમર્થ એવા પ્રભુ. આ સ્કંધના ૫ અધ્યાયમાં નારદજીએ કરેલા પ્રશ્નો સ્પષ્ટ દર્શાવ્યા છે. નારદજીદ્વારા પ્રશ્નો કરી બોધ આપનાર આપ પ્રભુજ છે.

મૂં ગૂઢાર્થજ્ઞાપનઃ સર્વમોક્ષાનન્દપ્રતિષ્ઠિતઃ ॥

ઃષ્ટિપ્રોહહેતુશ્ચ દાસૈકજ્ઞાનહૃદગતઃ ॥૧૧॥

(૪૩૧) ગૃહાર્યજ્ઞાપનઃ ગૃહ અર્થને જણાવનાર એવા પ્રભુ.

હર્યશ્વોને તથા શમ્ભાશ્વોને જે નારદદ્વારા મોક્ષ મળ્યો તે ગૃહ જ્ઞાનને—ગૃહ અર્થને દક્ષ પ્રજ્ઞપતિને સમાધિમાં જણાવનાર પોતે પ્રભુ છે. નીકર ઘેર બેઠાં હર્યશ્વો તથા શમ્ભાશ્વોને નારદ-જીથી મોક્ષ મળ્યો એમ દક્ષ શી રીતે જાણે ! પરંતુ એ જ્ઞાન આપનાર આપ પ્રભુજ છે.

(૪૩૨) સર્વમોક્ષાનન્દપ્રાપ્તિષ્ઠિતઃ ૧ સર્વ હર્યશ્વાદિકોને મોક્ષ રૂપ આનંદ જેમનાથી ઉત્પન્ન થયો છે એવા, ૨ સર્વ હર્યશ્વાદિકોના મોક્ષથી જેમણે નારદમુનિને આનંદ સ્થાપન કર્યો છે, એવા પરમાત્મા.

(૪૩૩) પુષ્ટિપ્રોહહેતુઃ પુષ્ટિમાર્ગાય સૃષ્ટિના કારણરૂપ.

સૃષ્ટિના પુષ્ટિ, પ્રવાહ અને મર્યાદા એવા ત્રણ પ્રકાર છે. તેમાંની પુષ્ટિ સૃષ્ટિના ખાસ કારણરૂપ આપ ભગવાન શ્રી પુરુષોત્તમ છે. આ સ્કંધના ૭ અધ્યાયમાં “તતઃ પ્રાચેતસોઽસિકન્યામ્” એ શ્લોકમાં—(ત્યાર પછી બ્રહ્માએ સમજાવેલા દક્ષપ્રજ્ઞપતિએ પોતાની કની નામની સ્ત્રીથી * પિતા ઉપર પ્રેમ રાખનારી સાઠ કન્યાઓ પ્રકટ કરી. અહિં દક્ષ પ્રજ્ઞપતિદ્વારા કન્યાઓ ઉત્પન્ન કરનાર અને પુષ્ટિ સૃષ્ટિ—ભગવાનના અનુગ્રહથી ઉત્પન્ન થયેલી સૃષ્ટિ પ્રકટ કરનાર આપ પ્રભુ છે.

(૪૩૪) દ્વાસૈકજ્ઞાનહૃદ્ગતઃ કેવળ ભગદીય જનોએ જ જેમનો હૃદયગત અભિપ્રાય જાણ્યો છે એવા પ્રભુ.

* સર્વ વ્યવસાય દૂર કરી જે પ્રભુનું જ નિરંતર આરાધન કર્યા કરે છે. તેવા ભગદીય જનો પ્રભુના હૃદયગત ભાવને જાણે એમાં આશ્ચર્ય કાંઈ જ નથી. એમ પ્રભુનો હૃદયગત ભાવ સમજવાથી જ

નારદજીએ હર્યશ્વાદિકોને સદુપદેશ આપી બ્રહ્મ પરાયણ બનાવ્યા છે. એમ ન હોય તો ભગવદ્વિદ્યા શિવાય નારદજી ઉપદેશ આપી શકે જ્યાંથી ? માટે ભગવાનના હૃદયગત ભાવોને ભાવુક ભગવજ્જનો જ જાણે છે. ખીજાથી તેમ બની શકતું નથી એજ આ નામનો સ્કુટ આશય છે.

**મૂ. શાન્તિકર્તા સુહિતકૃત સ્ત્રીપસૂઃ સર્વકામધુક્।।
પુષ્ટિવંશપ્રણેતા ચ વિશ્વરૂપેષ્ટદેવતા ॥૧૨॥**

(૪૩૫) શાન્તિકર્તા બ્રહ્માના વાક્યદ્વારા દક્ષ પ્રજાપતિને શાંતિ આપનાર એવા પૂર્ણ કૃપાનિધિ શ્રી કૃષ્ણ.

(૪૩૬) સુહિતકૃત ૧ ધર્મ વિગેરેને દક્ષદ્વારા કન્યાઓ આપી સારી રીતે સંતુષ્ટ કરનાર, ૨ સારી રીતે સર્વનું હિત—કલ્યાણ કરનાર પ્રભુ,

(૪૩૭) સ્ત્રીપસૂઃ સ્ત્રીઓને ઉત્પન્ન કરનાર અર્થાત્ દક્ષ પ્રજાપતિની અસિકની સ્ત્રીમાં દક્ષદ્વારા પુત્રીઓ પ્રકટ કરનાર એવા ભગવાન.

(૪૩૮) સર્વકામધુક્ ૧ સર્વની કામનોઓને પૂર્ણ કરનાર ૨ દક્ષની કન્યાઓ વડે સર્વ કામ્યપાદિના કામને—વિષય વિલાસને દોહનાર—પૂર્ણ કરનાર એવા પરમાત્મા.

(૪૩૯) પુષ્ટિવંશપ્રણેતા પુષ્ટિવડે એટલે ભગવાનના અનુગ્રહ દ્વારા દક્ષથી પ્રકટ થયેલા વંશને ઉત્કર્ષ રીતે સારી રીતે વિસ્તારનાર પ્રભુ

(૪૪૦) વિશ્વરૂપેષ્ટદેવતા ત્વષ્ઠાનાપુત્ર વિશ્વરૂપને દૃષ્ટ (જોવાય તેવું) અદૃષ્ટ (નહિ જોવાય તેવું) દળને અર્પણ કરનાર—અર્થાત્ નારાયણ કવચરૂપ દેવતા શ્રી પુરુષોત્તમ.

મૂ० કવચાત્મા પાલનાત્મા ચ વર્મોપચિતિકારણમ્
વિશ્વરૂપશિરચ્છેદી ત્વાષ્ટ્રયજ્ઞવિનાશકઃ ॥૧૩॥

(૪૪૧) કવચાત્મા નારાયણ કવચ રૂપી જેમનો આત્મા—
દેહ છે એવા.

(૪૪૨) પાલનાત્મા ૧ કવચ રૂપે ઇન્દ્રનું પ્રતિપાલન કરનાર,
૨ સર્વ મનુષ્યોનું પાલન કરવા સાં જેમનો આત્મા છે એવા.

(૪૪૩) વર્મોપચિતિકારણમ્ નારાયણ કવચને વિસ્તાર પૂર્વક
કથન કરવામાં કારણ રૂપ એવા શ્રીકૃષ્ણ આ સ્કંધના ૮ અધ્યાયના
“યયાગુત્તઃ સહસ્રાક્ષઃ” એ શ્લોકથી આરંભી નારાયણ કવચને વિશ્વ-
રૂપ દ્વારા સ્પષ્ટ જણાવેલું છે. તેના કારણરૂપે આપ પ્રભુજ છે

(૪૪૪) વિશ્વરૂપશિરચ્છેદી વિશ્વરૂપના ત્રણ મસ્તકોને
છેદવાનો જેમનો સ્વભાવ છે એવા ઇંદ્ર સ્વરૂપી ભગવાન.

સર્વ દેવોમાં ઇંદ્રરાજ એ પોતે પ્રભુજ છે. ગીતાના વિભૂતિ
યોગમાં આપ આજ્ઞા કરે છે કે:—“દેવાનામસ્મિ વાસવઃ”
(દેવોમાં હું ઇંદ્ર છું) એ વચનથીજ અહિં ઇંદ્ર સ્વરૂપી પ્રભુ એમ
કહે છે. કોઈ શંકા કરે કે, ‘સર્વમાં સમદષ્ટિ રાખનાર ભગવાન
નિશ્ચરૂપનાં મસ્તકોને છેદી નાંખે એ અયોગ્ય છે. પરંતુ પ્રભુની લીલા-
ઓ મર્યાદાથી ભિન્ન છે, એમ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. તેને તેવી રીતેજ
આપે. શરણ લેવાને ધારેલો તેથીજ એમ બન્યું છે. ભાગવતમાં પણ
તે પ્રસંગે એમજ જણાવેલું છે.

(૪૪૫) ત્વાષ્ટ્રયજ્ઞવિનાશકઃ ત્વષ્ટાના યજ્ઞને નિષ્ફળ કર-
નાર. એવા પરમાત્મા.

પરમાત્માને ઈંદ્રનું રક્ષણ કરવાનું હતું, માટે ત્વષ્ટાના યગ્નને નાશ કરેલો છે. કેમકે તે યગ્નમાં દૈત્યોને ગુપ્તરીતે વિભાગ આપવામાં આવ્યો હતો, આસુરી જીવોને ભાગ મળતાં મદમાં અનેક પ્રજાઓનો નાશ કરે, તો તે પ્રજાઓનું પણ પાલન થાય તેવા હેતુથી આપે ત્વષ્ટાના યગ્નને ઈંદ્રદ્વારા નાશ કરેલો છે.

મૂ૦ વૃત્રસ્વામી વૃત્રગમ્યો વૃત્રવ્રતપરાયણઃ ॥

વૃત્રકીર્તિર્વૃત્રમોક્ષો મધવત્પ્રાણરક્ષકઃ ॥૧૪॥

(૪૪૬) વૃત્રસ્વામી વૃત્રાસુરનામે દૈત્યના સ્વામી.

પ્રભુનું જે સેવન કરે છે. તેને આપ પ્રભુ સ્વીકારે છે. તેમાં દૈત્ય કે દેવ એવો કાંઈપણ ભેદ ધારતા નથી, માટેજ વૃત્રાસુર દૈત્ય હતો છતાં પ્રભુએ તેના પ્રેમ જોઈને સ્વીકાર કરેલો છે. તેના સ્વામી-પાલક બન્યા છે. શ્રુતિમાં કહે છે કે:—“તસ્માદ્વિષ્ણું મત્વા મજતીતિ” પરમાત્મા સર્વ દેહના સ્વામી છે. માટે તેમને વિષ્ણુ-વ્યાપક વિભુ-માની ભક્તજન તેમનું સર્વભાવથી સેવન કરે છે. માટે વૃત્રદેહના સ્વામી-પ્રભુ એમ કહ્યું.

(૪૪૭) વૃત્રગમ્યઃ ૧ વૃત્રાસુરે શરણુજવા યોગ્ય, ૨ વૃત્રાસુરવડે બાણવાયોગ્ય એવા પ્રભુ.

ઈંદ્રની સાથે યુદ્ધ કરતાં વૃત્રાસુર પ્રભુના ચરણને શરણુ પ્રાપ્ત થયેલો છે. એમ આ સ્કંધના ૧૨ અધ્યાયમાં વૃત્રાસુરે કરેલો ભગવાનની સ્તુતિથી સિદ્ધ થાય છે.

(૪૪૮) વૃત્રવ્રતપરાયણઃ ૧ વૃત્રાસુરના (હું બીજા દેવોથી નહિ મહાં તેવા પ્રકારના) વ્રતને પાલન કરવા સારું જેમનું અયન-

ગમન છે એવા, ૨ જેમનું વ્રત ભક્તિ પરાયણ છે એવા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ.

(૪૪૯) વૃત્રકીર્તિઃ વૃત્રાસુરની કીર્તિ-સારી પ્રસિદ્ધિ જેમનાથી છે એવા.

* વૃત્રાસુર પરમ ભગવદ્ ભક્ત હોવાથી તથા ઇંદ્રે પણ જેની સ્તુતિ-વખાણ કર્યા હતાં. માટે પ્રભુથી જેમની કીર્તિ છે એવા. પ્રભુ એમ કહ્યું.

(૪૫૦) વૃત્રમોક્ષઃ વૃત્રાસુરને આસુર દેહથી તેમ આસુરભાવથી મુક્ત કરનાર એવા પરમાત્મા.

(૪૫૧) મધવત્પ્રાણરક્ષકઃ ઇંદ્રના પ્રાણોનું રક્ષણ કરનાર.

જેને ધણું સુખ હોય તેને મધવા કહેવામાં આવે છે. મધવા એટલે દેવોના રાજા. ઇંદ્રના પ્રાણોનું પાલન કરનાર આપ પ્રભુ છે. કેમ કે, વૃત્રાસુરના વધથી પાછળ લાગેલી અહ્મહત્યાના પાપથી ઇંદ્રને પવિત્ર કરનાર પ્રભુ છે, માટે તેનું રક્ષણ કરનાર એવા ભગવાન એમ કહે છે.

મૂ० અશ્વમેધહવિર્મોક્તા દેવેન્દ્રામીવનાશકઃ ॥

સંસારમોચકશ્ચિત્રકેતુબોધનતત્પરઃ ॥૧૫॥

(૪૫૨) અશ્વમેધહવિર્મોક્તા અશ્વમેધ યજ્ઞ સંબંધી હવિ હોમવાની વસ્તુને ભોગવનાર-સ્વીકાર કરનાર એવા પ્રભુ.

યજ્ઞના હવિને સ્વીકારનાર આપ શ્રીકૃષ્ણ છે. આ સ્કંધના અ. ૧૩માં જણાવે છે કે, “ જ્યારે વૃત્રાસુરનો નાશ કરવા મુનિઓએ ઇંદ્રને જણાવ્યું, ત્યારે અહ્મહત્યાથી ડરી ઇંદ્રે ના કહી, પરંતુ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરાવી અહ્મહત્યાના પાપથી મુક્ત કરીશું એમ કહી પ્રીતી

મુનિઓએ કહ્યું, તેથી ઈંદ્રે ઋત્રાસુરનો નાશ કર્યો, અને અશ્વમેધ યજ્ઞ વડે નારાયણ પરમાત્માનું યજ્ઞન કર્યું, અને બ્રહ્મહત્યાથી મુક્ત થયા. તેથીજ :અશ્વમેધ યજ્ઞના હવિને સ્વીકારનાર એવા પરમાત્મા, એમ દર્શાવે છે.

(૪૫૩) દેવેન્દ્રામીવનાશકઃ દેવેન્દ્રના બ્રહ્મહત્યારૂપ રોગને અથવા તે સાથે થયેલા પાપોને (પોતે યજ્ઞનો સ્વીકારૂંકરી) નાશ કરનાર પ્રભુ.

(૪૫૪) સંસાર મોચકઃ સંસારથી મુક્ત કરનાર.

(સમ્યક્ મરણમાગમનં સંસારઃ) સારી રીતે મરવું-આવવું, તેને સંસાર કહે છે, સંસારથી અર્થાત્ અશ્વમેધ યજ્ઞમાં પોતે પ્રત્યક્ષ પધારી ઈંદ્રને બ્રહ્મહત્યાથી મુક્ત કરનારા આપ શ્રીપૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે.

(૪૫૫) ચિત્રકેતુબોધનતત્ત્વઃ ૧ ચિત્રકેતુ રાજાને ઉપદેશ આપી પાલન કરનાર, ૨ ચિત્રકેતુને બોધ આપવામાં કુશલ.

ચિત્રકેતુ રાજાને પુત્ર મરણના શોકથી બહુજ પીડા થતી હતી, ત્યાં અંગિરા અને નારદ મુનિએ આવોને ઉપદેશ-જ્ઞાન આપી તેને દુઃખથી મુક્ત કરેલો છે. તે બંને મુનિઓદ્વારા પ્રભુજ તેને મુક્ત કરનાર છે. નારદ તથા અંગિરા મુનિનો ઉપદેશ આ સ્કંધના ૧૪ અધ્યાયમાં સ્પષ્ટ દર્શાવ્યો છે.

મૂ० મંત્રસિદ્ધિઃ સિદ્ધિહેતુઃ સુસિદ્ધિફલદાયકઃ॥

મહાદેવતિરસ્કર્તા ભક્ત્યૈ પૂર્વાર્થનાશકઃ॥૧૬॥

(૪૫૬) મંત્રસિદ્ધિ ૧ મંત્રની સિદ્ધિ જેમનાથી છે એવા, ૨ મંત્ર ૩૫ પ્રભુ.

નારદજીએ ભગવતપ્રાપ્તિ માટે ઉપદેશેલા મંત્રની સિદ્ધિ આપનાર આપ શ્રીકૃષ્ણ છે. કેમકે પોતેજ મંત્રરૂપ છે. આ સ્કંધના ૧૫ અધ્યાયમાં પરમ કલ્યાણને આપનારી મંત્રવિદ્યા નારદજીએ ચિત્રકેતુને આપેલી તે સ્પષ્ટ જણાવેલી છે.

(૪૫૭) સિદ્ધિહેતુઃ સિદ્ધિ યવાના હેતુરૂપ એવા ભગવાન.

ચિત્રકેતુને શોકરહિતપણું યવારૂપ સિદ્ધિના કારણ આપ પ્રભુજ છે, કેમકે જ્યારે ભગવદાનંદનો અનુભવ થાય છે ત્યારેજ સાંસારિક અનેક સુખોની અભિલાષાઓ નિવૃત્ત થઈ શોક દૂર થાય છે. તેવી સિદ્ધિના કારણ પ્રભુ શિવાય અન્ય તો ક્યાંથી હોઈ શકે ?

(૪૫૮) સુસિદ્ધિફલદાયકઃ સારી સિદ્ધિરૂપ ફળને આપનાર પરમાત્મા.

સુસિદ્ધિરૂપ-ભગવત્સ્વરૂપની પ્રાપ્તિરૂપ ફળને સમર્પણ કરનાર પરમ કૃપાળુ શ્રીકૃષ્ણ વિના કોઈ હોઈ શકે ? નહિજ. કેમકે પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવવી એ પોતાની ઇચ્છાનું કાર્ય છે. માટે જ તેવી સિદ્ધિ આપનાર પ્રભુને કહ્યા. કોઈ જગાએ “સુસિદ્ધિફલદાયકઃ” એમ પાઠ છે ત્યાં આગળ સારી રીતે સિદ્ધ કરેલા મંત્રના ફળને અર્પણ કરનાર’ એમ અર્થ સમજવો.

(૪૫૯) મહાદેવાતિરસ્કર્તા મહાદેવને તિરસ્કાર કરનાર.

પાર્વતી સહ-સમામાં વિરાજીત દિગંબર શંકરને દુવંચનથી ચિત્રકેતુદ્ધારી તિરસ્કાર કરનાર પ્રભુ છે. આ સ્કંધના ૧૭ અધ્યાયમાં જણાવે છે કે:—“ભગવાનની કૃપાથી ગંધર્વરાજ પદ્મને પ્રાપ્ત થયેલા ચિત્રકેતુએ વિમાનમાં બેસી આકાશમાં ફરતાં ગૌરીને ઉત્સંગમાં લેઈ

દેવ સભામાં દિગ્વિજયધારી ત્રિપુરારીને નિહાળી દુર્વચનો કહ્યાં ”
એને ઉદ્દેશી શંકરને ચિત્રકેતુરૂપે તિરસ્કાર કરનાર આપ પ્રભુ છે એમ
કહ્યું. કેમકે ચિત્રકેતુને લક્ષ્મીના અભિમાનથી મુક્ત કરી પોતાને
શરણ લેવાને ગૌરીનો શાપ થવા માટે આવી યુક્તિ યોજેલી છે.

(૪૬૦) ભક્ત્યૈર્પૂર્વાર્થનાશકઃ ભક્તિ દૃઢથવાસાઈ પૂર્વ
અર્થનો નાશ કરનાર.

ચિત્રકેતુને વિધાધરોની દિવ્ય સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થયેલી હોવાથી
ભગવદ્ ભક્તિમાં તે અન્તરાય કરનાર જાણી તેને ગૌરી-પાર્વતીના
શાપ નિમિત્તથી નાશ કરાવી પોતાની ભક્તિમાં દૃઢ બનાવેલો છે.
માટે ભક્તિદૃઢ થવા પૂર્વાર્થનો નાશ કરનાર પ્રભુ એમ કહે છે.

મૂ૦ દેવબ્રાહ્મણવિદ્વેષવૈમુખ્યજ્ઞાપકઃ શિવઃ ॥

આદિત્યો દૈત્યરાજશ્ચ મરુપતિ રચિન્ત્યકૃત્તા ॥૧૯

(૪૬૧) દેવબ્રાહ્મણવિદ્વેષવૈમુખ્યજ્ઞાપકઃ દેવો તથા બ્રાહ્મ-
ણોમાં વિદ્વેષ રાખવાથી પોતાની વિમુખ્તતા થાય છે એમ
જ્ઞાપન કરનાર એવા પરમાત્મા.

ચિત્રકેતુ શંકર ઉપર વિદ્વેષ કરવાથી જ છુત્રાસુરનામે દૈત્ય થયો.
એ પ્રમાણે ઉચ્ચ કોટીમાંથી તેને રાક્ષસની અધમ કોટીમાં આવવું
પડ્યું, બ્રાહ્મણોનું તથા દેવોનું અપમાન કરવાથી આવું પરિણામ
આવે છે એમ દર્શાવવાનો આ નામનો જ આશય છે.

(૪૬૨) શિવઃ પરમ મંગળરૂપ નિરંતર કલ્યાણ કર હોવાથી
શિવરૂપ પ્રભુ.

પ્રભુ નિરંતર નિર્મલ છે મંગલપ્રદ છે જેથી આપને શિવ એમ કહે છે. શ્રુતિમાં કહે છે કે:-“શાશ્વતંશિવમચ્યુતમ્” (પ્રભુ નિરંતર શિવ ભદ્રરૂપ અચ્યુત છે) માટે જ પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણને શિવ એમ કથન કરે છે.

(૪૬૩) આદિત્યઃ સવિતૃના પુત્ર૩૫.

. આ સ્કંધના ૧૮ અધ્યાયમાં સવિતૃની પત્ની પશ્ચીએ ગાયત્રી, વ્યાહતિ, ત્રણવેદો, અગ્નિહોત્ર, વિગેરે પ્રજાઓ પ્રકટ કરી છે. શ્રુતિ જણાવ્યું છે તે પ્રજાઓ ભગવદ્રૂપ જ છે જેથી સવિતૃના પુત્ર૩૫ પ્રભુ એમ જણાવે છે

(૪૬૪) વૈત્યરાજઃ ૧ દિતિના પ્રજ્ઞાદ વગેરે પુત્રોમાં જે શોભનારા, ૨ દિતિના પ્રજ્ઞાદ વિગેરે પુત્રોના રાજા એવા ભગવાન.

(૪૬૫) મરુતપતિઃ ૧ વાયુના પતિ-પાલક-પાલન કરનાર.

કેટલાક સ્થાનમાં આ નામમાં “મહત્પતિઃ” એમ પાઠ છે જે એવો પાઠ હોય તો મહાન એટલે પ્રજ્ઞાદ બલિરાજ વગેરેના પતિ-રક્ષણ કરનાર, અથવા મહાનતા પણ પતિ એટલે સર્વથી પણ મહાન એવા પૈરમાત્રા.

. (૪૬૬) અચિન્ત્યકૃત્ ૧ કોઈના પણ હૃદયમાં ચિંતન કરી શકાય નહિ તેવા આશ્ચર્યકારક સામર્થ્ય-કાર્યો કરનાર, ૨ કોઈપણ ન ચિંતિ શકે તેવાં કાર્યો કરનાર પોતે શ્રી કૃષ્ણ.

મૂ० મરુતાંભેદકસ્ત્રાતા વ્રતાત્મા પુંપ્રસૂતિકૃત્ ॥

..... ॥

(૪૬૭) મરુતાંભેદકઃ મરુતો-વાયુઓના ઓગણપચાસ લોક કરનાર.

ઇન્દ્રદારા ૪૯ મરૂદ્ગણો કરનાર આપ શ્રીકૃષ્ણ છે. આ સ્કંધના ૧૮ અધ્યાયમાં દિતિએ ઇંદ્રને નાશ કરનાર મહાપ્રતાપી પુત્ર મેળવવાનું વ્રત કરતાં ઉત્પન્ન થયેલા ૪૯ મરૂદ્ગણોનું વૃત્તાંત સ્પષ્ટ કથન કરવામાં આવ્યું છે, ભગવત્કૃપાથી તે ઇંદ્રને મારનાર નહિ બનતાં તેના મિત્રો થઇને સ્વર્ગમાં રહેલા છે.

(૪૬૮) ત્રાતા રક્ષણ કરનાર.

ઇંદ્રે પોતાની અપરમાતા દિતિના ઉદરમાં પોતાનો નાશ કરે તેવો મહાન્ તેજસ્વીગર્ભ છે એમ જાણી તેનો નાશ કરવા તેના ઉદરમાં પ્રવેશ કરીને ગર્ભના ૪૯ ટૂકડા કર્યા, ભગવદ્દિગ્ધાથી તે બધા સજીવન રહ્યા એ રીતે તે ગર્ભનું રક્ષણ કરનાર આપ પ્રભુ છે, માટે તેમને ત્રાતા કહેવામાં આવે છે.

(૪૬૯) વૃતાત્મા ૧ પુંસવન નામનું વ્રત જેમનું સ્વરૂપ છે. ૨ પુંસવનવ્રતવડે જેમનો આત્મા છે. આ સ્કંધના ૧૯ અધ્યાયમાં પુંસવન વ્રતનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે તેમાં પ્રભુ સંબંધી સર્વવ્રત હોવાથી તે પ્રભુ ૩૫ જ છે.

(૪૭૦) પુંપ્રસૂતિકૃત પુ-પુરૂષ (પુત્ર) ને જન્મ આપનાર.

પુંસવનવ્રતમાં જેવાં લક્ષણો કહ્યાં છે, તેવાં લક્ષણો પ્રમાણે યથાર્થ વ્રત કરે તો તેવો મહાપ્રતાપવાન પુત્ર થાય એમાં શંકા નથી. તેવી રીતે પુત્ર આપનાર પોતે પ્રભુ જ છે.

॥ इति षष्ठस्कन्धनामानि ॥

॥ अथ सप्तमस्कन्धनामानि ॥

મૂં, ॥

कर्मात्मा वासनात्मा च ऊतिलीलापरायणः ॥१९८॥

(૪૭૧) કર્માત્મા પૂર્વ કરેલાં કર્મો તે ૩૫ પ્રભુ

(૪૭૨) વાસનાત્મા ૧ પૂર્વ કરેલાં કર્મોની જે વાસનાઓ તે ૩૫ ૨ સર્વને વસાવનાર એવો જેમનો આત્મા છે એવા પરમાત્મા.

(૪૭૩) ઉતિલીલાપરાયણઃ જિતિ એટલે કર્મ વાસનાઓ તે ૩૫ લીલાઓ જેમને પરમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થાને છે એવા પ્રભુ.

તૃતીય સર્ગથી આરંભીઃપષ્ટસ્કન્ધ સુધીમાં ભગવાનની દશપ્રકારની લીલાઓમાં સર્ગ વિસર્ગ સ્થાન અને ધોષણ એ ચાર પ્રકારની લીલાઓ કહી ગયા. હવે સપ્તમસ્કન્ધમાં જિતિલીલા વર્ણવે છે. દિ. સ્કં. અ. ૨ કહે છે કે—“ઉતયઃ કર્મવાસનાઃ” કર્મની વાસનાઓને જિતિ કહે છે. તો તેવી જિતિલીલામાં જે પરાયણ—તત્પર છે એવા પ્રભુ.

મૂં સમદૈત્યસુરઃસ્વાત્મા વૈશમ્યજ્ઞાનસંશ્રયઃ ॥

દેહાદ્યુપાધિરહિતઃ સર્વજ્ઞઃસર્વહેતુવિદ્ ॥૧૯૯॥

(૪૭૪) સમદૈત્યસુરઃ દેવો અને દૈત્યો જેમને સમાન છે એવા.

પ્રભુમાં સમ વિષમ ભાવ નથી, આપ ગીતામાં આજ્ઞા કરે છે કે:-“સમપ્રિયસુહૃદ્ વન્ધુઃ” (શત્રુ મિત્ર બંધુ વગેરે મહત્ત્વ સમાન છે) અર્થાત્ પરમાત્માને કોઈ ક્ષત્રુ નથી, કોઈ મિત્ર નથી, તેમ કોઈ બંધુ પણ નથી, આપને સર્વ સમાનજ છે. પ્રભુની સમાનતા એમ અનેક જગાએ વર્ણવે છે. છતાં કોઈ કોઈ સ્થાને દૈત્યોનો મારી દેવાનું, રક્ષણ કરેલું છે એમ ઉઘાડો પક્ષપાત જણાઈ આવે છે. એ ખરેખરો પક્ષ-પાત નથી. કિન્તુ શાપથી થયેલા દૈત્યો એ પોતાના બકતો છે તો તેમનો ઉદ્ધાર કરવા-નિજ શરણ આપવા આપ તેમનો નાશ કરે છે. એ પક્ષપાત ન દહેવાય, પરંતુ તેમનું હિત કર્યું ગણાય. માટેજ આપ સુરોમાં અને અસુરોમાં સમાન ભાવ ધારી છે એમ કહે છે.

(૪૭૫) સ્વાત્મા ૧ સર્વના આત્મારૂપ, ૨ નિજ બકતો એજ જેમનો આત્મા છે એવા શ્રી પુરુષોત્તમ.

પ્રભુજ સર્વરૂપે આ જગતમાં પ્રકાશમાન છે એમ આપણે અનેક વખતે કહી ગયા છીએ, એટલે સર્વ આત્મા-જીવો એ પર-માત્મ સ્વરૂપજ, તેમનાથી લેશપણ બિન્ન નહિ. તેમ શ્રુતિ સ્મૃતિઓમાં આત્માનું પરમાત્મપણું વારંવાર દર્શાવેલું છે. તેથીજ અહિં પ્રભુને સ્વાત્મા કહે છે. જ્યારે દરેક આત્માઓ પ્રભુ સ્વરૂપ છે. તો નિજ બગદીયજનો પરમાત્મ સ્વરૂપ હોય એમાં કોઈ સવિશેષપણું નથી.

(૪૭૬) વૈશમ્યજ્ઞાનસંશ્રયઃ સમ વિષમ ભાવરૂપ જ્ઞાનનો આશ્રય કરવાવાળો.

દેવાનું રક્ષણ કરવું, દૈત્યોને વિદારવા વગેરે સમ વિષમ ભાવરૂપ જ્ઞાનનો સારીરીતે આશ્રય કરનાર આપ પ્રભુજ છે. એટલે કંઈ પ્રભુને સમ વિષમ ભાવ છે એમ માનવાનું નથી, કારણ કે પ્રભુ દૈત્યોને મારી

તેમને સ્વસ્વરૂપનો પ્રકાશ કરે છે. તે દૈત્યોને પોતાના સ્વરૂપનો પ્રકાશ થાય એ હેતુથીજ આપ નિજ સંનિધાનમાંજ એમને વિદારણ કરે છે. બાફી આપ પ્રભુતો સર્વમાં સમભાવથીજ વર્તનાર છે. ગીતામાં આપ શ્રીમુખથી આજ્ઞા કરે છે કે:—“ સમોઽહં સર્વભૂતેષુ ” (હું સર્વ ભૂતોમાં સમભાવે વર્તું છું) એ વચનથી આપમાં સમત્વ છે એટલે સર્વથી સિદ્ધજ છે.

(૪૭૭) દેહાદ્યુપાધિરહિતઃ દેહ સાથે રહેલી ‘હું મહાઈ’ એવી ઉપાધિથી રહિત એવા શ્રીકૃષ્ણ.

પ્રભુને કંઈ આપણ મનુષ્યો જેવી દેહાદિ ઉપાધિ નથી, તે પૂર્ણ આનંદમય સ્વરૂપવાન છે, તેમને ‘હું મહાઈ’ એવું અભિમાન પણ નથી, કેવળ સ્વસ્વરૂપમાંજ નિરંતર રમણ કર્યા કરે છે—આનંદ કર્યા કરે છે. આપને મનુષ્યોની માફક દેહ જન્મ મરણ વગેરે કાંઈ-પણ નહિ હોવાથીજ આપ લૌકિક દેહ વગેરે ઉપાધિથી રહિત છે એમ જણાવે છે. શ્રુતિપણ તેથીજ પ્રભુને “ નેતિ નેતિ ” કહી ગાન કરે છે.

• (૪૭૮) સર્વજ્ઞઃ ૧ સર્વને જાણનાર, ૨ સર્વ નારદાદિ છે જ્ઞાનવાન જેમનાથી એવા.

• જે પ્રભુ સર્વ વ્યાપી છે તે સર્વ વસ્તુ પ્રત્યક્ષ જોનાર હોયજ, વળિ પોતે સર્વરૂપ પણ છે, એટલે આપ પરમાત્માની સર્વશક્તિમાં શી ખામી હોય ? બીજા સર્વશક્તિનો આડંબર કરે છે એ માત્ર આડંબરજ, કિન્તુ પ્રભુ સર્વ રૂપજ હોવાથી ખરેખરા સર્વશક્તિ આપ પ્રભુજ છે અન્ય નહિ.

(૪૭૯) સર્વહેતુવિત્ત્વ સર્વ હેતુવડે પણ પ્રાપ્ત થાય તેવા ભગવાન.

સર્વ કામ ક્રોધ દ્વેષ મોહ ભય પ્રેમ વગેરે અનેક કારણો વડે પણ પ્રભુ પ્રાપ્ત કરી શકાય તેવા છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહે છે કે:—
 “કામાદ્દેવાદ્દયાત્” કામ, ક્રોધ, દ્વેષ, ભય વગેરે અનેક ભાવથી જો એક ચિત્તે ભગવદ્ધારાધન કરવામાં આવ્યું હોય તો; પ્રભુ પ્રાપ્ત થાય છેજ. જેમકે કામથી ગોપીજનોને, ભયથી કંસને, દ્વેષથી શિશુપા-
 ભાદિને, સ્નેહથી પાંડવોને, સંબંધથી યાદવોને, વગેરે વગેરે અનેક કારણો વડે ચિત્ત પ્રભુમાંજ કેવળ તસ્ક્તીન થયું હોય તો પ્રભુ પ્રાપ્ત થાય એમાં શેષ પણ અતિશયોક્તિ જેવું નથી. પણ તેવો ભાવ એક પ્રભુમાંજ હોવો જોઈએ જો અન્યમાં કામાદિ ભાવ હોય તો તે નર-
 કનુંજ મુખ્ય કારણ એમ સિદ્ધજ છે.

મૂ० બ્રહ્મવાકસ્થાપનપરઃ સ્વજન્માવધિકાર્યકૃત્ ॥

સદસદાસનાહેતુ સ્તિસત્યો ભક્તમોચકઃ ॥૧૦૦॥

(૪૮૦) બ્રહ્મવાકસ્થાપનપરઃ બ્રાહ્મણોની વાણીને સ્થાપન કરવામાં જેમનું ઉત્તમ પ્રયોજન છે એવા પરમાત્મા.

બ્રાહ્મણો—સનકાદિકોની શાપરૂપ (જય અને વિજય દૈત્યો, યદુ પૃથ્વીમાં પ્રકટ થાય અને ત્રણ જન્મો પછી ભગવદ્ધામમાં આવે એ રૂપ) વાણીને સ્થાપન કરવા અર્થાત્ સત્ય છે એમ સર્વને પ્રકાશ કરવા પોતાના દ્વારપાસે જય વિજયને ભગવાને પૃથ્વીમાં અસુર યોનિમાં પ્રકટાવ્યા છે તેથીજ બ્રાહ્મણોની વાણીને સ્થાપન કરવામાં જેમનું ઉત્તમ પ્રયોજન છે એવા પરમાત્મા એમ કહે છે.

(૪૮૧) સ્વજન્માવધિકાર્યકૃત્ પોતાના જન્મ સુધી કાર્યને કરનાર એવા પ્રભુ.

પ્રભુ જન્મ મરણ રહિત છે. અવ્યયરૂપ છે. પરંતુ બકતોનું પ્રતિપાલન કરવા, તેમના મનોરથોને પૂર્ણ કરવા આપ વરાહાદિ અવતારેઃ ગ્રહણ કરે છે. તે સમયે જન્મ જેવું પ્રતીત થાય છે, તેમાં જે જે રાગદ્વેષ કાર્યો પ્રકટ થાય, તેને કરનાર પોતે પ્રભુ છે. કેમકે પ્રજાને પીડનર અસુરોનો વિનાશ કરવામાં દ્વેષ અને મુનિઓ દ્વેષ વગેરેનું પાલન કરવામાં અનુરાગ, વગેરે જેજે કાર્યો ઉપસ્થિત થાય છે, તેને કાર્યોને આપજ વહન કરે છે. માટે જ્યાં સુધી પ્રભુનો અવતારિક આવિર્ભાવ હોય ત્યાં સુધી તેનાં નિમિત્તનાં સર્વ કાર્યોને કરનાર પ્રભુ છે એમ કથન કરે છે.

(૪૮૨) સદસદ્વાસનાહેતુઃ ૧ સદ અને અસદ વાસના જેમની પ્રાપ્તિનો હેતુ છે એવા, ૨ સદ અને અસદ વાસનાના હેતુરૂપ એવા પરમાત્મા.

• પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવામાં સદ અને અસદ વાસના, એ બન્ને વાસનાઓ મુખ્ય કારણભૂત મનાય છે. એટલે કે એ બન્ને વાસનાઓ પ્રભુમાંજ હોવી જોઈએ ઇતરમાં ન હોવી જોઈએ તોજ પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય. શિશુપાલ પ્રભૂતિને ભગવાનની પ્રાપ્તિ થઈ છે, તે શિશુપાલાદિની પ્રભુ ઉપર અસદ્વાસના હતી તેથી થયેલી છે. તે અસુરોની ભગવાનનો નાશ કરવારૂપ અસદ વાસના, એકજ નિષ્ઠાવાળી અને સુદૃઢ હતી, તેથી તેમને પ્રભુની પ્રાપ્તિનો લાભ મળેલો છે, તેમ સદ વાસનાથી પરમાત્મા મળે છે. એટલે સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ જ છે. એટલે તે સંબંધમાં વિશેષ વિવેચન કરવું પિષ્ટ પેષણ કર્યા બરાબર છે. પરમાત્મા : 'કર્તુમર્તુમન્યથાકર્તુ સમર્થઃ' કરવું, નહિ કરવું, વા વિપરીત કરવું તેમાં સમર્થ છે,—સ્વતંત્ર છે. એટલે આપ જને જેવી રીતે ઉદ્ધાર

કરવા—શરણે લેવા માગે તેને તેવી રીતે શરણે લે છે અને તેનો ઉદ્ધાર કરે છે. સદ્ અને અસદ્ વાસનાઓને પ્રકટ કરનાર પણ પ્રભુ છે, કેમકે આ સંસાર નાટકને નભાવા સદ્વાસના અને અસદ્ વાસના, વિદ્યા અને અવિદ્યા નિર્મા છે. તેને અનુસરીનેજ આ જીવલોક ઉત્તમ અધમ ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે, જો તેજ વાસનાઓ ભગવાનને ઉદ્દેશી કરવામાં આવે તો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રભુને પ્રાપ્ત થાય એ નિર્વિવાદ છે.

(૪૮૩) ત્રિસત્યઃ ત્રણ અવતારો વડે સનતકુમાર આદિ બ્રાહ્મણોની પોતાના દ્વારપાલોને શાપ આપ્યો તે રૂપ વાણીને સત્ય કરનાર જો ત્રિસત્યઃ એવો પાઠ હોય તો જે સને બદલે ષ છે તે પૌરાણિક સમજવો, અને એનો અર્થ પણ ઉપર પ્રમાણેજ કરવો.

(૪૮૪) મક્તમોત્તકઃ જમ અને વિજય નામે પોતાના ભક્તને વૈકુંઠ પદના અધિકારથી મુક્ત કરનાર એવા પરમાત્મા.

મૂ० હિરણ્યકશિપુદ્વેષી પ્રવિષ્ટાત્માઽતિમીષણઃ ॥

શાન્તિજ્ઞાનાદિहेतुश्च प्रह्लादोत्पत्तिकारणम्॥૧૦૧॥

(૪૮૫) હિરણ્યકશિપુદ્વેષી હિરણ્યકશિપુ નામે મહા દૈત્યનો જેમના ઉપર દ્વેષ-વૈર ભાવ છે એવા પરમાત્મા. વરાહ અવતારથી તેના ભાઈ હિરણ્યાક્ષને માર્યો હતો માટે ભગવાન ઉપર હિરણ્યકશિપુને ધણોજ દ્વેષ હતો તેથી હિરણ્યકશિપુદ્વેષી એમ પ્રભુને કહે છે.

(૪૮૬) પ્રવિષ્ટાત્મા પોતાના આત્માને સર્વમાં પ્રવિષ્ટ કરનાર. પ્રભુ સર્વજ્ઞતાત્મા છે, એટલે આત્મારૂપે સર્વમાં પ્રવેશ કરનાર છે. ભગવતી શ્રુતિ પણ આગ્રા કરે છે કે:—“અન્તઃ પ્રવિષ્ટઃ શાસ્તા

जनानाम्” सर्वना अंतरमां प्रलु विराज तेमने शासन-शिक्षणु आपे छे. अहिं हिरण्यकशिपुमां द्वेष भावथी पोताना आत्माने प्रविष्ट कराव्यो छे, प्रलुने पैर भाव के द्वेष भाव नथी, परंतु सर्व जनने पीडा करनार राक्षस होवाथी तेना उपर प्रलुनो तेवो भाव थयेवो छे, वणि तेना शापनी मुक्ति पणु ऐमज्ज थनार छे, माटे तेनामां तेवा भावथी प्रवेश करवानी घटना थछ छे. अटके तेथी सर्वमां समभाव राखनार प्रलुमां विषमता होय ऐम संशय लाव-वानो नथी. आपणु प्रथमज्ज कही गया छीये के:—“समदैत्यसुरः” प्रलु देवोमां अने दानवामां समानता धरावे छे.

(४८७) अतिभीषणः हिरण्यकशिपुने अत्यंत लय उत्पन्न करनार ऐवा प्रलु.

पोताना भाछ हिरण्याक्षने वराहावतारथी प्रलुએ માર્યો હતો, માટે વખતે મ્હારો પણ તેવી રીતે નાશ કરે એમ ધારી હિરણ્યક-શિપુને આપનો બહુજ ભય લાગતો હતો તેથીજ અહિં પ્રલુને અતિ-ભીષણ કહ્યા છે.

(૪૮૮) શાન્તિજ્ઞાનાદિहेतुः શોકની શાંતિ થવા માટે હિર-ણ્યકશિપુએ જે જ્ઞાન સ્ત્રીઓને પુત્રોને કહ્યું તેને પ્રેરણા કરનાર અર્થાત્ હિરણ્યકશિપુદ્વારા બંધુ જનોને શાંતિ કરનાર જ્ઞાન આપનાર આપ પ્રલુજ છે. આ સ્કંધના બીજા અધ્યાયમાં “अम्बाम्ब हे घृषु पुत्राः” એ શ્લોકમાં હિરણ્યકશિપુએ આપેલું જ્ઞાન (ઉપદેશ) સ્પષ્ટ જણાવલું છે.

(૪૮૯) પ્રહ્લાદોત્પત્તિકારणम् ૧ જેમની ઉત્પત્તિ-અવતાર થવાનું કારણ પ્રહ્લાદ છે એવા, ૨ પ્રહ્લાદની ઉત્પત્તિ થ-વાના કારણ રૂપ એવા પરમાત્મા.

પ્રભુએ પ્રલ્હાદને લીધેજ તેની વાણી સત્ય કરવા માટેજ સ્તંભ-
માંથી પોતાનો પ્રાદુર્ભાવ નૃસિંહરૂપે કર્યો છે. માટે ભગવદવતારનું
કારણ પ્રલ્હાદને કહ્યા. તેમ પ્રલ્હાદ જેવા પરમ ભગવદીય જનની
ઉત્પત્તિ આખા વિશ્વને બોધ રૂપ નીવડે એટલા હેતુથીજ પ્રભુએ કરેલી
છે તેથી પ્રલ્હાદની ઉત્પત્તિનું કારણ પ્રભુને કહે છે. એમ પરસ્પર
બન્ને બન્નેના આધારભાવનું કારણ છે. એ હેતુને આ નામ પ્રતિ-
પાદન કરે છે.

મૂં દૈત્યસિદ્ધાન્તસદ્વક્તા તપઃસાર ઉદારધીઃ ॥

દૈત્યહેતુપ્રકટનો ભક્તિચિહ્નપ્રકાશકઃ ॥૧૦૨॥

(૪૯૦) દૈત્યસિદ્ધાન્તસદ્વક્તા દૈત્યોના દૈત્યસિદ્ધાન્તના
સ્થાનમાં સત્-ઉત્તમોત્તમ શુદ્ધ અદ્વૈત શાસ્ત્રને ભક્ત પ્રલ્હાદ
દ્વારા કથન કરનાર.

હિરણ્યકશિપુએ ગુરૂને ત્યાંથી અભ્યાસ કરીને આવેલા દિત્સ-
ગમાં બસાડેલા પોતાના પુત્ર પ્રલ્હાદને “તું આ જગત્માં શ્રેષ્ઠ વસ્તુ
શીમાને છે” એમ પ્રશ્ન પૂછ્યો. તેના ઉત્તરમાં પ્રલ્હાદજી એ દૈત્ય
સિદ્ધાન્ત નહિ કહેતાં “સર્વ વસ્તુને છોડી વનમાં જઈ પ્રભુનું સેવન
કરવું” એમ ભગવદ્ગુણાનુવાદ ગાવારૂપ સત્ સિદ્ધાન્તને શ્રેષ્ઠ જ-
ણાવ્યો. એવી રીતે દૈત્ય સન્મુખ પ્રલ્હાદદ્વારા અદ્વૈત શાસ્ત્રને કથન
કરનાર આપ પ્રભુ છે.

(૪૯૧) તપઃસારઃ ભજનરૂપ તપ એજ જેમનો સાર છે એવા પ્રભુ.

(૪૯૨) ઉદારધીઃ ઉદાર-નિર્મલ પ્રલ્હાદની ધી-બુદ્ધિ જેમનાથી
છે એવા અર્થાત્ જેમના આરાધનને લીધેજ પ્રલ્હાદની બુદ્ધિ વિમલ
સરલ બનેલી છે એવા પોતે શ્રી પુરુષોત્તમ.

(૪૯૩) દૈત્યહેતુપ્રકટનઃ દૈત્ય પ્રલ્લાદજના હેતુને-પરમાત્માની સાથે ચિત્તની એકાગ્રતાને પ્રકટ કરનાર એવા પ્રભુ.

(૪૯૪) ભક્તિચિહ્નાપ્રકાશકઃ ભક્તિનાં લક્ષણોને પ્રકાશ કરનાર.

પ્રલ્લાદદ્વારા ભક્તિનાં લક્ષણોને આપે પ્રકાશ કરેલાં છે. આ સ્કંધના ૫ અધ્યાયમાં “સ્વઃ પરબ્રહ્મસદ્ગ્રાહઃ” એ શ્લોકમાં તથા “શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોઃ” એ શ્લોકમાં સંપૂર્ણ ભક્તિનાં નવધા લક્ષણો જણાવવામાં આવ્યાં છે તે ભક્તની દ્વારા પ્રભુએજ પ્રકટ કરેલાં છે. મારેજ આપને ભક્તિનાં ચિન્હોને-લક્ષણોને પ્રકટ કરનાર કહે છે.

મૂં સદ્દેષહેતુઃ સદ્દેષવાસનાત્મા નિરન્તરઃ ॥

નૈષ્ઠુર્યસીમા પ્રહ્લાદવત્સલઃ સદ્ગદોષહા ॥૧૦૩॥

(૪૯૫) સદ્દેષહેતુઃ સત્—પ્રહ્લાદમાં દૈત્યનો દ્વેષભાવ ઉત્પન્ન થવાના કારણ રૂપ એવા પરમાત્મા.

પોતાના બંધુ હિરણ્યાક્ષનો નાશ કરવાથી હિરણ્યકશિપુને પ્રભુપર દ્વેષ ઉત્પન્ન થયેલો હતો; અને તે પરમાત્માનુંજ પ્રહ્લાદ સેવન કરે છે. એમ જાણી તે પોતાનો પુત્ર છતાં તેના ઉપર પણ તે દૈત્યને દ્વેષ ઉત્પન્ન થયેલો, પ્રભુના ઉપર પ્રેમ હોવાથી જ પ્રહ્લાદજ દૈત્યના દ્વેષપાત્ર બન્યા હતા એટલેજ તેના દ્વેષનું કારણ પ્રભુને જણાવે છે.

(૪૯૬) સદ્દેષવાસનાત્મા ભક્તજનો પર દ્વેષ કરવો એજ જેમને પ્રાપ્ત કરવામાં આત્માને—જીવને આચ્છાદન—અંતરાયરૂપ છે એવા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

ભગદીય જનોપર પરમભાવ રાખવો તેથીજ પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે, પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યાં સુધી તેવો સરલભાવ હૃદયમાં ઉત્પન્ન

થયો નથી, ત્યાં સુધિ પ્રભુની પ્રાપ્તિ જ થતી નથી. જીવને ભગવાનનું શરણ પ્રાપ્ત થવામાં ભગવદીયો ઉપર દ્વેષ તેમની ચેષ્ટા કરવી, નિંદા કરવી, એજ મુખ્ય અંતરાય રૂપ છે. અહિં પ્રભુના નામનો એવો જ આશ્રય વ્યક્ત કર્યો છે.

(૪૯૭) નિરન્તરઃ દૈત્યોથી સારી રીતે જેમનું જીદા પાછું છે એવા પ્રભુ.

જ્યાં સુધી આસુરભાવ હોય છે, ત્યાંસુધિ પ્રભુની પ્રાપ્તિ જ નથી તેથી અહિં આં અસુરોથી અત્યંત જીદા પ્રભુને જણાવે છે. એમ જણાવવાથી અદ્વૈત સિદ્ધિમાં બાધ માની લેવાનો નથી.

(૪૯૮) નૈષ્ઠુર્યસામા નિષ્ઠુરતા—નિર્દયતાની સીમા— અવધિરૂપ પરમાત્મા.

પ્રભુ પરમ કૃપાલુ પરમ કરુણાનિધિ છે. છતાં અહિં તેમને નિર્દયતાની હદ એમ કહી વર્ણવે છે. એ મોટો વિરોધ થાય છે. પરંતુ એમ સમજવાનું નથી, પ્રભુએ પોતાના ભક્તને પોતાના પર કેટલો પ્રેમ છે. તેની કસોટી દૈત્ય દ્વારા કરેલી છે. અને તેથીજ પ્રહ્લાદજીને મારવાના અનેક ઉપાયો દૈત્યે અજમાવ્યા છતાં પણ પ્રભુ પર તો તેનો તેવોને તેવો દૃઢ પ્રેમજ હોતો. ભક્તની પરીક્ષા કરવામાં ધણું કઠોર ઉપાયો દૈત્યદ્વારા ચોજ્યા, તેથી ધણીજ નિર્દયતાની સીમા એમ પ્રભુને કથન કરે છે, દૈત્યોના અનેક ઉપાયોને નિષ્ફળ કરી ભક્તનું રક્ષણ કર્યું એ કૃપાલુતા નહિ તો બીજું શું ? માટે પ્રભુ કૃપાનિધિ તો છેજ પણ ભગદીય જનની કસોટી કરવામાં એ દૃઢ સુધી પણ નિર્દય બને છે.

(૪૯૯) પ્રહ્લાદવત્સલઃ પ્રહ્લાદપર વાત્સલ્ય પ્રેમ રાખનાર પ્રભુ.

જ્યાં જ્યાં પ્રહ્લાદજીને દૈત્યે કષ્ટ આપ્યું, ત્યાં ત્યાં પ્રભુએ તેમનું વત્સલતાથી રક્ષણ કર્યું છે એમ પ્રસિદ્ધ છે તેથીજ અહિં પ્રહ્લાદ-વત્સલ પ્રભુ એમ કહે છે.

(૫૦૦) સક્લદોષહા સંગતિના દોષને હણનાર.

દૈત્યોના બાળકોને નિરંતર દૈત્યોનો—અસુરી જીવોનો પ્રસંગ હતો પરંતુ તે સર્વેને પ્રહ્લાદદ્વારા સદુપદેશ આપી તેમના આસુર સંગને—આસુરી ભાવને પ્રભુએજ હરણ કર્યો છે. નાશ કર્યો છે. (અહિંથી—નૃસિંહાવતારનાં નામો શરૂ થયાં)

મૂ० મહાનુભાવઃ સાકારઃ સર્વાકારઃ પ્રમાણભૂઃ ॥

સ્તમ્ભપ્રસૂતિર્નૃહરિર્નૃસિંહો ભીમવિક્રમઃ ॥ ૧૦૪ ॥

(૫૦૧) મહાનુભાવઃ ૧ જેમનો પ્રભાવ—સામર્થ્ય અચિં-ત્ય છે, અવર્ણનીય છે એવા. પ્રહ્લાદ રૂપધારી ભગવાન, ૨ પ્રહ્લાદની રક્ષા કરવામાં જેમનું મહાન સામર્થ્ય છે એવા.

પ્રહ્લાદ એ પ્રભુનું સ્વરૂપ જ છે. આપ ગીતામાં શ્રી મુખર્થી આજ્ઞા કરે છે કે:— “પ્રહ્લાદશ્ચાસ્મિ દૈત્યાનામ્” (દૈત્યોમાં હું પ્રહ્લાદ છું.) તેથીજ તેમનામાં દૃઢ ભગવદ્ભાવ દિવ્ય પ્રભાવ શાંત સ્વભાવ વગેરે અનેક ગુણો વિરાજીત હતા,

(૫૦૨) સાકારઃ બોલાવતાંની સાથેજ વર્તન કરનાર પ્રત્યક્ષ પ્રકટ મનાર એવા શ્રી નૃસિંહાવતાર ધારી પરમાત્મા.

(૫૦૩) સર્વાકારઃ ૧ સર્વ સ્વરૂપ જેમનું છે એવા, સર્વથી વિલક્ષણ આકારવાળા.

આપ શ્રીકૃષ્ણ સમસ્ત વિશ્વમાં સર્વરૂપે પ્રકાશમાન છે. જ્યાં

જ્યાં દષ્ટિ કરીયે ત્યાં ત્યાં ઇશ્વર જ છે, તે શિવાયના અણુભાગ પણ
બાકી નથી. એમ સૂચવવાને માટેજ આપ સ્તંભમાંથી પ્રકટ થયા
છે. જેમનું સ્વરૂપ નહિ મનુષ્યમાં, નહિ સિંહમાં એવું ધણું જ
વિસ્મય જનક અને બચંકર છે. જેથી વિલક્ષણ આકાર વાળા પ્રભુ
એમ જણાવે છે.

(૫૦૪) પ્રમાણનૂ: ૧ પ્રહ્લાદજીના વાક્યને પ્રમાણભૂત કર-
વાને સ્તંભમાંથી પ્રકટ થનારા પ્રભુ.

પ્રભુની સર્વ વ્યાપકતા પ્રતિપાદન કરતાં પ્રહ્લાદજીને દેત્યે પૂછ્યું કે
“જો પ્રભુ સર્વ વ્યાપક છે તો આ સ્તંભમાં કેમ નથી દેખાતા !”
એમ કહી તલવારથી તેનો નાશ કરવા જતાં સ્તંભમાંથી પ્રભુએ
પ્રકટ થઈ પોતાની સર્વ વ્યાપકતા સત્ય કરી પ્રહ્લાદજીના વચનને પણ
પ્રમાણભૂત કર્યું અને ભક્ત વત્સલતા ભક્તાધીનતા પણ આપે દર્શાવી
એજ ભાવને આ નામ સૂચન કરે છે.

(૫૦૫) સ્તમ્ભપ્રસૂતિ: જેમનું સ્તંભમાંથી પ્રાકટ્ય થયું છે
એવા નૃસિંહ પ્રભુ,

(૫૦૬) નૃહરિ: ૧ મનુષ્ય તથા સિંહરૂપ ૨ મનુષ્ય આકાર. તેમ
સિંહાકાર બનેથી મિશ્ર સ્વરૂપવાન, ૩ નૃ-મનુષ્યોના બચને હરણુ
કરનાર, ૪ સંહાર રૂપ હોવાથી મનુષ્યોને—દુષ્ટોને હરણુ કરનાર.
—નાશ કરનાર. એવા નૃસિંહ રૂપ ધારી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ.

(૫૦૭) નૃસિંહ: નર અને સિંહથી મિશ્રિત નૃસિંહ પ્રભુ.

(૫૦૮) ભીમવિક્રમ: ૧ ભયાનક જેમનું વિક્રમ—પગલું ભરવું
(ગમન) છે એવા, ૨ ભયંકર જેમનું પરાક્રમ-શૌર્ય છે એવા, ભીમ-
શૌર્ય દેત્યને નાશ કરવામાં જેમનું પરાક્રમ છે એવા નૃહરિ ભગવાન.

મૂ० વિકટાસ્યો લલજિહ્વો નચ્ચશસ્ત્રો જવોત્કટઃ ॥

હિરણ્યકશિપુચ્છેદી ક્રૂરદૈત્યનિવારકઃ ॥૧૦૫॥

(૫૦૯) વિકટાસ્યઃ વિકરાલ મુખવાળા.

(૫૧૦) લલજિહ્વઃ ચોતરફ જેમની જીભ લળી રહી છે એવા નૃસિંહ.

(૫૧૧) નચ્ચશસ્ત્રઃ નખરૂપ આયુધ ધારી પ્રભુ.

(૫૧૨) જવોત્કટઃ યુદ્ધના વેગને લીધે ન સહન કરી શકાય તેવા.

(૫૧૩) હિરણ્યકશિપુચ્છેદી હિરણ્યકશિપુદૈત્યને નાશ કરવામાં જેમનું આચરણ છે એવા શ્રીનૃસિંહ સ્વરૂપી ભગવાન.

(૫૧૪) ક્રૂરદૈત્યનિવારકઃ દૈત્યરાજના અનુચરોમાં જે ક્રૂર દૈત્યો હતા તેમનો નાશ કરનાર.

મૂ० સિંહાસનસ્થઃ ક્રોધાત્મા લક્ષ્મીભયવિવર્દનઃ ॥

બ્રહ્માદ્યત્યન્તભયભૂરપૂર્વાચિન્ત્યરૂપઘૃક્ ॥૧૦૬॥

(૫૧૫) સિંહાસનસ્થઃ રાજ્યાસન પર બેસનાર એવા નૃસિંહ.

(૫૧૬) ક્રોધાત્મા ક્રોધથી પૂર્ણ જેમનો આત્મા—સ્વરૂપ છે એવા ભગવાન.

(૫૧૭) લક્ષ્મીભયવિવર્દનઃ લક્ષ્મીજીને વિશેષ ભય વધારનાર.

(૫૧૮) બ્રહ્માદ્યત્યન્તભયભૂઃ બ્રહ્માદિ સર્વ દેવોને અત્યંત ભયનું સ્થાનરૂપ એવા નૃસિંહરૂપ ધારી શ્રીકૃષ્ણ.

(૫૧૯) અપૂર્વાચિન્ત્યરૂપઘૃક્ પૂર્વે નહિ થયેલા, મનથી પણ કલ્પના કરી શકાય નહિ તેવા અદ્ભુત સ્વરૂપને ધારણ કરનાર એવા પરમાત્મા.

મૂ० મત્તૈકશાન્તહૃદયો મત્તસ્તુત્યઃ સ્તુતિપ્રિયઃ ॥

મત્તાઙ્ગલેહનોદ્ધૂતક્રોધપુઙ્ગઃ પ્રશાન્તધીઃ ॥૧૦૭॥

(૫૨૦) મત્તૈકશાન્તહૃદયઃ એક કેવળ ભક્ત પ્રદ્ધાદ્ધને માટેજ જેમનું શાંત હૃદય છે એવા નૃસિંહ ભગવાન.

(૫૨૧) મત્તસ્તુત્યઃ ભક્ત પ્રદ્ધાદ્ધ વડે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય.

(૫૨૨) સ્તુતિપ્રિયઃ ભક્ત પ્રદ્ધાદ્ધે કરેલી સ્તુતિ જેમને ધણી જ પ્રિય છે એવા.

(૫૨૩) મત્તાઙ્ગલેહનોદ્ધૂતક્રોધપુઙ્ગઃ ભક્ત પ્રદ્ધાદ્ધના અંગોતું આસ્વાદન કરવાથી ક્રોધના સમુદાયવડે રહિત બનેલા અર્થાત્ ક્રોધ રહિત થયેલા નૃહરિસ્વરૂપધારી શ્રી પુરુષોત્તમ.

(૫૨૪) પ્રશાન્તધીઃ ૧ ક્રોધ વગરની જેમની બુદ્ધિ થઈ છે એવા, ૨ પ્રશાન્ત—વિષય અભિલાષાથી રહિત જ્ઞાનનિષ્ઠ એવી પ્રદ્ધાદ્ધની બુદ્ધિ જેમનાથી બનેલી છે એવા શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

પ્રભુની ભક્તિ કરવાથી મનુષ્યની બુદ્ધિ વિષયોમાંથી વિરામપામી જ્ઞાન પરાયણ બની પરમાત્મામાં અનુરાગવાળી થાય છે. પ્રદ્ધાદ્ધમાં તેવી જ અપૂર્વ ભક્તિ હતી. તેથીજ તેમને યુવાવસ્થા છતાં પણ પ્રભુ શિવાય અન્ય કોઈ વસ્તુમાં રાગ હતો નહિ. એવી અત્યન્ત શાંત બુદ્ધિ ભગવદ્વિચારથી જ થાય છે. માટે જ પ્રદ્ધાદ્ધને વિષય રહિત બુદ્ધિ કરાવનાર એવા પ્રભુ એમ કહે છે.

મૂ० સ્મૃતિમાત્રભયત્રાતા બ્રહ્મબુદ્ધિપ્રદાયકઃ ॥

ગોરૂપધાર્યમૃતપાઃ શિવકીર્તિવિવર્દનઃ ॥૧૦૮॥

(૫૨૫) સ્મૃતિમાત્રમયત્રાતાઃ સ્મરણ કરતાંની સાથે સંકટ સમયે બચથી રક્ષણ કરનાર એવા નૃસિંહ બગવાન.

(૫૨૬) બ્રહ્મબુદ્ધિપ્રદાયકઃ બ્રહ્માજીને બુદ્ધિ આપનાર.

બ્રહ્માજીના વરપ્રદાનથી મોહાદત બનેલા હિરણ્યકશિપુને માટે સ્તબમાંથી પ્રકટ થવું વગેરે પરમાત્માને પરિશ્રમ લેવો પડ્યો. માટે વિશ્વને કનડે એવા અપાત્રાને-અસુરોને પુનઃ આવું વરદાન ન આપવું એમ બ્રહ્માજીને બુદ્ધિ-ઉપદેશ આપનાર એવા શ્રીકૃષ્ણ આ સ્કંધના ૧૦ અધ્યાયમાં “ મૈવં વરોઽસુરાણાં તે પ્રદેયઃ પ્રદાસમ્ભવ ! ” હે પદ્મસંભવ ! હે બ્રહ્મન ! દૈત્યોને એવું વરદાન આપવું નહિ. જેમ કૂર જાતિ સર્પોને અમૃત પાઘએ તેવું જ તેમને વરપ્રદાન છે એમ પ્રભુએ આપેલો ઉપદેશ સ્પષ્ટ જણાવેલો છે. તેથી બ્રહ્માને બુદ્ધિ આપનાર પ્રભુ એમ કથન કરે છે. (નૃસિંહાવતારનાં નામો પુરા થયાં)

(૫૨૭) ગોરૂપધારી ગાયનું સ્વરૂપ ધારણ કરનાર.

“ બગવાન શંકર ત્રિપુરાસુરનો પરાભવ કરવા તેના નગરોને બાગી દૈત્યોના ઉપર અનેક બાણો વરસાવવા લાગ્યા. પરંતુ તેમનાં બાણોથી મરણ શરણ થયેલા અસુરો અમૃતપાન કરી પ્રથમથી વિશેષ બળવાન બની યુદ્ધ કરતા હતા. તે સમયે શ્રી શંકરને સહાયતા કરવા પ્રભુએ ગાયનું રૂપ ધારણ કરી બ્રહ્માને વત્સ બનાવી ત્રિપુરાસુરની નગરીમાં રહેલા કૂપનું સઘળું અમૃત પાન કરી ગયા. ” એમ આ સ્કંધના ૧૦ અધ્યાયમાં કથા છે તેથી જ ગોરૂપધારી પ્રભુ એમ જણાવે છે.

(૫૨૮) અમૃતપાઃ ત્રિપુરાસુરની નગરીમાં જઈને અમૃતનું પાન કરનાર એવા પ્રભુ. એટલા જ માટે આગળ કથન કરે છે કેઃ—

(૫૨૯) શિવકીર્તિવિવર્દનઃ શિવની કીર્તિને વધારનાર

ગોરૂપ ધારણ કરી ત્રિપુરાસુર શત્રુનું સધળું અમૃત પી જવાથી જ ત્રિનયન શંકરને તેનો વિનાશ કરવો સુલભ થયો. નીકર એનો નાશ થાય એમ હતુંજ નહિ. પ્રભુએ તેના નાશનું મુખ્ય કારણ પ્રાપ્ત કરી. ભગવાન શંકરને વિજયમાળા સાથે કીર્તિમાળા સમર્પણ કરી. તેથી જ શંભુની કીર્તિ વધારનાર વિભુ-પ્રભુ છે.

મૂ० ધર્માત્મા સર્વકર્માત્મા વિશેષાત્માશ્રમપ્રભુઃ ॥

સંસારમગ્નસ્વોદ્ધર્ત્તા સન્માર્ગાશ્વિલતત્વવાક્ ॥૧૦૯॥

(૫૩૦) ધર્માત્મા સર્વ સાધારણ જે ધર્મ, તત્ત્વરૂપ એવા પરમાત્મા.

સાધારણ ધર્મ એટલે સર્વને સંમત એવો ધર્મ, કે જે ધર્મનાં લક્ષણોથી અખિલ જૂમંડલમાં કોઇને પણ વિરોધ આવે નહિ. એનું નામજ સાધારણ ધર્મ કહેવાય. મનુસ્મૃતિ અ. ૬ શ્લોક ૯૨ નીચે પ્રમાણે સાધારણ ધર્મનું સ્વરૂપ જણાવે છે કે:—

ધૃતિઃ ક્ષમા દમોઽસ્તેયં શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ॥

ધીર્ વિદ્યા સત્યમક્રોધો દશર્કં ધર્મલક્ષણમ્ ॥

(ધૃતિ, ક્ષમા, દમ, અસ્તેય, શૌચ, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, ધી, વિદ્યા, સત્ય, અને અક્રોધ એ દશે ધર્મનાં લક્ષણો છે.) સંતોષ રાખવો એ ધૃતિ, કોઇએ અપકાર કર્યો હોય તેના ઉપર ઉપકાર કરી બદલો વાળવો એ ક્ષમા, વિકારકારક વસ્તુ સમીપ છતાં અવિ-
કાર પણે મનને દમન કરવું—સ્થીર રાખવું એ દમ, ન્યાયપૂર્વક ધન

ઉપાર્જન—સંપાદન કરવું એ અસ્તેય, શાસ્ત્રમાં કલ્યા પ્રમાણે મા-
ટીથી અને જળથી દેહનું શોધન કરવું એ શૌચ, વિષયોથી ઇન્દ્રિયોને
ધારણ કરવી—પોતાને આધીન બનાવવી એ ઇન્દ્રિયનિગ્રહ શાસ્ત્રાદિ
તત્ત્વોનું જ્ઞાન થવું એ ધી-શુદ્ધિ, ભગવદ્જ્ઞાન મેળવવું એ વિદ્યા,
યથાર્થ કથન કરવું એ સત્ય અને ક્રોધનું કારણ છતાં ક્રોધ રહિત
રહેવું એ અક્રોધ કહેવાય છે. ઉપલાં દશ લક્ષણયુક્ત ધર્મ સર્વ
સંમત છે માટે એને સર્વ સાધારણ ધર્મ કથન કરવામાં આવે છે.
તે ધર્મસ્વરૂપ આપ પરમાત્મા છે.

(૫૩૧) સર્વકર્માત્મા સર્વ વર્ણોના જે કર્મ તે તે વર્ણધર્મ
સ્વરૂપ એવા.

યજ્ઞન યાજ્ઞનઆદિ બ્રાહ્મણધર્મ, શૌર્યધૈર્યાદિ ક્ષાત્રધર્મ, કૃષિ
ગોરક્ષા વાણિજ્ય એ વૈશ્યધર્મ અને પરિચર્યાત્મક શૂદ્રધર્મ છત્યાદિ
વર્ણોના જે જે કર્મ ધર્મો છે તે તે સ્વરૂપ આપ પ્રભુજ છે. માટેજ
અહિં સર્વકર્માત્મા એવા પરમાત્મા એમ કહે છે.

(૫૩૨) વિશેષાત્મા વિશેષધર્મ સ્વરૂપ એવા પ્રભુ.

વિશેષ ધર્મ એટલે બ્રાહ્મણને ઉપનયન પછી બ્રહ્મચર્યાવસ્થામાં
આખરનો દંડ ગ્રહણ કરવો, ક્ષત્રિયને પિંચપલનો વગેરે જે બ્રાહ્મણ-
દિના વિશેષધર્મો તે સ્વરૂપણ આપ શ્રીકૃષ્ણજ છે.

(૫૩૩) આશ્રમપ્રભુઃ ચારે આશ્રમોના પ્રભુ—સ્વામી.

૧ બ્રહ્મચર્ય, શૂદ્રસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સન્યસ્ત એમ ચાર આશ્રમો
છે. તેના નિયંત્રા પોતે પરમાત્મા છે, માટે જ તે તેમના સ્વામી છે
પ્રભુ છે. મહાભારતમાં પૂજ્યપાદ ભગવાન્ શ્રી વેદવ્યાસ આજ્ઞા કરે
છે કે:—“ આચારપ્રમત્તો ધર્મો ધર્મસ્ય પ્રમુરચ્યુતઃ ” (આચારથી ધર્મ

ઉપજ થાય છે તે ધર્મના પ્રભુ—સ્વામી અવ્યયુત—શ્રીકૃષ્ણ છે.)
એ વચનમાં ધર્મના સ્વામી પોતે પ્રભુજ છે. એમ દર્શાવેલું છે.

(૫૩૪) સંસારમગ્નસ્વોદ્ધર્તા સંસારમાં મગ્ન બની ગયેલા પોતાના બકતોનો ઉદ્ધાર કરનાર.

સંસારમાં વિષયાદિનાં સ્વપ્ન જેવાં સુખોમાં લીન બની ગયેલા નિજ બકતોને ધર્મનો ઉપદેશ આપી, તેમની વૃત્તિઓ જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય માર્ગમાં દોરી પોતાની દૃઢ ભક્તિને તેમના હૃદયમાં સ્થાપન કરી પ્રભુ ઉદ્ધાર કરે છે. તેથીજ સંસારમાં લીન પોતાના દીનબકતોને ઉદ્ધારનાર એવા પ્રભુ એમ કહે છે.

(૫૩૫) સન્માર્ગાશ્ચિલતત્ત્વવાક્ સન્માર્ગમાં સંપૂર્ણ તત્ત્વ ધરાવનારી વાણી તે રૂપ એવા પરમાત્મા.

શાસ્ત્રોમાં જેને સત્પુરુષોનો માર્ગ કથન કરવામાં આવે છે તે સન્માર્ગ કહેવાય છે. તેમાં સંપૂર્ણ રીતે તત્ત્વોનું પ્રતિપાદન કરનારી જે વાણી કે જેને અધ્યાત્મવિદ્યા કહેવાય છે તે રૂપ પોતે પ્રભુજ છે. ગીતામાં આપ આજ્ઞા કરે છે કે:—“અધ્યાત્મચિન્તા વિદ્યાનામ્” (હું વિદ્યાઓમાં અધ્યાત્મવિદ્યા રૂપ છું) એટલે અહિં અધ્યાત્મ-વિદ્યારૂપ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ એમ પ્રતિપાદન કરે છે.

મૂં આચારાત્મા સદાચાર:..... ॥

..... ॥

(૫૫૬) આચારાત્મા આ—ચારેપાસ જ્ઞાનરૂપ જેમનો આત્મા —સ્વરૂપ છે એવા પ્રથમ પ્રત્યેકના આચાર અને ધર્મરૂપ પ્રભુ છે એમ કહ્યું છે. તેથી આ નામથી જ્ઞાનરૂપ સ્વરૂપવાન એવા ભગવાન એમ જણાવે છે.

(૫૩૭) સદાચારઃ ૧ સત્—ભક્તિમાન સત્પુરુષોની ભક્તિ તે રૂપ પ્રભુ. ૨ સત્પુરુષોમાં જેમનો આચાર—જ્ઞાન છે એવા પરમાત્મા.

પ્રભુ ભક્તિથીજ પ્રાપ્ત થાય છે તો તે ભક્તિસ્વરૂપ કેમ નહિ! ભગવત્સંબંધી જ્ઞાન સત્પુરુષોમાંજ સંભવે, કેમકે દુર્જનોનાં અન્તઃકરણોમાં તેવું જ્ઞાન સ્થીર રહીજ શકે નહિ એટલેજ જેમનું જ્ઞાન સત્પુરુષોમાં—ભગદીયજનોમાં છે એમ કહે છે,

इति सप्तमस्कन्धनामानि

॥ अथाष्टमस्कन्धनामानि प्रारम्यते ॥

મૂળ.....મન્વન્તરવિભાવનઃ ॥

स्मृत्याशेषाशुभहरो गजेन्द्रस्मृतिकारणम् ॥११०॥

(૫૩૮) મન્વન્તરવિભાવનઃ (૧) સ્વાયંભુવાદિ યદ્ય ગયેલા ૬ મનુષ્યો અને વૈવસ્વતાદિ યનારા ૮ મનુષ્યોને વધારનાર, (૨) સ્વાયંભુવાદિ ૧૪ મનુષ્યોનું રક્ષણ કરનાર, (૩) મનુષ્યો જેમનું ચિંતન—આરાધન કરે છે એવા, (૪) મન્વંતરો વડે કાલની ભાષ્ના કરનાર, (૫) મન્વંતર સંબંધી કાળથી સર્વને પ્રકાશ કરનાર એવા પ્રભુ,

(૫૩૯) સ્મૃત્યાશેષાશુભહરઃ સ્મરણ કરતામાંજ સમગ્ર અકલ્યાણોને—પાપોને હરનાર દૂર કરનાર એવા પ્રભુ.

મધરથી પીડા પામતા ગજેન્દ્રે પ્રભુનું સ્મરણ કર્યું, કે તુરતજ પ્રભુએ પધારી, તેનાં અનેક અકલ્યાણોને પાપોને દૂર કરી તેને મુક્ત કર્યો છે માટે સ્મરણ કરતાં જ પાપને હરનાર એવા હરિ એમ કયન કરે છે.

(૫૪૦) ગજેન્દ્રસ્મૃતિકારણમ્ સંઘટ પામેલા ગજેન્દ્રને જે ભગવત્સ્મૃતિ થઇ, તેના કારણરૂપ એવા ભગવાન

મૂ० જાતિસ્મરણેત્વૈકપૂજાભક્તિ સ્વરૂપદઃ ॥

યજ્ઞો મયાન્મનુત્રાતા વિમુંર્બ્રહ્મવ્રતાશ્રયઃ ॥૧૧૧॥

(૫૪૧) જાતિસ્મરણેત્વૈકપૂજાભક્તિસ્વરૂપદઃ ૧ હું ઇન્દ્ર-
છુન્ન નામે ક્ષત્રિય છું, એમ પોતાની જાતિનું સ્મરણ થવાના કારણ
રૂપ પરમાત્માની પૂજાથી ઉત્પન્ન થયેલી ભક્તિવડે સ્વરૂપને આપનાર
એવા વિષ્ણુ સ્વરૂપ શ્રી પુરુષોત્તમ, ૨ જાતિ સ્મરણના હેતુરૂપ ભક્તિથી
ગજેન્દ્રરૂપ પશુશરીરને છોડાવનારા એવા શ્રીહરિ.

(ચૌદ મન્વંતરનાં નામોની શરૂઆત કરે છે.)

(૫૪૨) યજ્ઞઃ યજ્ઞરૂપ પરમાત્મા.

આદિ મન્વંતરમાં આકૃતિ નામે સ્ત્રીમાં રૂચિથી પ્રકટેલા યજ્ઞના-
રાયણરૂપ પ્રભુ યજ્ઞે પ્રભુનું જ સ્વરૂપ છે શ્રુતિભગવતી કહે છે કે:—
“ યજ્ઞો વૈ વિષ્ણુઃ ” (યજ્ઞ એ વિષ્ણુ જ છે) માટે જ આ યજ્ઞ
રૂપ પરમાત્મા એમ કહે છે:

(૫૪૩) મયાન્મનુત્રાતા ભયથી મનુને રક્ષણ કરનાર

ભક્ષણ કરવાની ઇચ્છાવાળા યાતુધાન જાતિના રાક્ષસથી મનુને
પાલન કરનાર અર્થાત્ તેના ભયથી રક્ષણ કરનાર પરમાત્મા

(૫૪૪) વિમુઃ ૧ સમર્થ ઈશ્વર, ૨ સર્વવ્યાપક એવા પ્રભુ

(૫૪૫) બ્રહ્મવ્રતાશ્રયઃ બ્રહ્મ—વેદ એજ જેમનું પ્રત છે એવા બ્રહ્મચારીઓ જેમનો આશ્રય કરે છે, જેમનું સેવન કરે છે. એવા વેદશેરસ નામના મુનિથી પ્રકટેલા વિભુરૂપ પ્રભુ.

મૂ૦ સત્યસેનો દુષ્ટઘાતી હરિર્ગજવિમોચકઃ ॥

વૈકુંઠો લોકકર્તાચ, અજિતોઽમૃતકારણમ્ ॥૧૧૨॥

(૫૪૬) સત્યસેનઃ સત્ય વદનારાઓજ જેમની સેના—મંડલી છે એવા પ્રભુ.

(૫૪૭) દુષ્ટઘાતી દુષ્ટોને નષ્ટ કરવાનો જેમનો સ્વભાવ છે એવા ધર્મની સુવૃતા નામે સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલા સત્યસેન સ્વરૂપ ધારી શ્રી કૃષ્ણ.

(૫૪૮) હરિઃ સ્મરણ કરતાંની સાથે સકલ દુઃખને હરણ કરનાર—દૂર કરનાર.

પ્રભુ સર્વ દુઃખને દૂર કરનાર છે તેથી તેમને હરિ કહેવાય છે મહાભારતમાં એમ પણ આપ આજ્ઞા કરે છે કે:—

હરામ્યથ હિ સ્મૃતૃણાં હવિર્ભાગં ક્રતુષ્વહમ્ ॥

દુઃસ્થાનિસર્વપાપાનિ તસ્માદ્દરિરહં સ્મૃતઃ ॥

(યજ્ઞોમાં હૃતદ્રવ્યને તેમ મહાઈ સ્મરણ કરનારનાં સર્વ પાપોને તથા દુઃખોને હું હરણ કરું છું તેથી મહને હરિ એમ 'સર્વે' કથન કરે છે.) એટલે જ અહિં પ્રભુને હરિ એમ કહી પ્રતિપાદન કર્યા છે.

(૫૪૯) ગજવિમોચકઃ ગજેન્દ્રને છાડનાર એવા હરિ પરમાત્મા.

ગ્રાહથી—મધરથી ગળાયેલા ગળેન્દ્રને મુક્ત કરનાર આપ પ્રભુ જ છે. આ રકંધના ૩ અધ્યાયમાં ગળેન્દ્ર મોક્ષની કથા સ્પષ્ટ જણાવેલી છે માટે ગળને મુક્ત કરનાર પ્રભુ એમ કહે છે.

(૫૫૦) વૈકુંઠ વિકુંઠાના પુત્ર એવા પ્રભુ

(૫૫૧) લેકકર્તા વૈકુંઠ નામના શોકને કરનાર—રચનાર વૈકુંઠ. સ્વરૂપી પરમાત્મા.

(૫૫૨) અજિતઃ કાષ્ઠનાથી કેમે કરી ન જીતાય એવા અજીત શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુ.

(૫૫૩) અમૃતકારણમ્ અમૃતની ઉત્પત્તિ—પ્રાપ્તિનું કારણ એવા શ્રી પુરુષોત્તમ.

પરમાત્માએજ દેવ અને દૈત્યોને ઉપદેશ આપી અમૃત પ્રકટ કરવાનું વિચાર્યું છે, તેમની આજ્ઞાથીજ સર્વે સમુદ્રનું મંથન કરતાં અમૃત પામેલા છે. આ રકંધના ૪ અધ્યાયથી શરૂઆત કરી ૭ અધ્યાય સુધીમાં સમુદ્ર મંથન અમૃતોત્પત્તિ વગેરે આવે છે તેને ઉદ્દેશીનેજ અહિં અમૃતના હેતુરૂપ પરમાત્મા એમ જણાવે છે.

મૂં ઉરુક્રમો ભૂમિહર્તા સાર્વભૌમો બલિપ્રિયઃ ॥

વિભુઃ સર્વાહિતૈકાત્મા વિષ્વક્ષેનઃ શિવપ્રિયઃ ૧૧૩

(૫૫૪) ઉરુક્રમઃ જેમનું ક્રમણ (પગલું ભરવું) બળું જ વિસ્તાર વાળું છે એવા વામન સ્વરૂપ ધારી શ્રી પુરુષોત્તમ.

(૫૫૫) ભૂમિહર્તા બલિરાજની પાસેથી ઇંદ્રને માટે ભૂમિનું હરણ કરનાર એવા પ્રભુ.

(૫૫૬) સાર્વભૌમઃ સર્વ ભૂમિના અધિપતિ—ચક્રવર્તિનુપ પદ્મ

ચારી હરિ.

(૫૫૭) બલિપ્રિયઃ ૧ બલિરાજ જેમને બહુજ પ્રિય છે. એવા ૨ બલિરાજને પ્રિય એવા પરમાત્મા.

કોઈક સ્થળે “સાર્વભૌમબલિપ્રિયઃ” એમ પાઠ હોય છે. ત્યાં સંપૂર્ણ પૃથ્વીના ચક્રવર્તિ બલિરાજ જેમને પ્રિય છે એવા પ્રભુ એમઅર્થ કરવો. અને જે નામો જુદાં કરવાને બદલે “સાર્વભૌમ-
લિપ્રિયઃ” એમ એકજ નામ જાણવું.

(૫૫૮) વિમુઃ વિશેષે કરીને અર્થવાનુ એવા ભગવાન.

(૫૫૯) સર્વહિતૈકાત્મા સર્વના હિતમાંજ જેમનું ચિત્ત છે એવા પ્રભુ.

પરમાત્માને ‘સર્વનું’ હિત—કલ્યાણ થાય એમ કરવું. એજ અન્તઃકરણમાં હમેશાં રહ્યા કરે છે. એટલેજ આપ કૃપાનિધિ છે. બલે દ્વેષથી કામથી ક્રોધથી ભક્તિથી પ્રેમથી વા ભયથી પ્રભુનું આરાધન કરો. પરંતુ પરમાત્માને તેથી કાંઈ પણ ભાવ પ્રકટ થતો નથી, આપતો સર્વદા સર્વભાવથી સર્વનું કલ્યાણ કરવામાંજ નિજ કર્તવ્ય માને છે. એવા સર્વહિતમાં પ્રવૃત્ત થયેલા પ્રભુને કયો દુર્ભાગી સેવન ન કરે! કોઈને એમ શંકા થાય કે “સર્વનું” હિતજ કરવામાં પ્રભુ કર્તવ્ય માને છે, તો પછી આપણું હિત થયાજ કરે છે. તેમનું સેવન કરવાનું શું પ્રયોજન? તો કહીએ છીએ કે એક પિતા અનેક બાળકોમાં સર્વનું હિત કરવું એમજ પોતાની દરજ સમજે છે અને એમ જ કરે છે, પરંતુ પિતૃપ્રેમી પુત્રનેજ પોતાના સમીપમાં રાખે, બાકી સર્વ બાળકોનું હિત તો પિતા કર્યાજ કરે છે. તેમ પ્રભુ સર્વનું હિત કરે છે પણ પોતાના પ્રેમી ભક્તનેજ પોતાના સમીપ

રાખે છે. તેમને જ જન્મમરણથી મુક્ત કરે છે. અન્યનું હિત થાય છે, પણ તે સંસારની માયામાં ફસાયેલા રહે છે, દુઃખોને અનુભવે છે જન્મમરણથી છુટી શકતા નથી.

(૫૬૦) ચિષ્વક્ષેત્રઃ ૧ જેમના બચથી ચારે દિશામાં દૈત્યની સેનાઓ નહાસે છે એવા (૨) જેમની સેનાઓ દુઃસર્વત્ર વ્યાપ્ત છે એવા સમર્થ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ.

(૫૬૧) શિવપ્રિયઃ શિવને પ્રિય એટલે શિવ સાથે જેમને સુહૃદ્ ભાવ છે એવા પ્રભુ.

મુ० ધર્મસેતુ લોકઘૃતિઃ સુધામાંતરપાલકઃ ॥

ઉપહર્તા યોગપતિર્ઘૃહદ્રાનુઃ ક્રિયાપતિઃ ॥૧૧૨

(૫૬૨) ધર્મસેતુ ધર્મની મર્યાદારૂપ અર્થાત્ ધર્મને સ્થાપન કરી તેનું રક્ષણ કરનાર પરમાત્મા.

(૫૬૩) લોકઘૃતિઃ ત્રણે લોકને ધારણ કરનાર પ્રભુ.

ભૂલોક ભુવલોક અને સ્વલોક એ ત્રણે લોકને ધારણ કરનાર પરમાત્મા છે. આ રકઘના ૧૩ અધ્યાયમાં કહે છે કે:—

આર્યકસ્ય સુતસ્તત્ર ધર્મસેતુ રિતિ સ્મૃતઃ ।

વૈઘૃતાયાં હરે રંશસ્ત્રિલોકીં ધારયિષ્યતિ ॥

(આર્યકની સ્ત્રી વિઘૃતાને વિષે ધર્મસેતુનામે ભગવાનનો અવતાર થશે, તે આ ત્રિલોકને ધારણ કરશે.) એમાં ત્રિલોકને ધારણ કરનાર ભગવાનનો અવતાર એમ સ્પષ્ટ છે માટે આર્યકની વિઘૃતા નામની સ્ત્રીમાં પ્રકટ થયેલા ધર્મસેતુરૂપધારી ત્રિલોકને ધારનાર એવા પરમાત્મા એમ કહે છે.

(૫૬૪) સુધામાન્તરપાલકઃ ખારમા મન્વંતરને પાલન કરનાર સુધામા નામે સ્વરૂપ ધારી પ્રભુ શ્રી પુરુષોત્તમ.

(૫૬૫) ઉપહર્તાયોગપતિઃ સર્વમે સુખ આપનાર એવા યોગેશ્વર શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા.

ઉપહર્તા અને 'યોગપતિ' એ બે નામો હોવાં જોઈએ એમ અહિં જણાય છે, પરંતુ બે નામો માનવાનાં નથી એકજ નામ છે. શાંતિપર્વમાં પણ "સંકર્ષણોઽચ્યુતઃ" એમ બે અર્થમાં એક નામ આપેલું છે. તે પણ બે નામો જેવું જ જણાય છે. પરંતુ ત્યાં એકજ નામ છે, તેમ અહિં પણ એકજ નામ માનવાનું છે એટલે દેવહોત્રની બૃહતીશ્રીમાં ઉપહર્તા નામે યોગપતિનું રૂપ ધારનાર એવા શ્રી હરિ.

(૫૬૬) બૃહદ્જ્ઞાનુઃ મોઢાં જ્ઞેમનાં કિરણો છે. એવા પ્રભુ.

પરમાત્માનું પૂર્ણ તેજોમય સ્વરૂપ છે. તેથીજ જ્ઞેમના મહાન્ કિરણોં છે એમ જણાવે છે. ગીતામાં પોતે ઉપદેશે છે કેઃ—“અદ્વ-મગ્નિરહંહુતમ્” (હુંજ અગ્નિ છું, હુંજ હુતદ્રવ્ય (હોમવાનું) સ્વરૂપે છું, તેમ આગળ સૂર્ય પણ મહારાજ તેજથી પ્રકાશ આપે છે એમ આગ્રા કરે છે. તેથી જ મહાન્ કિરણો ધારી પરમાત્મા એમ અહિં કથન કરે છે.

(૫૬૭) ક્રિયાપાતિઃ સર્વં યદ ક્રિયાઓના પતિ—માલિક એવા સત્રાજીતથી વિનતાનામની શ્રીમાં પ્રકટ થયેલા “બ્રહ્મભાનુ” રૂપ ધારી શ્રીહરિ. એ યદ ક્રિયાઓનો વિસ્તાર કરવાને જ હરિના અ-શ્રીમાં પ્રકટ થયા છે એમ આ સ્કંધના ૧૩ અધ્યાયના અંતમાં સ્પષ્ટ જણાવેલું છે.

મૂ० ચતુર્દશપ્રમાણાત્મા ધર્મો મન્વાદિબોધકઃ ॥

લક્ષ્મીભોગૈકનિલયો દેવમંત્રપ્રદાયકઃ ॥૧૧૫॥

(૫૬૮) ચતુર્દશપ્રમાણાત્મા પ્રમાણોત્તે-સ્મૃતિઓતે પ્રવર્તાવનારા
ચૌદમનુઓ જેમના અંશ સ્વરૂપ છે એવા શ્રીહરિ—શ્રીકૃષ્ણ.

(૫૬૯) ધર્મઃ એ ચૌદે મનુઓએ સ્મૃતિઓમાં કહેલો જે ધર્મ,
તે રૂપ પરમાત્મા.

(૫૭૦) મન્વાદિબોધકઃ ૧ સર્વ મનુઓ વગેરેને પોતાના મ-
હાત્મ્યનો બોધ કરનાર. ૨ સર્વ મનુ વગેરેના મહાત્મ્યનો જગત્માં
બોધ કરનાર એવા પ્રભુ.

(૫૭૧) લક્ષ્મીભોગૈકનિલયઃ સ્વર્ગ સંબંધી લક્ષ્મીના
લોગ—ઉપલોગના અનુભવનું એક નિલય—મુખ્ય સ્થાન
રૂપ પ્રભુ.

સ્વર્ગના જે દિવ્ય વૈભવો છે. તેના મુખ્ય સ્થાન રૂપ આપ
પ્રભુજ છે. કેમકે પરમાત્માના પ્રકાશ શિવાય કોઈ પણ વસ્તુ આનં-
દદાયિની બનતી નથી, જે જે મન્વંતરમાં જ્યારે જ્યારે ધંત્રો પ્રકટ
થાય, ત્યારે ત્યારે તેના આનંદ માટે પ્રભુ પણ અંશ અવતાર ગ્રહણ
કરી તેમની સ્વર્ગની લક્ષ્મીના કારણરૂપ બને. એમ દરેક મન્વંતરમાં
પ્રભુના આવિર્ભાવથીજ દેવતાઓને વૈભવો પ્રાપ્ત થાય છે. માટે સ્વ-
ર્ગની લક્ષ્મીના સ્થાનરૂપ પરમાત્મા એમ દર્શાવે છે.

(૫૭૨) દેવમંત્રપ્રદાયકઃ દેવોને અમૃત ઉત્પન્ન કર-
વામાં પ્રયત્ન આપનાર.

પરમાત્મા પ્રયત્ન વિના અમૃત અર્પણ કરી શકે એમ છે, પરંતુ પ્રયત્ન પડતાંજ વસ્તુની કિંમત અંકાય છે, તેનું સ્વરૂપ સમજાય છે. માટેજ પ્રભુએ દેવતાઓને અમૃતની ઉત્પત્તિમાં મહાન પરિશ્રમ આપેલો છે. અર્થાત્ ઉદ્યોગથીજ કાંઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે, ઉદ્યોગ કરતાંજ પરમાત્મા તેમને મદદ આપે છે, શ્વ સમર્પણ કરે છે. કાયરને તેમાનું કાંઈ પણ મળી શકતું નથી, માટે પ્રભુ પ્રાપ્ત કરવાને પણ પરિશ્રમની જરૂર છે. તો જ અમૃત-સુખ મળે છે. ભગવત્પ્રાપ્તિ થાય છે. અન્યથા નહિ.

મૂ० દૈત્યવ્યામોહકઃ સાક્ષાદ્ગરુડસ્કન્ધસંશ્રયઃ

લીલામંદરધારી ચ દૈત્યવાસુકિપૂજિતઃ ॥૧૧૬॥

(૫૭૩) દૈત્યવ્યામોહકઃ : દૈત્યોને દેવો સાથે સંધિ કરાવીને સર્વ રીતે મોહ-ચિત્તની વિકલતા અર્થાત્ વિરોધ કરાવનાર પ્રભુ.

મુનિઓના શાપથી આસુરભાવ પામેલા દેવોનો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ, તે દેવોનું દૈત્ય રૂપે થયેલા છે. માટે બાકીના દેવો અને દૈત્યોની સાથે સંધિની યુક્તિ રચી સમય આવે જગત્માં વિરોધ ઉત્પન્ન કરનાર દૈત્યોનો નાશ કરવા—(ખરૂં જોતાં ઉદ્ધાર કરવા) તેમનામાં મોહ-વિરોધ ઉત્પન્ન કરાવનાર આપ પ્રભુજ છે. પ્રભુને આવી હાસ્યજનક રચના કરવાનું કારણ આપનો વિનોદ-આનંદ ક્રીડા શિવાય બીજું કાંઈજ નથી. પરમાત્માએ નિજ આનંદ માટેજ આ સંસાર નાટકની ઘટના કરી છે.

(૫૭૪) સાક્ષાદ્ગરુડસ્કન્ધસંશ્રયઃ : પોતાના રૂપ ગરુડના સ્કન્ધ ઉપર સ્થિતિ કરનાર.

ગરૂડ પરમાત્માનું જ સ્વરૂપ છે. ગીતામાં આપ આજ્ઞા કરે છે કે:-“વૈનતેયશ્ચપક્ષિણામ્” (પક્ષીઓમાં હું ગરૂડ છું) માટે સ્વ સ્વરૂપ ગરૂડના સ્કંધ ઉપર આશ્રય કરનાર-સ્થિતિ કરનાર પ્રભુ. આ સ્કંધના ૬ અધ્યાયમાં “ગિરિન્દ્રારોપ્યગરુદે” (પર્વતને ગરૂડપર એકજ હાથે લીલા માત્રમાં આરોપણ કરી, પોતે પણ તેપર વિરાજ સહજમાં ક્ષીરનીરધિના તીર પર પધાર્યા. અહિં ગરૂડ ઉપર સ્થિતિ કરનાર પરમાત્મા એમ સ્પષ્ટ જણાવે છે.

(૫૭૫) લીલામંદરધારી વિના શ્રમે મંદરાચલને ધારણ કરનાર.

જ્યારે દેવો અને દૈત્યોથી મંદરગિરિને ક્ષીરસાગરપર મહાપરિશ્રમ કરવા છતાં પણ ન લેઈ જઈ શકાયો. એટલે આપેજ લીલામાત્રમાં-સહજ-શ્રમવગર મંદર પર્વતને ધારી ગરૂડપર સ્થાપન કરી ક્ષીર સમુદ્ર પ્રત્યે લેઈ ગયા પ્રભુનું આનંદમયજ સ્વરૂપ છે એટલે આપનાં સર્વ કાર્યોમાં પણ આનંદજ છે-લીલાજ છે. માટે શ્રમવિના મંદરને ધારનાર એવા પરમાત્મા એમ કહે છે.

(૫૭૬) દૈત્યવાસુકિપૂજિતઃ દૈત્યોનું સામર્થ્ય હરવા વાસુકિને સત્કાર કરનાર.

અતિશય બલવાન દૈત્યોનું બલ શી રીતે શાંત થાય એમ વિચારી આપે ક્ષેત્રમાં વિભાગ આપવાનું વચન આપી મુખથી વિષ જ્વાળાને વરસાવનાર વાસુકિનાગનું સન્માન કરેલું છે. જેથી એના વિષથી દૈત્યો નિસ્તેજ થાય-બલરહિત બને, માટે વાસુકિનાગને પૂજનાર—સન્માન કરનાર એવા વિષ્ણુ સ્વરૂપ શ્રી પુરુષોત્તમ.

મૂ० સમુદ્રોન્મથનાયત્તોઽવિઘ્નકર્તા સ્વવાક્યકૃત્ ॥

આદિકૂર્મઃ પવિત્રાત્મા મંદરાઘર્ષણોત્સુકઃ ॥ ૧૧૭

(૫૭૭) સમુદ્રોન્મથનાયત્તઃ સમુદ્રતું સારી રીતે મથન કરવા સાથે ઉદ્ધોગ કરનાર.

(૫૭૮) અવિઘ્નકર્તા વિઘ્નનો અભાવ તેને અવિઘ્ન કહેવાય છે તેવા અવિઘ્નને કરનાર, અર્થાત્ સર્વને કાર્યોમાં જે જે વિઘ્નો આવે છે તેમને હણનાર એવા પરમાત્મા.

(૫૭૯) સ્વવાક્યકૃત્ ૧ પોતાનાં વાક્યોને યથાર્થ કરનાર, ૨ પોતાના બક્ષત દેવોના વાક્યને યથાર્થ કરનાર એવા પરમાત્મા.

પોતાનાં વાક્યો કે જે “સમુદ્રતું” મથન કરી અમૃત ઉત્પન્ન કરવું ” વગેરે તેમાં જે અંતરાય આવે તો અમૃત ન ઉત્પન્ન થાય, અને પોતાનું વાક્ય નિષ્ફળ બને માટે દરેક વિઘ્નો-અંતરાયોને દૂર કરી પોતાનું વાક્ય યથાર્થ કરનાર તેમ પોતાના બક્ષતો-દેવો તેમની પથ્ય દંત્યો સાથે યથેલી અમૃત ઉત્પન્ન કરવા ૩૫ વાણીને સર્વ વિઘ્નો દૂર કરી સત્ય કરનાર આપ પ્રભુજ છે. (હવે કૂર્માવતારનાં નામો થઈ પાયા છે.)

(૫૮૦) અદિકૂર્મઃ આદિ એવા કૂર્મ (કું-ભૂમિ રમયતિ, જલિકૂર્મઃ ભૂમિને રમણ કરાવનાર-રમાડનાર એ કૂર્મ કહેવાય,) સ્વરૂપધારી એવા શ્રી કૃષ્ણ.

કૂર્મપ્રભુ સર્વના આધાર ૩૫ છે. પૌરાણિક માન્યતા પ્રમાણે આ પૃથ્વી શેષનાગ પર રહેલી છે. પૃથ્વી અને શેષનાગ બન્ને કૂર્મરાજ-

કૂર્માવતાર ભગવાન્ વિષ્ણુના આધારે રહેલાં છે. માટે એ કૂર્મ સર્વના આધારે રહેલા છે માટે એ કૂર્મ સવના આધાર આદિરૂપ છે.

(૫૮૧) પવિત્રાત્મા પવિત્ર જન્મેના દેહ છે એવા પ્રભુ કૂર્મરાજ.

કૂર્મરાજનું પવિત્ર સ્વરૂપ છે. શ્રુતિ ભગવતી વર્ણવે છે કે:— “મેઘ્યાં વા ઇષ પશુનાં ચત્કૂર્મઃ” (પશુઓમાં જે કૂર્મરાજ છે તે અત્યંત પવિત્ર છે) શેષનાગ સહિત ધરણીને ધારણ કરનાર કૂર્મરાજ, ભગવાનનું અંશ સ્વરૂપ છે. માટે પવિત્ર દેહધારી કૂર્મ ભગવાન્ એમ કહે છે.

(૫૮૨) મન્દરાઘર્ષણોત્સુકઃ મંદરાચલે કરેલા ધણા જ ધર્ષણમાં—ખંજળવામાં ઉત્સાહ ધરાવનાર એવા કૂર્મ રૂપ પ્રભુ.

મહાન્ મંદરાગરિને સમુદ્ર મંથન કરતાં કૂર્મ પરમાત્માએ પૃથ્થ પર ધર્યો, તે સમયે તેના ધર્ષણથી કાંઈ પણ ભાર ન લાગતાં જાણે કોઈ ખંજળાળતું હોય, એમ આનંદ—ઉત્સાહ માનવા લાગ્યા; તેથી મંદરાચલના ધર્ષણમાં ઉત્સાહ ધરાવનાર એવા પ્રભુ એમ કહે છે.

મૂ० શ્વાસૈજદબ્ધિવાર્વીચિઃ કલપાન્તાવધિકાર્યકૃત્ ॥

ચતુર્દશમહારત્નો લક્ષ્મીસૌભાગ્યવર્દ્ધનઃ ॥૧૧૮॥

(૫૮૩) શ્વાસૈજદબ્ધિવાર્વીચિઃ શ્વાસો ચાલવાથી સમુદ્રજળમાં તરંગો પ્રકટ કરનાર એવા પરમાત્મા શ્રીકૂર્મરાજ.

(૫૮૪) કલપાન્તાવધિકાર્યકૃત્, કલ્પનો અંત થતાં સુધી અર્થાત્ બ્રહ્માનાં રાત્રિ દિવસ પૂર્ણ થતાં સુધી મંદરાગરિને ધારણ કરવા રૂપ કાર્યને કરનાર એવા કૂર્મ સ્વરૂપ ધારી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા. (કૂર્માવતારનાં નામો પૂરા થયાં)

(૫૮૫) ચતુર્દશમહારત્નઃ ૧ ચૌદ મહારત્નોને ઉત્પન્ન કરનાર, ૨ ચૌદ રત્નો જેમને માટે છે એવા.

સમુદ્રમંથન કરતાં ચૌદ મહારત્નો પ્રકટ થયાં હતાં, લક્ષ્મી, દૌરતુભમણિ, પારિજાતતરુ, સુરા, ધન્વંતરી વૈદ્ય, ચંદ્ર, કામધેનુ, ઔરાવતગજ, રંભા, ઉચ્ચૈશ્રવાચ્ચ, અમૃત, શારંગધનુષ, પાંચજન્ય કાંખ, અને હલાહલ વિષ એ ચૌદ મહારત્નોને પ્રકટ કરનાર આપ પ્રભુ છે, આપે એ રત્નોને ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાથીજ દેવો અને દૈત્યોને સંધિ કરાવી છે. એજ રત્નોમાંનાં મુખ્ય લક્ષ્મી અને દૌરતુભમણિને આપે વિષ્ણુરૂપે વક્ષઃસ્થલમાં અને કંઠમાં ધારણ કરેલાં છે. માટેજ પ્રભુનું ચતુર્દશમહારત્ન એમ નામ વર્ણવે છે,

(૫૮૬) લક્ષ્મીસૌભાગ્યવર્દનઃ ૧ લક્ષ્મીના સૌભાગ્ય—સૌન્દર્યને વધારનાર, લક્ષ્મી સાડ પોતાનામાં સુભગતા—સુંદરતાને વૃદ્ધિ કરનાર એવા શ્રીહરિ.

પ્રભુએ વધારેલી લક્ષ્મીની સુંદરતા સુંદર રીતે આ રકંધના ૮ અધ્યાયમાં વર્ણવેલી છે એવી દિવ્ય રમણીયતા યત્રી એ પ્રભુ કૃપાતુંજ કલ છે. તેમ સર્વ દેવોને મોહમાં લીન કરતાં મહા મોહમયી માયા—લક્ષ્મી મહારામાં મોહ પામે એવા આશયથી, આપ એકજ ત્રિભુવનમાં સુંદર છે છતાં લક્ષ્મીથી પોતાની લક્ષ્મી—શોભા ન્યૂન ન થાય એ હેતુથી, આપે લક્ષ્મી પણ લજ્જત અને એવું દિવ્ય • ભવ્ય—પ્રભાવશાલી પોતાની પ્રભા વધારી હતી. પ્રભુ સર્વ લક્ષ્મી-શોભા-દિવ્યતા વગેરેના તો બંડારજ છે. એટલે એ પોતાની મોહક શોભામાં વૃદ્ધિ કરે એમાં આશ્ચર્ય નથી. આજ આ નામનો ઉદ્દેશ છે.

મૂ० ધન્વન્તરિઃ સુધાહસ્તો યજ્ઞભોક્તાર્તિનાશનઃ॥
 આયુર્વેદપ્રણેતા ચ દેવદૈત્યાસિલાર્ચિતઃ॥૧૧૯॥

(૫૮૭) ધન્વન્તરિઃ રોગરૂપ સમુદ્રને તરવાને તરિ-વંહાણુ
 વૃદ્ધ એવા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ.

ચૈદ રત્નોમાં જે ધન્વન્તરી પ્રકટ થયા છે તે ભગવદ્રૂપજ છે. તેમણે આયુર્વેદ ચિકિત્સાશાસ્ત્ર-વૈદ્યકશાસ્ત્રને પ્રકટ કર્યું છે. ધન્વન્તરી રૂપે સર્વના રોગોને દૂર કરનાર આપજ છે. માટે ધન્વન્-રોગ રૂપ મહાસાગરને તરવાને તરણી-નૌકારૂપ એવા ધન્વન્તરી સ્વરૂપ ધારી શ્રી હરિ પરમાત્મા એમ કહે છે.

(૫૮૮) સુધાહસ્તઃ સુધા-અમૃત જેના હાથમાં છે એવા ધન્વન્તરી પ્રભુ.

પરેખર પ્રભુના હાથમાંજ અમૃત છે તેજ મૃત-મરણથી રહિત કરી શકે, ધન્વન્તરી કે જેમના હાથમાં અમૃત કલશ રહેલો છે, તેથી તે રોગ સમુદ્રમાંથી તારનાર કહેવાય છે, જેના હાથમાં અમૃત હોય, એ કાને રોગથી રહિત ન બનાવે, ઉપર જણાવી ગયા છીએ કે ધન્વન્તરી તે અન્ય નહિ પરંતુ ભગવાન્ પુરુષોત્તમનું અંશાત્મક સ્વરૂપજ છે. તેથીજ સુધા જેમના હાથમાં છે એવા પ્રભુ એમ કહે છે.

(૫૮૯) યજ્ઞભોક્તા ૧ યજ્ઞને ભોગવનાર, ૨ યજ્ઞમાં પોતાના ભાગને ભોગવનાર ધન્વન્તરી રૂપ ધારી શ્રી હરિ.

(૫૯૦) આર્તિનાશનઃ આર્તિ એટલે રોગથી દુઃખથી થયેલી ચિંતા-પીડા તેનો નાશ કરનાર એવા પ્રભુ.

(૫૯૧) આયુર્વેદપ્રણેતા આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરનાર ઋગ્વેદની

અંદરના એક ભાગરૂપ ઉપવેદ—આયુર્વેદને પ્રવર્તાવનાર પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણ.

(૫૯૨) દેવદૈત્યાશ્ચિલાર્ચિતઃ દેવો અને દાનવોએ અમૃત માટે અથવા આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે વારંવાર પૂજેલા સત્કાર કરેલા એવા ધન્વંતરી રૂપ શ્રી પરમાત્મા.

મૂં બુદ્ધિવ્યામોહકો દેવકાર્યસાધનતત્પરઃ ॥

સ્ત્રીરૂપો માયયાવક્તા દૈત્યાંતઃકરણપ્રિયઃ ॥૧૨૦॥

(૫૯૩) બુદ્ધિવ્યામોહકર્ત્તા દૈત્યોની બુદ્ધિમાં વિશેષ મોહ પ્રકટ કરનાર.

(૫૯૪) દેવકાર્યસાધનતત્પરઃ અમૃતનું પાન કરાવવા રૂપ દેવતાઓના કાર્યને સાધવામાં તત્પર—સમર્થ એવા વિષ્ણુ સ્વરૂપ શ્રી પુરુષોત્તમ. (દેવોનું કાર્ય સાધવાનું આગળનાં નામોમાં સ્પષ્ટ કરે છે.)

(૫૯૫) સ્ત્રીરૂપઃ દૈત્યોને મોહ પમાડવા સાથે સ્ત્રી-મોહક મોહિની સ્વરૂપ ધારણ કરનાર એવા પરમાત્મા હરિ.

(૫૯૬) માયયાવક્તા માયાવડે વદનાર પ્રભુ.

પ્રભુએ માયા-મોહ ઉપજાવનાર એવા મોહિની સ્વરૂપથી દૈત્યો સાથે માયા-કપટમય સંવાદ કરેલો છે. કપટમય-માયામય વ્યવહાર કરેલો એ પરમાત્માનો ધર્મ નથી. પરંતુ સર્વ જગતને મોહ ઉત્પન્ન કરનાર માયા પ્રગટાવનાર જગત્ચક્તિ રૂપ માયાજ એવા વ્યવહાર કરે છે. પ્રભુનો તેવો અહંમત્ત્વ કપટમય વ્યવહાર છેજ નહિ એમ સમજવાનું છે.

(૫૯૭) દૈત્યાંતઃકરણપ્રિયઃ દૈત્યેનાં અંતઃકરણને પ્રિય
લાગનાર મોહિનીરૂપ ધારી શ્રીપરમાત્મા.

દૈત્યોનાં મનમાં તો સ્વાભાવિક રીતેજ ભગવાન અપ્રિય છે.
પરંતુ આપે મોહિની સ્વરૂપ ધારણ કરી એમનાં મનમાં મોહ ઉત્પન્ન
કર્ચો છે, તેથી દૈત્યોનાં હૃદયોને પ્રિય લાગે તેવા માયારૂપ મોહિની
સ્વરૂપ ધારણ કરનાર પ્રભુ એમ કહે છે.

મૂ० પાયિતામૃતદેવાંશો યુદ્ધહેતુસ્મૃતિપ્રદઃ ॥

સુમાલિમાલિવધકૃન્માલ્યવત્પ્રાણહારકઃ ॥૧૨૧॥

(૫૯૮) પાયિતામૃતદેવાંશઃ દેવના અંશરૂપ અમૃત દેવતાઓને
પાનાર અમૃત દૈવી અંશથી પ્રકટ થયેલું છે. એનો સંપૂર્ણ અધિકાર
દેવોને જ છે. કેમકે અસુરો તમોભાવયુક્ત છે, એ અમૃતના ભોક્તા
થાય, તો હાથે કરીને દૂધથી સર્પોને ઉડેરવા જેવું છે. સર્પો જેમ કૂચીવો
છે તેમની વૃદ્ધિ થવા પામે તો આખા વિશ્વને ઉપદ્રવ કરી મૂકે તેમ,
રાક્ષસો અમૃતથી મૃત્યુહીન બની વૃદ્ધિ પામે તો સમગ્ર જગતને ત્રાસ
વર્તાવી મૂકે; માટે એના ખરા અધિકારી દેવતાઓ છે કે જે સર્વ
વિશ્વનું કલ્યાણ કરનારા છે તેથીજ પ્રભુએ દૈત્યોને છોડી દેવોને
અમૃત પાન કરાવ્યું છે.

(૫૯૯) યુદ્ધહેતુસ્મૃતિપ્રદઃ યુદ્ધના હેતુરૂપ સ્મૃતિ-યાદશ
ક્ષિતને આપનાર પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ.

પ્રથમ દૈત્યોને, મોહની સ્વરૂપમાં મોહ પામવાથી મોહિની ગાયા
સ્વરૂપ વિષ્ણુએ દેવોને અમૃત પાત્રું એમ-સ્મૃતિની બહાર થયું હતું, પણ
બ્યારે પોતાને અમૃત ન મળ્યું અને મોહિનીને પણ ન જોયાં એટલે

વિષ્ણુએ આપણને છેતર્યા એમ સ્મૃતિ સ્મરણ થઇ આવ્યું. એ પરસ્પર યુદ્ધને ઉત્પન્ન કરે એવી દૈત્યોને સ્મૃતિ-સ્મરણ આપનાર આપ પ્રભુ છે.

(૬૦૦) સુમાલિમાલિવચ્ચક્રત્ સુમાલિ અને માલિનામના દૈત્યોના નાશ કરનાર-વિષ્ણુરૂપ શ્રીકૃષ્ણ.

(૬૦૧) માલયવત્પ્રાણહારકઃ સુમાલિ અને માલિ એ બન્નેના બાધ માલ્યવત્તા પ્રાણોને હરણ કરનાર શ્રીહરિ.

મૂ० કાલનેમિશિરચ્છેદી દૈત્યયજ્ઞવિનાશકઃ ॥

इन्द्रसामर्थ्यदाता च दैत्यशेषस्थितिप्रियः ॥ १२२॥

(૬૦૨) કાલનેમિશિરચ્છેદી કાલનેમી નામના દૈત્યનું મસ્તક છેદનાર વિષ્ણુ રૂપ પ્રભુ શ્રીપુરુષોત્તમ આગળ એજ કાલનેમી દ્વિતીય જન્મમાં કંસરૂપે ઉત્પન્ન થયો છે. ત્યાં શ્રીપુરુષોત્તમે વાસુદેવ-શ્રી કૃષ્ણ સ્વરૂપે મથુરામાં તેનો નાશ કરેલો છે. તેથી કાલનેમિ દૈત્યનું મસ્તક છેદવાનું શીઘ્ર સ્વભાવ જેમને છે એવા પરમાત્મા એમ પણ અર્થ કરવો.

(૬૦૩) દૈત્યયજ્ઞવિનાશકઃ અસુરી યજ્ઞને નાશ કરનાર એવા પ્રભુ.

બલિરાજાએ શ્રીવામન દેવજીના પધારતાં પહેલાં જે યજ્ઞ કર્યો હતો તે પ્રભુનાં ચરણોથી પવિત્ર નહિ થયેલો હોવાથી એ આસુરી-દૈત્ય યજ્ઞ હતો, પછી વામન પ્રભુના પધારવાથી તે સાત્વિક દૈવી યજ્ઞ બન્યો અને આસુરી બાવ દૂર થયો. તેથીજ પોતાના ગુરુ શુકાચાર્યે વામન પ્રભુને દાન આપવાનો નિષેધ કર્યો, પણ બલિરાજાની મનોવૃત્તિ દાન આપવામાંથી દૂર નહિ એજ આસુરી બાવ દૂર થઇ સાત્વિક બાવ પ્રકટ થયેલો છે.

માટે દૈત્ય યજ્ઞ—તમોમય આસુરી વાસનાઓથી કરવામાં આવેલા યજ્ઞને વિધ્વંસ કરનાર—નાશ કરનાર પરમાત્મા એમ કથન કરે છે.

(૬૦૪) इन्द्रसामर्थ्यदाता ઇન્દ્રને દૈત્યોનો પરાભવ થાય તેવું સામર્થ્ય—બળ આપનાર પરમાત્મા. આ સ્કંધના ૧૦-૧૧ અધ્યાયમાં ઇન્દ્રે બલિપ્રભૃતિ દૈત્યોનો પરાભવ કર્યો છે એ પ્રભુદત્ત સામર્થ્ય વડેજ. તેથી અહિં ઇન્દ્રને બળ આપનાર પ્રભુ એમ કહે છે.

(૬૦૫) दैत्यशेषस्थितिप्रियः યુદ્ધમાં મૃત્યુપામતાં બાકી રહેલા દૈત્યોની સ્થિતિ જોમને પ્રિય છે એવા પરમાત્મા.

**मू० शिवव्यामोहको मायी भृगुमंत्रस्वशक्तिदः ॥
बलिजीवनकर्ता च स्वर्गहेतु वृत्तार्चितः ॥१२३॥**

(૬૦૬) शिवव्यामोहकः શંકરને વિશેષ કરીને મોહ પ્રકટાવનાર એવા પ્રભુ.

પ્રભુએ મોહિની સ્વરૂપી દેવોને અમૃત પાત્રું, એમ જાણી શંકરને તે માયામય મોહિની સ્વરૂપ નીરખવા ઉત્કંઠા થઇ. તેમની આશાને તૂટ કરવા તેજ રમણીય મોહિની સ્વરૂપી શંકરને આપે મોહ ઉપજાવેલો છે. એમ આ સ્કંધના ૧૨ અધ્યાયમાં કથા સ્પષ્ટ દર્શાવેલી છે માટે શંકરને વિશેષ મોહ કરનાર એવા પ્રભુ એમ કહે છે.

(૬૦૭) मायी १ માયાવી, ૨ આત્મશક્તિ રૂપ માયા-જગતને મોહ ઉપજાવનારી જોમને દાસી છે એવા પરમાત્મા.

(૬૦૮) भृगुमंत्रस्वशक्तिदः ભૃગુ—શુકાચાર્યજીને મંત્રમાં પોતાની શક્તિ આપનાર એવા ભગવાન.

બૃગુવંશમાં પ્રકટ થયેલા શુક્રાચાર્યને મૃતસંજિવિની વિદ્યા (મરેલાઓને સજીવન કરનારી વિદ્યા) પ્રાપ્ત થયેલી હતી, તે મંત્ર વિદ્યામાં પોતાની પ્રખલ શક્તિને સ્થાપન કરનાર પોતે પ્રભુજી છે. કારણ કે મૃતને સજીવન કરવું એ હાશરસાધ્ય છે. તે શુક્રાચાર્ય દ્વારા બલિરાજ વગેરે દૈત્યોને પ્રમુ સંજીવન કરવાની ઉમેદ રાખતા હતા. જેથી આપે એ મંત્રમાં પોતાની શક્તિ સ્થાપન કરેલી છે.

(૬૦૯) વલિર્જીવનકર્ત્તા બલિરાજને જીવન આપનાર.

એજ શુક્રાચાર્યજીના મૃતસંજીવની મંત્રથી અસુરપતિ બલિરાજને જીવન આપનાર આપ પરમાત્માજી છે. ઉપરાજ તે મંત્રમાં પોતાની શક્તિ સ્થાપન કરનાર પ્રભુ એમ કહી ગયા છીએ તે બાવનાના ફલરૂપ આ નામ છે.

(૬૧૦) સ્વર્ગહેતુઃ સ્વર્ગના કારણરૂપ એવા પરમાત્મા.

બલિ રાજાએ વિશ્વજયી યમથી પુષ્કળ તેજ પ્રાપ્ત કરી ઇન્દ્રના સ્વર્ગને તથા ત્રિકોકને પ્રાપ્ત કર્યું; અને દેવોને ગુપ્ત થઇ જવું પડ્યું. તેથી પ્રભુએ વામનાવતાર ગ્રહણ કરી ત્રણ પગલાં પૃથ્વીને યાત્રી સ્વર્ગ સહિત ત્રણે ભોક બલિરાજ પાસેથી દાનમાં લેઈ ઇન્દ્રને સમર્પણ કર્યાં માટે ઇન્દ્રને સ્વર્ગ મળવાના કારણ રૂપ એવા પરમાત્મા એમ કહે છે.

(૬૧૧) વ્રતાર્ચિતઃ વ્રત વડે આરાધન કરાયેલા પ્રભુ.

જ્યારે દેવોને બહુ વિકટ સંકટ આવી પડ્યું, ત્યારે તેઓની માતા અદિતિએ પોતાના પતિ કશ્યપ મુનિ પાસે દેવોને સુખ સંપત્તિ પુનઃ સંપાદન કરી આપે એવા વ્રતાષી પુત્રની માગણી કરી, એટલે કશ્યપ મુનિએ અદિતિને યયોવ્રત આપ્યું. એ યયોવ્રત વડે પૂજન આરાધન કરાયેલા આપ પ્રભુ છે. તેથી અદિતિપર પ્રસન્ન થઇ

આપ વામન સ્વરૂપે પ્રકટ થયા છે. (હવે વામનાવતાર પ્રભુનાં નામો શરૂ થાય છે.)

મૂ० અદિત્યાનંદકર્તાં ચ કશ્યપાદિતિસંભવઃ ॥

ઉપેન્દ્ર ઇન્દ્રાવરજો વામનબ્રહ્મરૂપધૃક્ ॥૧૨૪॥

(૧૧૨) અદિત્યાનંદકર્તા પુત્ર રૂપે પ્રકટ થઈ અદિતિ માતાને આનંદ આપનાર વામન સ્વરૂપ ધારી પરમાત્મા.

(૧૧૩) કશ્યપાદિતિસંભવઃ કશ્યપ મુનિ તથા અદિતિ એ બન્નેના નિમિત્તથી પ્રકટ થનાર—આવિર્ભાવ પામનાર વામન પ્રભુ.

(૧૧૪) ઉપેન્દ્રઃ ૧ ઇન્દ્રના નાના બાંધુ, ઇન્દ્રના ઉપરી અધિપતિ શ્રી ભગવાન.

સર્વ ઇન્દ્રાદિ દેવો કશ્યપ તથા અદિતિથી પ્રથમ પ્રકટ થયેલા છે. અને પછી વામનાવતાર ધારી પ્રભુ તે બન્નેના નિમિત્તથી પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા છે માટે અહિં વામનજી રૂપ પ્રભુને ઇન્દ્રના નાના બાંધુ તરીકે કહે છે તથા સર્વ ઇન્દ્રાદિ દેવોમાં પ્રભુ આધિપત્ય છે તેથી તેના અધિપતિ સ્વામિ એમ પણ કહે છે ઇન્દ્રના અધિપતિપણા માટે હરિવંશમાં જણાવે છે કે—

“મમોપરિ યથેન્દ્રસ્ત્વં સ્થાપિતો ગોભિરીશ્વરઃ ॥

ઉપેન્દ્ર ઇતિ કૃષ્ણત્વાં ગાસ્યન્તિ દિવિ દેવતાઃ ॥

(ગાયોએ મહારા ઉપરી ઇન્દ્ર તરીકે તમને ઇશ્વરને સ્થાપન કર્યા છે. જેથી હે કૃષ્ણ! દેવતા સ્વર્ગમાં ઉપેન્દ્ર એમ કહી તમારું ગાન કરશે.) અહીં ઇન્દ્ર વચનથીજ ઉપેન્દ્ર પ્રભુનું ઉપરી પાતું પરમાત્માનું સિદ્ધ થાય છે. તેમ જગન્નિયંતા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના સર્વ

દેવો આગ્રાધારક અનુચરો છે એટલે જેમના સમિપમાં અનુચર એવા પરમાત્મા એમ પણ ઉપેદ્ર શબ્દનો ભાવ છે.

(૬૧૫) इन्द्रावरजः ઈંદ્ર પછી અદિતિને પ્રકટ થયેલા વામન રૂપ ધારી પ્રભુ.

(૬૧૬) वामनब्रह्मरूपधृक् વામનરૂપ એજ બ્રહ્મસ્વરૂપને ધારણ કરનાર એવા પરમાત્મા.

જે વામનાવતાર છે એ બ્રહ્મ-પરમાત્માનું જ સ્વરૂપ છે. પ્રાકૃત સ્વરૂપે નથી. આ રકંધના ૧૮ અધ્યાયમાં પ્રાકટ્ય સમયે વામન પ્રભુ પણ પરમાત્મ સ્વરૂપે આવિર્ભાવ પામ્યા હતા. ત્યારપછી વામનજીરૂપે થયા એમ સ્પષ્ટ છે. માટે અહિં બ્રહ્મરૂપ એવા વામન પ્રભુ એમ કહે છે.

मू० ब्रह्मादिसेवितवपु र्यज्ञपावनतत्परः ॥

याञ्चोपदेशकर्त्ताच ज्ञापिताशेषसंस्थितिः ॥૧૨૫॥

(૬૧૭) ब्रह्मादिसेवितवपुः બ્રહ્માદિ દેવોએ સેવન કરાયેલું—આશ્રય કરાયેલું છે શરીર જેમનું એવા વામનરૂપધારી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ.

વામનપુરાણમાં બ્રહ્માદિ સર્વ દેવો જેમનું સેવન કરે છે. જેમના આશ્રય વડે જ પોતપોતાના કાર્યોને સંપાદન કરી રહ્યા છે, તથા જેમનાં શરીરમાં સમસ્ત દેવો આશ્રય કરી રહ્યા છે. એમ પરમાત્મા વામનજીના વર્ણનમાં સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે. તેમ આ રકંધના ૧૮ અધ્યાયમાં પણ બ્રહ્માદિક દેવોએ વામન પ્રભુની સ્તુતિ કરી છે, એમ સ્પષ્ટ અનુભવવામાં આવે છે. માટે અહિં બ્રહ્માદિક સકલ દેવતાઓ જેમનું સેવન—આશ્રય કરે છે. એવા પરમાત્મા એમ કહે છે.

(૬૧૮) ચક્ષુષાવનતત્પરઃ ૧ યજ્ઞને પવિત્ર કરવામાં તત્પર
૨ યજ્ઞર્ક્તા બલિરાજને પાલન કરવામાં તત્પર, ૩ યજ્ઞને
પવિત્ર કરવા અનુબ્રહ્મવડે બલિને પરિપૂર્ણ કરનાર એવા
વામન પ્રભુ.

શ્રી વામનદેવે બલિરાજના યજ્ઞમાં પધારી તેના યજ્ઞને પ્રવિત્ર
કરેલો છે. તેમ મિથ્યા અહંમત્વના અભિમાનમાં મદોન્મત્ત થયેલા
તેનું સર્વસ્વહરી હરિએ ઉત્તમ જ્ઞાન પોતાની ભક્તિ વગેરે આપી
તે બલિરાજનું પાલન—રક્ષણ કર્યું છે. વળી તેના સમીપમાં નિરંતર
ગદા હાથમાં ગ્રહણ કરી રહેવાનું, એવો ઉત્તમ અનુબ્રહ્મ આપી તેને
પરિપૂર્ણ રીતે કૃતાર્થ કરેલો છે. મારેજ અહિં બલિરાજને પૂર્ણ
કરનાર યજ્ઞને પવિત્ર કરનાર પ્રભુ ઇત્યાદિ કથન કરે છે.

(૬૧૯) યાઞ્ઞોપદેશર્ક્તા યાચના માગવાના મિષથી સર્વસ્વ
અર્પણ કરવા રૂપ ઉપદેશ બલિરાજને કરનાર એવા વામન પરમાત્મા
પ્રથમ પ્રહલાદજીએ પ્રભુનું બધું આપેલું હતું. એ ત્રણે લોકનું રાંજન્ય
પોતાનું જ છે એવા ભાવથી બલિરાજની પાસેથી એ ત્રિલોક લઇ
લીધા છે.

[૬૨૦] જ્ઞાપિતાશેષસંસ્થિતિઃ પોતાના પ્રાકટ્યથી સંપૂર્ણ
કર્મોની સંસ્થિતિ—સારી સ્થિતિને—સમાપ્તિને જણાવનાર
એવા શ્રી વામનજી.

કોઇ પણ કર્મ રૂલ પ્રાપ્ત થયે સમાપ્ત થાય છે. અહિં વામન પ્રભુ
બલિરાજના યજ્ઞમાં રૂલરૂપે પધારવાથી તેનાં સર્વ યજ્ઞનાં કર્મો સમાપ્ત
થઇ ગયાં છે. યજ્ઞમાં પ્રત્યક્ષ પ્રભુનું પધારવું એથી તો બીજી ઉત્તમ
રૂલ પ્રાપ્તિ કઇ હોય, બલિના યજ્ઞમાં રૂલરૂપે આપ પધારી કર્મોની

સંસ્થિતિ—સમાપ્તિ જણાવેલી છે માટે તેમને કર્મોની સમાપ્તિને જણાવનાર એવા શ્રી પુરુષોત્તમ એમ કહે છે.

મૂ० સત્યાર્થપ્રેરકઃ સર્વહર્તા ગર્વવિનાશકઃ ॥

ત્રિવિક્રમસ્રિલોકાત્મા વિશ્વમૂર્તિઃ પૃથુશ્રવાઃ ૧૨૬

(૬૨૦) સત્યાર્થપ્રેરકઃ સત્ય સંકલ્પરૂપ અર્થને પ્રેરનાર કરનાર પ્રભુ.

બલિને શુકાચાર્યે દાન આપવાને માટે વારંવાર ના કહી, છતાં પણ પોતાના સત્ય સંકલ્પને છોડ્યો નહિ. આટલી બધી સત્યતામાં દૃઢતા કરાવનાર આપ પ્રભુ જ છે. પ્રભુની પ્રેરણાથી જ તેનામાં અપૂર્વ સત્યતા ગુરૂએ ચલાયમાન કર્યા છતાં પણ નબી રહેતી છે, માટેજ સત્ય અર્થને પ્રેરનાર વામનરૂપ ધારી પ્રભુ એમ કહે છે.

(૬૨૧) સર્વહર્તા સર્વસ્વ હરણ કરનાર શ્રી હરિ.

ત્રણ પગલાંનાં નિમિત્તથી મહાન વૈરાટ રૂપ ધારી, સર્વ ત્રણ લોકને પણ લઈ લીધાં છે. એક આણુમાત્ર પણ સ્થાન બલિ માટે અવશિષ્ટ રાખ્યું નથી. માટેજ સર્વસ્વ હરણ કરનાર વામન સ્વરૂપ ધારી શ્રી હરિ—શ્રી કૃષ્ણ.

(૬૨૨) ગર્વવિનાશકઃ ગર્વને નાશ કરનાર.

બલિ રાજાની આ પ્રમાણે સ્થિતિ કરવાનું બીજું કાંઈજ કારણ નથી, કિન્તુ તેના અહંમતત્વ (હું ત્રણ લોકનો અધિપતિ, મહારાજ ત્રણે લોક, હું સર્વેશ્વરરૂપ વામનજીને દાન કરનાર ઇત્યાદિ) રૂપ અપૂર્વ ગર્વને હરણ કરવા માટે જ. બાકી જે અખિલ જગન્નિયંતા સર્વેશ્વર-પરમેશ્વરને વળિ પૃથ્વીની માયના સ્ત્રી ! પ્રભુ પરમ દયાલુ

છે. માટે જ બલિરાજને ગર્વ દૂર કરી પોતાની દૃઢ ભક્તિ આપી, શરણે રાખેલો છે. જેને શરણે લેવાની આપ ઇચ્છા કરે છે તેની ગર્વને કરાવનારી મદને વધારનારી રાજલક્ષ્મીને હરી લેઇ પછી સ્વ-સ્વરૂપમાં રતિ-પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરે છે અને પોતાનું સાન્નિધ્ય આપે છે.

(૬૨૩) ત્રિવિક્રમઃ ત્રણ પગલાંને ભરનાર એવા વામન રૂપ—વિરાટરૂપ પ્રભુ.

બલિરાજની પાસેથી જમિનું દાન લેતી વખતે આપે ત્રણ પગલાંનું ભરેલાં છે. યજ્ઞુઃ શ્રુતિ પણ વર્ણવે છે કે:—“દ્વં વિષ્ણુર્વિંચક્રમે ત્રેધા નિવધે પદમ્” (વિષ્ણુ પરમાત્મા આ જગત—ત્રણે લોકને ઉલ્લંઘન કરતા હતા, ત્રણ પગલાં ભરતા હતા) એ યજ્ઞુર્વેદ શ્રુતિ ત્રણ પગલાંને ભરતા ત્રિવિક્રમ વામનાવતારી પ્રભુને સ્પષ્ટ વર્ણવે છે. માટે જ ત્રણ પગલાં ભરનાર વામનાવતારધારી એવા શ્રીકૃષ્ણ એમ પ્રતિપાદન કરે છે.

(૬૨૪) ત્રિલોકાત્મા ૧ ત્રણલોકમાં વ્યાપીને જેમનો આત્મા પૂરાયેલો છે એવા, ૨ ત્રણેલોકમાં અંતર્યામી રૂપે પૂર્ણ જેમનો આત્મા છે એવા વિષ્ણુ સ્વરૂપ પ્રભુ.

આખા વિશ્વમાં જેમનો આત્મા વ્યાપીને રહેલો છે. જેમ લૂગડામાં તાંતણા શિવાય કાંઈ જ નથી તેમ અખિલ જગતમાં પરમાત્મા શિવાય અન્ય કાંઈ જ નથી. શ્રુતિ ભગવતી આજ્ઞા કરે છે કે:—‘યસ્યોરુણુ વિક્રમણે કૃદિ ક્ષિપતિ ભુવનાનિ વિશ્વા (ત્રિધને અતિક્રમણુ કરતાં જેમનાં ઉડ્ડોમાં ત્રણ ભુવનો ઝાળખાયાં છે.) ત્યાં ત્રિલોક વ્યાપ્ત પરમાત્માનું સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ દર્શાવે છે. માટે અહિં ત્રિલોકાત્મા પ્રભુ એમ કથન કરે છે.

(૬૨૫) વિશ્વમૂર્તિઃ ૧ બધું બ્રહ્માંડ એજ જેમનું સ્વરૂપ છે એવા ૨ વિશ્વમાં જેમની મૂર્તિ—સ્વરૂપ છે એવા વામ-નરૂપ, શ્રી કૃષ્ણ.

આ વિશ્વ પરમાત્માની જ મૂર્તિ—સ્વરૂપ છે. યજુઃશ્રુતિ જણાવે છે કે:—“પુરુષ एवे दृशस्त्वैयद्भूतं यच्च भाव्यम्” (ભૂત બધેથી અને વર્તમાન જે આ જોવામાં આવે છે. એ પુરુષ—પરમાત્માજ છે) ત્યાં વિશ્વમૂર્તિ વિશ્વરૂપ પરમાત્મા છે એમ સ્પષ્ટ જણાવેલું છે. તેથીજ વિશ્વમૂર્તિ એવા પરમાત્મા શ્રીપુરુષોત્તમ એમ કહે છે.

(૬૨૬) પૃથુશ્રવાઃ જેમનો યશ વિસ્તીર્ણ—વિસ્તાર પામેલો છે એવા પરમાત્મા શ્રીવામનદેવજી.

મૂ० પાશવદ્ધબલિઃ સર્વદૈત્યપક્ષોપમર્દકઃ ॥

સુતલસ્થાપિતબલિઃ સ્વર્ગાધિકસુખપ્રદઃ ॥૧૨૭॥

(૬૨૭) પાશવદ્ધબલિઃ બલિરાગ્નને વરણપાશથી બાંધનાર એવા વામનાવતાર ધારી શ્રીહરિ શ્રીકૃષ્ણ.

(૬૨૮) સર્વદૈત્યપક્ષોપમર્દકઃ સર્વ દૈત્યોના પક્ષને મર્દન કરનાર એવા પ્રભુ.

જ્યારે શ્રીવામન પ્રભુએ વૈરાટ રૂપથી બલિરાગ્નનું સર્વસ્વ હરી લીધું, ત્યારે સકલ દાનવો-અસુરો બલિનો પક્ષ લઈ આયુધો ગૃહણ કરી પ્રભુની સાથે યુદ્ધનો સમારંભ કરવા લાગ્યા. તેઓને નંદ, સુનંદ, પ્રબલ, સુબલ, કુમદ, કુસુદાક્ષ વગેરે પોતાના અનુચરો દ્વારા પરાભવ પમાડી તેઓનું-દૈત્યપક્ષના યોદ્ધાઓનું સારી રીતે પ્રભુએ મર્દન—નિકંદન કરેલું છે. તેથી દૈત્યોના પક્ષને મર્દન કરનાર એવા શ્રીવામન પ્રભુ એમ દર્શાવે છે.

(૧૨૫) સુતલસ્થાપિતબલિઃ સુતલ નામના ત્રિમ પાતાલમાં પૃથ્વીની નીચેના ત્રીમ લોકમાં બલિરાજને સ્થાપન કરનાર એવા વામન ૩૫ પરમાત્મા.

(૧૩૧) સ્વર્ગાધિકસુખપ્રદઃ સ્વર્ગથી પણ વિશેષ સુખને આપનાર.

સુતલ એ નામના તૃતીય પાતાલમાં બલિરાજને સ્વર્ગ કરતાં પણ વિશેષ સુખ-આનંદ આપે આપેલો છે. આ રકંઘના ૨૨ અધ્યાયમાં “સુતલં સ્વર્ગિભિઃ પ્રાર્થ્યમ્” એ શ્લોકમાં સુતલલોક સ્વર્ગથી પણ અધિક આનંદપ્રદ છે એમ દર્શાવેલું છે. તેમ પ્રભુએ હું પ્રત્યક્ષ દર્શન આપી તમારૂં રક્ષણ કરીશ. એમ બલિરાજને સ્પષ્ટ આપે આજ્ઞા કરેલો છે. તો નિરંતર અંતરયામીનાં દર્શન એ કાંઈ ઓછું સુખ હોવાય ! એવા સુખ આગળ સેંકડો સ્વર્ગ પણ કાણ બાપડાં છે. માટે સ્વર્ગથી અધિક સુખદાયી એવા પરમાત્મા એમ જણાવે છે.

મૂ० કર્મસંપૂર્તિકર્તા ચ સ્વર્ગસંસ્થાપિતામરઃ ॥

જ્ઞાતત્રિવિધધર્માત્મા મહામીનોઽબ્ધિસંશ્રયઃ૧૨૮

(૧૩૨) કર્મસંપૂર્તિકર્તા બલિરાજએ આરંભેલા યજ્ઞ કર્મની સંપૂર્તિ—રૂઢી રીતે સમાપ્તિ કરનાર એવા વામના-વતારી પ્રભુ શ્રી પુરુષોત્તમ.

યજ્ઞ કર્મમાં પોતાનું પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ—દષ્ટિ થવાથી શાસ્ત્રમાં કલા પ્રમાણે યજ્ઞથી જે ફળ મળવું જોઈએ તેના કરતાં પણ વિશેષ ફળ અહિં બલિરાજને પ્રાપ્ત થયું છે. નિષ્કર્મ-કર્મ ફલમાં અભિમાન રહિત થવાથી જ પ્રભુ પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ અહિં એથી વિવક્ષણ.

ભગવત્પ્રાપ્તિરૂપ, મહાકળે પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવું, અમોઘરૂપ બલિરાજને મળેલું છે. એવી રીતે યજ્ઞકર્મની સમાપ્તિ કરીને અત્યુત્તમ રૂપ આપનાર શ્રી પુરુષોત્તમ છે.

(૬૩૩) સ્વર્ગસંસ્થાપિતામરઃ સ્વર્ગમાં પુનઃ દેવોને સારી રીતે સ્થાપન કરનાર.

બલિરાજએ દેવોનો પરાભવ કરી સ્વર્ગ લોકને સ્વાધીન કર્યો હતો. જેથી વામનાવતાર ગૃહણ કરી હુરિએ ત્રણ પગલાં ને નિર્મિતિ માચના કરી સ્વર્ગ લોક હરી લીધો. અને પુનઃ તે સ્વર્ગમાં દેવતાઓને સ્થાપન કર્યાં. એમ આ સ્કંધના ૨૩ અધ્યાયમાં દર્શાવ્યું છે તેથી અહિં ફરીથી સ્વર્ગમાં દેવતાઓને સ્થાપન કરનાર પ્રભુ એમ કહે છે.

(૬૩૪) જ્ઞાત્રિવિધધર્માત્મા સાત્વિક, રાજસ અને તામસ રૂપ ત્રિવિધ ધર્મોવડે ઉપાસન કરવા યોગ્ય એવા પોતાના આત્માને જણાવનાર પ્રભુ.

જીવોના જેવા જેવા અધિકાર હોય છે, તેવા તેવા ધર્મોથી તેવા તેવા સ્વરૂપોમાં પ્રભુનું સેવન તેઓ કરે છે. સાત્વિક જીવો સાત્વિક ભાવ-ધર્મથી, રાજસજીવો રાજસભાવ અને તામસ જીવો તમોભાવથી તેવા તેવા ભાવવાનું ભગવાનનું આરાધન કરે છે. પ્રભુ એમ ત્રિવિધ ધર્મો વડે ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે. આપ શ્રી ભુખથી ગીતામાં આજ્ઞા કરે છે કે:—“યેઽધ્યન્યદેવતામક્તા યજન્તે ઋદ્યાન્વિતાઃ । તેઽપિમોઘેઽવકૌન્તેય ! યજન્ત્યાવિધિપૂર્વકમ્ ॥”

(જે અન્યદેવોના ભક્તો ઋદ્ધા યુક્ત બની તે તે દેવોનું યજન કરે છે તે. હે અર્જુન ! અવિધિપૂર્વક પણ મ્હને જ યજે છે-ભજે છે.) એટલે ત્રિવિધ ધર્મોવડે ત્રિવિધ સ્વરૂપોમાં પણ પરમાત્મા જ ઉપાસના—આરાધન કરવા યોગ્ય છે કેમકે સર્વેશ્વર પ્રભુ સર્વરૂપ સર્વ-

બ્યાપક છે એમ વારંવાર વેદ, ગીતા, સૂત્ર સમાધિભાષા બગેરેમાં ડિંડિમનાદથી જણાવવામાં આવેલું છે. (વામનાવતારનાં નામો સંપૂર્ણ થયાં હવે મત્સ્યાવતારનાં નામો જણાવે છે.)

(૬૩૫) મહામીનઃ મહાન્ મીન-મત્સ્યસ્વરૂપ ધારી એવા શ્રી પુરુષોત્તમ. આપતું મત્સ્યસ્વરૂપ ધારુંજ અલૌકિક પ્રભાવશાલી હતું, જેથી તેમને મહાન્ મીન-મત્સ્ય એમ કથન કરે છે.

••(૬૩૬) અઘ્નિસંશ્રયઃ પ્રલય સમયના સમુદ્રમાં જેમનું સ્થાન છે એવા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ.

મૂં સત્યવ્રત પ્રિયો ગોપ્તા મત્સ્યમૂર્તિ ધૃતશ્રુતિઃ ॥

શૃંગ્ગબદ્ધધૃતક્ષોણી સર્વાર્થજ્ઞાપકો ગુરુઃ ॥ ૧૨૯ ॥

(૬૩૭) સત્યવ્રતાપ્રિયઃ સત્ય જેમનું વ્રત છે એવા સત્યવ્રત રાજા તથા ઋષિઓ જેમને અત્યંત પ્રિય છે એવા મત્સ્યરૂપ પરમાત્મા.

(૬૩૮) ગોપ્તા જલપ્રલય વખતે ડુબી જતા સત્યવ્રત રાજાને તથા સમઋષિઓને રક્ષણ કરનાર એવા મત્સ્ય પ્રભુ.

(૬૩૯) મત્સ્યમૂર્તિધૃતશ્રુતિઃ મત્સ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરી હય શ્રીવ નામે અસુરનો વધ કરી વેદોને ધારણ કરનાર-પોતાને આધીન બનાવનાર એવા મત્સ્ય ભગવાન. “મત્સ્યમૂર્ત્યુદ્ધૃતશ્રુતિઃ” આતો પાઠ હોય તો મત્સ્યરૂપ લેઈ વેદોનો ઉદ્ધાર કર્યો છે એમ પુરાણોમાં સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન કરેલું છે. આ રકંઘના ૨૪ અધ્યાયમાં પણ મત્સ્યાવતાર ચરિત સંક્ષેપમાં આપેલું છે.

(૬૪૦) શૃંગ્ગબદ્ધધૃતક્ષોણી ૧ શીંગડાપર બાંધી છે દ્વપતી.

પૃથ્વી જેમણે એવા, ૨ દ્વખીજતી પૃથ્વીને તરતી રાખનાર એવા
મત્સ્યરૂપ ધારી પ્રભુ.

(૫૪૧) સર્વાર્થજ્ઞાપકઃ મત્સ્ય પુરાણને કથન કરી સત્યવત્
રાજાને ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષરૂપ સર્વ અર્થને જણાવનાર
એવા મત્સ્યપરમાત્મા

“(૬૪૨) ગુરુઃ સત્યવતને તત્વોનો ઉપદેશ કરનાર ગુરૂરૂપ
મત્સ્ય ભગવાન.

(મત્સ્યાવતારનાં નામો પૂરાં થયાં)

—ઇત્યષ્ટમસ્કન્ધનામાનિ॥—

અથ નવમસ્કન્ધનામાનિ પ્રારભ્યતે

મૂ૦ ઈશસેવકલીલાત્મા સૂર્યવંશપ્રવર્તકઃ ॥

સોમવંશોદ્ભવકરો મનુપુત્રગતિપ્રદઃ ॥ ૧૩૦ ॥

(૬૪૩) ઈશસેવકલીલાત્મા ૧ ઈશ-પ્રભુ, સેવક-ભક્ત,
એ બન્ને સંબંધી જે સેવ્ય સેવક લક્ષણ રૂપલીલા તદ્રૂપ
છે આત્મા જેમનો એવા પ્રભુ, ૨ સ્વામી અને સેવક સંબં-
ધી લીલા જેમનો આત્મા—ચિત્ત છે એવા પરમાત્મા.

આ નવમસ્કન્ધમાં ભગવાનની દશ લીલાઓમાંની જે ઇશાનુ-
કથા માંમની સાતમી લીલા છે, તે લીલાઓનાં નામો જણાવે છે. ભાગ૦
દિ. અ. ૧૦માં “ પુસામીશકથાઃ પ્રોક્તા નાનારવ્યાનોપ બંહિતાઃ”
પ્રભુના અવતારોનાં ચરિત્રો તથા ભક્તોની અનેક આખ્યાનોવાણી

કથાઓને ઇશાનુકથા કહે છે. તેથીજ આરંભના આ નામમાં ઇશ-
પ્રભુ અને તેમના સેવકો-બક્તજનોની સેવ્ય સેવક લક્ષણ રૂપ લીલાના
આત્મા-સ્વરૂપ રૂપ એવા પરમાત્મા એમ કથન કરે છે.

(૬૪૪) સૂર્યવંશપ્રવર્ત્તકઃ ૧ સૂર્યવંશની-પુત્ર પુત્રી રૂપ
પરંપરાની પ્રવૃત્તિ કરનાર. ૨ સૂર્યવંશનો ઉત્કર્ષપૂર્વક
નિર્વાહ-આજીવિકા ચલાવનાર, ૩ સૂર્યવંશને ઉત્પન્ન કરનાર,
૪ ઈશ ભૂમિમાં સૂર્યવંશને સ્થાપન કરનાર.

સૂર્યથી પ્રકટ થયેલા વંશની પ્રવૃત્તિ કરનાર આપ જ છે, પ્રથમ
ભગવદ્સ્વ નારાયણથી શ્રદ્ધા તેમના માનસપુત્ર મરિચિ અને તેમના
પુત્ર કશ્યપ, તે કશ્યપમુનિની અદિતિ પત્નીમાં ભગવાન્ વિવસ્વાન્-
સૂર્યનારાયણ પ્રકટ થયા. ત્યારપછી મનુ વગેરે મનુષ્યો તે વંશમાં
થયેલા છે. પ્રથમ મૂળ બીજ રૂપે આપ જ છે. એટલે જ આપ એ
વંશના પ્રવર્તાવનાર સ્થાપન કરનાર તેમ ઉત્પન્ન કરનાર છે. વળિ
અખિલ ભૂમંડળનું ભરણ પોષણ કરનાર આપ છે, તો તેવા વિશ્વ-
ભર પોતાનાજ સૂર્યવંશનો નિર્વાહ કરનાર હોય એ સ્વાભાવિક જ
છે. માટે જ અહિં સૂર્યવંશને પ્રવર્તાવનાર વગેરે કહી પરમાત્માને
પ્રતિપાદન કરે છે.

(૬૪૫) સોમવંશોદ્ભવકરઃ ચંદ્રવંશની ઉત્પત્તિને કરનાર.

સૂર્યવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા શર્યાતિ રાજાએ પોતાના વંશની
વૃદ્ધિ કરવા યત્ન કર્યો, તેમાં તેની પત્નીએ સંકલ્પમાં ઋત્વિજ્ઞે ધારા
ફેરફાર કરાવવાથી પુત્ર થવાને બદલે ઇલા નામની પુત્રી પ્રકટ થઈ,
ત્યારે શર્યાતિ રાજાના કથનથી વસિષ્ઠ ગુરુએ મહાદેવની પ્રીતિ મેળવી
તેમના વરદક્ષથી તે કન્યાને કુમાર બનાવ્યો, પરંતુ દૈવરોગે મહા-

દેવે શાપિત કરેલા અંબિકાવનમાં પ્રવેશ કરવાથી તેજ રાજકુમાર સ્ત્રી રૂપ યધ ગયો. અને તે વનમાં રરતાં, ચંદ્રના પુત્ર બુધ દેવના સંયોગથી પુરૂરવા નામે પુત્રને ઉત્પન્ન કર્યો. એ રીતે ચંદ્રવંશની ઉત્પત્તિના સ્થાનરૂપ ઈલાને પ્રકટ કરનાર આપ ભગવાન્ છે. ભગવદ્વિગ્રહાથીજ ઉપર પ્રમાણે યોગ બનવાથી ચંદ્રવંશ પ્રકટ થયેલો છે. માટેજ ચંદ્રવંશ ઉત્પન્ન કરનાર ભગવાન્ એમ કહે છે.

(૬૪૬) મનુપુત્રગતિપ્રદઃ મનુના પુત્ર પૃથ્વીને સદ્ગતિ આપનાર એવા પ્રભુ.

મૂ० અમ્બરીષપ્રિયઃ સાધુર્દુવાસાગર્વનાશકઃ ॥

ब्रह्मशापोपसंहर्त्ता भक्तकीर्तिविवर्द्धनः ॥१३१॥

(૬૪૭) અમ્બરીષપ્રિયઃ ૧ સૂર્યવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા અમ્બરીષ રાજા જેમને બહુ જ પ્રિય છે એવા, ૨ અંબરીષરાજાને બહુ પ્રિય લાગતા એવા શ્રી પુરુષોત્તમ.

(૬૪૮) સાધુઃ સર્વપ્રકારે ભક્તોનું કાર્ય સાધનાર પરમાત્મા. પ્રભુ નિરંતર સર્વરીતે ભક્તોનાં કાર્યોને સાધે છે. તેથીજ પરમભગદીય અંબરીષના રક્ષણ સાથે આપે તેમને સુદર્શનચક્ર (પોતાનું આયુધ) આપેલું છે. એટલે પ્રભુને ભક્તોનાં કાર્યોને સાધનાર કહે છે.

• (૬૪૯) દુર્વાસાગર્વનાશકઃ દુર્વાસામુનિના ગર્વને નાશ કરનાર પ્રભુ.

તપોબલના અત્યંત ગર્વ—અભિમાનથી અંબરીષે કરેલા વૃત્તનો ભંગ કરવા પ્રવૃત્ત થયેલા દુર્વાસાના ગર્વને આપ જ નાશ

કરનાર છે. મુનિએ ભક્તરાજ અંબરીષનો નાશ કરવા કૃત્યા પ્રકટ કરી, પરંતુ રક્ષણાર્થ સ્થાપેલું સુદર્શન (ચક્ર) તે કૃત્યાને ભસ્મીભૂત બનાવી દુર્વાસાનું દમન કરવા તેમની પૂટે પ્રવર્તે થયું. સર્વ સ્થળે જામણ કરતાં છતાં કોઇએ તેમનું રક્ષણ કર્યું નહિ. છેવટે અંબરીષ ભક્તરાજે જ તેમને મુક્ત કર્યા છે. આ પ્રમાણે આ સ્કંધના ચોથા અધ્યાયમાં સ્પષ્ટ છે. ચક્રદ્વારા ગર્વને ઉતારનાર પ્રભુ છે. માટે અહિં દુર્વાસાના ગર્વને નાશ કરનાર શ્રી પુરુષોત્તમ એમ કહે છે.

(૬૫૦) ब्रह्मशापोपसंहर्त्ता आदित्य दुर्वासा मुनिना शापने संहार करनार.

દુર્વાસા મુનિની શાપરૂપ કૃત્યાને સુદર્શનચક્રે ભસ્મીભૂત કરી નાંખી તે દ્વારા બ્રહ્મદેવ દુર્વાસાના શાપને શાંત કરનાર આપ ભગવાન છે.

(૬૫૧) भक्तकीर्तिविवर्द्धनः ભક્તની કીર્તિને વધારનાર પરમાત્મા.

પોતાના પરમભક્ત અંબરીષરાજની, ભગવદ્દીયુગનોમાં એવા પ્રકારની મહારામાં પ્રીતિ પ્રાપ્ત કરનાર કોઇપણ નથી એવી કીર્તિને સર્વત્ર વિસ્તાર કરનાર આપ પ્રભુ જ છે.

मू० इक्ष्वाकुवंशजनकः सगराद्यखिलार्थदः ॥

भगीरथमहायत्नो गङ्गाधौतांग्रिपङ्कजः॥१३२॥

(૬૫૨) इक्ष्वाकुवंशजनकः इक्ष्वाकुराज (अनुनायुत्र) ना वंशने उत्पन्न करनार.

આપને એ વંશમાં રામસ્વરૂપે પ્રકટ થવાની મરજી છે. માટે

પોતાના એ દક્ષવાકુવંશને-રઘુવંશને ઉત્પન્ન કરનાર—તેની આગળ પુત્ર પરંપરા ચલાવનાર આપ જ છે.

(૬૫૩) સગરાદ્યસ્તિલાર્થદઃ સગરઆદિ રાજાઓને ઔર્વાક્રપિ નાં ઉપદેશદ્વારા સંપૂર્ણ અર્થ આપનાર એવા પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.

(૬૫૪) ભગીરથમહાયત્નઃ ભગીરથરાજા એ કરેલા મહાન પ્રયાન તે રૂપ પ્રભુ.

ભૂપતિ ભગીરથે ગંગાને ભૂમિપર પધરાવવાને જે મહાન પ્રયત્ન કરેલો તે રૂપ આપ ભગવાન જ છે. કેમકે બીજા તેમના પિતા તથા પિતામહે ગંગાને ભૂતળપર પધરાવવા તપશ્ચર્યાદિ અનેક પ્રયત્નો કર્યા છતાં ગંગાજી ભૂતળપર વિરાજ્યાં નહિ, અને ભગીરથના પ્રયત્નથી પધાર્યા છે. તો તેવા પ્રયત્નરૂપ આપ ભગવાન હોવાથીજ તેમને સ્વર્ગથી અહિં ભૂમિમાં આવવું પડેલું છે. માટે ભગીરથના પ્રયત્ન રૂપ આપ છે.

(૬૫૫) ગઙ્ગાધૌતાંઘ્રિપઙ્કજઃ ૧ ગંગાજીએ ધોયાં છે ચરણ કમલો જેમનાં એવા ૨ ગંગાએ ધોયો છે ચરણ કમલનો મલ જેમનો એવા પ્રભુ.

મૂ० બ્રહ્મસ્વામી શિવસ્વામી સગરાત્મજમુક્તિદઃ ॥

સ્વદ્વાદ્ગમોક્ષહેતુશ્ચ રઘુવંશવિવર્દનઃ ॥૧૩૩॥

(૬૫૬) બ્રહ્મસ્વામી બ્રહ્મનિઃ શ્રુતિઓના સ્વામી-પ્રભુ.

(૬૫૭) શિવસ્વામીઃ શિવના સ્વામી-પ્રભુ.

ભગવાન શંકર શ્રીપૂર્ણ પુરુષોત્તમનું આરાધન કરે છે. તેથીજ આપ પ્રભુ શંકરના સ્વામી ઉપાસ્ય દેવ છે. જેથી જ શંકરે ભગવ-

તપદી ભગવાનના ચરણ કમલનું જલ છે. એમ માની ગંગાજીને પોતાના મસ્તકપર ધારણ કરેલાં છે.

(૬૫૮) સગરાત્મજમુક્તિઃ સગર રાજાના ૬૦૦૦૦ હજાર પુત્રોને મુક્તિ આપનાર.

ભગવાન કપિલમુનિના તેજપુંજથી ભરમીભૂત બનેલા સાઠ હજાર સગરના પુત્રોને ગંગાદ્વારા મુક્તિ આપનાર આપ પરમાત્મા જ છે. કેમકે આપગીતામાં શ્રી મુખે આજ્ઞા કરે છે કે:—“શ્રોતસામર્થિ-જાહ્નવી” (વહેનારી નદીમાં ગંગાતે હું છું) અર્થાત્ ગંગા પરમાત્મા સ્વરૂપ છે. માટે ગંગાદ્વારા મુક્તિ પામેલા હોવાથી એ આપ પ્રભુનાથી મુક્ત થયેલા છે.

(૬૫૯) અટ્વાંગમોક્ષેતુઃ અટ્વાંગને મોક્ષપ્રાપ્ત થવાના હેતુરૂપ એવા પરમાત્મા.

અટ્વાંગરાજને દેવોએ વરદાનોથી અતિપથ લલચાવ્યો, તો પણ જોણે પોતાના મોક્ષધર્મમાંથી લેશ ચલાયમાન ન બનતાં મોક્ષ જ પ્રાપ્ત કર્યો છે એ પ્રમાણે એને મોક્ષ પર સુદૃઢ બંનાવનાર અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના કારણરૂપ થનાર આપ જ છે. કેમકે પ્રભુના આરાધનનું અટ્વાંગરાજને મોક્ષ થવા રૂપ ફળ મળ્યું છે.

(૬૬૦) રઘુવંશવિવર્ધનઃ રઘુરાજના વંશને શૌર્ય ધર્મ ઐશ્વર્ય આદિ ગુણોમાં સર્વ કરતાં વિશેષ વૃદ્ધિ પમાડનાર એવા પરમાત્મા—શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર. સ્વયં પુરુષોત્તમે જ તે વંશમાં પ્રકટ થવાની ઉત્કટ અભિલાષા કરેલી હોવાથી તેને સર્વ ઉત્તમ ગુણોથી ધર્મ વજેરેથી સારી રીતે આપે વૃદ્ધિ પમાડેલો છે.

(હવે શ્રી રામચંદ્રાવતાર પ્રભુનાં નામો શરૂ થાય છે)

મૂ० રઘુનાથો રામચંદ્રો રામભદ્રો રઘુપ્રિયઃ ॥

અનંતકીર્તિઃ પુણ્યાત્મા પુણ્યશ્લોકૈકભાસ્કરઃ ।૧૩૪

(૧૬૧) રઘુનાથઃ ૧ રઘુકુલમાં પ્રકટેલા ક્ષત્રિયોના નાથ-સ્વામી —ધૃશ્વર, ૨ રઘુકુલનારાજાઓને ઐશ્વર્યાદિ અર્પણ કરનાર.

(૧૬૨) રામચંદ્રઃ સ્વરૂપાનંદ વડે જેમાં રમણ-કીડાશ્રાવ્ય છે તે રામ, અને તે રામ આહ્લાદજનક-આનંદદાયી હોવાથી ચંદ્ર રૂપજ છે, ચંદ્ર તો કલંકયુક્ત છે અને રામ કલંક રહિત પ્રભાદદાયી ચંદ્ર છે. તેથી તે રામચંદ્ર.

રામ એ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણનો સર્વોત્તમ અવતાર છે, માટે એ પરબ્રહ્મજ છે. રામ ઉપનિષદમાં વર્ણવે છે કે:—“રમન્તે યોગિનોડનન્તે સદાનંદે ચિદાત્માનિ” (યોગીજનો સદા સત્ચિદાનંદમય અનંત પરમાત્મ સ્વરૂપમાં નિરંતર રમણ કરે છે.) જે સ્વરૂપમાં યોગીઓ રમણ કરે છે તે સ્વરૂપને રામ કહી વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. જેથી રામ એ ‘પરબ્રહ્મતુ’જ સ્વરૂપ છે, અન્ય નહિ. તે રામપરમાત્મા અધિક આનંદ-આહ્લાદ કરનાર છે, માટે તેમને ચંદ્ર સ્વરૂપ કહે છે. રજનીમણિ ચંદ્ર જે કે આનંદ આપનાર છે, પરંતુ તે આનંદમાં અપૂર્ણતા છે. કારણ કે તે ચંદ્ર ક્ષયિણ્ય-ક્ષય પામનાર અને કલંકયુક્ત હોવાથી પૂર્ણ આનંદ ઉત્પન્ન કરતો નથી, અને પ્રભુ રામચંદ્ર તો નિષ્કલંક નિરંતર પૂર્ણ આનંદ કરનાર પરમાત્મા છે. ભગવાન ચંદર-સંતી પાર્વતી પ્રત્યે કથન કરે છે કે:—

રંકારાદીનિ નામાનિ શૃણ્વતો મમ પાર્વતિ ! ।

મનઃ પ્રસન્નતામેતિ રામનામાભિષંકય ॥

(૨૬૨ જોમાં આદિ છે એવા રામચંદ્રનાં નામોને શ્રવણ કરતાં મ્હાફે મન પ્રસન્ન થાય છે. માટે હે પાર્વતિ! તે રામનાં નામો વારંવાર કથન કર.) અહિં ભગવાન્ ભવાનીપતિ રામનાં નામોમાં આનંદપણું છે એમ સ્પષ્ટ ભગવતી પાર્વતીને જણાવે છે. તેથી જ અહિં યોગીઓનું કીડા સ્થાન અત્યંત આનંદજનક રામચંદ્ર સ્વરૂપ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ ચંદ્ર છે એમ કહે છે.

“(૬૬૩) રામમદ્રઃ રામ એજ ભદ્ર-મંગલ-કલ્યાણ સ્વરૂપ પરમાત્મા.

રઘુકુલના ચંદ્ર જેવા રામચંદ્રનું પરમ ભદ્રમય-મંગલકર સ્વરૂપ છે. માટેજ દિનમણિ-(સૂર્ય) વંશમાં મણિ સમાન યોગીજનોના વિ-રામ રૂપ રામને “કલ્યાણાનાં નિધાનમ્” (કલ્યાણ વસ્તુઓના નિધાન-ભંડાર) એમ કહી મુનિજનો સ્તવે છે-વર્ણવે છે. એવા કલ્યાણકર રામભદ્ર રૂપે આપ ભગવાન્ જ છે.

(૬૬૪) રઘુપ્રિયઃ ૧ રઘુવંશને પ્રિય, ૨ રઘુવંશ છે પ્રિય જોગને એવા રામચંદ્ર સ્વરૂપી શ્રી પુરુષોત્તમ

(૬૬૫) અનંતકીર્તિઃ જેમની અનંત-અવધિ વિનાની કીર્તિ છે એવા ભગવાન્ રામ.

રામચંદ્ર પરમાત્માની અનંત કીર્તિ આખા ભ્રમિમંડલમાં હજુ સુધિ પણ અવિચલ છે. વાલ્મિકિ આદિ અનેક મુનિજનો, ભાસ, કાલિદાસ આદિ અનેક કવિજનો, અઘાવધિ જેમનાં યશોમાન ગાયા કરે છે. એવી જેમની અનંત કીર્તિ પ્રસરેલી એવા છે રામ રૂપ ધારી પ્રભુ.

(૬૬૬) પુણ્યાત્મા પુષ્કળ પુણ્ય કરનારા પવિત્ર પુરુષોમાં જેમનો આત્મા છે એવા.

પાપ રહિત પવિત્ર પુરુષોનાં અંતરોમાં અંતરયામી આપ પ્રભુ નિરંતર વિરાજમાન છે. જેથી જ પુરાણોમાં કથન કરે છે કે:—

• રામં દૂર્વાદલશ્યામં પદ્માક્ષં પીતવાસસમ્ ।

ये स्मरन्ति नरा नित्यं न ते संसारिणो भुवि ॥

૧ આ ભૂમિમાં જે દૂર્વાના દલ સમાન શ્યામ સુંદર પીળાં વસ્ત્રને પરિધાન કરનાર કમલનયન રામચંદ્રને રોજ સ્મરે છે, તે મનુષ્યો સંસારમાં નિવાસ કરતાં છતાં સંસારથી રહિત-અર્થાત્ સંસારની માયા મમતાથી રહિત વિરક્ત છે.) અન્ય સ્થળે પણ રામનું શ્રેષ્ઠત્વ ઇશ્વરત્વ તથા તેમની બક્તિને પ્રતિપાદન કરનારાં અનેક પ્રમાણો મળી આવે છે. એથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે પુણ્યવાન પુરુષોનાં અંતઃકરણોમાં પ્રકાશ પામતા રામચંદ્ર સ્વરૂપ આપ શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર જ છે.

(૬૬૭) પુણ્યશ્લોકૈકભાસ્કરઃ ૧ આખા ભૂમંડલમાં સૂર્ય-મંડલની પેઠે પ્રકાશમાન પવિત્ર કીર્તિમાન એવા ૨ પાવન યશવાળા ભગવદ્દીય જનોમાં એક ભા-શુદ્ધ અદ્વૈત જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરનાર એવા શ્રી રામ સ્વરૂપી પરમાત્મા.

• પ્રભુ રામચંદ્ર પુણ્ય કીર્તિશાલી અદ્વૈત જ્ઞાનનો ભક્તજનોમાં પ્રકાશ કરનાર હોવાથી જ અગત્ય સંહિતામાં જણાવે છે કે:—
“રામાદન્યજ્ઞવિદ્યતે” (આ વિશ્વમાં રામથી અન્ય કંઈ જ નથી)
ખરેખર એમજ છે, શ્રુતિઓ વારંવાર એવી રીતે જ પ્રભુને પ્રતિપાદન કરે છે. એ રામ સ્વરૂપે આપ શ્રી પુરુષોત્તમ જ છે. અન્ય નહિ.

મૂ० કોશલેન્દ્રઃ પ્રમાણાત્મા સેવ્યો દશરથાત્મજઃ॥

• લક્ષ્મણો ભરતશ્ચૈવ શત્રુઘ્નો વ્યૂહવિગ્રહઃ ॥૧૩૫॥

(૬૬૮) કોશલેન્દ્રઃ ઉત્તર કોશલ દેશના ઇંદ્ર-ઇશ્વર
એવા રામભદ્ર.

પ્રભુ સર્વેશ્વર છે પરંતુ ઉત્તર કોશલ દેશ પોતાની માતા કૌશલ્યાના પિતા વગેરેનું સ્થાન છે. માટે તેના વિશેષે કરીને ઇશ્વર એમ જણાવે છે.

(૬૬૯) પ્રમાણાત્મા ૧ પ્રમાણુ-વેદોમાં જેમનું ચિત્ત છે એવા, ૨ શ્રુતિઓના આત્મારૂપ, ૩ સાક્ષાત્ અનુભવરૂપ આત્મા-પરમાત્મા.

ભગવાન રામે આ ભૂતજન પર વિરાજી વેદમાર્ગથી વિરૂદ્ધ લેશ પણ આચરણ કર્યું નથી. જેથી જેમનું મન વેદોમાં છે એવા પ્રભુ એમ કહે છે. વળી પ્રમાણુ રૂપ શ્રુતિઓ પ્રમેયરૂપ પ્રભુનું જ યશોગાન કરે છે. શ્રુતિઓને પ્રતિપાદન કરવા યોગ્ય વસ્તુજ પરમાત્મા છે. માટેજ શ્રુતિઓના આત્મારૂપ પરમાત્મા એમ જણાવે છે તથા પ્રત્યક્ષ રીતે સર્વ કાર્યો માત્રનાં દર્શનથી કારણરૂપ પ્રભુજ અનુભવાય છે તો તે પરમાત્માજ અનુભવરૂપ છે, તદાકાર થવાથી દિવ્યાકાર ધારી રામસ્વરૂપ પ્રભુ પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ત થાય; તો તેમાં કંઈ નવાઈ નથી. માત્ર સુદૃઢ પ્રેમની જ મુખ્ય ખામી છે. સાક્ષાત્ રૂપેજ આપ સર્વત્ર વિરાજે છે તેથી જ તેમને પ્રમાણાત્મા પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપવાન એવા ભગવાન એમ જણાવે છે.

(૬૭૦) સેવ્યઃ સેવન કરવા યોગ્ય એવા પ્રભુ.

શ્રી પુરુષોત્તમને પ્રમાણુ—શ્રુતિઓથી અનુસરતા પ્રમેયરૂપ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય તેવા પ્રમાણાત્મા ઉપરના નામથી જણાવી ગયા. તે જ્યારે સાક્ષાત્કાર થઈ શકે એમ છે, તો તેમનું સેવન કરવું એ

પણ અત્યંત આવશ્યક જ છે. માટે આરાધ કરે છે કે:—તેજ પર-
માત્મા ભક્તિમાર્ગમાં જણાવેલા સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે તેરીજ પ્રજ્ઞાલીધી
સેવવા યોગ્ય છે. આરાધન કરવા લાયક છે. કેવળ પ્રમાણરૂપ શ્રુતિ-
ઓનાં બલથીજ પ્રતિપાદન કરવામાં આવના પરમાત્મા તેનેજ સેવ્ય
માનવા એમ અહિં સમજવાનું નથી. એવો આચાર્ય ચરણમીનો કોઇ
પણ મંત્રમાં અભિપ્રાય જોવામાં નથી આવતો; કિંતુ જેમને શ્રુતિઓ
“ નેતિ નેતિ ” કહી પુકાર કરે છે, જ્યાં વાણીની ગોચરતા નથી,
તેવા પરિપૂર્ણ અક્ષરાતીત પ્રમેયબલરૂપ આનંદમય અલૌકિકાકાર
સુંદર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનેજ અહિં સેવ્ય તરીકે પ્રતિપાદન કરે છે અને
તેજ સેવ્ય છે એમ સમજવું.

(૬૭૧) દશરથાત્મજઃ દશરથના પુત્ર રામચંદ્ર તે રૂપ
પરમાત્મા.

એક પ્રમાણબલ રૂપજ પ્રભુ હોય તો કોઇના પણ આત્મજ-
પુત્ર રૂપે યવાને યોગ્ય નથી. માટે જ પ્રમેય બલનો આશ્રય કરીને
આપ બહુતોદ્દરશ્રાર્થ દાનવ દહનું દહન કરવાના કારણે જ જૂતલપર
વિરાજે છે. અને અમુકના પુત્ર, અમુકના પતિ એમ સર્વત્ર પ્રતીત
થાય છે.

(૬૭૨) લક્ષ્મણઃ લક્ષ્મ—પાપોને દૂર કરનાર સંકર્ષણ
રૂપ પરમાત્મા.

(૬૭૩) મરતઃ ૧ બરણ-પોષણ કરી સર્વ પ્રજાઓને પાલન
કરનાર, ૨ બર-યુદ્ધનો વિસ્તાર કરનાર એવા પ્રભુ.

(૬૭૪) શત્રુજ્ઞઃ શત્રુઓને મારવાના સ્વભાવવાળા આપ
શ્રીપુરુષોત્તમ.

(૬૭૫) વ્યૂહવિગ્રહઃ વ્યૂહ-વાસુદેવ, પ્રભુજન, સંકર્ષણ,

અનિરૂદ્ધ, એ ચતુર્વ્યૂહાત્મક રૂઢ જેમનો છે એવા પ્રભુ.

વાસુદેવાદિ આરે સ્વરૂપે આપ ચતુર્વ્યૂહાત્મક પ્રભુ કહેવાય છે. તે તે કાર્યોને સંપાદન કરવા તે તે વ્યૂહ રૂપે આપ પ્રકટ થયા છે. આસ ભગવાન ઉપદેશ કરે છે કે—

વ્યૂહાત્માન ચતુર્દા વૈ વાસુદેવાદિમૂર્તિભિઃ ॥

સૃષ્ટ્યાદીન પ્રકરોત્યેષ વિશ્વતાત્મા જનાર્દનઃ ॥

(વાસુદેવ, પ્રધુમ્ન, સંકર્ષણ, અનિરૂદ્ધ એ ચતુર્વ્યૂહાત્મક સ્વરૂપે જ પ્રસિદ્ધ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ આર પ્રકારે આ સૃષ્ટિને પ્રકટ કરેછે,) માટે જ અહિં ચતુર્વ્યૂહાત્મક શરીરધારી પરમાત્મા એમ કહે છે. એ ચતુર્વ્યૂહાત્મક સ્વરૂપે જ પોતે રામ, હનુમણ, ભરત તથા શત્રુઘ્ન છે.

મૂ० વિશ્વામિત્રપ્રિયો દાન્ત ત્તાડકાવધમૌક્ષદઃ ॥

વાયવ્યાસ્ત્રાધિનિક્ષિપ્તમારીચશ્ચ સુબાહુહા ॥૧૩૬॥

(૧૩૬) વિશ્વામિત્રપ્રિયઃ ૧ વિશ્વામિત્ર ઋષિ જેમને પ્રિય છે, ૨ વિશ્વામિત્રને પ્રિય, ૩ યજ્ઞમાં વિધિ કરનારા રાક્ષસોને હણી વિશ્વામિત્રનું પ્રિય કરનાર, ૪ વિશ્વામિત્રના નિમિત્તથી સીતાની પ્રાપ્તિ રૂપ જેમને પ્રિય-હિત છે એવા શ્રી રામચંદ્ર રૂપ ધારી પ્રભુ.

(૧૩૭) દાન્તઃ રાવણાદિ રાક્ષસોને દમન કરનાર શ્રી રામ પરમાત્મા.

(૧૩૮) તાડકાવધમૌક્ષદઃ તાડકા નામની દુષ્ટ રાક્ષસીનો વધ કરી તેને મોક્ષ આપનાર એવા રઘુવીર પ્રભુ.

(૧૩૯) વાયવ્યાસ્ત્રાધિનિક્ષિપ્તમારીચઃ વાયુદેવ જેનું દૈવત છે

એવા અન્ન-ખાણુથી ભારીય નામના હૈત્યને સમુદ્રમાં ફેંકી દેનાર
રઘુનંદન ૩૫ પરમાત્મા.

(૬૮૦) સુબાહુદા ભારીયને ભારતી વખતેજ મુખાહુતે નાશ
કરનાર એવા શીરામ.

મૂ० વૃષધ્વજધનુર્મદ્ગપ્રાપ્તસીતામહોત્સવઃ ॥

સીતાપતિર્મૃગુપતિર્ગર્વપર્વતનાશકઃ ॥૧૩૭॥

(૬૮૧) વૃષધ્વજધનુર્મદ્ગપ્રાપ્તસીતામહોત્સવઃ જેમની ધ્વજમાં
વૃષભનું ચિહ્ન છે એવા ભગવાન શંકરના ધનુષને જનકરાજાને ત્યાં
થયેલા સ્વયંવરમાં ભાંગી સીતાના પ્રાપ્તિ ૩૫ મહોત્સવ-મહા આનંદ
મેળવનાર રઘુકુલમુખ્ય રામચંદ્ર સ્વરૂપધારી શ્રીપુરુષોત્તમ.

શંકરના પ્રયંડ ધનુષને ભાંગી સીતા સંબંધી મહોત્સવ પ્રાપ્ત
થયા પછી શું થયું, તે સ્પષ્ટ કરે છે કે:—

(૬૮૨) સીતાપતિઃ જનક કન્યા સીતાના પતિ—સ્વામી.

(૬૮૩) મૃગુપતિર્ગર્વપર્વતનાશકઃ બ્રુગુકુલમાં શ્રેષ્ઠ અને એક-
વીસ ચાર નક્ષત્રો પૃથ્વી કરીને મહાન્ ગર્વિષ્ઠ બનેલા પરશુરામના
મહાન્ ગર્વ ૩૫ પર્વતને—અતિ માનના દગેદમને સીતાને ગૃહણ કરી
અયોધ્યા જતાં માર્ગમાં નાશ કરનાર અર્થાત્ તેમના અત્યંત અ-
ભિમાનને ધનુષ્યને ચઢાવી ઉતારનાર એવા રામચંદ્ર પરમાત્મા.

મૂ० અયોધ્યાસ્થમહાભોગયુક્તલક્ષ્મીવિનોદવાન્ ॥

કૈકેયીવાક્યકર્તા ચ પિતૃવાક્યપરિપાલકઃ ૧૩૮

(૬૮૪) અયોધ્યાસ્થમહાભોગયુક્તલક્ષ્મીવિનોદવાન્ અયોધ્યા

રાજધાનીમાં રહેલાં મહારાજાઓને શોભે તેવાં સુંદરવિધાસનાં સાધનો મહિત લક્ષ્મીરૂપ સીતાના વિનોદથી—કોડાના આનંદથી યુક્ત એવા શ્રી રામચંદ્ર રૂપ પ્રભુ.

(૬૮૫) કૈકેયીવાક્યકર્તા કૈકેયીએ કહેલાં વચનો પ્રમાણે વર્તનાર.

(૬૮૬) પિતૃવાક્યરિપાલકઃ પિતાની વાણીને પાલનાર. પિતા—દશરથે કૈકેયીના વચનથી બંધાયેલા હોઇ કહેલી વનવાસ જવા સંબંધી વાણીને (આજ્ઞાને) સર્વ પ્રકારે પાલન કરનાર આપ પ્રભુ છે. પોતે પિતાની આજ્ઞા પૂર્ણપણે પાલન કરનાર હોવાથી ધર્મજ્ઞ વશિષ્ઠ ગુરુ આદિઓએ વાર્તા ક્રતાં પણ પોતાના નિશ્ચયથી જે લેશ પણ ચલાવમાન થતા નથી. માટેજ તે શ્રીરામભદ્રને પીતાની આજ્ઞા પૂર્ણપણે પાલન કરનાર એવા પ્રભુ એમ કહે છે.

મૂ० વૈરાગ્યબોધકોઽનન્યસાત્વિકસ્થાનબોધકઃ ॥

અહ્યાદુઃસ્વહારી ચ ગુહસ્વામી સલક્ષ્મણઃ ॥૧૩૯॥

(૬૮૭) વૈરાગ્યબોધકઃ સર્વ વસ્તુઓના ત્યાગ પૂર્વક વૈરાગ્યનો અન્ય ભક્ત જતોને ઉપદેશ કરનાર અર્થાત્ તેમની બુદ્ધિમાં સંસારનો અનુરાગ દૂર કરી પરમાત્મતત્વ ઉપર રાગને ઉત્પન્ન કરનાર તેવા શ્રી રામચંદ્ર ભગવાન.

(૬૮૮) અનન્યસાત્વિકસ્થાનબોધકઃ અન્યજન રહિત શુદ્ધ સત્વમય વનના નિવાસનો પોતે તેવી રીતે વનવાસ એવીને ઓષ આપનાર અર્થાત્ વનમાં નિવાસ કરવો એજ શુદ્ધ સત્વમય નિવાસ સ્થાન છે એમ સર્વને જણાવનાર પ્રભુ.

(૬૮૯) મહાવ્યાદુઃખહારી ગૌતમ મુનિવરની પત્ની અહધ્યાના પતિશાપ વડે થયેલા શસ્થાપણના દુઃખને દૂર કરવાના સ્વભાવવાળા શ્રી રઘુનાંદન પરમાત્મા.

(૬૯૦) ગુહસ્વામી શુકનામે બિલ્લરાજના સ્વામી-પાત્રક અર્થાત તેને પોતાના શરણે રાખનાર શ્રી રામ રૂપ પ્રભુ.

(૬૯૧) સત્લક્ષ્મણઃ લક્ષ્મણ સહિત રહેનાર શ્રી રામ પ્રભુ. પોતાના કનિષ્ઠ અંધુ—મુમિનાના પુત્ર લક્ષ્મણ સાથે વનમાં નિવાસ કરનાર આપ પ્રભુ છે. રામાયણાદિ ગ્રંથોમાં લક્ષ્મણ તથા સીતા સહિતજ રામે ચૌદ વરસ વનવાસ કર્યો છે એમ સુપ્રસિદ્ધ છે તેથી અહિં લક્ષ્મણ સહિત એવા રામસ્વરૂપ પ્રભુ એમ કહે છે.

મૃ૦ ચિત્રકુટપ્રિયસ્થાનો દણ્ડકારણ્યપાવનઃ ॥

શરમંજસુતીક્ષ્ણાદિપૂજિતોઽગસ્યમાગ્યમૃઃ ૧૪૦॥

(૬૯૨) ચિત્રકુટપ્રિયસ્થાનઃ ચિત્રકુટ પર્વત એજ છે પ્રિય-સ્થાન જેમનું એવા

(૬૯૩) દણ્ડકારણ્યપાવનઃ ૧ પોતાના શરણના સંચાર વડે દંડકારણ્યને પવિત્ર કરનાર. ૨ પોતપોતાના આશ્રમસ્થાનો કરી દંડકારણ્યને રક્ષણ કરનાર ઋષિઓનું રક્ષણ—પાવન કરનાર એવા શ્રી રામ સ્વરૂપ પરમાત્મા.

(૬૯૪) શંરમંજસુતીક્ષ્ણાદિપૂજિતઃ શરમંજ અને સુતીક્ષ્ણ એ જોર્મી મુખ્ય છે એવા મુનિઓવડે પૂજાયેલા—અતિથિસત્કાર વડે આતિથ્ય કરાયેલા શ્રી રામચંદ્ર રૂપ ભગવાન.

(૬૯૫) અગસ્ત્યમાગ્યમૂઃ ૧ અગસ્ત્ય ઋષિના બાગ્યથી તેમના આશ્રમમાં દર્શન આપવાને જનારા, ૨ અગસ્ત્યઋષિએ કરેલા પરમ તપોબલના ફલરૂપે તેમના આશ્રમમાં આવિર્ભાવ પામનાર, અગસ્ત્ય ઋષિના બાગ્યના સ્થાનરૂપ શ્રીરામ પ્રભુ.

મૂઃ ઋષિસંપ્રાર્થિતકૃતિ વિરાધવધપણ્ડિતઃ ॥

છિન્નશૂર્પનરવાનાસઃ સ્વરદૂષણઘાતકઃ ॥૧૪૧॥

(૬૯૬) ઋષિસંપ્રાર્થિતકૃતિઃ અરણ્યવાસી ઋષિઓએ રાક્ષસોને મારવા સારી રીતે જેમની પ્રાર્થના કરી છે એવા શ્રી રામબદ્ધ સ્વરૂપધારી શ્રી પુરુષોત્તમ.

(૬૯૭) વિરાધવધપણ્ડિતઃ વિરાધ નામના રાક્ષસનો વધ કરવામાં પ્રવીણ હુશિયાર.

(૬૯૮) છિન્નશૂર્પનસ્થાનસઃ રાવણની બહેન શૂર્પનખાનામની રાક્ષસી તેના નાકને છેદનાર અર્થાત્ લક્ષ્મણદ્વારા શૂર્પનખાના નાકને છેદનાર શ્રીરામચંદ્ર પરમાત્મા.

(૬૯૯) સ્વરદૂષણઘાતકઃ ખર અને દૂષણ નામના રાક્ષસોને ઘાત કરનાર હણનાર રઘુનંદન શ્રી રામબદ્ધ.

મૂઃ એકગાળહતાનેકસહસ્રચ્છરાક્ષસઃ ॥

માર્ગચઘાતી નિયતસીતાસંબંધશોભનઃ ॥૧૪૨॥

(૭૦૦) એકગાળહતાનેકસહસ્રચ્છરાક્ષસઃ ૧ હળારો વધ જેમનામાં બધા છે એવા અનેક રાક્ષસોને એકજ બાણવડે નાશ

પમાડનાર, ૨ હજાર ગણુ જેમાં બળ છે એવા એકજ બાણુડે અનેક રાક્ષસોને હણનાર—નાશ પમાડનાર એવા શ્રી રઘુવીર રામ સ્વરૂપધારી પુરમાત્મા.

(૭૦૧) મારીચઘાતી મારીચ રાક્ષસને મારવાના સ્વભાવવાળા શ્રી રામચંદ્ર

(૭૦૨) નિયતસીતાસંવંધશોભનઃ માધિક સીતાનું રાવણે હરણુ કર્યું છતાં પણ નિરંતર સ્થાયી રહેનાર સીતા—લક્ષ્મીના સંબંધથી શોભાને પ્રાપ્ત કરનાર પ્રભુ.

મૂ૦ સીતાવિયોગનાટયશ્ચ જટાયુવધમોક્ષદઃ

શવરીપૂજિતો ભક્તહનુમત્પ્રમુક્તાવૃતઃ ॥૧૪૩॥

(૭૦૩) સીતાવિયોગનાટયઃ સીતાના વિયોગરૂપી નટના જેવી વતર્ણક કરનાર શ્રીરામ.

સીતાજી શ્રી લક્ષ્મીજીનું સ્વરૂપ છે. અને શ્રીરામચંદ્ર શ્રીવિષ્ણુનું સ્વરૂપ છે. લક્ષ્મીને પ્રભુએ હૃદયનું સ્થાન આપેલું છે. જે રાવણે સીતાનું હરણુ કર્યું, તે છાયા સ્વરૂપ સીતાનું હરણુ કરેલું છે. વસ્તુનારતુ વિષ્ણુ સ્વરૂપ રામનો અને લક્ષ્મીરૂપ સીતાનો વિયોગ જ નથી. હૃદયમાં નિવાસ કરતાં લક્ષ્મી-સીતાના નિરંતર શ્રી રામચંદ્રજી સાથે સંયોગ છે. પ્રથમ કપરના નામમાં પણ એમજ જણાવી મયા છીએ માટે જ આદિ સીતા વિયોગ રૂપ નાટક કરનાર પુરમાત્મા એમ કહે છે. એ સીતા વિયોગ રૂપ નાટક કરવાનું પ્રયોજન પ્રભુને એટલું જ કે લોકોને પીડા કરનાર, દેવોને ખેંદાખાને નાંખનાર રાવણનો નાશ કરવાનો મુખ્ય હેતુ અને પ્રજાને સુખ પ્રાપ્ત કરવાનું

જ મુખ્ય કારણ છે. તેથીજ રાવણે કરેલું છાયા સીતાનું હરણ અને તજ્જનિત વિયોગ આપે અંગિકાર કરેલો છે.

(૭૦૪) જટાયુવચ્ચમેશ્વરઃ જટાયુ નામના ગીધ પક્ષીને શ્રુત્ય સમયે મોક્ષ આપનાર.

(૭૦૫) શશરીપૂજિતઃ નિલ્લની સ્ત્રી શશરી વડે પૂજાયેલા—
અહમર પામેલા શ્રી રઘુવીર રામચંદ્ર.

(૭૦૬) ભક્તહનુમત્પ્રમુલાવૃતઃ ૧ વિભીષણ આદિ ભક્તોથી અને હનુમાન વગેરેથી વીંટાયેલા, ૨ હનુમાન જેમાં મુખ્ય છે એવા મુગીવ અંગદ આદિ ભક્તો વડે વીંટાયેલા શ્રી રામ.

મૂં દંદુમ્બસ્થિપ્રહરણઃ સપ્તતાલવિભેદનઃ ॥

સુગ્રીવરાજ્યદો વાલીઘાતી સાગરશોષણઃ ॥૧૪૪॥

(૭૦૭) દંદુમ્બસ્થિપ્રહરણઃ દંદુભિનામે દૈત્યના હાડકાં-
ઓને પગના અંગુઠાવડે ફેંકીદેનાર શ્રી રઘુનંદન પરમાત્મા.

માર્ગમાં જતાં દંદુભિદૈત્યનાં પર્વત જેવાં પડેલાં હાડકાંઓને ભગવાન રામચંદ્રે પોતાના પગના અંગુઠા વડે ચાલીસ ગાઉ દૂર ફેંકી દીધાં હતાં, એવા મહાન પ્રભાવવાન શ્રીરામભદ્રરૂપ આપ ભગવાન છે. રામાયણમાં રામનું એ ચરિત્ર સ્પષ્ટ દર્શાવ્યું છે. તેથી અહિંમાં પણ તેને સ્પષ્ટ કરે છે.

(૭૦૮) સપ્તતાલવિભેદનઃ સાત તાલોને—તાડના ઝાડોને એ-
કજ બાણથી એકકાલાવછિન્ન વીંધી નાંખનાર શ્રી રઘુવીર.

(૭૦૯) સુગ્રીવરાજ્યદઃ વાનરરાજ સુગ્રીવને કિષ્કિંધાનગરીનું
રાજ્ય આપનાર.

(૭૧૦) ચાલીચાતી વાલીચાનરનો ધાત કરનાર—નાશ કરનાર શ્રી રામચંદ્ર.

• (૭૧૧) સાગરશોષકઃ સાગરને શોષી લેનાર અર્થાત્ અગ્નિ દેવત અસ્ત્રવડે શુષ્ક બનાવનાર પ્રતાપવાન રામચંદ્રરૂપ ભગવાન્.

મૂ० સેતુબન્ધનકર્તા ચ વિभीષણહિતપ્રદઃ ॥

રાવણાદિશિરચ્છેદી રાક્ષસાઘૌઘનાશકઃ ॥૧૪૫॥

(૭૧૨) સેતુબન્ધનકર્તા સમુદ્રમાં વૃક્ષ પર્વત વગેરે નાંખીને સેતુ—પૂલ બાંધનાર.

(૭૧૩) વિभीષણહિતપ્રદઃ વિભીષણને હિત—ભક્તિ ઉત્તમ પ્રકારે આપનાર પ્રભુ.

• (૭૧૪) રાવણાદિશિરચ્છેદી રાવણ જેમાં મુખ્ય છે એવા કુંભકર્ણુ વગેરે દુષ્ટ દૈત્યોના શિરચ્છેદ કરવાનો જેમનો સ્વભાવ છે એવા રામચંદ્ર સ્વરૂપ પરમાત્મા.

• (૭૧૫) રાક્ષસાઘૌઘનાશકઃ ૧ રાક્ષસોના પાપસમુદાયને નાશ કરનાર, ૨ રાક્ષસો રૂપી પાપોના સમુદાયને નાશ કરનાર.

શ્રી રામચંદ્ર પરમાત્મસ્વરૂપ છે આપે પોતાના સન્નિધાનમાં જ અનેક રાક્ષસોને નાશ કરી તેમનાં પૂર્વજન્મનાં અને આ જન્મનાં સર્વ આપોને દૂર કરેલાં છે. તેમ દૈત્યો સર્વ જગતને પીડા ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી તેમને પાપનું રૂપક આપેલું છે. તેથીજ અહિં આ રાક્ષસોના, પાપોને નષ્ટ કરનાર તથા રાક્ષસોરૂપ પાપનાં સમુદાયને દૂર કરનાર એમ કહે છે.

મૂ૦ સીતાઽભયપ્રદાતા ચ પુષ્પકાગમનોત્સુકઃ ॥

અયોધ્યાપતિરત્યન્તસર્વલોકસુખપ્રદઃ॥૧૪૬॥

(૭૧૬) સીતાઽભયપ્રદાતા સીતાને અભય આપનાર.

પોતાની પ્રિયતામાં સીતાને હું રાક્ષસોનો નાશ કરીશ એમ જીર્ણીકૃતિ; અભય આપી તેના ભયને દૂર કરેશો છે. એમ રામાયણાદિમાં સ્પષ્ટ છે. માટે આદિ સીતાને અભય આપનાર શ્રી રામચંદ્ર પ્રભુ

(૭૧૭) પુષ્પકાગમનોત્સુકઃ પુષ્પક વિમાનમાં બેસી અયોધ્યા જવાને ઉત્કંઠા રાખનાર—ઉત્સાહ ધરાવનાર શ્રી રંધુનંદન

(૭૧૮) અયોધ્યાપતિઃ અયોધ્યા નગરીના પતિ—સ્વામી—રક્ષણ કરનાર.

(૭૧૯) અત્યન્તસર્વલોકસુખપ્રદઃ સર્વ લોકોને અત્યંત સુખ આપનાર.

પરમાત્મા શ્રીરામચંદ્રે દુષ્ટ દૈત્યોને વિદારણ કરી સર્વલોક-દેવ પ્રભૂતિને પણ સુખ આપેલું છે. અને પોતાની સર્વ પ્રજાને પિતા માફક પાળી સારી રીતે સુખી કર્યું છે. એમ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે એવી ઉચ્ચ પદ્ધતિની શાસનકલાને લીધેજ હજી સુધી પણ “રામરાજ્ય” એમ કહી વખાણવામાં આવે છે, દષ્ટાંત તરીકે સ્મરણીય છે, એવી રીતે સર્વને ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ આપનાર રામચંદ્ર સ્વરૂપે આપ પ્રભુ જ છે.

મુ૦ મથુરાપુરનિર્માતા સુકૃતજ્ઞસ્વરૂપદઃ ॥

જનકજ્ઞાનગમ્યશ્ચ એલાન્તપ્રકટશ્રુતિઃ॥૧૪૭॥

(૭૨૦) મથુરાપુરનિર્માતાઃ શત્રુધ્ન સ્વરૂપે મધુવનમાં મથુરા નામની નગરીને નિર્માણ કરનાર—સ્થનાર શ્રીપુરુષોત્તમ.

(૭૨૧) સુકૃતજ્ઞસ્વરૂપઃ ૧ સુકૃતજ્ઞને સ્વરૂપ આપનાર, ૨ સારી કૃતિને જાણનાર એવા સ્વરૂપને આપનાર પરમાત્મા.

જે પુણ્યને જાણનાર હોય તેને “સુકૃતજ્ઞ” કહેવાય છે. એવા સુકૃતજ્ઞ-પુણ્ય પ્રાપ્ત કરનાર ભગવદીય જનને સ્વસ્વરૂપ આપનાર અર્થાત્ તેવા ભક્તજનને પોતાના નિજ સ્વરૂપનું દર્શન આપનારી એવા પ્રભુ, તથા ભગવદીયોનાં સારાં કૃત્યોને જાણનાર આપ પરમાત્મા છે તેથી તેવા નિજ ભક્તોને નિજ સ્વરૂપ દર્શાવે છે. માટે જ અહિં પ્રભુને, સુકૃતજ્ઞને સ્વ સ્વરૂપ આપનાર પ્રભુ એમ કથન કરે છે.

(૭૨૨) જનકઃ પિતામહઃ પોતાના રાજ્યની પ્રજાઓને પિતા માફક-અર્થાત્ આ હમારા પિતા-પાત્રક છે એવા પ્રદારના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરાવનાર શ્રી રામચંદ્ર.

જ્યારે પ્રભુ રામચંદ્ર આ ભૂમિને પાલન કરતા હતા, ત્યારે સર્વ પ્રજાજનો તેમને પોતાના પિતા સમાનજ જાણતા હતા તેથીજ અહિં પિતા પેઠે જ્ઞાનમય એવા પ્રભુ એમ કહે છે,

(૭૨૩) પેલાન્તઃપ્રવટ્ટશ્ચુર્તિઃ ભૂમિનો અંત પાતાલ ત્યાં સુધી જેમની મહાનુ દીર્ઘ અચ્છ ગાયર થાય છે—પ્રસરી નહેલી છે એવા શ્રીરામાયતઃસ્થારી પરમાત્મા.

સમસ્ત ભૂમિ મંડલમાં તેમ તેના અવધિરૂપ પાતાલ લોકમાં પણ સર્વજનો જેમનાં યશોમાન ગાય છે, એવા શ્રીરામસ્વરૂપે આપ પરમાત્માજ છે, ભામતના આશય પ્રમાણે એમ પણ બાવ

હૃદયભવે છે કે—અર્થ—પુરુષ પ્રભૂતિ પૂર્વકાલના અનેક ભૂપતિઓ દેવો સાથે જેમનાં યશોગાન સ્વર્ગમાં કરે છે. એવી જેમની કીર્તિ સર્વત્ર પ્રસરેલી છે એવા પ્રભુ, આવા પ્રકારનો મહાન પ્રતાપ પ્રભુનોજ હોય શકે. રામાયણ ભાગવતાદિમાં શ્રીરામપ્રભુનો પ્રભાવ પ્રકટ રીતે વર્ણવેલો છે. માટેજ ભૂમિના અંત સુધી તથા ઐલાદિ-રાજ્યો સુધી જેમની કીર્તિ પ્રખ્યાત છે એમ અહિં કથન કરે છે (શ્રી રામચંદ્રાવતારનાં નામો સમાપ્ત થયાં, હવે પરશુરામાવતારનાં નામોનો પ્રારંભ કરે છે)

મૂ० હૈહયાન્તકરો રામો દુષ્ટસ્ર ત્રવિનાશકઃ ॥

સોમવંશહિતેકાત્મા યદુવંશવિવર્દનઃ ।૧૪૮।

(૭૨૪) હૈહયાન્તકરઃ હૈહયકુલમાં શ્રેષ્ઠ કાર્તવીર્ય—સહસ્રાશ્રુતનો અન્ત કરનાર-વિનાશ કરનાર પરશુરામ રૂપધારી ચરમાત્મા.

(૭૨૫) રામઃ ૧ મહેન્દ્ર પર્વત ઉપર સ્વરૂપાનંદ વડે રમણ કરનાર, ૨ પોતાના સ્વરૂપાનંદવડે સર્વને રમાડનાર, ૩ યુદ્ધની ઇચ્છા ધરાવનારને સંગ્રામમાં-રણભૂમિમાં રમણ કરાવનાર-રમાડનાર મહા પરાક્રમી પરશુરામ રૂપ પ્રભુ.

(૭૨૬) દુષ્ટસ્રાવિનાશકઃ દુષ્ટ ક્ષત્રીઓનો વિનાશ કરનાર પ્રભુએ પરશુરામ રૂપે બૂતલપર પ્રકટ થઇ દુષ્ટ ક્ષત્રિયોનો વિનાશ કરેલો છે. તે સર્વ ક્ષત્રિય રાજ્યો મદમાં છકી જઇ મુનિ-જનોનું અપમાન કરતા હતા, તેમની યજ્ઞ ક્રિયાઓને બ્રહ્મ કરતા હતા, તેમની સાત્વિક પણ્ય વિસ્મય જનકયમપ્રપત્તિઓને હરતા હતા, તેથી પરમરૂપાનિધિ પ્રભુએ ભૂગુહમાં પરશુરામરૂપે પ્રકટ થઇ સર્વ

મન્દોન્મત ક્ષત્રિયોનો એકવીસવાર નાશ કરી નાંખ્યો. એમ મહાભારતા-
દિમાં સ્પષ્ટ છે. એવું આશ્ચર્યકારક મહા પરાક્રમ કરનાર આપ પ-
રમાત્માજ છે.

(પરશુરામનાં નામો પુરાં થઇ હવે શ્રી કૃષ્ણાવતારનાં નામો
શરૂ થાય છે) ”

(૭૨૭) સોમવંશહૈતૈકાત્મા સોમવંશનું હિતુ કરવા
માટેજ જેમનું ચિત્ત છે એવા શ્રીકૃષ્ણ.

સોમ—ચંદ્રવંશનું સર્વ પ્રકારે હિત કરવું—અહમ્મન, ધર્મમાંન
પૂર્વક તેમનું રક્ષણ કરવું, તેથીજ આપે સૃષ્ટિપર પ્રાદુર્ભાવ કરેલો છે
તેનું રક્ષણ કરવામાં—હિત કરવામાંજ બીજાં અવાંતર કાર્યો સમાધ
ન્ય છે. માટે અહિં સોમવંશના હિત રૂપ એકજ વાતમાં જેમનું
ચિત્ત—અન્તઃકરણ છે એવા શ્રીકૃષ્ણ એમ કહે છે,

(૭૨૮) યદુવંશવિવર્દનઃ યથાતિપુત્ર યદુરાજના વંશને
વિશેષ રીતે વધારનાર.

યદુ રાજના વંશમાં આપનું પ્રાકટ્ય થવાનું છે, એવા હેતુથીજ
આપે તે વંશને વિશેષ રીતે વૃદ્ધિ પમાડેલો છે, તેનું મહાત્મ્ય સર્વત્ર
પ્રસરાવ્યું છે વિષ્ણુ પુરાણમાં કહે છે કે :

“ યદોર્વેશં નરઃ શ્રુત્વા સર્વથાૈઃ પ્રમુચ્ચતે ” (યદુ રાજના
વંશને સાંભળવાથી મનુષ્ય સર્વ પાપોથી મુક્તાય છે.) આ પ્રમાણે
યદુવંશનું મહાત્મ્ય સર્વત્ર ગણાય છે, એ પ્રભુના પ્રાકટ્યના પ્રમાવ-
થીજ. માટે આપજ તેની આવા પ્રકારની વૃદ્ધિ—ઉન્નતિ કરનાર છે.

॥ इति नवमस्कन्धनामानि ॥

॥ अथ दशमस्कन्धपूर्वार्धान्तर्गतनामानि
प्रारभ्यते ॥

मू० परब्रह्मावतरणः केशवः क्लेशनाशनः ॥

भूमिभारावतरणो भक्ततार्थाखिलमानसः ॥१४९॥

(૭૨૯) પરબ્રહ્માવતરણ: પરબ્રહ્મનો અવતાર-આકટ્ય એવા શ્રીકૃષ્ણ. અક્ષરબ્રહ્મથી પૂર્વપુરુષોત્તમને પરબ્રહ્મ કહેવાય છે. તેજ પોતે શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર આવીર્ભાવ પામ્યા છે. આપ શ્રી મુખથી આગ કરે છે કે:—

यस्मात्क्षरमतीतोऽहं अक्षरादीपचोत्तमः ॥

अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥

(હું ક્ષરથી પરધું અને અક્ષરથી પણ ઉત્તમ છું, મારેજ લોકોમાં અને વેદમાં હું પુરુષોત્તમ એ નામથી પ્રસિદ્ધ-પ્રખ્યાત છું.) એ પુરુષોત્તમ સંગ ક પરબ્રહ્મ આપ શ્રીકૃષ્ણજ છે. તેમ કૃષ્ણ સંપદથી પણ કૃષિર્મૂલાચક્ર: શબ્દ: એ મહાભારતના પ્રમાણાનુસાર પરબ્રહ્મ-પણું સિદ્ધજ થાય છે. પ્રથમ “શ્રીકૃષ્ણ:” એ નામના વિવેચનમાં સ્પષ્ટજ બજાવેલું છે. એટલે એ વિષયનું અહિં આ પિષ્ટપેષણ કરતા નથી. ગીતામાં પોતે એવુંનજ શ્રી કૃષ્ણને ઉદ્દેશીને જ “પરબ્રહ્મ પરંધામ પવિત્રં પરમંભવાન્ । પુરુષં શાશ્વતં દિવ્યમા-દિદેવમર્જં ચિમુન્ ॥ (આપજ પરબ્રહ્મ છો. આપજ પરંધામ

હો, પરમ પવિત્ર હો, દિવ્ય પુરુષ હો, જન્મ રહિત, સનાતન, સમર્થ, આદિદેવ હો,) આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરે છે, માટેજ અવતરે-આવિર્ભાવ પામે તે અવતરણ, અને પરબ્રહ્મનુંજ જે અવતરણ; પ્રકટ થવું પરબ્રહ્માવતરણ; એટલે પરમબ્રહ્માવતરણરૂપ એવા શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત્ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પરબ્રહ્મજ છે.

(૭૩૦) કેશવઃ ૧ જેમના મસ્તકના કેશો ધણાજ વિપુલ છે, ૨ કઃ એટલે બ્રહ્મ અને દશએટલે શંકર તે બન્નેને જેમનાથી અમૃત પ્રાપ્ત છે એવા ૩ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ મહેશ્વર એ ત્રણે સ્વરૂપ જેમનાં છે એવા, ૪ કેશી નામના દૈત્યને નાશ કરનાર ૫ તેજના અશરૂપ કેશ અર્થાત્ કિરણો જેમને છે એવા, ૬ કેશશક્તિ એટલે શિવ અને બ્રહ્માની શક્તિ પેઠે મહાન્ શક્તિવાળા તે કેશવ.

ત્રિભુવન સુંદર શ્રી કૃષ્ણના ધણાજ વિપુલ અને સુંદર કેશો છે, બ્રહ્મા શંકરાદિ દેવો વારંવાર જેમની આરાધના કરે છે. જેમનાથી અમૃત આનંદ-સુખને મેળવે છે માટેજ એ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને કેશા એમ સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થયેલી છે. તેમ અશ્વત્થં સ્વરૂપ ધારણ કરી પ્રજાને વિહારણ કરવા આવેલા કેશીદૈત્યને મારવાથી પણ કેશવ નામથી પ્રસિદ્ધપણું પામેલા છે. વિષ્ણુપુરાણમાં નારદજી શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે કથન કરે છે કે—**यस्मात्स्वयैवदुष्टात्मा हतः केशीजनार्दन । । तस्मात्કेशवनाम्नात्वं लोके ज्ञेयो भविष्यसि ॥** (તમેજે દુષ્ટાત્મા કેશીદૈત્યને નષ્ટ કર્યો, જેથી લોકમાં કેશવ એ નામથી પ્રસિદ્ધ થશો. મહાભારતમાં આપ આજ્ઞા કરે છે કે—“ અંજલો

પ્રકાશાન્તે મમ તે કેશસંજ્ઞિતા ” (જે સૂર્યનાં કિરણો પ્રકાશમાન થાય છે, તેજ મહારા કેશો ગણાય છે. હરિવંશમાં પણ આપ ઉપદેશ છે કે:—“ સર્વ જીવોના સ્વામી હું બ્રહ્મ એ સંજ્ઞાથી પ્રખ્યાત છું માટે મહંતે સર્વના ઇશ્વર-સ્વામી કેશવ એવા પરમાત્મા એમ કહે છે ઇત્યાદિ પ્રમાણોથી તથા અનેક કારણોથી સર્વશક્તિમાન બગવાન શ્રીકૃષ્ણને કેશવ કહી સર્વ લોકો વર્ણવે છે.

(૭૩૧) ક્લેશનાશનઃ કલેશોને નાશ કરનાર, ગોરૂપા જૂમિના તથા બક્તજનોના અનેક કલેશોને-ત્રિવિધ તાપોને નાશ કરનાર આપ પ્રભુજ છે. જૂમિના કલેશને-પરિતાપને તો આપે “ હું પ્રકટ થઇશ ” એમ સંબળાવતાંની સાથેજ દૂર કરેલો છે. બક્તજનોના કલેશોને અનેક રીતે પ્રભુએ પરિહાર કર્યા છે. એ ભાગવતાદિમાં સારી રીતે પ્રસિદ્ધ છે. જેથીજ બગવાન કલેશનાશન કહેવાય છે.

(૭૩૨) ભૂમિભારાન્નતરણઃ ૧ ભારંરૂપ દુષ્ટ ભૂપતિઓને મારી જૂમિના ભારને દૂર કરનાર ૨, જૂમિના ભારને ઉતારવાના કારણથી અવતરણ પામનાર, ૩ જૂમિથી તથા તેના ભારથી જે અલગ રહેલા છે, એવા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ.

(૭૩૩) મક્તાર્યાંજિલમાનસઃ ૧ બકતોના અર્થોમાં જેમનું સંપૂર્ણ મન છે ૨ બકતોના જે જે મનોરથો કેવે કેવે પ્રગટે સિદ્ધ થાય-પૂર્ણ થાય એવું જેમનું અંતઃકરણ છે એવા, ૩ બકતોને માટે તેમના સર્વ વિરોધિ જરાસંધ દુર્યોધન વગેરેના ગર્વને નાશ કરનાર એવા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ.

મૂ० સર્વભક્તિરોધાત્મા લીલાનંતનિરોધકૃત્ ॥
ભૂમિષ્ટપરમાનન્દો દેવકીશુદ્ધિકારણમ્ ॥૧૫૦॥

[૭૩૪] સર્વભક્તિરોધાત્મા શ્રીગોકુલનિવાસી પ્રજલકતો
સાથે પ્રપંચ-સંસારના વિસ્મરણપૂર્વક રમણ કરવામાં જેમનો
આત્મા-અન્તઃકરણ છે એવા પ્રભુ.

પ્રભુ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની દશવિધ લીલાઓમાંની 'સર્ગ'
વિસર્ગ આદિ સાત લીલાઓનાં નામો નવમસ્કંધ સુધીનાં નામોમાં
કહી ગયા. હવે અહિં દશસ્કંધમાંની આઠમી નિરોધલીલા, તેનાં નામો
પ્રકટ કરે છે.

પ્રથમ નિરોધ એટલે શું ? એમ સહજ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે, તો
તેને માટે ભગવાન્ વ્યાસચરણ ઉપદેશે છે કે: "નિરોધોઽસ્યાનુશ-
યનમાત્મનઃ સહશક્તિભિઃ ॥" આ જીવાત્માનો સર્વશક્તિઓ સહ-
વર્તમાન પરમાત્મામાં લય થવો, અર્થાત્ પ્રભુમાં એક નિષ્ઠા થવાથી
સંસારની-પ્રપંચની વિસ્મૃતિ થવી તેને નિરોધ કહે છે. શ્રીમદ્વાયાર્થ
ચરણ પણ તત્વદીપનિબંધ ગ્રંથમાં આજ્ઞા કરે છે કે:—"નિરોધોઽ
સ્યાનુશયનં પ્રપંચે ક્રીડનં હરેઃ" સંસારમાં સર્વ પ્રભુની ક્રીડા-
લીલા છે, એમ સમજી સંસારાસક્તિને દૂર કરી પ્રભુમાં ભક્તિ પ્રેરી
એક ચિત્ત થવું તે નિરોધ છે. ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ નિજભક્તોને સંસા-
રની આસક્તિથી મુક્ત કરી પોતાના સ્વરૂપમાં રમણ કરાવે છે.
આનંદ આપે છે. તેવા ભક્તોને પરમાત્મા વિના અન્ય કંઈ પણ
ચિંતકર હોતું નથી. તેઓ ભગવત્સ્વરૂપમાંજ આનંદનિભગ્ન બને છે.
તેવાઓનેજ આનંદ આપવામાં પ્રભુનું અન્તઃકરણ છે.

[૭૩૫] લીલાનંતનિર્ગોઘકૃત્ ૧ અનંત લીલાઓ વડે પ્રપંચને વિસારી રબણ કરનાર, ૨, લીલા-શક્તિ, અનંત-સંકર્ષણ, એ બન્ને વડે નિરોધ-દુષ્ટનો વિનાશ કરનાર એવા શ્રીકૃષ્ણ.

[૭૩૬] મૂમિષ્ટપરમાનન્દઃ ભૂમિમાં નિવાસ કરનાર વ્રજવાસી ભક્તોને પરમ-અત્યંત હૃદય આનંદ જેમનાથી છે એવા, ૨ મથુરા-નગરીમાં પ્રકટ પરમ આનંદરૂપ એવા શ્રીકૃષ્ણઅંદ.

[૭૩૭] દેવકીશુદ્ધિકારણમ્ ૧ દેવકીજીની શુદ્ધિ—વસુ-દેવ સાથે વિવાહાદિ સંસ્કારના કારણરૂપ, અર્થાત્તેવા સંસ્કાર થવાના નિમિત્તભૂત એવા, ૨ વિષ્ણુરૂપિણી દેવકીજીની શુદ્ધિ—પાવન થવાના કારણરૂપ એવા પ્રભુ.

જ્યારે જ્યારે ભગવદીયજનોને આ સૃષ્ટિમાં અનેક કષ્ટો આવી પડે છે, ત્યારે ત્યારે ભગવાનનું પ્રાકટ્ય થાય છે. તેથી વસુદેવ તથા દેવકીજીને કંસદ્વારા અનેક કષ્ટ આવી પડ્યાં, ત્યારપછીથીજ પ્રભુનો પાદુર્ભાવ થયો, માટે વિભુના આવિર્ભાવથીજ શ્રીદેવકીજી શુદ્ધ-વિમલ બન્યાં. પ્રભુના સ્મરણ માત્રથીજ જો શુદ્ધ થવાય છે તો આપ અંતરમાં પધારે-વિરાજે અને વિમલ બનાય, શુદ્ધતા થાય, એમાં શું આશ્ચર્ય ?

મૂ० વસુદેવજ્ઞાનનિષ્ઠસમજીવનિવારકઃ ॥

સર્વવૈરાગ્યકરણસ્વલીલાધારશોધકઃ ॥૧૫૧॥

[૭૩૮] વસુદેવજ્ઞાનનિષ્ઠસમજીવનિવારકઃ ૧ વસુ-વિષ્ણુને પ્રકાશ આપનાર અથવા તે વડે પ્રકાશ પામનાર વસુદેવમાં જ્ઞાનરૂપે જેમની નિરંતર સ્થિતિ છે એવા શ્રીકૃષ્ણના સમાન

જીવો (વસુદેવના પ્રથમ પ્રકટેલા છ પુત્રો)ને નિવારણ કરનાર મારનાર. ૨ વસુદેવનું જ્ઞાનભૂત જે પુત્રોમાં સમાન જીવનપણું, તેને નિવારણ કરનાર દૂર કરનાર.

ભગવાન વિષ્ણુ-વ્યાપકશીલપ્રભુ, તેનેજ વસુ કહેવાય છે. શ્રુતિ ભગવતી વર્ણવે છે કે:-“ દ્વિષ્ણુર્વસુઃ ” વિષ્ણુ એજ વસુ છે. કેમકે સર્વમાં નિવાસ કરવાથીજ પ્રભુને વસુ એમ કથન કરવામાં આવે છે. એ કારણથીજ ઉપર વસુનો અર્થ ‘વિષ્ણુ’ કર્યો છે. વસુદેવ પોતે પ્રભુનું વિશુદ્ધ સત્વસ્વરૂપજ છે. બિન્ન નથી. વ્યાસચરણ ઉપદેશે છે કે:-“ સત્ત્વં વિશુદ્ધં વસુદેવસંક્ષિતમ્ ” વિશેષ શુદ્ધ સત્ત્વ સ્વરૂપ એજ વસુદેવ સંગ્રામાં રહેલું છે, એવા શુદ્ધ સત્ત્વમાંજ પ્રભુ જ્ઞાનરૂપે નિવાસ કરે છે. વસુદેવના પ્રથમ પ્રકટ થયેલા છ પુત્રો ને કંસે માર્યા વિના છોડી દાધા હતા, પરંતુ પ્રભુએજ નારદદ્વારા કંસની બુદ્ધિમાં ફેરફાર કરાવી તેને મરાવ્યા છે. એમ કરવાનું કારણ તેમને શાપથી મુક્ત કરવા માટેજ અન્યથા નહિ.

• [૭૩૯] સર્વવૈરાગ્યકરણસ્વલીલાધારશોધકઃ ૧ સર્વ વિષયોથી વૈરાગ્ય કરાવનારી પોતાના પ્રાકટ્યરૂપ લીલાના આધારભૂત દેવકીજીની શુદ્ધિ કરનાર—તેમના દોષને ટાળનાર ૨ સર્વ વૈરાગ્યકારિણી પોતાની માયાને આજ્ઞા કરી લીલાના આધારરૂપ વ્રજભૂમિમાં પોતાને ઉપયોગી વસ્તુઓની શુદ્ધિ કરનાર. ૩ સર્વ વૈરાગ્યકારિણી અને પોતાની લીલાના આધારરૂપ શ્રી દેવકીજીમાં, સ્ત્રિયોમાં સ્વાભાવિક રહેનારા વંધ્યત્વ, મૃતપ્રજાત્વ, વિગેરે દોષોને [કંસે મારેલા પુત્રોને આગળ પાછી લાવી] નિવારણ કરનાર એવા શ્રીકૃષ્ણ.

મૂ० માયાજ્ઞાપનકર્તા ચ શેષસંભારસંમૃતિઃ ॥

મક્તક્લેશપરિજ્ઞાતા તન્નિવારણતત્પરઃ ॥૧૫૨॥

[૭૪૦] માયાજ્ઞાપનકર્તા માયા-યોગમાયાને આજ્ઞા આપનાર. આ રકથના બીજા અધ્યાયમાં “ ગચ્છદેવિ વ્રજં મદ્રેગોપ-ગોમિરલંકૃતમ્ ” હે દેવિ ! અંબિકે ! ગોપો અને ગાયેથી શોભી રહેલાં વ્રજમાં તમે જાઓ, એમ આપે યોગમાયાને આજ્ઞા કરેલી છે જેથી અહિં માયાને આજ્ઞા કરનાર પ્રભુ એમ કહે છે.

[૭૪૧] શેષસંભારસંમૃતિઃ ૧ બાકી રહેલી અપૂર્ણ સામગ્રીને સંપૂર્ણ કરનાર, ૨ શેષ—અનંતભગવાન્ (બલદેવજી) ને આકર્ષણ કરી પોતાના પ્રાકટ્ય સાથે સામગ્રીની સંપત્તિને સિદ્ધ કરનાર, ૩ શેષ—બલદેવજીને દેવકીજીના ગર્ભમાં હતા ત્યાં યોગમાયા પાસે લેવરાવી રોહિણીજીના ગર્ભમાં સ્થાપન કરી તેમની પૂર્ણતા કરનાર.

[૭૪૨] મક્તક્લેશપરિજ્ઞાતા પોતાના પ્રાકટ્યથી ભક્તોના ક્લેશને સર્વ રીતે જાણનાર.

[૭૪૩] તન્નિવારણતત્પરઃ ૧, તે ભક્તજનોના ક્લેશોને નિવારણ કરવામાં તત્પર, ૨, ક્લેશોને નિવારણ કરી ભક્તોનું પોષણ કરનાર એવા શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.

મૂ० આવિષ્ટવસુદેવાંશો દેવકીગર્ભમૂષણમ્ ॥

પૂર્ણતેજોમયઃ પૂર્ણઃ કંસાધૃષ્યપ્રતાપવાન્ ॥૧૫૩॥

[૭૪૪] આવિષ્ટવસુદેવાંશઃ જેમનો xકામાંથી વસુદેવના મનમાં

x કામ-મદન તે સંબંધી અંશ.

પ્રવેશેશે છે એવા પ્રભુ. અહિં જે “અંશ” શબ્દ છે. તે પૂર્ણ આનંદ વાયક છે. એટલે જેમનો પૂર્ણ આનંદ વસુદેવના અન્તઃકર-
ણમાં, પ્રવેશેશે છે, એવા.

[૭૪૫] દેવકીગર્ભમૂષણમ્ શ્રીદેવકીજના ગર્ભનો અલંકાર-
શ્વગાર-તે રૂપ પ્રભુ. પોતે શ્રીદેવકીજના ગર્ભનું બૂપણ હોવાથી જ
તેનામાં અદ્વિતીય પ્રભા સર્વત્ર પ્રસરેલી કંસાદિકે નીહાળી દુઃખી.
ભાગવતનું એ પ્રકરણ જોવાથી સ્પષ્ટ થશે.

(૭૪૬) પૂર્ણતેજોમયઃ સર્વવ્યાપી તેજના સમૂહરૂપ ભગવાન.

(૭૪૭) પૂર્ણઃ અશ્વર્યાદિ વડે પરિપૂર્ણ—અખંડિત.

(૭૪૮) કંસાદૃઢ્યપ્રતાપવાન્ કંસથી નગૃહણ થઈ શકે તેવા
અનિર્વાચ્ય પ્રતાપ—પ્રભાવ—મહિમાવાળા. એવા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ.

મૂં વિવેકજ્ઞાનદાતા ચ બ્રહ્માદ્યશિલસંસ્તુતઃ ॥

સત્યો જગત્કલ્પતરુ નાનારૂપવિભેદનઃ ॥૧૫૪॥

(૭૪૯) વિવેકજ્ઞાનદાતા કંસને વિવેક તથા જ્ઞાન આપનાર.

કંસરાજ મહા અસુર છતાં વસુદેવનાં વચનોથી શાંત બની
જેનમો નાશ કર્યો નહિ એ વિવેક તથા જ્ઞાનને આપનાર આપ પ્રભુ
છે. વળિ દેવકીજની છેલ્લી એક માયા-કન્યાને પછાડતાં-તે અંધિકા
બંની આકાશમાં લોપ થઈ ગયાં ત્યાર પછી કંસે દેવકીજને તથા
વસુદેવને આશ્વાસન આપ્યું છે. તે પણ વિવેક અને જ્ઞાનથી ભર-
પૂર છે. તે તેવું જ્ઞાન મેળવવું એ પણ પ્રભુ કૃપાનું જ ફલ છે.

(૭૫૦) બ્રહ્માદ્યશિલસંસ્તુતઃ ૧ બ્રહ્મ ઇંદ્ર ઇદ્ર આદિ સર્વ
દેવતાઓએ પોતાની કામનાઓને જણાવતાં જેમની સ્તુતિ કરી છે

એવા. ૨ બ્રહ્માદિક સકલ દેવોએ અખિલ તત્વરૂપે—પૂર્ણ પુરુષોત્તમ સ્વરૂપે જેમની સ્તુતિ કરેલી છે એવા પરમાત્મા.

(૭૫૧) સત્યઃ ૧ સત્ય સ્વરૂપ, ૨ ત્રિવિધ કાલમાં બાધ રહિત રહેનાર. ૩ ધર્મના સત્ય પશ્ચાત્તે લીધે સત્ય, ૪ સત્યના કારણ રૂપ, ૫ સત્યવ્રત ધારી એવા શ્રીહરિ—શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

(૭૫૨) જગત્કલ્પતરુઃ સ્થાવર જંગમાત્મક જગત્ના કલ્પવૃક્ષ રૂપ.

સ્વર્ગમાં રહેલું કલ્પવૃક્ષ ફક્ત દેવોને જ ફલ આપે છે. પરંતુ પરમાત્મા અખિલ વિશ્વને તેવી જ રીતે ફલ અર્પણ કરે છે. તેમનાં કળેટા હરે છે. જેથી આપને જગત્કલ્પતરુ કહ્યા.

(૭૫૩) નાનારૂપાધિભેદનઃ નાના પ્રકારના સાત્ત્વિક, રાજસ અને તામસ પ્રકૃતિવાળા બ્રહ્માદિક દેવસ્વરૂપોને મોહ ઉપજાવનાર. ખોટો જ આ સંકેપમાં “ત્વન્માયયાસંવૃતચેતસઃ” તમારી માયાથી મુગ્ધ બનેલા એવા હમો એમ કહી બ્રહ્માદિદેવો સ્તુતિ કરે છે.

મૂ० ભક્તિમાર્ગપ્રતિષ્ઠાતા વિદ્વન્મોહપ્રવર્તકઃ

મૂલકાલગુણદ્રષ્ટા નયનાનન્દભાજનમ્ ॥૧૫૫॥

(૭૫૪) ભક્તિમાર્ગપ્રતિષ્ઠાતા ભક્તિમાર્ગમાં વિશેષ કરી સ્થિતિ કરનાર. ૨ ભક્તિમાર્ગની વિશેષ કરી સ્થિતિ કરનાર—સ્થાપના કરનાર.

કર્મ જ્ઞાન ઇત્યાદિ અનેક માર્ગો પ્રભુને પ્રાપ્ત થવાને સાર્થ શ્રુતિ સ્મૃતિમાં દર્શાવ્યા છે. ભક્તિમાર્ગ પણ શ્રુતિ સ્મૃતિ સિદ્ધ જ છે. પરંતુ વિશેષ કરી પ્રભુની સ્થિતિ તો ભક્તિ માર્ગમાં જ છે. ક્રમકે ભક્તિથી જ સુલભ રીતે પ્રભુ પ્રાપ્ત થાય છે એમ વારંવાર શ્રવણ

જોયર કરાય છે, અતુભવાય છે. તેથી નિશ્ચય થાય છે કે ભક્તિ-માર્ગમાં જ આપે સ્થિતિ કરી છે. ભક્તિમાર્ગને જ સ્થાયી કરેલો છે.

[૭૫૫] **વિદ્વન્મોહપ્રવર્તકઃ** ભક્તિરહિત કેવળ જ્ઞાનનિષ્ઠ વિદ્વાનોમાં રહેલા મોહ—હમે મુક્ત છીએ એવા પ્રકારના અભિમાન વડે તત્વનો પ્રકાશ નહિ કરનાર.

કેવળ એક જ્ઞાનજ મુક્તિ આપનાર છે એમ નથી, ભગવાન પોતે જ ગીતામાં આજ્ઞા કરે છે કે:—“અનન્ય ભક્તિ વડે જ હું પ્રાપ્ત થઈ શકું છું.” તો પ્રભુની પ્રાપ્તિમાં ભક્તિ જ મુખ્ય છે. કેટલાક શુષ્ક જ્ઞાનિઓ પોતે મુક્ત થયા છીએ એમ માની, ભગવન્નિષ્ઠ ભગવદીયોને હસે છે. પરંતુ મિથ્યાભિમાનમાં તણાયેલા એટલું પણ જાણતા નથી કે, ભક્તજનને નિંદા સ્તુતિ સર્વ સમાન છે, તેઓશ્રીને કોઈપણ વસ્તુમાં ભેદભાવ નથી, કેવળ પ્રભુના પ્રેમમાં જ એકતાન બની ગયેલા છે. એટલે તેમને હસો તો પણ શું? એમાં હસનારાઓનાં જ્ઞાનની જ પરીક્ષા થાય છે. તેઓ જ હાસ્યપાત્ર બને છે. પોતે જ પોતાને બ્રહ્મ માની અંભેદ દર્શાવી ભેદને સિદ્ધ કરે છે.

(૭૫૬) **મૂલકાલગુણદ્રષ્ટા** ૧ મૂલ—સર્વ પ્રાણી માત્રના આધાર ભૂતકાલમાં ઉત્પત્તિ સ્થિતિ નાશ કરવા સાથે સાત્વિક, રાજસ, અને તામસ ગુણોના દષ્ટા—જેનાર, ૨. સર્વના મૂલભૂત શ્રીકૃષ્ણના જન્મ સમયે કાલના શ્રેષ્ઠ ગુણોને દર્શાવનાર—પ્રેરણા કરનાર એવી પ્રભુ.

(૭૫૭) **નયનાનન્દમાજનમ્** પ્રકટ થયેલા ભગવાનના દર્શનથી વસુદેવના નયનોને આનંદ પ્રાપ્ત કરાવનાર અર્થાત્ વસુદેવનાં નેત્રોને આનંદનાં સ્થાન રૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન.

મૂ० વસુદેવસુલાઙ્ગિશ્ચ દેવકીનયનામૃતમ્ ॥

પિતૃમાતૃસ્તુતઃ પૂર્વસર્વવૃત્તાંતબોધકઃ ॥૧૫૬॥

(૭૫૮) વસુદેવસુલાઙ્ગિઃ ૧. વસુદેવને હર્ષથી થનારા સુખના સાગર ૩૫. ૨. વસુદેવને સ્નાન કરવા સાથે હર્ષરૂપ સમુદ્ર જેમનાથી છે એવા પ્રભુ.

(૭૫૯) દેવકીનયનામૃતમ્ ૧. હૃદયમાં સંતાપ પામતાં કી દેવકીજીનાં નેત્રોને આત્મંત શીતલ કરનાર અમૃતરૂપ. ૨ દેવકીજીનાં ચક્ષુઓને જેમનાથી અમૃત છે—સુખ છે એવા પ્રભુ.

(૭૬૦) પિતૃમાતૃસ્તુતઃ ૧. પિતા અને માતા (વસુદેવ દેવકીજી) એ જન્મ સમયે જેમની સ્તુતિ કરી છે એવા; ૨ પિતા સહિત માતાએ જેમની સ્તુતિ કરી છે એવા. ૩. પ્રથમ પિતાએ પછી માતાએ જેમની સ્તુતિ-વિગ્રહિત કરી છે એવા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ.

(૭૬૧) પૂર્વસર્વવૃત્તાંતબોધકઃ માતા પિતા-વસુદેવ દેવકીજીને પૂર્વ જન્મના સંપૂર્ણ વૃત્તાંતનો બોધ કરનાર, પૂર્વ જન્મનાં કરેલાં તપ આદિની સમાપ્તિને જણાવનાર.

વસુદેવ અને દેવકી પૂર્વનાં બે જન્મમાં ભગવાનની આત્મંત તપશ્ચર્યા કરી ભગવત્સદૃશ પુત્રની અભિલાષા કરવા લાગ્યા, અને તેવાં વરદાનની માગણી કરી. જેથી એ બન્ને જન્મોમાં ભગવાન અંશરૂપે તેમને ત્યાં પ્રકટ થયા હતા, પરંતુ તેમની તપશ્ચર્યાના પ્રમાણમાં કોઈ વિશેષ આનંદ થયેલો નહિ, માટે આ તેમના ત્રીજા જન્મમાં પોતે પૂર્ણ રીતે પ્રકટ થઈ અપૂર્વ ભગવદાનંદ આપવાને જ પ્રભુએ તેમને પૂર્વનું સર્વ વૃત્તાંત બોધ કરી દર્શાવ્યું છે. અપૂર્વ પરમ આનંદમય પોતાના સ્વરૂપનો તે બન્નેને અનુભવ કરાવ્યો છે.

મૂ૦ ગોકુલાગતિલીલાસવસુદેવકરસ્થિતિઃ ॥

સર્વેશત્વપ્રકટનો માયાવ્યત્યયકારકઃ ॥૧૫૭॥

(૭૬૨) ગોકુલાગતિલીલાસવસુદેવકરસ્થિતિઃ ૧ ગોકુલમાં લીલા કરવાને પધારવા માટે આમ-પ્રિયજન વસુદેવજીના કર-હાથમાં સ્થિતિ કરનાર, ૨. ગોકુલને ગતિપમાડવા, લીલા કરવા જવા શ્રીવસુદેવજી ના હસ્તમાં સ્થિતિ કરનાર-વિરાજનાર શ્રીબાલકૃષ્ણ પ્રભુ.

(૭૬૩) સર્વેશત્વપ્રકટનઃ ૧ સર્વને નિયમમાં રાખવાના સામર્થ્ય-બળને પ્રકટ કરનાર, ૨. સર્વ ઐશ્વર્યને પ્રકટ કરનાર.

(૭૬૪) માયાવ્યત્યયકારકઃ માયા-યોગમાયા (શ્રીગોકુલમાં શ્રીયશોદાજીના ઉદરથી પ્રકટ થયેલાં પુત્રી) ના સ્થાનનો ફેરફાર કરનાર એવા પ્રભુ.

મૂ૦ જ્ઞાનમોહિતદુષ્ટેશઃ પ્રપંચાસ્મૃતિકારણમ્ ॥

યશોદાનન્દનો નન્દભાગ્યભૂગોકુલોત્સવઃ ॥૧૫૮॥

(૭૬૫) જ્ઞાનમોહિતદુષ્ટેશઃ દેવકીજીના અષ્ટમ ગર્ભિણી જન્મ શ્રવણ કરી “આ કાળ છે” એમ જ્ઞાન થવાથી દુષ્ટ કંસ રાજાને મોહિત વિદ્વલ-(આક્રલ બ્યાકુલ) કરનાર એવા શ્રીપૂર્ણ પુરુષોત્તમ.

(૭૬૬) પ્રપંચાસ્મૃતિકારણમ્ યશોદાજીને (પોતાને પુત્ર અવતર્યે કે પુત્રી તેનું જ્ઞાન ન રહે તેવા પ્રકારની) અસ્મૃતિ-વિસ્મૃતિના કારણે ૩૫ ભગવાન.

પ્રભુએ યશોદાજીને જ્ઞાન ન રહે તેવી વિસ્મૃતિ આપવાથી જ વસુદેવજી પુત્રીને સેષ પુત્ર સ્થાપન કરી ગયા તેનું જ્ઞાન ન રહ્યું. તેથી

જ પ્રપંચમાં વિસ્મૃતિ થવાના કારણે ૩૫ પ્રભુ એમ અહિં જ શ્યામ્યું છે.

(૭૬૭) યશોદાનન્દનઃ ૧ યશોદાજીને આનંદ આપનાર, ૨ યશોદાજીના સર્વ મનોરથોને પરિપૂર્ણ કરી સમૃદ્ધિ આપનાર.

(૭૬૮) નન્દમાગ્યમૂગોકુલોત્સવઃ ૧ શ્રીનંદરાયજીની ભાગ્ય ૩૫ ભૂમિ શ્રી ગોકુલમાં આનંદ ૩૫,—ઉત્સવ ૩૫, ૨. શ્રીનંદરાયજી ॥ ભાગ્ય ભૂમિ શ્રીગોકુલમાં આનંદ—ઉત્સવને પ્રવર્તાવનાર, ૩ શ્રીનંદરાયજીના ભાગ્ય નિમિત્ત ભૂમિ—પૃથ્વીમાં તથા શ્રીગોકુલમાં જેમનાથી આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે તેવા પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.

મૃ૦ નન્દપ્રિયો નન્દસૂનુર્યશોદાયાઃ સ્તનંધયઃ ॥

પૂતનાસુપયઃપાતા મુગ્ધભાવાતિસુંદરઃ ॥૧૫૧॥

(૭૬૯) નન્દપ્રિયઃ ૧, નંદરાયજીને અત્યંત પ્રિય એવા, ૨ નંદરાયને અનેક કામનાઓથી પરિપૂર્ણ કરનાર.

(૭૭૦) નન્દસૂનુઃ નંદરાયજીના સૂનુ—પુત્ર

(૭૭૧) યશોદાયાસ્તનંધયઃ યશોદાજીના સ્તનોને ધાવનાર.

(૭૭૨) પૂતનાસુપયઃપાતા ૧ પૂતના રાક્ષસીના પ્રાણો અને દૂધને પાન કરનાર—પીનાર, ૨, પૂતના રાક્ષસીના હિરમાં રહેલા પ્રાણો સહિત દૂધનું પાન કરનાર એવા શ્રી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ.

(૭૭૩) મુગ્ધભાવાતિસુંદરઃ મુગ્ધભાવ—બાલ્ય ભાવ (ભયભીત પણું, સમજણ રહિતપણું વગેરે) વડે અત્યંત સુંદર—અત્યંત શોભાવાન એવા પ્રભુ.

(પયનું પાન કરતાં પુતનાના પ્રાણોને આકર્ષણ કરી તેના બ

ચંકર શરીર પર કીડા કરતી વખતના ભય અને આહ્વાનનક ચિત્રને ઉદ્દેશી આ નામ જણાવેલું છે)

મૂ० સુન્દરીહૃદયાનંદો ગોપીમંત્રાભિમંત્રિતઃ ॥

ગોપાલાશ્ચર્યરસકૃત શકટાસુરસ્વળ્ડનઃ ॥૧૫૦॥

(૭૭૪) સુન્દરીહૃદયાનંદઃ ૧. વળ સુન્દરીઓનાં હૃદયોમાં આનંદરૂપ, ૨. વળવનિતાઓનાં હૃદયોમાં જન્મનાથી આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. એવા પરમાત્મા.

જ્યારથી ભગવત્પ્રાદુર્ભાવ શ્રીગોકુલમાં થયો છે. ત્યારથી જ વળ અંગનાઓનાં અન્તઃકરણમાં આનંદનો મહોદધિ—સુખનો સાગર ઉછળી રહ્યો છે. એમ સ્પષ્ટ ભાગવતના આ સ્કંધમાં જણાવેલું છે.

(૭૭૫) ગોપીમંત્રાભિમંત્રિતઃ ગોપી સંબંધી મંત્રો વડે એમની રક્ષણ પામેલા—રક્ષાયેલા.

પુત્રનાનો વધ કર્યા પછી સર્વ ગોપીજનોએ એકત્ર થઇ ભગવાનની રક્ષા “ અવ્યાદર્જોઽભિમણિમાન્ ” વગેરે મંત્રોથી કરેલી છે તેને ઉદ્દેશી ગોપીજનો વડે રક્ષાયેલા પ્રભુ એમ કહે છે.

(૭૭૬) ગોપાલાશ્ચર્યરસકૃત્ સર્વ ગોપાલોને આશ્ચર્યજનક રસ ઉત્પન્ન કરનાર.

પારણામાં પોઢેલા શિશુરૂપ આપે પોતાના એક ચરણને ઉંચો કરી શકે તેને ઊંધું કર્યું, અને તે રૂપમાં રહેલા શકટાસુરનો નાશ કર્યો છે. આલક છતાં આવું અદ્ભુત કર્મ કરવાથી સર્વ નંદાદિ ગોપોને ધણું આશ્ચર્ય પ્રકટ થયું છે. માટે અહિં સર્વ ગોપોને આશ્ચર્યકારક રસ ઉત્પન્ન કરનાર એવા શ્રીકૃષ્ણ એમ નામનો પ્રકાશ કરે છે.

(૭૭૭) શકટાસુરચંડનઃ શકટ-માડાના રૂપમાં રહેલા માયાવી દૈત્યના ટૂંકડે ટૂંકડા કરનાર.

શકટના રૂપમાં દૈત્ય જ હતો. જો એમ ન હોય તો શ્રીનંદરાયજીની સમૃદ્ધિને વધારવા વધારેલા પ્રભુ શકટમાં રહેલાં દુધ દધિ માખણ વગેરેનો વધા નાશ કરે નહિ. કેમકે એથી નંદરાયની સમૃદ્ધિ વધારવાને બદલે ઉલટી ઘટાડાય છે, માટે અહિં શકટરૂપે રહેલા દૈત્યનો નાશ કરનાર એમ સત્ય પ્રતિપાદન કરેલું છે.

મૂ૦ નન્દવ્રજજનાનન્દી નન્દમાગ્યમહોદયઃ

તૃણાવર્તવધોત્સાહો યશોદાજ્ઞાનવિગ્રહઃ ॥૧૬૧॥

(૭૭૮) નન્દવ્રજજનાનન્દી શ્રીનંદરાયજીને તથા વ્રજનિવાસી જનોને આનંદ પ્રકટ કરનાર પ્રભુ.

(૭૭૯) નન્દમાગ્યમહોદયઃ નંદરાયજીના ભાગ્યનો મહાન્ ઉદય—પૂર્ણ પ્રકાશને કરનાર તેમના ભાગ્યના મહાન્ ઉદય રૂપ શ્રી કૃષ્ણ.

ભગવાનનો સારી રીતે સંબંધ થયા શિવાય આવી રીતે ભાગ્યનો મહાન્ ઉદય કોઈને પણ સંભવતો નથી, પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રી કૃષ્ણચંદ્રને ઉત્સંગમાં રમાડનાર, તેમનું લાલન પાલન કરનાર વ્રજરાજ નંદરાયજી જૂરિ ભાગ્યવાન હોય એમાં શું આશ્ચર્ય છે. અનેક જન્મની સંપ્રિદ્ધિથી ભગવત્કૃપા થયે જ આવું ઉત્તમ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૭૮૧) તૃણાવર્તવધોત્સાહઃ ૧ વાં વટ્ટેળીયાના સ્વરૂપે આવેલા માયાવી તૃણાવર્ત દૈત્યનો વધ—નાશ કરવામાં ઉત્સાહ—

ઉત્કંઠા ધરાવનાર. ૨, વ્રજવાસીજનોને તૃણાવર્તનો વધ કરી ઉત્સાહ—
આનંદ—ઉત્સવ આપનાર પરનાત્મા.

(૭૮૧) યશોદાજ્ઞાનવિગ્રહઃ યશોદાજીને જ્ઞાન યવા પોતાના સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરનાર એવા પ્રભુ.

. આપે બગાસું આવતાં શ્રીયશોદાજીને પોતાનું મુખ કમલ વિ-
પુલ્લ કરી સકલ વિશ્વમય વૈરાટ દેહનો પ્રકાશ કરાવ્યો છે. જેથી શ્રી
યશોદાજીને ભગવત્સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું છે એમ આ સંકેધના પૂર્વાર્ધમાં
સ્પષ્ટ છે. જેથી યશોદાજીને જ્ઞાન યવા પોતાના સ્વરૂપને દર્શાવનાર
પ્રભુ એમ ઉપદેશ છે.

મૂ० ચલમદ્રપ્રિયઃ કૃષ્ણઃ સંકર્ષણસહાયવાન્ ॥

રામાનુજો વાસુદેવો ગોષ્ઠાંગણગતિપ્રિયઃ ॥૧૬૨॥

(૭૮૨) ચલમદ્રપ્રિયઃ ૧ બલવડે ભદ્રપ્રિય-કુશલ અર્થાત્
મંગલરૂપ, ૨ અલદેવજીને પ્રિય લાગનાર, ૩ અલદેવજી (પોતાના
પડીલખંધુ) જેમને બહુ પ્રિય છે. એવા શ્રી પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ.

(૭૮૩) કૃષ્ણઃ ૧ શત્રુઓને રથુરંગભૂમિમાં આકર્ષણ કરનાર
૨ ગોપબાળકોની સાથે રમણ કરતાં માયોના ખડકમાં વાછડાંનાં
મુછડાં પકડીને ખેંચનાર, ૩ કૃષ્ણ-ધનશ્યામ વર્ણ હોવાથી. કૃષ્ણ ના-
મનું વિવેચન પ્રથમના નામમાં સ્પષ્ટ રીતે કરેલું છે. એટલે અહિં
ફરીથી કથન કરતા નથી. ત્યાં જોવાથી અવગત થશે.

(૭૮૪) સંકર્ષણસહાયવાન્ ૧ સારી રીતે શત્રુઓને આક-
ર્ષણ કરે—જેએ તેને 'સંકર્ષણ' કહેવાય છે. અર્થાત્ સંકર્ષણ-અલ-

દેવજી જેમને સહાય જૂત છે એવા ૨ સંકર્ષણ-બલદેવને સહાય કરનારા પરમાત્મા.

(૭૮૫) રામાનુજઃ લોકોને રમણુ કરાવનાર તે રામ અર્થાત રામ-બલરામના નાનાભાઈ-કનિષ્ઠ બંધુ એવા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

(૭૮૬) વાસુદેવઃ ૧ વસુદેવના પુત્ર હોવાથી વાસુદેવ, ૨ અખિલ બ્રહ્માંડમાં સર્વત્ર વ્યાપીને રહેનાર, ૩ સર્વને નિવાસસ્થાન આપી અજ વસ્ત્રાદિક વડે આચ્છાદન કરનાર—તેમનું બરણપોષણ કરનાર, ૪ પેતે સર્વજૂત માત્રના હૃદયવાસમાં નિવાસ કરી શોભનાર, ક્રીડા કરનાર, વિજય મેળવનાર, વ્યવહાર કરનાર, સર્વને પ્રકાશમાં લાવનાર, સ્તુતિ પામનાર, ગતિ કરનાર અને શિક્ષા આપનાર તે વાસુદેવ.

શ્રીકૃષ્ણનું “વાસુદેવ” એવું નામ યવાના કારણમાં એક સ્મૃતિ જણાવે છે કે “સર્વભુતાધિવાસઞ્ચ વાસુદેવસ્તતઃસ્મૃતઃ” (સર્વપ્રાણીમાત્રનાં અંતરમાં નિવાસ કરવાથી પ્રભુને વાસુદેવ કહે છે) તથા વિષ્ણુપુરાણમાં “સર્વાણિ તત્ર ભૂતાનિ ઇસંતિ પરમાત્માનિ ભૂતેષુ ચ સ સર્વાત્મા વાસુદેવ इतिस्મृतઃ” (સકલ જૂત પ્રાણીમાત્ર તે પરમાત્મામાં નિવાસ કરીને રહે છે, અને પરમાત્મા તે સર્વમાં વાસ કરી રહેલા છે જેથી સર્વાત્મા પરમાત્માને આ સર્વ લોકમાં “વાસુદેવ” કહી સ્મરણ કરાય છે. એમ મહાભારતમાં તથા અનેક સ્થલે ઉપર પ્રમાણે જ વાસુદેવ સંજ્ઞા યવાના હેતુએ દર્શાવ્યા છે પરંતુ વિસ્તૃત યવાના બયથી આટલેથી જ વિરામ પામીએ છીએ.

(૭૮૭) ગોષ્ઠાંગણગતિપ્રિયઃ ગોષ્ઠ-ગૌશાલાના આંગણમાં ગતિ ઘૂંટણીમાં ખેંચી આલવાનું જેમને બહુપ્રિય છે એવા ૨, ગૌશાલાના

આંગણમાં ઢીંચણીએ ચાલવાની ગતિથી પ્રજા નિવાસી જનોને અધિક પ્રિય લાગતા એવા શ્રીગોકુલચંદ્ર પ્રભુ.

મૂ૦. કિંકિણીરવમાવજ્ઞો વત્સપુચ્છાવલંબનઃ ॥

નવનીતાપ્રિયો ગોપીમોહસંસારનાશકઃ ॥૧૬૩॥

(૭૮૮) કિંકિણીરવમાવજ્ઞઃ કિંકિણી-અલંકારની ઝીણીઝીણી ધુધરીઓમાં થતા શબ્દના ભાવને જાણનાર

અહિં એવો ભાવ લેવાનો છે કે:-જેમ વાદ્યને અનુસરી નૃત્ય-કાર નૃત્ય કરે છે, તેમ પરમાત્મા કિંકિણીના અવાજને અનુસરી પોતે નૃત્ય કરે છે. એટલે કિંકિણીમાં થતા ભાવમય સપ્તસુરોને અનુસરી આપ નૃત્ય કરે છે. જેમ આલ્યવસ્થામાં પણ આપે સર્વ નિજજનોને અદ્ભુત આતુર્ય દર્શાવી તેમને ખાલભાવનો આનંદ અર્પણ કર્યો છે. એ પ્રજાવાસીઓનાં અહોભાગ્ય છે.

(૭૮૯) વત્સપુચ્છાવલંબનઃ વત્સો-વાછડાઓનાં પૂછડાંઓને ઝડપ કરી તેમની પાછળ પાછળ ગતિ કરનાર-ચાલનાર.

(૭૯૦) નવનીતાપ્રિયઃ નવનીત-માંખણ જેમને ઘણુંજ પ્રિય-બહાલું છે એવા નંદનંદન શ્રીકૃષ્ણ.

(૭૯૧) ગોપીમોહસંસારનાશકઃ ગોપીજનોને ખાલ-લીલાના દર્શનથી જે મોહ થયો, તેવા મોહથી જ સંસાર-અહંતામમતા-રમક ભાવને નાશ કરનાર.

ભંગવાનની ખાલલીલામાં મુગ્ધ બની ગયેલાં પ્રજાંગનાઓ સંસારનું બાન ભૂલી ગયાં અને ખાલક-શ્રીકૃષ્ણમાં જ તક્ષીન થઇ ગયાં. જેથી અહિં ગોપીજનોના સંસારને નાશ કરનાર પ્રભુ એમ કહે છે.

મૂં ગોપબાલકભાવજ્ઞશ્રૈય્યવિદ્યાવિશારદઃ ॥

મૃત્સ્નામક્ષણલીલાસ્યમહાત્મ્યજ્ઞાનદાયકઃ॥૧૩૪॥

(૭૯૨) ગોપબાલકમ.વજ્ઞઃ ગોપબાલકોના ભાવને જાણનાર આજ અમુક ઘેર ચોરીકરીને માંખણ ખાધએ તો સાફ એવા સર્વ ગોપબાલકોનાં અંતરમાં ઉદ્ભવતા ભાવો—વિચારો—ધમ્માઓ તેને સારી રીતે આપ જાણી જતા હતા, અને તેજ પ્રમાણે કરી ગોપબાલકોની સાથે રમણુ-ખેલ કરતા હતા. માટે તેમના ભાવને જાણનાર ભગવાન એમ કહે છે.

(૭૯૩) શ્રૈય્યવિદ્યાવિશારદઃ ચોરી કરવાની વિદ્યામાં નિપુણ—ચતુર—કુશળ એવા શ્રી વ્રજપતિ આનંદધન પુરુષોત્તમ.

(૭૯૪) મૃત્સ્નામક્ષણલીલાસ્યમહાત્મ્યજ્ઞાનદાયકઃ “ શ્રી કૃષ્ણે મારી ખાધી ” એમ ગોપ બાળકોની વાણી સાંભળીને શ્રી યશોદાજીએ મુખ્ય એવા સાફ શ્રી કૃષ્ણને કહ્યું ત્યારે મૃત્તિકા બક્ષણુ રૂપ લીલાવડે યુક્ત વદનારવિંદને ‘ખુલ્લુ’ કરી શ્રી યશોદાજીને પોતાના મુખમાં અખિલ બ્રહ્માંડ દર્શાવી સ્વ મહાત્મ્યનું ગ્લાન આપનાર એવા પ્રભુ.

મૂં ધરાદ્રોણપ્રીતિકર્તા દધિમાંડવિભેદનઃ ॥

દામોદરો ભક્તવશ્યો યમલાર્જુનમંજનઃ॥૧૬૫॥

(૭૯૫) ધરાદ્રોણપ્રીતિકર્તા ધરા રૂપ યશોદાજી, વસુમાં મુખ્ય એવા દ્રોણરૂપ નંદરાયજી, એ બન્નેને પ્રીતિ-પ્રેમ કરનાર—
● પાળવનાર પ્રભુ

(૭૯૬) દધિમાંડવિમેદનઃ મંથન કરવાના દહિનાપાત્રને-ગો-
ળીને રીસમાં વિશેષે કરી બાંગી નાંખનાર—ફાડી નાંખનાર.

(૭૯૭) દામોદરઃ ૧, દામ—દોરડું જેના ઉદર ઉપર વિરાજે
છે એવા, ૨, દમ—ઈંદ્રિયોનું દમન કરવું વગેરે સાધનોથી ઉદાર—
સર્વોત્કૃષ્ટ—શ્રેષ્ઠ બનેલા—નિર્મલ થયેલી બુદ્ધિ વડે પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવા
શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુ.

જ્યારે દધિમંથનની ગોળી પોતાને સ્તનપાન ન કરાવ્યું તેની
રીસમાં શ્રી કૃષ્ણે ફાડી નાંખી, ત્યારે કુપિત બની યશોદાજી દોરડાથી
તેમને બાંધવાના પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં; એ કથાને ઉદ્દેશી આદિ
દામોદર સંગ્રા પ્રભુને આપેલી છે. વળિ પ્રમાણે પણ જણાવે છે.

બ્રહ્મ પુરાણમાં કહે છે કે:-તસ્ય મર્ચં ગતવર્જં દામ્નઃ ગાઢં
તથોદરે નતશ્ચ દામોદરતાં સ યયૌ દામબન્ધનાત્ ” (તે બાલક
શ્રીકૃષ્ણના મધ્ય ભાગમાં બંધન આવવાથી, તેમ ઉદરમાં સજડ રીતે
દોરડું બંધન લાગુ થયાથી, આપ દોરડું બંધન પામવાને લીધે
દામોદર સંગ્રાને પામેલા છે. આમ ભગવાન પણ પ્રકારાન્તરથી જણાવે
છે કે:-“ દામાનિ લોકનામાનિ તાનિયસ્યોદરાંતરે તેન દામોદરો
દેવઃ ” (ચૌદ લોક સંગ્રહ દામ—દોર જેમના ઉદરમાં વિરાજે છે.
તેથી તેમને દામોદર એવા પ્રભુ એમ કથન કરવામાં આવે છે.)
વગેરે પ્રમાણેથી શ્રી કૃષ્ણનું “દામોદર” એવું અભિધાન સિદ્ધજ છે.

(૭૯૮) મક્તવહ્યઃ ભક્તને વશ—આધીન થઈ રહેનારા.

શ્રીયશોદાજી પ્રભુને દોરડીથી વારંવાર બાંધતાં છતાં બંધાયા
નહિ, પરંતુ પછી તેમને બહુ શ્રમિત થયેલાં જણી કૃપાનિધિ પ્રભુ
તત્કાલ સરલ રીતે બંધાઈ ગયા. એ પૃથ્વી પુરુષોત્તમ પ્રભુ બ્રહ્માદિક

જેમની સ્તુતિ કરે છે. છતાં શ્રીયશોદાજીને વશ બની ગયા. એ અન્ય કાંઇજ નહિ પણ આપે જગતમાં હું આવી ભક્તને આધીન — વશીભૂત છું. એમ સ્પષ્ટ ભક્તપ્રિયતા દર્શાવી છે.

(૭૯૯) ચમલાર્જુનમંજનઃ જોડે જોડે કોલાં બે સાદડ વૃક્ષોને ભાંગી નાખનાર.

મૂ૦ બૃહદ્વનમહાશ્ચર્યો વૃન્દાવનગતિપ્રિયઃ ॥

વત્સઘાતી બાલકેલિર્બકાસુરનિષૂદનઃ ॥૧૬૬॥

(૮૦૦) બૃહદ્વનમહાશ્ચર્યઃ ૧ મહાવનમાં મહાન્ આશ્ચર્ય-કર્મ કરનાર, ૨ મહાવનમાં કરેલાં કર્મથી પ્રજવાસીઓને અત્યંત આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનાર પ્રભુ.

મહાવન—પ્રજભૂમિમાં પૂતનાવધ, શકટખંડન, તૃણાવર્ષનાશ, ચમલાર્જુનમંજન આદિ અનેક આશ્ચર્યજનક કર્મો બાહ્યાવસ્થામાંજ આપે કરેલાં છે. એમ આ સંઘના પૂર્વાર્ધમાં સ્પષ્ટ દર્શાવ્યું છે. જેથી અહિં મહાન્ વિસ્મયકારક તેમ પ્રજવાસીઓને ધણુંજ આશ્ચર્ય થાય તેવાં કર્મ કરનાર પ્રભુ એમ જણાવે છે.

(૮૦૧) વૃન્દાવનગતિપ્રિયઃ ૧ વૃન્દાવનમાં ગતિ કરવાનું—જવાનું જેમને ધણું પ્રિય છે એવા, ૨ વૃન્દાવનમાં ગતિ-ક્રીડા-લીલાં કરવાનું જેમને પ્રીતિ ઉપજવનાર છે. એવા શ્રીવૃન્દાવનેન્દુ ભગવાન્ શ્રી કૃષ્ણ.

(૮૦૨) વત્સઘાતી વત્સવું રૂપ ધારી આવેલા મદોન્મત્ત દૈત્યને બલદંવજ દારા નાશ કરનાર—મારનાર પ્રભુ.

(૮૦૩) બાલકેલિઃ ૧ ગોપબાલકોની સાથે ક્રીડા—રમત કર-

નાર. ૨. (જગન્નિયંતા પરમાત્મા આપ છે, છતાં) લૌકિક બાલક જેવી જેમની-કીડા છે એવા શ્રી પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પ્રભુ. •

(૮૦૪) અકાસુરનિષૂદનઃ બક—બગલાના સ્વરૂપને ધારણ કરનાર અકાસુર દૈત્યને સારી રીતે વિનાશ કરનાર.

અહિંથી ક્ષેપક અધ્યાયમાં રહેલાં ભગવન્નામો જણાવે છે.

મૂ० અરણ્યમોક્તાપ્યથવા બાલલીલાપરાયણઃ ॥

પ્રોત્સાહજનકશ્રૈવમઘાસુરનિષૂદનઃ ॥૧૬૭॥

(૮૦૫) અરણ્યમોક્તા અરણ્ય—ગાયને ચરાવવાના વનપ્રદેશમાં સ્થિતિ કરી ભોજન કરનાર શ્રીકૃષ્ણ.

(૮૦૬) બાલલીલાપરાયણઃ ૧ બાળક સમાન (સવારનું ભોજન વનમાં કરવા રૂપ) કીડા કરવામાં તૃપ્ત—તૈયાર રહેનાર, ૨ બાલકોની લીલા પરિપૂર્ણ કરવા જેમનું ગમન છે એવા, ૩ બાલ લીલા 'એજ જેમનું' ઉત્કૃષ્ટ—સર્વોત્તમ સ્થાન છે એવા શ્રી ગોપાલ પરમાત્મા.

(૮૦૭) પ્રોત્સાહજનકઃ ગોપમાત્રકોમાં રમત કરતાં કરતાં “હું પહેલો હું પહેલો” વગેરે શબ્દોથી અત્યંત ઉત્સાહ-ક્રમંગ-ઉત્કટને ઉત્પન્ન કરનાર એવા પ્રભુ.

(૮૦૮) અઘાસુરનિષૂદનઃ અજગરના દેહને ધારણ કરવાવાળા અઘાસુર દૈત્યને નષ્ટ કરનાર.

મૂ० વ્યાલમોક્ષપ્રદઃ પુષ્ટો બ્રહ્મમોહપ્રવર્દનઃ ॥

અનંતમૂર્તિઃ સર્વાત્મા જંગમસ્થાવરાકૃતિઃ ॥૧૬૮॥

(૮૦૯) વ્યાલમોક્ષપદઃ અજગર દેહ ધારી અધાસુરને ઉત્તમ પ્રકારે મોક્ષ આપનાર—નિજધામમાં અંગિકાર કરી મુક્તિ—જન્મ-મરણ રહિત કરનાર.

(૮૧૦) પુષ્ટઃ અજગર રૂપવાળા અધાસુરના ગલામાં મુખથી પ્રવેશ કરી અત્યંત વૃદ્ધિ પામનાર એવા શ્રી પુરુષોત્તમ.

(૮૧૧) વ્રહ્મમોહપ્રલર્ષનઃ ચતુર્ભુજ બ્રહ્માને મોહ મોહ વધારનાર.

ગોપબાલકો સહવર્તમાન હાથમાં અનેક વસ્તુઓ લઇ ભોજન કરતાં ગોધન દૂર ચાલ્યું ગયું. એટલે સર્વ ગોપબાલોને ધૈર્ય આપી આપ શ્રી કૃષ્ણ હસ્તકમલમાં દહિં અને ભાતના કોળીયા સહિતજ ગોધનને પાછું વાળવા પધાર્યા, પરંતુ બ્રહ્માજીએ એ ગોધનને તથા સર્વ બાલકોને પોતાની યોગ શક્તિ વડે અદૃશ્ય કરી નિદ્રાધીન બનાવી દીધા, એટલે પોતાને મોહ પમાડવા આવેલા બ્રહ્માજીને મોહ પમાડવા જોટલા વત્સો, જોટલાં બાલકો વગેરે હતાં તેટલાં અને તેવાં જ રૂપો ધારણ કરી બ્રહ્માને પણ મુગ્ધ-દિર્ઘમૂઢ-સ્તબ્ધ બનાવી દીધા. એ આ સ્કંધના તેરમા અધ્યાયના આખ્યાનને ઉદ્દેશી 'વ્રહ્મ-દેવને મોહ વધારનાર શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન્ એમ કથન કરે છે. (મોહ પમાડવા કેવી રચના કરી હતી તેનાં નામો ઉપદેશે છે.)

(૮૧૨) અનન્તમૂર્તિઃ અનંત—સંખ્યા ન કરી શકાય તેટલી જેમની વત્સો તથા ગોપાલોની મૂર્તિઓ છે એવા શ્રી કૃષ્ણ.

(પ્રથમ ભગવાન્ નું બાહ્ય સ્વરૂપ ઉપરના નામથી જણાવી હવે સર્વાંતર્યામી સ્વરૂપ કહે છે.)

(૮૧૩) સર્વાત્મા સર્વના અંતર્યામી—સર્વના આત્મારૂપ.

(૮૧૪) જંગમસ્થાવરાકૃતિઃ જંગમ—ગોપબાલકો તથા વત્સ વગેરે. અને સ્થાવર વચ્ચે આબરણ લાકડીઓ શીકાં વાઘો વગેરે, એ સર્વ સ્થાવર જંગમ આકૃતિઓ—સ્વરૂપોને ધારણ કરનાર ભગવાન શ્રી પુરુષોત્તમ.

મૂ० બ્રહ્મમોહનકર્તા ચ સ્તુત્ય આત્મા સદાપ્રિયઃ॥
પૌગંડલીલાભિરતિર્ગોચારણપરાયણઃ ॥૧૬૯॥

(૮૧૫) બ્રહ્મમોહનકર્તા મા—લક્ષ્મીનું ઉહન—વિતર્ક, અર્થાત્ ‘ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચંદ્રનું’ ન જાણી શકાય, ન વિચારી શકાય તેવું અપરિમિત ઐશ્વર્ય છે, એવા પ્રકારનો વિતર્ક તે મોહન ગણાય છે. બ્રહ્માણને તેવા પ્રકારનું મોહન કરનાર.

અહિં એવી શંકા ઉઠે છે. “૮૧૧ બ્રહ્મમોહપ્રવચ્છર્નઃ” એવું નામ કહી પછીથી આ નામનું કથન કરવામાં એકજ અર્થ જેવું હોવાથી પુનરક્રિયા દોષ થાય છે? તેના પ્રત્યુત્તરમાં કથન કરવાનું કે—પ્રથમનું “૮૧૧”નું નામ મોહ પમાડવાના અર્થમાં છે. અને આ “૮૧૫”નું નામ તે મોહ પમાડનાર નહિ, પરંતુ મોહથી થયેલા શ્વને—લાભને સૂચવનાર છે. એટલે મોહ પામવાને લીધેજ પ્રભુના અપરિમિત ઐશ્વર્યના દર્શનનો લાભ-ફલ બ્રહ્મદેવને થયેલો છે, એ પ્રથમના તાત્પર્યથી કેવલ બિજજ છે. જેથી શલિતાર્થ હોવાને લીધે પુનરક્રિયા દોષ થતો નથી.

(૮૧૬) સ્તુત્યઃ બ્રહ્મદેવ વડે સ્તુતિ—સ્તવન કરવા યોગ્ય.

(૮૧૭) આત્મા સર્વ દેહ ધારીઓના આત્મારૂપ પરમાત્મા

શ્રી કૃષ્ણ.

(૮૧૮) સદાપ્રિયઃ સર્વકાલમાં સર્વને પ્રિય લાગે તેવા.

[વધારેલા ક્ષેપક અધ્યાય ઉપરથી કહેલાં નામે પૂરાં થયાં.]

(૮૧૯) પૌગંડલીલાભિરતિઃ સાત વર્ષથી અગીયારમા વર્ષ સુધીની અવસ્થાને પૌગંડાવસ્થા કહે છે. તે પૌગંડાવસ્થાની લીલા—કીડા વડે સર્વ સ્થાનમાં રમણ કરનાર.

(૮૨૦) ગોચારણપરાયણઃ ૧ સ્વચ્છ અને સુંદર ચારા, જલ વગેરેથી ગાયોતું સારી રીતે પોષણ કરવું એજ જેમનું પરમ—ઉત્તમ સ્થાન છે એવા, ૨ ગાયોતું પોષણ કરવા વડેજ જેમનું અયન—ગાન છે એવા, ગાયો, વત્સો ચરાવનાર અન્ય ગોપખાલકો સાથે ઇન્દ્રાવનમાં જેમનું હરવું કરવું થાય છે. એવા પ્રભુ શ્રી હરિ.

મૃ० વૃન્દાવનલતાગુલ્મવૃક્ષરૂપનિરૂપકઃ ॥

નાદબ્રહ્મપ્રકટનો વયઃપ્રતિકૃતિસ્વનઃ ॥૧૭૦॥

(૮૨૧) વૃન્દાવનલતાગુલ્મવૃક્ષરૂપનિરૂપકઃ ઇન્દ્રાવનની લતાઓ, નાના વૃક્ષો, મોટા મોટા તરવેરા વગેરેમાં જેમનું જેવું રૂપ, જેમની જેવી શાખા, જેમની જેવી કુલ્લ ફલ વગેરેની સંપત્તિ, તેજ પ્રમાણે ઉત્પ્રેક્ષા કરી બરોબર રીતે વર્ણન કરનાર શ્રીકૃષ્ણ.

(૮૨૨) નાદબ્રહ્મપ્રકટનઃ નાદ—ગાન એજ શબ્દ બ્રહ્મને પ્રકટ કરનાર પરમાત્મા. નાદ રૂપ—ગાન રૂપ ઓંકાર એ શબ્દ બ્રહ્મનું મૂળ છે. ત્યાંથીજ સર્વ શબ્દો પ્રકટ થયા છે. ઓંકાર અક્ષરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ છે, અક્ષરબ્રહ્મ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનું સ્વરૂપ છે. જેથી શબ્દબ્રહ્મને પ્રકટ કરનાર પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ એમ જણાવે છે.

(૮૨૩) વયઃપ્રતિકૃતિસ્વનઃ પક્ષીઓના શબ્દો સાંભળી તેજ પ્રમાણે પ્રતિશબ્દો કરનાર બાલકૃષ્ણ પ્રભુ.

મૂ૦ બર્હિનૃત્યાનુકરણો ગોપાલાનુકૃતિસ્વનઃ ॥

સદાચારપ્રતિષ્ઠાતા બલશ્રમનિરાકૃતિઃ ॥૧૭૧॥

(૮૨૪) બર્હિનૃત્યાનુકરણઃ મોરના નૃત્યને અનુકરણ કરનાર અર્થાત મોર જેમ નાચે છે તે પ્રમાણે અનુકરણ કરી નાચનાર શ્રી નટવર વેશ ધારી શ્રી કૃષ્ણ.

(૮૨૫) ગોપાલાનુકૃતિસ્વનઃ ગાયોનું પાલન કરનાર ગોવાલોના શબ્દોને અનુસરી શબ્દ કરનાર, તે પ્રમાણે આચરણ કરનાર ગોપરૂપ ધારી શ્રી હરિ.

(૮૨૬) સદાચારપ્રતિષ્ઠાતા સત્પુરુષોના આચારને સ્થાપન કરનાર.

* સત્પુરુષોના આચાર એવો હોય છે કે:—“ કનિષ્ઠ બ્રાતાએ પોતાના જ્યેષ્ઠ અધુ અમિત થયા હોય તે સમયે તેમના ચરણ ચાંપવા વગેરે સેવા કરવી જોઈએ. ” તો તેવા સદાચારને આપ જગદીશ્વર છતાં વડીલ અધુના ચરણોની સેવા બળવી જગતમાં સદાચારપણું સ્થાપન કરનાર.

(૮૨૭) બલશ્રમનિરાકૃતિઃ પોતાના વડીલઅધુ બલદેવજીના શ્રમને (પગચાળી, વાયુ ઢોળી, વગેરે કરી) નિવારણ કરનાર.

મૂ૦ તરુમૂલકૃતાશેષતલ્પશાયી સર્વીસ્તુતઃ ॥

ગોપાલસેવિતપદઃ શ્રીલાલિતપદામ્બુજઃ ॥૧૭૨॥

(૮૨૮) તરુમૂલકૃતાશેષતલ્પશાયી વૃક્ષના મૂલ પાસે ગોપ.

ખાલકોએ રચેલી (કોમલ નવપલ્લવ તથા પુષ્પની) શય્યામાં પોઢવાના સ્વભાવવાળા એટલે પર્ણપુષ્પની શય્યા—સેજમાં પોઢનાર.

(૮૨૯) સસ્ત્રીસ્તુતઃ સરખા સ્વભાવવાળા સ્નેહી મિત્રજનોએ જેમનું યશોગાન ગાયું છે એવા શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુ.

(૮૩૦) ગોપાલસેવિતપદઃ ગોપખાલકોએ પગથંપી કરીને જેમના ચરણ કમલનું સેવન કર્યું છે એવા ગોવિંદ ભગવાન.

(૮૩૧) શ્રીલાલિતપદામ્બુજઃ શ્રી—લક્ષ્મીએ સ્નેહપૂર્વક જેમના ચરણાર્વિંદોને સેવ્યા છે, એવા મનોહર પદમાત્મા.

મૂ૦ ગોપસંપ્રાર્થિતફલદાનનાશિતધેનુકઃ ॥

કાલીયફણિમાણિક્યરંજિતશ્રીપદામ્બુજઃ ॥૧૭૩॥

(૮૩૨) ગોપસંપ્રાર્થિતફલદાનનાશિતધેનુકઃ મુદામા તથા મુખલ આદિ ગોપખાલકોએ ભોજન કરવા પ્રાર્થના કરી માગેલા તાડના ઝાડોનાં ફલોને આપી ગર્દભ—ગધેડાના આકારમાં રહેલા ધેનુકાસુર નામના યલવાન દૈત્યનો વિનાશ કરનાર શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.

(૮૩૩) કાલીયફણિમાણિક્યરંજિતશ્રીપદામ્બુજઃ ૧ કાલીય નાગના ફણામંડલ પર નૃત્ય કરવાથી તેના મસ્તક ઉપર રહેલા મા' શ્લોકમણિ વડે અનેકા અત્યંત રમણીય જેમનાં ચરણ કમલો છે એવા, ૨ કાલીય નાગની ફણાઓના માણિક્યી રાતાં જેમનાં લક્ષ્મી સંબંધી ચરણો છે એવા, કાલીયને હમન કરનાર શ્રી કૃષ્ણ.

મૂ૦ દૃષ્ટિસંજીવિતાશેષગોપગોગોપિકાપ્રિયઃ

લીલાસંપીતદાવામિઃ પ્રલમ્બવધપંડિતઃ ॥૧૭૪॥

(૮૩૪) દૃષ્ટિસંજીવિતાશેષગોપગંગોર્ગોપિકાપ્રિયઃ. અમૃતમયી દૃષ્ટિની વૃષ્ટિ વડે સંજીવન કરેલા સમગ્ર ગોપો, ગાયો, અને ગોપિકાઓના પ્રિય—પ્રાણુરૂપ—જીવનરૂપ શ્રી વ્રજચંદ્ર પૂર્ણ પુરુષોત્તમ.

(૮૩૫) લીલાસંપીતદાવાગ્નિઃ ૧ લીલા માત્રમાં—અનાયાસે—સહજ દાવાનલને સારી રીતે પાન કરનાર—પીનાર પરમાત્મા, ૨ લીલા-ક્રીડા-આનંદ કરવા સાથે દાવાગ્નિને પાન કરનાર પ્રભુ.

(૮૩૬) પ્રલમ્બવધપંડિતઃ પ્રલંબાસુર દૈત્યનો વધ કરવા શ્રી બલરામને આજ્ઞા આપવામાં ચતુર.

મૂં દાવાગ્ન્યાવૃતગોપાલદૃષ્ટ્યાચ્છાદનવહ્નિપઃ

વર્ષાશરદ્વિભૂતિશ્રીર્ગોપિકામપ્રવોધકઃ ॥૧૭૫॥

(૮૩૭) દાવાગ્ન્યાવૃતગોપાલદૃષ્ટ્યાચ્છાદનવહ્નિપઃ દાવાનલ વડે ઘેરાયેલા ગોપબાલકોની દૃષ્ટિઓ—આંખોને મીઠાવી દાવાગ્નિને પાન કરનાર—પી જનાર પરમદયાલુ શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.

(૮૩૮) વર્ષાશરદ્વિભૂતિશ્રીઃ ૧ વર્ષા ઋતુ અને શરદ્ ઋતુ એ બન્નેની તે તે સમયમાં પ્રકટ થયેલી વિભૂતિ—સંપત્તિ વડે જી-મનામાં શોભા—મુંદરતા છે એવા, ૨ વર્ષા તથા શરદ્ ઋતુની તે તે કાલમાં ઉપજેલી વિભૂતિ—સામગ્રી તેના સૌન્દર્ય રૂપ-શોભા રૂપ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ.

(૮૩૯) ગોપિકામપ્રવોધકઃ ગોપીજનોમાં પ્રકર્ષ રીતે કામનો બોધ કરનાર—મદન રસનો ઉદય કરનાર.

મૂં ગોપીરત્નસ્તુતાશેષવેણુવાદ્યવિશારદઃ ॥

કાંત્યાયનીવ્રતવ્યાજસર્વભાવાશ્રિતાઙ્ગનઃ ॥૧૭૬॥

(૮૪૦) ગોપીરત્નસ્તુતાશેષવેણુવાદ્યવિશારદઃ ૧ ગોપીજન (એજ) રત્નો વડે સ્તુતિ કરાયેલા સમગ્ર વેણુ વાદના વિશારદ— પ્રકાશક, એટલે ગોપીજનોમાં વેણુવાદનુ વર્ણન કરવા—સ્તુતિ થાય તેમ કરવા વિવિધ પ્રકારના ધ્વનિને પ્રકાશ કરનાર, શ્રી મુરલીધર પ્રભુ, ૨ સર્વ શ્રેષ્ઠ ગોપીજનોથી સ્તુતિ કરાય—વખણાય તેવી રીતે વેણુ વાદને વગાડનાર.

(૮૪૧) કાત્યાયનીવ્રતવ્યાજસર્વભાવાધિતાઙ્ગનઃ ૧ હેમંત ઋતુના પ્રથમ માસમાં—કારતક માસમાં કહેલા કાત્યાયની વ્રતના નિમિત્તે કુમારિકા ગોપીજનો સર્વ ભાવથી જન્મને આશ્રયે પ્રાપ્ત થયેલાં છે એવા, ૨ કાત્યાયની વ્રતના નિમિત્ત વડે કુમારિકા ગોપબાલિકાઓને સર્વ ભાવથી આશ્રય આપનાર કૃપાનિધિ શ્રી કૃષ્ણ.

મૂં સત્સંગતિસ્તુતિવ્યાજસ્તુતવૃન્દાવનાંઘ્રિપઃ ॥

ગોપધુચ્છાન્તિસંવ્યાજવિપ્રભાર્યાપ્રસાદકૃત્ ૧૭૭

(૮૪૨) સત્સંગતિસ્તુતિવ્યાજસ્તુતવૃન્દાવનાંઘ્રિપઃ સત્-ભગવદ્ ભક્ત અથવા ભગવાનની સંગતિ—સમાગમને વખાણવાના ઉદ્દેશથી વૃન્દાવનનાં તટવરોની સ્તુતિ—વખાણ—શ્લોકો કરનાર.

તાત્પર્ય કે--સત્પુરુષો, નિરંતર દુઃખયુક્ત હોય છે તો પણ તેમનાથી પરદુઃખ જરાયે ખમી શકાતું નથી. તેથી પરદુઃખને દૂર કરવા પોતે અનેક દુઃખો સહન કરે છે એવા પરોપકારી છે. માટે આહિં વનમાં વૃક્ષ રૂપે રહેલા સત્પુરુષોજ છે. કેમકે તે અનેક તાપોને સહન કરી બીજાઓને અનેક રીતે શાંતિ આપે છે, તાપ વેઠતા છતાં પાત્રુ કરમાતા નથી. સત્પુરુષોનો સ્વભાવજ એવો છે કે પર-

દુઃખોને નિવારણ કરવાથીજ પોતે સુખી બને. આ શકંધના ૨૩ અધ્યાયમાં પ્રભુ વૃક્ષોના ઉદાહરણથી સજ્જનોને સ્તવે છે. તેજ હેતુથી આ નામ યોગ્યએલું છે.

(૮૪૩) ગોપક્ષુચ્છાન્તિસંગ્રાજ-વિપ્રભાર્યાપ્રસાદકૃત્ ગોપ-
પાલકોની ક્ષુધા—બૂખની શાંતિ થવાના કારણે આગળ કરી યજ્ઞ
કરનારા બ્રાહ્મણોની પત્નીઓને પ્રસાદ—અનુગ્રહ—કૃપા કરનાર પરમ
કૃપાનિધિ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા.

મૂ० હેતુપ્રાપ્તેન્દ્રયાગસ્વકાર્યગોસવબોધકઃ ॥

શૈલરૂપકૃતાશેષરસભોગસુસાવહઃ ॥૧૭૮॥

(૮૪૪) હેતુપ્રાપ્તેન્દ્રયાગસ્વકાર્યગોસવબોધકઃ ૧ હેતુ—ધર્મ
અર્થ અને કામ એ ત્રિવર્ગની પ્રાપ્તિ માટે દ્વન્દ્રયાગ (દ્વન્દ્રનું જેમાં
પૂજન થાય તેવા) ને કરવા નંદાદિ સકલ ગોપજનોએ તૈયાર કરેલી
સામગ્રીથી તે યજ્ઞ ન કરતાં તેજ સામગ્રી વડે ખાસ કરવા યોગ્ય
ગાય બ્રાહ્મણ અને ગિરિરાજના પૂજન રૂપ ગોસવ યજ્ઞનો નંદાદિ
સર્વ ગોપોને બોધ—ઉપદેશ કરનાર, ૨ પૂર્વના કારણથી પ્રાપ્ત થયેલા
દ્વન્દ્રયાગને ઠેકાણે પોતાના સંબંધી કાર્મ રૂપ, કર્તવ્ય રૂપ ગોસવ
યજ્ઞનો બોધ કરનાર—ઉપદેશ આપનાર.

.. (૮૪૫) શૈલરૂપકૃતાશેષરસભોગસુસાવહઃ શૈલ—પર્વતનું
સ્વરૂપ ધારણ કરી શ્રી નંદ, સુનંદ આદિ ગોપજનોએ સંપાદન ક-
રેલા છ પ્રકારના રસનો સારી રીતે પોતે ઉપભોગ કરી તેમને સુખ
—આનંદ આપનાર.

પરસેના સાહિત્યનો આસ્વાદ ગૃહણ કરી ઈંદ્રદેવ, જેવું સુખ નંદાદિને આપત, તેના કરતાં વિશેષ સુખનો લાભ આપે જાતે પરસેના અંગિકાર કરી નંદાદિને આપેલો છે. કેમકે પ્રભુ પોતેજ રસમય છે. અખંડાનંદ રૂપ છે. એ જેટલા અંશે આનંદ—સુખ અર્પણ કરી શકે તેનું અણુમાત્ર સુખ પણ આપવાને ઈંદ્રાદિ દેવ સમર્થ નથી. માટે પોતાના ભક્તજનોને ક્ષણિક આનંદ ન મળતાં, અખંડ આનંદ પ્રાપ્ત થાય તેવા હેતુથીજ આપે મદોન્મત્ત બનેલા ઈંદ્રના યાગને નિવારી ગોસવ યજ્ઞનો સમારંભ કરી પોતેજ તેમની પરસથી રસમય બનેલી સામગ્રીને અંગિકાર કરી આરોગ્યા છે.

મૂ० લીલાગોવર્દ્ધનોદ્ધારપાલિતસ્વવ્રજપ્રિયઃ ॥

ગોપસ્વચ્છન્દલીલાર્થગર્ગવાક્યાર્થબોધકઃ ૧૭૧.

(૮૪૬) લીલાગોવર્દ્ધનોદ્ધારપાલિતસ્વવ્રજપ્રિયઃ ૧ લીલા માત્રમાં—સુખ રૂપે ગાયોની વૃદ્ધિ કરનાર ગોવર્દ્ધન ગિરિરાજને છત્રની પેઠે ઉંચો રાખી પોતાના પ્રજાની પ્રિયાઓ—સુંદરીઓને પાલન કરનાર, ૨ ગોવર્દ્ધનને લીલા માત્રમાં ધારણ કરવા વડે શ્રી નંદરાયજીના ધનને તથા પ્રજાવાસી પ્રિયજનને રક્ષણ કરનાર—પાળનાર એવા ગિરિરાજ ધારી સુરલીધર શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ.

(૮૪૭) ગોપસ્વચ્છન્દલીલાર્થગર્ગવાક્યાર્થબોધકઃ ગોપોને સ્વચ્છન્દ—ભય વિનાની મનમમતી લીલાઓ કરવા માટે, પ્રથમ શ્રી નંદરાયજીને જણાવેલાં યાદવોના પુરોહિત ગર્ગ મુનિનાં વચનોનો તાત્પર્યાર્થનો નંદરાયજીના મુખદ્વારા પુનઃ બોધ કરનાર—જણાવનાર શ્રી હરિ.

યાદવોના પુરોહિત ઋગ્વાયર્એ, પ્રથમ શ્રી કૃષ્ણ જગમિયાંતા પ્રભુ છે, દુષ્ટોનો વિનાશ કરવા અને બક્ટોનો—દૈવી જીવોનો ઉદ્ધાર કરવા ભૂતલ પર વિરાજ્યા છે—પ્રકટ થયા છે, એમ શ્રી નંદરાયજીને જણાવેલું; તેજ વચનો ગિરિરાજને ધારણ કરવાથી આશ્ચર્ય ગકિત થયેલા ગોપોને નંદરાયજીએ જણાવેલાં છે. એ ભગવદ્વિચ્છાથી જ નંદરાયજીએ શ્રી કૃષ્ણના સત્ય સ્વરૂપને ગોપો આગળ નિવેદન કર્યું છે. તે આ સ્કંધના ૨૬ મા અધ્યાયના ભાવનું સ્ફુરણ કરનાર આ નામ છે.

મૂ० **इन्द्रधेनुस्तुतिप्राप्तगोविन्द्रेन्द्राभिधानवान् ॥**

वृतादिधर्मसंसक्तनन्दकलेशविनाशकः ॥१८०॥

(૮૪૮) **इन्द्रधेनुस्तुतिप्राप्तगोविन्द्रेन्द्राभिधानवान्** ૧ ઇન્દ્રની ધેનુ—કામધેનુએ કરેલી સ્તુતિના કારણથી ઇન્દ્રે કહેલા ગોવિંદ નામને પ્રાપ્ત કરવાવાળા, ૨ ઇન્દ્ર અને કામધેનુએ સ્તુતિ કરવાથી ગોવિંદ્રેન્દ્ર એવી સંજ્ઞાને ધારણ કરનાર ગોવર્દનધારી પ્રભુ.

હરિવંશમાં કથન કરે છે કે:—“अहं किल्बिन्द्रो देवानां त्वंग्वा-
मिद्वतां गतः ॥” (હું દેવોનો ઇન્દ્ર છું અને આપ ગાયોના ઇન્દ્ર બન્યા
છો.) મહાભારતમાં પણ “नष्टां वै धरणीं पूर्वमविदं वै गुहांगतम्”
(નાશ પામેલી ભૂમિને ગુહામાં પ્રવેશ કરી પ્રથમ મહેં જાણેલી છે.)
વળી હરિવંશમાં “गां वाणीं विदते भवान्” (આપ ગા-વાણીને
જાણનાર છો.) વગેરે પ્રમાણથી ગાયોના ઇન્દ્રને અથવા ગાં-પૃથ્વીના
ઇન્દ્રને વા ગા—વાણીને વિદતિ—જાણનાર તેને ગોવિંદ સ્ખંદથી
વ્યવહાર કરાય છે. એ પ્રમાણેના ભાવોને સૂચવનાર આ ગોવિંદ

શબ્દ છે. પ્રભુમાં એ સર્વ ભાવો રહેલા છે. જેથી આપને જોવિંદ કહી સર્વ બક્ષાજનો સ્તવે છે-વર્ણવે છે.

(૮૪૯) વ્રતાદિધર્મસંસક્તનંદક્લેશવિનાશકઃ વ્રત—એકાદ-
શીનો ઉપવાસ વગેરે જેમાં મુખ્ય છે એવા ધર્મ ઉપર વિશેષ આ-
સક્તિ—દૃઢતા રાખનાર નંદરાયજીને વ્રતો કરવાથી થયેલા ક્લેશનો
—શ્રમનો વિશેષે કરી નાશ કરવાવાળા.

ભગવાન પોતાના સંનિધાનમાં છતાં ખીજ વ્રતોમાં આસક્તિ
રાખવી. એ ક્લેશને ઉપજવનારજ છે એમ આ નામનો આશય
સ્પષ્ટ જણાય છે.

મૂ૦ નંદાદિગોપમાત્રેષ્ટવૈકુંઠગતિદાયકઃ

વેણુવાદસ્મરક્ષોભમત્તગોપીવિમુક્તિદઃ ॥૧૮૧॥

(૮૫૦) નંદાદિગોપમાત્રેષ્ટવૈકુંઠગતિદાયકઃ શ્રી નંદરાયજી
જેમાં મુખ્ય છે એવા સર્વ ગોપોને ઇષ્ટ—વૈકુંઠ ક્લેશને જેવાની
ઉત્કટ ઉત્કંઠાને—અભિલાષાને શાંત કરવા વૈકુંઠગતિ—વૈકુંઠ લોક તરફ
જવાના માર્ગને અર્પણ કરનાર પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ.

(૮૫૧) વેણુવાદસ્મરક્ષોભમત્તગોપીવિમુક્તિદઃ વેણુવાદ—
મનોહર મુરલીનાદને શ્રવણ કરતામાં કામવિકારને પ્રાપ્ત થઇ મદો-
ન્મત્ત બનેલાં ભગવાનના સમિપમાં જવાને તૈયાર થયેલાં સ્ત્રી
આસજનોએ ન જવા દેતાં ઘરમાં પૂરી રાખેલાં ગોપીજનોએ પ્રાણોને
ત્યાગ કર્યાં, તેવાં ગોપીજનોને વિશેષ કરી મુક્તિ (અહંતામમતાત્મક
સંસારમાંથી છટવું જન્મ મરણ રહિત થવું તે) આપનાર એવા પ્રભુ.

મૂ० સર્વભાવપ્રાપ્તગોપીસુખસંવર્દનક્ષમઃ ॥

ગોપીગર્વપ્રણાશાર્થતિરોધાનસુખપ્રદઃ ॥૧૮૨॥

(૮૫૨) સર્વભાવપ્રાપ્તગોપીસુખસંવર્દનક્ષમઃ સર્વભાવ—સર્વત્ર ભગવત્તનજ છે એમ વિચારી અનેક સાંસારિક ભાવનાઓને વિસારી પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણચંદ્રને શરણુ આવેલાં ગોપીજનોના સુખને—રાસોત્સવથી થનારા આનંદને સારી રીતે વૃદ્ધિ કરવામાં સમર્થ એવા રસરૂપ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

(૮૫૩) ગોપીગર્વપ્રણાશાર્થતિરોધાનસુખપ્રદઃ રાસલીલાના મહાન્ આનંદથી ગોપીજનોને થયેલા ગર્વ—અભિમાનના સારી રીતે વિનાશ કરવા તિરોધાન—અંતર્ધાન (ગુપ્ત થઇ જવું તે) અર્થાત્ ગોપીજનોના મંડળમાંથી અદૃશ્ય થઇને અંતઃકરણમાં સ્થિતિ કરી સર્વ ગોષાંગનાઓને (વિરહાનુભવ પૂર્વક આસક્તિનું) કૃતમ પ્રકારનું સુખ આપનાર ત્રાસેશ્વર પ્રભુ.

મૂ० કૃષ્ણભાવવ્યાપ્તવિશ્વગોપીભાવિતવેષઘટ્ક ॥

રાધાવિશેષસંભોગપ્રાપ્તદોષનિવારકઃ ॥૧૮૩॥

(૮૫૪) કૃષ્ણભાવવ્યાપ્તવિશ્વગોપીભાવિતવેષઘટ્ક શ્રીકૃષ્ણમય સર્વ ભાવનાઓથી આપું વિશ્વ જેમને વ્યાપ્ત થયેલું જણાય છે. એવાં ગોપીજનોએ પોતાના હૃદયમાં જેવા જેવા પ્રકારની લીલા સંબંધી વેશની ભાવના કરી સ્મરણ કર્યું તેવા તેવા પ્રકારના વેશોને—સ્વરૂપોને ધારણ કરનાર વિવિધ રૂપધારી શ્રીકૃષ્ણ-પૂર્ણ પુરુષોત્તમ.

(૮૫૫) રાધાવિશેષસંભોગપ્રાપ્તદોષનિવારકઃ શ્રીરાધાજીની સાથે અન્યથી અધિક થયેલા સંભોગ—સંયોગ વડે તેમનામાં ઉપજેલા દોષ-ગર્વ-અભિમાનને પ્રથમની માફક અંતર્ધાન થઇ-શુભ થઈ નિવારણ કરનાર-દૂર કરનાર એવા શ્રીહરિ.

મૂ० પરમપ્રીતિસંગીતસર્વાદ્ભુતમહાગુણઃ ॥

માનાપનોદનાક્રંદગોપીદૃષ્ટિમહોત્સવઃ ॥૧૮૪॥

(૮૫૬) પરમપ્રીતિસંગીતસર્વાદ્ભુતમહાગુણઃ અત્યંત પ્રેમમયી ભાવનાઓથી (અંતર્ધાન થયા પછી ગોપિકાઓએ) જેમનું ગાન કરેલું છે એવા, સર્વને મહાન્ આશ્ચર્યકારક તથા કોઇમાં પણ ન હોઈ શકે તેવા સર્વોત્તમ ગુણોને ધારણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ.

આ રકંઘની રાસપંચાધ્યાયીમાં ગોપીજનોએ ભગવાનના વિપ્રયોગથી પીડા પામતાં “ગોપી ગીત”માં “જયતિ તેઽધિક્રં” વગેરે શ્લોકોથી ભગવાનના ગુણોનું ગાન કરેલું છે. ત્યાં જ સર્વને આશ્ચર્ય લાગે તેવાં પ્રભુનાં ચરિત્રો દર્શાવ્યાં છે તે જ આશયોને પ્રકાશ કરનાર આ નામ છે.

(૮૫૭) માનાપનોદનાક્રંદગોપીદૃષ્ટિમહોત્સવઃ માન-અભિમાન દૂર થવાથી ભગવાનના વિરહ વડે થયેલા આકંઠમાં-રૂદનમાં લીન બનેલાં વ્રજગંનાઓનાં નયન કમલોને જેમનાથી મહાન્ ઉત્સવ-આનંદ (શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટ થયે) થાય છે એવા રાસાભિલાષી શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

મૂ० ગોપિકાવ્યાપ્તસર્વાદ્ભુતઃ સ્ત્રીસંભાષાવિશારદઃ ॥

રાસોત્સવમહાસૌખ્ય-ગોપીસંભોગસાગરઃ ॥૧૮૫॥

(૮૫૮) ગોપિકાવ્યાસસર્વાક્ષઃ ૧, ગોપીજનોમાં જેમનું અંગે અંગ વ્યાસ થયેલું છે. અર્થાત્ અંગેઅંગો મેળવીને ગોપાંગનાઓને દૃઢ આલિંગન કરનાર. ૨, ગોપિકાઓએ સર્વ અંગોથી જેમને આલિંગન કર્યું છે. એવા શ્રી ગોપીજનવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણ.

(૮૫૯) સ્ત્રીસંભાષાવિશારદઃ સ્ત્રી-ગોપીજનોને સારી રીતે પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર આપવામાં ચતુર-કુશળ.

(૮૬૦) રાસોત્સવમહાસૌખ્યગોપીસંભોગસાગરઃ ૧, રાસોત્સવ-રાસકીડામાં ઉત્પન્ન થતું મહામુખ-અધિક આનંદ તે સંબંધી પ્રજ્વલિતાઓ વિષે સંભોગ અર્થાત્ ઉત્તમ પ્રકારના અનુભવ, સ્વસ્વરૂપાનંદ સંબંધી અનુભવ તેના સાગરરૂપ-પરિપૂર્ણ અખંડ આનંદ સ્વરૂપ એવા રાસ વિહારી ગિરિરાજધારી શ્રીપુરુષોત્તમ ૨. રાસોત્સવના મહામુખનો ગોપીજનોને સંભોગ-સારી રીતે ઉપભોગ થવા સાદું સાગર-સમુદ્ર સમાન પરિપૂર્ણ પરમાત્મા.

મૂ૦ જલસ્થલરતિવ્યાસગોપીદૃષ્ટ્યભિપૂજિતઃ ॥

શાસ્ત્રાનપેક્ષકામૈકમુક્તિદ્વારવિવર્દનઃ ॥૧૮૬॥

(૮૬૧) જલસ્થલરતિવ્યાસગોપીદૃષ્ટ્યભિપૂજિતઃ જલ અને રમણ એટલે શ્રીમુનાજી તથા શ્રીકૃન્દાવનમાં રમણ કરવાથી પરિપૂર્ણ રીતે પ્રસન્ન થયેલાં ગોપીજનોની દૃષ્ટિઓ વડે-પ્રેમપૂર્વક કટાક્ષ નિક્ષેપ કરવા થોડે સર્વ તરફ પૂજાયેલા, અલંકૃત થયેલા, શોભાયમાન બનેલા, એવા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ.

(૮૬૨) શાસ્ત્રાનપેક્ષકામૈકમુક્તિદ્વારવિવર્દનઃ ૧ શાસ્ત્રની અપેક્ષા મર્યાદાથી રહિત એટલે અલીકિક દિવ્ય એવા કામની અભિ

લાપા રૂપ મુખ્ય મુક્તિદારને વિશેષે કરી વધારનાર, ૨ શાસ્ત્રની અપેક્ષા વિના કેવળ સ્નેહવડે—પ્રેમ લક્ષણા ભક્તિવડે ભગવત્સ્વરૂપમાં કામના—નિષ્ઠાપ્રાપ્ત કરનાર એટલે કે ચિત્તને ઉત્તમ રીતે ભગવદ્રૂપમાં સ્થાપન કરનાર ભક્તજનોને રાસોત્સવ સંગ્રામી કથાના કથન રૂપે મુક્તિ મેળવવાના દારરૂપ ઉપાયને વિશેષ રીતે વૃદ્ધિકરનાર શ્રીપુરુષોત્તમ.

મૂ૦ સુદર્શનમહાસર્પગ્રસ્તનંદવિમોચકઃ ॥

ગીતમોહિતગોપીધૃક્શંખચૂડવિનાશકઃ॥૧૮૭॥

(૮૧૩) સુદર્શન-મહાસર્પગ્રસ્તનંદવિમોચકઃ સુદર્શન નામના મહાન્ સર્પ—અજગરથી ગળાયેલા નંદરાયજીને વિશેષ રીતે મુક્ત કરનાર-છોડાવનાર શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા.

સુદર્શન નામનો વિદ્યાધર સૌન્દર્યના ગર્વમાં મદોન્મત્ત થયેલો હોવાથી સર્વનો અનાદર કરતો હતો, એક દિવસે વિમાનમાં બેસી જતાં માર્ગમાં આવતાં કદ્રૂપા અંગિરામુનિને ખેંચ રૂપનાગર્વથી છેડેલો બની હાસ્ય કરવા માંડ્યું. તે હેતુથી અંગિરામુનિના શાપને લીધે અજગર બાવને પામેલો તે શાપથી મુક્ત થવા શ્રીનંદરાયને ગળ્યા એટલે નંદરાયજીને મૂકાવતાં, શ્રીકૃષ્ણના ચરણનો સ્પર્શ થતાં પુનઃ વિદ્યાધરના સ્વરૂપને પામેલો છે. તેથી અહિં સુદર્શન નામનો મહાસર્પ એમ જણાવ્યું તેનાથી નંદરાયજીને આપે છોડાવેલા છે. માટે નંદરાયજીને મુક્ત કરનાર પ્રભુ એમ કથન કરે છે.

(૮૧૪) ગીતમોહિતગોપીધૃક્શંખચૂડવિનાશકઃ ભગવાનની મુરલીના ગાનથી મોહિત બની ગયેલાં જેથી પ્રભુના સન્નિધાન પધારતાં ગોપીજનોને માર્ગમાં પકડી હરણ કરી જનાર શંખચૂડ નામના

પ્રચંડ ચક્ષુને સારી રીતે નાશ કરનાર—મારનાર મદન મોહન
શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.

મૂ० ગુણસંગીતસંતુષ્ટિર્ગોપીસંસારવિસ્મૃતિઃ ॥

અરિષ્ટમથનો દૈત્યબુદ્ધિવ્યામોહકારકઃ ॥૧૮૮॥

(૮૬૫) ગુણસંગીતસંતુષ્ટિઃ ગુણોનું સારી રીતે ગાન કર-
વાથી સંતોષ પામનાર એવા પ્રભુ.

જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ ગાયોને ચરાવવા દિવસે વૃંદાવનમાં પધારે ત્યારે
પ્રભુમાં પ્રેમ નિમગ્ન બનેલાં ગોપીજન વિરહ વ્યાકુળ થઈ કુચ્યસ્વ-
રથી ગોવિંદના ગુણોનું ગાન કરતાં હતાં, પરમ દયાનિધાન પોતે
વનમાં પધાર્યા છતાં પણ નિરંતર અંતર્યામી રૂપે તેમનાં અંતરમાં
નિવાસ કરી ગુણગાનોને શ્રવણ કરી બહુજ સંતુષ્ટ બનતા હતા, અને
તેમને પણ સંતુષ્ટ કરતા હતા. એ હેતુને દર્શાવનાર આ નામ છે.

(૮૬૬) ગોપીસંસારવિસ્મૃતિઃ ૧ ગોવિંદના ગુણ ગાનમાં લીન
બનેલાં ગોપીજનને સંસાર—પ્રપંચની વિસ્મૃતિ કરનાર—સંસારને
બ્રહ્માવનાર, ૨ ગોપાંગનાઓનાં હૃદયમંદીરમાં વિરાજી તેમને ભગવ-
ત્સંબંધી સાહિત્ય સામગ્રીની સારી રીતે સ્મૃતિ કરાવનાર—સ્મરણ
આપનાર પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ.

(૧૮૭) અરિષ્ટમથનઃ આખલાના સ્વરૂપને ધારણ કરનાર અરિ-
ષ્ટ નામનું મહાન દૈત્યને મથન કરનાર—મારનાર પ્રભુ.

(૮૬૮) દૈત્યબુદ્ધિવ્યામોહકારકઃ દૈત્ય-કંભરાળને નારદજીના
વચનોં દ્વારા બુદ્ધિમાં વ્યામોહ કરાવનાર.

પોતાના અષ્ટમર્ગ—ખાળકને વસુદેવજીએ પ્રપંચ કરી નંદ-
રાયજીને ત્યાં સ્થાપન કર્યો છે. એમ નારદજીથી કંસરાગજીએ જાણ્યું.
તેથી વસુદેવનો મુખ્ય અપરાધ છે, એમ કંસરાજની બુદ્ધિમાં ભેદ
થયો. એવી રીતે નારદમુનિદ્વારા કંસને મોહ ઉપજાવનાર આપ પ્રભુજી
છે. પોતાને પ્રકાશ થવાનો હવે સમય છે. એમ જાણીનેજ આપે
નારદદ્વારા પ્રસિદ્ધ થઇ કંસને ઝંખવાણે પાડી બુદ્ધિમાં મોહ ઉપજાવી
તેના નાશનો ઉપાય વિચાર્યો છે. એજ જાવન સુચવનાર આ નામ છે.

મૂ० કેશીઘાતી નારદેષ્ટો વ્યોમાસુરવિનાશકઃ ॥

અકૂરભક્તિસંરાદ્ધપાદરેણુમહાનિધિઃ ॥૧૮૯॥

(૮૬૯) કેશીઘાતી અશ્વત્થુ રવરૂપ ધારણ કરી આવેલા કેશી
નામના દૈત્યનો ઘાત કરનાર—વિનાશ પમાડનાર.

(૮૭૦) નારદેષ્ટઃ ૧ નારદમુનિની કંસને નાશ કરવા સંબંધી
ઠંઠ અભિલાષા જેમનાથી સિદ્ધ થનાર છે એવા, ૨ નારદમુનિના
દેહરૂપરૂપ ભગવાન

(૮૭૧) વ્યોમાસુરવિનાશકઃ મયદાનવના પુત્ર વ્યોમાસુરનો
નાશ કરનાર.

(૮૭૨) અકૂરભક્તિસંરાદ્ધપાદરેણુમહાનિધિઃ પરમ ભગવદ્ભક્ત
અકૂરજીએ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિવડે જેમનો ચરણકમલના રણુ—(રંગ)રૂપ
મહાનિધિ—અક્ષય ભંડાર ઉપાસના કરવા લાયક જાણ્યો છે. એવા
ભગવાન, ૨ અકૂરજી ભક્તારાજે પરમભક્તિવડે પ્રભુના ચરણ રંજની
પ્રાપ્તિ થઇ એજ મહાન નિધિ—એજ અધિક લાભ જેમનાથી પ્રાપ્ત
કર્યો છે—મેળવ્યો છે એવા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા.

વ્રજમાં જતાં અકૂરજના હૃદયમાં પ્રેમમય ભાવો પ્રકટ થયા છે. અને વ્રજની રજમાં પોતે ભક્તરાજે આગોટી તે રજને શિરમાં ધારણ કરી છે. એજ પરમ લાભ અકૂરજને પ્રાપ્ત થયો છે. એવો કિત્તમ લાભ આપનાર આપ પ્રભુજ છે. એજ આશય આ નામમાં રહેલો છે.

મૂ० રથાવરોહશુદ્ધાત્મા ગોપીમાનસહારકઃ ॥

હૃદસંદર્શિતાશેષવૈકુંઠાકૂરસંસ્તુતઃ ॥૧૯૦॥

(૮૭૩ રથાવરોહશુદ્ધાત્મા રથ ઉપર વિરાજતી વખતે શુદ્ધ-વિકાર રહિત જેમનો આત્મા—અંતઃકરણ છે એવા પ્રભુ.

અકૂરજ સાથે મથુરાનગરમાં પધારતી વખતે આપ રથમાં વિરાજીત થયા ત્યારે સર્વ ગોપીજનો તેમના માર્ગને રૂંધી મર્મમાં કટાક્ષ-પૂર્વક અનેક રીતે વચનો કહી ભાવો દર્શાવવા લાગ્યાં, છતાં આપ તેમનાં આવભાવોથી લેશ પણ વિકારયુક્ત ન થતાં ધૈર્ય રાખી રથને ચલાવવાનો પ્રેરણા કરવા લાગ્યા. તેજ આશયને લેઈ અહિં રથમાં વિરાજતી વખતે વિકારથી રહિત શુદ્ધ ચિત્ત ધારી પ્રભુ એમ કહ્યું છે.

(૮૭૪) ગોપીમાનસહારકઃ ગોપીજનોના મનને હરણ કરનાર અર્થાત્ મથુરાપુરીમાં પધારતી વખતે ગોપીજનોનાં મનને—ચિત્તને સાથે લેઈ રથમાં વિરાજનાર શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.

(૮૭૫) હૃદસંદર્શિતાશેષવૈકુંઠાકૂરસંસ્તુતઃ હૃદ-બહુહૃદ (યમુનાજીનો મોટો હૃદ)માં સારી રીતે સંપૂર્ણ વૈકુંઠલોકના દર્શનને પ્રાપ્ત કરનાર અકૂરજ એ જેમની સુંદર રીતે સ્તુતિ કરી છે એવા પ્રભુ શ્રી પુરુષોત્તમ. ૨ 'અ' એટલે વાસુદેવ (શ્રીકૃષ્ણ.) 'શૈષ' એટલે બલદેવજી, અને વૈકુંઠલોક એ ત્રણે વસ્તુઓ યમુનાજીના હૃદમાં—ધરામાં અકૂરજને દર્શાનાર એવા સર્વ સમર્થ પરમાત્મા.

મૂ૦ મથુરાગમનોત્સાહો મથુરાભાગ્યભાજનમ્ ॥

મથુરાનગરીશોભાદર્શનોત્સુકમાનસઃ ॥૧૯૧॥

(૮૭૬) મથુરાગમનોત્સાહઃ ૧ શ્રી મથુરા નગરીમાં જવાને ઉત્સાહ ધરાવનાર—ઉમંગ રાખનાર, ૨ મથુરાપુરી તરફ જતી વખતે અકૂરણને જેમનાથી ઉત્સાહ—ઉમંગ થાય છે એવા પ્રભુ.

(૮૭૭) મથુરાભાગ્યભાજનમ્ મથુરા નગરીના ભાગ્ય-સંપત્તિના સ્થાનરૂપ—મૂળ હેતુરૂપ પરમાત્મા.

(૮૭૮) મથુરાનગરીશોભાદર્શનોત્સુકમાનસઃ ૧ મથુરા નગરીની શોભાને નીહાળવા ઉત્સાહવાળું જેમનું મન છે એવા, ૨ મથુરા પુરીમાં નિવાસ કરનારા પુણ્યવાન જનોને પોતાની શોભાનું—સૌંદર્યનું દર્શન આપવામાં જેમનું હૃદય ધણુંજ ઉમંગી છે. એવા પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણ.

મૂ૦ દુષ્ટરંજકઘાતીચ વાયકાર્ચિતવિગ્રહઃ ॥

વસ્ત્રમાલાસુશોભાન્નઃ કુબ્જાલેપનભૂષિતઃ ॥૧૯૨॥

(૮૭૯) દુષ્ટરંજકઘાતી ૧ દુષ્ટ કંસાદિકોને સારી રીતે ઘાવેલાં વસ્ત્રો આપી મનરંજન કરનાર ઘાષીને મારનાર—નાશ કરનાર, ૨ દુષ્ટ કંસ રાગના મનને નિરંતર રંજન કરનારાઓનો ભાત કરનાર—નષ્ટ કરનાર પ્રભુ.

(૮૮૦) વાયકાર્ચિતવિગ્રહઃ વાયક - દરજીએ જેમના દેહને વિવિધ વસ્ત્રો વડે સુંદર—શોભાયુક્ત બનાવ્યો છે એવા પ્રભુ.

જે કદાચ “વાયકાંચિત્તવિગ્રહઃ” એવો પાઠ હોય તો તેનો અર્થ પણ પ્રથમના અર્થ પેઠેજ કરવો કેમકે અર્ચ્ અને ઇન્ચ બન્ને ધાતુઓનો પૂજન અર્થ થાય છે. એટલે શરીરને વસ્ત્રો વડે અલંકારવીમાં—શોભા યુક્ત બનાવવામાં બન્ને ધાતુ પ્રવર્તે છે.

(૮૮૧) વસ્ત્રમાલઃસુશોભાઙ્ગઃ વસ્ત્ર ઉપર પુષ્પની માલાઓ ધારણ કરવાથી જેમનું આંગ અત્યંત શોભાયમાન બનેલું છે એવા દિવ્યવેશ ધારી શ્રીકૃષ્ણ.

(૮૮૨) કુબ્જાલેપનભૂષિતઃ કુબ્જાએ ધસી તૈયાર કરેલા સુંગધિમાન લેપન ચંદનથી ઘણુંજ રમણીય જેમનું શરીર છે એવા ત્રિભુવન સુંદર પરમાત્મા.

મૂ૦ કુબ્જાસુરૂપકર્તા ચ કુબ્જારતિવરપ્રદઃ ॥

પ્રસાદરૂપસંતુષ્ટહરકોદંડચંડનઃ ॥૧૯૩॥

(૮૮૩) કુબ્જાસુરૂપકર્તા શરીરે તથા ઠેકાણેથી વાંકી એવી કુબ્જાને સુંદર સ્વરૂપ વાળી બનાવનાર પ્રભુ.

(૮૮૪) કુબ્જારતિવરપ્રદઃ કુબ્જાની સાથે રતિ—રમણ કરવા રૂપ વરદાન આપનાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

(૮૮૫) પ્રસાદરૂપસંતુષ્ટહરકોદંડચંડનઃ યગ્નસ્થાનમાં રહેલા કુંસરાબને પ્રસન્ન થઈ મહાદેવજીએ અર્પણ કરેલા કોદંડ—ધનુષને ખંડન કરનાર—ભાંગી નાંખનાર મહાબલધારી ભગવાન શ્રીપુરુષોત્તમ.

મૂ૦ શકલાહતકંસાપ્ત-ધનુરક્ષકસૈનિકઃ ॥

જાગ્રત્સ્વપ્નભયવ્યાપ્તમૃત્યુલક્ષણબોધકઃ ॥૧૯૪॥

(૮૮૬) શકલાહતકંસાસઘનુરક્ષકસૈનિકઃ પોતેજ બાંગી નાંખેલા ધનુષના કકડાઓવડે ધનુષનું રક્ષણ કરનારા કંસરાજના સંખધી ચોદાઓને ચોપાસથી માર મારનાર શ્રીકૃષ્ણપ્રભુ.

(૮૮૭) જાગ્રત્સ્વપ્નમયવ્યાસમૃત્યુલક્ષણબોધકઃ જાગ્રતાવસ્થા સ્વપ્નાવસ્થા અને નિદ્રાવસ્થા એ ત્રણે અવસ્થાઓમાં બયથી વ્યાસ અનેલા કંસરાજને મૃત્યુનાં ચિન્હો દર્શાવનાર—જણાવનાર એવા શ્રી પુરુષોત્તમ.

શ્રીકૃષ્ણ મ્હારો કાલ છે. એમ જાણી બયભીત બનેલો કંસ, રાત્રિ દિવસ શ્રીકૃષ્ણનેજ જેવા લાગ્યો. અને પોતાના મૃત્યુ સૂચક અનેક ચિન્હોનો અનુભવ કરવા લાગ્યો એ પ્રમાણે આસકંધના ૪૨ અધ્યાયમાં સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે. તેજ ઉદ્દેશથી અહિં ત્રણે અવસ્થામાં મૃત્યુના ચિન્હોને જણાવનાર પ્રભુ એમ કહે છે.

મૂ० મથુરામલ્લ ઓજસ્વી મલ્લયુદ્ધવિશારદઃ ॥

સઘઃકુવલયાપીઢઘાતી ચાણૂરમર્દનઃ ॥૧૯૫॥

(૮૮૮) મથુરામલ્લઃ મથુરા પુરીમાં મલ્લની માફક સ્વચ્છંદ રીતે લીલા—ક્રીડા કરનાર મહાબલ સંપન્ન શ્રીકૃષ્ણ.

(૮૮૯) ઓજસ્વી ૧ યુદ્ધમાં હિતસાહ મેરાવનાર. ૨ યુદ્ધમાં વિશેષ પ્રયત્ન કરનાર પ્રભાવશાલી પ્રભુ.

(૮૯૦) મલ્લયુદ્ધવિશારદઃ મલ્લની સાથે યુદ્ધ કરવામાં ચતુર —હુશિઆરી જણાવનારા સર્વ સમર્થ પરમાત્મા.

(૮૯૧) સઘઃકુવલયાપીઢઘાતી રંગભૂમિનું દર્શન થતાંની સાથે તરતજ “ કુવલયાપીઢ ” નામના મહા બલવાન હાથીને નાશ કરનાર.

(૮૯૨) ચાણૂરમર્દનઃ ચાણૂર નામના અત્યંત બુદ્ધિષ્ઠ મધ્વને મર્દન કરી નાંખનાર—મસળીનાંખી કચ્ચરધાણુ કાઢી નાંખનાર પરમાત્મા.

મૂળલીલાહતમહામહ્લઃ શલતોશલઘાતકઃ ॥

કંસાન્તકો જિતામિત્રો વસુદેવવિમોચકઃ ॥૧૯૬॥

(૮૯૩) લીલાહતમહામહ્લઃ ૧ પ્રયાસ વિના સહજમાંજ મોટા મોટા મલ્લોને મારનાર, ૨ આગળ થનારી લીલાને સરલ કરવા માટે મોટા મોટા મલ્લોને નાશ કરનાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

(૮૯૪) શલતોશલઘાતકઃ શલ તથા તોશલ નામના બન્ને મલ્લોને નષ્ટ કરનાર—મારનાર.

(૮૯૫) કંસાન્તકઃ કંસરાજાનો અંત-નાશ કરનાર.

રંગબૂમિમાંથી એકદમ દૂદકો મારી બડબડાટ કરી રહેલા કંસના કોશોને ગૃહણુ કરી પૃથ્વીપર પછાડી સર્વસમર્થ શ્રીકૃષ્ણપ્રભુએ કંસનો ધ્વંસ કરેલો છે, એમ સ્પષ્ટ આ સ્કંધના ૪૪ અધ્યાયમાં છે. તેથીજ કંસને નાશ કરનાર પ્રભુ એમ કથન કરે છે.

(૮૯૬) જિતામિત્રઃ સર્વશત્રુઓને જીતનાર.

સર્વમાં મુખ્ય એવા કંસનો વિનાશ કરવાથી સર્વનો પરાજય થયો મનાય જેથી શત્રુઓને જીતનાર પરમાત્મા એમ અહિં જણાવે છે.

(૮૯૭) વસુદેવવિમોચકઃ વસુદેવજીને બંધનથી મુક્ત કરનાર—છોડાવનાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

અહિં કેવળ વસુદેવજીને છોડાવનાર એમ કહ્યું છે, પરંતુ દેવ-કીજી સહિત એવા શ્રીવસુદેવને મુક્ત કરનાર પ્રભુ એમ સમજી લેવું. કેમકે વસુદેવજીનું અંગજ દેવકીજી છે. શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીને પતિનું અંગ

ગણુપામાં આવી છે, એટલે અહિં કેવળ—પતિનું નામ જણાવવાથી સ્ત્રીનો પણ આશય છે એમ સમજવું.

મૂ૦ જ્ઞાતતત્વપિતૃજ્ઞાનમોહનામૃતવાદ્વયઃ ॥

ઉગ્રસેનપ્રતિષ્ઠાતા યાદવાધિવિનાશકઃ ॥૧૯૭॥

(૮૯૮) જ્ઞાતતત્વપિતૃજ્ઞાનમોહનામૃતવાદ્વયઃ જેમણે બગવત્સંધિ તત્વને—જ્ઞાનને જાણ્યું છે એવા માતા પિતા વસુદેવ તથા દેવકીજીને જ્ઞાન (માયારૂપ)થી મોહ પમાડી પોતાના ઉપર પુત્રભાવ થવા માટે અમૃતમય મીઠાં વચ્ચેનાં કથન કરનાર કંસશત્રુ શ્રીકૃષ્ણ.

(૮૯૯) ઉગ્રસેનપ્રતિષ્ઠાતા ૧ ઉગ્રસેન (કંસ અને દેવજીની પિતા અને શ્રીકૃષ્ણના માતામહ)ને રાજ્યસિંહાસનપર પ્રતિષ્ઠા કરનાર ૨ મર્યાદાનું પાલન કરવા ઉગ્રસેન રાજના સન્મુખ સ્થિતિ કરનાર—નમ્રતાથી વિરાજીત થનાર. અર્થાત્ ઉગ્રસેનને રાજ્યાસન આપી પોતે તેમની આજ્ઞા માની સર્વ કાર્યભાર ઉપાડી લેનાર નીતિકુશલ શ્રીકૃષ્ણ.

(૯૦૦) યાદવાધિવિનાશકઃ સર્વ યાદવોની પીડાને વિનાશ કરનાર—દૂર કરનાર પ્રભુ.

કંસરાજના ભયથી આમતેમ ગુપ્ત રીતે ભટકી રહેલા સર્વ યાદવોને ખોલાવી, સમૃદ્ધિપૂર્વક મથુરા નગરીમાં વસાવી તેમનાં અનેક દુઃખોને આપે દૂર કરેલાં છે. માટે યાદવોની પીડાઓને નાશ કરનાર એવા પરમાત્મા એમ કહે છે.

મૂ૦ નન્દાદિસાંત્વનકરો બ્રહ્મચર્યવ્રતેસ્થિતઃ ॥

ગુરુસુશ્રૂષણપરો વિદ્યાપારમિતેશ્વરઃ ॥૧૯૮॥

(૯૦૧) નન્દાદિસાંત્વનકરઃ નંદરાયજી જેમાં મુખ્ય છે એવા સર્વ ગોપજનોને મધુર વચનો વડે શાંત કરનાર—આશ્વાસન આપનાર.

(૯૦૨) બ્રહ્મચર્યવ્રતોસ્થિતઃ ઉપનૃપન—જનોઘ ધારણ કરવાનો સંસ્કાર પૂર્ણ થયે બ્રહ્મચર્યવ્રત પાલી વિદ્યાભ્યાસ કરવા ગુરૂને ઘેર નિવાસ કરનાર બ્રહ્મચારી શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા.

(૯૦૩) ગુરુસુશ્રવણપરઃ ૧ ઉજ્જવળની નગરીમાં નિવાસ કરતા ગુરૂવર્ય સાંદિપનિમુનીની સુશ્રૂષા—સેવા કરવામાં હમેશ સાધર્માં રહેનાર ગુરૂભક્તિ પરાયણ પ્રભુ. ૨ સાંદિપનિ ગુરૂજીની સેવા કરવી એજ જેમને સર્વોત્તમ કાર્ય છે એવા પરમાત્મા.

(૯૦૪) વિદ્યાપારમિતેશ્વરઃ ૧ સર્વ વિદ્યાઓના પારને પામી ગયેલા સર્વેશ્વર પ્રભુ. ૨ સર્વ વિદ્યાઓના પારને પ્રાપ્ત થયેલા તેજ ઇશ્વર—સમર્થ પ્રભુ.

શાસ્ત્રમાં ચોદ પ્રકારની વિદ્યાઓ ગણાય છે. ચાર વેદ (ઋગ્ યજુઃ સામ અને અથર્વા) છ અંગ (છંદ, કલ્પ, નિરૂક્ત, જ્યોતિષ, શિક્ષા અને વ્યાકરણ.) ન્યાયશાસ્ત્ર, મીમાંસાશાસ્ત્ર, પુરાણ અને ધર્મશાસ્ત્ર એમ મળી ચૌદ થાય છે. પ્રભુતો સર્વ વિદ્યાઓના અર્ધાશ્વર છે માટે તે થોડા સમયમાં સર્વ વિદ્યાઓના પારને પામી જાય એ વિસ્મય થવા જેવું નથી.

મૂ० સાંદીપનિમૃતાપત્યદાતા કાલાન્તકાદિજિત્ ॥

ગોકુલાશ્વાસનપરો યશોદાનંદપોષકઃ ॥૧૯૯॥

(૯૦૫) સાંદીપનિમૃતાપત્યદાતા પોતાના ગુરૂ સાંદિપનિમુનિને સસુદ્રમાં મૃત્યુ પામેલા તેમના પુત્રને સજીવન કરી અર્પણ કરનાર જીવીતેશ્વર પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.

(૯૦૬) કાલાન્તકાદિજિત કાલ (મૃત્યુ) અને અંતક (યમ-રાજ) વગેરેના વિવિધ પ્રકારના વિધોને વિદારણ કરી તેમને છતનાર, પોતાને આધીન બનાવનાર.

(૯૦૭) ગોકુલાશ્વાસનપરઃ ૧ ઉદ્ધવજી દ્વારા, ગોકુલમાં નિવાસ કરનારા નિજજનોના ચિત્ત—અંતઃકરણને સમાધાન કરવામાં ઉદ્ધુક્ત—ઉદ્યોગશીલ, ૨ ગોકુલ નિવાસી સ્વજનોના ચિત્તનું સમાધાન કરવું એજ જેમને સર્વોત્તમ કાર્ય છે એવા પ્રભુ. ૩ ગોકુલવાસી આત્મજનોનું સમાધાન કરી—તેમને શાંતિ આપી રક્ષણ—પાલન કરનાર પરમાત્મા.

(૯૦૮) યશોદાનંદપોષકઃ ઉદ્ધવજી દ્વારા સંદેશો મોકલી યશોદા તથા નંદરાયજીના પ્રાણોને પોષણ કરનાર સર્વના પ્રાણુ રૂપ શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુ.

મૂ० ગોપિકાવિરહવ્યાજ-મનોગતિરતિપ્રદઃ ॥

સમોદ્ભવમ્રમરવાક્ ગોપિકામોહનાશકઃ ॥૨૦૦॥

(૯૦૯) ગોપિકાવિરહવ્યાજમનોગતિરતિપ્રદઃ ગોપિકાઓના બહિર્દર્શિએ જણાતા વિરહના ઉદ્દેશથી—અર્થાત્ તે નિમિત્તને માની મનમાં જન્મ તેમનાં મનોમંદિરમાં વિરાજી પ્રીતિનું સુખ આપનાર.

(૯૧૦) સમોદ્ભવમ્રમરવાક્ ૧ ભગવાનના સમાનજ ઉદ્ધવજી ત્યાં વિરાજીત છતાં, ગોપીજનો પ્રત્યે અમરના ગુન્જરવ રૂપે જેમની વાણી છે એવા પ્રભુ. ૨ શ્રી કૃષ્ણના સરખા એવા ઉદ્ધવ અને કૃષ્ણ (સંદેશહારક હોવાથી) ની વાણીરૂપે જેમની વાણી છે એવા ગોપીજનવક્ત્રમ શ્રીકૃષ્ણ.

(૯૧૧) ગોપિકામોહનાશકઃ ગોપિકાઓને બગવાનના વિર-
હથી પ્રહટ થયેલા મોહને—ચિત્તબંધને ઉદ્ધવજીના વચ્ચેનાદ્વારા નાશ
કરનાર—હર કરનાર પ્રભુ.

મૂં કુન્જારતિપ્રદોઽકૂરપવિત્રીકૃતભૂગૃહઃ ॥

પૃથાદુઃસ્વપ્રણેતા ચ પાંડવાનાં સુખપ્રદઃ ॥૨૦૧॥

(૯૧૨) કુન્જારતિપ્રદઃ પૂર્વમાં પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક વરદાન આપેલું
તેથી કુન્જળને રતિ—સુરતાનંદ આપનાર પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ.

(૯૧૩) અકૂરપવિત્રીકૃતભૂગૃહઃ બકતરાજ અકૂરજીને ત્યાં
પધારી તેમનાં ઘર ભૂમિ તથા ગૃહસ્થતાની સર્વ સામગ્રીને પવિત્ર
કરનાર—પાવન કરનાર બકતપ્રિય બગવાન વાસુદેવ.

જો “ અકૂરપવિત્રીકૃતભૂગૃહઃ ” એવો પાઠ હોય તો અકૂર-
જીને ઘેર પધારીને ભૂમિના દેશો તથા ગ્રહોને પવિત્ર કરનાર એવો
અર્થ કરવો.

(૯૧૪) પૃથાદુઃસ્વપ્રણેતા ૧ પૃથા—કુંતાજીને કૌરવોએ આ-
પેલાં વિષદાન, અગ્નિદાહ વગેરે દુઃખોનાં હકિકત અકૂરજીને કહે-
નાર—જણાવનાર, ૨ સંદેશાર્થીજ કુંતાજીનાં અનેક કષ્ટોને ઉત્કૃષ્ટ
રીતે નષ્ટ કરનાર શ્રીહરિ.

(૯૧૫) પાંડવાનાંસુખપ્રદઃ અકૂરજી દ્વારા સંદેશો મોકલાવીનેજ
યુધિષ્ઠિર વગેરે પાંડુરાજના પાંચ પુત્રોનો સારી રીતે સુખ—શાંતિ
આપનાર આનંદકંદ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

॥ इति दशमस्कन्धपुर्वार्द्धनामानि ॥

।અથ દશમસ્કન્ધસ્થોત્તરાર્દનામાનિ પ્રારમ્બ્યતે।

મૂ० જરાસંઘસમાનીતસૈન્યઘાતી વિચારકઃ ॥

યવનવ્યાસમથુરાજનદત્તકુશસ્થલિઃ ॥૨૦૨॥

(૯૧૬) જરાસંઘસમાનીતસૈન્યઘાતી મગધદેશના અધિપતિ જરાસંઘ રાજાએ સત્તરવાર ત્રેવીસ ત્રિવિસ અક્ષૌહિણી સૈન્યઆણ્યું, તેને હણવાના નાશ કરવાના સ્વભાવવાળા પ્રભુ.

અક્ષૌહિણી સેનાનું માપ મહાભારતાદિ ગ્રંથોમાં નીચે પ્રમાણે જોવામાં આવે છે કે:—૨૧૮૭૦ રથી, ૨૧૮૭૦ હાથી, ૬૫૬૧૦ ઘોડેસ્વાર અને ૧૦૯૫૦ પાયદલ એ રીતે કુલ ૨૦૮૭૦૦ સૈનિકોની સંખ્યાને એક અક્ષૌહિણી કહેવાય છે. તેવી ત્રેવીસ અક્ષૌહિણી સેનાની તૈયારી કરી સત્તરવાર મથુરાપર ચઢાઈ કરી હતી, અને દરેક વખતે શ્રીકૃષ્ણે તે સેનાઓનો સારી રીતે નાશ કરેલો છે. એજ તાત્પર્યને જણાવનાર આ નામ છે.

(૯૧૭) વિચારકઃ વિચાર કરનાર પ્રભુ.

જ્યારે અઢારમીવાર જરાસંઘ ત્રેવીસ અક્ષૌહિણી મહાન સેના લેઈ આવ્યો, ત્યારે પોતાના સર્વમાદવ બંધુઓને કુશસ્થલીમાં લઈ જવા સાથે આવે બલદેવજી સાથે રાજનીતિ સંબંધી વિચારો કરેલાં તેનેજ ઉદ્દેશી અહિં વિચાર કરનાર એવા પ્રભુ એમ કથન કરે છે.

(૯૧૮) યવનવ્યાસમથુરાજનદત્તકુશસ્થલિઃ યવનરાજના પ્રભુ કરોડ સૈન્યપડે અર્થાત્ કાલયવનથી વ્યાસ-ધેરાયેલા મથુરામાં

નિવાસ કરનારા લોકોને સ્થિતિ કરવા સાઈ કુશસ્થલીને અર્પણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

મૂ૦ દ્વારકાદ્વતનિર્માણવિસ્માપિતસુરાસુરઃ ॥

• મનુષ્યમાત્રમોગાર્થ-ભૂમ્યાનીતેદ્રવૈભવઃ ॥૨૦૩॥

(૯૧૯) દ્વારકાદ્વતનિર્માણવિસ્માપિતસુરાસુરઃ શ્રીદ્વારકાનગરીની અદ્ભુત આશ્ચર્ય પમાડે તેવી રમણીય રચનાથી દેવો અને દૈત્યોને વિરમય ક્રિપાન્ન કરનાર—આશ્ચર્ય ચક્રિત બનાવનાર શ્રી દ્વારકેશ પરમાત્મા.

(૯૨૦) મનુષ્યમાત્રમોગાર્થ-ભૂમ્યાનીતેદ્રવૈભવઃ સર્વ મનુષ્ય માત્રને ભોગ-સ્વર્ગ સમાન સુખનો અનુભવ કરવા સાઈ ભૂમિમાં—શ્રીદ્વારકાપુરીમાં ઇંદ્રના વૈભવો—પારિજાતતરુ આદિ ઉપભોગ કરવા લાયક ઐશ્વર્યોત્તિ આણનાર—સ્થાપન કરનાર શ્રીપુરુષોત્તમ.

• દરેક દિશાના લોકપાલોએ પોતાનો સર્વ વૈભવ દ્વારકામાં સ્થાપન કર્યો છે તેમ સન્યભામાના આગ્રહથી આપે ઇંદ્રસાથે યુદ્ધ કરી પારિજાત વૃક્ષને લાવી દ્વારકામાં સ્થાપન કર્યું છે માટે, સર્વજનોના ઉપભોગ સાઈ ઇંદ્રના વૈભવોને ભૂમિમાં લાવનાર પ્રભુ એમ કહે છે.

મૂ૦ યવનવ્યાસમથુરાનિર્ગમાનંદવિગ્રહઃ ॥

• મુચુકંદમહાબોધયવનપ્રાણદર્પહા ॥૨૦૪॥

• (૯૨૧) યવનવ્યાસમથુરાનિર્ગમાનંદવિગ્રહઃ કાલયવને ઘેરી લીધેલી મથુરાપુરીમાંથી નીકળતી વખતે પોતાની પાસે આયુધ વગેરે નહિ હોવાથી શુદ્ધ સત્ચિદાનંદમય જ્ઞેમનો દેહ છે એવા સત્ચિદાનંદ સ્વરૂપવાન શ્રીકૃષ્ણ.

(૯૨૨) મુચુકુંદમહાસોધયવનપ્રાણદર્પણા આંધતા રાજના પુત્ર મુચુકુંદને ધણાજ કાળની નિદ્રામાંથી જગાડનારા કાલયવનના પ્રાણો અને તેના પક્ષના જરાસંધાદિ રાજાઓના દર્પને—અભિમાનને દૂર કરનાર નાશ કરનાર શ્રીહરિ.

આ સંકંધના પાંચ મા અધ્યાયમાં કાલયવનના બચથી જાણે દોડી જતા હોય, તેમ શ્રીકૃષ્ણે ગુફામાં પ્રવેશ કર્યો તેમની પાછળ કાલયવનને પણ પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં ધણાકાલની નિદ્રામાં સુતેલા મુચુકુંદ રાજાને: આ શ્રી કૃષ્ણ છે એમ જાણી, તેમને લાત મારી એટલે જાગ્યો ત્યારે તે મુચુકુંદના નેત્રનાં તેજથી કાલયવન બરમાજૂત થઈ ગયો. એ કથાના આશયનો બોધ કરનાર આ ભગવત્તમ છે.

મૂ० મુચુકુંદસ્તુતાશેષગુણકર્મમહોદયઃ ॥

ફલપ્રદાનસંતુષ્ટિર્જન્માંતરિતમોક્ષદઃ ॥૨૦૫॥

(૯૨૩) મુચુકુંદસ્તુતાશેષગુણકર્મમહોદયઃ ભક્તરાજ મુચુકુંદે જન્મના સંપૂર્ણ ગુણકર્મના મહોદયને—ઐશ્વર્યના પ્રભાવને સ્તવ્યો છે—વર્ણવ્યો છે એવા પ્રભુ.

(૯૨૪) ફલપ્રદાનસંતુષ્ટિઃ ભક્તિરૂપ અમોઘ ફલનું દાન કરી મુચુકુંદ રાજાને સંપૂર્ણ રીતે સંતુષ્ટ કરનાર—પ્રસન્ન કરનાર.

(૯૨૫) જન્માંતરિતમોક્ષદઃ બીજા જન્મે મુચુકુંદ રાજાને મોક્ષ આપનાર.

પ્રભુનાં દર્શનથી તાત્કાલિકજ મોક્ષ થવો જોઈએ, છતાં મુચુકુંદ રાજાને પૂર્વનાં અવશિષ્ટ કર્મ ભોગવવા માટે અન્ય પ્રાણલોકે આપી તેને મોક્ષ આપેલો છે. કેમકે જ્યાં સુધી કર્મો બાકી હોય છે,

ત્યાં સુધી તેને ભોગવ્યા શિવાય જન્મમરણથી રહિત થવાનું નથી. એવી પોતાની શાસ્ત્રસિદ્ધ મર્યાદાનો ભંગ ન થાય, માટે આપે અન્ય જન્મે મોક્ષ આપેલો છે એમ જણવું. પુષ્ટિભક્તને તો કેવળ ભગવાનનું સેવન જ ઇષ્ટ છે તેમને મોક્ષાભિલાષાની કાંઈ જરૂર નથી. તે તો પ્રભુનું પ્રેમમયી ભક્તિપૂર્વક વિપ્રયોગ દશામાં આરાધન કરવાથીજ ભગવાન પાપાત્ર બની આનંદમય સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે. એથી બીજો કોઈપણ અધિક આનંદજ નથી. અસ્તુ.

મૂ० શિવબ્રાહ્મણવાક્યાસજયમીતિવિભાવનઃ ॥

પ્રવર્ષણપ્રાર્થિતામિદાનપુણ્યમહોત્સવઃ ॥૨૦૬॥

(૯૨૬) શિવબ્રાહ્મણવાક્યાસજયમીતિવિભાવનઃ શંકર અને બ્રાહ્મણોના (“ ત્દારો જય થાત્ર ” એવા વરદાન રૂપી) વાક્યોને મેળવી અદારમીવાર યુદ્ધ કરવા આવેલા જરાસંધનો જય થવા સાથે અર્થાત શિવ તથા બ્રાહ્મણોના વાક્યોને સત્યકરવા માટે પોતાનામાં ભયની ભાવના કરનાર, એટલે જણે જરાસંધથી ભયભીત થયા હોય એમ સર્વને દર્શાવનાર.

• • ભગવાનને સર્વત્ર વિજયજ છે. તેમને જરાસંધાદિ શત્રુઓથી ભય પામવાનું એ ખરું જોતાં નટરયના જેવું છે. એવા પ્રકારનો લીલાવિનોદ કરવાની જ આપની અભિલાષા છે; એમ સમજવું. અયથી જ્યારે સત્તરવાર શ્રીકૃષ્ણથી પરાભવ પામી જરાસંધ લગ્નિજત બની ગયો. ત્યારે ભગવાન શંકરનું આરાધન કરી, બ્રાહ્મણોના આશીર્વાદો મેળવી અદારમીવાર યુદ્ધ કરવા યાદવો ઉપર ચઢી આવ્યો. એટલે તે શંકરપ્રભુ અને ભૂદેવોના વરદાનો ઉપર લોકોનો વિશ્વાસ

ન ઉડી જાય. તે માટે આપ પરાભવ પામવાથી નાહા હોય એમ સર્વત્ર દર્શાવ્યું છે. વસ્તુતઃ પ્રભુ અજિતજ છે.

(૯૨૭) પ્રવર્ષણપ્રાર્થિતામ્નિદાનપુણ્યમહોત્સવઃ પ્રવર્ષણનામના પર્વત પર્યંત પાછળ દોડીને જેમની (શ્રીકૃષ્ણ અને બલદેવની) સાથે યુદ્ધ કરવાની પ્રાર્થના યાચના કરી છે. એવી યાચનાના ઉદ્દેશથી પર્વત ઉપર ચઢી જવાને લીધે ચારે પાસેથી પર્વતને અગ્નિદાન કરી—સર્ણગાવી જરાસંઘના મોટા પુણ્યના મહોત્સવને મિથ્યા વૃથા કરનાર પ્રભુ, શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

જરાસંઘના ભયથી નાશી શ્રીકૃષ્ણ તથા બલરામ પ્રવર્ષણ પર્વતમાં ગુપ્ત થઇ ગયા. એટલે તેમની પૂઠ પકડી એ પર્વત પર્યંત આવેલા જરાસંઘે આખા પર્વતની ચારે બાજુએ અગ્નિ સર્ણગાવી એમ માન્યું કે બન્ને જણ બરમીભૂત થઇ ગયા, પરંતુ વસ્તુ તસ્તુ દ્વારકામાંજ પધારેલા હતા. એ પ્રમાણે તેને છેતરી વરદાનથી મેળવેલા તેના મહાન્ પુણ્યના મહોત્સવને આપે કોકટકરી નાંખ્યો છે. એમ સ્પષ્ટ ભાગવતના આ સ્કંધના પર અધ્યાયમાં છે. એ ઉદ્દેશથી જ આ નામ કથન કરેલું છે.

મૂ० રુક્મિણીરમણઃ કામપિતા પ્રદ્યુમ્નભાવનઃ ॥

રમ્યમન્તકમણિવ્યાજપ્રાપ્તજાન્મૂવતીપતિઃ ॥૨૦૭॥

(૯૨૮) રુક્મિણીરમણઃ રૂપિ ઉત્પન્ન કરે તેને “રૂકમ” કહેવાય છે એટલે તે રૂકમના (સુવર્ણના) જેવો જેનો વર્ણ છે. એવા રૂકમણીજીને રમાડનાર, અર્થાત્ લક્ષ્મીરૂપ—સૌન્દર્ય સ્વરૂપ શ્રીરૂકમણીજીમાં રમણ કરનાર પ્રભુ.

(૯૨૯) કામપિતા શ્રી શંકર પ્રભુએ પોતાની દૃષ્ટિ વડે બાળાને

અસ્મભૂત કરેલા કામદેવના પિતા—જનક—કિષ્કિન્ધ કરનાર શ્રીપુરુષોત્તમ.

શ્રીશંકરે કામમોહિત કરવા આવેલા કામદેવને પોતાના

તૃતીય દોચનથી અસ્મીભૂત કરી નાંખ્યો. જ્યારે તેની પત્ની રતિએ

સહવન કરવા શંકરની પ્રાર્થના કરી, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણથી કિંમણીમાં

પ્રકટ થશે એમ વરદાન આપેલું એમ શિવપુરાણાદિમાં છે. તે શંભુના

વરદાનને સત્ય કરવા, અને રતિનું પ્રિય કરવા આપે તેને પ્રકટ કરેલું

છે. જેથી કામપિતા એમ કહી અર્ધિ પ્રભુને પ્રતિપાદન કરે છે.

(૯૩૦) પ્રદુમ્નમાવનઃ પદુમ્ન જેમનું નામ છે એવા મોટા

પુત્રને પ્રકટ કરનાર.

(૯૩૧) સ્યમન્તકમણિવ્યાજપ્રાપ્તજાંબૂવતીપતિઃ સ્યમન્તક

મણિને લાવવાના નિમિત્તથી પ્રાપ્ત થયેલાં જાંબુવતી (રીંછપતિ જાંબુ-

વાનની પુત્રી) ના પતિ—પાલન કરનાર સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ.

મૂ૦ સત્યભામાપ્રાણપતિઃ કાલિન્દીરતિવર્દનઃ ॥

મિત્રવિંદાપતિઃ સત્યાપતિર્વૃષણિષ્ઠદનઃ ॥૨૦૮॥

(૯૩૨) સત્યભામાપ્રાણપતિઃ ૧ [સત્યઃ ભામઃ ચસ્યાઃ]

પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં જેમનો સત્ય—યથાર્થ (૯૬ આશ્રય

પૂર્વક) રોષ છે એવાં સત્યભામાના પ્રાણનાથ, ૨ સત્યભામાના

પ્રાણીતુલ્ય પતિ—ભરથાર શ્રીપુરુષોત્તમ.

(૯૩૩) કાલિન્દીરતિવર્દનઃ ૧ કાલિન્દી—સૂર્યની પુત્રી યમુ-

નાજની રતિ—પ્રીતિને વધારનાર. ૨ યમુનાજીમાં પોતાની પ્રીતિને વધારનાર.

(૯૩૪) મિત્રવિંદાપતિઃ વિંદ અને અનુવિંદની બહેન મિત્ર-

વિંદાના પતિ—સ્વામી.

(૯૩૫) સત્યાપતિઃ નમ્રશ્ચ ત રાજની કન્યા સત્યાના પતિ

*(૯૩૬) વૃષણિપૂદનઃ નમ્રશ્ચ ત રાજને ત્યાં પણમાં મૂકેલા સાતે વૃષભો—સાંદોને સારી રીતે સત્વ રહિત કરનાર અર્થાત્ એકી સમયે તેમને નાથા બલહીન બનાવનાર પરમ સમર્થ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ.

મૂ० મદ્રાવાંછિતમર્ત્તા ચ લક્ષ્મણાવરણક્ષમઃ ॥

.. ઇન્દ્રાદિપ્રાર્થિતવધનરકાસુરસૂદનઃ ॥૨૦૯॥

(૯૩૭) મદ્રાવાંછિતમર્ત્તા શ્રુતકીર્તિ રાજની પુત્રી લદ્રાના મનવાંછિત (હૃદયમાં ઇચ્છા કરેલા) ભર્તા—પતિ.

[૯૩૮] લક્ષ્મણાવરણક્ષમઃ મદ્રદેશના નરેશની પુત્રી લક્ષ્મણાને વરવામાં સમર્થ પરમાત્મા.

(૯૩૯) ઇન્દ્રાદિપ્રાર્થિતવધનરકાસુરસૂદનઃ ઇન્દ્રાદિ દેવો વડે જેનો નાશ કરવા માટે પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે એવા નરકાસુર નામના દૈત્યનો નાશ કરનાર.

બ્રહ્મપુત્ર નરકાસુર ઇન્દ્રાદિ દેવોનો પરાભવ કરી અદિતિના મણિમય કુંડલોને હરી લાવ્યો હતો, જેથી દેવોએ સ્તુતિ કરી શ્રી કૃષ્ણને તેનો નાશ કરવા પ્રેર્યો. એવી રીતે આપ પ્રભુએ તેનો નાશ કરી અદિતિનાં કુંડળો આપી દેવોને પ્રસન્ન કરેલા છે. એ આ સ્કંધના ૫૯ મા અધ્યાયમાં સ્પષ્ટ છે.

મૂ० મુરારિઃ પીઠહંતા ચ તામ્રાદિપ્રાણહારકઃ ॥

ષોડશસ્ત્રીસહસ્રેશઃ છત્રકુण्डलदानकृत् ॥૨૧૦॥

(૯૪૦) મુરારિઃ મુરનામના દૈત્યના શત્રુ

[૯૪૧] પીઠહંતા નરકાસુરના સેનાપતિ પીઠ નામના અસુ-
રને હણનાર.

(૯૪૨) તામ્રાદિપ્રાણહારકઃ તામ્ર જોમાં મુખ્ય છે એવા
અંતરીક્ષ, અવણુ, વિભાવણુ, વસુ, નભસ્વાનુ અને અરણુ વગેરે
સુરદૈત્યના ગુત્રોના પ્રાણોને હરણુ કરનાર—તેમનો નાશ કરનાર.

(૯૪૩) ષોડશસ્ત્રીસહસ્રેશઃ સોળ હજાર સ્ત્રીયોન્મ-
દશ—સ્વામી.

નરકાસુરે પોતાના ઉપભોગ માટે અનેક રાજ્યોની સોળહ-
જાર દિવ્ય કન્યાઓને હરિ લાવી તેમને પરણવાના વિચારથી અંતઃ-
પુરમાં રાખી હતી. તે નરકાસુરનો નાશ કરી એ સોળ હજાર સ્ત્રીઓને
તેમની અભિલાષા જાણી આપ જ વરલા છે. એમ આસ્કંધના
૫૮ મા અધ્યાયમાં કથન કરેલું છે. તેજ હેતુથી અહિં સોળ હજાર
સ્ત્રીઓના સ્વામી એમ આજ્ઞા કરે છે.

[૯૪૪] છત્રકુણ્ડલદાનકૃત્ ઇંદ્રતું છત્ર ઇંદ્રને તથા અદિતિનાં
કુંડળો અદિતિને અર્પણુ કરનાર પૂર્ણ પુરુષોત્તમ.

મૂ૦ પારિજાતાપહરણો દેવન્દ્રમદનાશકઃ ॥

• સુક્ષ્મણીસમર્સર્વસ્ત્રીસાધ્યભોગરતિપ્રદઃ ॥૨૧૧॥

[૯૪૫] પારિજાતાપહરણઃ બલપૂર્વક દેવોના વૃક્ષ પારિજાતને
હરણુ કરનાર. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન.

(૯૪૬) દેવન્દ્રમદનાશકઃ દેવોના ઇંદ્રને પરાજય પમાડી તેનામાં
રહેલી મહાનુ અશ્વર્ય સંબંધી મદને—અભિમાનને નાશ કરનાર—
હર કરનાર.

[૯૪૫] રુક્મિણીસમસર્વસ્ત્રીસાધ્યભોગરતિપ્રદઃ લક્ષ્મીના અં-
શરૂપ સર્વ સ્ત્રીયો હોવાથી રૂક્મિણી સમાન જ સર્વ સ્ત્રીયો વડે
પ્રાપ્ત થનાર ભોગને લીધે તે સર્વમાં રતિ—પ્રીતિને ઉત્કર્ષ રીતે અ-
ર્પણ કરનાર શ્રી મહાનમોહન કૃષ્ણ.

મૂ० રુક્મિણીપરિહાસોક્તિવાકૃતિરોધાનકારકઃ ॥
પુત્રપૌત્રમહાભાગ્યગૃહધર્મપ્રદર્શકઃ ॥૨૧૨॥

(૯૪૮) રુક્મિણીપરિહાસોક્તિવાકૃતિરોધાનકારકઃ ૧ રૂક્મિ-
ણી પ્રત્યે થયેલી પરિહાસોક્તિ વડે—હાસ્યવિનોદનાં વચનો વડે
રૂક્મિણીજીની વાણીને તિરોધાન—સ્થંભન કરનાર—બંધ કરી દેનાર,
૨ રૂક્મિણીજી સાથે થયેલી હાસ્યવિનોદ રૂપ વાણીને તિરોધાન કર-
નાર—ફેરફાર કરનાર અર્થાત્ જીવંત સ્વરૂપે તેને પ્રતિપાદન કરનાર.
૩ રૂક્મિણીજીના હાસ્યવિનોદ વાળી વાણીથી પોતાને થયેલા તિરોધાન
—સ્થંભનની પેઠે તેમનાં મનમાં સ્થંભન—સ્થિરતા કરનાર પરમ
ચતુર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

(૯૪૯) પુત્રપૌત્રમહાભાગ્યગૃહધર્મપ્રદર્શકઃ પુત્ર અને પૌત્ર સં-
બંધી મહાન્ ભાગ્ય રૂપ ગૃહધર્મ—ગૃહસ્થાશ્રમીઓના ધર્મને ઉત્તમ
રીતે બીજા જનોને દર્શાવનાર પ્રભુ.

કોઈક સ્થળે “પુત્રપૌત્રમહાભાગ્યગૃહધર્મપ્રવર્ત્તકઃ” એવો પાઠ
જોવામાં આવે છે. ત્યાં પુત્ર અને પૌત્ર સંબંધી મહાભાગ્ય રૂપ ગૃહ-
સ્થાશ્રમીઓના ધર્મને ઉત્તમ રીતે પ્રવર્તાવનાર એમ અર્થ કરવો.

મૂ० શંબરાન્તકસત્પુત્રવિવાહહતરુક્મિકઃ ॥

ઉષાપહતપૌત્રશ્રીર્વાળવાહુનિવારકઃ ॥૨૧૩॥

(૯૫૦) શંબરાન્તકસત્પુત્રવિવાહહતરુક્મિકઃ શંબરાસુરને નાશ કરનારન્નધુમ્ન (શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર)ના પુત્ર અનિરુદ્ધના વિવાહમાં બલદેવજી દ્વારા રુક્મિક (રુક્મણીના બાધ)ને હણનાર—મારનાર.

(૯૫૧) ઉષાપહતપૌત્રશ્રીઃ બાણાસુરની પુત્રી ઉષાને માટે તેની સખી ચિત્રલેખાએ યોગશક્તિથી હરણ કરેલા પોતાના પૌત્ર અનિરુદ્ધની શ્રી—સંપત્તિ છે જેમનાથી એવા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ.

જ્યારે બાણાસુરે બંદીબાને નાંખેલા પોતાના પૌત્ર અનિરુદ્ધને મુક્ત કરવા આપ પધાર્યા, ત્યારે સ્ત્રી સાથે અનેક સંપત્તિ પણ અનિરુદ્ધને પ્રાપ્ત થઈ એટલે જેમનાથી અનિરુદ્ધને સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે એવા પ્રભુ એમ નામ કહે છે.

(૯૫૨) વાળવાહુનિવારકઃ બાણાસુરના બાહુઓને નિવારણ કરનાર—છેદી નાંખનાર.

શ્રીશંકરના વરદાનને સત્ય કરવા બાણાસુરના હજાર બાહુઓમાંથી ચાર બાહુઓ કાયમ રાખી બાકીના લુખેને આપે છેદી નાંખેલા છે. એમ આ સ્કંધના ૬૩ માં અધ્યાયમાં કથન કરેલું જેથી અહિં બાણના બાહુઓને નિવારણ કરનાર પ્રભુ એમ જણાવે છે.

મૂ० શીતજ્વરમયવ્યાસજ્વરસંસ્તુતષડ્ગુણઃ ॥

શંકરપ્રતિયોદ્ધા ચ દ્વન્દ્વયુદ્ધવિશારદઃ ॥૨૧૪॥

(૯૫૩) શીતજ્વરમયવ્યાસજ્વરસંસ્તુતષડ્ગુણઃ શીતજ્વર

(ટાકથા આવતો તાવ) ના ભયને પ્રાપ્ત થયેલા જવરે
[ઉન્હા તાવે] જેમના ઐશ્વર્યાદિ છ ગુણોની સ્તુતિ કરી છે
એવા ભગવાન્ શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.

આ સંકંધના ૬૩ માં અધ્યાયમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે:-
‘ખાણાસુરની સાથે યુદ્ધ કરતાં, તેને સહાય કરવા ગણો સહિત ભગ-
વાન્ શંકર પણ પધારેલા હતા, તે ગણોમાંના ઉષ્ણજવર નામના
ગણે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણપ્રતિ ઉપદ્રવ કરતાં, તેનો પરાભવ કરવા આપે
શીતજવર છોડેલો છે. અને તે પ્રભુના શીતજવરથી પીડા પામતાં
ઉષ્ણજવરે પ્રભુના પ્રભાવને વર્ણવી સ્તુતિ કરી છે. તેને ઉદ્દેશી આ
નામનો પ્રકાશ કરેલો છે. અણિમા લઘિમાદિ છ ઐશ્વર્યના ગુણોને
તો “ સદ્ગુણઃ ” એ ભગવાનના નામનાં વર્ણવી ગયા છીયે. એટલે
અહિં પિષ્ટપેપણુ કરતા નથી.

(૯૫૪) શક્કરપ્રતિયોદ્ધા શંકરનો પ્રતિપક્ષ કરી યુદ્ધ કરનાર,
શ્રીશંકરના સહામા યુદ્ધ કરનાર શ્રી વાસુદેવ પ્રભુ.

(૯૫૫) વ્રંદ્યુદ્ધાવિશારદઃ સહામ સહામા થઇને યુદ્ધ કરવામાં
કુશલ--નિપુણ.

મૂં નૃગપાપપ્રમેત્તા ચ બ્રહ્મસ્વગુણદોષદૃક્ઃ॥

વિષ્ણુભક્તિવિરોધૈકબ્રહ્મસ્વવિનિવારક ॥૨૧૫॥

(૯૫૬) નૃગપાપપ્રમેત્તા નૃગરાજના પાપને દૂર કરનાર.

નૃગરાજ આહ્વાણને ઘણુંજ દાન આપતા હતા, એક દિવસે
એમ બન્યું કે:-એક આહ્વાણને શાસ્ત્ર વિધિ પ્રમાણે તેમણે ગાયનું
દાન આપ્યું, તેવામાં બે આહ્વાણને ત્યાંથી ગાય નાશી ગઇ અને.

રાજની ગૌશાળામાં પ્રવેશ કર્યો; એટલે અજાણમાં તેજ ગાયને કોઇ ખીજ બ્રાહ્મણને દાનમાં આપવામાં આવી. હવે પ્રથમ જે બ્રાહ્મણ દાનમાં તે ગાયને લઈ ગયો હતો તે બ્રાહ્મણ શોધ કરતાં કરતાં એજ ગાયને લેઈ જતા પેલા ખીજ બ્રાહ્મણને માર્ગમાં મળ્યો. જેથી આ “મહારી ગાય છે મહારી ગાય છે,” એમ પરસ્પર બ્રાહ્મણને કલહ થવા લાગ્યો, તેનું સમાધાન કરવા પોતે રાજાએ પણ અનેક આગહ પૂર્વક જનને સમજાવવા માંડ્યા; પણ કોઈએ માન્યું નહિ, અને રાજાનો અધ્યાનક કાળ થયો. તે પ્રાયશ્ચિતના યોગે રાજાને કાંચી-કીડાનો જન્મ લેવો પડ્યો. યાદવના રાજકુમારો રમતાં રમતાં ત્યાં આવી પહોંચતાં, હવડ કૃવામાં તેને જોયો. જેથી તેનો ઉદ્ધાર કરવા બહુજ પ્રયાસ કર્યો છતાં કાંઈપણ વળ્યું નહિ; એટલે તે વાત સર્વેએ આવી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને નિવેદન કરી, આપ પ્રભુએ કર કમલના સ્પર્શથી લીલા માત્રમાંજ તેનો ઉદ્ધાર કરી કાંચીકીડાની યોનિમાંથી મુક્ત કર્યો. એમ આ સ્કંધના ૬૪ મા અધ્યાયમાં સ્પષ્ટ જણાવેલું છે. તેજ આસપાસથી અહિં નૃગરાજને બ્રહ્મસ્વના પાપથી દૂર કરનાર પ્રભુ એમ કહે છે.

(૮૫૭) બ્રહ્મસ્વગુણદોષટ્ક ૧ બ્રહ્મસ્વના ગુણ અને દોષોને જોનાર, ૨ બ્રહ્મસ્વમાં રહેલા ગુણ અને દોષો ખીજને દર્શાવનાર, ૩ નૃગરાજને બ્રહ્મસ્વથી થયેલા દોષ અને ગુણો અન્ય પુરુષોને દર્શાવનાર.

બ્રાહ્મણો સંબંધી કોઈ પણ દ્રવ્ય વસ્તુને “બ્રહ્મસ્વ” કહેવામાં આવે છે. એ બ્રહ્મસ્વને અંજણપણમાં પણ ગૃહણ કરવાથી અમાપ પાપ થાય છે, તો જાણી જોઈને હરણ કરવામાં આવે તો

કેટલું બધું પાપ થાય ? એમ આપે યદુરાજ કુમારોને જણાવ્યું છે. વળિ
બ્રહ્મસ્વમાં એક મહાન ગુણ પણ રહેલો છે કે:—વારંવાર અગણિત
દાન બ્રાહ્મણોને આપવાથી ભગવદ્દર્શન રૂપ અતુલ ફલ પણ ઉપલ-
બ્ધ થાય છે. નૃગરાજએ અગણપણમાં બ્રહ્મસ્વ હરણ કરવાથી
સેંકડો વર્ષ કાંચીકીડાનો જન્મ અનુભવ્યો, તેમ પુષ્કળ દાન આપ-
વાથી ભગવદ્દર્શન રૂપ દિવ્ય ફલ પણ પ્રાપ્ત કર્યું. પ્રભુએ બ્રહ્મસ્વના
ગુણ એને દોષોને સર્વત્ર પ્રસરાવવાના હેતુથી જ યદુરાજ કુમારોને
ઉપદેશ આપેલો છે. માટે અહિં શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને બ્રહ્મસ્વના ગુણ દોષને
જોનાર તથા દર્શાવનાર કહ્યા.

[૯૫૮] વિષ્ણુમક્તિવિરોધૈકબ્રહ્મસ્વદાનિવારકઃ વિષ્ણુ પ્રભુ-
શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની ભક્તિમાં વિરોધ આવવા અર્થાત્ પ્રતિબંધ થવા સાં
એક અસાધારણ મોટું કારણ બ્રહ્મસ્વ—બ્રાહ્મણને અર્પણ કરેલું ખૂંચી
લેવું તે છે, તેવા બ્રહ્મસ્વનું વિશેષ રીતે નિવારણ કરનાર અર્થાત્
તળજન્ય પાપને દૂર કરનાર શ્રીહરિ—શ્રીકૃષ્ણ.

મૂ० બલમદ્રાહિતગુણો ગોકુલપ્રીતિદાયકઃ ॥

ગોપીસ્નેહૈકનિલયો ગોપીપ્રાણસ્થિતિપ્રદઃ ॥૨૧૬॥

(૯૫૯) બલમદ્રાહિતગુણઃ બલમદ્રજમાં શોકરહિતપણું—આ-
નંદી સ્વભાવ વગેરે ગુણોને સ્થાપન કરનાર પ્રભુ.

(૯૬૦) ગોકુલપ્રીતિદાયકઃ બલદેવજીદ્વારા ગોકુલનિવાસી
(નંદ, યશોદા વગેરે) જનોને પ્રીતિ—આનંદ—હર્ષ સમર્પણ કરનાર.

(૯૬૧) ગોપીસ્નેહૈકનિલયઃ ગોપીજનોનો સ્નેહ—પ્રેમ, તેના
સ્થાન રૂપ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

(૯૬૨) ગોપીપ્રાણસ્થિતિપ્રદઃ ૧ ગોપાંગનાઓનાં પ્રાણોને સ્થિતિ [અલ્લેવજીદારા] અર્પણ કરનાર—શાંતિ આપનાર, ૨ ગોપીજનોના પ્રાણોમાં સ્થિતિ કરનાર, ૩ ગોપવનિતાઓની સ્થિતિ પોતાના પ્રાણ-વિષે કરનાર શ્રીગોપીજનવલ્લભ પ્રભુ.

મૂં વાક્યાતિગામિયમુનાહલાકર્ષણવૈભવઃ ॥

પૌંડ્રકત્યાજિતસ્પર્દઃ કાશીરાજવિભેદનઃ ॥૨૧૭॥

(૯૬૩) વાક્યાતિગામિયમુનાહલાકર્ષણવૈભવઃ અલ્લેવજીના વાક્યને અતિક્રમણ કરનાર—નહિ માનનાર શ્રાવ્યમુનાજીને હલવડે આકર્ષણ કરવામાં ખેંચવામાં જેમનો વૈભવ—મહાસામર્થ્ય છે. એવા અલ્લેવરૂપ—સંકર્ષણ સ્વરૂપ શ્રી ભગવાન પૂર્ણ પુરુષોત્તમ.

[૯૬૪] પૌંડ્રકત્યાજિતસ્પર્દઃ પૌંડ્રકરાજની સ્પર્દાને છોડાવનાર.

કર્ષદેશનો અધિપતિ પૌંડ્રક શ્રીકૃષ્ણના જેવો પોતાનો સર્વ વેશ રાખી “હું કૃષ્ણ છું, હું વાસુદેવ છું” એમ કહી શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ ગરુડનું વાહન વગેરે સર્વ શ્રી કૃષ્ણનાંજ ચિન્હોને ધારણ કરતો હતો, તેમની સ્પર્દા કરતો હતો, દૂતદારા પણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને એમ કહેવરાવી યુદ્ધની માંગણી કરી, એટલે પ્રભુએ તેના નગરને ઘેરી લુપ્તને તેનો નાશ કર્યો. તેથી અહિં પૌંડ્રકની સ્પર્દાને છોડાવનાર પ્રભુ એમ કહે છે.

(૯૬૫) કાશીરાજવિભેદનઃ મિથ્યા વાસુદેવ પૌંડ્રકના મિત્ર કાશીરાજને નાશ કરનાર—મારનાર.

મૂ० કાશીમિદાહકરણઃ શિવમસ્મપ્રદાયકઃ ॥

દ્વિવિદપ્રાણઘાતી ચ કૌરવાર્વર્ગવર્તુત્ ॥૨૧૮॥

(૪૬૬) કાશીમિદાહકરણઃ ચક્રને આજ્ઞાઆપી કાશીનગરીને અત્યંત હાહ કરનાર—બાળનાર એવા શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

કાશીપુરીને બાળવાનું મુખ્ય કારણ આ છે કે:—“કાશીરાજના પુત્ર સુદક્ષિણે પોતાના પિતાને નાશ કરનાર શ્રીકૃષ્ણનો નાશ કરવા સાઈ બ્રાહ્મણોદ્ધારા દક્ષિણામિમાં હોમ આપી અગ્નિને દ્વારકાનગરનો વિનાશ કરવા પ્રેર્યો. જ્યાં ચક્રવર્તી પોતાના નગરનું રક્ષણ કરી ચક્રને આજ્ઞા આપી કાશીનગરને બાળી ભસ્મીભૂત કરી નાંખ્યું.” એમ ભાગવતના આ સ્કંધના ૬૬ અધ્યાયમાં દર્શાવ્યું છે. પરંતુ અહિં આચાર્ય ચરણ અન્ય નામથી હેતુ દર્શાવે છે કે:—

(૯૬૭) શિવમસ્મપ્રદાયકઃ ભગવાન્ શંભુજીને ભસ્મ અર્પણ કરનાર પરમાત્મા.

ભસ્મરૂપ આભૂષણોથી શોભાવમાન બનનાર શંકરપ્રભુને આપે સકલ કાશીપુર બાળીને શરીરને સળગારવા ધણીજ ભસ્મ-વિભૂતિ અર્પણ કરેલી છે અર્થાત્ કાશીનગર વિશ્વનાથ શ્રી શિવજીનું મનાય છે. પોતાના કૃપાપાત્ર શંભુજીના નગરને કેમ બળાય ? છતાં પોતાના જનની અભિલાષા (શરીરને શોભાવવા સંબંધી) ને પૂર્ણ કરવા તથા આસુરીજીવોથી ભરપૂર અપવિત્ર બની રહેલી કાશીનગરીને, પવિત્ર કરવા ભસ્માવશેષ કરેલી છે.

(૯૬૮) દ્વિવિદપ્રાણઘાતી દ્વિવિદવાનરના પ્રાણનો ધાણ કરવાના સ્વભાવવાળા શ્રીપુરુષોત્તમ.

ભૌમાસુર (નરકાસુર) ના પરમિત્ર દ્વિવિદવાનરના પ્રાણોનો આપે બલદેવજી દ્વારા નાશ કરાવેલો છે. એમ આ સ્કંધના ૬૭મા અધ્યાયમાં છે જેથી દ્વિવિદના પ્રાણોને નાશ કરનાર પ્રભુ એમ કહે છે.
 • (૯૬૯) કૌરવાસ્ત્વર્ગર્વનુત્ કૌરવોના અત્યંત ગર્વને નાશ કરનાર-ઉતારનાર શ્રીકૃષ્ણપ્રભુ.

• દુર્યોધનાદિ સકલ કૌરવોના અપૂર્વ ગર્વને-લક્ષ્મીના મહાન્ મદને ઉતારવાના કારણમાં શ્રીમદ્ભાગવતના આ સ્કંધના ૬૮મ્ અધ્યાયમાં સ્પષ્ટ છે કે:—“ શ્રીકૃષ્ણનાં તૃતીયપત્ની જાંબુવતીના પુત્ર સાંખ્યે પોતાના ઉપર આસક્ત થયેલો કૌરવરાજની રાજકુમારી લક્ષ્મણાનું હરણ કર્યું, તેથી ક્રોધાયમાન બની સર્વ કૌરવો એકત્ર થઈ સાંખ્યે પરાભવ કરી અને તેને બંદીવાન બનાવ્યો, એ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુતિના જાણવામાં આવતાં યુદ્ધ સમારંભ કરવા લાગ્યા પરંતુ સંબંધીઓમાં પરસ્પર ક્લહ ક્રિપન્ન ન થાય, તેથી પોતે બલરામ કૌરવોના મનનું સમાધાન કરવા અને સાંખ્યને સ્ત્રી સાથે તેડીલાવવા હસ્તિનાપુર પધાર્યા. કૌરવોએ તેમનું પણ મહાન્ અપમાન કર્યું જેથી ક્રોધાયમાન થઈ બલદેવજી દ્વારા પ્રભુએ તેમના મહાન્ અભિમાનને ઉતારી નાંખ્યો છે તેજ આગળ જણાવે છે કે:—

મૂ० લાક્ષ્ણાકૃષ્ણનગરીસંવિગ્નાશિલનાગરઃ ॥

પ્રપન્નાભયદઃ સાંબપ્રાપ્તસન્માનભાજનમ્ ॥૨૧૧૧

• (૯૭૦) લાક્ષ્ણાકૃષ્ણનગરીસંવિગ્નાશિલનાગરઃ હલની અણીથી ખેંચેલી નગરીને લીધે તેમાં નિવાસ કરનારા સર્વ નાગરિકજનોને વિકલ કરનાર બલદેવજી દ્વારા પીડા આપનાર શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ.

મહામહોન્મત્ત બનેલા દુર્યોધનાદિ કૌરવના મદને ઉતારવા મહા-
બલવાન બલદેવજીએ પોતાના આયુષહલની અણીથી હસ્તિનાપુર
નગરને ઉપાડી ગંગાનદીમાં નાંખી દેવા માંડ્યું. જેથી કૌરવોનો ગર્વ-
ગભિત થઇ ગયો. બલદેવજીદ્વારા એવું પ્રભાવશીલ મહત્કર્મ કરનાર
આપ શ્રીકૃષ્ણ છે. એમ જાણવું.

(૯૭૧) પ્રપન્નામયદઃ શરણે આવેલા જનોને અભય
આપનાર.

પોતાની નગરીને ઉપર કહેવા પ્રમાણે ગંગામાં પડતી ભેદને
તથા તેમાં નિવાસ કરનાર નાગરિક જનોની પીડાને નીહાળી, સર્વ
કૌરવો પ્રભાવ સંપન્ન બળદેવજીને શરણુ પ્રાપ્ત થયા. ભગવાન પોતે
શરણે આવેલાઓને તો અભય આપે છે. માટે શરણુ થયેલા
હસ્તિનાપુરના લોકોને અભય આપનાર એવા પ્રભુ એમ કહે છે.
બલદેવજી દ્વારા અભય આપનાર પણ આપ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ છે.

(૯૭૨) સાંઘપ્રાપ્તસન્માનમાઝનમ્ જાંબુવતીના પુત્ર સાં-
બને લીધે પ્રાપ્ત થયેલા સત્કાર પૂર્વક સન્માનને ભોગવનાર.

બલરામથી અભય મેળવી દુર્યોધનાદિ કૌરવોએ વધસહિત
સાંબને વળાવી અનેક પ્રકારની ક્રોધ પહેરામણી યાદવોને આપી છે.
જેથી અહિં સાંબને લીધે સન્માનને ભોગવનાર એવા પ્રભુ એમ
પ્રતિપાદન કરે છે.

મૂં નારદાન્વિષ્ટચરણો ભક્તવિક્ષેપનાશકઃ ॥

સદાચારૈકનિલયઃ સુધર્માધ્યાસિતાસનઃ ॥૨૨૦॥

(૯૭૩) નારદાન્વિષ્ટચરણઃ દેવર્ષિનારદજીએ જેમની ચર-

જોને શોધ્યાં છે—જેવાની વાંછના કરી છે એવા સર્વ વ્યાપ્ત પ્રભુ.

પ્રભુને અનેક સ્ત્રીજનો છે એમ જાણી, એમની સાથે પોતે એકલા એકકલાવચ્છિન્ન સર્વનાં મંદીરોમાં નિવાસ કરી, વિલાસપદ્ધિ સર્વ ગૃહાસ્થાશ્રમનાં કર્મો શી રીતે કરે છે? એ ભગવત્સ્ત્રીલાનો અનુભવ કરવા નારદજી ભગવાનની પટરાણીઓનાં જીદાં જીદાં નિવાસ ગૃહોમાં દાખલ થયા, અને સર્વત્ર પ્રભુને નાના પ્રકારના વ્યવસાયમાં વિરાજિત થયેલા નીહાળ્યા. એમ આ સ્કંધના ૬૯ મા અધ્યાયમાં દર્શાવેલું છે. તેને ઉદ્દેશી આ નામનો પ્રકાશ કરે છે.

(૯૭૪) મક્તવિક્ષેપનાશકઃ ભક્તનારદજીના ચિત્તવિક્ષેપને નાશ કરનાર.

દરેક ભગવન્મંદીરમાં પ્રભુને વિવિધ ક્રમમાં ગુંથાયેલા બાળી, તેમની માયાનો વેલવ તેમનું સામર્થ્ય અલૌકિક અચિંત્ય સમજી નારદજીના અંતઃકરણમાં કંઈ કંઈ તરંગો થવા લાગ્યા, અને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. તેથી નારદજીના ચિત્તમાં ઉત્પન્ન થયેલી વિક્ષેપતા—વિકલતાને આપ પ્રભુએ કૃપા કરી દૂર કરેલી છે. જેથી અહિં ભક્તના ચિત્તની વિક્ષેપતાને નાશ કરનાર—દૂર કરનાર પ્રભુ એમ જાણાવે છે.

(૯૭૫) સદાચારૈકાન્તિલયઃ સત્પુરુષોનો જે આચાર તે આચારના મૂળરૂપ સ્થાનરૂપ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.

“શિષ્ટ પુરુષોનો શાસ્ત્રમાં જેવો આચાર માન્ય કરવામાં આવ્યો છે એમકે:—“બ્રાહ્મે મુહૂર્તે ચાત્યાય પરબ્રહ્મ વિચિન્તયેત્ ” “ મ-
હરહઃ સદ્ય્યામુપાસીત્ ” ((બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં ઉઠી પરબ્રહ્મનું ચિ

તન--ધ્યાન કરવું, તથા નિરંતર સંધ્યોપાસન કરવું) વગેરે સત્પુ-
રુષોના પરંપરા પ્રાપ્ત આચારોને માન્ય કરવા જોઈએ. આપ પ્રભુ
સર્વ જગતના નિયંતા છતાં લોકસંગ્રાહાર્થે સર્વ આચારોને શાસ્ત્ર
વિધિ પ્રમાણે પાલન કરી રહ્યા છે. માટે એમને આ સ્થાને શિષ્ટજ-
નોનો આચારના સ્થાનરૂપ પ્રભુ એમ નામ દ્વારા વર્ણવ્યા છે.

(૯૭૫) સુધર્માધ્યાસિતાસનઃ દ્વારકાનગરમાં સ્થાપન કરેલી
સુધર્માનામની રાજ સભાના મધ્યસ્થાનમાં જેમનું સિંહાસન સ્થાપન
કરેલું છે એવા પ્રભુ.

મૂ૦ જરાસંઘાવરુદ્ધેનવિજ્ઞાપિતનિજક્રમઃ ॥

મન્ત્રયુદ્ધવાદિવાક્યોક્તપ્રકારૈકપરાયણઃ ॥૨૨૧॥

(૯૭૭) જરાસંઘાવરુદ્ધેનવિજ્ઞાપિતનિજક્રમઃ ૧ જરાસંઘે
દિગ્વિજયમાં જતી લકષ્મ જેમને બંદીખાને નાંખેલા છે તેવા રાજાઓએ
જેમને પોતાનું દુઃખ વિશેષે કરી જણાવેલું છે એવા પ્રભુ, ૨ જ-
રાસંઘરાજાએ દિગ્વિજય કરી બંદીવાન બનાવી દીધેલા અનેક રા-
જાઓએ જેમને પોતાનું દુઃખ નિવેદન--અર્પણ કર્યું છે એવા શ્રી
કૃષ્ણચંદ્ર.

(૯૭૮) મન્ત્રયુદ્ધવાદિવાક્યોક્તપ્રકારૈકપરાયણઃ મંત્રી--પ્ર-
ધાનપદમાં નિયત થયેલા ઉદ્ધવજી વગેરેના વાક્યોમાં કથન કરેલો
(મનુ બૃહસ્પતિ આદિના મતાનુસાર) પ્રકાર જ જેમને સર્વોદ્ધ-
રિતે આશ્રય કરવા યોગ્ય છે--માન્ય રાખવા લાયક છે એવા પ્રભુ

એક દિવસે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સુધર્માસભામાં વિરાજિત થતાં
જ જરાસંઘે બંદીવાન બનાવેલા રાજાઓનો એકાંત દૂત આવ્યો,

અને ત્યાર પછી યુધિષ્ઠિરની રાજસૂયયજ્ઞ કરવાની ઇચ્છાને વિદિત કરવા દેવર્ષિ નારદજી પણ પધાર્યા. તે બન્ને કાર્યો કરવાં યોગ્ય જ છે, તેમાં શી રીતે વર્તવું ? તે સંબંધમાં રાજનીતિક્ષણ ઉદ્ભવજીને પૂછવામાં આવ્યું, તેમણે દર્શાવેલા પ્રકાર પ્રમાણે જ આપ વત્સ્યા એ. એમ આ સ્કંધના ૭૧ મા અધ્યાયમાં સ્પષ્ટ છે. તેથીજ અહિં ઉદ્ભવજીના વાક્યોમાં કહેલો પ્રકાર જ જેમને આશ્રય-માન્ય કરવા યોગ્ય છે એવા પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર એમ કહે છે.

મૂ० રાજસૂયાદિમલ્લકૃત સંપ્રાર્થિતસહાયકૃત ॥

इन्द्रप्रस्थप्रयाणार्थमहत्संभारसंभृतिः ॥૨૨૨॥

(૯૭૯) રાજસૂયાદિમલ્લકૃત રાજસૂયાદિ યજ્ઞને સંપાદન કરનાર.

રાજસૂયાદિ યજ્ઞોતું કર્મ એવું વિષમ છે કે;--ભગવદ્દિગ્ધાએ જ પૌર પડી શકે છે, કેમકે સર્વ રાજાઓમાં જ્યારે બલથી ધનથી અને પ્રભાવથી વચસ્વ--શ્રેષ્ઠત્વ હોય તોજ રાજસૂય યજ્ઞ થઈ શકે. યુધિષ્ઠિરરાજાને એ સર્વ પ્રતાપ અર્પણ કરનાર આપ જ છે. તેથી જ તેમને રાજસૂય યજ્ઞ સાધ્ય થયો છે એ નિઃસંશય છે. જેથી આપ રાજસૂયાદિ યજ્ઞને સંપાદન કરનાર પ્રભુ એમ નામ જણાવે છે.

• (૯૮૦) સંપ્રાર્થિતસહાયકૃત પ્રાર્થના કરવાથી સહાય કરનાર. એવા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ.

પાંડવોની પ્રાર્થનાથી જ મહાબલવાન જરાસંધને વધ કરવાનો ઉપાય દર્શાવી આપે દિગ્વિજયમાં સહાય કરેલી છે. અર્થાત્ પ્રભુની કૃપા દષ્ટિથી જ સર્વત્ર પાંડવોનો દિગ્વિજય થયેલો છે. જેથી આ

સ્થાને પ્રાર્થના કરવાથી સહાય આપનાર પરમાત્મા એમ ઉપદેશ છે—
પ્રતિપાદન કરે છે.

(૯૮૧) इन्द्रप्रस्थप्रयाणार्थमहत्संभारसंभृतिः पांडवोनी राज-
धानी इन्द्रप्रस्थ नगरीमां प्रयाणु કરવા—જવા માટે મહત્પુરુષોને
યૌજ્ઞ મહારાજાઓને લાયક રત્નાદિ પદાર્થોની સામગ્રીનો જેમને
સારી રીતે સંચય—સંગ્રહ છે એવા શ્રી પુરુષોત્તમ.

मू० जरासंधवधव्याज-मोचिताशेषभूमिपः ॥

सन्मार्गबोधको यज्ञक्षितिवारणतत्परः ॥२२३॥

(૯૮૨) જરાસંઘવધવ્યાજમોચિતાશેષભૂમિપઃ જરાસંઘના
વધ—નાશને ઉદ્દેશી બંદીખાનામાંથી અનેક રાજાઓને મુક્ત કરનાર.

બ્રાહ્મણોનો વેશ ગૃહણુ કરી ભીમસેન અને અર્જુન સાથે
જરાસંઘના નગરમાં પ્રવેશ કરી તેની સામે બોક્ષામાં દ્વંદ્વયુદ્ધ માંગ્યું.
અને ભીમસેનદ્વારા યુક્તિ પૂર્વક તેનો વિનાશ કર્યો. જેથી બંદી-
વાન અનેલા અનેક નૃપતિઓ મુક્ત થઈ પ્રભુની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.
એમ આ સંઘના ૭૧ મા અધ્યાયમાં સ્પષ્ટ છે. માટે જરાસંઘના
વધદ્વારા રાજાઓને છોડાવનાર.

[૯૮૩] सन्मार्गबोधकः सन्मार्ग—ભક્તિમાર્ગનો ઉપ-
દેશ કરનાર,

બંદીખાનામાંથી મુક્ત કરેલા રાજાઓને સન્માર્ગ એટલે ભક્તિ
માર્ગનો બોધ આપે આપેલો છે જેથી અહિં “ સન્માર્ગ બોધક ”
એવા પ્રભુ એમ કથન કરે છે.

(૯૮૪) यज्ञक्षितिवारणतत्परः ૧ યજ્ઞ મંડપમાંના ઋત્વિજો-
યજ્ઞ કરનારા બ્રાહ્મણોને વરણુ કરવામાં—યજ્ઞ સંબંધી કાર્યોની યોજના

કરવામાં તત્પર—સાવધાન રહેનાર, ૨ યજ્ઞની ક્ષિતિ—દૂષણને નિવા-
રણ કરવામાં તત્પર—કુશળ.

યજ્ઞોમાં અનેક વિઘ્નો ઉપસ્થિત થાય છે, તેમ દ્રવ્યના અભા-
વને ક્ષીધે અનેક દૂષણો પણ આવે છે. તે સર્વને સારી રીતે સુધારી,
દ્રવ્ય પ્રતિ કરવી એ કાર્યો સંપાદન કરવા પ્રભુજ સમર્થ છે. એવા
મહાન કર્મો સાધવામાં પ્રભુની કૃપા આવશ્યક છે. યુધિષ્ઠિર રાજાના
રાજસૂયયજ્ઞમાં પ્રભુ, કૃપાના બલથીજ તે સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થયાં હતાં
તેજ આ નામથી જણાવે છે.

મૂં શિશુપાલહતિવ્યાજ-જયશાપવિમોચકઃ ॥

દુર્યોધનાભિમાનાવિધશોષવાણવૃકોદરઃ ॥૨૨૪॥

(૯૯૫) શિશુપાલહતિવ્યાજ-જયશાપવિમોચકઃ શિશુપા-
લના નાશનું નિમિત્ત લેધ વિષ્ણુદ્વત જયના શાપને મુક્તિ
આપેનાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

સનકાદિક મુનિઓએ ભગવાન વિષ્ણુના પાર્ષદો-દ્વારપાલોને
જન્મ વિજ્ઞ્ય નામથી પ્રસિદ્ધ ગણાય છે તેમને શાપ આપેલો છે.
તેમાંના જન્મ ત્રિજન જન્મમાં શિશુપાલ યદ્ય અવતરેલા છે. તે પોતાના
ભક્ત છે. માટે તેમનો ઉદ્ધાર કરવાને જ પ્રભુએ શિશુપાલનો નાશ
કરેલો છે. નહિ કે તેના દુવચનથી પીડા પામી-ક્રોધીનની નાશ કરેલો
છે. સર્વોત્તર્યામી પ્રભુ સર્વનું સર્વ સ્થલે કલ્યાણ જ કરે છે, તેમને
ક્રોધનું પણ અનિષ્ટ કરવામાં પ્રયોજન નથી. તો પછી ભક્તનું ક્યાંથી
અનિષ્ટ કરે. પ્રથમ શાપ સંબધી સર્વ હકીકત આવી ગઈ હોવાને
ક્ષીધે વિશેષ સૂચન કરતા નથી.

(૯૮૬) દુર્યોધનાભિમાનાઘ્નિશોષણવૃકોદરઃ દુર્યોધનરા-

ગ્નના અભિમાન રૂપ સમુદ્રને અથવા દુર્યોધનરૂપ અભિમાનના સાગ-
રને શોષણ કરવા માટે વૃકોદર—ભીમસેન જેમને બાણ રૂપ છે.

એવા પ્રભુ શ્રીપુરુષોત્તમ.

દુર્યોધનને મયદાનને રચેલી દિવ્ય સભામાં જલ સ્થાને રૂપલની
બ્રાંતિ થઇ. એટલે ભીમસેન પ્રભૃતિએ તેમનું. અંધ પુત્ર વગેરે કહી
ઉપહાસ્ય કર્યું, જેથી છત્રપતિ દુર્યોધનને ધણુંજ વિષમ લાગ્યું એ
કથાને ઉદ્દેશી અહિં ઉપર પ્રમાણે ભગવન્નામ પ્રતિપાદન કરે છે.

મૂ० મહાદેવવરપ્રાપ્ત-પુરશાલ્વવિનાશકઃ ॥

દન્તવક્ત્રવધવ્યાજ-વિજયાઘૌઘનાશકઃ ॥૨૨૫॥

(૯૮૭) મહાદેવવરપ્રાપ્તપુરશાલ્વવિનાશકઃ ૧ મહાદેવના
વરદાનથી જેણે પુર-સૌભનામના વિમાનને મેળવ્યું છે તેવા શાલ્વ
રાગ્નને નાશ કરનાર. ૨ મહાદેવના વરદાન અને સૌભવિમાન જેને
પ્રાપ્ત થયેલું છે, તેવા શાલ્વ રાગ્નનો વિશેષે કરી નાશ કરનાર
ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

(૯૮૮) દન્તવક્ત્રવધવ્યાજવિજયાઘૌઘનાશકઃ દંતવક્ત્ર રા-
ગ્નના વધ કરવાના મિષથી—નિમિત્તથી વિજય નામના પૈકુંડ પ્રભુના
દ્વારપાળના પાપ સમુદાયને નાશ કરનાર પ્રભુ.

જય અને વિજય નામના દ્વારપાલોમાંથી વિજય પોતાના
ત્રિવ્રત જન્મમાં દન્તવક્ત્ર થયા હતા. અહિં પણ બ્રાહ્મણનાં શાપરૂપ
પાપ સમુદાયનો નાશ કરવાનું હેતુથીજ દંતવક્ત્રનો નાશ કરેલો છે.
માટે તે નિમિત્તથી વિજયના પાપ સમુદાયને નાશ કરનાર પ્રભુ
એમ કહે છે.

મૂ૦ વિદૂરથપ્રાણહર્તા ન્યસ્તશસ્ત્રાર્થવિગ્રહઃ ॥

ઉપધર્મવિલુપ્તાઙ્ગ-સૂતઘાતિ વરપદઃ ॥૨૨૬॥

(૯૮૯) વિદૂરથપ્રાણહર્તા દંતવક્ત્રના બાધ વિદૂરથના પ્રાણને હરણ કરનાર શ્રી હરિ.

(૯૯૦) ન્યસ્તશસ્ત્રાર્થ વિગ્રહઃ ૧ પોત પોતાના સ્થાનમાં સ્થાપન કર્યાં છે શસ્ત્ર તથા અસ્ત્ર જેમણે એવા દેહધારી પ્રભુ. ૨ શસ્ત્ર તથા અસ્ત્રવડે થતા યુદ્ધને ત્યાગ કરનાર પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

વિદૂરથનો નાશ કર્યા પછી ભગવાન શ્રી કૃષ્ણને કોઇ સાથે યુદ્ધનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો નથી એમ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં સ્પષ્ટ જણાય છે. માટે ત્યાર પછી આપે શસ્ત્ર અસ્ત્રથી યુદ્ધ નહિ કરવું એમ નિશ્ચય કરેલો. એટલાજ માટે અહિં શસ્ત્ર અસ્ત્રથી થતા યુદ્ધનો ત્યાગ કરનાર પ્રભુ એવા અર્થ સૂચક નામની પ્રેરણા શ્રીમદ્વાચાર્ય ચરણે કરેલી છે.

(૯૯૧) ઉપધર્મવિલુપ્તાઙ્ગસૂતઘાતિ સ્વધર્મથી રહિત ગૌણ ધર્મથી થયેલા પાપ વડે જેમનું અંગલીપ્ત-વ્યાપ્ત બનેલું છે એવા સૂતપુરાણીને મારવાના સ્વભાવવાળા પ્રભુ.

પોતાનો જે ધર્મ છે, તેથી કોઇ અન્યધર્મનો આશ્રય કરી તે પ્રમાણે વર્તવું એને ઉપધર્મ કહેવામાં આવે છે. એ ઉપધર્મ મુખ્ય ધર્મથી ગૌણ મનાય છે. સૂતપુરાણી સંકર જાતીના હોઇ શકે છે, જેથી બ્રહ્માસન ઉપર વિરાજ વક્તૃત્વ કરવાનો એમનો અધિકાર નથી. છતાં બ્રહ્માસન પર બેસી વક્તા બનેલા છે. એ ગૌણ ઉપધર્મનું આગ્રહણ એમણે કરેલું છે. વળિ બ્રહ્મદેવજી ત્યાં પધાર્યા, તેમને નીહાવતા છતાં પણ ઉઠી ઉભા થઇ સૂતપુરાણીએ સત્કાર

કર્યો નહિ કારણ કે વક્તૃત્વના—બ્રહ્મત્વના અભિમાનમાં હતા. તેમનાં તેવા પાપને જાણી ભગવાને બલદેવજીદ્વારા તેમનો નાશ કરેલો છે. એ કથાને ઉદ્દેશો આ નામને પ્રકટ કરે છે.

(૯૯૨) ચરપ્રદઃ વરદાનને અર્પણ કરનાર.

સૂતપુરાણિકનો નાશ કર્યા પછી શૌનકાદિ ઋષિઓના યજ્ઞની સમાપ્તિ કરવા માટે સૂત પુરાણીને બદલે તે વક્તૃત્વના સ્થાનપર બલદેવજીએ તેમના પુત્રને સ્થાપન કર્યો. અને ચિરંજીવ રહેવાનું વરદાન આપી પુરાણ કહેવાનો અધિકાર આપ્યો છે. આ પ્રમાણે સૂતપુરાણીને હણી તેમના પુત્રને પુરાણ કથન કરવાનું તથા ઋષિઓના યજ્ઞને સમાપ્ત કરવાનું વરદાન બલદેવજીદ્વારા આપનાર આપ પ્રભુ છે. જેથી અહિં “ચરપ્રદઃ” એમ શ્રીપુરુષોત્તમનું નામ જણાવે છે.

મૂ० બલ્વલપ્રાણહરણપાલિતર્પિશ્રુતિક્રિયઃ ॥

સર્વતીર્થાઘનાશાર્થતીર્થયાત્રાવિશારદઃ ॥૨૨૭॥

(૯૯૩) બલ્વલપ્રાણહરણપાલિતર્પિશ્રુતિક્રિયઃ ઇશ્વલ દૈત્યના પુત્ર બલ્વલ દૈત્યના પ્રાણને હરણ કરી અર્થાત્ બલદેવજીદ્વારા તેને મારી ઋષિઓની શ્રુતિઓ—વેદોમાં પ્રતિપાદન કરેલી ક્રીયાઓને રક્ષણ કરનાર શ્રી પુરુષોત્તમ—શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

(૯૯૪) સર્વતીર્થાઘનાશાર્થતીર્થયાત્રાવિશારદઃ સકલ તીર્થોનાં પાપને નાશ કરવા સાથે તીર્થયાત્રા કરવામાં ચંતુર-કુશલ એવા શ્રી હરિ—શ્રીકૃષ્ણ.

તીર્થોમાં અનેક પાપીજનો પોતાના પાપોને દૂર કરવા આવી

સ્નાનાદિક ક્રિયાઓ કરે છે. તેથી ઘણા કાલ સુધી એમ બનવાથી તીર્થોપણ દૂષિત બને છે—પાપ યુક્ત થાય છે. એટલે તેવાં તીર્થોનાં પાપને વિદારણ કરવા, તેને પવિત્ર કરવા આપ પ્રભુ પણ તીર્થયાત્રા કરે છે. બલદેવજીદ્વારા આપે જ સર્વ તીર્થાટન કરેલું છે. બલદેવજી, સંકર્ષણ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે અને સંકર્ષણ પોતે સાક્ષાત્ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનનું જ સ્વરૂપ છે. એટલે તીર્થયાત્રા કરનાર બલદેવજી છે, છતાં અહિં આં તીર્થયાત્રા કરવામાં વિશારદ આપ શ્રીકૃષ્ણજી છે. એમ નામનું કથન કરી પ્રતિપાદન કરે છે, એ વાસ્તવિકજ છે.

મૂં જ્ઞાનક્રિયા-વિમેદેષ્ટફલસાધનતત્પરઃ ॥

સારથ્યાદિક્રિયાકર્તા ભક્તવચ્ચત્વબોધકઃ ॥૨૨૮॥

(૯૯૫) જ્ઞાનક્રિયાવિમેદેષ્ટફલસાધનતત્પરઃ જ્ઞાન અને ક્રિયા (કર્મ) એ બન્ને ભેદોવડે-માર્ગોવડે પામવા યોગ્ય જે ફલ તેને તેતે 'માર્ગ' પ્રમાણે વર્તનારાઓને તેવે પ્રકારે સાધનમાં અર્થાત્ તે તે ફલને પ્રાપ્ત કરવામાં તત્પર-સમર્થ એવા પ્રભુ.

શુભ અને અશુભ સર્વ કર્મો જ્ઞાનનિષ્ઠ થતાં નહિ થઈ જાય છે. એમ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે, ભગવાન બલદેવજી સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાન છે માટે ભગવદ્ ભક્તિમાં નિષ્ઠાવાન છે. તેમને તીર્થયાત્રા વગેરે કર્મમાં આધીન બનવાની કાંઈ પણ આવશ્યકતા નથી. પરંતુ જ્ઞાનમાં અનધિકારી ઋષિઓને કર્મોમાંજ અતિષય શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરવા આપે તીર્થાટનાદિક કર્મો સ્વીકારેલાં છે. જેથી જ્ઞાન તથા કર્મ બન્નેને આપ પ્રતિપાદન કરનાર છે. જેવો જેવો જેનો અધિકાર છે, તેને તેવાં તેવાં ફલો પ્રાપ્ત કરવામાં ભગવાન સહાયવાન થાય છે. તેજ આશ- અને આ નામ પ્રતિપાદન કરે છે—સુચવે છે.

(૯૯૬) સારથ્યાદિક્રિયાકર્તા અર્જુનની સારથ્યાદિ ક્રિયા કરનાર ભગવાન હરિ.

(૯૯૭) મક્તવશ્યત્વબોધકઃ હું ભક્તને વશ-આધીન છું એમ બોધ કરનાર.

અર્જુનનું સારથીપણું કરવું તથા બલદેવજીનો અભિપ્રાય દુર્યોધનનો નાશ થવામાં ન હોય, છતાં ભક્તજનોનું પ્રિય કરવા દુર્યોધનનો નાશ કરવામાં આપે અનુમતિ આપી ચોટલુંજ નહિ પરંતુ ભીમસેનદ્વારા આપેજ દુર્યોધનનો નાશ કર્યો. એમ કરીને બલદેવજીને “હું ભક્ત વશ છું” એમ દર્શાવી આપ્યું છે. જેથી અહિં ભક્તાધીનતાનો બોધ કરનાર એવા પ્રભુ એમ કથન કરે છે. (૯૯૬ અને ૯૯૭ એમ બન્ને નામો પાંડવોમાં પોતાનો પક્ષપાત દર્શાવનારાં દુર્યોધનના યુદ્ધ પ્રસંગના સમયને સૂચવનારાં છે.)

મૂ० શ્રીદામારંકમાર્યાર્થ-ભૂમ્યાનીતેન્દ્રવૈભવઃ ॥

રવિગ્રહનિમિત્તાસકુરુક્ષેત્રૈકપાવનઃ ॥૨૨૧॥

(૯૯૮) શ્રીદામારંકમાર્યાર્થ-ભૂમ્યાનીતેન્દ્રવૈભવઃ પોતાની સાથે સાંદૃષ્ટિપિતિ ગુરૂને ત્યાં અભ્યાસ કરનાર પરમહરિદ્રી સુદામા નામના આદ્યજ્ઞની પત્ની—જીને માટે ઈંદ્રના દિવ્ય વૈભવને જૂમિમાં લાવનાર પરમ કૃપાનિધિ શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.

(૯૯૯) રવિગ્રહનિમિત્તાસકુરુક્ષેત્રૈકપાવનઃ ૧ સૂર્યગ્રહણનાં નિમિત્તવડે પ્રાપ્ત થયેલા કુરુક્ષેત્રને પવિત્ર કરનાર. ૨ સૂર્યગ્રહણને ઉદ્દેશી જેમણે કુરુક્ષેત્રને પવિત્ર કર્યું છે. એવા ભગવાન શ્રીપુરુષોત્તમ.

મૂ० નૃપગોપીસમસ્તસ્ત્રીપાવનાર્થાશિલક્રિયઃ ॥

ઋષિમાર્ગપ્રતિષ્ઠાતા વસુદેવમશ્વક્રિયઃ ॥૨૩૦॥

(૧૦૦૦) નૃપગોપીસમસ્તસ્ત્રીપાવનાર્થાશિલક્રિયઃ યુધિષ્ઠિરુ
આદિરાજઓ, ગોપીજનો અને બીજી સમસ્ત સ્ત્રીઓ માટે પવિત્ર
કરવાને સ્નાનાદિ સંપૂર્ણ ક્રિયાઓ જોમની છે એવા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ.

સૂર્યગ્રહણ નિમિત્ત કુરુક્ષેત્રમાં પધારવાનું, અને ત્યાં સ્ત્રીનાદિક
સકલ ક્રિયાઓ કરવાનું ભગવાનને મુખ્ય કારણ બહુતોને દર્શન આપી.
તેમના ઉપર અનુગ્રહ કરવો એજ છે. તેજ તાત્પર્યનું આ નામ
સૂચન કરે છે.

(૧૦૦૧) ઋષિમાર્ગપ્રતિષ્ઠાતા ૧ ઋષિઓ—દ્વૈપાયનાદિઓએ
કહેલા માર્ગમાં—સિદ્ધાન્તમાં પોતાની સ્થિતિ કરનાર. ૨ ઋષિઓના
માર્ગમાં રહેનાર અર્થાત્ મુનિઓએ દર્શાવેલા સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે વર્તન
કરનાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ.

• પ્રભુ સર્વોત્તમ સ્વતંત્ર છે. આપનું મુનિજનોના માર્ગમાં અનુ-
સરણુ એ સર્વ લોક સંગ્રહાર્થ છે. મુનિઓ—ઋષિઓદ્વારા સિદ્ધા-
ન્તોને પ્રવર્તાવનાર આપજ છે. માટે તે સિદ્ધાન્તો પ્રમાણે સર્વ
• અનુસરે એટલા માટેજ આપ પણ તેવા માર્ગ—સિદ્ધાન્તને અનુસરે
• છે, અનુમોદન આપે છે. સર્વને તેમ વર્તન કરવાની સૂચના કરે છે.
• તેથીજ અહિં ઋષિઓના સિદ્ધાન્તમાં રહેનાર પ્રભુ એમ ઉપદેશ છે.

(૧૦૦૨) વસુદેવમશ્વક્રિયઃ વસુદેવના મધ્ય-યજ્ઞની ક્રિયાઓ
જોમની છે અથવા જોમનાર્થા તે ક્રિયાઓ થઈ રહેલી છે એવા પ્રભુ.
ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સ્વયં યજ્ઞરૂપ છે (પ્રથમ તત્સંબંધી વિવે-
ચન થઈ ગયું છે.) તો પછી તે યજ્ઞની સકલ ક્રિયાઓ આપની હોય,

અને પોતાના આધારથી ચાલી રહી હોય, એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? માટેજ આ નામમાં વસુદેવની યજ્ઞક્રિયાઓનું સ્વામીત્વ પ્રભુમાં યોગ્ય છે.

મૂ० વસુદેવજ્ઞાનદાતા દેવકીપુત્રદાયકઃ ॥

અર્જુનસ્ત્રીપ્રદાતા ચ बहुलाश्वस्वरूपदः ॥૨૩૧॥

(૧૦૦૩) વસુદેવજ્ઞાનદાતા દ્વૈપાયનાદિ મુનિઓ દ્વારા વસુદેવજીને પોતાના સંબંધી જ્ઞાનને અર્પણ કરનાર ભગવાન શ્રી વાસુદેવ.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણપર વસુદેવજીને પુત્રવાત્સલ્ય પ્રેમ હતો જેથી પોતાના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન તેમને થવામાં પુત્ર પ્રેમ બાધ રૂપ થાય, માટે આપે દ્વૈપાયન (વ્યાસ) નારદાદિ દ્વારા નિજરૂપ સંબંધી ઉત્તમ જ્ઞાન પોતાના પિતા વસુદેવજીને આપેલું છે.

(૧૦૦૪) દેવકીપુત્રદાયકઃ દેવકીજીના પુત્રોને અર્પણ કરનાર.

કંસરાજએ દેવકીજીના પ્રથમ પ્રકટ થયેલા કીર્તિમત્ આદિ છ પુત્રોને નષ્ટ કર્યા હતા. જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ સ્વયં ભગવાન છે એમ દેવકીજીને દૃઢ રીતે સમજવામાં આવ્યું, ત્યારે તે છ બાલકોને નિરીક્ષણ કરવાની શ્રીકૃષ્ણને માગણી કરી એટલે આપે તે કીર્તિમત્ વગેરે છએ બાલકોને ભૂમાનારાયણ પાસેથી લાવી તેમને સ્વાધીન કર્યા અને પછીથી તેમનો મોક્ષ થયેલો છે. એ આ સ્કંધના ૮૫ મા અધ્યાયમાં સ્પષ્ટ છે. જેથી અહિં શ્રી દેવકીજીને પુત્રો આપનાર પ્રભુ એમ કહે છે.

(૧૦૦૫) અર્જુનસ્ત્રીપ્રદાતા પોતાનાં વડીલબધુ બલદેવજી વગેરેને શાંત પાડી નિજસંબાળકતા અર્જુનને આ-પોતાના બહેન સુભદ્રા પ્રકર્ષ—ઉત્તમ રીતે અર્પણ કરનાર ભગવાન શ્રીપુરુષોત્તમ.

(૧૦૦૬) बहुलाश्वस्वरूपदः भित्तिना नगरीमां निवास कर-
नार पोતાના ભક્ત બહુલાશ્વરાજને ઘેર જઈ નિજ સ્વરૂપનું દર્શન
આપનાર પરમ કૃપાળુ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

मू० श्रुतदेवेष्टदाता च सर्वश्रुतिनिरूपितः ॥

‘મહાદેવાદ્યતિશ્રેષ્ઠો ભક્તિલક્ષણનિર્ણયઃ ॥૨૩૨॥

(૧૦૦૭) श्रुतदेवेष्टदाता पोતાના એકાંત પરમભક્ત શ્રુતદેવ
નામના બ્રાહ્મણને નિજ દર્શન રૂપ ઇષ્ટ વસ્તુને તથા મનોવાંછના
પ્રમાણે અર્પણ કરનાર દયાનિધિ શ્રીકૃષ્ણ.

(૧૦૦૮) सर्वश्रुतिनिरूपकः ૧ સર્વ શ્રુતિ—વેદોએ પોતાના
સામર્થ્ય પ્રમાણે જેમનું નિરૂપણ—સ્તુતિગાન કર્યું છે એવા. ૨ સકલ
શ્રુતિગણો વડે પ્રતિપાદિત પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.

“ वेदैश्चसर्वैरहमेववेद्यः ” (સકલ વેદો વડે હુંજ જાણવા
યોગ્ય છું) એમ આપ શ્રીમુખથી અનુનંદને ઉપદેશ કરે છે.
એટલે નિખિલ નિગમ-વેદોમાં નિરૂપણ કરવામાં આવેલી મુખ્ય વસ્તુ
તે આપ શ્રીકૃષ્ણજ છે. અન્ય નહિ. ભગવાન્ના પારને પામવામાં
“સ્વમ” શ્રુતિઓપણ સમર્થ નથી, પછી અન્ય તો ક્યાંથીજ હોય ?
• ભગવતી શ્રુતિ વર્ણવે છે કે:—“ प्रतप्ते अद्य शिपिविष्ट नामार्यः
शस्त्राभि वयुनानि विद्वान् । तं त्वा गृणामि तव समतवीयान्
क्षयंतमस्य रजसः पराक इति ” (હે શિપિવિષ્ટ ! હે વિષ્ણો !
લોકમાં અને વેદોમાં પ્રસિદ્ધ એવા આપના નામની હું પ્રશંસા કરું
છું. તમેજ મહારા સ્વામી છો, જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયોને જાણવા
ગ્રાણા છો, વિદ્વાન છો, માટે હું સ્તુતિ કરું છું. હું તો ક્ષુદ્ર જીવ માત્ર

હું, અને આપ તો સર્વથી મહાન્ છો, આ લોકાત્મક પ્રપંચથી પર
ગૂઢ રૂપે રહેલા છો. તેથી હું આપના અગણિત ગુણગણ મહિમાને
સ્તવન કરવા પ્રયત્ન થયેલો છું.) “ ન તે મહિત્વમાશ્રુવન્તિ ”
(આપના અપાર મહિમાને કોઈ પણ શ્રવણ કરી શકતા નથી.)
“ ઉમે તે વિદ્યરજસીં ” “ યતો લાલો નિવર્તન્તે ” ગીતા. માં તુ
ષ્વેદ ન કચ્ચનં ઇત્યાદિ અનેક શ્રુતિ સ્મૃતિઓમાં ભગવાનનો અપાર
મહિમા—પ્રભાવ વર્ણવેલો છે.

પાછળ ૫૪ પૃષ્ઠમાં “ ગૂઢાત્મા સર્વવેદેષુ ” એ ૪૭ મા
નામમાં વિસ્તૃત રીતે આ વિષય આવી ગયેલો હોવાથી અત્રે આટ-
લેથીજ વિરામ પામીએ છીએ.

આ સંકંધના ૮૭ મા અધ્યાયમાં જયજયજહ્યાજામિતિં એ
શ્લોકોમાં ગોપાંગનારૂપ શ્રુતિગણોએ ભગવાનનો અગણિત ગુણ ગણ
મહિમા સ્પષ્ટ રીતે કથન કરેલો છે. જેથી અહિં પોતાના સામર્થ્ય
પ્રમાણે—સ્વશક્ત્યનુસાર શ્રુતિ ગણો જેમનું નિરૂપણ કરે છે. એવા
પ્રભુ એમ કહે છે.

(૧૦૦૬) મહાદેવઃ કૃતિભેદઃ મહાદેવ જેવાં મુખ્ય છે એવા
બ્રહ્માદિ દેવોથી પણ અત્યન્ત શ્રેષ્ઠ—વિશેષ પ્રશંસનીય એવા
બહુ શ્રીકૃષ્ણ.

ભૃગુઆદિ મુનિઓએ સર્વથી શ્રેષ્ઠ કાણ દેવ છે ? એ સંકંધનો
નિર્ણય કરતાં સર્વોત્તમ પાણું ભગવાનમાં જ સિદ્ધ કરેલું છે. એમ
આ સંકંધના ૮૬ મા અધ્યાયમાં સ્પષ્ટ જણાવેલું છે. જેથી અહિં
મહાદેવાદિ સકલ દેવોમાં શ્રેષ્ઠ એવા પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણ, એમ ભગવ-
નામને પ્રતિપાદન કરે છે.

(૧૦૧૦) ભક્તિલક્ષણનિર્ણયઃ ભક્તિનાં લક્ષણોનો નિર્ણય જ્ઞેમનાથી છે એવા પ્રભુ.

• ભગવદ્નુગ્રહરૂપા ભક્તિનાં લક્ષણોનો નિર્ણય-સિદ્ધાન્ત આપના-થીજ થાય છે. આપ જેને અનુગ્રહ કરવાની ઇચ્છા કરે છે. જેની લૌકિક ઉપર રૂચિ કરાવનાર ધનાદિ સાધનોને આપ હરી લે છે. અને પોતાના તરફ તેના અન્તઃકરણનું આકર્ષણ કરે છે. જેથી ભગવદ્કૃપાપાત્ર અનેકા ભક્તને ભક્તિનાં સંપૂર્ણ લક્ષણો સાધ્ય થાય છે. ભગવાનની પૂર્ણ કૃપા વિના તેવાં ભક્તિનાં ચિહ્નો પ્રાપ્ત કરવાં એ અશક્ય છે. માટે અહિં ભક્તિનાં લક્ષણો—ચિહ્નોનો નિર્ણય જ્ઞેમનાથી છે એવા પ્રભુ એમ કથન કરે છે.

મૂ૦ વૃકગ્રસ્તશિવત્રાતા નાનાવાક્યવિશારદઃ ॥

નરગર્વવિનાશાર્થહૃતબ્રાહ્મણબાલકઃ ॥૨૩૩॥

• (૧૦૧૧) વૃકગ્રસ્તશિવત્રાતા શકુનિપુત્ર વૃક—ભસ્માસુર દૈત્ય વડે પીડા યુક્ત બનેલા શંકર પ્રભુને રક્ષણ કરનાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ.
• કેટલાક “ ભગવાને મોહિનીરૂપ ધારણ કરી વૃકાસુરને છેતરી નાશ કરી શ્રી શંકરનું રક્ષણ કર્યું છે, એમ કહે છે. પરંતુ આ
• સ્કંધના ૮૮ અધ્યાયમાં તો ભગવાને બ્રાહ્મણ બંદુકનું સ્વરૂપ ધારણ કરી, ભસ્માસુરને પોતાની માયામાં મોહ પમાડી ભસ્મીભૂત કરેલો છે અને મહાદેવનું રક્ષણ કર્યું છે. એમ સ્પષ્ટ જણાવે છે. વાસ્તવિક રીતે જ્ઞેનાં એજ યોગ્ય છે.

• (૧૦૧૨) નાનાવાક્યવિશારદઃ અનેક પ્રકારના વાક્યો લવામાં વિશારદ.

ચુકિત, પ્રયુક્તિ પૂર્વક વિવિધ રીતે વચન ચાતુર્યનો પ્રકાશ કરી, વાણી બોલવામાં કુશલતા કરનાર વાણીપતિ આપ શ્રી પુરુષોત્તમ શિવાય અન્ય કોણ સમર્થ હોય ! એવા સુંદર વાક્યાતુર્ય વરે ભરમાસુરને ભસ્મીભૂત કરી ભસ્મધારી શંકરનું આપે ગૌરવ સાચવેલું છે. જેથી અહિં નાના પ્રકારના વાક્ય બોલવામાં વિશારદ—ચતુર, પરમાત્મા, શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર એમ કહે છે.

(૧૦૧૩) નરગર્વવિનાશાર્થહૃતઘ્રાહ્મણબાલકઃ નર—અર્જુન-
જીને થયેલા ગર્વનો નાશ કરવા માટે ઘ્રાહ્મણના બાલકોને હરણ કરનાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ.

(દ્રારકાનગરમાં નિવાસ કરનાર એક ઘ્રાહ્મણની પત્નીને બાલક અવતરી તરતજ મરીજતાં હતાં, તે મરેલાં બાલકનું શયન લઈ તે ઘ્રાહ્મણ રાજસભામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પાસે આવી ધણોળ તિરસ્કાર આપતો હતો. એ પ્રમાણે તેનાં નવ બાલકો મરણ શરણ થઈ ગયાં. નવમું મરેલું બાલક લેઈ જ્યારે સભામાં પ્રવેશ કરી શ્રી કૃષ્ણને શીદકાર કરવા લાગ્યો, ત્યારે તે સમયે ત્યાં પોતાના બલનું મહાન ગર્વ ધારણ કરતા અર્જુન ત્યાં બેઠેલા હતા. તેમણે સર્વ આદેવોના સામર્થ્યનો તિરસ્કાર કરી ઘ્રાહ્મણના બાલકનું રક્ષણ કરવાનું પોતે માયે લીધું. અને પુનઃ એવો પ્રસંગ આવે તો મહને જણાવવું, એટલે હું બાલકનું રક્ષણ કરીશ. જે મહારાથી તેમ નહિ થઈ શકે તો અગ્નિમાં પ્રવેશ કરી બળી મરીશ. આવી અર્જુનની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા જાણી, તેમના પર વિશ્વાસ લાવી, ઘ્રાહ્મણ દશમી વખતે બાલક પ્રસવનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં, અર્જુનને પોતાને ઘેર તેડી ગયો. ત્યાં અર્જુને પ્રસૂતિના સ્થાનને શરપંજરથી—બાણનું પાંજર

બનાવી વાયુ પણ પ્રવેશ ન કરી શકે તેવું બનાવ્યું, પરંતુ આ સ-
મય બાલક પ્રસવથતાની સાથેજ દેહસહિતજ ઉડી ગયું. પ્રથમ
તો માત્ર જીવજ જતો હતો. આમ થવાને લીધે અર્જુનજનો મહાન્
અભિમાન ગલિત થઇ ગયો.) એ આ રકંઠના ૮૯ મા અધ્યાયન
પ્રસંગને અનુસરી આ નામ પ્રકટ કરેલું છે.

મૂ० લોકાલોકપરસ્થાનસ્થિતચાલકદાયકઃ॥

દ્વારકાસ્થમહાભોગ-નાનાસ્ત્રીરતિવર્દ્ધનઃ॥૨૩૪॥

(૧૦૧૪) લોકાલોકપરસ્થાનસ્થિતચાલકદાયકઃ લોકાલોક
પર્વતથી પણ પર-આગળ એવા સ્થાનમાં રહેલા બાળકને લાવી
આપનાર શ્રીકૃષ્ણ.

અનેક પ્રયાસ કરવા છતાં બાળકની પ્રાપ્તિ ન થઇ, ત્યારે
અર્જુને અગ્નિમાં પ્રવેશ કરી બળી મરવા માંડ્યું. એટલે તેનું રક્ષણ
કર્યું અને બ્રાહ્મણને શાંત પમાડવા પ્રભુએ હરાયેલા બ્રાહ્મણના
શિશુને, લોકાલોક નામક સ્થાનથી પર રહેલા સર્વોત્તમ ભગવત્સ્થાન-
માંથી લાવી બ્રાહ્મણને અર્પણ કર્યો. આ પ્રમાણે પ્રભુના પ્રભાવને પ્ર-
ત્યક્ષ કરી અર્જુને પોતાના અન્તઃકરણમાં નિશ્ચય કર્યું કે:-સર્વથી
વિશેષ પ્રભાવશીલ સમર્થ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ જ છે. લોકના અનુચ્છ-
માંટે દૈવીજીવોનો ઉદ્ધાર કરવાનેજ આપ ભૂતલપર પધારે છે. એ
આપ સર્વ સમર્થ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રી કૃષ્ણચંદ્રની લીલામાત્રજ છે.

∴ (૧૦૧૫) દ્વારકાસ્થમહાભોગનાનાસ્ત્રીરતિવર્દ્ધનઃ ૧ દ્વારકા-
નગરીમાંના મહાવૈભવને માટે વિવિધ પ્રકારની વનિતાઓમાં રતિ-
કામકેલિસંબધી પ્રીતિને વધારનાર ભગવાન્, ૨ દ્વારકાનગરનો મહાન્

વૈભવ નાના પ્રકારની સ્ત્રીઓમાં રતિ-પ્રીતિ વધારનાર જેમનાથી છે
એવા પ્રેમુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર-

ગૂઠ મનસ્તિરોધાનકૃતવ્યગ્રસ્ત્રીચિત્તમાવિતઃ

..... ૧૦૧

(૧૦૧૬) મનસ્તિરોધાનકૃતવ્યગ્રસ્ત્રીચિત્તમાવિતઃ મનોવૃત્તિનુ-
તિરોધાન-હરણુ-આકર્ષણુ યવાને લીધે વ્યગ્ર—વિહ્વલ બનેલી નિજ
પત્નીઓએ પોતપોતાના અંતઃકરણમાં ભાવના કરતા અર્થાત્ જેમ
સ્કુરણુ થાય તેમ દૃષ્ટના કરતા એવા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ,

ભગવાનના પ્રેમમય મધુર ભાષણોથી, દૃઢ આલિંગનથી જેમની
મનોવૃત્તિઓ ભગવન્મયજ બની ગઇ છે એવાં ભગવાનનાં પટરાણીઓ
નિરંતર મધુર આલાપથી પ્રેમમાં વિવિધ ભાવનાઓ કરી તેમનાં
યશોગાન વિહ્વલ બની બની ઉન્મત્તવત્-જડવત્ ગાયાજ કરે છે. આ
સ્કંધના ૯૦મા અધ્યાય “કુરરિ ! વિલપસિત્વં” ત્યાંથી આરંભી
“હંસ ! સ્વાગમઃસ્મૃતામ્” હતાદિ શ્લોકો પર્યન્ત તે સ્પષ્ટ દર્શા-
વેલું છે. એજ આશયનો આ નામ પ્રકાશ કરે છે.

॥ इति दशमस्कन्धनामानि ॥

॥ અથૈકાદશસ્કન્ધનામાનિ પ્રારમ્ભ્યસે ॥

મૂં..... ॥

મુક્તિલીલાવિહરણો મૌશલવ્યાજસંહતિઃ ॥૩૩૫॥

(૧૦૧૭) મુક્તિલીલાવિહરણઃ મુક્તિલીલા-પોતાના સ્વરૂપનીસ્થિતિમાં વિહાર-ક્રીડા-રમણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

એકાદશસ્કંધમાં ભગવાનની દશવિધલીલાઓમાંની મુક્તિલીલા વર્ણવી છે. શ્રીમદ્ભાગવત દ્વિ. ૨૬. અ. ૧૦ શ્લોક ૬ માં કહે છે કે:—
મુક્તિર્હિંત્વાઽન્યથારૂપં સ્વરૂપેણ વ્યવસ્થિતિઃ (અન્યથા રૂપનો ત્યાગ કરી નિજસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરવી એ મુક્તિ છે.) ભગવાને મહાભારતના યુદ્ધ પ્રસંગથી તથા બ્રાહ્મણના શાપ નિમિત્તે સકલ યાદવ કુલને સંહારી, ભૂમિના ભારને ઉતારી પોતાના અવતારનું પ્રયોજન સિદ્ધ કર્યું, પછી નિજ સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરી છે, અને તેવામાંજ વિદ્વત્કૃષ્ણે કરેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપે આપેલા છે, તેજ આ સ્કંધની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ છે. માટે તેમાં મુક્તિલીલા છે, એમ સર્વસિદ્ધ છે. એટલે તેવી મુક્તિલીલામાં વિહાર કરનાર-રમણ કરનાર એવા પ્રભુ એમ કહે છે.

(૧૦૧૮) મૌશલવ્યાજસંહતિઃ બ્રાહ્મણે આપેલા શાપના હેતુથી જાંબુવતીપુત્ર સાંબના ઉદરમાંથી નીકળેલા મૌશલના યોગ વડે થયેલા યુદ્ધના મિથને-આગળ કરી યાદવકુલનો સંહાર કરનાર શ્રીપુરુષોત્તમ.

મૂ० શ્રીભાગવતધર્માદિબોધકો ભક્તિનીતિકૃત્ ॥

ઉદ્ધવજ્ઞાનદાતા ચ પञ્ચવિંશતિધાગુરુઃ ॥૨૩૬॥

(૧૦૧૯) શ્રીભાગવતધર્માદિબોધકઃ ૧ શ્રીમદ્ ભાગવત શા-
સ્ત્રમાં કહેલા ધર્માદિનો બોધ કરનાર—ઉપદેશ આપનાર, ૨ શોભા
યુક્ત ભાગવત—ભગવાનના ભક્તો કે જે કવિ, હરિ, અન્તરિક્ષ,
પ્રભુદ્ધ, પિપ્પલાયન, આવિર્હોત્ર, કુમિલ, ચમસ, અને કર-
ભાજન વગેરેના ધર્મોનો ઉપદેશ આપનાર. ૩ વસુદેવજીને નારદ
દ્વારા ધર્મનો બોધ કરનાર, ૪ નારદજીને જગતમાં ધર્મોપદેશ કરનાર
ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

નારદજી પોતે ભગવાનનુંજ સ્વરૂપ છે. ગીતામાં આપ શ્રીમુ-
ખથી આજ્ઞા કરે છે કે:—“દેવર્ષિણાં ચ નારદઃ (દેવર્ષિઓમાં હું
નારદ જી હું) એ ભગવદ્વાક્યથી સિદ્ધ થાય છે કે:—નારદજી આપ-
નાથી પૃથક્ નથી કિંતુ ભગદ્રૂપ છે. જેથી નારદજીને વસુદેવજીને બોધ
આપનાર શ્રીકૃષ્ણ એમ કહે છે.

(૧૦૨૦) ભક્તિનીતિકૃત્ ૧ ભક્તિની નીતિને—જ્ઞાનને પ્રાપ્ત
કરાવનાર. ૨ નવયોગેશ્વરોનાં વચનોથી જનકરાજની ભક્તિમાં રિયતિ
કરનાર ભગવાન વાસુદેવ પ્રભુ.

(૧૦૨૧) ઉદ્ધવજ્ઞાનદાતા પોતાના એકાંત ભક્ત ઉદ્ધવજીને
શોક દૂર કરે તેવા ઉત્તમ જ્ઞાનને આપનાર પરમાત્મા શ્રી પુરુષોત્તમ.

(૧૦૨૨) પञ્ચવિંશતિધાગુરુઃ પચીસ પ્રકારના ગુરુ-તત્ત્વનો
બોધ—ઉપદેશ કરનાર જેમને છે એવા અવધુત વેશધારી
શ્રીદત્તાત્રેય સ્વરૂપવાન ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ.

તત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરનાર એને ગુરુ ગણવામાં આવે છે. પુરા-
ણમાં કહે છે કે:—

ગુશબ્દસ્ત્વન્ધકારોઽસ્તિ રુશબ્દ સ્તન્નિરોધકૃત્ ॥

અન્ધકારનિરોધિત્વાદ્ગુરુરિત્યભિધીયતે ॥

(ગુશબ્દ અન્ધકાર વાચી છે અને રુ શબ્દ તેનો નિરોધ કરનાર છે, એટલે અજ્ઞાન રૂપ અન્ધકારનો તત્વ બોધ રૂપ દીપક પ્રકટાવી નાશ કરનાર એને ગુરુ કહેવાય છે) અવધૂત દત્તાત્રેયે તેવા પચીસ ગુરુ કર્યા હતા, અને તે દ્વારા તત્વબોધ પ્રાપ્ત કર્યો હતો. તે દત્તાત્રેય ભગવાન પોતે શ્રીકૃષ્ણનું જ સ્વરૂપ છે. તેથી અહિં પચીસ પ્રકારના જન્મને ગુરુ છે એવા પ્રભુ એમ ભગવન્નામને પ્રતિપાદન કરે છે,— સિદ્ધ કરે છે.

મૂ૦. આચારમુક્તિભક્ત્યાદિવક્તા શબ્દોદ્ભવસ્થિતિઃ॥

હંસો ધર્મપ્રવક્તા ચ સનકાદ્યુપદેશકૃત્ ॥૨૩૭॥

• (૧૦૨૩) આચારમુક્તિભક્ત્યાદિવક્તા કામના રહિત-કૃત્તની અપેક્ષા વિના વર્ણાશ્રમ, કુલાચાર, મુક્તિ, ભક્તિ વગેરેને તથા ઉપ-
ધર્મને વદનાર-જણાવનાર પ્રભુ.

• (૧૦૨૪) શબ્દોદ્ભવસ્થિતિઃ શબ્દ-વાણીના ઉદ્ભવ-ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જન્મની સ્થિતિ છે એવા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ.

વાણીનું ઉત્પત્તિ સ્થાન વિવરાદિમાં એટલે તે જોવામાં આવના આધારત્રય, મણિપૂરકત્રય અને વિશુદ્ધિત્રય વગેરેમાં છે. ભગવાન તેમાં પ્રવેશ કરી વાણીને ઉત્પન્ન કરે છે. પ્રથમ પ્રભુ નાદવાન પ્રા-

ણી સાથે હૃદયસ્થ આધારચક્રમાં પ્રવેશી મનોમય મધ્યમ સંગ્રહ વાસ્તવ્ય સૂક્ષ્મ સ્વરૂપને નીહાળે છે. અને વાણીરૂપે મણિપૂરકચક્રમાં—કંઠ સ્થાનમાં તથા વિશુદ્ધિચક્રમાં—તાલુસ્થાનમાં પ્રાપ્ત થઈ, જીભા સ્થાનમાં પ્રકટ થાય છે એટલે દૃશ્ય, દીર્ઘ, સ્પૃશ્ય, ઉદાત્ત, અનુદાત્ત, સ્વરિત, અકારાદિ વર્ણો વગેરે વૈખરી સંગ્રહ થઈ અત્યંત સ્થૂલ થાય છે. વેદ શાખામય બની ત્રિશેષ વિસ્તૃત બને છે. પ્રભુ પોતે આ પ્રમાણે હૃદયાદિમાં સ્થિતિ કરવાથીજ વાણી વર્ણરૂપે વિસ્તાર પામેલો છે. શ્રુતિ પણ કહે છે કે:—“ ચત્વારં વાક્પરિમિતાનિ પદાનિ તાનિ વિદુર્બાહ્મણાયે મનીષિણઃ । ગુહાસુત્રિણિ નિહિતાનિ નૈગયંતિ તુરીયં વાચો મનુષ્યા વદન્તિ ॥ ” નાદબ્રહ્મના દૃશ્ય, કંઠ, તાલુ, અને જીભા એમ ગુપ્ત ચાર સ્થાનો છે તે વિશેષ વિદ્વાનો હોય તેજ જાણી શકે છે. તેમાંનાં ગુહા હૃદયાદિમાં રહેલા મધ્યમ સંગ્રહ ત્રણ ગુપ્ત સ્થાનોને મનુષ્યો સ્પર્શ કરી શકતા નથી, તેથી જીભાસ્થ ચતુર્થ વૈખરી વાણી મનુષ્યો વદે છે—કેવચારે છે. એ પ્રમાણે નાદબ્રહ્મને સર્વત્ર વિસ્તાર કરનાર આપ છે. માટે વાણીના ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં સ્થિતિ કરનાર પ્રભુ એમ કહે છે.

(૧૦૨૫) હંસઃ ૧ અહંતા અમતાત્મક સંસારને હણનાર. ૨ પરમાત્માના સ્વરૂપને જાણનાર હંસરૂપધારી ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ.

(૧૦૨૬) ધર્મપ્રવક્તા સંશય છેદન પૂર્વક મુમુક્ષુ—મુક્તિની ઇચ્છા રાખનારા ભક્તજનોના ધર્મને ઉત્તમ રીતે વદનાર—જ્યન કરનાર શ્રીપુરુષોત્તમ.

(૧૦૨૭) સનકાદ્યુપદેશજ્ઞ સનકાદિક ચાર બ્રહ્મચારી મુનિઓને બ્રહ્મનો ઉપદેશ આપનાર—બોધ કરનાર પ્રભુ.

મૂ० ભક્તિસાધનવક્તા ચ યોગસિદ્ધિપ્રદાયકઃ ॥

નાનાવિભૂતિવક્તા ચ શુદ્ધધર્માવબોધકઃ ॥૨૩૮॥

(૧૦૨૮) ભક્તિસાધનવક્તા ૧ ભક્તિનાં સાધનોને કહેનાર.
૨ ઉદ્ધવજીને પોતાની પ્રાપ્તિ થાય માટે મુખ્ય : સાધન ૩૫ ભક્તિને
કથન કરનાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ.

(૧૦૨૯) યોગસિદ્ધિપ્રદાયકઃ યોગવડે પ્રાપ્તથનારી સિ-
દ્ધિઓને આપનાર.

ભગવાનનાં તે તે રૂપે ચિત્તની ધારણા કરવી એનું નામ યોગ
કહેવાય છે. તેવો યોગાભ્યાસ કરવાથી અણિમા, લધિમા, આદિ
પૂર્વોક્ત આઠ પ્રકારની મુખ્ય તેમ બીજી પણ અનેક સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત
થાય છે. સર્વસિદ્ધિઓના અધિપતિ આપ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર છે. યોગ—
ભક્તિયોગથી પોતાની સેવા કરનારને પ્રભુ તેવી સિદ્ધિઓ સમર્પણ
કરે છે 'જેથી અહિં યોગ સિદ્ધિઓને આપનાર પરમાત્મા શ્રીપુરુષો-
ત્તમ એમ નામનું કથન કરી ઉપદેશ કરે છે.

(૧૦૩૦) નાનાવિભૂતિવક્તા નાના પ્રકારની વિભૂતિ—અથ-
વાંદિક સ્થાનને કથન કરનાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ.

ભગવાને ગીતામાં અનુનજીને તથા આ સ્કંધના ૧૬ અધ્યા-
યમાં ઉદ્ધવજીને પોતાનો વિભૂતિયોગ ઉત્તમ રીતે વર્ણવેલો છે. તેનેજ
ઉદ્દેશી. અહિં જુદા જુદા પ્રકારની વિભૂતિઓને કથન કરનાર-વદનાર
એવા પ્રભુ એમ કહે છે.

(૧૦૩૧) શુદ્ધધર્માવબોધકઃ શુદ્ધ ધર્મનો ઉદ્ધવજીને બોધ
કરનાર પ્રભુ.

પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય તેવા ધર્મનો તથા વેદોમાં પ્રતિપાદન કરેલા ઔત અને સ્મૃતિઓમાં દર્શાવેલા સ્માર્ત ધર્મને શુદ્ધધર્મ કહેવામાં આવે છે. તેવા ધર્મનો ઉપદેશ આપે ભક્તવર્ચ્ય ઉદ્ધવજીને આપેલો છે. તે આ સ્કંધમાં સ્પષ્ટ દર્શાવેલો છે. જેથી શુદ્ધ ધર્મને બોધ કરનાર પ્રભુ એવા નામનો નિર્દેશ કરે છે.

મૂ૦ માર્ગત્રયવિભેદાત્મા નાનાશઙ્કાનિવારકઃ ॥

મિશ્રુગીતાપ્રવક્તા ચ શુદ્ધસાંખ્યપ્રવર્તકઃ ॥૨૩૧॥

(૧૦૩૨) માર્ગત્રયવિભેદાત્મા કર્મ જ્ઞાન અને ભક્તિ એ ત્રણે માર્ગોના વિશેષ ભેદોમાં ૧૬ ભેદથી જેમનું અન્તઃકરણ છે. એવા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ.

(૧૦૩૩) નાનાશઙ્કાનિવારકઃ વિવિધ પ્રકારની શંકાઓનું નિવારણ કરનાર.

યમ કોણ ? નિયમ કોણ ? શમ કોને કહેવાય ? દમ કોને કહેવાય ? ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારની ઉદ્ધવજીની શંકાઓનું સમાધાન કરનાર—તેમના પ્રશ્નોનો ઉત્તર દઈ નિર્ણય આપનાર આપ ભગવાનજી છે. જેથી અહિં નાનાશંકાને દૂર કરનાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ એમ જણાવે છે.

(૧૦૩૪) મિશ્રુગીતાપ્રવક્તા અવન્તી—ઉજ્જનમાં રહેનાર બિશ્રુ—સંન્યસ્ત દશામાં આવેલા વિરાગ સંપન્ન બ્રાહ્મણે જે ગાયેલું ભગવદ્ગાન તેને બિશ્રુગીતા કહે છે તે બિશ્રુગીતાનો સંમત-માન્ય કરેલો તાત્પર્યાર્થ ઉદ્ધવજીને જણાવનાર એવા ભગવાન શ્રી પુરુષોત્તમ.

(૧૦૩૫) શુદ્ધસાંખ્યપ્રવર્તકઃ શુદ્ધ સાંખ્યમાર્ગિને પ્રવર્તા-
વનાર પ્રભુ.

ભગવાન કપિલ મુનિએ કહેલો. ઇશ્વરનું પ્રતિપાદન કરનારો
શુદ્ધ સેશ્વર સાંખ્યવાદ તે આપે ઉદ્ધવજીને આ સ્કંધના ૨૨ માં
અધ્યાયમાં સ્પષ્ટ દર્શાવેલો છે. ભગવાનની માયારૂપ આત્મ શક્તિ
આકાશાદિ તત્વોની અનુક્રમે ઉત્પત્તિ, પછી તે તત્વોની એક મેકમાં
પ્રથમના અનુક્રમ પ્રમાણે સ્થાય એ પ્રમાણે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને
સ્થાય ભગવદ્ગતિ રૂપ પ્રકૃતિથી પ્રતિપાદન કરી તત્વસંખ્યાનો નિર્ણય
કરી, આ આત્મા છે, આ અનાત્મા છે, તેનો વિવેક કરવો એ સાં-
ખ્યવાદ છે. એ સાંખ્યવાદને વદનાર તેને પ્રવર્તાવનાર ભગવાન
શ્રી કૃષ્ણ છે.

મૂ० મનોગુણવિશેષાત્મા જ્ઞાપકોક્તપુરુષવાઃ ॥

પૂજાવિધિપ્રવક્તા ચ સર્વસિદ્ધાન્તબોધકઃ ॥૨૪૦॥

(૧૦૩૬) મનોગુણવિશેષાત્મા મનવડે પ્રાપ્ત થનારા સત્વ,
રજઃ અને તમોગુણ વડે વિશેષ આત્મા એવા દેવાદિકો જેમનાથી
છે અથવા એવા દેવાદિકો જેમના છે એવા પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.
આ વિશ્વની દરેક વસ્તુઓ ત્રિગુણાત્મક છે. વધારે સત્વગુણ
હોવાથી દેવો ઋષિઓ, વિશેષ રજોગુણ હોવાથી અસુરો, મનુષ્યો,
તથા અધિક તમોગુણ હોવાથી રાક્ષસ, ભૂત, પ્રેત, પિશાચ વગેરે
કહેવાય છે. તેવા સમયમાં તેમનુંજ મુખ્ય પ્રાધાન્ય છે. એમ ૨૨
અધ્યાયમાં છે. તથા તેવીજ રીતે શમ, દમ એ સત્વ પ્રકૃતિ છે,
મ, મદ, તૃષ્ણા, રજઃ પ્રકૃતિ અને ક્રોધ, લોભ, મોહ એ તમઃ

પ્રકૃતિ છે. એવીજ રીતે કર્મ, ધર્મ, તપ, સુખ, ભક્તિ, ધ્યાન, જ્ઞાન, એમ સર્વ ત્રિગુણાત્મક છે. તે સર્વ ભગવદ્વિચારીજ પ્રવૃત્તિ રહ્યું છે. આ સ્કંધના ચોવીસમા અધ્યાયમાં ઉત્તમ રીતે ભગવાને ઉદ્ધવજીને તે સંબંધમાં ઉપદેશ કરેલો છે માટે અહિં ત્રણ ગુણો રહે વિશેષ આત્માઓ જન્મને છે એમ કહે છે,

(૧૦૩૭) જ્ઞાપકોક્તપુરુરવાઃ પુરરવા રાજના દૃષ્ટાંતથી ઉદ્ધવજી પ્રત્યે તત્સંબંધી જ્ઞાનને કથન કરનાર.

ઉપરના નામમાં જણાવેલા ત્રિગુણાત્મક ભાવોમાં મનુષ્ય તન્મય બને છે, તો તેમને જન્મ મરણ નિરંતર રહે છે. માટે ઉદ્ધવજીને તેવા ગુણોમાં આસક્તિ રહે નહિ તેમ કરવા માટે એકપુત્ર પુરરવા રાજના દૃષ્ટાંતથી ભગવાને જ્ઞાન આપ્યું છે એ આ સ્કંધના ૨૬મા અધ્યાયમાં દર્શાવ્યું છે. તેજ આશયને આ નામ પ્રકાશ કરે છે.

(૧૦૩૮) પૂજાવિધિપ્રવક્તા પૂજન વિધિને કથન કરનાર શ્રી પુરુષોત્તમ.

મર્યાદાની દૃષ્ટિએ પૂજનવિધિના ત્રણ પ્રકાર માનવામાં આવ્યા છે. વેદોક્ત, તંત્રોક્ત તથા મિશ્ર એમ તેના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર છે. તેમાં વેદવિધિ પ્રમાણેજ કેવલ પૂજન કરવામાં આવે એ વેદોક્ત, તંત્રવિધિ પ્રમાણે કરવામાં આવતું પૂજન તે તંત્રોક્ત, અને વેદ-વિધિ તથા તંત્રવિધિનું મિશ્રણ કરી જે પૂજનવિધિ કરવામાં આવે છે તેને મિશ્ર કહે છે. તે ત્રણે પ્રકારનો પૂજનવિધિ ઉદ્ધવજીને ભગવાને ૨૭ અધ્યાયમાં શ્રીમુખથી કહેલો છે. માટે પૂજનવિધિને કથનાર એવા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ એમ સ્પષ્ટ કરે છે.

(૧૦૩૯) સર્વસિદ્ધાન્તબોધકઃ ૧ સર્વ સિદ્ધાંતોમાં ગુણ અને દોષોને જણાવનાર, ૨ સર્વ મતોની પ્રશંસા કરીને નિજ સિદ્ધાન્તનો

અર્થાત્ પોતે કરેલા નિશ્ચયાર્થનો બોધ કરનાર—ઉપદેશ આપનાર ભગવાન વાસુદેવ.

મૂ० લઘુસ્વમાર્ગવક્તા ચ સ્વસ્થાનગતિબોધકઃ ॥

યાદવાજ્ઞોપસંહર્તા સર્વાશ્ચર્યગતિક્રિયઃ ॥૨૪૧॥

(૧૦૪૦) લઘુસ્વમાર્ગવક્તા થોડા પ્રયાસમાં સિદ્ધ થતારા પોતાના ભક્તિમાર્ગને વદનાર—ઉદ્ધવજી પ્રત્યે કથન કરનાર ભગવાન, શ્રી કૃષ્ણ.

(૧૦૪૧) સ્વસ્થાનગતિબોધકઃ ૧ પોતાના વૈકુંઠ ગોલોક સ્થાન પ્રત્યેની જે ગતિ તેનો બોધ કરનાર અર્થાત્ હવે હું મ્હારા ધામમાં ગતિ કરીશ એમ ઉદ્ધવજીને જણાવનાર. ૨ નિજ ભક્તોના સ્થાનની ગતિનો બોધ—ઉપદેશ આપનાર પોતાના સ્થાન (અદરીકાશ્રમ)માં જવાનો ઉદ્ધવજીને ઉપદેશ કરનાર સર્વાન્તર્યામી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

(૧૦૪૨) યાદવાજ્ઞોપસંહર્તા યાદવોના અંગો-દેહોનો ઉપસંહાર—તિરોધાન કરનાર શ્રીકૃષ્ણપ્રભુ.

આજ્ઞણુ શાપનું કારણ મુખ્ય કરી યાત્રામાં ગયેલા સર્વ યાદવો મરસ્પર મઘપાન કરી મદો-મત્તની પેઠે મુદ્ધ કરતા પરસ્પર વાંસના ધર્ષણથી પ્રજ્વલિત થયેલો અગ્નિ જેમ વનનો નાશ કરે તેમ સકેલ મદુકુલનો નાશ—તિરોભાવ થઇ ગયો. એ સર્વ આપ પ્રભુની ઇચ્છાથી જ બનેલું છે. ભૂમિના ભારને ઉતારવા દેવતાઓ સાથે ભગવાન ચાદિવકુલમાં પ્રકટ થયા હતા, તે પોતાનું તે કાર્ય પૂર્ણ કરી આપે પણ સ્વસ્થાનમાં ગતિ કરી—નિજધામમાં પધાર્યા. તેજ હવે જણાવે છે કે:—

(૧૦૪૩) સર્વાશ્ચર્યગતિક્રિયઃ ૧ સર્વને આશ્ચર્ય થાય તેમ નિજધામમાં ગતિ કરવાની—પ્રવેશ કરવાની જેમની મનોહર ક્રિયા છે એવા પ્રભુ ૨ સર્વ જનો વિસ્મય પામે તેવી રીતે જેમની. ૩. સુરબ્યામોહલીલા રૂપ ક્રીયા છે એવા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

ભગવાને જ્યારે નિજધામમાં પ્રવેશ કરવાની ક્રિયા—લીલા કરી ત્યારે સર્વ દેવતાઓ જેમના દર્શનાર્થ આવેલા હતા, પુષ્પમય વૃષ્ટિ થતી હતો, એ આશ્ચર્ય નહિ તો બીજું શું ? તે સમયે સર્વ બ્રહ્માદિ દેવો પ્રભુના સંનિધાનમાં છતાં આપની ગતિને કોઈ પણ જાણી શક્યું નથી. એટલાજ માટે અહિં સર્વાશ્ચર્યરીતે આસુરબ્યામોહની લીલા —ક્રિયા કરનાર પ્રભુ એમ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ આજ્ઞા કરે છે.

॥ इत्यैकादशस्कन्धनामानि ॥

॥ અથ દ્વાદશસ્કન્ધનામાનિ પ્રારમ્ભ્યતે ॥

મૂં કાલધર્મવિભેદાર્થવર્ણનાશનતત્પરઃ ॥

બુદ્ધો ગુપ્તાર્થવક્તા ચ નાનાશાસ્ત્રવિધાયકઃ ॥૨૪૩॥

(૧૦૪૪) કાલધર્મવિભેદાર્થવર્ણનાશનતત્પરઃ ભયંકર કાલે. કરેલો ધર્મનો વિભેદ—લોપ તેથી બ્રાહ્મણાદિ વર્ણોના થયેલો નાશ—વર્ણનો લોપ થઇ એકાકાર થવા પાછું, તેમ થવાથી ધર્મનું રક્ષણ કરનાર અથવા ધર્મનું રક્ષણ કરવામાં ઉદ્યોગશીલ રહેનાર કાલ ધર્મને પ્રવર્તાવનાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ.

સર્વ કાલના ધર્મોના પ્રકાશ કરનાર આપ પ્રભુ છે. ગીતામાં આજ્ઞા કરે છે કે:—“મત્તઃ સર્વં પ્રવર્ત્તતે” (મહારાથીજ સર્વ પ્રવર્ત્ત થઇ રહ્યું છે) તો આ પ્રમાણે કાલધર્મને પ્રવર્ત્ત કરતાં છતાં આપ ધર્મનું તો સર્વ સમયે રક્ષણુજ કરે છે. ધર્મનો લોપ થાય ત્યારે ધર્મનું રક્ષણ કરવા ભૂતકાળ પર પ્રકટ પણ થાય છે. અર્જુન પ્રત્યે ગીતામાં તેને માટે સ્પષ્ટ રીતે ઉદ્ઘોષ કરી આપ આજ્ઞા કરે છે કે:—“ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સંભવામિ યુગે યુગે (ધર્મનું) સારી રીતે સ્થાપન કરવા યુગે યુગે હું પ્રકટ થઉં છું) ધર્મનું પાલન કરવામાં પ્રભુની આ પ્રમાણે અખત પ્રતિજ્ઞા છે જેથી અહિં લુપ્ત થયેલા ધર્મનું રક્ષણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ એમ નામનો પ્રકાશ કરે છે.

(૧૦૪૫) બુદ્ધઃ પોતાની મજેજ સર્વ ધર્મ અને અધર્મના સ્વરૂપને જાણનાર.

(૧૦૪૬) ગુપ્તાર્થવક્તા ગુપ્ત—ગૂઢ એવા અર્થ રૂપ ધર્મને વદનાર.

ભગવાન સર્વ જગત્નું નિરંતર કલ્યાણજ કર્યા કરે છે. માટે પોતે જેમાં ગૂઢ અર્થ હોય છે એવા ઉત્તમ ધર્મને કથન કરે છે. પાખંડી પુરુષો જેમ ધર્મને દૂષિત ન કરે એટલા માટે “ ન હિંસ્યાત્ સર્વભૂતાનિ ” (પ્રાણી માત્રોની હિંસા ન કરવી) “ આર્હિસા પરમો ધર્મઃ ” અહિંસા એજ પરમ—સર્વોત્કૃષ્ટ ધર્મ છે) ઇત્યાદિ વચનોને આપ પ્રસિદ્ધ રીતે ઉચ્ચારણ કરી ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે. જેથી અહિં ગૂઢાર્થરૂપ ધર્મના વક્તા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર એમ નામનું નિદર્શન કરે છે.

(૧૦૪૭) નાનાશાસ્ત્રવિધાયકઃ સૌગત અને ચાર્વાક વગેરેના ભેદો વડે નાસ્તિકોના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં શાસ્ત્રોને રચનાર—પ્રકટ કરનાર.

સર્વ જગત્ની ઘટમાળ ભગવદ્વિદ્યા વડેજ નબી રહી છે. એમ પ્રથમ જણાવી ગયા છીએ. જે સમયે જેવો દેશકાલ હોય, જેવા યુગને પ્રવર્ત્તાવવાની આપની અભિલાષા હોય, તેજ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુઓની રચના પ્રભુ કરે છે. ભગવાને યુગ ધર્મને પ્રવર્ત્તાવવાં માટેજ સૌગત અને ચાર્વાક વગેરે નાસ્તિક મતના જુદી જુદી પદ્ધતિના શાસ્ત્રોને, તે તે આચાર્યો દ્વારા પ્રવર્ત્તાવ્યા છે. એ સર્વ યુગધર્મની પ્રેરણા કરનાર આપ પ્રભુજ છે. સર્વ જગતને બામોઢમાં નાંખવું એ કાંઈ સાધારણ કાર્ય નથી ? જેથી માનવામાં આવે છે કે તેમાં પણ પ્રભુનોજ આશય છે માટેજ અહિં “ નાનાશાસ્ત્રવિધાયક ” એવા સવ સમર્થ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર એમ કહે છે.

મૂ० નષ્ટધર્મમનુષ્યાદિલક્ષણજ્ઞાપનોત્સુકઃ ॥

આશ્રયૈકગતિજ્ઞાતા કલ્કિઃ કલિમલાપહઃ ॥૨૪૩॥

(૧૦૪૮) નષ્ટધર્મમનુષ્યાદિલક્ષણજ્ઞાપનોત્સુકઃ જેમનો ધર્મ નષ્ટ તિરોહિત થઈ ગયો છે. એવા મનુષ્ય વગેરેનાં લક્ષણો ચિન્હોને જણાવવામાં ઉત્સાહ ધરાવનાર.

સત્ય, તપ, દયા, ધર્મ, શમ, દમ, ઇત્યાદિ કલિયુગના આગ-
મનથી નષ્ટ થશે. દ્રવ્યનીજ મુખ્યતા મનાશે “યસ્યાસ્તિધિત્તં સનરઃ
કુલીનઃ” જેને દ્રવ્ય છે એજ કુલીન, એજ વિદ્વાન, એજ ગુણવાન
બનશે. અસ્પ આયુષ્ય, મ્લેચ્છપ્રાય વર્તન, પ્રજ્ઞાઓનું ભક્ષણ કરનાર
રાજાઓ, પરદારાની અભિલાષા, સ્વસ્ત્રીનો ત્યાગ, વગેરે વગેરે અધર્મ
પ્રાય મનુષ્યોનાં ચિન્હો આ સ્કંધના ખીજ અધ્યાયમાં જણા
વેલાં છે. શ્રી શુકદેવજી દ્વારા તેવાં આગામિ લક્ષણોને પ્રકટ કરવામાં
ઉત્સાહ ધરાવનાર આપ પ્રભુજ છે. તેજ અહિં સ્પષ્ટ કરે છે.

(૧૦૪૯) આશ્રયૈકગતિજ્ઞાતા આભાસ (સહજ માત્ર
જણાઈ આવતું તે) અને લય જેમાં થાય છે તેવા આશ્ર-
યની ગતિને જણાવનાર અથવા જાણનાર.

પૂર્વના સ્કંધોમાં મુક્તિ પર્યન્તની ભગવાનની લીલાઓનાં નામો
વર્ણવ્યાં હવે આશ્રય લીલાનાં નામોને વ્યક્ત કરે છે. ભાગવત સ્કંધ
૨—અ—૧૦ શ્લોક—૭ ભગવાન શુકદેવજી ઉપદેશે છે કે—

‘આભાસશ્ચ નિરોધશ્ચ યતશ્ચાધ્યવસીયતે ।

‘સ આશ્રયઃ પરંબ્રહ્મ પરમાત્મેતિ શબ્દયતે ॥

આભાસ એટલે દૃષ્ટિથી જણાઇ આવતું આ સર્વ કાર્ય આધિર્ભાવ રૂપે વ્યક્ત થાય છે તે, અને નિરોધ એટલે તેનો તિરોધાન થઇ દૃષ્ટિથી અદૃશ્ય થાય છે તે, એમ નિરોધ અને આભાસ અથવા આધિર્ભાવ અને તિરોધાવ એ બન્નેની વ્યવસ્થા જેમનાથી થાય છે તેજ આશ્રય છે, તેજ સર્વનું શરણુ સ્થાન છે. તેમનેજ પરબ્રહ્મ, પરમાત્મા, ભગવાન્ વગેરે કહી વ્યવહાર કરાય છે, તે આભાસ અને નિરોધરૂપ આશ્રયગતિને જાણનાર ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણજ છે. માટેજ આ નામનો પ્રકાશ કરે છે.

(૧૦૫૦) કલ્કિઃ ૧ કલ્કી અવતાર રૂપ ભગવાન્. ૨ શત્રુઓને કંકળાટ કરાવનાર. ૩ કલિયુગને છેદનાર—નાશ કરનાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

કલિયુગના અંતમાં સંભલ નામના ગામમાં નિવાસ કરનાર વિષ્ણુચક્રા નામ બ્રાહ્મણને ત્યાં કલિયુગનો નાશ કરવા દુષ્ટાચરણને શરણુ થયેલા એએછ પ્રાય રાજાઓનો વિનાશ કરવા પ્રભુ દશમે કલ્કિ અવતાર ગ્રહણ કરશે, એમ આ સંકંધના બીજા અધ્યાયમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. તેજ આ ભગવન્નામ છે.

(૧૦૫૧) કલ્પિમલાપહઃ કલિયુગના મલ—પાપોને પોતાનું પ્રાકટ્ય કરી હરણુ કરનાર—દૂર કરનાર શ્રીહરિ.

મૂં શાસ્ત્રવૈરાગ્યસંબોધો નાનાપ્રલયબોધકઃ ॥

વિશેષતઃ શુકવ્યાજપરિક્ષિજ્ઞાનબોધકઃ ॥૨૩૪॥

(૧૦૫૨) શાસ્ત્રવૈરાગ્યસંબોધઃ ૧ શ્રીમદ્ ભાગવતશાસ્ત્રને શ્રવણ કરવાથી સર્વ વિષયોથી નિવૃત્ત થવારૂપ વૈરાગ્ય તથા સુંદર બોધ

પરીક્ષિત રાજાને જેમનાથી થયો છે એવા ભગવાન, ૨ શ્રીભાગ-
વત શાસ્ત્રવડે વરાગ્ય થવા સાફ પરીક્ષિત રાજાને સુંદર રીતે બોધ
આપનાર—ઉપદેશ કરનાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

(૧૦૫૩) નાનાપ્રલયબોધકઃ નાનાપ્રકારના એટલે નિત્ય,
નૈમિત્તિક, પ્રાકૃતિક અને આત્મનિતિક એવા ચારપ્રકારના પ્રલય
કે જેમાં સર્વ લય પામીજાય તેવા મહાકાલનો બોધ કરનાર ભગ-
વાન શ્રીકૃષ્ણ.

(૧૦૫૪) વિદેષતઃ શુકલ્યાજપરીક્ષિજ્ઞાનબોધકઃ—વિશેષ
રીતે શ્રીશુકદેવજીના નિમિત્તથી અર્થાત્ શ્રીશુકદેવજીના સ્વરૂપને
ધારણ કરી પરીક્ષિત રાજાને જ્ઞાનનો બોધ કરનાર એટલે જ્ઞાન પ્રાપ્ત
થવાના મુખ્ય સાધન રૂપ શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્રનો મથાર્થ ઉપદેશ
આપનાર પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.

મૂળ. શુકેષ્ટગતિરૂપાત્મા પરીક્ષિદેહમોક્ષદઃ ॥

શબ્દરૂપો નાદરૂપો વેદરૂપો વિભેદનઃ ॥૨૪૫॥

(૧૦૫૫) શુકેષ્ટગતિરૂપાત્મા ૧ શ્રી શુકદેવજીને અત્યંત ઇષ્ટ
ગંભ્યગતિ—જ્ઞાન તદ્રૂપ જેમનો આત્મા—સ્વરૂપ છે એવા, ૨ શુક-
દેવજીના ઇષ્ટ પરીક્ષિતરાજાની ગતિ રૂપ આત્મા જેમનો છે એવા
શ્રી પુરુષોત્તમ.

•• (૧૦૫૬) પરીક્ષિદેહમોક્ષદઃ પરીક્ષિત રાજાને મનુષ્યદેહથી
મોક્ષ આપનાર.

(૧૦૫૭) શબ્દરૂપઃ શબ્દઃ બ્રહ્મરૂપ.

અકારાદિ સર્વ અક્ષરો બ્રહ્મરૂપ છે. અકારો વાસુદેવઃ સ્યાત્ એમ કોશમાં કથન કરે છે. સર્વ શબ્દ માત્ર અકારથીજ શુદ્ધ ઉચ્ચાર-ણમાં આવી શકે છે અને અક્ષર એ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું જ સ્વરૂપ છે. સર્વ શબ્દ માત્રનું પ્રાદર્ય તેમાંથીજ થાય છે. જેથી અહિં શબ્દરૂપ પ્રભુ એમ કહે છે.

(૧૦૫૮) નાદરૂપઃ નાદ—પ્રણવ (ઓંકાર) તે રૂપ પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણ.

ભગવાન સર્વ વેદોમાં પ્રણવ રૂપ છે. આપ આજ્ઞા કરે છે કે:-
“ પ્રણવઃ સર્વવેદેષુ ” (સર્વ વેદોમાં હું પ્રણવ—ઓંકારરૂપ છું.)
ઓંકાર નાદરૂપ છે. જેથી અહિં ભગવાનને નાદરૂપે જણાવે છે.

(૧૦૫૯) વેદરૂપઃ ૧ ઋગ્વેદ આદિ ચાર વેદો, તે રૂપ ભગવાન. ૨ સામવેદ સ્વરૂપો શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ.

સર્વ વેદો ભગવાનના વિશ્વાસ રૂપે છે. એમ પ્રથમ દહી ગયા હોયે, એટલે આપ પ્રભુ તે વેદોથી બિન્ન નથી પરંતુ વેદ રૂપજ છે. જેથી અહિં આપને વેદરૂપ શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ એમ જણાવે છે. તેમ ‘વેદાનાં સામવેદોઽસ્મિ’ વેદોમાં હું સામવેદ છું. એમ આપ ગીતામાં પણ આજ્ઞા કરે છે. તેથી પણ આપ વેદરૂપ છે એમ સિદ્ધજ છે.

(૧૦૬૦) વિભેદનઃ ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અથર્વણવેદ એમ એક વેદના ચાર પ્રકારે વિભાગ કરનાર, તેમ તેની શિષ્યો દ્વારા શાખા પ્રશાખાઓ કરનાર ભગવાન વ્યાસસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ અંદ્ર-

મૂં વ્યાસઃ શાખાપ્રવક્તા ચ પુરાણાર્થપ્રવર્તકઃ ।

માર્કણ્ડેયપ્રસન્નાત્મા વટપત્રપુટશયઃ ॥૩૪૬॥

(૧૦૬૧) ધ્યાસઃ વેદનો વિસ્તાર કરનાર પુરાણસ્થી સત્યવ-
તીમાં થયેલો શ્રીભગવાનનો અવતાર તે રૂપ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

(૧૦૬૨) શાસ્ત્રાપ્રવક્તા વેદની શાખાઓને શિષ્યોદ્ધારા પ્રવર્તાવનાર

(૧૦૬૩) પુરાણાર્થપ્રવર્તકઃ પુરાણોના લક્ષણરૂપ અર્થને પ્રવ-
ર્તાવનાર—બોધ કરનાર વ્યાસસ્વરૂપ ભગવાન શ્રીપુરુષોત્તમ.

(૧૦૬૪) માર્કણ્ડેયપ્રસન્નાત્મા માર્કંડેય ઋષિ ઉપર પ્રસાદ
મુક્ત—કૃપાપૂર્ણ જેમના આત્મા—અન્તઃકરણ છે એવા પ્રભુ.

(૧૦૬૫) વટપત્રપુટેશયઃ માર્કંડેયમુનિને માયાનું દર્શન
કરાવતી વખતે મહાસમુદ્રમાં વટવૃક્ષના પત્રથી બનેલા પડીયાપર શયન
કરનાર બાલમુકુંદ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

મૂ० માયાવ્યાસમહામોહદુઃસ્વશાન્તિપ્રવર્તકઃ

મહાદેવસ્વરૂપશ્ચભક્તિદાતાકૃપાનિધિઃ॥૨૪૭॥

(૧૦૬૬) માયાવ્યાસમહામોહદુઃસ્વશાન્તિપ્રવર્તકઃ માયા વડે
બાંધ થયેલો જે મહામોહ—અત્યન્ત અજ્ઞાન, તેથી કૃત્તવ્ય થયેલું
માર્કંડેય ઋષિને દુઃખ, તેની શાંતિ—નિવૃત્તિને પોતાનાં દર્શન આપી
અવર્તાવનાર અર્થાત્ પોતાનું દર્શન કરાવી માર્કંડેય ઋષિના દુઃખને
નિવૃત્ત કરનાર—શાંત કરનાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.

(૧૦૬૭) મહાદેવસ્વરૂપઃ ૧ શ્રી મહાદેવ રૂપ ૨ મહા-
દેવ—શ્રી શંકરના સ્વરૂપથી પુનઃ માર્કંડેય ઋષિને દ-
ર્શન આપનાર.

∴ મહાદેવ—શ્રીશંકરપ્રભુ તે આપ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું
સ્વરૂપ છે. આપ ગીતામાં આજ્ઞા કરે છે કેઃ—‘હૃદ્રાણાં શક્કરમ્મામિ’
(એકાદશી સ્કન્ધમાં હું શંકર છું.) આ પ્રમાણે ભગવદ્દાનુસારજ અહિં
મહાદેવસ્વરૂપધારી શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ એમ કથન કરે છે.

(૧૦૬૮) ભક્તિદાતા માર્કંડેયઋષિને ભક્તિરૂપ વર પ્રદાન કરનાર. માર્કંડેયઋષિ તપશ્ચર્યા કરતા હતા ત્યાં શંકરે પધારી વરદાન માગવાનું કહેતાં તેમણે અન્ય વરદાન નહિ માગતાં કેવલ પ્રભુ “શ્રી કૃષ્ણના ભક્તિ મ્હને દદ હો” એમ માંગણી કરી અને શંકરે તેવી ભક્તિ થવાનું વરદાન આપ્યું જેથી અદિં ભક્તિદાતા શંકર સ્વરૂપે ભક્તિ આપનાર શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન એમ કહે છે.

(૧૦૬૯) કૃપાનિધિઃ આતદુર્લભ ભક્તિના આપનાર હોવાથી કૃપા—દયાનાનિધિ—ભંડાર, પરમ કૃપાનિધિ શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.

મૂ૦ આદિત્યાન્તર્ગતઃ કાલો દ્વાદશાત્મા સુપૂજિતઃ।

શ્રી ભાગવતરૂપશ્ચ સર્વાર્થફલદાયકઃ ॥૨૪૮॥

(૧૦૭૦) આદિત્યાન્તર્ગતઃ સૂર્યમંડલના મધ્યમાં રહેનાર નાગ-યજ્ઞસ્વરૂપ શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુ.

(૧૦૭૧) કાલઃ ૧ વિશ્વને ક્ષણ લવ ધટી પલ વગેરેથી કલનાર નિયમિત કરનાર પ્રભુ, ૨ કાલરૂપ ભગવાન શ્રી પુરુષોત્તમ.

(૧૦૭૨) દ્વાદશાત્મા ધાતુ યમ પ્રભૃતિ ગાર સૂર્ય રૂપ આત્મા સ્વરૂપ જેમનાં છે એવા શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.

(૧૦૭૩) સુપૂજિતઃ બારે સૂર્યના કિપાસકોએ તે તે મંત્રાવડે સુંદર રીતે પૂજેલા—સ્તવેલા સૂર્યરૂપ ભગવાન શ્રીપૂર્ણ પુરુષોત્તમ.

(૧૦૭૪) શ્રીભાગવતરૂપઃ ૧ શ્રીમદ્ભાગવત શાસ્ત્રમાં અનુક્રમથી જેમના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરેલું છે એવા, ૨ શ્રીમદ્ભાગવતમાં જેમનું સ્વરૂપજ વિરાજિત છે એવા પ્રભુ. ૩ શ્રીભાગવત એજ જેમનું સ્વરૂપ છે. એવા શ્રી ભગવાન નંદનંદન શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.

(૧૦૭૫) સર્વાર્થફલદાયકઃ ૧ શ્રીમદ્ભાગવત સ્વરૂપડે સર્વાર્થ એટલે ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ રૂપ ફલને આપી શકેનાર, ૨ સર્વ

અર્થોનું ફલ ભક્તિને અર્પણ કરનાર, ૩ સર્વપુરુષાર્થરૂપ ફલોને આપનાર, ૪ સર્વ અર્થ સ્વરૂપ આપ ભગવાનજી, તદ્રૂપ ફલ એકલે આપના આનંદમય ફલાત્મક સ્વરૂપનું દર્શન આપનાર ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર.

॥ इति द्वादशस्कन्धनामानि ॥

શ્રી મહાપ્રભુ શ્રીમદ્વાચાર્યવરણ આપ અંધની સમાપ્તિમાં તેનો ઉપસંહાર કરતાં આજ્ઞા કરે છે કે:—

मू० इतीदं कीर्त्तनीयस्य हरेर्नामसहस्रकम् ।

पञ्चसप्ततिविस्तीर्णं पुराणान्तरभाषितम् ॥ ૨૪૯

જેમાં પુરાણાન્તરનાં પંચોતેર નામોનો અધિક વિચાર કરેલો છે એવાં સકલ દુઃખ સમુદાયને હરણ કરવાવાલા કીર્તન—સંકીર્તન કરવા યોગ્ય શ્રી હરિના—શ્રી કૃષ્ણચંદ્રના એક હજાર નામો આ પ્રમાણે સમાપ્ત થયાં.

આ શ્લોકમાં જે પુરાણાન્તરનાં પંચોતેર નામો કહેલાં છે, તે અન્ય પુરાણોનાં નહિ પરંતુ શ્રીકૃષ્ણને હૃદયે જો જે પુરાણો હોય તેમાંનાં છે એમ જાણવું. તેઓને યથામતિ યથાશક્તિ નીચે પ્રમાણે સ્પષ્ટ કરે છું.

- (૨૦) (૫૯) (૧૨૪) (૧૫૫) (૧૨૮) (૨૦૪) (૨૦૫) (૨૦૯)
- (૨૦૦) (૨૧૧) (૨૧૨) (૨૧૩) (૨૦૪) (૨૧૫) (૨૧૬) (૨૧૭)
- (૨૧૮) (૨૧૯) (૨૪૪) (૨૫૮) (૨૬૦) (૨૬૧) (૩૦૬) (૬૧૪)
- (૬૧૫) (૬૧૫) (૬૨૬) (૬૨૭) (૬૬૧) (૬૬૨) (૬૬૩) (૬૬૪)
- (૬૬૫) (૬૬૬) (૬૬૭) (૬૮૯) (૬૯૦) (૬૯૧) (૬૯૨) (૬૯૩)

(૬૯૪) (૬૯૫) (૬૯૬) (૬૯૭) (૭૦૪) (૭૦૫) (૭૦૭) (૭૦૮)
 (૭૩૦) (૭૭૮) (૭૮૫) (૭૮૬) (૮૦૫) (૮૦૬) (૮૦૭) (૮૦૮)
 (૮૦૯) (૮૧૦) (૮૧૧) (૮૧૨) (૮૧૩) (૮૧૪) (૮૧૫) (૮૧૬)
 (૮૧૭) (૮૧૮) (૮૩૩) (૮૪૦) (૮૫૧) (૮૬૧) (૮૬૨) (૮૦૫)
 (૮૪૩) (૮૮૮) (૧૦૪૬)

(હવે આપ અંતકાર શ્લશ્રુતિ જણાવે છે.

મૂ० યં એતપ્રાતરુથાય શ્રદ્ધાવાન્ સુસમાહિતઃ ॥

જપેદર્થાહિતમતિઃ સ ગોવિન્દપદં વ્રજેત ॥ ૨૫૦

અર્થઃ—જે આ પુરુષોત્તમસહસ્રનામ સ્તોત્રને પ્રભાતમાં ઉઠી, અભ્યશ્રિત—શાંત ચિન્તનકરણ પૂર્વક શ્રદ્ધાવાન્ અને લૌકિક પદાર્થોમાં ચિન્તને દૂર કરીને જપે, પુનઃ પુનઃ પઠન કરે, તે પુરુષ ગોવિન્દના—જા બ્રાહ્મણાદિના દન્દ્ર શ્રી ગોવર્દનધરના પદને—સ્થાનને વા શ્રીગારગવરુણા ચરણ કમલને શ્રગ્ધુ-પ્રાપ્ત થાય. એ તો નિઃસંશયજ છે.

ઉપર પ્રમાણે શ્રદ્ધાવાન્ પ્રાતઃકાલમાં ઉઠી આ સ્તોત્રનું પઠન કરનાર, લૌકિક પદાર્થોમાં બન નહિ રાખનાર, સાધન સંપન્ન પુરુષને પ્રભુપદ પ્રાપ્ત થાય એમ ફલ કહ્યું પરન્તુ તેમ કરવા અશક્ત હોય, મિઃસાધન હોય તેને શું ? એમ શંકા થતાં તેવાને પણ આ સ્તોત્ર પાઠના પઠનનું ફલ થાય છે એમ દર્શાવે છે કેઃ—

મૂ० સર્વધર્મવિનિર્મુક્તઃ સર્વસાધનવર્જિતઃ ।

એતદ્ધારણમાત્રેણ કૃષ્ણસ્ય પદવીં વ્રજેત ॥ ૨૫૧ ॥

અર્થઃ—સર્વધર્મથી વિલીન હોય, સર્વ સાધનથી ત્રિમુખ થ-

મેલો હોય, તો પણ જે પુરુષ આ સ્તોત્રનું પઠન કરે તેના ધારણ માત્રથીજ શ્રી કૃષ્ણચંદ્રની પદવીને પામે.

તાત્પર્ય કે:—બલે સર્વ સાધન હીન હોય, પરંતુ ભગવન્ના-
મેચ્ચારણનો મહિમા એવો અપરિમિત છે કે તેનું વારંવાર પઠન
કર્તા જ આપો આપ સર્વ થોમ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રભુ કૃપાનિ-
ધાન છે, જેમની કૃપાથી પાંગળો પણ ગિરિવર ઉલ્લસે છે, મૂંગો-
પણ પ્રખર વક્તા થાય છે. તો પછી નિજ ભક્તિનો અધિકારી થાય
એમાં શું આશ્ચર્ય છે? વળિ પ્રભુની પ્રાપ્તિમાં પ્રેમ જ મુખ્ય છે,
સાધન સંપત્તિ ગોણ છે એમ પણ આ શ્લોકથી સિદ્ધ કરે છે.

મૂ० હર્યાવેશિતચિત્તેન શ્રીભાગવતસાગરાત્ ।

સમુદૃતાનિ નામાનિ ચિન્તામણિનિભાનિ હિ ૨૫૨

અર્થ:—ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રમાં ચિત્તને પરાવી મહેં શ્રીમદ્
ભાગવત રૂપી મહાસાગરમાંથી ચિન્તામણિ સમાન ભગવન્નામોને
સુંદર રીતે અવતરણ કરેલાં છે.

તાત્પર્ય કે:—આપ શ્રીમદાચાર્યચરણે પ્રભુના સાક્ષાત્ આ-
વિર્ભાવથી જ આ સ્તોત્ર પ્રકટ કરેલું છે, એટલે સ્તોત્રમાં અન્તર્ગત
રહેલાં ભગવન્નામોનું પાઠ સમયે પુનઃ પુનઃ ઉચ્ચારણ થતાંજ અન્તઃ-
કરણમાં ભગવાનનો આવિર્ભાવ થાય, એ સાધારણ જ છે. કેમ કે
જેવા આવેશથી પ્રકટ કરવામાં આવેલી વસ્તુ હોય, તેની અસર તેવાં
જ પ્રકારની હૃદય ઉપર તરતજ થાય છે એ સહજ નિયમ છે.

વળિ ઉપરના જ વિષયને પુનઃ દઢ કરે છે કે:—

મૂ० ક્રંઠસ્થિતાન્યર્થદીપ્ત્યા બાધન્તેજ્ઞાનજં તમઃ ।

ભાક્તિં શ્રીકૃષ્ણદેવસ્ય સાધયન્તિ વિનિશ્ચિતમ્ ૨૫૩

અર્થ—આ પુરુષોત્તમ સહસ્રનામ સ્તોત્રને કંઠમાં ધારણ કરે —મુખ પાઠ કરે તો અર્થના પ્રકાશ વડે મુખ પાઠ કરનારના અજ્ઞાનથી પ્રકટ થયેલા અન્ધકારને નાશ કરે, દૂર કરે, અને શ્રી કૃષ્ણદેવની ભક્તિને સાધે અર્થાત શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય એમ નિશ્ચય છે, નિર્વિવાદ જ છે.

તાત્પર્ય—વારંવાર સ્તોત્રના પાઠથી અર્થ જ્ઞાન થાય, અને અર્થના પ્રકાશ થવાથી હૃદયની મલીનતા દૂર થઈ અજ્ઞાનનો નાશ થાય, એટલે વિમલ બનેલા હૃદય કમલમાં ભગવત્પ્રેમપરિમલ પ્રસાર પામે જેથી ભક્તિ સિદ્ધ થાય એ સ્વાભાવિક જ છે.

(ભગવત્નામ સ્મરણનું મહાત્મ્ય જેટલું વર્ણન કરીએ તેટલું આશ્ચર્ય છે, એવા આશ્ચર્યથી તેની પરાકાઠા જણાવે છે.)

મૂ० કિંબહૂક્તેન ભગવાન્ નામભિઃ સ્તુતષ્ઠગુણઃ ।

આત્મભાવં નયત્યાશુ ભક્તિં ચ કુરુતે દૃઢામ્ ૨૫૪

અર્થ—વળિ વિશેષ તો શું વર્ણન કરું ? કિન્તુ આ સહસ્ર નામોથી પદ્મગુણ ઐશ્વર્ય સંપન્ન પરમસુંદર ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની સ્તુતિ કરેલી છે. જેથી આ સ્તોત્રના પાઠ કરનારને થોડાજ સમયમાં પ્રભુ નિજ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરાવે અને નિજ ભક્તિને દૃઢ કરે એ સત્ય જ છે.

મૂ० યઃકૃષ્ણભક્તિમિહ વાચ્છતિ સાધનાધૈ—

નામાનિ માસુરયશાંસિ જપેત્સ નિત્યમ્ ॥

તં વૈ હરિઃ સ્વપુરુષં કુરુતેતિશીઘ્ર—

માત્માર્પણં સમધિગચ્છતિ ભાવતુષ્ઠઃ ॥૨૫૫॥

અર્થ—અનેક સાધનોના સમૂહથી જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ભક્તિની વાંછના—અભિલાષા કરતો હોય, તેણે તેવાં અમરૂપ સાધનોમાં નહિ પડતાં, જેમાં પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણચરિત્રના પ્રકાશમાન મંત્રો વર્ણવેલાં છે એવાં આ સહસ્રનામોનો નિરંતર જપ કરવાનું પાલન કરવો, તેમ કરનારને આપ શ્રીહરિ તત્કાલજ નિજજન બનાવે છે, અને ભક્તિભાવથી સંતુષ્ટ બની પ્રસન્ન થઈ તેણે કરેલા આત્મ-સમર્પણને આપ સુંદર રીતે જણે છે અથવા તેના ભાવથી સંતુષ્ટ થઈ આપ તેને નિજ સ્વરૂપનું દાન કરે છે.

(અન્યના અન્તિમે નિજજનોનું મંગલ ઇચ્છતા શ્રીમદ્વાચાર્ય ચરણ મંગલાચરણ કરી અન્યની પરિસમાપ્તિ કરે છે.)

મૂ० શ્રીકૃષ્ણ કૃષ્ણસરવ વૃષ્ણિવૃષાવનીધૃક્—

રાજ્યન્યવંશદહનાનપવર્ગવીર્ય ॥

ગોવિન્દ ગોપવાનિતાવ્રજભૃત્યગીત

તીર્થશ્રવઃ શ્રવણમદ્ગ્નલ પાહિ ભૃત્યાન્ ॥૨૫૬॥

અર્થ—હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ—અર્જુન મિત્ર ! વસુદેવાદિ યાદવો ધર્મ અને પૃથ્વીનો દ્રોહ કરનારા અન્ય રાજાઓના વંશને બાળી બરમીબૂત કરવામાં અતુલમક્ત સંપન્ન હે પ્રભો ! હે ગોવિન્દ ! હે ગોપાંગનાઓ અને ગોપમકનોવડે માન કરાતા, હે તીર્થરૂપ કીર્તિશાલી ! હે શ્રવણ કરતામાંજ પરમ કલ્યાણનિધાન વિભો ! આપ નિજ ભક્ત-જનોનું પાલન કરો—રક્ષણ કરો.

(નામચંદ્રિકા નામ દીકાના પ્રકટ કરનાર પંચમ મૃદાધિપતિ શ્રી-રઘુપતિ નિજ રચિત દીકાને શ્રી કૃષ્ણચરણનાં સમર્પણ કરે છે.)

કૃષ્ણનામસહસ્રાક્ષ-માલેયં વાહ્વણિમયી

ગ્રથિતા શ્રુતિસુત્રેણ રચિતા કૃષ્ણપાદયોઃ ॥૧॥

શ્રીવિઠ્ઠલતનૂજેન રુક્મિણીગર્ભસમ્ભવા

રઘુનાથેન ગાયેયં નામસુવ્યરચિ સ્ફુટમ્ ॥૨॥

અર્થ—શ્રીકૃષ્ણનાં સહસ્રનામ ૩૫ વાણીમય માણુઓવાળી શ્રીમદ્વાયાર્થજીએ ગ્રથેલી આ માળાને શ્રુતિપ્રમાણે ૩૫ સુત્રથી રચીને શ્રી કૃષ્ણના ચરણ કમલમાં નિવેદન કરી છે. તે આ નામચંદ્રિકા ટીકાને શ્રી રુક્મિણીજીના ગર્ભમાં પ્રકટ થયેલા અને શ્રી પ્રભુ ચરણના (પૃથ્વિ) પુત્ર રઘુનાથજીએ ૨૫૯ રીતે રચેલી છે.

શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રચરણામૃતસેવनेन

શ્રીવલ્લભાનલકૃપાબલસંશ્રયેન

ટીકા મુગુર્જરગિરિ ગ્રથિતા મયેયં

નિત્યં પ્રસીદતુ તતઃ કિલ ગોકુલેન્દુઃ ॥૧॥

અર્થ—

શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ચરણામૃત સેવવાથી

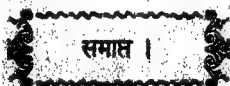
શ્રીવલ્લભાનલ કૃપાબલ પામવાથી ॥

ટીકા રચી સરસ ગુર્જરવાણીમાં તે

તેથી પ્રસન્ન નિત ગોકુલચંદ્રમાં હૈ ॥ ૧ ॥

॥ સમાપ્તમિદં ગુર્જરગિરાનુવાદસંવલિતં નામચાન્દ્રિકાટીકાસમન્વિતં ॥

॥ પુરુષોત્તમસહસ્રનામસ્તોત્રમ્ ॥

સમાપ્ત ।

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

અમારે ત્યાં મળતા તથા અમોઝે પ્રાચીન પુસ્તકોમાંથી શોધ કરી, તેનાં ભાષાન્તરો કરાવી, સુધારો વધારો કરી, પ્રગટ કરેલા અત્યુત્તમ ગ્રંથોનું સૂચીપત્ર.

(૨૦૦૦ વૈષ્ણવ કૃતિમાં પ્રિય થઈ પડેલાં અતિ ઉત્તમ ને ઉપયોગી પુસ્તકો.)

વિવિધ ધોળ તથા પદસંગ્રહ ભાગ ૧ સૌ.

જ્ઞાન અને ભક્તિ રસથી ભરપૂર, સ્ત્રીઓ, પુરૂષો તેમજ બાળકોને હરનિશ મનન કરવા યોગ્ય, ભગવદ્વાર્તામાં વાંચવાલાયક, શુદ્ધાં શુદ્ધાં ૧૬ પ્રકરણોમાં ૫૬૦ પદો અત્યુત્તમ અપૂર્વ ગ્રંથ આપવામાં આવ્યો છે. ઉપરાંત હાલ જૂતળ ઉપર ખીરાજતા શ્રી જોસ્વામી બાળકોના જન્મદિવસની નોંધ, શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજીની ૮૪ બેઠકો કયા કયા સ્થળે છે, તથા ત્યાં જવાના રસ્તાની સંપૂર્ણ માહિતી સાથેનું પાકું પુસ્તક, છતાં કીંમત માત્ર ૦-/-૦ આઠ આના.

વિવિધ ધોળ તથા પદસંગ્રહ ભાગ ૨ જે.

નિત્યની શ્રીદાકોરજીની સેવા કરવાનો પ્રકાર, બાર માસિક ઉત્સવનાં કીર્તનો, વગેરે ઘણાં પ્રાચીન ને અપ્રકટિત ધોળ પદો મહાન સંગ્રહ હથ પ્રકરણોમાં આવ્યો છે. તથા શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રી શુસાંજીના સેવ્ય શ્રીદાકોરજીનાં સ્વરૂપ હાલ કયાં ને કોને માથે બિરાજે છે. તેની સંપૂર્ણ માહિતી આપી છે ઉપરાંત “શ્રીમદ્દલભાચાર્યજી” તથા “શ્રીયશુનાજી”ના એમ બે સુંદર ફાટા પણ આપ્યા છે. સુશોભિત છોટનું પાકું પુસ્તક. છતાં કીંમત માત્ર ૦-૮-૦ આઠ આના.

લલિતભાઈ જગનલાલ દેસાઈ. ચંગરોળ, ખતરીધોળ-અમરેલી.

(શ્રીમદ્વિઠ્ઠનાથજીના ચતુર્થલાલજી-માળા પ્રસંગવાળા.)

શ્રી ગોકુલેશજીનાં ઘોળ તથા પદ સંગ્રહ.

આ શ્રીગોકુલેશજીએ ભૂતજી ઉપર પધારી પોતાની ૭૦ વર્ષની વૃદ્ધવયે જહાંસીર પાદચાહ સામે ધર્મનું ઠાંક પુદ્ધ કરી, માલા, તિલક અને ધર્મની અડચ ટેક ટકાવી સમસ્ત પુષ્ટિમાર્ગ ઉપર મહત્ ઉપકાર કર્યો છે. તેમના નામથી ભાગ્યેજ કોઇપણ વૈષ્ણવ અજ્ઞાત હશે ! અમોએ આ શ્રીગોકુલેશજીના પ્રાકટ્યની વધાઈ તથા ઘોળપદ ૩૦૦ વર્ષનાં પ્રાચિન પુસ્તકોમાંથી સતત પ્રયત્ને એકત્ર કરી જુદાં જુદાં ૧૫ પ્રકરણોમાં મળી લગભગ ૭૮૦ ઘોળપદનો મહાન સંગ્રહ બહાર પાડ્યો છે. કે જે અત્યાર સુધીમાં કોઇ પણ ઠેકાણે પ્રસિદ્ધ થયેલો નથી. આ ગ્રંથમાં શ્રીગોકુલનાથજી, શ્રીકૃષ્ણ-ચાલાલજી, શ્રી વલ્લભલાલજીના ઉત્તમોત્તમ કોટા તેમજ તેમની વંશાવળી પણ આપી છે. છતાં કીમત ફક્ત રૂ. ૧-૦-૦ એક રૂપીઆ રાખી છે.

વૈષ્ણવોના નિત્ય નિયમના પાઠ તથા ઘોળ.

આ પુસ્તકમાં શ્રીવલ્લભાખ્યાન, મુળ પુરૂષ, શ્રીયમુનાદેવ, ૪૦ પદ ઘોળ, પોઠશ અન્થો બધા, શ્રી સર્વોત્તમ પાઠ, ઘોળ, શ્રીનવરત્ન ઘોળ, શ્રીગોપી-ગીત વગેરે આપવામાં આવ્યું છે. છતાં કીમત માત્ર ૦-૨-૦ બે આનાજી

તીર્થક્ષેત્રનો નકશો.

આખા હિંદુસ્તાનમાં આવેલાં વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનાં સઘળાં તીર્થયાત્રાનાં સ્થળોએ જવા માટેની સંપૂર્ણ માહિતી સાથેનો કી. ૦-૧-૦

પોસ્ટેજ ૦-૦-૬ મળી દોઢ આનાની ટીકીટો મોકલી મંગલો.

રસુભાઈ જગનલાલ દેસાઈ. ચંગપોળ, ખતરીપોળ-અમદાવાદ.

(શ્રી ગોકુલનાથજી કૃત) ૨૪ વચનામૃત.

આ પુસ્તકમાં શ્રી ગોકુલનાથજીકૃત ૨૪ વચનામૃત તથા તેમના ૭૮ ભગવદીયનું (અપ્રગટિત ધોળ) તેમણે કરેલી ૮૪ વૈષ્ણવની નામાવલીના શ્લોક, ગોવર્દનવાસી, નિત્યલીલા મોટી વગેરે આપ્યું છે. ભગવદ્વાર્તામાં નાંચવાં માટે ખાસ ઉપયોગનું છે. કીં. ૦-૨-૦ થે આના.

“ બ્રહ્મસંબંધ કાવ્યમ્. ”

આ ગ્રન્થમાં શ્રીમદ્બ્રહ્માચાર્યજીએ ઉપદેશેલો “ બ્રહ્મસંબંધ ” મંત્ર કે જે ૮૪ અક્ષરનો છે. તેને અનુસરતા ૮૪ શ્લોકથી વણન કરવામાં આવ્યું છે. તેમજ બ્રહ્મસંબંધ વિષે થતા આક્ષેપોનો સપ્રમાણ પ્રત્યુત્તર ગુરૂ શિષ્યના સંવાદ રૂપે ધણીજ અસરકારક રીતે આપેલો છે. તેમજ “શ્રીસિદ્ધાન્ત રહસ્યગ્રન્થ તથા “સિદ્ધાન્ત રહસ્યનું” ધોળ” ઉપરાંત શ્રીમદ્બ્રહ્માચાર્યજીનો સુંદર ફોટો પણ આપ્યો છે. કીં. ૦-૬-૦ છે આનાજ રાખી છે.

શ્રી રાધાકૃષ્ણતત્વ.

(ખંગાળી ઉપરથી ગુજરાતીમાં અનુવાદ.)

! સિદ્ધકર્તા.—રા. બ. રણછોડદાસ વૃંદાવનદાસ પટવારી.

બી. એ, એલ, એલ, બી. (દીવાન સાહેબ—ગોંડળ રોડ.)

આ પુસ્તકમાં શ્રી રાધાકૃષ્ણના યુગલ સ્વરૂપની વિમલ શૌભાતું દિગ્.

દર્શન કરાવ્યું છે, “ કૃષ્ણસ્તુ ભગવાન સ્તુત્યમ્ ” એ વાક્યનું સમર્થ પ્રતિપાદન કર્યું છે. વૃંદાવનચંદ્ર શ્રી કૃષ્ણજ પૂર્ણાવતાર છે તેવું અનેક શ્રીઓને મુદ્રાણથી સાબિત કરી આપ્યું છે; વળી આ ગ્રન્થના પાને પાને શ્રીકૃષ્ણનું નામ હોવાથી તે સમસ્ત વૈષ્ણવ વર્ગને ધણું ઉપયોગી છે. જેથી અમારી ઇવનનીથી ઉક્ત પટવારીશ્રીએ તેની મુળ કૌમત રૂ. ૧-૪-૦ માંથી ઘટાડી હાલ ૦-૧૨-૦ આર આનાથી આપવા કૃપા કરી છે. હવે માત્ર જુદા નકલો શોધ કે છે. પછી તેનો લાભ નહિ મળે, માટે વહેલો તેજ પહેલો. જલદી ખાદક થઇને આ પુસ્તક મંગાવો.

દ.લુભાઇ છગનલાલ દેસાઇ. ચંબપોળ, ખતરીપોળ—અમદાવાદ.

આ નમુદ્ય તકનો લાભ લેવા ચુકરોજ નહિ.

૮૪ વૈષ્ણવની વાર્તા

આ ચોરાશી વૈષ્ણવની વાર્તા અમોઝે વળખાયા ઉપરથી ગુજરાતી ભાષામાં (અક્ષર આ લાઇન જેવડાજ મોટા) મોટા અક્ષરથી છપાવી છે. તેમજ તેમાં ઘણા પ્રાચીન ગ્રંથો જેવા કે:—“ શ્રીવલ્લભ વિજય, શ્રીવલ્લભચરિત્ર, ભાવસિન્ધુ, પંચામૃત, પીર્તન રત્નાકર, પો’ ગ્રંથો, શિક્ષાપત્ર, ભગવદ્ ગીતા વગેરે ગ્રંથોમાંથી શોધ ખોળ કરી કટલીક ઐતિહાસીક હકીકત, દ્રશ્ય-સ્પર્શ, તેમજ તે વૈષ્ણવો માટેની આપેલી વાર્તાની વધુ હકીકત, દાખલ કરી છે જેથી અત્યાર સુધીમાં આવી વાર્તાનું પુસ્તક કોઈ પણ ઠેકાણે જેવામાં આવ્યું નથી તેવું છે. આ વાર્તા માટે અમોઝે ખાસ વળખાત્રા કરી તથા કાઠીયાવાડની મુસાફરી કરી કટલીક પ્રાચીન હકીકત શોધન કરી દાખલ કરી છે.

આ ગ્રંથ એક વખત વાંચવા પછી હાથમાંથી મુકવાનું મન થશેજ નહિ, કારણ દરેક વાર્તામાં નવિન હકીકત જેવામાં આવશે. વળી ૮૪ વૈષ્ણવની જેટલી હકીકત, વધુ મળે તેટલી દરેક વૈષ્ણવ જાણવાની જરૂર છે, તે આ વાંચ્યાથી સમજશે હમેશાં ઘરમાં વાંચવા માટે સ્ત્રીઓ અને બાળકોને તો ખાસ ઉપયોગી છે. આ ગ્રંથ નવલ ચીકણા કાગળમાં મોટા કદનાં લગભગ ૩૦૦ પૃષ્ઠ છોટનું સોનેરી પાકું પુઠું, તેમજ શ્રી મહાપ્રભુજનો ઉત્તમોત્તમ ફોટો પણ આપ્યો છે. કીમત ફક્ત જે રૂપીઆ રાખે છે.

કીર્તન રત્નાકર. (ચાર ભાગમાં)

ભાગ ૧ લો—નિત્યકીર્તન, ભાગ ૨ જે—વર્ષ દિવસના ઉત્સવોનાં કીર્તનો, ભાગ ૩ જે—દીનતા, આશ્રય, મહાત્મ્ય અને વિનવીનાં પદ, ભાગ ૪ થો—ગુજરાતી ભાષાનાં ધોળ મળી ૨૦૦૦ કીર્તનો, ચાર માસના ઉત્સવોની કીર્તન વધિ તથા શ્રીહરિરાયજી કૃત સવા વિધિ સાથે પાકું સોનેરી પુઠું કી. રૂ. ૩-૦-૦ ત્રણ રૂપીઆ.

સંસ્કૃતભાષા છગનલાલ દેસાઈ. ચંગપોળ, ખતરીપોળ—અમદાવાદ.

વલ્લભ પુષ્ટિ પ્રકાશ. (વ્રજભાષામાં) ચાર ભાગમાં

ભાગ ૧ લો—મંગલાથી શયન પર્યંતની સાતે ધરતી સેવાવિધિ, તથા બારમાસિકઉત્સવનો ક્રમ, સામગ્રી, સેવા, સંગાર, વસ્ત્ર, આબુષણ, વગેરે, ભાગ ૨ જો—ઉત્સવ નિર્ણય, એકાદશી નિર્ણય, વગેરે, ભાગ ૩ જો—પાર માસના ઉત્સવની બાવ બાવના, ભાગ ૪ થો—સેવાનાં સાહિત્યનાં વસ્ત્ર, આબુષણ, ઉત્સવની આરતિ, ડોળ, બંગલા, લીડોળા વગેરેનાં ચિત્રો સાથેની સંપૂર્ણ હકીકતવાળું આ પુસ્તક દરેક વૈષ્ણવે પોતાના ઘરમાં રાખવા લાયક છે. કીમત રૂ. ૩-૦-૦ ત્રણ રૂપીઆ રાખી છે.

ગ્રાહકના લીસ્ટમાં આપતું નામ નોંધાયો.

॥ શ્રીભક્તિગ્રન્થમાલા. ॥

પુષ્ટિમાર્ગીય જ્ઞાન અને ભક્તિરસથી ભરપૂર, દૃષ્ટાન્ત અને સિદ્ધાન્તો-થી અલંકૃત, પ્રાચીન ગ્રન્થોમાંથી નવીન શોધ, અત્યાર સુધી કોઇ પણ ઠેકાણે નહિ પ્રકટ થયેલા, અત્યુત્તમ ગ્રન્થોનું વાંચન.

વાર્ષિક રૂ. ૩ માં ૧૦૦૦ પૃષ્ઠ } પોસ્ટેજ સાથે મળે છે. [વી. પી. નો એકઆનો જુદો.]

એજ ચીકણા કાગળમાં, સુંદર મજબુતછોટનું પાકું પુઠું, સ્ત્રીઓ પુરુષો તેમજ બાળકોને મનન કરવા યોગ્ય, ભગવદ્વાર્તામાં વાંચવાલાયક, નિત્ય નિયમમાં પાઠ કરવા જેવા, મુસાફરીમાં સાથે રાખવા લાયકના ગ્રંથો મળશે.

દારતક માસથી વર્ષ શરૂ થાય છે. દરેક ગ્રાહકને “અલ્પસંખ્ય કાવ્ય” નામનું કી. છ આનાનું પુસ્તક ભેટ મળે છે. આ વર્ષ માટે નીચેનાં પુસ્તકોની યોજના થઇ છે.

લલ્લુભાઈ જગનલાલ દેસાઈ. ચંગપોળ, ખતરીપોળ—અમદાવાદ

૫. હું. શ્રીકૃષ્ણસ્તોત્રરત્નાકર.

આ ગ્રન્થમાં શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીગુસાંધજી, શ્રીગિરિધરજી, મહાનુભાવી શ્રીહરિરાયજીમહારાજે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન (શ્રીકાકેરજી) નું વિમુક્તિદારા કરેલાં સ્તોત્રનું મૂળ શ્લોક સાથે અક્ષરશઃ ભાષાંતર (કે જે આપાર ૨૦ ધામાં કાઠ પણ ઠેકાણે પ્રકટ થયું નથી) આપવામાં આવ્યું છે. જેઓએ

“ વૃહત્સ્તોત્રસરિત્સાગર ” નામનો ૨૩૭ ગ્રન્થનો પાઠ કરવાનો મુટકો વાંચ્યો હશે તેઓને તો આ ગ્રન્થ લેવા માટે ખાસ ભગ્નામણ કરીએ છીએ.

આ ગ્રન્થમાં નીચે મુજબ સ્તોત્ર ગ્રન્થોની ટીકા આપી છે. ૧ શ્રી-મદ્વલ્લભાચાર્યજી કૃત ગ્રન્થો. ૧ શ્રીકૃષ્ણાષ્ટક, ૨ શ્રીનન્દકુમારાષ્ટક, ૩ શ્રીગોપીજનબલ્લભાષ્ટક, ૪ શ્રીગિરિરાજધાર્યષ્ટક, ૫ શ્રીમધુરાષ્ટક, ૬ શ્રીકૃષ્ણપ્રેમામૃત. ૨ શ્રીમદ્વિટ્ઠલેશ્વર (શ્રીગુસાંધજીકૃત) ગ્રન્થો. ૭ શ્રીમુજંગ-પ્રયાતાષ્ટક, ૮ શ્રીમોકુલાષ્ટક, ૯ શ્રીપર્યક (પાલના) વિજ્ઞપ્તિઃ ૧૦ શ્રીદ્વિતીયપર્યક વિજ્ઞપ્તિ, ૩ શ્રીરઘુનાથપ્રમુકૃતગ્રન્થો ૧૧ શ્રી ગિરિ-ધાર્યષ્ટકમ્, ૧૨ શ્રી કૃષ્ણશરણાષ્ટકમ્, ૧૩ ગોપાલસ્તવઃ ૧૪ શ્રી કૃષ્ણ-ચન્દ્રાષ્ટક, ૧૫ શ્રી મોકુલેશાષ્ટક, ૧૬ શ્રી રાધાકૃષ્ણાષ્ટક, ૪ શ્રી હરિરાયપ્રમુકૃતગ્રન્થો ૧૭ શ્રી જન્મબૈફલ્યનિરૂપણાષ્ટક, ૧૮ શ્રી કૃષ્ણશબ્દાર્થનિરૂપણસ્યદિગ્દર્શન, ૧૯ શ્રી નવનીતપ્રિયાષ્ટક, ૨૦ શ્રી મુજંગપ્રયાતાષ્ટક, ૨૧ શ્રી કૃષ્ણશરણાષ્ટક, ૨૨ શ્રી દૈન્યાષ્ટક, ૨૩ શ્રી પંચાક્ષર મંત્રગર્ભસ્તોત્ર, ૨૪ શ્રી સ્વપ્રમુવિજ્ઞપ્તિઃ ૨૫ શ્રી ગર્ભાવ-હારાષ્ટક. ઉપર પ્રમાણે ગ્રન્થોના ભાષાંતર સાથેનો આ ગ્રન્થ દરેક પૈ. શ્રુવે ખાસ કરીને વાંચવા જેવો છે. તેથી તેમની ધાર્મિક વૃત્તિ દૃઢ થશે. ઉંચા જ્ઞેન ચીકણા કાગળ, હાંટનું મળખૂત પાકું પુઠું. છતાં કી. ૦-૧૨-૮

નંદુભાઈ હમનલાલ દેસાઈ. અંબોળ, ખતરીપોળ-અમદાવાદ.

પુ. ૨ જી. શ્રીપુરુષોત્તમસહસ્રનામ.

(સદિક ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાન્તર કરેલું)

આ ગ્રન્થમાં શ્રી પુરુષોત્તમનાં હજાર નામ શ્રીમદ્ ભાગવતમાંથી તત્વ રૂપે દોહન કરી શ્રીમદ્ભાગવાયર્જીએ પ્રકટ કરેલાં છે કે જેનો પાઠ કરવાથી શ્રીમદ્ ભાગવતનો પાઠ કરવા જેટલું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ગ્રન્થ ઉપર પાંચ ગૃહના તિલકાયત શ્રીરઘુનાથજીમહારાજે “નામચન્દ્રિકા” નામનો સંસ્કૃતમાં વિસ્તૃત ટીકા લખી છે તે ટીકાનું મુળ શ્લોક સાથે ભાષાન્તર (કે જે અત્યાર સુધી પ્રગટ થયું નથી) આપવામાં આવ્યું છે. તેમજ શ્રુતિ, સ્મૃતિ, પુરાણ, સંહિતા, ગીતા આદિ ગ્રન્થોનાં પ્રમાણોદ્યા તે નામોનું સમર્થ રિતે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. તેથી દરેક વૈષ્ણવને તે નિત્યનિયમમાં પાઠ કરવા ખાસ ઉપયોગી છે. શ્રી મહાપ્રભુજી તથા ટીકાકાર શ્રી રઘુનાથજી મહારાજના ઉત્તમ ફોટા સાથે. છતાં કી. રૂ. ૧-૪૦ રૂપીઆ સવા રાખી છે.

પુસ્તક ૩ જી. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા. છપાય છે !

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાએ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને વેદ અને ઉપનિષદોમાંથી દોહન કરી કાઢેલો ભક્તિ રસામૃત કલશ, સર્વ વેદાનુયાયી આચાર્યોને પ્રમાણ, અને વેદ વિરોધીઓના પણ તત્વ વિચારને સંમત, નિરંતર પઠનીય છે. વળી હજારો પંડિતોએ આ ગીતા ઉપર અનેક વિધ ભાષ્યો કર્યા છતાં પણ તત્વ વિચારનો પાર પમાયો નથી એવો મહા સમર્થ આ ગ્રન્થ છે. તેના ઉપર પૂર્વે થઈ ગયેલા શ્રીગોસ્વામી બાળકોએ “તત્ત્વત્રીપિકા” અને “મૃત્તતરંગિણી” એમ બે ટીકાઓ સંસ્કૃતમાં કરેલી છે. તેથી ઉક્ત ટીકાઓના અનુવાદ સાથે લખાણુ નવેચન પૂર્વક આ ગીતામૃત તત્વોનું ભાષાન્તર સુપ્રસિદ્ધ લેખક રા. રા. નાનુલાલ નારાયણદાસ ગાંધી એમ. એ. એલ, એલ, બી. ની કસાયલી કલમથી લખેલું છે. કી. રૂ. ૧-૦-૦

લલ્લુભાઈ હગનલાલ દેસાઈ. અંગપોળ, ખતરીપોળ-અમરકાંઠા.

શ્રીમાર્ગના રીત પ્રમાણે સામગ્રી કરવા-શીખવાની ઇચ્છા
હોય તો જુઓ

વ્યંજન પાક મદીપ (વજ્રમાષામાં) (પાંચ ભાગમાં)

ભાગ ૧ લો-પલાકાર ૨૦ તરેહની સામગ્રી, ભાગ ૨ જો-દૂધપર-
ની ૧૩૭ તરેહની સામગ્રી, ભાગ ૩ જો-પુષ્ટિકારક પદાર્થો ૩૬ તરેહની,
ભાગ ૪ થો-અન સખડી સામગ્રી ૨૫૪ તરેહની, ભાગ ૫ મો-૦ મડી
સામગ્રી ૧૬૬ તરેહની વગેરે મળી કુલ ૬૧૩ જાતની સામગ્રી કરવાની
મંપૂર્ણ માહિતી સાથેનું આ પુસ્તક દરેક મંદિરમાં તથા મરજાદી વૈષ્ણવોએ
આસ્ય વાંચવા લાયક છે. કી. ૧-૮-૦ દાહ રૂપીઆ.

(શ્રીમદ્દિલનાથજીના ચતુર્થલાલજી)

શ્રી ગોકુલેશજીનું જીવન ચરિત્ર.

આ શ્રીગોકુલેશજીએ માળા તિલકનો વિજયધ્વજ ફરકાવવા માટે જ-
હાંગીર ખાદશાહ સામે ધર્મનું ઢંઢ યુદ્ધ કરી પોતાની અડગ ટેક ટકાવી
રાખી હતી. તે સર્વ કોઈ વૈષ્ણવના જાણવામાં છે. હાલમાં અમોએ ૩૦૦
વર્ષનાં પ્રાચીન હસ્ત લીખીત પુસ્તકોમાંથી આ શ્રી ગોકુલેશજીનું જીવન
ચરિત્ર એ ભાગમાં છપાવવું શરૂ કર્યું છે.

શ્રીગોકુલેશજીએ ધર્મનું ઢંઢ યુદ્ધ કરવા જહાંગીર ખાદશાહ સામે
કારમીરના પ્રદેશમાં જન્મ મહાન્ પરિશ્રમ તે અત્યંત કષ્ટ સહન કરી માળા
તિલકનો વિજયધ્વજ ફરકાવ્યો હતો જેને આપણે ટુંકામાં માળાપ્રસંગ
મહીએ છીએ તેનું સવિસ્તર વૃતાન્ત આપ્યું છે.

આ ગ્રંથ અમોએ શ્રી ગોકુલેશ પ્રભુની સૃષ્ટિનાં ઘણાં ગામોમાં શ્રી
પ્રાચીન હસ્ત લીખીત પુસ્તકો મેળવી મહાન્ પરિશ્રમે તૈયાર કર્યો છે.
આ ગ્રંથમાં શ્રીગોકુલેશજીનો સુશોભિત ફોટો પણ આપ્યો છે. આ ગ્રંથના
જન્મે ભાગ ભેગા, જાણ ચીકણા કાગળમાં, સુંદર છપાઈ, મજબૂત પેટનું
પાકું પુઠું, સાથેના યશ કીમત ફક્ત રૂ. ૧-૪-૦ સમા રૂપીઆ રાખી છે.
લલ્લુઆઈ છગનલાલ દેસાઈ, અંગપોળ, ખતરીપોળ-અમદાવાદ.

છપાય છે !

છપાય , !

તીર્થયાત્રાનાં હેવાલ.

(ખાસ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોને માટે)

સમસ્ત આર્યાવર્ત (ભારત વર્ષ-હિંદુસ્તાન) માં આવેલાં વૈષ્ણવ-સંપ્રદાયનાં સઘળાં તીર્થયાત્રાનાં સ્થળોનું વર્ણન, શાસ્ત્રોમાં આપેલું તેનું માહિતી પાત્રીન ઐતિહાસિક અને પૌરાણીક હકીકત, હાલની જાણવા જેવી માહિતી, તીર્થોનાં ચમત્કારિક વૃત્તાન્ત, ત્યાં જવા માટે રેલ્વે, સ્ટીમર, અને પગ રસ્તાની સંપૂર્ણ માહિતી, તીર્થોની જાણવા જેવી ખાસ ઉત્પાત, યાત્રાએ જનારને પ્રત્યેક સ્થળમાં કેટલી સગવડ છે, કેટલી અગવડ છે, તેના માટે શું ઉપાયો શોધવા, સાં ગયા પછીનું યાત્રાગુઓનું કર્તવ્ય, તીર્થ ગાર તથા ચોખ્ખાઓ સાથે કેવી રીતે વર્તવું, યાત્રાનો ઉદ્દેશ, યાત્રા કરવાનું કારણ, મુસાફરીમાં કેમ વર્તવું, કયા સ્થળે કયાં થઈને જવું, તથા ખાસ કરીને શ્રીનાથજી, અને વ્રજની યાત્રા કરવાનો પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ બંધુઓનો હેતુ, વગેરે હકીકત સાથેનું આ પુસ્તક દરેક વૈષ્ણવે તથા ધર્માભિમાની હિંદુ મિત્રોએ અવશ્ય ખરીદવું જોઈએ. વળી જેઓ આ સર્વ સ્થળે જઈ પૂજતા નથી. તેમને ઘેર બેઠાં આ પુસ્તક એક ચિત્તે વાંચવાથી અને મનસક આન કરવાથી તેને તીર્થમાં જવા જેટલું પૂણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. આટલું છતાં કી. રૂ. ૧-૦-૦ રાખવામાં આવી છે.

તદ્વન મફત !!!

શ્રી સર્વોત્તમ સ્તોત્ર નામાવલી.

આ સર્વોત્તમ સ્તોત્રનો પાઠ અને નામાવલીનો જપ કરવાની ઇચ્છા વાળાં માટે આ પુસ્તક માત્ર અર્ધાં આનાની ટીકીટ મોકલી મગાવના-સ્તે મફત મોકલવામાં આવશે.

લ.લુભાઈ છગનલાલ દેસાઈ. ગંગપોળ, ખતરીપોળ-અમદાવાદ.

હમેશાં ભગવદ્ વાર્તામાં વાંચવા યોગ્ય પુસ્તકો.

૮૪ વૈષ્ણવની વાર્તા (ગુજરાતી મોટા અક્ષરવાળા)	૨—૦—૦
ભાગસિન્ધુ	૧—૪—૦
૨૫૨ વૈષ્ણવની વાર્તા	૨—૦—૦
શ્રીહરિરાયજી કૃત શિક્ષાપત્ર (વ્રજભાષા)	૧—૦—૦
શ્રીગોકુલનાથજીનો માળાપ્રસંગ	૦—૪—૦
વિદ્વન્મંડન	૧—૮—૦
શ્રી રાધાકૃષ્ણનૃત્ય (રા. બ. રાગછોડદાસ પટવારી કૃત)	૦—૧૨—૦
વિવિધ ધોળ તથા પદસંગ્રહ ભા. ૧-૨ દરેક ભાગના	૦—૮—૦
શ્રીમદ્ભક્તમાયાર્જુનું જીવન ચરિત્ર	૧—૦—૦
શ્રીવલ્લભ પુષ્ટિ પ્રકાશ	૩—૦—૦
શ્રીદેવકીનંદનાચાર્ય ચરિત્ર.	—૪—૦
શ્રીકૃષ્ણ લીલામૃત ભા. ૧-૨ દરેકનો	૧—૦—૦
વિગ્રમી	૦—૮—૦
શ્રીગોવર્ધનનાથજીનું પ્રાગટ્ય	૦—૪—૦
શ્રીગોકુલેશજીનાં ધોળ પદ સંગ્રહ.	૧—૦—૦
શ્રીગોકુલનાથજીકૃત ૨૪ વચનામૃત	૦—૨—૦
નિત્યનિયમના પાઠ	૦—૨—૦
અલસંબંધ કાવ્ય	૦—૬—૦

જાહેરભાગ્ય હગનલાલ દેસાઈ. ચંગપોળ, ખતરીપોળ-અમદાવાદ.

અમારે ત્યાં મળતા ઉત્તમ ફોટોઃ ૮.

શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીયમુનાજી, શ્રીગુસાંઈજી, સાતલાલજી, શ્રીહરિરાયજી,
શ્રીપુરુષોત્તમજી, શ્રીકન્દૈયાલાલજી, શ્રીવલ્લભલાલજી, વગેરે પ્રાચીન તેમજ
અર્વાચીન ધણા આળોકના ઉત્તમોત્તમ ફોટોઓ મળે છે. દરેકની ન્યો ૦-૪-૦

અમારા તરફથી પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો.

૧ વિવિધ ધોળ તથા પદ સંગ્રહ ભાગ ૧ લો
(આવૃત્તિ ૨ જી)	૦-૮-૦
૨ વિવિધ ધોળ તથા પદ સંગ્રહ ભાગ ૨ લો	૦-૮-૦
૩ નિત્યનિયમના પાઠ તથા ધોળ (આવૃત્તિ ૩ જી)	૦-૨-૦
૪ શ્રી ગોકુલનાથજીનાં ૨૪ વચનામૃત (આવૃત્તિ ૨ જી)	૦-૨-૦
૫ અક્ષસંબંધ કાવ્ય (આવૃત્તિ ૨ જી)	૦-૬-૦
૬ શ્રી ગોકુલેશજીનાં ધોળ તથા પદ સંગ્રહ	૧-૦-૦
૭ શ્રી કૃષ્ણસ્તોત્ર રત્નાકર (સદીક)	૦-૧૨-૦
[મુળ શ્લોક સાથે ગુજરાતી ભાષાન્તર.]	
૮ ૮૪ વૈષ્ણવની વાર્તા	૨-૦-૦

[ગુજરાતી ભાષામાં મોટા અક્ષરથી.]

૯ શ્રી સર્વોત્તમ સ્તોત્ર ભેટ	
૧૦ શ્રી પુરુષોત્તમ સહસ્રનામ સ્તોત્ર. (સદીક)	૧-૪-૦
(મુળ શ્લોક સાથે ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાન્તર)	

છપાય છે !

છપાય છે !

૧૧ શ્રી ગોકુલેશજીનું જીવન ચરિત્ર	૧-૪-૦
૧૨ શ્રમદ્ભગવદ્ગીતા.	૧-૦-૦

(તત્ત્વકીર્તિકા, અમૃત તરંગિણીના આશ્રય સાથે.)

૧૩ તીર્થયાત્રાનો હેવાલ	૧-૦-૦

દેવુભાઈ જગનલાલ દેસાઈ. ચંગપોળ, ખતરીપોળ-અમદાવાદ.

विज्ञप्ती.

આ વિગ્રહી પાં શ્રીગુસાંઘજીએ શ્રીનાથજીના વિપ્રયોગમાં દર્શાવેલી
દીનતાનું સ્વરૂપ સર્વે વૈષ્ણવોએ અવશ્ય ભાવના કર્તવ્યરૂપ છે. કી. ૦-૪-૦

અષ્ટાક્ષરનીરૂપણ.

અણાકર મંત્રથી કામ પણ વૈષ્ણવ અજ્ઞાત નથી. એ શ્રીપ્રભુનું શરણ-
તમક નામ રમરણુ છે, તેમાં શ્રીપ્રભુ (કૃષ્ણ) નો શરણાર્થો (પદેશ,
અતાવેશો છે. તળી સ્વસંપ્રદાયમાં સર્વથી પ્રથમ શ્રીપ્રભુ સંબંધી દીક્ષ
આ મંત્રથી આપવામાં આવે છે. માટે આ પુસ્તક દરેક વૈષ્ણવે વાંચવા
જેવું છે. કી. ૦—૨—૩

સંસ્કૃત, વ્રજ ભાષા તથા ગુજરાતી પુસ્તકો.

વિદ્નન્મંડન	૧—૮-૦
શ્રીશાંડિલ્ય ભક્તિ સુત્ર	૦—૪-૦
ગૃહસ્થોત્તર સરિસાગર (૨૩૭ ગ્રન્થનો સંગ્રહ)	૩—૦-૦
શ્રીમદ્ભાગવત મૂળ ગુટકો	૧—૮-૦
શ્રીહરિરાયજીકૃત બડો શિક્ષાપત્ર (વ્રજભાષા)	૩—૦ ૦
કીર્તન રતનાકર (સેવા વિધિ તથા કીર્તન વિધિ સાથે)	૩—૫-૦
શ્રીવલ્લભ પુષ્ટિ પ્રકાશ	૩—
બ્યંજન પાઠપ્રદિપ	૧—૮-૦
ભાવસિન્ધુ	૧—૪-૦
અલ્પવાદ (રા. બ. લક્ષુભાઈ પ્રાણુવલ્લભદાસ કૃત)	૦—૪-૦
શ્રીવલ્લભચરિત્ર	૧—૦-૦
તત્ત્વદીપ નિબંધ	૧—૦-૦
દ્વિતા આશ્રયનાં પદસંગ્રહ.	૦-૧૦-૦
શ્રીદયારામકૃત કાવ્ય મણિમાળા ભા. ૧	૧- -૪-૦
" " " " " " " " " " " "	૧—૮-૦
શ્રીદયારામકૃત કાવ્ય મણિમાળા ભા. ૨	૧—૮-૦

નિલુભાઈ છગનલાલ દેસાઈ. ચંગપોળ, ખતરીપોળ-અમદાવાદ.

હમેશાં નિત્યનિયમના પાઠમાં વાંચવા યોગ્ય પુસ્તકો.

શ્રીમદ્ ભાગવત (મુળ ગુટકો)	૧—૮—૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા (સુબોધીની ટીકા)	૦—૮—૦
„ „ (તત્ત્વદિપીકા ટીકા)	૦—૧૨—૦
જૂંત સ્તોત્ર સરિત્સાગર (૨૩૭ અન્યનો ગુટકો)	૩—૦—૦
પુષ્ટિમર્તિ-સ્તોત્રરત્નાકર (૮૧ અન્યનો ગુટકો)	૦—૬—૦
શ્રીકૃષ્ણસ્તોત્રરત્નાકર (૨૫ અન્યોની ટીકા સાથે)	૦—૧૨—૦
શ્રી વલ્લભ ચરિત્ર	૧—૦—૦
શ્રી કૃષ્ણલીલામૃત ભાગ ૧-૨ (દરેક ભાગનો)	૧—૦—૦
શ્રીમદ્ ભાગવત (ગુજરાતી ટીકાવાળાં)	૫—૦—૦ ૩—૦—૦
અલ્પસંખ્ય કાવ્ય (સંદીપ)	૦—૬—૦
શ્રી સુબોધીનીજી-રાસપંચધ્યાયી ૨૬ પ્રકરણ સહિત	૨—૮—૦
શ્રી રાસાંધજીકૃત વિગ્રહી	૦—૪—૦
પોદશ અન્યની ટીકા	૦—૧૨—૦
પોદશ અન્યની વિસ્તૃત ટીકાઓ (દરેક અન્યની જુદી.)	
શ્રીગોકુલનાથજીકૃત માળા પ્રસંગ	૦—૪—૦
પોદશ અન્યની સંક્ષિપ્ત ટીકા	૦—૪—૦
હિતોપદેશ	૦—૪—૦
શ્રીરત્નસિદ્ધાન્ત માર્તંડ ભા. ૧	૦—૪—૦

લલ્લુભાઈ છગનલાલ દેસાઈ.

ચંગપોળ, ખતરીપોળ-અમદાવાદ.

શ્રીગોકુલના પાંચે વચનામૃત કળકે માસસું દેખતો, તેજ તેરસ યોગ પાઞ્ચ
 પુનઃમ યોગ. કૌદસ અમાવસ તજની. યા વચનામૃતપે. વૈશાલ રાખિ. મયાલ
 કહે તો મનોધર્મ સિદ્ધ હાય

ગો. આ.	ધા. યો.	ત્રી.	જે.	અ.	શા.	ભા.	આ	કા.	મા.			
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	અહોત સુખ હોય, કલેશ ન હોય, અર્ધ પૂર્ણ હોય.
૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	મહાભારત હોય, અશુભ, જીવનાશ હોય.
૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	અર્ધ પૂર્ણ હોય, મનોરથ સિદ્ધ હોય, કામના પૂર્ણ હોય.
૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	કલેશ હોય, જીવનાશ હોય, કુશલસું ધર નહિ આવે.
૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	વરસુલાભ હોય, મિત્ર મિત્રી, વ્યાધિ મિત્ર, લાભ હોય.
૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	મહાવિતા હોય, વિરોગ હોય, કલ્પિત ધર આવે.
૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	કૌભાજ્ય પાવે, રત્નસહિત ભલીભાતિસું ધર આવે.
૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	મિલવો નહોય, ખોટાત યુરોહોય, જીવનાશ હોય, દુઃખપાવે.
૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	આશા પૂર્ણ હોય, સૌભાગ્યપાવે, કામના સિદ્ધ હોય.
૧૦	૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	દૈવભાગ્ય પાવે, દિન અહોત લગી, કુશલસું ધર આવે.
૧૧	૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	કલેશ હોય, જીવનાશ નહિ, કૌભાજ્ય પાવે નહિ.
૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	માગમે સિદ્ધિહોય, મિત્રમિત્રી, વિશ્વમિત્ર, ધનકાશિદલભદ્રોય.

વૈષ્ણવ બન્ધુઓને વિનંતી,

- ૧ કોઈની પાસે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનાં સંસ્કૃત કે ગુજરાતી પ્રાચીન પુસ્તકો રાખે, બોળ-પદ હોય, અથવા પ્રાચીન કે નવીન હકીકત કે લખાણ હોય તો તે અમને મોકલી આપવા કૃપા કરશે. તો તેને છપાવી વૈષ્ણવ વર્ગમાં ફેલાવો અવશ્ય આવશે; અને તે સાથે તેમનું નામ પણ પ્રસિદ્ધ કરી અમર કરવામાં આવશે. આથી તેમણે સાંપ્રદાયિક સેવા કરી છે એમ ગણાશે.
- ૨ પુસ્તક મંગાવનારે પોતાનું નામ, ઠેકાણું, ગામ, પોસ્ટ અથવા વગેરે સ્પષ્ટ લખી જણાવવું.
- ૩ બહાર ગામથી પુસ્તક મંગાવનારાઓને તેની મુળ કીંમત ઉપરાંત વેલ્યુએશન પોસ્ટેજ ખર્ચ, તથા રેલવે નુર વગેરે જૂદું આપવું પડશે.
- ૪ ચાર આનાથી ઓછી કીંમતનાં પુસ્તકો મંગાવનારાઓએ પત્ર સાથેજ પુસ્તકની મુળ કીંમત તથા પોસ્ટેજ ખર્ચના પોસ્ટ સ્ટેમ્પ મોકલવા.
- ૫ વેલ્યુએશન પોસ્ટથી મંગાવેલાં પુસ્તકો સ્વીકારવામાં વાંધો હોય તો ચાનેલ વિ. પી. ૧૦ દિવસ પોસ્ટમાં ડીપોઝીટ રહેવા દેખ પત્ર મોકલ કરવો.
- ૬ વધુ પુસ્તકોનો ઓર્ડર હોય તો પોસ્ટમાં નહિ પણ રેલવે પારસલથી મંગાવવાં અને સ્ટેશનનું નામ જણાવવું.
- ૭ ગ્રાહકોને આ સૂચિપત્ર શિવાયનાં બીજાં પુસ્તકો જોઈશે તો અમને જોરડર આપવાથી બજારમાંથી ખરીદી લાવી પુરાં પાડવામાં આવશે.

લલિતલાલ જગનલાલ દેસાઈ.

મંગપોળ, ખતરીપોળ-અમદાવાદ.

વૈષ્ણવબન્ધુઓને વિનંતી.

અમોએ આવાં સાંપ્રદાયિક પુસ્તકો છપાવવા તથા વેચવાની સંસ્થા સંવત ૧૯૬૯ ની સાલથી શરૂ કરી છે. ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં આહક બન્ધુઓએ પોતે આહક યથ તથા બીજા આહકો મેળવી આપવા દ્વારા અમારી આ સંસ્થાને મદદ કરી છે. જેથી તેમનો ઉપકાર માનીએ છીએ. અને તેવા આહકોની સૂચનાથી આ તથા અમારાં બીજાં પુસ્તકો મળવા માટે નીચેના એજન્ટોદ્વારા ગોઠવણ કરી છે ત્યાંથી મંજાવી લેવાં.

૧ લલ્લુભાઈ હમનલાલ દેસાઈ, ચંગપોળ, ખતરીપોળ-અમદાવાદ.

૨ પ્રસિદ્ધ બુકસેલરો.

”

૩ શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય.

નડીઆદ.

૪ કીર્તીનીઆ બળદેવદાસ કૃષ્ણદાસ, ભુલેશ્વર, મહારાજનો

ભોધવાડો શ્રીગિરિધરલાલજીનું મંદિર.

મુંબઈ.

૫ રા. રા. મકનજી જુડાભાઈ. મુગટવાળા.

શ્રીનાદદ્વારા.

૬ રા. રા. મોરારજી હરજી મુગટવાળા

”

૭ કીર્તીનીઆ ગીરધરલાલ પ્રેમજી. શ્રી દાઉજનું મંદિર. ભાવનગર.

લલ્લુભાઈ હમનલાલ દેસાઈ. ચંગપોળ, ખતરીપોળ-અમદાવાદ.

